P. VIRGILII

MARONIS

OPERA

P. VIRGILII

MARONIS

OPERA

EX RECENSIONE

CHR. GOTTL. HEYNE

RECENTIORIBVS

WVNDERLICHII ET RVHKOPFII

CVRIS ILLVSTRATA

TOMVS SECVNDVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXXI.

P. VIRGILII MARONIS
GEORGICON
LIBER TERTIVS.

ARGVMENTVM.

Orditur poëta librum ab expositione argumenti 1. 2: tractare se argumentum ab aliis intactum, unde novam laudem Mantuae suae sit paraturus — 39. Inde favorem ac studium Maecenatis sibi expetit — 48.

Procedit praeceptio a fetura armentorum. Legendae primo loco bonae matres; notae bonarum vaccarum — 62; admissura ita curanda, ut et bos et taurus in iuventa constituti sint — 71; notae equi generosi et ad admissuram idonei — 122. Tum ea, quae ante admissuram sunt curanda — 137. Cura matrum gravidarum — 156. Cura vitulorum — 178. Cura pullorum equinorum — 208; in primis arcendi illi a nimia Venere; inter quae locum de Veneris stimulantis furore persequitur — 282. Post curam armentorum progreditur ad curam pecudum, cum praefatione de difficultate argumenti cum dignitate pertractandi — 294. Primum de ea cura, quae ad pecudes in stabulis habendas spectat — 321; tum de pastione vere orto, cum excursione in narrationem de Nomadibus Afris et Scythis — 383; praecepta de studio lanarum — 393, et lactis — 403. Cura canum — 412. Monita de cavendis animantibus noxiis — 439, et de avertendis morbis — 473. Ita aditum sibi parat ad locum de peste auctumnali armentorum ac gregum nobilissimum — ad fin.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso; vos, silvae amnesque Lycaei.
Cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentis,

3. *Caetera, quae vacuas tenuissent carmina mentes.* Hoc est, fabulae, quae

1. 2 Nunc rem pecuariam dicere aggrediar. Pro ea *Palem*, deam pastoritiam, et *Apollinem Nomium*, et pro Pane *Lycaeum*, montem Arca-

Omnia iam volgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut inlaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,

delectationi esse polerant, et occupare mentes curis solutas, iam descriptae a multis in omnium ore versantur.

4. *Quis aut Eurysthea durum.* Eurystheus rex fuit Graeciae, Persei genus; qui Iunonis instinctu imperabat Herculi, ut varia monstra superaret, quibus posset perire: unde eum *durum* appellavit, qui potuil ad complendum odium novercale sufficere.

5. *Aut inlaudati nescit Busiridis aras.* Busiris rex fuil Aegypti; qui quum susceptos hospites immolaret, ab Hercule interemptus est, quum etiam eum voluisset occidere: huius laudes scripsit Isocrates; unde *inlaudati*, participium est pro nomine; ut sit illaudabilis, non qui laudatus non sit, sed qui laudari non meruit; ut est illud in septimo Aeneidos: *Dives inaccessos ubi Solis filia lucos*, pro inaccessibiles: non ad quos nullus accessit, sed ad quos nullus accedere debeat.

diae, Pani sacrum, nominat. *Pastor ab Amphryso*, pro *Pastor Amphrysius*, sollemni more loquendi: Νομεὺς Ἀμφρύσηθεν. *Amphrysus* Thessaliae, et quidem Phthiotidis notum flumen; ad quod Apollo boves pavisse dicitur, cum Admeto, Pheraeorum regi, serviret, ἐθήτευσε. v. Eurip. Alcest. pr. et Callimach. in Apoll. 47 sqq.: Tibull. II, 3, 11: III, 4, 67. Nota fabula. Expressit locum Lucan. VI, 368. *H.* — *Pales*, dea est pabuli, quam alii Vestam, ali matrem deam vocant; hanc Virgilius genere foeminino appellat. Alii, inter quos Varro, masculino genere, ut, *hic Pales*. Huic sacra solvuntur XI Kal. Maias die, quae *Palilia* vocantur. *S.* — Est autem βοτηριαὴ ἑορτὴ, quam ante urbem conditam agitabant per eum diem, qui postea dies natalis urbis coepit celebrari; de quo vide Plutarch. in Romulo. — In his feriis pastores purgabant pecus suffumigando, seipsos aqua lustrali, transiliendoque per incensum foenum et paleam. Simili ritu nostris maioribus Dea veris OSTRA culta fuit: quas ferias suis paschalibus addiderunt Christiani, tribueruntque Deo resurgenti. *V. G.* — *Tenent mentes* ea, quae delectant, et exprimit hoc ipsum delectationis naturam; *vacuae* autem mentes, a curis, rebus, ac studiia severis vacantes, sollemne de iis, qui poëtarum carmina audiunt. — 4. *Eurystheum* memorans, Herculis labores intelligit. Eodem referendi sunt Busiris ab Hercule caesus et Hylas. Commemorat autem fabulas, quas a satis multis poëtis tractatas esse constabat; etiam de Delo et de Pelope, qui Hippodamiam cursu quadrigarum obtinuit. Hinc v. *Cui non dictus?* *Dicere* enim de poëtis sollemne. At ea omnia poëtarum opera interciderunt, praeter Apollonii et Theocriti loca de Hyla, Herculis amasio, et Deli laudes, apud Callimachum. — 5. De *illaudato* h. detestando Busiride videndi in primis Gell. II, 6, ubi cf. Iac. Gronov..

Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas,
Primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam

Macrob. Sat. VI, 7. Omni disputatione potiora sunt illa Gellii verba: illaudatus *est quasi* illaudabilis et innominabilis, *qui neque mentione aut memoria ulla dignus, neque unquam memorandus est*. Expressit autem Homeri οὐκ ὀνομαστὸν Od. τ, 260, 597; neque ad notam formam λιτότητος confugere necesse est. — 8. *Acer equis*, regendis quadrigis strenuus, excellens, δεινός. *H.* — Is, qui strenuitatem re aliqua tractanda vel curanda ostendit, *acer* dicitur, et poëtica fere est vocis constructio cum sexto casu. Ita Aen. 5, 668, *acer equo* est strenuus equitando. Add. X, 411. *W.* — 9. Circumspiciendum mihi est argumentum, cuius tractatione nomen consequar. *victor* poëtico ornatu adiectum, uti solet, si de magno aliquo opere peracto, magna re, quam assecutus sis, agitur. Non male Servius: *victor, effector propositi et voti*. Lucret. 1, 75, *Omne immensum peragravit Epicurus* — *Unde refert nobis victor, quid possit oriri* etc. — *virorum per ora volitare* ornatius quam ferri per ora, in ore omnium esse. Notum autem Ennii illud: *volito vivo' per ora virum*.

10. Pendet sententia ex superioribus: qua te ratione *tolles humo*, Virgili, et *volabis* per omnium *ora?* Audite, ait: superbi sunt Graeci Musis, et putant gloriam carminis ad Latinos non pertinere. Ego, suscepta cum illis pugna, modo comes sit vita, illorum Musas primus in patriam meam transferam, etc. *Cerd.* — 10. Primus ego inter Mantuanos nomen poëtae consequar. Hoc splendide eloquutus est. Qui primus inter aliquem populum poësi clarescit, is *Musas secum in patriam ducere* dici potest, et ornatius *ab Helicone*, Boeotiae, *Aonibus* olim habitatae, monte; idem *referre* laudem, gloriam, praemia, victoriae insignia, *palmam* dici potest, respectu *certaminum musicorum*, quae inter Graecos haberi solebant. *Idumaeas* autem *palmas* poëtico epitheto appellavit a nobili aliquo genere. *Idumen* poëtae pro Idumaea ac tota Iudaea dicunt; quam quidem palmis frequentem fuisse notum est; *arbusto palmarum dives Idume* Lucan. III, 216. Debet autem huius versus suavitatem, ut cuique obvium est, qui utrumque poëtam legit, Maro Lucretio suo I, 118: *Ennius ut noster cecinit, qui primus amoeno Detulit ex Helicone perenni fronte coronam, Per gentes Italas hominum quae clara clueret*.

13. Haec et quae sequuntur, et templi huius aedificatio quam rationem ac coniunctionem cum ceteris habeant, omiserunt monere interpretes. Scilicet in eo substiterat poëta, ut laudem poëticam, quam in patriam suam redux referret, cum victoria compararet, quam aliquis inter Graecos poëta ex certamine sollemni reportaret. Notum autem est, nullum

Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenera praetexit arundine ripas.
In medio mihi Caesar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus;

16. *In medio mihi Caesar erit, templumque tenebit.* Id est, ipsi templum dabo; et verbo usus est pontificali: nam qui templum dicabat, postem tenens, dare se dicebat numini, quod ab alio necesse fuerat iam teneri, et ab humano iure discedere. Quod autem dicit, *In medio mihi*, eius templum fore significat: nam semper ei sacratus numini locus est, cuius simulachrum in medio collocatur: alia enim ad ornatum tantum pertinent.

sollemnium ludorum in Graecia genus fuisse, in quo non eo tempore ingenii certamina, ἀγῶνες μουσικοί, eloquentiae, poëtices in primis, instituerentur. De Olympiis et ceteris sollemnibus aeque certum est, ac de Dionysiis, Panathenaeis, etc. Victores autem ex Olympicis ac ceteris ludis non modo sollemni pompa urbem suam ingressos esse, verum etiam victoriae praemia diis consecrasse, interdum etiam sive templum, sive aram aliudve monumentum in victoriae memoriam condidisse, multis ex antiquitate exemplis ac titulis adhuc superstitibus declarari potest. Quae quidem si memineris, nihil abhorrens aut insolens in toto hoc loco occurret. Laudis ac victoriae suae poëticae monumentum exstruet templum, in quo praemia reportata, tamquam donaria, consecret; templum autem ingeniose satis ita ornat, ut Augusto non modo dedicatum, sed et omnibus iis instructum et excultum esse iubeat, quae ad Augusti laudes praedicandas viam parare possint. Cum autem inter divinos honores ludorum quoque sollemnia sint, etiam hos in Augusti honorem se editurum esse promittit. Si autem ingenii in poëta copiam et incrementa cognoscere volupe est, cf. extr. partem Aen. VIII, et Stat. Theb. II, 728—740. conf. Hurd. virum doctissimum, nunc Ven. Worcestriae episcopum, ad Horat. Ep. ad Aug. Vol. II, p. 43. — *ponere templum*, τιθέναι, satis notum. *Propter*, prope, *aquam*. De Mincii autem vicina inundantis stagnantibus aquis supra vidimus ad Ecl. I, 52; VII, 12, 13: Ge. II, 198. inf. Aen. X, 206. — 16. Statua dei in medio templo, ἐν τῷ ναῷ, sacrario. — 17. *victor ego*, qui carminis palmam ac gloriam in patriam retulerim. *Purpura conspicuus*, utpote qui ludos editurus erat, magistratuum exemplo, qui ludos curabant, et *praetexta* utebantur. *H.* — *victor et conspectus* etc. h. e. victor (v. 9.) et curator ludorum. Ita nemo in posterum in coniunctione et haerebit. *W.* — 18. *agitabo currus*, non aliter accipiendum, quam poëtam editurum ludos, in quibus quadrigae mittantur, agitentur. — *Centum* autem *quadrigas* poëta ponit; recte hic memores locum Tibulli I, 7, 49, nec non Gratii Cyneget. 520. *H.* — *Centum currus.* Quamvis Heynius vol. I, pag. 429 (Edit. Paris.) notam Servii *subtilem* et *nugatoriam*

Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Graecia caestu:
Ipse, caput tonsae foliis ornatus olivae,
Dona feram. Iam nunc sollemnis ducere pompas
Ad delubra iuvat, caesosque videre iuvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque

19. *Cuncta mihi.* In honorem meum; et hoc dicit: ex aliis agonibus ad me certatura Graecorum multitudo conveniet. Per *Alpheum* autem, Iovis Olympici agonem significat: nam *Alpheus* fluvius est Elidis, quae civitas iuxta Pisas est, in qua colitur Olympicus Iuppiter. Eos autem ludos accipimus per Alpheum, qui olim Pythici dicebantur, vel Olympici, qui quinto quoque anno celebrabantur. — *Lucosque Molorchi.* Id est, silvam Nemeam, in qua celebratur agon in honorem Archemori. *Molorchus* autem pastor fuit, qui Herculem venientem ad occidendum Nemeum leonem, suscepit hospitio.

24. *Vel scena ut versis.* Apud maiores, theatri gradus tantum fuerunt: nam scena de lignis tantum ad tempus fiebat; unde hodieque permansit con-

incuset, tamen Ruaeus et Cl. Voss. Servianae opinioni adhaerent, putantque alludi hic ad pompam Circensium ludorum, in quibus die uno fiebant viginti quinque curruum missus, id est, emissiones curruum e repagulis et carceribus: singulis autem missibus quatuor currus exibant; singuli, pro sua factione, suis distincti coloribus; quatuor enim erant factiones, rubra, alba, prasina, sive viridis, et veneta, sive caerulea. Igitur centum currus Virgilii, missus indicant viginti quinque, seu Circensem unius diei pompam. Circenses autem ludi cursus equestres Olympicos imitabantur; Aen. V, 288. *L.* — *ad flumina*, ad Mincium. — 19. Suos ludos, propter maiestatem numinis, cui fiant, Graecorum Olympia et Nemeaea celebritate superaturos esse dicit. *Alpheum* Olympiam praeterlabi, et *Molorchum* Cleonaeum excepisse hospitio Herculem, cum, leone Nemeaeo interemto, ludos Nemeaeos restitueret, notum est; v. Apollod. II, 5, 1. — *caestu crudo*, e corio crudo. — 21. 22. Iam, quod ad se pertineat, se *ferre* velle *dona*, h. se sacrificia ad templum (paullo post *ad delubra*) esse facturum dicit, capite corona oleagina redimito, *tonsam olivam* appellat, aut attonsam, ut volunt, ornatus causa, aut simpliciter, quia decerptae sunt frondes ex arbore. Occurrit et Aen. V, 774 et 556. cf. ad Horat I, 7, 7. *H.* — Sacrificator plerumque ea fronde coronatus incedebat, quae numini celebrato esset acceptior: eleganter itaque poëta memorat olivam, ut fertilitatis et pacis symbolum. *V. G.* — 22. *Iam nunc iuvat*, tamquam poëta id, quod facere gestit animus, ad praesens tempus revocat, quasi actutum in eo occupatus sit.

24. 25. Priora ad sacra pertinebant, haec iterum ad ludos, inter quos etiam *scenicos* editurus est. — *Scena*, utpote versatilis, circumagitur. *H.* Vide de hac re disputantem *W. Schlegelium* art. dramat. Tom. I, p.

Purpurea intexti tollant aulaea Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini;

suetudo, ut componantur pegmata, a ludorum theatralium editoribus. *Scena* autem quae fiebat, aut *versilis* erat, aut *ductilis*. *Versilis* tunc erat, quum subito tota machinis quibusdam convertebatur, et aliam picturae faciem ostendebat. *Ductilis* tunc, quum tractis tabulatis hac atque illae, species picturae nudabatur interior: unde perite utrumque tetigit, dicens, *Versis discedat frontibus;* singula singulis complectens sermonibus; quod Varro, et Suetonius commemorant.

25. *Purpurea intexti tollant aulaea Britanni*. Hoc secundum historiam est locutus: nam Augustus postquam vicit Britanniam, plurimos de captivis, quos adduxerat, donavit ad officia theatralia: dedit etiam *aulaea*, id est, velamina, in quibus depinxerat victorias suas; et quemadmodum Britanni ab eo donati, eadem vela portarent, quae re vera portare consueverant; quam rem mira expressit ambiguitate, dicens *intexti tollant*; nam in velis ipsi erant picti, qui eadem vela portabant. — *Aulaea* autem dicta sunt, ab aula Attali; in qua primum inventa sunt vela ingentia, postquam is populum Romanum scripsit heredem.

27. *Gangaridum*. *Gangaridae* populi sunt bellicosi inter Indos et Assyrios, habitantes circa Gangem fluvium; unde etiam *Gangaridae* dicti sunt: hos devicit Augustus. *Gangaridum* vero pro *Gangaridarum* posuit: quia hic Gangarida facit. Quod autem ait, *victorisque arma Quirini*, non est contrarium; nam Suetonius Tranquillus hoc de Augusto commemorat: *Quodam tempore tres partes populi, consentiente senatu, obtulisse ei tria nomina; Quirini, Augusti, Caesaris: ille ne, unum eligendo, alias offenderet partes, primo Quirinus est dictus: inde Caesar: post, in nomine permansit Augusti.* Vnde eum Virgilius omnibus istis appellat nominibus: nam Quirinum, Romulum accipere non possumus; quia Gangaridas penitus ignoravit.

83. *W*. Velum autem sive *aulaeum*, ut scena obtegeretur, non, ut nunc, demissum, sed in altum sublatum fuisse, itaque intextas seu pictas imagines, h. l. Britannos, procero corpore, et fortasse eo habitu pictos, tamquam qui ipsi vela tollerent, quasi ex terra surgere visas esse, nunc quidem res satis nota est. Locus classicus Ovid. Met. III, 111—114.

26—30. Ad ornamenta templi in Augusti honorem condendi transit, anaglypha in foribus, cf. Aen. VI, 20 sqq., et quidem ex ebore et auro, tum v. 34 signa ac statuas. *Pugnam* *Gangaridarum* (Indorum ad Gangis ostia) memorat; pervulgatus ille laudum locus in Augusto, ut Indos eum Parthis victos ei aut promitterent, aut darent. cf. sup. Ge. II, 171, 172: Aen. I, 289. Augustum autem per *Quirinum* designatum videri, obvium est; melius hoc, quam *Quirinum* pro populo Quirini, Romania, a poëta dici. *H.* — *Quirinus*, Sabinorum lingua, hastae agitatorem significat; cognomen est Iani, Martis, inprimis autem Romuli; anno V.C. 727, Caesari Oct. a senatu oblatum est. *V. G.* — *arma Quirini* poëtica

Atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentis aere columnas.
Addam urbis Asiae domitas pulsumque Niphaten,
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,

28. *Undantem bello.* Quasi non undas, sed bella portantem; propter Antonii et Cleopatrae gravissimum praelium. — *Magnum fluentem.* Magne; ut *Torvumque repente Clamat.*

29. *Ac navali surgentes aere columnas.* Augustus victor totius Aegypti, quam Caesar pro parte superaverat, multa de navali certamine sustulit rostra; quibus conflatis, quatuor effecit columnas, quas postea Domitianus in Capitolio locavit; quasque hodie conspicimus; unde ait: *Navali surgentes aere columnas.* Nam rostratas Duillius consul posuit, victis Poenis navali certamine: a quibus unam in rostris, alteram ante circum videmus a parte ianuarum.

consuetudine pro Quirino in armis, armato. Nisi *arma* pro bello, pugna vel victoria dicta accipias, quod et ipsum bene fieret. — 28, 29. Aegyptum; victis Antonio et Cleopatra pugna Actiaca navali, in potestatam ab Augusto redactam memorat. *undantem bello* et *magnum*, copiose, *fluentem* (nam *fluit magnus, multus,* fluvius, πολὺς ῥέει. cf. Bentl. ad Hor. I, Serm. 7, 28) Nilum amnem magno spiritu appellat, propter magnos apparatus bellicos ab Antonio in Aegypto factos; ut populos aut provincias *bello tumentes* dicunt, cum animose bellum parant; ut omnino superbia, fastu *tumere* dicuntur homines. Quod cum ad fluvium transfertur, praeclare ille *fluctus volvere, aquas augere et incitare, bello undare* dici potest. Fert idem patrius sermo. *H.* — Eadem est translatio supr. II, 437, *Cytorum undantem buxo.* W. *Columnam rostratam* altero versu describit, tropaeum ac victoriae Actiacae monumentum. — *Surgunt* autem columnae, ut aedificia, moenia: vulgari sermone, stant. — 30. 31. Victoriam de Armeniis, quos a Niphate monte designat, ad quem adcolunt, et de Partbis promittit. De *Niphate* vid. interpretes Horatii Od. II, 9, 19. Apud Lucanum III, 245, Niphates est fluvius. *H.* — *Pulsum Niphatem* pro pulsam Armeniam, sive pulsos, victos Armenios poëtae condonandum. At male Plinio Paneg. c. XI. rationem loquendi *imperium pulsum fugatumque* affingunt. *W.* — 32. 33. Esprimet porro in iis foribus duo tropaea, alterum de oriente extremo victo, alterum de occidente. Non autem, ad meum quidem sensum, haec sunt historice esplicanda; nam non ea memorat, quae iam facta sunt, sed *quae ita fore auguratur.* Si tamen populum bello iam tum destinatum intelligere velles, de Cantabris, non de Britannis, ut Interpp. faciunt, haec essent accipienda. Ad bellum Cantabricum ipse tandem Augustus profectus est V. C. 728. — *tropaea rapta manu*, poëtica ratione, de victoria reportata; nec in *rapta* argutandum. *H.* — *Et duo rapta manu.* Non est otiosa haec adiectio *manu*: innuit siquidem Poëta, non hoc auspiciis bellum gestum impera-

Et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea,
Bisque triumphatas utroque ab litore gentis.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,

34. *Stabunt et Parii lapides, spirantia signa.* In templo Caesaris maiorum, statuas eius dicit se esse positurum, quas commendat et a pretioso marmore, et ab arte, dicens, *Spirantia signa:* sic alibi, *Vivos ducent de marmore vultus:* Item, *Pariusve lapis circumdatur auro.* — Paros, insula est Cyclas, in Aegaeo mari; in qua mons est Marpessos, unde marmor exciditur candidum, ut ipse Virgil. Aen. VI, 471: *Marpesia cautes.*

toris, sed eum praesentem et αὐτοπρόσωπον huic bello praelioque praefuisse, quasi socium consortemque periculi. — *Duo tropaea ex diverso hoste* propria manu *rapta.* Scilicet victoria de Orientalibus et regina Cleopatra, annis 723, 724 reportata; et Cantabrorum, Hispanicae gentis, anno 729, in ditionem redacta provincia: his licet addere Britannos solo Caesaris adventu (anno 727) in Galliam, eius legibus sese subiicientes. Britanni enim perinde ac Germani, (Ecl. I, 62—66) Occidentales habebantur gentes. — *Ab utroque litore Oceani* (Prop. III, 7, 53, *ab utroque litore:* Aeneid. VII, 100, *uterque Oceanus*). Ambo brevi temporis spatio iterata sunt; Orientale videlicet tropaeum captivorum ex traditione anno 731 pacta, sed anno 734 peracta, metu praesentis Caesaris: quae res in monetis, quasi fuerit deprecatio flexo genu facta, exhibetur: tropaeum vero Occidantale, eo iteratum est, quod duces Carisius et Furnius turbulentos Cantabros et Asturios ad ultimam coëgerint desperationem. Splendidissimam victoriarum, quae erat orientalis, templum *Marti bis ultori* dedicatum celebravit. Caesar laetitia exsultans, quod bis Romanorum dedecus ultus esset, idque sine pugna, soloque nominis sui terrore, hoc templum anno 734 solemnibus consecravit sacrificiis in Capitolio; ibique iussit servari signa recuperata, ut olim arma captivorum ducum in aedibus Iovis Feretrii. Quo magis diligentiam perspicere possis, qua Caesaris victorias enumeraverim, cf. Horat. II, Od. 9, 18; III, 5; IV, 14, 41; IV, 15, 21. *V. G.* — *diverso ex hoste*, ex diversis terrarum partibus. Sic *diversos Celtas* appellat Gratius Cyneg. 156., cum Medum modo nominasset. Alter versus eiusdem sententiae nova est exornatio: *gentes utroque ab litore*, h. extremi orientis et occidentis, *bis triumphatas*, de quibus bini triumphi habiti sunt; h. totum terrarum orbem victum ab Augusto. *H.* — *gentes ab litore* h. e. incolentes litus, ut *Turnus ab Aricia* apud Livium 1, 50. *W.* Ei, qui omnia in his vss. ad tempora certa revocare vult, statuendum est, aut perperam Georgica in extremis vss. libri IV anno 724 absoluta tradi versusque esse supposititios, aut Georgicis serius nonnulla esse inserta. Si hoc, *duo tropaea* referas ad bella cum Cleopatra 723, et cum Cantabris 728 gesta.

34. *spirantia aera — vivos vultus*, Aen. VI, 848, 849. — 35. Gentis Iuliae progenitores, ut vulgo ferebantur, ducta ab Iulo, sive Ascanio,

Assaraci proles, demissaeque ab Iove gentis
Nomina, Trosque parens, et Troiae Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis anguis,
Inmanemque rotam, et non exsuperabile saxum.
Interea Dryadum silvas saltusque sequamur

35. *Assaraci proles, demissaeque ab Iove gentis Nomina.* Ponam, inquit, eorum statuas, qui a Iove usque ad Assaracum, et ab Assaraco usque ad Augustum originem ducunt. Assaracus autem avus Anchisae, pater Capys fuit.

36. *Trosque parens.* Troianorum rex, Ganymedis pater; a quo Troia nominata est. — *Troiae Cynthius auctor.* Vel Apollinem dicit, propter muros Troiae ab eo conditos; vel Cynthium regem Troiae, quem in Troicis suis Nero memorat.

Aenaea filio, origine. A Iovis et Electrae filio Dardano ortus Erichthonius, cuius filius *Tros*, Ilum, Ganymedem et Assaracum genuit. v. Homer. Il. υ, 215 sq. Ex Ilo Laomedon, Priamus: ex Assaraco *Capys*, ex hoc Anchises, pater Aeneae. *H.* — *demissae* h. e. oriundae. cf. Aen. I, 288, et Horat. Sat. II, 5, 63. *W.* — *Apollo*, Troiae conditor, adiungitur, quia is in primis magna religione tamquam tutelaris deus ab Augusto colebatur, quem adeo Apollinis filium vulgus ferebat. v. Sveton. Aug. c. 94.

37. Altera ex parte in hoc templo signum ponetur Invidiae, sed debellatae, et ad Tartarum proturbatae. Splendide autem Tartari notionem exornavit. Scilicet bella civilia omnique discordiam civium plane coërcitam esse, symbolice innuit; ut in simili imagine Aen. I, 294 sq. — 37. *severus* perpetuum rerum infernarum epitheton, ut *tristis*, *saevus*. — 37. *Invidia infelix.* Quae invidentes efficit infelices. — Significatio horum versuum haec est: Quisquis inviderit huic operi, debebit timere post excessum Furias, et vitae supplicia, quae pati creduntur mortui. — *Furias.* Tres Poëtae statuerunt, quarum nomina Ἀληκτὼ, Τεισιφόνη, Μεγαίρα. Lactant. VI, 19, tres affectus nominat, qui homines in omnia facinora agunt praecipites; ut sunt *ira*, *cupiditas*, *libido*. *L.* — 38. *tortos Ixionis angues*, quibus, pro vinculis, religatus est ad rotam, postquam illicitos Iunonis petivit amplexus. Ita Servius. Alii simpliciter vincula memorant, ut Apollon. Rhod. III, 62. cf. inf. IV, 484. — *Saxum* Sisyphi notari, obvium est; quod *exsuperari* non potest hactenus, quoniam ad summum montis verticem emoveri et adduci nequit. λᾶας ἀναιδής, improbus, ingens, qui pondere suo urget, nec submoveri potest, gravis est apud Homer. Odyss. λ, 598. *metuet* autem, terrebitur adspectu, simpliciter pro videbit, h. e. in Tartarum erit detrusa.

40. Interea argumentum se suum de armentorum cura prosecuturum esse ait. *saltus intactos*, rem pecuariam, argumentum carminis, quod

Intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa;
Te sine nil altum mens inchoat. En age, segnis
Rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithaeron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum;
Et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentis adcingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.

42. *Te sine nil altum mens inchoat.* Ac si diceret; non meo ingenio, sed tuo fretus imperio, ad hoc carmen accessi.

45. *Vox ingeminata remugit.* Duplicata per Echo: alibi, *Non canimus surdis, respondent omnia silvae.*

46. *Mox tamen.* Id est, postquam Georgica conscripsero. *Et ardentes pugnas* legendum est; nam male quidam *ardentis Caesaris* accipiunt; ut *is* communis sit syllaba.

48. *Tithoni prima quod abest ab origine Caesar.* Id est, tua facta tot annis

nullus adhuc inter Romanos poëta attigit. — *haud mollia iussa*, h. dura, rem non levem, difficilem, imponentia. — 42, 43. Praeclare illud: Ades, o Maecenas, ex eo ornat, quasi rerum, quas dicturus sit, turba instet, nec, ut multis eum exoret, patiatur. Malunt alii, poëtam se ipsum alloqui et excitare: *En age, rumpe moras.* — 43. *Cithaeronem*, Boeotiae montem, pascuis nobilem esse aiunt Intpp. Primum scire velim, unde hoc habeant; tum quorsum *alto clamore*, quod perpetuum est venationis, vid. inf. v. 413: nam ad sacros Bacchantum ululatus ac clamores, v. Ovid. Met. III, 702, 703, referre hic non potes. Et sequuntur *Taygeti* (v. sup. Ge. II, 488) *canes*, quod et ipsum ad venationem spectat. Itaque de hac accipiemus. Tradet autem et canum curam v. 404. At vero argumentum, quod tractat, boves Cithaeronis requirit. Itaque *ingenti clamore* ad Taygetum Epidaurumque simul referam, et ingentem clamorem vaccarum, canum, et equarum intelligam. *H.* Sensus 43 est: res pecuaria vehementer postulat (quod est *vocat ingenti clamore*) studium meum. *W.* — 43. *Vocat ingenti clamore Cithaeron.* Hortantur nos ad scribendum illi montes, qui animalibus sunt referti. *Cithaeron* autem pars est Parnassi, et mons Boeotiae. *L.* — *Epidaurus* cum tota Argolide *equorum* cura nobilis. v. Intpp. Hor. Carm. I, 7, 9. *Aptum dicit equis Argos.* cf. inf. 421. *H.* — *Accingar.* In magnis rebus suscipiendis utimur hoc verbo, iuxta Donatum. Translatio est ab iis, qui aliquid strenue acturi, vestem altius cingunt, ne motus et crura, defluente toga, impediantur. *Emmeness.*

48. Sollemni poëtarum artificio, Augusti laudes ampliores ad annos seriores maiorique rerum et artis usu firmatos seponit. *Tithonus* etiam ad gentis Iuliae origines pertinet. Erat

Seu quis, Olympiacae miratus praemia palmae,
Pascit equos, seu quis fortis ad aratra iuvencos;
Corpora praecipue matrum legat. Optuma torvae
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent;
Tum longo nullus lateri modus; omnia magna;
Pes etiam, et camuris hirtae sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,

celebrabuntur, quot anni sunt a te, usque ad mundi principium: et modo *Tithonum* pro Sole posuit, id est, pro Titane: nam Tithonus frater Laomedontis fuit, quem praeliantem Aurora dilexit, et rapuit; a quo usque ad Caesarem non valde multum tempus est. — Servius hic *Tithonum* pro Titane Sole accipit; sed nescio an usquam apud Poëtas Graecos aut Latinos ea metonomasia reperiatur. Eustathius certe Homeri interpres historica fide Tithonum fratrem Laomedontis fuisse memorat: allegorico autem commento τιθωνὸν solem dici, *διὰ τὸ πανταχοῦ τῆς γῆς τιταίνειν τὰς ἀκτῖνας. Lem.*

enim Trois abnepos, Laomedontis filius. Tempus, quod ab hoc progenitore (nam *a prima Tithoni origine* est a Tithono) effinxit ad Caesarem, pro infinito tempore ponitur.

49—51. De fetura armentorum acturus, vaccarum optimarum, quae tauro submitti possint, notas enarrare incipit. cf. Varron. R. R. II, 5: Colum. VI, 1 et 21: Pallad. Mart. tit. XI, 5: Plin. VIII, 45 s. 70: Geoponic. XVII, 2. *miratus praem. p. Ol.* h. e. studio certaminum curulium. — 52. *turpe caput*, fronte lata, ut omnes scriptores laudati monent; unde et βοῦς εὐρυμέτωπος et πλατυμέτωπος. *Nec ab adspectu decoros* Columella Apenninum alere dixerat VI, 1, 2; et Plin. VIII, 45 s. 70, *Non degeneres existimandi etiam minus laudato adspectu* Nec tamen *turpis* et *magnus* propterea pro synonymis habenda. — *cui plurima cervix*, h. cervice longa, et, quod notes, simul firma et crassa; nam in cervice robur tauri in primis spectatur. cf. Not. ad Aen. I, 419. — 54. Lateribus porrectis, βαθυπλεύρους, esse vult eas vaccas. — 55. *Pes etiam*, scilicet magnus est. Hoc naturalis orationis ordo offert. Poëta totum crus eo nomine designare potuit. Crura autem etiam Varro l. l. *breviora potius quam longa* esse voluit, ut ex libris ibi legendum; sed, cum brevia sunt, crassa, *compacta* (ut Colum. VI, 1, 3) eoque magna esse possunt. σκέλη παχύτερα μᾶλλον ἢ μακρότερα, Geopon. XVII, 2. *camura cornua* sunt incurva, introrsum conversa. v. Macrob. Sat. VI, 4. ἕλικας βόας εὐρυμετώπους Homeri (ut Odys. λ, 289) non male comparat Vrsinus. — 56. *Nec mihi displiceat*. Litotes figura est, inquit Servius, id est, valde placeat, ut Aen. VII, 261, *Munera nec sperno*. — *maculis insignis et albo*: definire non ausim, utrum sint maculae nigrae in albo corpore; an albae in nigro rufove, ut sint *maculae et album*, maculae albae, nota figura. Commendat tamen hoc ipsa verborum iunctura, *maculis et*

Aut iuga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior, quaeque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
Aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos;
Cetera nec feturae habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.

63. *Superat gregibus dum laeta iuventas.* Dum suppetit: et dicit iuvenili aetate eas debere concumbere; quia cito deficiunt, et quia tempora meliora depereunt.

albo. *H.* Quantopere Virgilius hendiadyn amaverit, exemplis, in quibus et hoc est, docuit Forcellini sub v. *endyadis*; nec vereor, ne quis *maculas albas* dici neget (Aen. IX, 49). Nec tamen ad figuram illam confugiendum esse puto, ubi alia interpretatio bona suppetat. Itaque h. l. priorem rationem Heynii praefero. Et de *colore optimo* vaccarum non agi, demonstrant verba *Nec mihi displiceat.* W.

60. 62. Aetas iusta ad admittendum taurum et pariendum. Colum. VI, 24, 4: *Ex his, qui quadrimis minores sunt, maioresque quam duodecim* (noster decem) *annorum, prohibentur admissura* etc. cf. Varron. R. R. II, 5, 13; Plin. VIII, 45 s. 70. Tu vide quam caste et decore poëta hanc rem expresserit, ut et in sqq. *Iusti hymenaei*, iusta et matura aetate initi. — 63 sq. *Interea*, in spatio hoc quinquennii, dum iuvenili vigore utuntur boves ac tauri, hos admitte. *H.* — 64. *Solve.* Vox optima ad significandum effrenatum cursum, quo bestiae rapiuntur in Venerem. — *Solve mares*: ante admissuram separabantur ab armento equi et tauri; V, 123. *V. G.* — *pecuaria* non loca h. l., sed ipsa pecora, boves, sunt; vid. Pers. III, 9. cf. inf. 472 *aestiva*. — *primus*, h. quamprimum, mitte, dum iuvenilis aetas superest, durat. Sic mox *Prima fugit*, vulgo: cito. *H.* Multum differunt sententiae *veniam quamprimum* h. e. quam primum fieri poterit, et *veniam primus* h. e. prior omnibus. *W.* Vt sint *aetatis mediae, magis quae iuventute minor est, quam quae declinet in senium*, Pallad. IV, 11, 4. — 66. *Optima dies*, ut *optima, melior, bona aetas*, de iuventute. Sententiam hic insertam, in qua ad homines refert vitae brevis ac fluxae conditionem, nec in pecudibus subsistit, non satis cum ceteris vinctam et iunctam esse dicas, at plus dignitatis per illam loco conciliari. — 69-71. Delectus vaccarum ad admissionem quotannis faciendus. Varro R. R. II, 5, 17: *Item* (de bobus agebat), *ut in reliquis gregibus pecuariis delectus quotannis habendus, reiiculae reiiciundae*,

Optuma quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus;
Et labor et durae rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis;
Semper enim refice, ac, ne post amissa requiras,
Anteveni, et subolem armento sortire quotannis.
  Nec non et pecori est idem dilectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
Praecipuum iam inde a teneris inpende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis

70. *Semper enim refice.* Vacat *enim*: sane dicit ante subveniendum esse; ut antequam pereant, reparentur armenta.

quod locum occupant earum, quae ferre possunt fructus. Colum. VI, 22, 1: *Sed curandum est omnibus annis in hoc atque atque in reliquis gregibus pecoris, ut delectus habeatur, nam et enixae et vetustae, quae gignere desierunt, submovendae sunt* etc. conf. eundem de ovibus VII, 3, 13, 14. — *quarum corpora*, h. quas cum aliis permutari velis, alias iis submittendo. — *Semper* enim *refice*, h. igitur, ut γὰρ pro ἄρα; *amissa* sc. corpora. *H.* In verbis *semper erunt quarum* latet: semper inquire, quae boves reiiciendae sint. Ita coniunctio *enim* apta. *refice*, supple armentum. *W.* — 71. Totum locum, et hunc in primis versum vide imitatione expressum a Nemesiano Cyneg. 200—205. — *Sortiri* etiam sine sortis notione est eligere et substituere.

72—137. Sequitur locus de equorum cura, et quidem de admissura usque ad 208. In equo admissario eligendo quae sint spectanda, 75. signa e forma, incessu, animo, colore, aetate; tum v. 100 parentes ac stirpem, alacritatem et impatientiam in curriculo — 122, et victum reliquamque curam, sub ipsum admissurae tempus subiungit, etiam in equabus, 137. — 73. Exquisita varietate, ut Servius notavit, cum de taurino genere ageret, matrem, nunc, cum de equino, patrem admissarium describit. *Submittere* dicitur universe de iis, qui substituuntur in aliorum locum, aut ad supplendum gregem aluntur; tum proprie de iis, tauris vel arietibus, qui ad admissuram aluntur, h. ut in locum aliorum seturae inutilium succedant. cf. ad Ecl. I, 46. Satis definita res et expedita adiecto *in spem gregis*, ut nova proles inde nascatur. Vt poëta permutat voces *gregem* et *armenta*, ut *grex* nunc equorum sit; ita et *pecus*.

75. *Continuo*, principio. De forma hac conf. Ge. I, 169. — *pecus* h. l. equinum v. 72. Ad notas has generosioris pulli conf. Xenoph. de re equestri pr.: Varron. R. R. II, 7: Columell. VI, 29: Geopon. XVI, 1 et 2. Inter poëtas, praeter Oppianum, cf. Nemesian. Cyneg. 240 sqq., ex nostro illustrandus, et Calpurn.

Altius ingreditur, et mollia crura reponit;
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti,
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga;
Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
Spadices glaucique; color deterrimus albis

Ecl. VI, 51 sqq. — 76. *Altius ingreditur*, non ad spiritum et superbiam referendum. Varro l. l. *Cruribus rectis et aequalibus.* Colum. l l. *aequalibus atque altis rectisque cruribus.* — *mollia crura reponit* (pro *mobilia*) poëtica ratione pro molliter; fit autem hoc, dum crura sunt mollia, h. quae facile flecti et incurvari possint. Quod si ars accesserit, tum *sinuat alterna volumina crurum* v. 192. Ab Ennio sumtum hemistichium, notavit Servius. πώλων ὑγρῶς κάμπτειν τὰ γόνατα dixit Xenoph. ibid. c. 1, 6. imitatur Silius XVI, 443, *tum mollia crura superbi Attollens gressu.* Versum etiam in animo habuit Gratius Cyneg. 503, *ardua fundet in auras Crura H.* — 79. *Nec vanos horret strepitus.* Ideo inter praecepta domandorum equorum monet Xenophon domitorem, ut equum δι' ὄχλου διάγειν, καὶ παντοδαπαῖς μὲν ὄψεσι, παντοδαπαῖς δὲ ψόφοις πλησιάζειν: « per turbam circumferat, admoveat illum variis speciebus, variis strepitibus et fragoribus. » At Varro ait: « eosque, quum stent cum matribus, interdum tractandum, ne, quum sint disiuncti, exterreantur; eademque causa ibi frenus suspendendum, ut equuli consuescant, et videre eorum faciem, et e motu audire crepitus. » *Cerda.* — *Ardua cervix.* Dicitur a Xenophonte equus ille καλός, θαυμαστός, ἀγαθός, *pulcher*, *admirandus*, *generosus*, videlicet μετεωρίζων ἑαυτὸν σφόδρα, *altius sese erigens*: supra etiam dixerat, equum arte discere αὐχένα διαίρειν, *cervicem tollere.* Auctor etiam Geopon. probat equum ὑψαύχενα, *cervicis altae.* Et Pollux ex Xenophonte, τράχηλος εὐκαμπής, ὡς ἀλεκτρυόνων, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ κάπρου ὀρθός: *Collum concinne inflexum sit, ut gallis: non rectum, ut apro.* — Quintilianus verba *illi ardua*, usque ad *et gilvo*, parenthesin esse dicit, VIII, 2; nec reputavit primum agi de pullo in pascuis versante, et iuveniliter ardente; mox animoso et adulto equo bellum spirante; denique de equo iam aetate confecto. *V. G.* — 80. *Argutum caput. Si caput habet non magnum*, Varro l. l. §. 5. *exiguum caput*, Colum. VI, 29, 2. *breve*, Horat. Sat. I, 2, 89. *brevis alvus*, h. venter substrictus. Varro ibid. *ventre modico, lumbris deorsum versum pressis.* Et Nemes. 244: *Immodicumque latus, parvaeque ingentibus alvi.* — 81. *Luxuriat toris animosum pectus*, ornate pro: pectus est torosum et eminens pulpis, ut Serv. ait, h. *latum ac plenum*, ut Varro ibid. Colum. autem, *lato et musculorum toris numeroso pectore.* Pallad. *pectus late patens. Luxuriare* vero ex more de laetioribus incrementis. — 82. Inter pulchros equorum colores refert spadicem (*bai-brun*) glaucumque (*pommelé*,

Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus;
Conlectumque fremens volvit sub naribus ignem.
Densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclaei domitus Pollucis habenis

89. *Amyclaei domitus Pollucis habenis Cyllarus.* Atqui Castor equorum domitor fuit: sed fratrem pro fratre posuit poëtica licentia; aut certe iden Pollucem pro Castore posuit, quia ambo licenter, et Polluces et Castores vocantur · nam et ludi, et templum, et stellae Castorum vocantur.

ardoisé); improbat albos (*blanchâtres*) et gilvos (*Isabelle lavé*). Quamquam de nominibus colorum apud veteres difficilis est disputatio, ex loco tamen classico Gallii II, 26, post virorum doctorum disputationes hic et ad Grat. Cyneg. 532, et Salm. Exerc. Plin, p. 935 satis apparet, esse spadicem, a spadice palma dictum, ex rufo genere, et convenire cum nostro fusco colore a castanea appellato; in equis color *badius*, *bai*, *bain* (a βαΐς, βάϊον, ramus palmae). *Nam phoeniceus, quem tu graece φοίνικα dixisti, et rutilus et spadix, phoenicei συνώνυμος, qui factus graece noster est, exuberantiam splendoremque significant ruboris; quales sunt fructus palmae arboris, non admodum sole incocti, unde spadici et phoeniceo nomen est. Spadica enim Dorici vocant avulsum e palma termitem cum fructu.* Iam *glaucus* in nostrum *gris*, quod proxime ad caeruleum accedit, incidere, ex iis, quae ab Intpp. dicta sunt, apparet. — *Album* colorem hic pallidum, et a *candido*, nitente, diversum ponere potuit, quamquam alias utrumque nomen promiscue usurpare solet. Potest tamen et illa ratio probari, ut *candor* in equis quidem aliis laudari potuerit, at in admissario, de quo hic agitur, improbatus fuerit. — *Gilvus* denique flavus color is esse videtur, qui ad mellis colorem proxime accedat.

83—85. Equus animosus et ardore pugnandi incensus describitur. 84. *micat auribus*, in soluta oratione: aures micant in capite, celeriter moventur, arriguntur. *agiles aures* Nemesian Cyneg. 245. Et pro: tremit artubus, seu artus tremunt, magis poëtice dictum *tremit artus*. — 85. *volvit ignem*, efflat e naribus ardentes halitus. *C.* — *ignem* praeclare dixit ardentes anhelitus: ut et alii poëtae. Hinc *Diomedis equi spirantes naribus ignem* ap. Lucret. V, 29. *Fumant humentes calida de nare vapores* Nemesian. Cyneg. 248. conf. Stat. Theb. VI, 471, 472. — *fremens.* legebatur antea *premens*, quod et ipsum accommodate dictum ad declarandum spiritum, diu collectum, cum vi et impetu tandem emissum. — 87. *Duplex spina* ab omnibus veteribus in bono equo laudatur, v. Varron. II, 7, 5 · Colum. VI, 29, 2: Geopon. XVI, 1. Innuere videntur spinam latam,

Cyllarus, et, quorum Graii meminere poëtae,
Martis equi biiuges, et magni currus Achilli:
Talis et ipse iubam cervice effudit equina
Coniugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens inplevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut iam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae.

93. *Coniugis adventu pernix Saturnus.* Dum cum amata Philyra Saturnus coiret, Ops eius uxor advenit, cuius praesentiam veritus, se in equum convertit, qualem potuit numen imitari: exinde natus est Chiron, dimidia parte homo, dimidia equus. — *Pernix.* Ad equum refertur: nam Saturni stella tardissime est.

94. *Pelion.* Mons Thessaliae, in quo Chiron habitavit.

95. *Hunc quoque.* Licet bonum et tot signis probatum. — *Morbo gravis, aut iam segnior.* Duo sunt quibus minuuntur corporis vires, senectus, et morbus; unde mire utrumque complexus est.

96. *Abde domo.* In domo: nam si adverbialiter vellet loqui, *domi* diceret.

crassam, ut maxime versus clunes tamquam cavum sulcum faciat, nec tamen ipsa spina appareat. Nemes. Cyneg. 243: *Illis ampla satis levi sunt aequora dorso.* Idem Calpurn. Ecl. VI, 54, expressit, *Terga sedent;* et fortasse hinc Ovidii Met. XII, 401: *Sic tergum sessile, sic stant Pectora celsa toris.* Contrarium vitium *exstans* spina, apud Varronem, at Grat. Cyneg. 526: *si tenuis dorso curvatur spina.* — 88. *Solido cornu*, vult ungulas duras esse; ut monent Varro, Colum. l. l. — *Sonat*, et hoc proprie. v. Xenoph. de re equ. c. 1, §. 3. — 90. *Cyllarus* equus vulgo Castori soli tribuitur, qui ἱππόδαμος iam Homero Odyss. λ, 300 dictus. Interdum tamen uterque frater equis insidet. Sunt vero et loca ab Intpp. excitata, in quibus Cyllarus Polluci tribuitur. — *Amyclae*, Laconicae urbs, Tyndarei regia, in qua educati Castor et Pollux. Res nota. — 91. *Martis equi* ex Homero Il. o, 119 noti. — *currus Achillis* h. equi ap. Homer. Il. π, 148 sq. — 92. Talem formam habebat (at quam ornate hoc poëta extulit!) Saturnus, cum equi speciem assumsisset, ut furta sua cum Philyra, Oceani filia, (unde Chiron natus) in Pelio Opem celaret. v. Apollon. II, 1236 sq. Apollod. I, 2, 4.

96. Parum diuturnus est vigor equi admissarii, hinc necessitas suboritur submittendi subinde alium. *abde domo, nec turpi ignosce senectae.* Varie tentatus ab Intpp. locus. Litem dirimit Nemesiani imitatio Cyneg. 141, ubi de catulis recenti partu editis: *Sin vero haec cura est, melior ne forte necetur*, Abdsturve domo; *catulosque probare voluntas*; ubi apparet esse amoveatur, removeatur, a domo, e domo. Advocarunt eo et exposuerunt locum nostrum Intpp. Copiose

Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad proelia ventum est,
Vt quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos aevumque notabis

Tale est illud in quarto Aeneid. 36: *Non Lybiae, non ante Tyro. — Nec turpi ignosce senectae.* Cicero in Catone maiore, et laudat et vituperat senectutem; unde dupliciter hunc locum intelligimus: aut, *Nec ignosce turpi senectae;* aut, *Non turpi senectae ignosce;* id est, abde, et ignosce senectae, quae turpis non est, quia per naturam venit.

400. *Animos aevumque notabis.* Praecipue ante omnia aetatem et magnanimitatem requires; deinde caetera; id est, parentes et studium.

eundem tractavit Gronov. de Pec. Vet. IV, 8. *Abdere* est proprie dare abs se, amovere, reiicere. cf. Tibull. II, 4, 82. Iubet itaque poëta, diligentem patremfamilias ablegare quocumque modo, vendendo quoque, effetum et inutilem ad admissuram (quamquam ille aliis adhuc laboribus sufficere potest) equum, quamvis senectae miseratio subeat, esse enim eam *turpem*, vel communi senectutis epitheto, vel, qua ille se turpiter det, nec in Venerem satis animi ac virium habeat. Ovidius hoc Trist. IV, 8, 49: *Ne cadat et multas palmas inhonestet adeptas;* si quidem versus est Ovidii. *turpi finem donate senectae* ad nostri ductum Silius XV, 654. *H.* — 296. *Abdere;* e pristino splendore in ingloriam quietem amovere, ut apud Horat. I, Ep. 15, celeber ille gladiator *obditus agro*, et apud Sueton. c. 12, Tiberius. Tibullus quoque irascitur quod formosissimas puellas Bacchus rure abdiderit II, 3, 65: et Horat. III, Od. 4, 38, de cohortibus bello fessis ait, *quas Caesar abdidit oppidis;* id est, a victoriae gloria summovet. Nec ullo modo *abde domo* simul significare potest, *absconde in domo*, et *remove a domo*, ut Gronovius vult; qui locum Nemesiani (Cyneget. 144), quo opinionem suam fulciat, perperam interpretatur; ibi enim *abdere domo* significat abscondere canem in domo, per oppositionem cum nobilioribus canibus venationi idoneis. Quaenam igitur esset lingua latina, si eadem verba nullo discrimine negarent aut affirmarent? Praeterea, cur summovendus equus? si emptori prodesse possit, cur non et domino? An forte decipiendus est emptor? *V. G.* — 97. Quanto cum dilectu voluptatem *laborem* (quamquam hoc proprium hac in re. v. inf. ad v. 127) et *ingratum*, et *trahere* pro perficere dixit! — 98. *proelia* non ad veram pugnam ac bellum, sed ad ipsam admissuram referenda; et *proelia* Veneris frequenter. cf. Aen. XI, 736. *H.* — 99. *Vt quondam in stipulis magnus sine viribus ignis.* Hac comparatione usi sunt plures. Ovid. Trist. V, 8; et Sil. Ital. lib. V: » Stipula crepitabat » inani Ignis iners, cassamque dabat » sine robore flammam. » *Emm.*

400—402. Post illa, quae in equo admissario eligendo observanda sunt inde a v. 72, procedit Maro ad alia in eodem observanda; quo *animo* ac spiritu, qua *aetate* sit; *hinc* tum, etiam alias *artes*, virtutes, *prolemque*

Praecipue; hinc alias artis, prolemque parentum,
Et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
Nonne vides, quum praecipiti certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus,
Quum spes adrectae iuvenum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans: illi instant verbere torto,

102. *Et quis cuique dolor victo; quae gloria palmae.* Vult probare, moveri equos vel amissione, vel acquisitione victoriae: nam *eo* tendit sequens iste decursus; unde est paulo post: *Tantus amor laudum, tantae est victoria curae!* Lucanus, I, 294: *Quantum clamore iuvatur Eleus sonipes.*

104. *Effusi carcere currus.* Vsurpative pro *carceribus*; qui ab *arcendo* dicti sunt: nam carcer est custodia noxiorum.

parentum, h. si quos alios iam pullos iidem, a quibus natus est, parentes ediderint, qua ii sint indole, quo vigore. Denique, inquit v. 102, etiam hoc observa, *quem sensum victoriae aut ignominiae* habeat. Alii *prolem parentum* ita accipiunt; notabis, quae ille specimina virium pullis procreatis iam ediderit. *H.* Quae de virtutibus boni admissarii a v. 75 disputavit, breviter iam complectitur verbis: *Ergo animos—praecipue*, apte ut iis anoectat duas alias virtutes, *et prolem, et quis*, etc. *W.* — *Animos aevumque notabis.* Equi optimam aetatem, Arist. Hist. Anim. VI, 22; et Columella a tertio anno, Palladius a quarto, ad vigesimum durare declarant: Plinius ultra trigesimum; contigit enim, ut equi post vigesimum annum e circo ad admissuram ducerentur, et ad quadragesimum usque huic idonei fuerint. Taurus, non ante quartum aetatis annum; sed, ut ait Aristot. non ante tertium, admissurae idonaeus: praeter iuventutis vigorem, aliae res in admissario equo observandae sunt. Ovid. Halieut. 67. Nost. Edit. Vol I, p. 444. *V. G.*

101. *Hinc alias artes.* *Artes* hic virtutes; *prolem parentum* nove posuit; est enim proprie liberorum; ut *Geminam partu dabit Ilia prolem.* Philarg. — *Hinc alias artes.* Non tantum *ars* pro *virtute*, quum sermo est de brutis, sed etiam de hominibus. Plaut. in Trinummo I, 2, 34: *nam si in te aegrotant artes antiquae tuae*: ad hunc locum vide Muretum; sic Horat. Od. III, 3, *Hac arte Pollux*, etc. in eadem notione τέχνη graece et ἐπιτήδευμα. *L.*

103—112. Praeclare haec exemplo splendidissimo exornat. Nota et modum illud afferendi: *Nonne vides, ut.* Expressus autem locus ex Homero Il. ψ, 362 sqq., quem comparent harum rerum studiosi; nam singula enotare longum est. conf. etiam Aen. V, 144 sq. Iunctura autem sententiarum sic instituenda; volebat pergere: Nonne vides, *quantus* amor laudum sit. Cum vero tot alia interposita essent, novam vs. 112 exorsus est sententiam: *Tantus a. l.* — 104. *corripuere campum*, spatia per campum, spatia campi (v. inf. ad 142) *certamine*, pro *cursu*, quo certant. *H.* — *praec. certamen* videtur esse certamen celeritatis. Soph. Elect. 699:

Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Iamque humiles, iamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque adsurgere in auras;
Nec mora, nec requies; at fulvae nimbus arenae
Tollitur, humescunt spumis flatuque sequentum?
Tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
Primus Erichthonius currus et quatuor ausus

113. *Primus Erichthonius.* Vulcanus, impetrato a Iove Minervae coniugio-

ωκύπους ἀγών. *W.* — *effusi carcere.* v. Ge. I, 512. — 105. *spes arrectae iuvenum*, h. aurigarum; in soluta oratione: *animi sunt arrecti spe.* Ita et exponenda Aeo. XI. 452, *arrectae stimulis aut mollibus irae*; V, 138, *laudum arrecta cupido.* — *exsultantia corda*, h. micantia, trepidantia non modo metu ignominiae, ut dixit Lucret. III, 142, *Hic* (in pectore) *exsultat enim pavor ac metus*; verum etiam omnino toto illo animi motu, quo in tali tempore animus agitari solet. Arbitror enim, omnem illum animi tumultum et aestum, spe, metu, exspectatione, laudis studio, pudore subinde pectus vexante, a poëta per *pavorem* significari. *Pavor* autem *haurit corda*, exhaurit, dum sanguinis liberum meatum intercludit et impedit, quod sensus et experientia docet. Hinc pallor. — 106. *verbere torto. verber* pro flagello, ut saepissime. vid. Tib. I, 6, 46. — 107. *volat vi*, cum impetu, nisi iungas *vi fervidus.* — 108. 109. *Iamque humiles....* plane ex Hom. I. l. 368. 369. Quam magnifica autem illa: *Aëra per* (nam *vacuum* ornat, ut saepe) et *adsurgere in auras!* — 110. *fulvae nimbus arenae Tollitur*: certavit cum Hom. l. l. 365, ὑπὸ δὲ στέρνοισι κονίη ἵστατ' ἀειρομένη, ὥστε νέφος ἠὲ θύελλα. *H.* — *humescunt.* Soph. Elect. 718. ἀμφὶ νῶτα ἤφριζον. *W.* — 112. *amor laudum*, cupiditas, ut semper poëtae. *H.* — *Tantus amor laudum!* Admirabilis haec φιλοτιμία quae vel maximos viros non dedeceat, pulcherrimam equi effigiem felici epiphonemate absolvit. Verum ex omnibus scriptoribus, qui variis populorum linguis equum descripserunt, nullus vel longo intervallo sequitur divinum illud carmen, quo Deus ipse interrogavit servum suum Iob; Cap. XXXIX, vs. 19: » Numquid praebebis equo fortitudinem, » aut circumdabis collo eius hinnitum? Numquid suscitabis eum quasi locustas? gloria narium eius terror. Terram ungula fodit, exultat » audacter: in occursum pergit armatis. Contemnit pavorem, nec cedit gladio. Super ipsum sonabit » pharetra, vibrabit hasta et clypeus. » Fervens et fremens sorbet terram; » nec reputat tubae sonare clangorem. Vbi audierit buccinam, dicit; » Vah; procul odoratur bellum, exhortationem ducum, et ululatum » exercitus. » His exaratis, liceat exclamare: *Cedite Romani scriptores, cedite Graii.* L.

113. *Erichthonium*, Athenarum regem post Amphictyonem, quadrigas

Iungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere,
Inpositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Aequus uterque labor; aeque iuvenemque magistri
Exquirunt calidumque animis et cursibus acrem;

et, illa reluctante, effectum libidinis proiecit in terram: inde natus est puer draconteis pedibus, qui appellatus est *Erichthonius*; quasi de terra et lite procreatus. Nam ἔρις, est lis, et χθὼν terra. Hic ad tegendam pedum foeditatem, iunctis equis usus est curru, quo tegeret sui corporis turpitudinem. — An primus fuerit Erichthonius quadrigarum inventor, accurate persequitur vir multa eruditione insignis, Scefferus de re vehicular. lib I, pag. 13, 14. *L.*

115. *Frena Pelethronii.* Pelethronium oppidum est Thessaliae, ubi primum domandorum equorum repertus est usus: nam quum quidam Thessalus rex, bobus oestro exagitatis, satellites suos ad eos revocandos ire iussisset, illique invenisse, Centauros primos equorum domitores fuisse, non quidem perpetua ac constans, plurimorum tamen narratio est. Poëta h. l. *Lapithas* nominat (quos a saltu *Pelethronio* in Pelio Thessaliae declarat), vel ut fabulam ad eos transferat a Centauris, vel ut hos inter Lapitharum genus referat, quod verum esse videtur. Frena alias inventum Bellerophontis sunt: v. Pindar. Ol. XIII, 90 s. — 114. *rotis insistere victor*, quadrigarum cursu certare. — 115. *gyros dedere*, h. invenere, docuere equum in gyrum flectere. — 116. *equitem* veteres Grammatici pro equo dictum volebant. vid. Gell. XVIII, 5: Macrob. Sat. VII, 9. Perperam. Cur *eques* non *insultare* dicatur, qui et incedere, decurrere? *angusto prius ore coërcens Insultare docet campis* iam Varius ante Virgilium dixerat apud Macrob. VI, 2. *eques sub armis*, armatus. idem eques *insultat* campo, et *glomerat*, fert, gressus superbos, quatenus equum id facere cogit. Similiter apud Horatium Epod. 16, 12, *eques verberat ungula. Lapithae* itaque, insidentes equis, *docuere*, exemplo suo, *equitem insultare solo*, h. primi fuere huius artis auctores. *H.* — 116. *Impositi.* Nota hoc verbum dari domitoribus equorum. Ita Manil. lib. IV, ex correctione Scaligeri: *Quadrupedum genus impositis domitare magistris.* — Ephippio insidebat eques romanus; quocirca a Germanis ut effeminatus irridebatur: mox mollioribus pulvinis usi sunt proceres. Denique quarto nostrorum saeculo inventae sunt *sellae*, primum ad peregrinationes adhibitae, et centum circiter post annis etiam ad bellum. *V. G.* — 118. In utroque equorum usu, nimirum et equestri hoc, cursus quadrigarumque, et admissionis illo (sic sententiarum ordo v. 95 postulat) iuventus omnium maxime et vigor iuvenilis spectatur; nec, nisi haec adsint, refert, equum iam multis proeliis interfuisse, et praeclaro genere vel stirpe esse ortum. Alii in verbis *equus labor* usum equi ad equitandum et currum intelligunt.

Quamvis saepe fuga versos ille egerit hostis,
Et patriam Epirum referat fortisque Mycenas,
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus, et omnis
Inpendunt curas denso distendere pingui,

cursu non sufficerent, ascenderunt equos, et eorum velocitate boves secuti, eos stimulis ad tecta revocarunt. Sed hi visi, aut quum irent velociter, aut quum eorum equi circa flumen Peneon potarent, capitibus inclinatis, locum fabulae dederunt, ut Centauri esse crederentur; qui dicti sunt Centauri ἀπὸ τοῦ κεντᾶν τοὺς ταύρους. Alii dicunt Centaurorum fabulam esse confictam, ad exprimendam humanae vitae velocitatem; quia equum constat esse velocissimum. Bene autem *Pelethronii* addidit; quia sunt et alii Lapithae.

124. *Denso distendere pingui.* Non laxo; quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consueverunt: unde ait, *Denso pingui*: id est, viribus pleno: duplex adiectivum, pro substantivo et adiectivo, ut Georg. lib. I, 193; *aperta serena*: sane *pingue* est generis neutri; et ita in omnibus idoneis invenitur: nam nec *pinguedo*, nec *pinguetudo* Latinum est.

120. *Quamvis*, etc. Haec enim nisi habuerit, parum refert; quos hostes in bello vicerit: qua patria sit natus, Epiro ne, an Mycenis: qua origine; sit ne procreatus ab equo illo, quem Neptunus produxit. *C.* — *fuga versos*, in fugam. — 121. *Epirus* (v. sup. Ge. I, 59) et *Mycenae* cum tota Argolide (v. sup. v. 44) equos praestantissimos alebant. 122. Quamvis genus ducat ab ipso Neptuno, a quo et Cerere, in equum conversis, *Arion* ille notissimus in fabulis equus natus fuit. Variat tamen fabula. *H.* — *Gentem.* In Romano codice non *gentem*, sed *nomen* legitur. Quod vero equos ullos a Neptuno deducere dicat originem; non quod tridentis percussione equus exilierit, in quo Servius falsus est; neque quod se Ceres in equam mutaverit, ita a Neptuno compressa, unde generosos equos genitos ait Probus: sed quia Neptunus quorumdam equorum auctor fuit, ut Pegasi, et alterius in Thracia percusso scopulo; veluti Medusa Arionis, Ceres Odorimi, quem Adrastus habuit. *Pier.* — Hic forte de primo equo sermo est, quem tridente creavit Neptunus. Magistri genera equorum ad illum referre conabantur eodem nisu, quo genealogi veteres familiarum originem ad Iovem; recentiores vero ad Carolum magnum, vel ad *Witikind*. V. G.

123—134. De admissura ipsa praecipit. Equus et taurus (nam v. 49, de utroque praecipere incipiebat), ea ingruente, saginandi, equae ac vaccae sunt macerandae. Commune praeceptum Varronis II, 5, 12; et II, 1, 17; Columellae VI, 27, 8; Palladii et omnium, qui hac de re praeceperunt. — *pingue* pro pinguedine, sagina. (*curam imp. distendere* h. e. in eum distendendum. Tacit. Hist. II, 10, *Crispus incubuerat delatorem pervertere.* W.) — *denso*, non laxo, quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consueverunt, ut bene

Quem legere ducem, et pecori dixere maritum,
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant
Farraque, ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant ieiunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
Atque, ubi concubitus primos iam nota voluptas
Sollicitat, frondisque negant et fontibus arcent;
Saepe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,

126. *Pubentesque secant herbas.* Adultas, maturiores, succi plenas, qualis est homo, quum viridi aevo pubescit, Aeneid. IV, 514; quibus robur acquiritur.

131. *Frondesque negant et fontibus arcent.* Contra illud, *pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant.*

Servius. Idem *dixere*, h. designavere. Horat. Od. II, 7, 25, *Quem Venus arbitrum dicet bibendi? fluvios*, aquam. — 126. *pubentes herbas*, lanuginosas. Nam *pubes* χνοῦς. Vnde ἄνθη χνοώδη. Sic et Aen. IV, 514. XII, 413 (florentes esse, apparet ex Not. ad Aen. XII, 413. *W.*) — 127. Vt possit sufficere — et ne pulli prodant patrum maciem et infirmitatem. Colum. IV, 27, 8: *eoque tempore, quo vocatur a feminis, roborandus est largo cibo; et, appropinquante vere, ordeo ervoque saginandus, ut* Veneri supersit; *quantoque fortior inierit, firmiora semina praebeat futurae stirpi.* cf. eund. VI, 24; Varr. II, 5, qui et II, 2, 13, *ordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendum.* conf. supra ad v. 97. — 129. Ipsas autem feminas, equas et vaccas, ante admissuram de instituto extenuare solent. *H.* — *Tenuant armenta.* Ἰσχναίνουσι, et λεπτουργοῦσι Plato, ex nota Germani Armentarii *volentes*, id est, de industria, equas, ut et vaccas, emaciant. — Varro et Columella docent unicuique admissario equo dari quindecim ad viginti equas insiliendas; idem Varro duobus tauris sexaginta ad septuaginta vaccas submittendas: at Columella quindecim, et Plinius decem tantum volebat cuique taurorum tradi. *V. G.* — 130. *Voluptatem* hic stimulos, desiderium voluptatis esse, obvium. cf. Ecl. II, 65: Aen. X, 846. Ea voluptas *sollicitat concubitus*; hoc magis poëtice dicitur quam: sollicitat, stimulat eas ad concubitus. *nota voluptas*, cuius iam sensum habent, quam sentire incipiunt. *Notum* enim latissime patet poëtis ad ea non modo, quibus adsuevimus, verum etiam, in quibus cum maxime versamur, quae sentimus, quorum conscii sumus, et quae quocumque alio modo nos attingunt. *H.* — *frondisque negant* etc. arcent a pabulo et potu. *C.* — 132. *quatiunt*, agitant, conficiunt, ut vires relaxentur. — 133. cf. Ge. I, 492 et 298. h. medio aestu. Mense Iulio admittuntur tauri; at equi iam inde ab aequinoctio verno. *H.* — *Tunsis.* Quae tunduntur: non enim quum tunsae sunt, sed quum tun-

Quum graviter tunsis gemit area frugibus, et quum
Surgentem ad zephyrum paleae iactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo. et sulcos oblimet inertis,
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidae quum mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri

133. *Quum graviter.* Hoc est, die medio: hoc autem ad exprimendum die tempus est positum; non quod equae aestatis tempore coëant.

136. *Sulcos oblimet inertes.* Claudat meatus: et hoc similiter per translationem dixit: nam legimus supra: *Et obducto late tenet omnia limo.*

141. *Saltu superare viam.* Quod solet fieri, quum pascunt pedibus impeditis.

duntur. Hic loquitur de tritura, quae fit in agro Mantuano, et Euganea fere omni, circumductis per aream equis, qui spicas suis pedibus pertundunt. *L.* — 134. paleae a frumentis separatae, flante Favonio, Colum. II, 21, 5. — 135. 136. Ne partes genitales sint obtusiores, nimia obesitate, ad usum, quem habent in concipiendo fetu. Hinc *usus* pro ipsa re, qua quis utitur. vid. Not. ad Ge. II, 466, *usus olivi*, h. oleum, quo utuntur. (*usus* ipse, qui, ut vocabulo infimae Latinitatis utar, est idoneitas ad concipiendum, dicitur *obtusus*, h. e. imminutus seu infractus *luxu nimio.* Ad constructionem compares Ge. I, 395: *Nam neque tum stellis acies obtusa (esse) videtur.* W.) Hoc idem exprimitur altero membro: *ne luxus*, luxurians pinguedo, *oblimet sulcos inertes*, h. ne eae partes (*sulcos* eadem metaphora appellat, qua secundum Graecos, qui αὔλακας dixere, iam Lucretius erat usus, ut *arvum* (quod cum Graeco γύα comparaveris, Soph. Antig. 569. ἀρώσιμοι γὰρ χἀτέρων εἰσὶν γύαι. W.) et alia dicuntur) oblimatae sint, h. obductae, pinguedine interclusae; sed ut celeriter concipiant genitalem auram. Haec ultima v. 137 ex Lucret. IV, 1203, 1204 expressit, at et castius et venustius. Alio sensu *Venerem rapere* apud Horat. Sat. I, 3, 109. *H.* — 136. *Genitali arvo.* Pari honestate uterum sive vulvam *muliebrem folliculum* appellabant: *fundum* Plautus: *scrobem* Arnob. Item *Naturam*, auctor Priap. ut et Graeci φύσιν, et Aristoteles θερμικοὺς πόρους. *Taubm.*

138—156. Admissura facta, admissarii negliguntur, et tota cura in matres gravidas convertitur. — *Rursus*, vicissim. — 139. Cum vicinae partui sunt; *exactis gravidae mensibus errant.* v. Varron. II, 7, 10 et 14, et reliquos de R. R. scriptores. *H.* — *Non illas*, etc. neque enim primum, quum exactis mensibus gravidae, quod vere proximo tantum accideret, curandae sunt: sed confestim post coitum primis mensibus, quum flumina assiccant caniculae ignes, tunc quietae sint, nec motus faciant immodicos. Columella VII, 27; Var-

Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces;
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum
Flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,
Speluncaeque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, quoi nomen asilo
Romanum est, oestrum Graii vertere vocantes;
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus aether

ro II, 7: »Praegnantem neque implere cibo, neque esurire oportet.« *V. G.* — 140. Proprie plaustra ducuntur a bobus iugo iunctis; sed poëtica ratio vulgarem invertit. Quamquam vero idem praeceptum ad equam quadrigis seu bigis iungendam pertinet, orationem tamen poëta, ut variet, ad genus bovillum magis deflectit. — *acri fuga*, celeri cursu. — *Carpere prata.* proprie *via carpitur* per prata; quandoquidem singulis gressibus aliqua pars de via carpitur, demitur. Poëtae inde etiam dicunt: carpere campum, rura et sic porro. — 143. *Saltus vacui*, in quibus solae, quietae, otiosae pascantur: — *plena flumina*, ne, dum aquam ex alto hauriunt, fetum elidant. De *pascant* est monendum, intelligi posse pastores; recte. Verum nec minus pecudes et armenta dicuntur *pascere* vel adiuncto *herbas*, *saltus*, vel absolute, ut Ecl. III, 96, *pascentes capellas*, IV, 45, *agnos*, V, 12, *haedos* et sic alia. *H.* — *procubet*, h. e. extendatur. *W.*

146—156. Arcendum esse a gravido pecore *asilum* ait, qui cum in omnibus pascuis, in primis in pratis aquosis, obvius sit, maxime tamen in silvis montis Alburni, iuxta Silarum (nunc *Selo*), Lucaniae fluvium, qui Tanagrum (hodie *Negro*) recipit, frequens esse solet; unde ab his locis a poëta declaratur. Est autem *asilus*, noto inter Romanos nomine, Graeco οἶστρος dictus, v. Odyss. χ, 300. *volitans* (substantivi loco positum, ut *volans*, Aen. VI, 239. et *volucris*, *ales*) h. insectum e vesparum genere, (nec multum ab eo diversus μύωψ, fortasse nec *tabanus* apud Varronem R. R. II, 5, 14, quem eundem vulgo cum *asilo* putant) sine proboscide, at cum aculeo seu spiculo in cauda acutissimo, quo ova intra cutem armentorum demittit. — 148. *vertere vocantes*, poëtica periphrasi, in sermonem suum versum vocant, reddunt. — 149. *asper*, iracundus, qui facile exacerbatur. *acerba sonans*, pro acerbe; edens membranis alarum sonitum et susurrum gravissimum. Ad compositionem conf. Aen. IX, 794. *acerba tueri*. H. Maxima verborum pars, quae illam admittunt compositionem, significant *edere sonum* vel *adspicere*, ut *clamare*, *vociferari*, *clangere*, *gemere*, *sonare*, *latrare*, *fremere*, *tueri*. W. — 150. *diffugiunt*, cf. Valer. Flacc. III, 581. — *furit aether*, pro: furit mugitus per aetherem, h. e. aether resonat furientium mugitu. *H.* Usus dicendi Graecus. Aesch. Sept. 141. Ao-

Concussus, silvaeque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces,
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
  Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,

151. *Sicci Tanagri.* Non multum valentis. Tanager autem fluvius est Lucaniae; et *sicci* ad tempus aestatis relatum est: est enim torrens hyeme; et hoc dicit, armentorum mugitu cuncta resonare.

153. *Pestem meditata iuvencae.* Vel quam pestem ante excogitaverat: vel *meditata*, inferens et exercens accipiamus. Horatius: *Horrendamque cultis Diluviem meditatur agris*, id est, infert, exercet: nam et in ipsa meditatione exercitium est.

ρυτίνακτος δ' αἰθὴρ ἐπιμαίνεται. W. — 151. *Siccus Tanager*, aestu solis exsiccatus. Habuit autem poëta ante oculos Homer. Odyss. χ, 300 sq.: Apollon. I, 1256 sqq. — 152. *Hoc monstro*, hoc asilo, quem immisit. *Inachiam iuvencam*, Inachi filiam, quam in bovem conversam oestro percussisse Iuno dicitur. Illa se in mare praecipitavit, quod Ionium vocaverunt; et Isis dicitur, quasi sola Dea: hoc enim Aegyptiis placet. *L.* — 153. *pestem meditata*, grave malum excogitavit. — 154. *mediis fervoribus*, medio die; at illud ornatius. Sic inf. 331. *mediis aestibus.* cf. ad Ge. I, 297. 8. *acrior instat*, saevius vexat. — 155. *arcebis pecori*, exquisitius quam *arce a pecore.* — 156. *astra ducunt noctem*, quae iis in conspectum venientibus succedit. Alias noctem, *noctis currum*, *sequi* dicuntur *sidera.* v. Tibull. II, 1, 87.

158 sqq. A gravidis et enixis matribus cura ad vitulos et pullos convertitur. Ac primum de vitulis egit Virgilius. *Nomen* stirpis ac *generis inurunt* nota (v. ad Calpurn. V, 84 et Aen. III, 444, *foliisque notas et nomina mandat*) seu signo, quo id denotetur. In sqq. copula *et* non habet cui bene iungatur. Sunt qui construant: *continuoque inurunt notas*, et *nomina g.* et *quos*, ut verba et *nomina* et *quos* pro appositione habeantur, *genusque* et *usus* distincte designetur. Sed quomodo *inurunt nomina et quos* iungi possit, non docent. Equidem suppleo: *et* inurunt notas iis, *quos*. H. — *Et* pro et quidem declarando inservit. Rationem dicendi ex oratione pedestri petitam malo ferre in georgicis, quam locum sensu carentem relinquere, vel contra leges grammaticae tentare. *W.* — 158. *Notas, et nomina gentis inurunt.* De hoc more fuse dictum Georg. I, ad illud: *Aut pecori signum, et numeros impressit acervis.* Illud, *gentis nomina*, libenter retuli ad prosapiam, nobilitatem, et patriam pecoris, non ad possessorem, etiamsi videam hoc

Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cetera pascuntur viridis armenta per herbas:
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Iam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos

defendi posse. Bene Servius *notas* vocat *characteres*; inde χαράττειν et χαρακτηρίζειν: characteres graece ἐγκαύματα, id est, notae ferro candenti inustae. — Verborum series, quae doctos fefellit viros, sic ordinanda est: *notas inurunt*: *Et nomina gentis*, *Et quos aut*, — *aut* — *aut*. — *Notae inustae* partim originem indicant, partim usum, ad quem servantur vituli. Similis transpositio invenitur Aeneid. V, 62: *adhibete Penates*, *Et patrios epulis*, *Et quos colit hospes*: Aeneid. XII, 393, *Ipse suas artes*, *sua munera laetus Apollo augurium citharamque dabat*, *celeresque sagittas*. Et in Ovid. Metam. VIII, 428: *protinus exuvias*, *rigidis horrentia setis terga dat*, *et magnis insignia dentibus ora*. Vide I, 25; III, 295: litteris aliisque indiciis pecora et armenta signabantur, ultimo Iannario: quae vero tardiore partu nata, mense aprili Col. XI, 2, 14, 38: I, 26,3. Plinius autem VIII, 42, 64; putat, Alexandri equum *ab insigni Taurini capitis armo impressi* Bucephalon vocatum esse. — Turneb. de hoc ritu XXIII, 15. *L*. — 159. *submittere*. v. ad v. 73. — *habendo*, quod habetur, aliter, ut Ge. I, 3. — *aris servare* decentius erat, quam lanio tradere. — 161. *campum horrentem*, novalem pro quovis agro duras et asperas glebas habente.

162. *Cetera armenta*, reliqui quidem omnes vituli in communi grege pascuntur, praeter eos, qui operi rustico destinantur, de quibus in sequentibus diligenter agit. Nam transit 163 ad praeceptum de matura iuvencos domandi cura, quod ita orditur: *Tu quos*, qua formula et alibi utitur pro vulgari: Quos tu autem ad studium agreste, h. opus rusticum, educare paras, hos iam vitulos cura adsuefacere labori. Redduntur et huius iudicii, et ceterorum, quae nude in hac minore editione apposui, rationes in editione Virgilii maiore. Moneo hoc, ne me putes supercilioso magisterio haec edicere aut dictare; a quo more humanissimus quisque est alienissimus, multo magis in hoc genere, quod tantum probabilia sectatur; tantum abest, ut cum contumelia aliorum superbe et arroganter talia persequatur. — Rationem domandi boves a Varrone petiit de R. R. I, 20. cf. Colum. VI, 2: Pallad. IV, 12. — 164. *viamque insiste domandi*, artem et rationem ingredere, curam suscipe domandi, h. e. iam tum mature doma. — 165. *faciles animi*, molles, dociles, v. ad Tibull. I, 4, 40. *mobilis aetas*, in qua corpus mobile, εὐκίνητον, flexile, agile, vegetum.

166. 167. Expressit versum Nemesian. Cyneg. 184, *Libera tunc primum*

Cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
Servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
Iunge pares et coge gradum conferre iuvencos:
Atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
Per terram, et summo vestigia pulvere signent:
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbis.
Interea pubi indomitae non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata. Nec tibi fetae,

consuescant colla ligari: de canibus. *H.* — 166. *Circlos. Circus* est principale, unde fit *circulus*, et per syncopam *circlus*; sicut *periculum* et *periclum*; *seculum* et *seclum*. Ita in Varron. Re Rust. I, 4, *surclos* pro *surculos*, agnoscimus. *L.* — 168. *aptos*, vinctos, nexos et illigatos invicem ex vimineis illis vinculis; non ex cornibus, ut iam tum usus hominum multorum ferebat. — 170. *rotae inanes*, vacua plaustra, quorum mox vestigia intellige leviter expressa in pulvere, quia levia sunt. — 172. His adsuefacti plaustro ponderoso et onusto iungantur. At quam ornate hoc extulit! Pars ex Homeri illo Il. ε, 838. μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων, versa. — *temo aereus*, aere, ut nunc ferro, firmatus. — *iuncti orbes*, rotae, h. currus, cui temo iunctus est. — 174. *pubi indomitae*, vitulis nondum domitis, donec domantur. — 175. *vescas salicum frondes*, exiles, tenues, parum succosas. *vescum papaver* Ge. IV, 131, parva grana habens. *H.* — 175. *Vescas*, teneras et exiles: nam *vescum* apud antiquos significabat macrum, et quasi quod escam non reciperet. Afranius in Sororibus: *Ah puer est vescus, imbecillus viribus*. Sed vide ne *vescas*, appetibiles dixerit. Lucretius certe pro edace posuit, ut *vesco sale saxa peresa*. Philarg. — *Vescas*, id est, *exsuccas*, *graciles*, *minutim concisas*; ex Ovidio idem liquidum: « Vescaque grandia farra colonae Quae male creverunt, vescaque parva vocant. » Ex *ve* et *esca*, ut Gell. XVI, 5; et Salmas. in Solin. pag. 35; eodem modo, ut *vecors*, *vesanus*. — Non a *vescor*, quemadmodum nonnulli perperam. Vet. gloss. *vescus* ὀλιγόσιτος, ὀλιγοδεής. Plin. VII, 20: *vesco corpore, sed eximiis viribus*, etc. pro *macilento*, cui opponitur *perpastus* qua voce utitur Phaedr. lib. III, fab. 7. *L.* — *Ulvamque*. Arbitrantur nonnulli, hanc herbam esse τὸν φακὸν Dioscoridis, lentem palustrem, et inveniri in stagnantibus aquis: alii dicunt, esse herbas maiusculas, quae in paludibus nascuntur. *Cerut.* — *ulva*, herbae ac calami palustris genus, eadem cum *typha* nostra habetur. — 176. *Sed etiam frumenta sata*, herbas novellae segetis. vid. Varron. R. R. II, 5, 17. *H.* — *frumenta manu carpes sata*. Explicui de farragine, secutus Servium. Varro hoc genus cibi adhibet II, 5: « Semestribus vi-

More patrum, nivea inplebunt mulctraria vaccae,
Sed tota in dulcis consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium turmasque feroces,
Aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae,
Et Iovis in luco currus agitare volantis;
Primus equi labor est animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantis;
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri

180. *Praelabi flumina Pisae.* Quia ut supra diximus, circa ripas fluminum agitabatur curule certamen.

» tulis obiiciunt furfures triticeos, et » farinam ordeaceam, et teneram herbam. » Hoc extremum explicat, quae sint sata illa frumentacea Virgilii. *C.* — 176. 177. 178. Praeceptum a multis veteribus et recentioribus tum de bovillo tum de ovillo genere repetitum. cf. Var. R. R. II, 2, 17: Col. VII, 4, 3: Geop. XVIII, 3 extr. Et pulchri versus Calpurnii Ecl. V, 36, iam ab aliis laudati: *Parce tamen fetis, nec sint compendia tanti, Destruat ut niveos venalis caseus agnos. Nam tibi praecipuo fetura colatur amore.* Addit *more patrum*, h. e. quod solebant maiores facere, prisci patresfamilias et agricolae. Ambiguum quidem per verba est, utrum fecerint; ex Varrone tamen constat probabilius esse alterum, matribus olim mulgendo fuisse lac subductum. *H.* — *more patrum*, signat priscum aevum, in quo esus magna ex parte lacteus fuit: nondum enim hominibus assuetis ad carnea, nullus cibus delicatior fuit lacticiniis. *Cerda.*

179—180. Transit nunc ad curam pullorum; v. Varro II, 7, 6, 15. Colum. VI, 29, 1. Etiam horum dilectum esse faciendum, primo loco praecipit. Sin magis est studium *formare* (v. 163) pullos *ad bella turmasque*, h. usum bellicum, *aut praelabi*, s. praeterlabi (curuli certamine anticipare. *Taub.*) *rotis*, quadrigarum certamine, sc. magis studium est. De certamine Olympico eum loqui, satis patet, quod habebatur, iuxta Alph. vid. 19. In luco Iovis erat stadium, ut ex Strabone et Pausania apparet. *H.* Vix ferri potest ellipsis *formare pullos*. Vide an Virgilius ad formam *studium conferre ad* audacius novaverit *est mihi studium ad*. W. — 182. 183. 184. Ante omnia equus assuefaciendus est (*primus equi labor est*) *videre*, ut videat, videre toleret bellantes, seu pugnas, et lituos tubasque audire, aut strepitum curruum frenorumque *ferre*, perferre auribus; *rotam*, currum, *gementem tractu*, stridentem, dum trahitur, et in *stabulo frenos audire sonantes.* De hoc v. Varron. R. R. II, 7, 12: Geop. XVI, 1. res nota — 286. Expressit verba Nemesian. Cyneg. 295. 296: *atque toros manibus percurrere equarum, Gaudeat ut plausu sonipes, laetumque relaxet Corpus.*

185. *Blandis gaudere magistri* Laudi-

Laudibus, et plausae sonitum cervicis amare.
Atque haec iam primo, depulsus ab ubere matris,
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius aevi.
At tribus exactis, ubi quarta adcesserit aestas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Conpositis, sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
Tum vocet, ac, per aperta volans, ceu liber habenis,
Aequora, vix summa vestigia ponat arena:
Qualis Hyperboreis aquilo quum densus ab oris

196. *Qualis Hyperboreis.* Hyperborei montes sunt Scythiae; sic dicti

bus. Est hoc ingenium equorum, ut plurimum ducantur laude, blanditiis, illecebris. Philo lib. de Agricultura: ὅταν μὲν οὖν εὐηνίως προέρχηται καταψύχει ὁ ἱππεὺς ὡς ἂν ἐπαινῶν τὸν ἵππον. Homerus attigit Il. XVII, quum ait, equos non solum minis duci, sed etiam μειλιχίοισι, *blandis verbis.* Sic Achilles affatus suum Xanthum, Mezentius Rhoebum. *Emmen.*

186. *Et plausae sonitum cervicis.* Infra Aeneid. XII: » Circumstant » properi aurigae manibusque lacessa» sunt Pectora plausa cavis, et colla » comantia pectunt. » Sonum autem illum ex collisione manuum, et palpationem in equis vocant Graeci ποππυσμὸν et ποππύζειν. Ger.

187. *Iam primo depulsus ab ubere*, pro: quam primum, statim ac. — *audeat*, docte pro faciat. — *invicem*, vicissim, quod, cum in istis animum prodit ferocem, capistrum tamen admittet opera tua. — 189. Equus ferox, indomitus, potest videri *conscius* esse *aetatis*, iuventae, vigoris, virium; itaque *inscius aevi*, virium, quas nec habet nec expertus est. cf. Val. Fl. I, 771. *rudis aevi.* Recte Servius: nondum habens ab annis fiduciam. — 190. v. Varro R. R. II, 7, 13: Colum. VI, 29, 4. — 190. *aestas.* codices fere omnes, praeter Romanum, habent *aetas*, quod agnoscit Servius, exponitque *quarta aetas*, quartus annus, qui velit aetatem accipi multipliciter: neque ignorat Varronis praeceptum, post annum trinum melius esse pullum domare: mihi vero neque *acceperit*, neque *aestas*, displicent; nam phrasis ista est nota Maroni, bis Aeneid. I, 265; 755: semel, V, 626. *Lem.*

191. 192. *Carpere gyrum*, ut viam, campum (v. modo ad vs. 142) h. in gyrum seu orbem ire. *sonare gradibus compositis*, incedere, ungula sonante, gressibus numerosis. — *sinuet alterna volumina crurum*, h. alte tollat, iactet, crura alternis. — 193. 194. *tum cursibus auras Tum vocet*, h. tum, tum, volare incipiat. — *vocet* h. provocet, ut saepe poëtae.

196—201. Cursus celeritatem cum vento comparat. *Volans* equus, *qualis aquilo*, cum — etc., *volat. Hyper-*

Incubuit, Scythiaeque hiemis atque arida differt
Nubila: tum segetes altae campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
Dant silvae, longique urguent ad litora fluctus;
Ille volat, simul arva fuga simul aequora verrens.
Hic vel ad Elei metas et maxuma campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.

quod supra, id est, ultra eos flat Boreas. Dicit autem, sic currat equus, ut ventus.

202. *Ad Elei metas.* Id est, fines Circi. Elis autem civitas Arcadiae, in qua agebatur curule certamen, et est species pro genere.

203. *Spumas aget ore cruentas.* Quod est signum equi fortissimi, si velut rubras egerit spumas.

boreas oras simpliciter pro borealibus et septemtrionalibus. ut infra v. 381 et IV, 517, dixit. *Aquilo densus*, non, ut volunt, qui densat nubila; sed qui dense, magna cum vi et impetu, late fertur. *H.* — *Densus aquilo.* Quem constat densare et constringere, ut Austrum *laxare* et *resolvere*: vide Arist. Meteor. Sic Germanus: sed huius sententiam ipse refellit Maro, Aen. V, 696, *densis Austris imber nigerrimus*, indicat eamdem esse utriusque venti vim, impetum et densitatem: unde concludo *densum* ventum significare, qui totis et confertis viribus, sine ulla intermissione perpetus spirat, ἀθρόος. *L.* — 197. *differt hiemes* seu procellas, h. dissipat, ex Lucret. I, 273. — *arida nubila*, nubes sine pluviis. — *campi natantes*, segetes undantes ac fluctuantes; illustratum dudum a viris doctis. — *Lenia flabra* videntur ab aquilone, qui *densus* incumbit, aliquantum esse aliena; sed segetes, utpote humiliores et cedentes, lenius, leniore cum strepitu, agitantur: arbores contra, maiorem venti impetum sustinentes, sonorem edunt ac fragorem. — *longi fluctus*, qui longe, e longinquo, veniunt, *urguent*, protrudunt se, volvuntur. — *Ille*, aquilo, volat. — *fuga*, de celeri cursu ac motu, ut saepe poëtae. — *verrere* de ventis, ex more poëtarum, pro perflare.

202—204. Hic bonus erit in certaminibus, e quibus Olympica, praestantius genus, memorat, vel agitandis curribus. Ornata singula. *maxima spatia* pro magnis. De *spatiis* Ge. I, 513. — *Sudabit*, plus quam decurret. *H.* Propert. IV, 1, 70: *Has meus ad metas sudet oportet equus.* De compositione *aget ore* vid. Not. ad II, 130. *W.* E curribus *esseda Belgica* ponit, seu pro curribus bellicis, quod praefero, cf. 179, seu omnino pro nobiliore currus genere, ut poëta. Solent enim generosiores equi iungi bigis quadrigisque lautorum hominum, ut passim Caesarum, curribus triumphalibus, thensis, ut ap. Horat. Ep. II, 1, 192. de pompa triumphali in theatro exhibita etc. Hos

Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere iam domitis sinito; namque ante domandum
Ingentis tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
Sive boum sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum et trans flumina lata,
Aut intus clausos satura ad praesepia servant.

208. *Verbera lenta.* Quae a loro flexibili inferuntur. Sic Plautus in Asinar. III, 2, 29: *Vlmeis affectos lentis virgis.* Phaedr. Fab. III, 7: *iugum flagello temperat lento meum:* sic *vincula lenta.* — *Duris parere lupatis.* Frenis asperrimis, dicta autem *lupata* a *lupinis dentibus*, qui inaequales sunt: unde etiam eorum morsus vehementer obest.

currus ac rhedas, quae homines vehunt, *esseda* vocavit, et, a nobiliore genere sive etiam ab origine, *Belgica*; apud Belgas enim, ut apud Britannos, usus eorum erat, et quidem bellicus, ut ex Caesare de B. Gall. constat. — *feret*, equus dicitur *ferre currum*, rapere, raptim auferre. — *molli collo*, domito. *Serv.*

205. Sines eos crassescere *farragine crassa*, quae crassos reddit. — *ante domandum*, ante quam domentur, πρὸ τοῦ πωλοδαμνεῖσθαι. *H.* — 207. *Tollent animos.* Ex Graecis, qui etiam de equis dicunt θυμόν, et ferocientem vocant θυμοειδεῖ. Philo etiam de Opif. Mundi θυμιώτατον ζῶον ἵππος: *equus animal est animosissimum.* Vt vero placuit Virgilio locutio ista in equis, ita etiam in satis; Georg. II, 350, *animos tollent sata* Cerda. — *prensi* propria, v. Ge. I, 285. — 208. *verbera lenta*, lenti flagelli. — *lupatum*, frenum, lupis seu aculeis ferreis munitum.

209—293. Exspatiatur in locum praeclarum de furore armentorum ex Veneris stimulis. Parat autem transitum commemoratione exhaustarum nimia Venere virium. — 210. *caeci amoris*, non, oculis capti, sed, occulti, clam per venas et ossa saevientis. — 212. Habuit locum ante oculos Colum. VI, 27, 8, et versum sequentem Gratius Cyneg. 377, *trans altas ducere valles Admoneo; latumque fuga superabitis amnem.* Ovid. Art. II, 487, *spatio remota per loca dividuos amne equos* dixit. — 213. Cum *mons* est *interpositus* inter duo, utrique est *oppositus*, obiectus. — *lata* non otiosum est. — 214. *satura praesepia* sunt plena, quae saturant. — 215. *uritque videndo*, passive, macerat, consumit, dum cernitur. — 217. Illa quidem saepe amantes etiam pugnare cogit inter se. Loca alia poëtarum de pugna taurorum congessit Cerda; plura in Statio et Flacco passim reperias. Iactant se in hoc argumento poëtae.

Carpit enim vires paullatim uritque videndo
Femina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbae,
Dulcibus illa quidem inlecebris et saepe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantis.
Pascitur in magna Sila formosa iuvenca;
Illi alternantes multa vi proelia miscent
Volneribus crebris; lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urguentur cornua vasto
Cum gemitu; reboant silvaeque et longus Olympus.
Nec mos bellantis una stabulare, sed alter
Victus abit, longeque ignotis exsulat oris.
Multa gemens ignominiam plagasque superbi
Victoris, tum, quos amisit inultus, amores,
Et stabula adspectans, regnis excessit avitis.

218. Totus versus unum illud Apollonii II, 89 exprimit: ἠΰτε ταύρω φορβάδος ἀμφὶ βοὸς κεκοτηότε δηριάασθον. Pro ingrato et ieiuno *silva* Serv. memorat olim lectum fuisse *Sila*, quod poëta dignissimum. Erat ea silva et mons Bruttii in extrema Italia, nota vel e Cic. Bruto. 20. Plin. III, 10. cf. Aen. XII, 715, *ingens Sila.* — 220. *alternantes* ἀμειβόμενοι, pro vicissim, invicem inter se. Hos prope ipsos versus inseruit poëta Aen. XII, 720-723. — 221. *lavit* poëticum verbum pro tingit, perfundit corpus, defluit de corpore. — Mox *obnixos* cum dilectu et vi. Non omisit huius vocis usum Statius, cum imitatione hunc locum exprimeret Theb. IV, 399: *Ardua collatis obnixi cornua miscent Frontibus.* H. — 223. *Longus Olympus*: non Thessalicus Olympus, ut Burmannus putat; sed longus, id est, altus caeli Olympus, quem super nubes porrigi existimabant veteres; Ecl. VI, 86; Aen. VII, 288, *Ex aethere longo*: Ovid. Metam. VI, 64, *longum caelum*: Aeneid. III, 383, *longa procul longis via dividit invia terris*: Horatius, Od. III, 37, *longus pontus*. V. G. — 226. Multum gemens; propter vulnera a victore accepta. — 227. Valerius Flaccus, quod iam Cerda monet, hinc accepit: taurus victor ubi — *revisit Et patrium nemus, et bello quos ultus amores.* lib. II, 548. 549. — 228. *stabula adspectans*, respiciens, retorquens oculos, ut facimus in re, quam inviti relinquimus. *H.* — Cicero de Catilina: » Retorquet oculos profecto saepe ad » hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget. » Contorsio ista, aut retorsio oculorum, et conversio capitis nota est magni affectus, praesertim indignationis. De Pyrrho relinquente Siciliam vid. Plut. in eius vita. De Annibale cedente Italia ita Liv. lib. XXX: » Respexisse saepe » Italiae littora; et Deos hominesque » accusantem, etc. » — Hic de stabu-

Ergo omni cura vires exercet; et inter
Dura iacet pernox instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis et carice pastus acuta;
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi conlectum robur, viresque refectae,
Signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus uti, medio coepit quum albescere ponto,

lis aestivis sermo est, quae, ne consisteret aqua pluvia, in loco declivi, lapidibus et sabulo muniebantur in modum pavimenti. *V. G.* — *excessit*, docte tempus mutat, pro excedit. *H.* Convenit perfectum *excessit* sequentibus: *Ergo — exercet.* Saepe in narratione exponenda *perfectum* ita ad *praesens*, quod sequitur, referunt Latini; Val. Fl. I, 610: *portam Impulit Hippotades; fundunt se carcere laeti.* conf. Aen. IV, 220—222. *W.*

229 sqq. Praestantissimum hunc locum, ut iam dudum viderunt cum Scalig. Poët. cap. 14. Intpp. imitati sunt Lucan. II, 601—607 praeclaro loco, Statius Theb. II, 323—330, Silius Ital. XVI, 4-10. — 230. *instrato*, h. l. non strato *cubili*, in nudo solo. Mox *carex*, iunci genus. cf. Ecl. III, 20. — 232. *irasci in cornua discit.* Repetitum hoc cum vss. sqq. Aen. XII, 103—6. Sententia obvia; in ratione grammatica aliquis haerere possit. *Irasci in aliquem* nemo, puto, pro *alicui* dixerit; etiam nemo *irascitur in ensem, in hastam*; adeoque nec *in cornua*. Sed in poëtico sermone duos modos confundere licet; irascens exercet se in cornua seu ad cornuum usum; iam pro *iratus exercet se* simpliciter *irascitur* dixit. Eadem forma iam Euripides usus erat Bacch. 732. Ταῦροι — κ' εἰς κέρας θυμούμενοι. Expeditiore ratione dictum est inf. Aen. X, 725, *surgentem in cornua cervum*, insurgentem in obvios cornibus, et: *Armenti modo dux vires in cornua sumo*, Ovid. Met. VIII, 882. *H.* — 233. *ventosque lacessit Ictibus, et sparsa ad pug. prol. arena.* Videtur mihi gladiatorium verbum *Ventilare* circumscribere, et repraesentare. *Ventilare* siquidem gladiatores dicuntur, quum ante pugnam gladiis motis, et lusoriis ictibus aërem ferientes, proludunt ad certamen. Vnde et Seneca XXI, 118: » Quam stultum est, quum signum » pugnae acceperis, ventilare. » Et Plin. lib. III, cap. 45: » Tota com» minatio prioribus in pedibus stat » ira gliscente alternos *pedes* repli» cans, spargensque in alvum are» nam, et solus animalium eo sti» mulo ardescens. » Hanc explicationem, quam veram censeo, nullus adhuc protulit. *L.* — 236. Pulchre ex re militari, cum signa, aquilae, inferuntur; ut Ge. IV, 108 de apibus. — *oblitum*, qui omnem iam adversarii sui memoriam animo dimiserat, iam securum. Nil hic est, cur aestues. 237—241. Laudata a multis comparatio, ex Hom. Iliad δ, 422—

Longius ex altoque sinum trahit; utque, volutus
Ad terras, inmane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exaestuat unda
Verticibus, nigramque alte subiectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus aequoreum, pecudes, pictaeque volucres,
In furias ignemque ruunt; amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leaena
Saevior erravit campis; nec funera volgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per silvas; tum saevus aper, tum pessima tigris;
Heu! male tum Libyae solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum

250. *Tota tremor pertentet equorum Corpora.* Signatis sermonibus utitur, ad vim exaggerandam; dicens et *tota corpora*, et *pertentet*, *penitus tentet*; quum dicat levem odorem equarum.

426 expressa, notante iam Macrob. V, 13, repetita eadem Aen. VII, 528—530. *H.* — *Fluctus uti*, *medio.* Sic paulatim taurus movetur ad praelia. *S.* — *albescere*, quod de spumantibus maris fluctibus dictum, praeclare pro exsistere, surgere. — *trahit sinum*, facit, sinuatur, curvaturas suas trahit, longe et ex alto versus littus; nam in hoc versatur notio princeps, ex alto ad littus volvi fluctus. Martyo. interpuosit cum aliis *coepit quum albescere ponto longius*, *ex altoque sinum trahit*; accipiunt nonnulli *ex alto*, ex profundo.

242 sqq. Multi poëtae varie hunc locum de furiis amoris in animantibus tractarunt. Sed proxime noster Lucretii vestigia pressit, in primis I, 12 sqq. una cum Aristot. loco Histor. Anim. IV, 18. — 246. *erravit*, pro est, esse solet. Poëticam orationem considera; dicta haec pro: tum ferae, e quibus leaenas et ursas primo loco nominat, sunt saevissimi ingenii. — 247. *informes ursi*, deformes, turpes. — 249. Conf. loc. ap. Calabrum Paralip. V, 373. 377. 378. Formam orationis iam supra vidimus I, 448. *Heu! male tum mites defendit pampinus uvas.* H. — 247. *Informes ursi.* Vel magni, vel qui tempore quo nascuntur, forma carent. Deferenda sententia est ad corpora ursorum; est enim vastum, et turpe, sic dicam, animal. Plutarchus in libello de Philostorgia, ἄρκτος, ἀγριώτατον, καὶ σκυθρωπότατον θηρίον: *Ursus, animal deformissimum*, *tristissimum.* Ovid. Trist. III, 5, *turpes ursi.* Denum Graeci ad verbum, ἄρκτοι, ἄμορφοι: *ursi informes.* L.

250. *Nonne vides.* Hic exorsus carminis aliquoties placuit Virgilio ad imitationem Lucretii, cui saepissime. — Plautus multa exhibet exempla

Corpora, si tantum notas odor adtulit auras?
Ac neque eos iam frena virum, neque verbera saeva,
Non scopuli rupesque cavae, atque obiecta retardant
Flumina, conreptos undâ torquentia montis.
Ipse ruit dentisque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas
Atque hinc atque illinc, humerosque ad volnera durat.
Quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem

251. *Notas odor attulit auras.* Hypellage est, pro aurae odorem apportaverint notum.

253. *Rupesque cavae, atque obiecta retardant.* Ad illud superius respicit: *Post montem oppositum, et trans flumina lata.*

255. *Sabellicus exacuit sus.* Sabinus: et est species pro genere. Dicit autem suem domesticum, quem cicurem vocant: nam de epris supre eit, *Tunc saevus aper:* hoc enim vult probare, non tantum feras, sed et mansuete enimelia amore in furorem moveri.

256. *Prosubigit.* Fodit, et pedibus impellit alternis: quod pugnaturi sues facere consueverunt, ad acquirendum robur: unde etiam latere et costas terentes, durant ea in futura certamina.

258. *Quid iuvenis.* Ne forte occurreret, illa animelle carere ratione; dicit

huius constructionis apud Graecos usitatae. Si vero sequentem phrasin e particula *ut* secreveris, multum roboris emittet sensus. — *Pertentare*, penetrare, Lucretiane locutio, VI, 286: *Inde tremor terras graviter pertentat*: et Aen. I, 502; qui locus ab interpretibus et grammaticis quidem antiquis, male intelligitur. *V. G.*

251. *Si notas odor attulit auras*, exquisitiore ratione dictum, quem *odor allatus est, si aurae odorem attulere*; modo teneas, *odorem* sic esse rem, quae sensum olfactus excitet, emittendo corpuscula, quibus aurae ingravescunt. Convenit Horatianum Odys. II, 8 f.: *tua ne retardet aura maritos.* — 253. Varii versum poëtae nostro propositum fuisse, notant Interpp. *Non amnes illum medii, non ardua tardant*; apud Macrob. Sat. VI, 2, p. 381. — *flumina torquentia unda*, fluctu et impetu suo, *montes*, fragmina, saxa ruentium montium.

255. Loca alia poëtarum congessere Guellius et Cerda. At praeivit poëtarum pater, Il. λ, 426: ν, 475: Hesiod. Scut. 386 sqq. — 257. *durat*, Indurat. Plin. VIII, 52, s. 78: *Sues ferae semel anno gignunt. Maribus in coitu plurima asperitas. Tum inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, lutoque se tergorantes.* conf. Aristot. Hist. Anim. VI, 17. Res satis nota. — *Sabellicus sus*, ex montibus Sabinis. Sic II, 167, *Sabella pubes*, et apud Horat. *Sabelli ligones.*

258—263. Ad Leandri Hellespontum tranantis, ut Hero potiretur, audaciam respici, obvium est. Praeter Musaei grammatici carmen et Ovidii Epistolam cf. Stat. VI Theb. 542 —

Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
Porta tonat coeli; et scopulis inlisa reclamant
Aequora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variae, et genus acre luporum,
Atque canum? quid, quae inbelles dant proelia cervi?
Scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumsere quadrigae.

etiam gravius homines in amore moveri. Fabula talis est: Leander Abydenus at Hero Sestias fuerunt invicem se amantes. Sed Leander ad Heronem natatu ire consueverat; per fretum Hellesponticum; quod Seston et Abydon civitates interfluit. Quum igitur iuvenis oppressi tempestate cadaver ad puellam delatum fuisset, illa se praecipitavit e turri.

547. — *serus*, sero tempore. — *nocte caeca*, tenebricosa. νύχιον πλωτῆρα dixit Musaeus. — *procellae abruptae*, h. abrumpentes se, ut *proruptus*, *praeruptus*, praecipites, cum impetu ruentes. conf. ad Aen. III, 499 — 261. *Porta tonat coeli*, h. e. coelum, ab Ennio et Homero petitum esse, iam in Seneca Epist. 108 extr. legitur. Ratio inter plures inanes, quas afferunt Interpp., vera est illa, quod coelo, Olympo, poëtae tribuunt regiam, hinc etiam fores, limina, *portas*, cf. Homer. Il. ε, 749: θ, 393 sq. — 262. 263. Nec cogitatio de luctu parentum, nec quod amata puella eius morti superstes esse nolet, eum retinet. — 264. *maculosa lynx* Aen. I, 323; lectio alia codicum *quique*, quam H. Vossius recepit, ut mollior, placet. *H.* Accedit quod structura priorum 258, *quid iuvenis*; 264, *quid lynces*, in quis verbum *agere* vel simile desideratur, hanc postulare videtur mutationem. *W.*

266. Quid haec omnia commemorem, cum omnium praesentissimum exemplum in equis ipsis sit? hinc est *scilicet* profecto, utique. *H.* — *furor equarum*. Hunc furorem ad Venerem in equis Graeci dicunt ἱππομανεῖν: in canibus σκυζᾶν: in suibus καπριᾶν: in tauris ταυριᾶν: in his, et reliquis ὀργᾶν. L. — 267. *mentem* pro indole dixit, ut tam furioso amore rapiantur. Fabula de *Glauco* vel ex Palaephato et Ovidio nota. Alebat ille equos *Potniis*, qui Boeotiae vicus erat, non longe a Thebis, quibus Venus furorem immisit, ut ipsius domini membra dilaniarent, quoniam eos ab admissione arcebat. *H.* — *Glauci*. Glaucus Sisyphi filius, quum ad mimicum certamen quadrigam duxerat, adplicuit ad vicum Boeotiae, et equas potum ad fontem sacrum per ignorantiam duxit, unde qui bibissent, in furorem agi solebant. Itaque illum equae furore exagitante in ipso certamine curru effudisse, ac

Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium; superant montis, et flumina tranant.
Continuoque, avidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis, quia vere calor redit ossibus, illae
Ore omnes versae in zephyrum stant rupibus altis,
Exceptantque levis auras; et saepe sine ullis
Coniugiis vento gravidae (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convallis
Diffugiunt, non, Eure, tuos, neque solis ad ortus,
In Borean Caurumque, aut unde nigerrimus auster

269. *Trans Gargara, transque sonantem Ascanium*) *Gargara* pro quibuslibet montibus, sicut *Ascanium* pro quibuslibet fluminibus posuit: quod etiam sequentia indicant.

morsibus laniasse dicuntur. *Philarg.* Ποτνιάδες πῶλοι, Eurip. Phoen. 1140. — 269. Solito more poëta pro quovis monte ac fluvio certum montem ac fluvium ponit. — *Gargara*, vertex quidam montis Idae iuxta Troiam, memoratus iam Ge. I, 103. *Ascanius lacus* Bithyniae sub Olympum montem satis quidem notus; at hic fluvius ex eo exiens intelligendus; nam *sonantem* et equis transmittendum memorat. Meminerat autem eius fluvii *Euphorion*, (v. Strabo XIV, pag. 999 C. D.), e quo non pauca mutuatum esse Virgilium suspicor. — 274. Res vulgata, veteres credidisse, ἐξανεμοῦσθαι, vento gravidas reddi posse equas. Praeter Cretam (v. Aristot. Hist. Anim. VI, 18), in Lusitania circa Olyssiponem (conf. Varron. R. R. II, 1, 19) favonio seu zephyro flante id potissimum contingere, existimatum est, quia aestuantes amore equas versus oceanum currentes zephyrum hiante ore excipere videbant. Vide in primis Colum. VI, 27, 3 sqq., ubi totus hic locus adscribitur. Res iam Homeri aetate nota, v. Il. π, 150. 151. Apud eumdem ex Borea suscepti equi Il. υ, 222 sqq. *H.* — 273. *Ore omnes versae in Zephyrum*) *In*, pro contra. In foetura res incredibilis est in Hispania, sed est vera; quod in Lusitania ad Oceanum, in ea regione ubi est oppidum Olysippo, monte Tagro, quaedam e vento concipiunt certo tempore equae; ut hic gallinae quoque solent, quarum ova ὑπηνέμια appellant: sed ex his equis qui nati pulli, non plus triennium vivunt. Varro de Re Rust. II, 1. *Philarg.* — *Ore.* Plerique os *naturalium* hic intelligunt. Colum. VI, 27; Varro II, 1; et Plinius VIII, 42. Philes idem de vulturibus tradit; Aristot. de perdicibus. *Taubm.* — 277 — 279 *non, Eure, tuos.* Cum ex zephyri afflatu conceperunt, diffugiunt et discursant in boream caurumque et austrum, non autem ad ortum. Illustratur hoc Aristotelis verbis iam ab aliis laudatis: Θέουσι δὲ οὔτε πρὸς ἕω, οὔτε πρὸς δυσμὰς, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον ἢ νότον· — differt tantum phi-

Nascitur, et pluvio contristat frigore coelum.
Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum destillat ab inguine virus,
Hippomanes, quod saepe malae legere novercae,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis; superat pars altera curae,
Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.

280. *Hinc demum, Hippomanes.* Scimus memorari apud Hesiodum, herbam esse quamdam, quae *hippomanes* vocatur, quasi ἵππου μανία, si enim eam comederint equi, furorem patiuntur. Vnde nunc adiecit: *Vero quod nomine dicunt.* Nam vult illam herbam abusive *hippomanes* dictam; quod possint equi furere et alia quacunque ratione. Re vera autem *hippomanes* dicit esse virus, defluens ex equarum inguinibus, quo tempore feruntur amoris furore: ut sit *hippomanes*, virus natum ἀπὸ τῆς μανίας τῆς ἵππου.

283. *Miscueruntque herbas, et non innoxia verba.* Exprimit augmenta malitiae novercarum, quae virus herbis et cantibus herbarum armant venena.

287. *Lanigeros agitare greges.* Lucretius contra: *Buceriaeque greges* — Lanigerum genus, dixit Ennius pro ovibus. — *Agitare.* Aut curare, aut pascere. — *Hirtasque capellas.* Id est, setosas: ut, *Hirsutumque supercilium.*

losophus a poëta in hoc, quod occidentem simul excludit. — — *Caurus* seu *corus* hic septemtrionalibus ventis adnumeratur; *flat ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrioni, a Graecis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse.* Plin. XVIII, 34, s. 77. — 279 *pluvium frigus*, quod *austro* tribuitur, molestias creat Intpp. Enimvero notum satis est, poëtico sermone *hiemem* et *frigus* simpliciter de pluvio tempore dici. Itaque et *frigidus auster* Ge. IV, 261, qui *humidus auster* Ge. I, 462.

280. *hippomanes*, humor ex equae, ubi Veneris stimulis incaluit, locis cliquatus, quo philtro usae sunt veneficae; vero *quod* nomine *dicunt*, proprie, quia scilicet eo nomine appellatur etiam caruncula nigra, fronti pulli recens editi innasci et ab equa enixa statim devorari credita: vid. Plin VIII, 42, s. 66. cf. Aen. IV, 515. 516; etiam herba aliqua Theocrit. II, 48. 49. Cum nostro loco cf. Tibull. II, 4, 58: Propert. IV, 5, 18. Respicit ad eum Plin. XXVIII, s. 80. — 282. *malae*, impiae, iniustae: supra Ge. II, 128, *saevae*, ubi sequens versus legitur. — *verba* sunt carmina magica.

284. Transitus a cura armentorum ad curam ovium et caprarum — ad 403. Dum omnia haec, inquit, de armentorum cura sigillatim pertractamus, singula perlustramus, capti harum rerum studio, *amore.* — *agitare greges* propric agere, pascere, hinc omnino curare. *H. agitare rem* est cogitare de re, rei operam dare.

Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem;
Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis 291
Raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

290. *Et angustis hunc addere rebus honorem.* Humilem materiam alto sermone decorare. Sic illud in quarto est: *In tenui labor, at tenuis non gloria.*

291. *Sed me Parnasi deserta per ardua.* Per *Parnasi ardua*, Eliconem et Citeronem montes, Musis dicatos significat: et hoc dicit: scribendi amor rapit me ad opus arduum, et a nullo ante descriptum: quod per periphrasim et allegoriam poëticam indicat.

292. *Iugis.* Per iuga. — *Qua nulla priorum.* Dispono ire ad fontem Castalium, per eam viam, per quam nullus ante egit orbitam suam. Ordo autem est: *qua nulla priorum orbita Castaliam devertitur.*

294. *Nunc veneranda Pales.* Id est, Dea pabuli invocanda nunc maxime.

agitare fenus Tacit. Germ. c. 26. — *agitare greges* significat operam impendere cultui gregum describendo. *W.* — 288. In hoc opera vestra posita esto; cura pecudum vobis in primis cordi sit. — *fortes* h. l. ornat. — *laudem*, qualis boni ac prudentis patrisfamilias esse potest.

.289—293. Satis quidem novi, quam difficile sit, haec poëtica oratione commode eloqui, et res tam tenues pro dignitate carminis satis exornate commemorare. Sed studium huius rei abripit me ad hoc carmen pertexendum, et inflammat me haec ipsa cogitatio, quod in materia versor, a nullo adhuc e Romanis poëta tractata. — Vt pulchritudo carminis simul elucescat, ad vulgarem orationem singula revocabimus. Ita demum intelligere poëtam videri possumus. Ceterum manifestum est, poëtam hic vestigia pressisse Lucretii I, 921—929, et V, 98 sqq. hoc quidem loco inter alia: *Et quam difficile id mihi sit pervincere dictis, Vt fit, ubi insolitam rem adportes auribus ante*, etc. Nostro autem haec eadem sublegit Manil. III, 25—30 sqq. et locum respexit Plin. XIX. 4, s. 19 extr. — *honorem* h. l. pro ornatu, dignitate. *H.* — 291. *Parnasi.* Prius dictus est Larnasus a Larnace arca Deucalionis, quae eo delata, auctore Stephano, et Interpretib. Apoll. Post diluvium dictus Parnasus ab heroe Parnaso, ut tradit Hellanicus. *L.* — 292. *nulla orbita.* Nullum poëma veterum hoc argumentum tractavit. *L.* — 293. *molli clivo*, ut facilis adscensus et descensus sit. Respicit autem hic *avia Pieridum loca nullius ante Trita solo.* — *devertitur*, devertit se, deflectit, ducit ad Castalium fontem, *Castaliam κρήνην.* trames nullus est, quo prior alius incesserit.

294. *veneranda Pales*, ut *sancta dea.* Videtur tamen ad religiones per-

Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
Carpere ovis, dum mox frondosa reducitur aestas;
Et multa duram stipula filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
Molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.

295. *Incipiens.* Praeceptum *de cura Ovium*: quas vult per hyemem domi contineri, et foeno pasci, donec vernum tempus redeat. — *Stabulis in mollibus.* Clementiaribus, et aëris temperati; vel propter plagam australem, vel propter suppositas herbas animalibus.

tinere. Nam etiam *cana Pales* apud Statium Theb. VI. 111: *grandaeva Pales*, Nemesian. Ecl. I, 68. — *magno are sonandum* respectu vss. 289. 290, quod rebus tenuibus dignitatem addere constituit.

295 sqq. Primo loco per hiemem in stabulis tenendas et alendas esse oves docet, et (v. 300) capras. *Incipiens*, ἀρχόμενος, ut passim Graeci, h. ac primum praecipio; aliis locis, *Principio*, *Continuo*; et v. 300, *Post hinc digressus*, h. deinde vero. Observes, et haec facere, ut tenuitas carminis vitetur. — *stabula mollia* explicat v. 297, 298. De substernendae autem frondis diligenti cura vide Caton. de R. R. c. 7, 7: Varron. II, 2, 7, 8: Colum. VII, 3, 8. Adde Calpurn. Ecl. V, 116 sq., locum e nostro adumbratum. — *carpere herbam*, sc. in praesepi appositam, h. ali (quae autem eae herbae seu pabula sint, v. apud Colum. VII, 3, 21, 22, et 4, 2; conf. Calpurn. Ecl. V, 98—103), *dum, mox frondosa reducitur aestas* non vernum tempus, quo educi possunt in prata tantum vicina et campos, sed aestatem memorat, cum coeli constantia ea est, ut in silvis et saltibus sub din agere possint. v. Calpurn. V, 41—52. *H.* — Errat hic Heynius. Sane veteres annum in duplicem tantum partem dividebant, hyemem, et aestatem: hyemi autumnum, aestati ver adnectebant. *L.* — 297. De *filice* v. ad Ge. II, 189. Substerni iubet *in humo stramina*, ut adversus gelu defendantur; pro hoc dixit: substernere *humum stipula*. H. *sternere* enim est etiam obtegere Aen. IX, 666: *sternitur omne solum telis*. W. — 299. *Molle pecus.* Attingit naturam ovium, quae mollissimae. Scribit Aristot. Hist. Anim. VII, 24, oves iisdem morbis infestari, quibus homines: ita imbecilles sunt, ut gravida abortum faciat, tonante caelo, quod scribit idem Aristot. Hist. Animal. IX, 3. *Cerda.* — *Scabiemque ferat.* Sic, ubi de pecoris ovilli medicina agit, Columell. VII, 5: *Oves frequentius, quam ullum aliud animal, infestantur scabie*, etc.; quae lues totum gregem brevissimo temporis spatio coinquinare et conficere solet. Inde Iuvenal. Sat. II, 79: *Sicut grex totus in agris Unius scabie cadit.* Emm. — Scabies frigore nascitur, fame, immunditia, vulneribus. — Verbum *podagra* Columella etiam de gallinis usurpat pede laborantibus, quae in lutoso solo steterint. *V. G.* — *Turpisque podagras.* Respexit ad curam, quae sine pannis et medicaminibus sordidis non fit. *L.* — *Turpem poda-*

Post hinc digressus iubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, et fluvios praebere recentis;
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem, quum frigidus olim
Iam cadit extremoque inrorat Aquarius anno.
Hae quoque non cura nobis leviore tuendae.
Nec minor usus erit, quamvis Milesia magno

301. *Fluvios praebere recentis.* Id est, aquam recenter haustam: nam si pigram potaverint, statim contrahunt morbum.

304. *Extremo anno.* Mense Ianuario, qui est penultimus: nam ut etiam in primo diximus: *Vt primis extemplo a mensibus anni*, a Martio mense inchoabat annus apud maiores. Ergo *extremo anno*, extrema parte anni. *Serv.* — Hic *extremum annum* sub Aquarii sidere collocat; ut quia primus nascentis anni dies ab urbe condita Kal. Martiis fuit, inde Februarius ultimus anni haberetur. Aquarium autem multi Ganymedem volunt. *Philarg.*

306. *Milesia Vellera.* Lanae pretiosissimae. nam Miletus civitas est Asiae, ubi tinguntur lanae optimae: Ipse in quarto Georg.: *Milesia vellera nymphae carpebant.* Cicero in Verrem: *quid a Milesiis lanae sustulerit.*

gram. Videtur *clavum* innuere, morbi genus, cum tubercula in ungulae discrimine nascuntur. v. Colum. VII, 5, 11.; reddit autem pedes *turpes*, deformes tuberibus et nodis.

300. Etiam caprarum cura est habenda; ac primum per hiemem. — *Iubeo frondentia capris Arbuta sufficere.* De capris, quae a *carpendo* nomen sortiuntur, Varr. de Re R. II, 3: *Pascuntur agrestibus fruticibus.* *Iubeo sufficere*, elegantissimus loquendi modus. Ter. IV, 3, 3: *iubeo Chremetem salvere.* L. — *frondentia* pro *frondibus arbuti.* — 302-304. Colum. VII, 3, 8 de ovibus: *humilia facere stabula — ut simul hieme calida sint:* ea poni debent contra medium diem: *namque id pecus, quamvis ex omnibus animalibus vestitissimum, frigoris tamen impatientissimum est:* et de capris VII, 6, 5, *huic pecudi nocet aestus, sed magis frigus.* Varro quidem de R. R. II, 7: *stabula (ovium) loco idoneo ut sint; ne ventosa, quae spectent magis ad orientem, quam ad meridianum tempus:* et de capris c. 3, 6: *stabulatur pecus melius, ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum.* cf. Geopon. XVIII, 9. Sed malim affirmare, Virgilium in hoc a Varrone discessisse, quam huius concordem cum Varrone sententiam poëtae, tamquam quaestione admota, exprimi. — *a ventis*, h. aversa a ventis, in primis aquilone. conf. inf. v. 318. *hiberno soli opponuntur* eo ipso, quod *sunt ad meridiem conversa.* — *cum — anno*, h. hiberno tempore. Aquarius occidit medio februario. — *extremo* autem *anno*, s. anni parte, si is a verno tempore initium habet, quo operis rustici nova fiunt exordia. — 306. Caprini generis cura non est negligenda, etsi ditiorem proventum ex ovibus esse negari nequit; est

Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
Densior hinc suboles, hinc largi copia lactis:
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
Vsum in castrorum, et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas et summa Lycaei,
Horrentisque rubos, et amantis ardua dumos;

307. *Vellera mutentur.* Ingenti pretio comparentur: nam apud maiores, omne mercimonium in permutatione constabat; quod et Caius Homerico confirmat exemplo. — *Tyrios incocta rubores.* Figurate: quae coquendo Tyrium traxit ruborem, id est, migravit in purpuram.

308. *Densior hinc suboles.* Binos enim et trigeminos pariunt capellae plerumque.

314. *Pascuntur silvas.* Et *pasco* et *pascor illam rem* dicimus, et *pascuntur* pro *depascuntur.* — *Summa Lycaei.* Montis Arcadiae, et est species pro genere.

tamen etiam ex capris utilitas aliqua. *H.* Praeferenda mihi esse videtur lectio optimorum librorum, grammaticorum auctoritate firmata: *Haec — tuenda*, ut neutro caprae significentur. Similiter supra II, 47 de arboribus agens neutro usus est: *Sponte sua quae se tollunt in luminis oras, infecunda quidem;* ubi, paucis interiectis, 53, 57, femininum recurrit. — Ceterum hunc versum ad priora trahendum esse arbitratus, plene post *tuend.* distinxi. Tum nec est: *Et*, si curam iis iustam impenderis, *non minor usus erit.* W. — *Milesiam lanam* memorat poëtarum more, quibus genus aliquod, et quidem praestantius fere, pro communi nomine ponendum est. — *magno mutentur*, permutentur. magno pretio emantur (melius expones: *vendantur*, Colum. 7, 9: *lactens porcus aere mutandus est.* W.) *vellera incocta Tyrios rubores*, pro incocta ruboribus, lanae coquendo tinctae purpureo colore. — 308. Διδυμοτοκεῖ δὲ ὡς ἐπὶ πολὺ, καὶ τρέφει τὰ γεννώμενα, καὶ προσόδους δίδωσιν οὐκ ὀλίγας, τὰς ἀπὸ γάλακτος, καὶ τυροῦ, καὶ κρέως, πρὸς δὲ τούτοις τὰς ἀπὸ τῆς τριχὸς Geopon. XVIII, 9. cf. Colum. VII, 6, 7. — 309. Quo magis — eo magis. *Quam magis — tam magis.* ut et Aen. VII, 787 788 v. h. l. Heins. Mox *flumina* de magna copia, res in poëtis obvia. *H.* Magnam lactis copiam praebere capras, significaturus, rationem eloquendi sententiam e vita communi petiisse videtur. *W.* — 311-313. E Varrone R. R. II, 11, 11. conf. Geopon. XVIII, 9. — Versum 313 Columella recitat VII, 6, 2. cf. Calpurn. V, 67, 68: et locum expressit Silius III, 274—276. — *tondent*, sc. homines, pastores, ut iam aliquoties vidimus. *tondent barbas — menta —*

Atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivalis,
Quo minor est illis curae mortalis egestas,
Avertes, victumque feres et virgea laetus
Pabula, nec tota claudes foenilia bruma.
At vero, zephyris quum laeta vocantibus aestas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura

319. *Quo minus est illis.* Ordo est; igitur omni studio everte ab eis ventos et gleciem, quo egestas mortalis, id est, necessitas mortalitatis minor est illis curae: hoc est, minus ed ipserum pertinet curam; nam hoc dicit: quanto illae sibi adesse non possunt, tanto eis a te impendende est meior diligentia.

322. *At vero, Zephyris quum laeta vocantibus aestas.... mittet.* Dicit autem ver, quo flare Zephyrus incipit: ut in Ge. lib. I: *Et Zephyro putris se gleba resolvit.*

324. *Frigida rura Carpamus.* Carpere cogemus enimelia: et mene pasci oves praecipit secundum morem suae provinciae: nam in eliquibus locis morbum contrahunt, nisi iam siccato rore pascantur. — Cl. Voss. aliter sentit; nam refert *carpamus* ed pecus simul et pastores. *Lem.*

saetasque hirci Cinyphii. — *Cinyps*, fl. Libyae, in ora nunc Tripolitane, exit in sinum Syrticum. Cur *hircus Cinyphius* lectus sit, vid. not. ad 306.; ut mox *Lycaeus* pro quocumque monte, et v. 332. *quercus Iovis.* cf. 345. Ciliciorum autem ex hircinis villis usum respici, obvium est. *H.* — *Setasq. comantis*, villos promissos instar comae. *T.* — 314-321. Addit hoc: facilem esse rationem alendi capras. — *Pascuntur* seu depascuntur *silvas*, ut supra *prata* (v. ad 143) sc. *caprae* e v. 300, et 316 *ipsae.* — 316. Sponte redeunt, *suosque ducunt*, de fetibus cum Servio accipio, quos matres educunt ac reducunt. — 318. Eo magis frigus, cuius impatientissimum est hoc pecus, eb eo arcere stude, et hanc ei operam impende *tanto magis, quo minus* illud in ceteris omnibus rebus cura humana indiget: *est egestas* (egent) *curae mortalis.* — 320. conf. Calpurn. V, 96 sqq. 110-115. — 321. Et interdum etiam per hibernum tempus foenum iis appones; *laetus* de studio, si quis facit quid libenter et promte.

322. Haec quidem per hiemem: nunc gregum cura per aestivum tempus — 384. Locus ornatus digressione de Nomadibus Libyae 339 et de terris borealibus 349. Refer ad 295, 296. Aestate redeunte, oves et caprae in pascua educuntor. Cf. Calpurn. Ecloga elegantissima V, 16-23. — 324. Sequentia e Varrone R. R. II, 2, 10-12. Repetit versus Colum. VII, 2, 23; sententiam vero cum verbis Pallad. XII, 13, 4 sqq. imitatione ex-

Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde, ubi quarta sitim coeli conlegerit hora,
Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
Ad puteos aut alta greges ad stagna iubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam:
Aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
Ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum

325. *Dum gramina canent.* Nocturnis et matutinis lucentes roribus herbae.

332. *Sicubi magna Iovis ontiqio robore quercus.* Quod autem dicit *Iovis quercus*, et *ilicibus crebris sacro nemus accubat umbra*, non revera consecratos lucos dicit nos petere debere; sed ita densos, quales sunt illi, quos religio defendit. Vnde apparet *quercum Iovis*, et *sacram umbrom* generalia esse, non specialia epitheta: nam omnis quercus Iovi est consecrata, et omnis lucus Dianae.

pressit Calpurn. Ecl. V, 51-65: — *Carpamus rura*, viam ad rura, per rura; ut sup. 142; alii: educamus greges, ut carpant herbas per rura. — 326. Idem versus Ecl. VIII, 15. Imitatur Nemes. Ecl. I, 7, 8. — 327. Palladius loco laudato § 4: *Quarta hora calescente potus puri fluminis aut putei praebeotur aut fontis.* In verbis *quarta hora caeli* adiectum est *coeli*, quia temporis mensuram e solis in coelo decursu cognoscimus. Sic *coeli menses* Ge. I, 335: *coeli tempore* Ge. IV, 100. *H.* — *ubi quarta* etc. Intelligit horas καιρικάς, sive Planetarias Roman. ubi sexta diei hora semper est meridies. Est enim hic notatio appetentis meridiei. *Taubm.* — Romae proceribus erat servus, qui horam indicaret; initio quidem utebantur gnomone: postea vero, ex anno 595, clepsydra. Agricolae horas pedum umbra cognoscebant; et Palladius cuique mensium, tabellam adiecit. Nubilis diebus, Lupinus et heliotropium, quum ad solem circumagantur, horam demonstrant agricolis. Plin. XVIII; 67. *V. G.* — *ubi hora collegerit sitim*, aestu tum succedente facta fuerit animantibus sitis. Horatius noto loco Carm. IV, 12, 13, *Adduxere sitim tempora, Virgili.* — *Hora quarta* autem nobis fere nona. Nam *in Italia quindecim* horas habet longissimus dies secundum Plin. II, 75. s. 77. — 328. Praeivit Hesiod. *Epy.* 582, 583: Scut. Herc. 393—397. — *rumpent arbusta*, sollemne de magno clamore aut strepitu; cf. ad Ge. I, 49. Proprie rumpitur aër clamore per silvam; tum ipsa silva. (Est igitur personant. *W.*) *arbusta* vites iugatas. *H.* — 330. *Canalibus* (ληνοί). Huius modi canalibus utebantur greges Laban, Genes. XXX, 38; et Apollinis, in Homerico hymno

Ilicibus crebris sacra nemus adcubet umbra.
Tum tenuis dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum, quum frigidus aëra vesper
Temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
Litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?
Saepe diem noctemque, et totum ex ordine mensem
Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis; tantum campi iacet. Omnia secum

335. *Tenues aquas.* Epitheton est aquarum: alibi: *aut in aquas tenues dilapsus abibit.*

338. *Litoraque Alcyonem resonant, Acalanthida dumi.* Quo tempore resonat per litora Halcyon avis; per *dumos* vero Acalanthis, quam alii lusciniam esse volunt, alii vero carduelem, quae spinis et carduis pascitur; ut inde etiam apud Graecos ἀκανθὶς dicta sit, ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν, id est, spinis, quibus pascitur.

339. *Quid tibi pastores Libyae.* Dicit pro qualitate provinciarum diversa esse genera pastionum.

342. *Sine ullis Hospitiis,* Sine ullis stabulis.

ad Mercurium, 104. *V. G.* — 334. *nemus adcubet*, adstet, in propinquo situm sit, in primis si in clivo sit, ut sup. v. 145: *saxea procubet umbra.* — 335-338. Tum poti greges iterum educendi et pascendi usque ad serum vesperem. conf. Calpurn. V, 60 sq. et supra laudatos. *H. dare*, da, dabis. Infinitivus more Graecorum ad praecipiendum adhibitus est. *W.* — *reficit roscida luna*, h. ros cadens; dum luna lucet, noctu: sed adscriptus vulgari opinione lunae tamquam caussae. Contra sideribus tribuitur ab aliis *Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus*, Pervigil. Ven. 20. Ex ipsa de rore et nocturno humore observatio fecit haud dubie, ut Lunam Deam γόνιμον, almam rerum matrem, crederent.

339—383. In saltus et pascua educendos esse greges dixerat a versu 322. Dum poëta undique ornatum carmini et gratiam ex varietate quaerit, ut ad hanc pascendarum ovium curam exemplo invitet, Afrorum nomadum morem memorat, qui per totam aestatem pecus in saltibus habent; at contra 349, in septemtrionalibus plagis semper in stabulis pecus continetur. Locus est ex nobilissimis. — 340. *mapalia*, casae seu tuguria cannis ferulisve confecta in corii seu fur[illegible] sui carinae speciem, sparsim solo fixa, seu plaustris imposita, *mobilia*, ut ex Sallustio Iug. 21 notum. Tum *ut raris tectis* dixit pro tectis mapalium raris, sparsis passim per agros, non in vicos collectis. conf. Inf. Aen. 1, 421. — 343. *Ho-*

Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,
Armaque, Amyclaeumque canem, Cressamque phare-
Non secus ac patriis acer Romanus in armis (tram:
Iniusto sub fasce viam quum carpit, et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
Turbidus et torquens flaventis Hister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.

345. *Amyclaeumque canem.* Laconicum: et est species pro genere. Amycla autem civitas est Laconiae; unde est: *Amyclaei domitus Pollucis habenis Cyllarus.* — Cl. Voss. ait Laconiae canes et Epiri optimos haberi. *L.*

spitia suaviter certae sedes ac domus, quo se recipiant. — 344. *Armentarius.* Abusive: nam de gregibus loquitur. *S.* — Locum hunc Imitatus Silius II, 441—445. Habuit etiam ante oculos Valer. Flacc. VI, 321-339. —345. *Arma.* Instrumenta pastoritia. *T.* — *Armaque.* Ideo haec gestantur, ut eatur obviam incursionibus praedonum, qui populabundi discurrunt per Africam. Versum Virg. Imitatur Ovid. Metam. VIII; *Armaque, equosque, habitusque, Cydoniasque pharetras.* L. — *Amyclaeum* (sup. v. 89) *canem*, et *Cressam*, a. Creticam, *pharetram* a praestantiore genere (v. ad v. 306) nominat. Alias de Nomadibus Afris talia memorari non possent. Ita haerent. Intpp. in Horat. III, 26, 10; III, 19, 8.

346. Agit secum omnia Numida; ut Romanus miles, cum armatus incedit: hoc est *Romanus in armis*; adiectum *patriis*, pulchro epitheto, quod *patriam virtutem, disciplinam* in animum revocat. — 347. *iniusto sub fasce*, magno onere, ut Serv. iam explicuit. cf. ad Ge. I, 145., ubi *labor improbus.* Res est nota de Romano milite vel ex Cic. Tusc. Qu. II, 16, et laudatur Veget. I, 19: *Pondus quoque baiulare usque ad LX libras, et iter facere gradu militari* etc. conf. Intpp. ad Tacit. Germ. 30. *H.* — Quatuor onerum genera recenset Lips. V, 2, de mil. Rom. *Cibum, utensilia, vallum, arma*: quod caput si perlegeris, portantem sua onera videbis depictum militem, et vare dictum a Marone concedes: *iniusto sub fasce gemit.* Sic Quintilian. XI, 3, *fasces* nominat sarcinas, quas ferebant milites, qui tempore Marii, *muli Mariani* inde dicti, ut est in proverbio. *Emm.* — 348. *Ante expectatum hosti*, antequam hostis exspectet, h. subito, repente, ἀπροσδοκήτως. — *stat in agmine*, adstat agmine, ut *incedere*, *ire, sequi agmine.* Usitatiora modo diceres: *agmen stat.* Scilicet *agmen* ipse exercitus, dum incedit. — *positis castris*, dum interea celeriter castra ponuntur. Nam cum agmen hosti se ostendit, a tergo vallum fit.

349. *At non* ita pascitur itque pecus etc. Debet itaque maior distinctio poni in fine versus 351. — 350. *turbidus* torquendo, dum torquet. — 351. *redit porrecta* pro it, procedit, est porrecta, accipies. Vulgaris ratio

Illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
Aut herbae campo adparent aut arbore frondes,
Sed iacet aggeribus niveis informis et alto
Terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas;
Semper hiems, semper spirantes frigora cauri.
Tum Sol pallentis haud unquam discutit umbras,
Nec quum invectus equis altum petit aethera, nec quum
Praecipitem oceani rubro lavit aequore currum.

354. *Informis.* Nivis superfusione, cerens varietate formarum, nullisque agnoscende limitibus.

355. *Septemque adsurgit in ulnas.* Crescit in septem ulnes. *Vlna* autem, ut diximus, secundum elios, utriusque manus extensio est; secundum alios, cubitus: quod magis verum est; quia Graece ὠλένη dicitur cubitus; unde est λευκώλενος Ἥρη.

257. *Pallentes haud unquam.* Nunquam nubes dissolvit: nam pallentes umbrae sunt, non ex nocte, sed ex nubibus factae.

erat *sita est*, *iacet* Scythia, palus Maeotis, Ister et Rhodope; sed ut *flectit se* de montibus dicimus, sic *redit* pro hoc ipso ponere potuit. Similiter *vergit, tendit* mons ad septemtrionem. Ceterum poëta e more latius septemtrionem declarat per Thraciem, quae saltem a meridie finem illius constituere videri potest. Quam elte assurgeret septemtrio versus polum arcticum, ignoravit antiquitas; partim fabulis obscurevit variis et incertis. Ergo *sub axem*, sub polum, non ea geographica ratione poni, patet per se. — 354. *Sed iacet terra late, informis aggeribus niveis et alto gelu, septemque in ulnas ea adsurgit* sc. his ipsis eggeribus nivis et alto gelu seu glacie. Poëtica ratione extulit, quod vulgare erat: *nix*, que terre obducta *est*, *adsurgit in septem ulnas*. — 356. *Semper hiems et cauri*, et quae sequuntur, de remotioribus versus septemtrionem plagis vera sunt, etsi ad miraculum aucta, non de iis, quas v. 349, 350 posuerat. Sed poëtae haec ednumerent, non appendunt: hoc est, paullo crassius id, quod volunt, declarant, quoties rationem ac delectationem affert rei novitas vel magnitudo. Nec eo descendere necesse est, ut dicas Thraciae oras olim graviore hieme laborasse; quod sane verum esse et ipse arbitror, sed in poëte subtilitate tali melius caremus. — 357. Conf. illa Horat. Carm. I, 22, 17 sq. *Pone me pigris* etc. *H.* *tum* in descriptionibus ad res connectendas usurpatur; vid. Tibull. I, 3, 71. *W.* — *umbrae* sunt nebulae et caliginosum etiam interdiu coelum per maiorem anni partem. Tres hi versus ex Homeri vers. Odyss. λ, 15—19 conf. Tibull. IV, 1, 65 sq.: Valer. Flacc. III, 399: Ovid. Met. XI, 592. — 358. *invectus equis*, curru, ut Homer. ἵπποις pro ἅρματι. — 359. *rubro — aequore* non proprio vocabulo, sed ornante pro rubescente e sole, igneo. — 360. Ornatissimi versus de glacie,

Concrescunt subitae currenti in flumine crustae,
Vndaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
Puppibus illa prius, patulis nunc hospita planstris:
Aeraque dissiliunt volgo, vestesque rigescunt
Indutae, caeduntque securibus humida vina,
Et totae solidam in glaciem vertere lacunae,
Stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aëre ninguit;
Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis

363. *Aeraque dissiliunt vulgo.* Passim crepant: nam tam nimio frigore, quam calore aera rumpuntur. Persius: *Findit infantes statuas.* — *Vestesque rigescunt.* Durantur, ut frangi potius, quam scindi posse videantur.

366. *Stiriaque impexis*) *Stiria*, id est, gutta: inde fit diminutivum, ut dicamus *stilla*. Inde est *distillat*, et *stillicidium*. Sensus autem duplex est: nam aut hoc dicit, de impexis barbis pecudum pendens gutta duratur: aut certe de tectis et arboribus gutta horrida induruit in modum barbarum.

368. *Pruinis.* Abusive nivibus: nam pruina est matutini temporis frigus.

ex repentino gelu. *Mollesque lutí concrescere crustas* dixisse ante eum Lucretium VI, 626. notant Intpp. Idem *ferratos rotarum orbes* VI, 550. *H.* Iuvat conferre Plinium Paneg. c. 12. poëtice, non *dure*, dicentem: *Danubius — duratus glacie ingentia tergo bella transportat.* *W.* 363. ut Ge. IV, 135, 136, *saxa gelu rumpuntur.* De aereis vasis e gelu ruptis fuit fama ex Eratosthene ap Strabon. II, p. 126 (74). — 364. *humida vina* h. alias fluida. Non itaque otiosum epitheton, ut apud Quinctil. Instit. VIII, 6, 40. Locum expressisse videtur Ovid. Trist. III, 10, 23, 24 — Vini usum in terris, quae cerevisia utebantur 379, non satis commode memorasse Maronem, alii viderunt. *lacunae* pro lacubus ac stagnis. *H.* Sed post *flumina concreta glacie* 360, quia scire laborat, an et *stagna* frigus sentiant? praesertim loco tam inepto, ubi de vi frigoris in *aera* et *vina* agitur. Mihi verba *caeduntque — vina* versu sequenti plenius exponi — quam explanandi rationem non respuit Ge. III, 160, 161. — et *lacunae* pro *lagenae* accipiendum, vel, si mavis, ita scribendum esse videtur. Verba *lagena*, *laguna*, *lacuna* ex una origine derivanda, eorumque significationes et scripturam confusam esse, notavit eruditissimus Latinitate Forcellini sub v. *lagena* *W.* — 365. *vertere* se, verti solent. — 367. *non secius*, non minus, atque ante. cf. Ge. II, 277. *H.* — *toto aëre ninguit*, est totus aër nive cadente repletus. Diversum est *nix aëre cadit.* W. Mox *pruinis* pro nivibus. Videtur poëta h. l. certasse cum Homero Il. μ, 278—286, praeclaro loco. — 368. Accipe de repentinis nivibus per eos quoque dies, quibus pecudes stabulis emissae pascuntur. *H.* — Strabo, lib. XI, pag. 528, ait in

Corpora magna boum, confertoque agmine cervi
Torpent mole nova, et summis vix cornibus exstant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceaeve agitant pavidos formidine pinnae,
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Comminus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Caedunt, et magno laeti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra, congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo Septem subiecta trioni

369. *Conferto agmine cervi*. Coniuncto, denso. Cervi enim congregatione gratulantur.

371. *Cassibus*. Id est, retibus. Hinc est quod et *incassum* dicimus, id est, sine caussa, quasi sine cassibus; sine quibus venatio est inanis.

Danicis insulis oves in unum congregatas ita nivibus tegi, ut non nisi halitu manifestae fiant. *V. G.* — 370. *mole nova*, insolenti, n. nivis. eadem mox 373 *mons*. — 372. *formidinem* hic funiculum illum, venatorum plumis intextum, esse, quo cervi territi in retia aguntur, obvium est. conf. Aen. XII, 750. IV, 111. — 373. *montem* nivium. — 374. *rudentes*, graviter et gemebundae rudunt, quum caeduntur. *C.*

376. Vita populorum borealium declarata per ea, quae de Thracibus et Sarmatis narrari solebant, partim etiam de Germanis; communia etiamnum moribus Mogolorum et Tartarorum. *defossos specus* pro fossis dixit, ut in Cul. 273, *defossas domos* pro subterraneis. *defodere* est proprie alte fodere, mox et fodiendo aliquid condere. — *advolvere* pro advolvunt, aoristo. — 379. *noctem* appellat noctes longae hiemis per maiorem anni partem continuatae. conf. v. 357, 358. — 380. *pocula vitea*, vinum, *imitantur fermento*, hordeo seu frumento fermentato, h. cerevisia, *atque sorbis*. Hoc quidem vinum nullo Romanis usu frequentatum; nam eius ne mentionem quidem faciunt R. R. antiqui auctores; et Pallad. II, 15, 4: *Item ex sorbis maturis, sicut ex piris, vinum fieri* traditur, *et acetum*. Memorat tamen Plinius inter reliqua vini fictitii genera XIV, 16 s. 19, 3. — 381, 2, 3. Ita agunt gentes boreales. *Septemtrio* seu *septem triones*, h. bovea, quasi *teriones* a terendo dicti (v. Varron. L. L. VI, 4 et Gell. II, 21), sidus, antiquis Graecis ἅμαξα appellatum, quia sub plaustri specie septem versus polum arcticum stellas repraesentabant; ut fortasse *septem-*

Gens effrena virum Rhipaeo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velatur corpora saetis.
Si tibi lanitium curae, primum aspera silva
Lappaeque tribulique absint; fuge pabula laeta;
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,

382. *Gens effrena virum.* Saeva, rectorem recusans — *Rhipaeo Euro.* Scythico vento. *Riphaei* autem montes Scythiae, ut diximus, a perpetuo ventorum flatu nominati: nam ῥιφὴ, Graece impetus et ὁρμὴ dicitur, ἀπὸ τοῦ ῥίπτειν.

383. *Pecudum fulvis velatur corpora saetis.* Rhenonibus, ad arcendum frigus: nam ut Sallustius dicit in Historiis: *Vestes de pellibus Rhenones vocantur.*

384. *Si tibi lanitium curae.* Et haec *lana* dicimus, et hoc *lanitium*; sicut *fuga* et *effugium.* Quod autem dicit oves, lanae caussa, non debere pinguescere, physicum est: Omne enim pingue animal caret pilis: quod hirsutum efficit macies.

385. *Lappaeque tribulique.* A quibus rebus lana decerpitur.

387. *Aries sit candidus ipse.* Bene addidit *Ipse*, quasi qui aut dominus gregis est; aut qui antea pro damno capitali dari consueverat: nam apud maiores, homicidii poenam noxius arietis damno luebat; quod in Regum legibus legitur.

trio sit *septem* stellarum *terio* seu currus. in plaustri locum mox ursa maior et minor, aut altera certe (Hom. Odyss. ε, 273) successit, v. Arat. Phaenom. 27. et conf. Aen. I, 744. — 382. *Gens effrenorum virorum,* vulgari ratione, h. immanium, ferorum. — *Eurum* et hic pro quocumque vento dixit, eumque *Rhipaeum* dixit a *montibus Rhipaeis*, qui ab oriente Scythiae positi videri possunt, etsi de eorum situ variat fama. *H.* — *Eurum* proprie dixit, ventum septentrionalibus regionibus infestissimum, δυσαέα. *W.*

384 sqq. Praecepta sequuntur super lanarum studio usque ad 393. vide Colum. VII, 3, 9. 4, 4. De *lappis* et *tribulis* Ge. I, 153. — 385. *fuge pabula laeta.* Hoc poëta a conterraneis suis habet. Colum. VII, 2, 3: *pretiosiores lanae habentur — quas circa Parmam et Mutinam macris stabulantur campis;* quamquam ibi nomen locorum proprium esse volunt. *H.* — *Fuge pab. laeta.* Quia laeta pascua, solocem lanam faciant, hoc est, minutam, duram atque hirsutam. *Phil.* — 386. *Continuo*, perpetuo; semper hoc enim fieri debet. — *Villis lege mollibus albos.* Lana enim alba pretiosior est, quippe susceptura alium quemlibet colorem. Quod autem hic per transitum tangit, in aliis plenius legitur; maritum pecoris, et cornu, et ungulis, et palato album esse debere: alioquin, licet sit candidus lanis, constat ea eo pullos nigros creari. *L.* — 387. Reiiciendum ab admissura ovium arietem illum, cui sit nigra lingua, etiamsi sit candidus corpore reliquo, nam exsistet ab hoc

Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Reiice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum, plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan, deus Arcadiae, captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu adspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
Ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, ac magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi iam excretos prohibent a matribus haedos,
Primaque ferratis praefigunt ora capistris.

patre nigra soboles. *C.*— 390. pro vulgari: Alium circumspice e grege.

391. Fabula e Nicandro sumta, qui Georgica et ipse scripserat. v. Macrob. Saturn. V, 22. Pan in arietem mutatus, nivei velleris pulchritudine Lunam in nemorum recessus pellexerat. — *munere* lanae niveae, h. pretio; *munus* appellare potest poëta simpliciter id, quo inducimus et fallimus alterum. *H.* — *Si credere dignum est* tantum de luna sacrilegium. *S.*

394—403. Nunc de lactis studio. E Varrone II, 2, 19. cf. Pallad. XII, 13, 8: Geopon. XVII, 12 et 19. *H.* — *At cui lactis amor.* Alia porro est ratio pascendarum oviomque caprarumque, e quibus lactis aut casei copiam habere volumus. Has enim pinguiori cibo alimus, et cythisos, lotosque praebemus, et herbas, sale conditas, praesepibus imponimus. *Pont.* — *Cytisum.* Arbor a Cytiso insula, ubi multa nascitur, dicta. — *Lotosque. Lotos* arbor pyro similis, utraque pecori bona. *Philarg.* — Non de loto Aegyptia, quae lilii albi aquatici similis est, haec intelligenda sunt: perperam Martynus lotum Aegyptiacam ovibus obtrudere vult. — De triplici *loti* arbore, itemque herba dulci, vid. Plin. et Theoph. *L.* — 395. *salsas herbas* interpretatur H. Vossius herbas sale mixtas, conferens Aristotel. Histor. Anim. VIII, 10. *W.* — 396. *tendunt* (s. distendunt, distentant, ut alibi v. c. Ecl. IX, 31) *ubera* lacte. Nam pinguescunt oves potissimum ex potu. Notavit iam Aristotel. Histor. Anim. VIII, 10. — 398. Vt lactis maiorem copiam habeant, multi haedos non submittunt capellae, sed statim a matre depellunt subolem (et v. c. vendunt, mactant etc.). — *iam* accipio pro porro. *Multi* (eadem orationis forma Ge. I, 225. cf. 193) *prohibent haedos a matribus* et *excernunt*, seu secernunt, amovent, hinc ornate *prohibent excretos*. Servius *excretos* interpretatur validiores, duxitque adeo ab *excrescere*, quod sequuntur alii, de ratione grammatica et auctoritate parum solliciti. Potest tamen res analogia defendi. Vsitatum enim est *cretus* a crescere; esse igi-

Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt; quot iam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor,
Aut parco sale contingunt, hiemique reponunt.
  Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
Velocis Spartae catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui. Numquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem incursusque luporum,
Aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.

406. *Pasce sero pingui.* Aqua lactis, quee pingues efficit canes.

407. *Nocturnum furem.* Noctis opportunitatem capiaotem. *Fur* eutem a *furvo* dictus est, id est, nigro; nem noctis ulitur tempore. Horatius, *Quam paene vidimus furvae regna Proserpinae.* Aut certe a Graeco venit; nem *fur* φὼρ vocatur.

tur debuit cresco, active dictum, facio nasci, *cretus*, natus. (Significationem *facio nasci* cave comminiscaris. Recorderis modo participiorum *potus*, *pransus*, *coenatus*. W.) Inde *concretus*, et *excretus*, dicta ut *adultus* ab adolescere, aut potius eb adolere, eugere: de quo disputatum est ad Ecl. VIII, 65. *H.* (Cl. Vossius interpretatur, a lecte *remotos*, a metribus *secretos*: quae locutio Graecis et Romeois est familiaris. *L.*) — *Capistra* περιστομίου genus aculeis insertis, quod non quidem os obturet, sed, ei uberibus os admoveant, metrem pungat, eamque recalcitrare faciat. *H.* — 400. Lac mulsum matutino, aut diurno tempore, prematur nocte in caseum: mulsum vero vesperi, et noctu duplicis est usus; nam vel *pastor* etc. *C.* — 401. *Nocte premunt* h. e. inde figurent caseum; quod autem lac vesperi mulsere, aut mene in urbem vendendum mittunt, aut caseum inde faciunt, et quidem compactum et durabilem, ut contra priore loco v. 401 de caseo, qui recens consumitur, loqui videtur. Sic satis expedita res videtur. — 403. *parco sale*, quia *et nimio sale imbui* potest. cf. Colum. VII, 8, 5: ibid. § 4. *caseus rursus torrido sale contingitur*. Exporteot *calathis* vimineis, vitiliboe: Copa 16.

404. Nunc de cure canum ad 413. Hesiodus praeiverat Ἔργ. 604, 605. proximo loco Verro II, 9. edde Col. VII, 12. Plin. VIII, 41 s. 61 sq. *H.* — *una*, id est, cum pecore. *S.* — 405. *Spartani canes* (qui v. 345 *Amyclaei*) *veloces* (*lévriers*), in primis sagacitate et odoratu praestantes, venationi, *Molossi* eutem (*dogues*) ex Epiro cum venationi tum gregum curae adhiberi soliti. — 406. *Pasce sero pingui.* Expressit h. l. Nemes. Cyneg. 159: Gratius Cyneg. 307. *H.* — 407. *stabulis furem horrebis*; ut Iuven. VI, 17, composuit *timere furem pomis.* W. 408. Eodem, quem saepe iam vidimus, poëterum more communi, pro quocumque ebigeo et praedone (qui Hesiodo ἡμερόκοιτος ἀνὴρ l. c.) *Iberum* posuit, quia ea

Saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus venabere damas:
Saepe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens, montisque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis adcendere cedrum,
Galbaneoque agitare gravis nidore chelydros.
Saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu

411. *Saepe volutabris silvestribus.* *Volutabra* loca sunt in quibus se apri *volvunt:* silvestribus autem ideo, quia et circa casas esse, et in civitatibus possunt.

414. *Odoratam stabulis.* Pro odoriferam; et loquitur de serpentum remediis, qui ingressi tecta, animalibus nocent.

416. *Aut mala tactu.* Quae et tacta nocet, et est perniciosa, dum tangit. Vipera autem species est serpentis, quae vi parit; nam corrosis eius lateribus, exeunt pulli cum matris interitu. Lucanus, *Viperei coëunt abrupto corpore nodi.*

gens rapinis et praedationibus infamis, in primis cum nondum satis perdomita esset; hinc *impacatos Iberos* appellat. cf. Varronem de R. R. I, 16, 2. cf. L. I ff. de *abigeis.* — *a tergo* pro in vicinia habitantibus dixit. — 409. *Onagros*, ferum asinorum genus, Phrygiae et Lycaoniae, Arabiae, ut nunc Syriae, nec non Africae cum assignent veteres (v. Varron. R. R. II, 6, 3: Plin. VIII, 44 s. 66), nemo in Italiae silvis esse memorat. Itaque poëtico more, cum omnino feram, quae canibus agitari posset, nominare vellet, certum quoddam genus, utque oratio doctior esset, minus notum posuit. Sic supra *uros*, sic *cervos* alibi. — 412. *agens*, urgens, ad ornatum adiectum, ut alibi: Aen. I, 191, *et omnem Miscet agens telis nemora inter frondea turbam*, et IV, 70, *cerva, quam fixit pastor agens telis.* — Mox 413, *premere*, premendo, urgendo, instando ad retia agere.

414—439. Praecepta de cavendis noxiis animantibus. Vide Colum. VII, 4, 6: Geopon. XVIII, 2. Ante oculos poëta habuit Nicandri Theriac. 35. 51—53. Nostri vestigia pressit Calpurn. Ecl. V, 86 sqq. De *Cedro*, fortasse iunipero oxycedro, v. ad Ge. II, 443. — 415. Plin. XI, 25, s. 56: *Dat et galbanum* (succum viscidum) *Syria in eodem Amano monte e ferula* (de qua v. ad Ecl. X, 25). *Sincerum si uratur, fugat nidore serpentes.* Eiusdem *ferulae* etiam radix adversus morsus serpentum adhibebatur. vid. Samonicum de Medicina 846. — *graves chelydros* dixit (ut inf. 451, *elleboros graves*, graveolentes, ex ipsa natura) quia sunt fetore intolerabili quasi putris ulceris. v. Nicand. Theriac. 411 sqq. (p 27, ed. Gorr.) 416. De *vipera*, quia vivos parit, v. Plin X. 62, s 82. — *mala tactu*, noxia, si tangitur. — *coelum fugit*, h. lucem, stratis motis admissam. Colum. VII, 4, 6: *Stabula vero frequen-*

Vipera delituit, coelumque exterrita fugit,
Aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
Pestis acerba boum, pecorique adspergere virus,
Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Deiice: iamque fuga timidum caput abdidit alte,
Quum medii nexus extremaeque agmina caudae
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbis.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,

417. *Caelumque exterrita fugit.* Gaudet tectis, ut sunt ἀγαθοὶ δαίμονες, quos Latini *genios* vocant.

423. *Agmina caudae.* Molua: et hoc dicit: caede serpentem, donec caudae volubilitas conquiescat. — Datur *agmen* serpenti, agenti sese in omnem partem, ac torquenti. *C.*

ter everrenda et purganda — *nec tantum coeno aut stercore, sed exitiosis quoque serpentibus tecta liberentur.* Adiicitur locus nostri poëtae. — 418. *Coluber* quod serpentis genus sit, satis constitutum nondum vidi. Videtur h. l. pro quocumque serpente dici, nec tamen ex mitiore et domestico genere, quia solet *pecori virus adspergere;* Aen. II, 471, *mala gramina pastus coluber* est. *H.* — 418. *Coluber*, generali appellatione apud Romanos serpentes designat: verba vero, *tecto adsuetus succedere*, domesticum indicant. Existimat Martynus hic agi de magno Boa, II, 153, qui, ut ait Plinius, lactis avidus est: sed nusquam invenio illud monstrum inter domesticos serpentes numeratum fuisse: propius ad rem accedunt, qui dicunt hic agi de serpente, quem vocat Linnaeus Colubrum natricem: hic in stabulis moratur, lactis avidissimus: nec ei ulla veneni pars sudest. Sunt qui eum lubenter comedant, Gallice vocatum, *anguille de haie.* *V. G.* — 420. *Fovit humum.* Magis explicite Ge. IV, 42. 43. *effossis latebris sub terra fovere larem. Fovet locum is*, qui multum et assidue in eo moratur; sic *castra fovere* Aen. IX, 57, et sic *fovere latebras in humo*; hinc magis poëtice *fovere humum.* Mox *Cape saxa.* Ita pugnantem inducit pastorem in Culice 155 sqq. et 490. — 421. *colla sibila*, quae sibilum edunt. — *tumentem*, ex Nicandro Theriac. 179. 180. ψαφαρὸς δ' ἀναπίμπλαται αὐχὴν Ἄκριτα ποιφύσσοντος cf. eund. v. 21. — *deiice*, quia *tollentem minas*, h. sublato pectore et capite minantem. Variavit versum poëta Aen. II, 381. — 422. *caput abdidit alte*, in terrae latebras sese proripiens; tamen vel sic feriri potest parte sui extrema. *H.* — *Timidum caput.* Cui in primis timet: nam, capite salvo, partes dissectae facile iterum coalescunt. Vid. Aelian II, 23. *L.* — 423. 424, ornati versus. *nexus*, *orbes*, ut κύκλος, proprie de serpentibus. — *extremae agmina caudae*, praeclare ad magnitudinem.

425. De *chersydro* seu *dryino* et

Squamea convolvens, sublato pectore, terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum,
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terrae ac pluvialibus austris,
Stagna colit, ripisque habitans, hic piscibus atram
Inprobus ingluviem ranisque loquacibus explet:
Postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
Exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Saevit agris, asperque siti atque exterritus aestu.
Ne mihi tum mollis sub divo carpere somnos,

426. *Squamea convolvens sublato pectore terga.* Id est, erectus: quod ad expressionem generis serpentis posuit: alii enim repunt toto corpore: alii eriguntur corporis parte. Lucanus, *Et contentus iter cauda sulcare parias.*

dryina agit. Est et hic ex hydrorum genere, forma similis fere aspidi chersaeae parvae. Versus de eo Nicandri Theriac. 359 sqq., quos expressit Virgilius. Videtur de eodem in Culice agi; nescio an et inf. IV, 458. 9. Respexit locum Statius Theb. V, 520 sqq. — 426. *sublato pectore*, erecto: ut ad v. 421. Idem versus est Aen. II, 474. Haec nota magna est ferocientis anguis. — 427. Pertinet hoc ad formam. Est hic anguis grandi alvo; alvus vero variis maculis distincta. — 428. Hic serpens amat aquas, amat terram: ideo enim Chersydros dicitur, nam χέρσος tellus est, ὕδωρ aqua. Ergo sic tempus dividit, ut, in hyeme, quum amnes exuberant, et rumpuntur fontibus, vere etiam, quum est magna aquarum copia, stagna et paludes amet, ubi pisciculi, et ranae ad pastum; in aestate vero, quum exhaustae prae siccitate paludes, quum ingens ardor terrarum, ab aquis exeat, atque ex siti flammeus ingentem agris vastitatem afferat. Vocatur *improbus*, ut qui se non facile satiet. *C.* — 428. *rumpuntur fontibus*, rumpunt se, erumpunt, *prorumpunt se.* v. Ge. IV, 368. Mox 430, *hic*, in ripis, abundat. — 431. *ingluviem* improprie dixit pro ventre, ut iam Servius; nam proprie est πρόλοβος, ut in avibus, primum in gutture cibi receptaculum. Laudatur Aristot. Histor. Anim. II, c. 17. Silius haec imitatus lib. VI, 155—158. — *atram* autem dixit, h. funestam, exitiosam, luctuosam. *H.* — 434. *Asperque siti.* Sallust. *Quod genus, siti magis quam alia re accenditur.* Serpentes siti esse saeviores, satis late Lucanus indicat, et omnes Scriptores, quum incidunt in sermonem Africae, quae venenis et serpentibus prae nimio aestu exuberat. Nicand. etiam θέρσος βλαβερὸν δάκος. *C.* — Quidam hanc locutionem, *exterritus aestu*, minus intelligentes, *exercitus* legunt: servanda tamen *exterritus aestu*: gallice *effarouché.* V. G.

435. Videtur pastoris in Culice memor esse. *Ne mihi tum*, de forma v. ad Ge. I, 466. Hic autem alium

Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
Quum positis novus exuviis nitidusque inventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
Turpis ovis tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit et horrida cano
Bruma gelu; vel quum tonsis inlotus adhaesit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.

442. *Altius ad vivum persedit.* Medullas et ossa penetravit.

443. *Inlotus adhaesit Sudor.* *Lotus* vel *lautus* dicimus: inde est et *lautum eo*; nam illud ab Horatio satis licenter dictum est, *Ast ubi me fessum Sol acrior ire lavatum Admonuit.*

Nicandri locum ante oculos habuit Theriac. 28–34 et 137, 8. — 436. *dorsum* proprie est montium; hinc, ai montes silvis consiti, etiam silvarum, nemorum. Horat. Sat. II, 6, 91, *Praerupti nemoris—dorso.* — 438. aut *catulos* aut *ova*, cum alia serpentum genera sint vivipara, alia ovipara. Melius Cerda: »aut ova, aut catulos iam ovis exclusos«. Ceterum errant, qui ad unum tempus haec, *ponere exuvias* et *catulos aut ova relinquere*, referri velint. At enim serpentes fetum conceptum Augusto mense edere, spolium autem hieme depulsa, qua sub humo latuerant, incalescente sole, interdum tamen et auctumno exuere, memorat Arist. Hist. Anim. V. extr. VIII, 15. al. 17. Itaque statuere malim, diversas caussas et diversa tempora esse intelligenda: *quum volvitur* (aut) *novus exuviis positis*, *aut relinquens catulos aut* (relinq.) *ova*. — 439. *Arduus ad solem*, erectus ad coelum, sed cum dilectu *ad solem*, cuius calore recreatur. Iunctura est: *volvitur*, volvit se, et *micat*. Vulgari ratione *micat lingua*, dum celeriter movetur, vibratur; doctius, *serpens micat linguis in ore.* (Ex hac constructione defendas Ge. I, 430, *Si virgineum suffuderit ore ruborem*, quamquam alia ibi est significatio vocis *ore*. Lectio *ora* h. l. vix placere potest. *W.*) Ceterum de difficultatibus, quibus hic premitur locus, vid. Var. Lect. Edit. mai. *H.* — *Linguis trisulcis.* Referenda sententia ad volubilitatem, qua rotatur serpentium lingua, ita celeriter, ut triplex appareat: non ad naturam; nam Arist. de Part. Anim. II, 17, tantum bifidam agnoscit: ὄφεις καὶ οἱ σαῦροι μακρὰν καὶ δικρόαν γλῶτταν ἔχουσι: *Serpentes, et lacerti linguam habent longam et bifidam.* Idipsum dixerat etiam Hist. Anim. II, 17. Et de vipera Nicau. Ther. δικρῇ γλώσσῃ: *lingua bifida.* C.

440. De morbis ovium. Ex Varrone R. R. II, 1, 21. — 441. Vide Colum. VII, 5, 5, ubi ad h. l. provocatur. — 442. *persedit*, pervenit, penetravit, conf. Lucret. VI, 1124. — 444. *Hirsuti secuerunt corpora vepres.* Colum.: »si tonsum gregem patia-

Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni;
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulfura,
Idaeasque pices, et pinguis unguine ceras,
Scillamque, elleborosque gravis, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Vlceris os. Alitur vitium vivitque tegendo,

446. *Perfundunt.* De hoc remedio Varro, R. Rust. II, 3: *curatio,* etc. *Vdisque aries in gurgite villis Mersatur.* Musmonem dicit ducem gregis, quem ita et Varro commemorat: hoic autem partem aliquam lanae pastores solent relinquere, unde ait *udis villis:* nam semper oves tonsae lavantur.

448. *Tristi amurca.* Amaris olei sordibus: hoc autem remedium est contra sordes, scabiem, et contra laesum vepribus corpus.

449. *Vivaque sulfura.* Dactylicus versus, quod in fine dactylum habeat.

450. *Idaeasque pices.* Liquidas, quae in Ida, Phrygiae monte, nascuntur.

» ria silvestribus rubis ac spinis sau» ciari. » *C.* — 445. E Varrone II, 4, 23. hinc sup. I, 272, *balantum gregem fluvio mersare salubri.* H — 447. *Mersatur.* Colum. IV, 7, distincte hoc: » Atque ubi per triduum delibuto ter» gore medicamina (*ovis*) perbiberit, » quarto die, si est vicina maris, ad » litus deducta mersatur: si minus » est, coelestis aqua, sub dio salibus » in hunc usum durata, paulum de» coquitur, eaque grex perluitur: hoc » modo curatum pecus anno scabrum » fieri non posse, Celsus affirmat. » Dissidet ab hoc Vates, qui hanc mersationem aquis dulcibus fieri praecipit. *C.* — *Secundo amni.* Defluenti; cum aqua scilicet *S.* — 448. *tristi,* amara, ut saepe. Sic *tristis lupinus,* Ge. I, 75. — *contingunt* v. sup. 403. — *spumo argenti,* n. defervescentis, dum coquitur. Locus de ea classicus apud Plin. XXXIII, 6, s. 35. — *pix Idaea,* praestantius genus; intellige autem liquidam, ex Plin. XXIV, 7, s. 24. *H.* — *unguine.* Omnis succus, quo ungi potest, *unguen* dicitur. *Philarg.* — *scilla,* cepa marinum — *elleborus gravis,* a gravi odore. *album* autem genus h. l. spectari, viderunt iam alii ex Colum. VII, 5, 7. — 452. *Labores* possint esse ea, quae medendo morbo parantur; sed usu loquendi *labor, labores,* dictum de ipso malo, morbo; cuius nulla medela, *nulla fortuna, magis praesens est,* quam si ulcus aperiatur. — *fortuna* pro remedio, quatenus effectus remedii est seu fortunae obnoxius; uti *fortuna* sollanni modo pro successu et eventu dicitur. Alio modo dictum est Aen. VII, 559, *si qua super fortuna laborum est,* casus fortunae. — 454. *vitium,* ulcus, sanies.

Dum medicas adhibere manus ad volnera pastor
Abnegat, aut meliora deos sedet omina poscens.
Quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
Quum furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos aestus avertere, et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltae quo more solent, acerque Gelonus,
Quum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul aut molli succedere saepius umbrae
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,

456 *Aut meliora deos sedet omina poscens.* Maiores enim expugnantes religionem, totum in experientia collocabant. Sallustius: *Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequicquam deos implores; irati infestique sunt.*

458. *Arida febris.* Quae arida efficit corpora: tamen sciendum, *febrem* licet a *fervore* dicta sit, esse etiam frigidam; unde modo ad diastolen ait *aridam.*

459. *Incensos aestus.* Id est, febrem. — *Inter Ima ferire pedis salientem.* Id est, mobilem: dicit autem illam venam esse feriendam, quae supra ungulam est animalis, tam lata, quam mobilis.

— *tegendo*, dum tegitur. Mox eadem ulcera *vulnera.* Est autem versus adumbratus e Lucret. IV, 1062, *Vlcus enim vivescit et inveterascit alendo H.* — 455. *ad vulnera.* Bene *ad vulnera* pro ad facienda vulnera. *Philarg.* — 456. *meliora omina*, pro consequenti, auxilium deorum.

457. *Dolor*, morbus, exulceratio. — *depascitur*, νέμεται, absumit, ut Graecorum poëtarum γυιοβόρος πυρετός. — 459. *incensos aestus*, vulgarius *fervidos.* — Tum *profuit*, prodest. — 461. *Bisaltae* Thraces, cis Strymonem in Macedoniae oris habitantes, alii etiam ultra Strymonem. *Geloni* ad Borysthenem, vid. ad Ge. II, 115. — 462. *Quum fugit*, simpl. migrat, ut apud Horatium, et a Borysthene inde per Getarum deserta, cis et ultra Istri ostia, descendit in Thraciam et ad Rhodopen. Lactis equini usus in his aliisque populis notus est.

464—469: De lue pecudum. Signa pecoris febri pestilenti tentati enumerat: *Quam videris* cet. Ea pecus habet febrim (pestilentem scil. Vid. infra Cl. Voss), quae saepius ad umbram declinat, quae ignaviter pascitur, quae extrema est, quae fessa in campo procumbit, quae sero et nocte redit: hanc statim occide, ne in reliquas serpat contagio. *C.* — 464. *molli umbrae* pro gratae. Permutantur enim nomina et attributa sen-

Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et serae solam decedere nocti;
Continuo culpam ferro conpesce, prius quam
Dira per incautum serpant contagia volgus.
Non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
Quam multae pecudum pestes; nec singula morbi
Corpora conripiunt, sed tota aestiva repente,

468. *Culpam ferro compesce.* Atqui habere morbum, culpa non est: sed hoc dicit, occidendo eam, tuam culpam comprsce; id est, vita crimen, in quod potes incidere, si, dum uni parcis, fuerit totus grex eius contagione corruptus.

469. *Incautum volgus.* Quod se morbosi pecoris contagione abstinere non novit.

472. *Tota aestiva.* Loca posuit pro animalibus. *Aestiva* autem sunt loca umbrosa, in quibus per aestatem pecora vitant Solis calorem. Statius, *Et umbrosi patuere aestiva Lycaei.*

suum poëtico usu. — 467. *serae decedere nocti*, v. Ecl. VIII, 88, exquisitius ac *sera nocte*; uti adventanti aut accedenti de via decedimus. 468. *Continuo culp.* eam statim occide — *culpam*, h. e. caussam morbi, vitium, ἄτην *compesce*, coërce, ne latius serpat, *ferro*; Gratius Cyneg. 410: *In primo adcessu tristis medicina, sed una Pernicies redimenda anima, quae prima sequaci Sparsa malo est, ne dira trahant contagia vulgum*, conf. ibid. 369 sqq. *H.* — 464—468. Grimoaldus, Cerda, corumque successores nullo modo viderunt Virgilium hic sibi transitum fecisse ad universae pestis descriptionem, quum omnia revocent ad febrim, censeantque eius indicia hic enumerari. Hi praedicant febrem sanguinis emissione esse curandam, et nihilominus existimant eam, priusquam irrumpat, nece antevertendam. O insulsitatem! prognostica omnino ab his diversa apud Varronem, Columellam, Didymum nominantur; scilicet, os hians, salivae fluxus, halitus brevitas et rapiditas, oculorum lacrymae, totiusque corporis incendium. *Bersman* qui haec etiam de febri intelligit, tamen verba *ferro compesce*, non de nece interpretatur; qui sanandi modus illi videtur heroicus nimium; sed de sanguinis emissione aut ulceris rescissione; hic saltem ineptiae culpam non admisit. *V. G.*

470. 471. Infirmum et variis morbis obnoxium pecus ovillum. Conferri potest Varro II, 3, 5, 8; Colum. VII, 5; Geopon. XVIII, 9; Gratius Cyneg. 479 sqq. *turbo agens hiemem*, procellas, imbres; non tam *creber*, crebro, *ruit*, h. non tam crebri ac frequentes turbines in mari exoriuntur. Similis locus Ge. IV, 80. 81. Placet admodum lectio altera codicum *aequora*, cf. Aen. I, 84. — *pestes*, morbi. — *aestiva*, ut v. 64, *pecuaria*, pro gre-

Spemque gregemque simul, cunctamque aborigine gen-
Tum sciat, aërias Alpis et Norica si quis (tem.
Castella in tumulis, et Iapydis arva Timavi,
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, et longe saltus lateque vacantis.
Hic quondam morbo coeli miseranda coorta est
Tempestas, totoque auctumni incanduit aestu,

479. *Totoque antumni incanduit aestu.* Esarsit prima autumni parte, quae semper gravem efficit pestilentiam: ut autem antumnus abundet morbis, facit coofinium frigoris et caloris; quod licet etlam vernum tempus habeat, caret morbo: quia tunc corpora praecedenti durata sunt frigore; quae autumnus corrumpit, laxiora inveoieos post aestatis calorem.

gibus. — 473. *Spemque gregemque*, « agnos cum matribus. » *Serv.*

474. *Tum sciat* aliquis, morbis totos greges abripi. (vel: si quis est qui sciat ista loca, qualia tunc fuerunt, quum pecoribus eraot referta; nunc quoque ea vacantia videat: licet plurimum a pestilentia fluxerit tempus. *L.*) Sequitur locus de peste auctumnali armentorum ac gregum celeberrimus, adumbratus e Lucret. VI, 1136 sqq. Cum quo conferendae sunt a studiosis harum rerum adolescentibus nobiles pestilentiae descriptiones ap. Hippocrat. Epidem. III, a. 3. (etsi haec non pestis proprie dicta, sed lues) Thucyd. II, 47 sqq.; tum, qui omnes Maronem aemulati sunt, ornatus varietate mirabili, affectibus tamen movendis multo inferiores, Ovid. Met. VII, 518 sqq.; Silium XIV, 581 sqq.; Lucan. VI, 80 sqq.; Senecam Oedip. 35 sqq. Add. Aen. III, 187 sqq. Comparationis huius gustum dare potest Scaliger lib. V Poëtices c. 11. Hic quidem mireris, quid interpretes adduxerit, ut, post Servium, hanc pestem eandem cum illa, quae Peloponnesio bello ineunte Atticam invasit, esse existimarent; quae res novo errori locum dedit, ut omnia utrique morbo inter homines et bestias communia esse vellent. Respexit haud dubie poëta similem aliquam calamitatem, tum quidem satis notam, quae aliquo tempore ante masime afflixerat Noricum h. terras, quas nunc episcopatus Salzburgicus, magna Austriae pars cum Stiria et Cariothia occupat. — *aerias* Alpes vocat, perpetuo montium epitheto. — *Norica castella in tumulis* non esse possunt loca munita; nam agitur de armentis et gregibus; sed habitationes in locis editis, adeoque villae, vici, in montibus. *H.* Montani in *castellis* habitabant, ut Alpium incolae, secundum Liv. 21, 33. *W.* — 475. *Timavum*, fluvium in oris Venetorum a vicinis *Iapydibus*, Illyrici populo, appellavit. v. ad Ecl. VIII, 6. — 476 *regna pastorum*, agros, notum vel ex Ecl. I, 70. — *post tanto*, tanto tempore post. Pro saltibus et pascuis dixit ornate *castella in tumulis*, *arva*, *regna*, *saltus*.

478. *morbo coeli*, vitio aëris. conf. Aeneid. III, 137. — 479. *tempestas* h.

Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum;
Conrupitque lacus; infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex; sed, ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo conlapsa trahebat.
Saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
Inde neque inpositis ardent altaria fibris,

l. temperies. — *totoque autumni incanduit aestu*, non tam exarsit, ortus est, aut duravit toto auctumno, sed aër inflammatus est tota aestus auctumnalis vi. Solet enim aestus auctumni in primis gravis et intolerandus esse et morbos gignere. — 481. Ordinem, inquit Servius, secutus est, quem et Lucret. tenuit VI, 1094 sqq. et Sallustius: primo aërem, inde aquam, post pabula esse corrupta. — *tabo*, veneno, miasmate aëris, conf. Lucret. VI, 1123. 1124. — 482. *Nec via mortis erat simplex*; varii morbi exitus, variique mortis modi, quales mox nonnulli enumerantur: 483 sqq. 494 sqq. — 482-485. Primum aestu febris ingenti ac siti totum corpus torrebatur, mox contabescebat colliquatione ac resolutione omnium humorum — *Sitis* pro aestu; calore, unde sitis oritur, ut iam Servius exposuit: *sitis ignea* (h. sicca, arida) *acta omnibus venis*, per omnes venas penetrans, se insinuans. *Intima pars hominum flagravit ad ossa*, Lucret. VI, 1166. — *adduxerat artus*, cute contracta, quod fit aa exarescente, ut in febri. *adducta cutis* ex Ovidio nota Met. III, 397. *H.* — 484. *Rursus.* Hic *Rursus* positum pro contra, ut supra: a Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum Incipit. a — *Fluidus liquor*. Humor sordidus et pestilens: indicatur putrefactio humorum, quam meatuum efficit obstructio. — 485. *trahebat omnia ossa in se*, cum quasi in tabo natarent, *ossa minutatim morbo collapsa*; cuius generis liquidationes et resolutiones ossium etiam in aliis morbis videmus.

486. Sequuntur discriminatim particulares casus, et caades, quibus amplificatur pestis huius descriptio; incipit vero a sacris: accidit saepe, ut hostia etc. — Hostiam maiorem intelligetaurum, cuius exta inspiciebantur. (H. Vossius *ovem* intelligendam esse putat. *W.*) *in honore deum medio*, in medio sacrificio, noto usu voc. *honos*. — 487. *dum ei circumdatur infula lanea vitta nivea*, poëtica ratione pro lanea vittata. *Infula* est latius quiddam, et capiti, e quo fere pendebat, velando aptum, *vittis* alligari et constringi solita. v. Lucret. I, 88. 89. — 489. *ante*, h. antequam moriens caderet. — 490. *Inde*, ex aa fibrae, h. exta, non ardent impositae altaribus; cum autem nec minus ipsa ara pro hostia

Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguuntur sanguine cultri,
Summaque ieiuna sanie infuscatur arena.
Hinc laetis vituli volgo moriuntur in herbis,
Et dulcis animas plena ad praesepia reddunt.
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix, studiorum atque inmemor herbae,
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit; demissae aures; incertus ibidem
Sudor, et ille quidem morituris frigidus; aret
Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Haec ante exitium primis dant signa diebus.

ei imposita ponatur, hinc *altaria ardent* exquisitius dixit. *H.* — *Impositis*. Cor negatur cremari posse in iis qui veneno interempti sunt, Plin. XI, 37: an eadem ratione peste infecta cremari non possint, considerato. Lucretius certe, in Attica pestilentia ait peste exstinctos, non humatos, sed crematos esse. *Ramus*.

491. *Nec responsa potest consultus reddere vates*. Colligi enim, nisi ex sana victima, futura non possunt. *L.* 492. 493. vix sanguis inde fluit. *suppositi cultri*, e sacro ritu subter iugulum adacti. Cf. Aen. VI, 248 et Serv. — 493. *ieiuna sanie*, tenui ac pauco humore, eoque corrupto. Mox *hinc* est porro.

495. *Dulces animas*, μελίφρονα θυμόν. vid. Aen. III, 140. — 497. De *angina* loquitur, Graec. ὑάγχη aut βράγχος, qui et morbus suum peculiaris. Laudant Aristot. Anim. VIII, 21. *fauces obesas* obesae suis. Servius explicat *tumentes*. H. — 498. *Labitur infelix*. Lusere in suis pestibus ad imitationem Virgilii, Ovidius, Lucanus, Seneca: hi tres loquuntur de equo. Horum versus si conferes cum illo, nugari videbuntur, dum Maro graviter, presse, et cum vivido sensu doloris narrat. *L.* — *studiorum* (h. cursus, simpliciter), *atque herbae immemor* (cf. v. 520 et sup. 216). — 499. *Victor* ad indignitatem rei additur, cum nihil ei prosit vicisse certamine cursus. — *fontes avertitur*, potum aversatur. — 500. *Crebra*, crebro, ut iam saepe. — *incertus*; qui per vices non certas accedit et recedit, inconstans, *ibidem*, circa aures, capitis sudor; signate. Lucret. VI, 1185: *Sudorisque madens* per collum *splendidus humor*. — 501. *ille quidem morituris frigidus* ex notissimo quidem Hippocratis aphorismo IV, 37: οἱ ψυχροὶ ἱδρῶτες, ξὺν μὲν ὀξεῖ πυρετῷ γιγνόμενοι, θάνατον σημαίνουσι. i. e. *frigidi sudores acri febri adiuncti, mortem praenuntiant*. — 502. h. et durescit, *ad tactum*, cum tangeretur, *tractanti*, tangenti, resistebat, *dura*, dum tenta ac sicca est.

Sin in processu coepit crudescere morbus:
Tum vero ardentes oculi, atque adtractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis; imaque longo
Ilia singultu tendunt; it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua:
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea visa salus morientibus una,
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra,
(Di meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.

509. *Profuit inserto latices infundere cornu.* Non semper, sed aliquando: nam hoc solum est, quod morbo liberat, aut commovet in furorem.

511. *Furiisque refecti.* Quia languentia corpora in vires quodammodo excitat furor, et facit ea in exitium convalescere.

504. Iungenda: *Sin in processu coepit crudescere morbus—Profuit* — ut vss. 505. *Tum vero* ad 508 sint tamquam interpositi. — *crudescere*, crudior ac saevior fieri; Ita Servianum locum habet: *validior fieri*. Vt contra *mitescere*, *molliri* dicuntur, quorum nimia vis imminuitur. — 505. 506. Lucretius VI, 1184: *Creber spiritus aut ingens raroque coortus.* — *Attractus ab alto Spiritus.* Thucyd.: καὶ πνεῦμα ἄτοπον, καὶ δυσῶδες ἠφίει. *Spiritus arcte, et cum graveolentia meabat.* Lucretius tantum expressit δυσῶδες Thucydidis: » Spiritus ore foras tetrum volvebat odorem, Rancida quo perolent proiecta cadavera ritu. » De Rer. Nat. VI, 1152. Illud *ab alto*, ita extulit Horat. Epod. XI, *latere petitus imo spiritus.* L. — 507. *tendunt se*, ut iam saepe; aut *tendunt* sc. pecudes, ut modo v. 503 *dant.* Redit sic ad totum genus armentorum. — 508. *lingua aspera*, inflammatione, *premit*, quia simul intumuerat (ut Ovid. Met. VII, 556, *Aspera lingua tumet*), *fauces obsessas*, seu simpliciter constrictas, interclusas ipso tumore, seu ulceribus; quae frequentia in hoc morbo, et a Lucretio etiam memorantur: v. 1146, *ulceribus vocis via septa coibat*; φλυκταίνας Graeci appellant. — 509. Imitatione expressa a Nemes. Cyneg. 228. 229. Vini usum omnes fere veterea hac in calamitate commendant, ut antisepticum; etsi saepius nocere quam prodesse debuit. — 512. *Ardebant furiis*, furore corripiebantur ii, quos vinum infusum refecerat. — 513. Versus eximio cum artificio insertus, abominatione hac ad miserationem et ipsa faciente. *date errorem*, furorem, mentis abalienationem. *hostibus*, profanis, impiis, scelestis, opp. *piis.* Exemplum Nicandri aemulatur Ther. 186: Ἐχθρῶν που τέρα κεῖνα καρήασιν ἐμπελάσειε. Sed et in sqq. mirare delectum poëtae, qui omnia ea potissimum memorat, quae non tam

Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,
Maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
Atque opere in medio defixa reliquit aratra.
Non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
Purior electro campum petit, amnis; at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urguet inertis,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor aut benefacta iuvant? quid vomere terras

515. *Fumans sub vomere taurus.* Per hoc ostendit etiam fortes tauros repente morbo concidere: nemo enim pestilentem ad aratra ducit juvencum.

518. *Fraterna morte iuvencum.* Consortis interitu: et ex affectu dictum est rustici.

522. *Purior electro campum petit amnis.* Nam sicut electrum defaecatius est metallis omnibus; ita et currens aqua caeteris purior.

525. *Quid labor, aut benefacta iuvant?* Si neutrum mortem repellit; nec corporis exercitium; nec mentis religio: nam si generalis est sententia, secundum Epicureos, contra religionem est: si autem tantum ad bovem refertur, hoc dicit: quid ei prodest labore suo aluisse mortales?

horrorem quam miserationem movere possint.

515. A calamitate equorum transit ad tauros. — *fumans* sudore. — 517-519. Lacrimosam imaginem sensit et expressit Statius Theb. IX, 8—85. Alius locus e Tryphiodoro dignus, qui compareturv. 14-16. — 521. *movere animum*: quaeritur sitne iuvenci, qui conciderat, an iuvenci superstitis? an universe taurini generis? Est tamen poëta dignius non in toto boum genere morari, sed ad singula exempla procedere. Ita saltem ad unum taurum ex toto genere revocata puta dicta. In verbis expressit Lucretium II, 364, 363. *H.* Ad alterum taurum *abiunctum* verba 520—525 referenda esse videntur. *W.* —

522. *Electrum* metallum (cf. Aen. VIII, 402) non succinum, intelligendum puto, quia illud splendore nobilius, et commune fere poëtis est, ab argento aquarum perlucidum candorem notare. Adstipulatur Servii auctoritas. cf. Callimach. in Cer. 29 et ibid. Spanhem. — *At* apud Gr. poëtas ἀτάρ. — 523. *Solvuntur latera ima*, flaccescunt, corrugantur. Sed et reliqua languorem denotant.

525—530. Sex horum versuum pulchritudinem ita admirabatur Poëtices lib. V, c. 11, p 264 b. Scaliger, ut eorum auctor fuisse mallet, quam Croesum aut Cyrum dicto audientem habuisse. Equidem mallem certe versus scripsisse, quam eos tantum in-

Invertisse gravis? Atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulae nocuere repostae:
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbae;
Pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
Flumina; nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quaesitas ad sacra boves Iunonis, et uris
Inparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
Vnguibus infodiunt fruges, montisque per altos
Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.

526. *Atqui non Massica Bacchi Munera.* Vina pretiosa a Massico monte Campaniae; et per transitum tangit illa quae dicunt physici: morbos venire ex cibi et potus nimietate; vel mutatione, ex nimiis vigiliis et multa sollicitudine; dicuntque etiam sine his nasci aegritudinem: nam in animalibus quum nil horum sit, tamen aegritudines cernimus.

terpretari. — 526. *terras graves*, spissum, pingue solum, unde difficilis aratio: *glebae cunctantes*, ut Ge. II, 236, quaeque non minus *gravi vomere*, *gravi labore* indigent. *Massica* vina. v. Ge. II, 143. — 527. *epulae repostae*. Aut abundantes, aut variae. — Noli interpretari *repostae* eodem modo, quo *appositae*: sermoni latino haec languida interpretatio contraria est; et illa *iterum appositae*, aeque reiiciendum sensum praebet. *V. G.* Wunderlichius accipit pro pretiosis epulis, ut *repostum Caecubum* apud Hor. Epod. IX, 1, dicitur. *T.* — 529. *pocula*, potio. 530 *exercita cursu Flumina*, h. vexata, fatigata; ornatui servit epitheton, ut *fessae erroribus undae* decurrentes aquae.

531. Tum factum esse aiunt id, quod nullo alio tempore in istis terris contigit, ut penuria candidarum vaccarum esset ad rem sacram. — 532. 533. Male post Servium Intpp. Iunonem Argivam et eius sacerdotem, filiorum Cleobis et Bitonis pietate notam, huc advocant. — *sacra Iunonis* pro quibusvis sacris ponit; sed in his nivearum boum usus In primis insignis erat ad pompam deae ducendam. Itaque pro *bubus bufalos* (nam hi sunt h. l. *uri*. v. sup. ad Ge. II, 374) currui iunctos dicit. *impares* simpl., quod alter maior, alter minor, diverso etiam, si placet, colore, erat. — *donaria* h. l. pro donariorum loco, templo, ut *pulvinaria* pro templis, iam Servius exposuit. — *alta* autem, h. alte exstructa, ad notam copiae et magnificentiae donariorum; unde et templum altum. — 534 Ipsi homines terram fodiunt, et *fruges*, h. semina, *unguibus*, digitis, *infodiunt*, terra occulunt. — *contenta cervice*, quae intenditur. Vsus vocis Lucretianus. Quam ornata haec omnia!

Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat: timidi damae cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur.
Iam maris inmensi prolem, et genus omne natantum,
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et adtoniti squamis adstantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non aequus, et illae
Praecipites alta vitam sub nube relinquunt.
Praeterea iam nec mutari pabula refert,
Quaesitaeque nocent artes; cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.
Saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris

539. *Timidi damae.* Mutavit genus, ut vitaret ὁμοιοτέλευτον. Horatius: *Et superiecto pavidae natarunt aequore damae.* Dicendo damas et cervos errare cum canibus, duo ostendit, et illos timoris, et hos ferocitatis esse oblitos.

537. Etiam feras lues tentat. *insidias explorat ovilia circum*, locum, occasionem insidiarum circa ovilia, conf. Aen. IX, 59 sq. — *nocturnus*, noctu, ut toties vidimus. Aen. IV, 303. *H.* — *obumbulat gregibus*, ut *obambulare muris*, Liv. 36, 34. et *obequitare castris* dicitur. *W.* *acrior cura*, morbi. — 541. Aristotelem Histor. Anim. VIII, 19, 20, negare, pisces ullo pestilenti morbo tentari, iam Cerda notavit; et videri potest castissimus poëta potius ingenio indulsisse, quam rerum veritati, certe in illis, quae de serpentum v. 544. 545, strage memorat, quae qua fide, qua auctoritate posuerit, ignoro. Infectis tamen aquis pisces contagiosis morbis vexari, res est inter historiae naturalis auctores nunc satis explorata. *H.* — 543. *insolitae fugiunt*, id facere non solitae. Cic. Varr. III, c. 37: *Cur pudentissimas feminas in tantum virorum conventum insolitas invitasque prodire cogis.* W. — *phocae*, vituli marini. — 545. *attoniti*, torpentes, rigentes. — *squamis adstantibus*, stantibus, erectis, horrentibus.

549. *Quaesitaeque nocent artes*, parata remedia. — *cessere magistri*, cedunt morbo (*mussabat tacito medicina timore* Lucret. VI, 1177), vincuntur, artem ei suam imperam esse vident medici, et quidem *praestantissimi*, quos nominibus clarissimis exornat *Chironis*, a Philyra Nympha et Saturno, et *Melampodis*, ex Amythaone, Aesonis fratre, nati, quorum hic quidem auguriis et καθαρμοῖς maxime illustris apud poëtas, alter vero herbis. — 551-553. Versus longe praestantissimi et pictura omni vivi-

Pallida Tisiphone, Morbos agit ante Metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripae collesque supini.
Iamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
Donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma;
Ne tondere quidem morbo illuvieque peresa

555. *Arentesque sonant ripae.* Vult pestilentiam etiam elementa sentire: sic in tertio: *Arebant herbae, et victum seges aegra negabat.* Nam *segetem* pro *terra* posuit.

diores. *Et pallida Tisiphone e Stygiis tenebris in lucem* emittitur, aut, quod gravius est, *emissa saevit*, et *ante se agit Morbos ac Metum*, et more eorum deorum, qui hominibus sive augusta sive terribili forma apparebant, fit maior maiorque, *surgit*que adeo et *effert caput avidum*, quia ipsa mortis avida, *in dies altius.* Interea undique circa ipsam armenta et greges aegrotant, mox toti greges pereunt 554 557; at quanto feralius ipsa *dat*, edit, *strages*, etc.! Priora imitatus est Gratius Cyneg. 373: *Quod sive a Stygia Letum Proserpina nocte Extulit, et Furiis commissam ulciscitur iram*, h. et emittit Furias, quae ulciscantur iras suas. *H* — 557. *Dilapsa s. tabo.* Diffluentia sanie; supra, *morbo collapsa* Lucanus: « Corpora tam solvit tabes, et digerit artus. *Taubm.* — 558. *Donec humo tegere.* Indicat Virg. in hac sua peste primum coepta humari cadavere ferarum, quod nunquam prius in usu *C.* — 559 ad f. Vnicus modus restabat pestilenti morbo medendi (isque nostrorum quoque sapientum iudicio unicus), ut tacta cadavera ex conspectu hominum auferrentur, *ut humo tegerentur*. Nihil enim ex toto animente usui alicui inservire poterat. *Coriorum* nullus erat usus, si quis ea deripere et corpora iis nudare in animum induxerat; *viscera* autem, h. corpora cute nudata, carnes, in tanta copia nec aqua nec igni consumi poterant; restabat adeo, ut terra defoderentur. Sed 561 nec *lanae* ullus usus erat, corrupta *pelle* per ulcera et saniem, quae est *illuvies*, nec tutum erat eas lanas (*telas* a consequente appellat) pestilenti putredine infectas *attingere*, h. tractare. Si tamen eas tractare (563), et vestem inde texere homines perstiterant, ubi quis vestem inde confectam, *amictus invisos*, quos abhorreres, indueret, *papulis*, pustulis, exanthematibus, carbunculis, rudenti sanie tumentibus, et foetido *sudore*, ac brevi tempore post *sacro igni* corpus infestabatur. Est autem *sacer ignis*, de quo cf. Colum. VII, 5. Lucret. VI,

Vellera nec telas possunt adtingere putris.
Verum etiam invisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulae atque inmundus olentia sudor
Membra sequebatur, nec longo deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

564. *Ardentes papulae*. Id est, carbunculi. — *Immundus sudor*. Morbus pedicularis, qui est φθειρίασις.

4165, erysipelatis φλεγμονώδους genus, v. Celsum V, 28, 4; quamquam is ab erysipelate diversum facit. Aliis phlegmone est. *H.* — 562. *Telas putris*. Ipsa vellera putrida; κατ' ἐναλλαγήν, quibus tela conficiebantur; sed putres morbum communicabant: at si non attingi potuere, quaeritur, quomodo amictus ex iis facti sint: quamobrem mihi magis placuit lectio *adiungere*: *telae* iugo textorio non adiungi poterant; putres enim rumpebantur. Quod si quis fecerat, etsi *putri tela*, amictum; et more Romanorum nudo corpore induerat, tunc veneni vis manifesta papulis fiebat ardentibus. *V. G.* — 564. *sudor membra sequebatur*, se diffundebat per membra. Aen. IX, 812, *tum toto corpore sudor liquitur*. Pro: *nec longo tempore* eius, qui tentarat, induerat, *artus*, vel ei *artus sacer ignis edebat*, dixit plenius, *moranti* ei; non per longum tempus ei moras trahere licebat, dum sacro igni tentari coepit.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER QVARTVS.

ARGVMENTVM

De re apiaria et mellificio in hoc libro acturus, primo loco exponit argumentum, Maecenatisque propitiam voluntatem sibi exorat 1—7. *Inde de alvearii situ, fabrica et apparatu praecipit* — 50; *tum de examinum exeuntium cura, seu vere ineunte vagantur* — 66, *seu ad pugnam exeunt discordibus inter se voluntatibus super rege creando* — 97. *Tum alteruter rex est necandus* — 102; *aut si temere vagantur apes, partim regibus alae sunt resecandae, partim gratae herbae circa alveare serendae* — 115. *Cum attingeret locum de horto colendo, hoc argumentum aliis tractandum reliquit* — 148. *De ingeniis, naturis et moribus apum agit, revocata eorum oeconomia, quam vocamus, ad reipublicae formam, quam enarrat* — 218, *tam sollerter institutam illam, ut rationis illae munere impertitae esse videantur* — 227. *Sequitur locus de exemtione favorum* — 238; *sin relinquatur pars favorum, quae tum curanda sint* — 250. *De morbis apum et morborum cura* — 280. *De examinis exstincti reparatione et de progeneratione apum ex iuvenco peremto et putrefacto* — 311. *Quod cum inventum Aristaei esse perhibeatur, descendit ad enarrationem fabulae, qua ille fertur, exstincto examine, adiisse matrem Cyrenen, ab hac iussus consulere Proteum de causis calamitatis et eiusdem remediis, edoctusque, evenisse sibi rem ob piaculum contractum ex Eurydices, Orphei coniugis, raptu, inferias ei fecisse; quo facto boum corpora, in luco relicta, paullo post examinibus novis efferbuere* — *ad fin.*

Protenus aerii mellis coelestia dona
Exsequar. Hanc etiam, Maecenas, adspice partem;
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores et studia et populos et proelia dicam.

3. *Admiranda tibi levium spectacula rerum.* Audies ex levibus rebus digna stupore esse in apibus, proceres et tanta certamina.

5. *Mores.* Quia castae sunt; ut: *Illum adeo placuisse apibus mirabere morem.* — *Et studia,* ut: *Tantus amor florum et generandi gloria mellis.* — *Et populos.* ut: *binae regum facies; ita corpora plebis.* — *Et praelia dicam.* ut: *Erumpunt portis, concurritur aethere in alto.*

1. Deinceps de mellificio se dicturum esse pollicetur, *aerium mel*, quia ex rore (qui utique ex aëre defluit, inquit Servius), colligi ab apibus credebatur. Seneca Epist. 84: *Quibusdam placet, non faciendi mellis scientiam apibus esse, sed colligendi.* cf. Plin. XI, 12 s. 12: Aristot. Histor. Anim. V, 22: Colum. IX, 14, 20. Erroris quidem causa facile intelligitur; eadem tamen de causa, *coelestia dona*, deorum munus, appellat mel. conf. Plin l. l. Ceterum ab initio statim huius libri adolescentes *ad duo* attendant, *primum* ad artificium rem tenuem et exilem imaginibus cum gratis et iucundis, tum praeclaris et magnificis, sine inepto fastu, ornandi; *deinde* ad calliditatem in inferenda varietate ac copia in argumentum quamvis ieiunum et exile, quo maxime episodiorum opes referas. *Ornatum* quidem *ac varietatem* maxime modo ab maiorum animantium, pecudom et armentorum, modo ab hominum attributis, in primis iis petitum videbis, quae humanae vitae at hominum societati ac coniunctioni, rebus publicis adeo et exercitibus propria esse videntur; unde *tecta, aedes, penates, lar, thalami, cunabula, stabula, oppida, urbs, aula, regna, praetoria, portae* et alia arcessita sunt. Quorum quidem usus ipsa suppeditavit vulgaris hominum ratio, cum intelligentiam, nescio quam, et sollertiam apum ingeniis tribuunt, eamque mirificis rerum miraculis exornant, et quae illae occulto aliquo naturae ductu et impetu, cuius rationem idoneam reddere non possumus, faciunt, ad voluntatem et prudentiam, virtutem animi ac pietatem referunt. Poëta autem praeclare his praesidiis usus est; habet enim insignem ad animos nostros suavitatem, si nostrorum morum ac consiliorum imaginem in aliis animantibus adumbratam videmus. Totus autem hic de apibus locus multis illustrari potest post Varronem III, 16, unde pleraque sumta, ex Columellae libro IX, qui, de apum disciplina tradens, praeter Celsum et Hyginum, quorum libri nunc interciderunt, Virgilium secutus est. Adde Aristot. Hist. Anim. V, 20—22 et IX, 40. i et hunc poëta saepe ad verbum expressit; Plin. XI, 4—20: Geopon. XV: Pallad. I, 37—39. Columellae ea loca adscripsimus, in quibus ad

In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent), neque oves haedique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentis adterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliaeque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis.

6. *In tenui labor: at tenuis non gloria.* Compensalio est laboris, quod magnam dat gloriam, si fuerit materia exilis ornata.

10. *Haedique petulci.* Lascivi, exultantes: et petulci dicti ab *appetendo*; unde et *meretrices petulcas* dicimus.

15. *Et manibus Procne pectus signata cruentis.* Nomen posuit pro nomine: Virgilium respexit. — 6. Conf. Ge. III, 289, 290. (Compositionem similem vid. apud Tacit. Ann. IV, 32. *Nobis in arto et inglorius labor* W.) — 6, 7. *si quem Numina laeva sinunt* sc. dicere haec; quod utique proximum est. *numen*, *numina*, ut omnino pro voluntate deorum dicitur, ita in primis pro oraculis, vaticiniis, ominibus, auspiciis: Aen. II, 123: *quae sint ea numina divum*, quale illud sit responsum. VIII, 521, de auspicis monitu, et sic saepe; ergo et pro augurio. — *Laeva* autem, etsi exemplum huius usus aliud non est, h. l. ex augurali disciplina petitum vocabulum esse necesse est, ut sint dii secundi, propitii; translata enim est vox ad prodigia et ostenta; ut Aen. II, 693, *intonuit laevum*, et IX, 630. de augurio fausto. Ergo *numen laevum* est augurium secundum. Nam vix satis procedit, si accipias: modo per adversa numina liceat, h. modo ne quod numen adversetur, et modo Apollo (pastoralis, nomius) invocatus faveat. *H.* — *auditque vocatus.* *Vocatus audio* est formula solemnis de deo, qui post preces factas favet. cf. Horat. Od. III, 22, 3: II, 18, 40. Mutata illa est Aen. III, 395, *aderitque vocatus Apollo.* W.

8. De alvearii situ praecipit quae cavenda sint — 17, quae optanda — 32. Eadem praecipit Varro III, 16, 12 sq., quem poëta omnino secutus est, et reliqui, quos supra laudavimus, inprimis Columell. IX, 4 — 7. Idem locum hunc excitat c. 4 pr. — 10. Epitheton *hoedi petulci* Lucretio deberi, observat Macrob. VI, 5. In illo sunt II, 368, *agni petulci.* — 12. *surgentes herbas*, crescentes, ut Ecl. V, 39: Ge. I, 161. et alibi. — 13. Varia animantia, apibus insidiantia, ab alveari, quod *pinguia stabula* appellat, arceri iubet: v. Colum. IX, 7, 5, 6. Inf. 242. stellio quoque memoratur. — 14. *merops* nota avis, apibus inimica; *apiastrum* vulgo vocant, aut ab apum comestione nomen imponunt. — 15. Ovid. Met. VI, 669:

Omnia nam late vastant, ipsasque volantis
Ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
At liquidi fontes et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus;
Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
Vt, quum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa iuventus,
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia coniice saxa,
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad aestivum solem, si forte morantis

nam Philomela in hirundinem versa est; pro qua Prognem, vel quasi sororem posuit; vel quasi eam, quae fuerat illius sceleris causa: nam ipsa Tereum miserat ad ducendam sororem.

17. *Dulcem nidis immitibus escam.* Id est, crudelibus pullis, qui apum morte nutriuntur.

23. *Decedere ripa calori.* Vt aestus possint aquarum vicinitate vitare.

neque adhuc de pectore caedis Excessere notae, signataque sanguine pluma est. Maculas in hirundinis collo rubellas ab sanguine repetunt poëtae, quo; cum filium manibus suis iugulabat, respersa est. Pro *maculis* itaque doctius *manus* memorat poëta. — 16. Et ipsas apiculas rapiunt, ut pullis suis comedendas apponant. — *nidi* pro pullis. Cf. Aen. XII, 475. Ornatissimus versus.

18. *stagna virentia musco*, stagna dulcis aquae, sive ripa musco obducta, sive saxis musco coopertis exstantibus. cf. Ge. III, 144: Ecl. VII, 45: Lucret. V, 949: Horat. Epist. I, 10, 7. Mox *tenuis rivus* signate; nam profundus ac rapidus abriperet apes aquantes. conf. Varron. III, 16, 27: aquam ..... ita *ut ne altitudine adscendat duo aut tres digitos* etc. *tenuis fugiens rivus*, duplex epitheton. v. ad Ge. I, 407. — 20 *vestibulum*, sedem, ubi sunt alvearia, — 21 *prima*, cum primum evolaverit. — 22. *vere suo*, sibi grato et aptissimo. *Serv.* seu quo ipsae natae sunt et adolevere, primumve volatum tentant. — 23 *decedere calori*, ut *nocti*, sup. Georg. III, 467. — 24. Pulcherrimus versus: *arbos obvia teneat hospitiis f.* h. excipiat.

25. *seu stabit iners humor*, in stagno v. 18.; *iners*, sine motu. *H.* — 27. *Pontibus crebris*, veluti pontibus: nam non sunt pontes. — *si forte morantis.* Tarde remeantes ex pascuis *S.*

Sparserit, aut praeceps Neptuno immerserit Eurus.
Haec circum casiae virides, et olentia late
Serpylla, et graviter spirantis copia thymbrae
Floreat, inriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
Vtraque vis apibus pariter metuenda, neque illae
Nequidquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras

31. *Graviter*. Modo bene, et multum significat: alias male; ut, *Aut ub odor gravis*. Item, *Grave olentis Averni*.

37. *Vtraque vis apibus pariter metuenda*. Tam caloris, quam frigoris: quod licet utrumque aequali modo metuendum sit, tamen dissimiliter nocet; nam calore liquefacta defluunt mella; quae si fuerint frigore condurata, constrictas apes interimunt.

39. *Fucoque*. Genus est herbae, unde tinguntur vestes: fucum autem et flores pro cera posuit, quam ex his colligunt rebus.

— 29. *aut eurus praeceps*, ventus vehementior, cum impetu irruens, *immerserit Neptuno*, aquae: fortasse nimis amplificatum hoc. *H. sparserit*, imbre. Nam *spargere* pro irrigare, irrorare usurpatur. *W*. — 30. *Circum haec*, quae modo enarravit, circa fontes et stagna, amoena prata esse debent. Colum. IX, 5, 6: *circa totum apiarium*. De *casia*, herba coronaria, alias *thymelaea*, cuius fructus in officinis *granum Cnidium*, v. ad Ge. II, 213: de *serpyllo* ad Ecl. II, 11. — *thymbra* eadem, quae satureia, aut eiusdem saltem generis. — 32. et violae proveniant. at quam ornate! Claudianus XXXVI, (de rapt. Proserp. libr. III), 233: *prima sub luce, quum rore serenus Albet ager, sparsosque bibunt violaria succos*. — *violaria*, loca violis consita, h. l. pro violis possunt accipi. — *irriguum* h. l. qui irrigat. *H*. Conf. Not. ad Ge. II, 485, *W*.

33. De fabrica alvearis. v. Colum. IX, 6. unde § 1. colligas, *cortices suberis* potissimum h. l. intelligi. Stramineorum alvearium usum notum fuisse Romanis, non reperio. *Cortic. cavatis*, ex corticibus arborum. — 36. *liquefacta remittit*, ornatius pro liquefacit. — remittere pro resolvere. — 37. neque — Nequidquam, h. ac propter hoc ipsum. — *nequidquam* h. l. sine causa, frustra; at Ge. I, 95, 96. 192. 403. sine fructu. — 39. *Spiramenta*, quae v. 35 *angusti aditus*. cf. Colum. IX, 7, 5. (rimas alvearium tenues intelligit. H. Vossius. *W*.) — *fuco et floribus* h. l. succo florum, qua[illegible]nducitur et quasi infucatur alveus; ut recte vir doctus post Mar-

Explent, conlectumque haec ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
Saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
Sub terra fovere larem, penitusque repertae
Pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
Tu tamen e levi rimosa cubilia limo
Vnge fovens circum, et raras super iniice frondis.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentis
Vre foco cancros, altae neu crede paludi,

47. *Rubentis cancros*. Odore enim ipso pereunt: rubentes autem quum uruntur; non quia per naturam sint huius coloris.

tinum monuit. Habuit ante oculos Aristot. verba H. A. IX, 40. p. 944. ed. Par. D. et 945. A. — 40. *gluten*, s. glutinum, est *propolis* veterum de apibus magistrorum. Plinius XI, 7. s. 6: *E vitium populorumque mitiore gummi* propolis, *crassioris iam materiae, additus floribus* (succo e floribus), *nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum, qua omnes frigoris aut iniuriae aditus obstruuntur, odore et ipsa etiamnum gravi, ut qua plerique pro galbano utantur.* Varro III, 16, 23. *De his propolin vocant, e quo faciunt ad foramen introitus protectum in alvum, maxime aestate.* H. — 41. *Et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.* Ordo est; servant gluten, quod est lentius visco, atque tenacius pice, quae provenit in pinetis Idae montis Phrygiae, et quae laudatissima est. *L.* — 42. *effossis latebris*, in cavis terrae, non quasi ipsae effodiant, ut Servius videtur accipere. In ea se recipiunt vitandi frigoris causa. — 43. *fovere larem*, habitant. v. ad Ge. III, 420. *fovit humum serpens.* — 43. 44. Et reperiri solent intus in pumicum, s. saxorum, arborumque cavitatibus. Itaque repertum mel in rupium et arborum cavis. — 45. 46. Apum diligentiam apiarii opera adiuvandam dicit. *Levis limus*, lutum aqua subactum et tactu lubricum et visu nitidum. — *ungue e limo* proprie dictum, ut medici solent. — *rimosa cubilia*, in pedestri sermone: rimas cubilia, h. alvearis, *ungue circum*, *fovens*, hoc poëtico ornatu adiectum; nam ad calorem continendum alias id fieri solet, ut rimas obturemus. Cetera illustrat Columella IX, 14, 14. *Quidquid deinde rimarum est, aut foraminum, luto et fimo bubulo mistis illinemus extrinsecus, nec nisi aditus, quibus commeent, relinque. Et, quamvis porticu protecta vasa, nihilominus congestu culmorum et frondium supertegemus, quantumque res patietur, a frigore et tempestatibus munienus.* — 47. Subiicit nonnulla, quae in adornando alveari cavenda sunt.

De taxo v. Ecl. IX, 30. *De cancri nidore*, cum est igni adustus (uri autem solet in variorum morborum cura), v. Gesneri notam ad Colum. IX, 5, 6. — 48. *neu crede eas paludi*

Aut ubi odor coeni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem sol aureus egit
Sub terras, coelumque aestiva luce reclusit,
Illae continuo saltus silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine laetae
Progeniem nidosque fovent; hinc arte recentis
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc, ubi iam emissum caveis ad sidera coeli
Nare per aestatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem,
Contemplator: aquas dulcis et frondea semper

50. *Vocisque offensa.* Resonat Echo repercussa; quam apes vehementer horrere manifestum est.

aut eiusmodi loco, *ubi.* (De positura verborum *altae neu* vid. Not. ad Ecl. IV, 63. *W.*) — *odor gravis*, molestus, quia vehemens et teter est. — *offensa imago*, h. *solidis adlisa locis*, ut Lucret. IV, 574. Sequitur poëta Varronem III, 16, 12. conf. Colum. IX, 5. extr. Rei caussam Plinius adiungit XI, 19. s. 21: *Inimica est et echo resultanti sono, qui pavidas alterno pulset ictu.* H. *pulsu sonant* proprie dicitur, cum vox, sonus quivis perfertur aëre ad saxa, unde *repercussu* redditur. *W.*

51. Ceterum vere ineunte exire incipiunt apes. conf. Colum. IX, 14, 4. et 18. *egit pulsam*, pepulit, *hiemem sol sub terras.* — *coelum reclusit*, tectum adhuc et obductum nubibus ac nimbis. — 54. *purpureos flores*, simpl. pulchros, ut saepe; *croceos* alibi, ut v. 109. — *metunt*, elegantius, quam carpunt. — 55. *leves* poëtico ornatu, quo ipso indicatur, cur suspensae in superficie se librare possint. — *hinc*, ex his floribus et fontibus, *fovent*, alunt, *progeniem nidosque* (ut v. 17 pro pullis), novos fetus suos. Colum. IX, 14, 18: *Nam ab aequinoctio verno sine cunctatione iam passim vagantur, et idoneos ad fetum decerpunt flores, atque intra tecta comportant.* — *nescio qua dulcedine laetae* idem versus Ge. I, 412.

58—62. Itaque etiam nova examina, cum primum se aëri credunt, fontes et arbores petere videbis. *Hinc*, nunc ab hoc tempore, ad ordinem operis faciendi spectat. *Caveas* de alveo, a theatri sedibus petita imagine. — 59. *per aestatem liquidam*, per aërem liquidum, aestiva serenitate; ut *liquidus aër aether.* — *Nare*, volare, unde mox: *trahi vento*; contra *novis volat* apud poëtas — 60. *nubes*, perpetuum de examine. — 61. *Contemplator*, de forma hac vid. sup. I, 187. *Huc*, in frondea tecta, in arborem,

Tecta petunt. Huc tu iussos adsperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthae ignobile gramen;
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum.
Ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint (nam saepe duobus
Regibus incessit magno discordia motu),
Continuoque animos volgi et trepidantia bello
Corda licet longe praesciscere; namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum:

ne ulterius procedat agmen, utque in novum alveare condi possit, *adsperge sapores iussos*, succos, quos adspergere moneo, iubeo; inf. v. 549 *monstratas excitat. aras* cf. Varron. III, 16, 30, 31. adde 22, 23 et 14. — 63. *melisphyllum*, seu melissophyllum, apiastrum, cf. Varron. III, 16, 10: vulgo *melissa*. — *Cerinthe*, nobis hortensis, in Italia silvestris ac valde frequens; hinc *ignobile gramen* h. herba. v. Plin. XXI, 12. cf. Colum. IX, 9, 13, ubi et hic versus laudatur, et c. 12. — 64. *Matris cymbala*, in magnae matris Deorum, Cybeles, sacris adhiberi solita, ut notum. Ceterum tinnitu aeris apes cogi et in alvearia condi, res vulgari usu cognita. *H.* — 64. *Tinnitusque cie.* Est enim *Apis animal Musicum*, auctore Varrone: *gaudentque plausu et tinnitu aeris*, teste Plinio XI, 20. Dubitat tamen Aristot. an audiant: et si; utrum voluptate id faciant, an formidine; quod scilicet hic Poëta iis tribuit. *Taubm.* — 65. *medicatis sedibus*, h. in loco succis adsperso et oblito. *medicare semina* vidimus Ge. I, 193. — *cunabula* pulchre, quia de fetu apum.

67. Poëta negligentiore oratione usus est, et, dum in digressionem abripitur, praestantissimum omnium confessione locum, apodosin non nisi v. 86. 87. subiunxit, ita ut reliqua omnia in medio interiecta sint. Si nova examina alveari prodeunt, tinnitu aeris revocantur; sin ad pugnam exierint, adspersione pulveris. — *Regibus incessit discordia* pro vulgari ratione: *reges incessit. Reges*, quos nunc apum matres esse scimus. — 69. *Corda bello trepidantia*, h. animos trepidantium, festinantium, satagentium, dum se ad bellum accingunt, ut mox *trepidae coeunt*, h festinantes alacritate pugnandi, non timore. Alibi Ge. III, 105, *exsultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* Transtulit autem poëta ea, quae omnium apum migrationes antecedere solent; ad id, quod interdum sub idem tempus accidere solet, cum bellum civile apes movent; et habuit ante oculos Aristotelem H. A. IX, 40. pag. 946. E: Varron. R. R. III, 16, 30: poëtam autem Columella IX, 9. — 71. dum bombum faciunt *fracti sonitus*, h. non continui, modo fortiore modo remissiore spiritu. — 73. *pennis co-*

Tum trepidae inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo, ubi ver nactae sudum camposque patentis
Erumpunt portis, concurritur, aethere in alto
Fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem,
Praecipitesque cadunt: non densior aëre grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis:
Ipsi per medias acies insignibus alis

80. *Non densior aëre grando.* In aliis enim bellis victi tantum pereunt: in certamine vero apum, etiam victrices: nam dicturus est: *animasque in vulnere ponunt.*

ruscant, ex frequenti motu, micant. — 74. *Spicula rostrorum*, aculeos acuunt seu cum Martino simplicius: rostris aculeos videntur acuere, quod muscas quoque facere videas. — *aptant lacertos*, ut solent pugiles, qui ante certamen explorant vires, iactant brachia; ut Aen. V, 376, 377. — 75. *praetorium* h. l. ex usu castrensi. — *miscentur*, conveniunt exquisitius; vulgarius est, quod legitur 79, *mixtae*, pugna congressae. — 77. Redit oratio ad v. 67, *Sin autem exierint.* — *Ergo ubi — erumpunt*, concurrunt. *ver sudum*, coelum sudum verni temporis; idem sunt *campi patentes*, aër purus et liquidus, non nubibus clausus. Antea interpungebatur *patentes*, *Erumpunt portis; concurritur;* ut ad *nactae* suppleretur *sunt*. H. Quae ratio praestare mihi videtur. Nam ellipsis illa per se non dura, quam vide supra, ubi eadem membrorum iunctura, similiter usurpatam Ge. III, 235: *Post, ubi conlectum robur viresque refectae (sunt), signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem.* Nec displicet asyndeton *erumpunt. concurritur*, quod ardorem pugnandi notat. Non abhorret ab asyndetis Maro. cf. Ge. II, 6. Denique particula *ergo*, referenda, non ad v. 67, sed ad magnam cupidinem pugnae, qua agmina ad duces quaeque suos convenerant 73—76, significat, quae ardorem istum sequantur, apes prima occasione pugnandi uti. Vt rationem et pulchritudinem totius loci intelligas, hanc singulorum membrorum iuncturam teneas. Poëta v. 67 caussam pugnae subiiciens *nam saepe*, v. 69 digreditur ad descriptionem animorum et paratus apum — 77; cui commode annectitur ipse concursus proelii — 85. Quo depicto, monet, quae ad illum impediendum facienda sint 86. 87; qui versus apodosin addunt protaseos v. 67; *Sin autem ad pugnam exierint.* Ita vero habes anacoluthiam suavissimam. Ceterum ex hac interpretatione et copulatione singulorum signa parentheseos 67. 76. delendam esse apparet. *W.* — 82. *Ipsi*, reges. — 84. *obnixi non cedere*, *usque*

Ingentis animos angusto in pectore versant,
Vsque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
Hi motus animorum atque haec certamina tanta
Pulveris exigui iacto conpressa quiescunt.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens;
Nam duo sunt genera; hic melior insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.

87. *Pulveris exigui iactu.* Quia quum pulverem viderint, sperant tempestatem futuram, quae eis plurimum nocet.

89. *Prodigus.* Non mella conficiens, sed mella consumens. Ideo autem regem solum praecipit occidendum, quia eo amisso, suus dissipatur exercitus. Nam: *Vt binae regum facies, ita corpora plebis.*

adeo dum, in vulgari oratione: ita obnituntur, ut non cedant, *donec.* — 86. cf. ad v. 67. Sin ad pugnam exierint, et pugnam commiserint, pulveris iactu in alveum revocantur. — 87. *compressa quiescunt* comprimuntur; antea erat *quiescent.*

90. Dissidium civile inter examina enecto altero rege sedandum cum sit, nunc de specie ac colore regum et ceterarum apum agitur. *H.* — *revoc. acie.* Eadem structura apud Tacit. Agr. c. 48. *revocare aliquem possessione insulae.* W. *melior*, fortior, victor — *prodigus* h. l. qui mel tantum consumit, ipse non parat. — 91. Sequentes versus recitat et illustrat Colum. IX, 10. Sunt autem fere ad verbum ex Aristotele confecti H. A. X, 40. p. 945. D. E. ed. Paris. Opp. *maculae squalentes*, tinctae, obductae, *auro*, h. maculae aureae. conf. Aen. X, 314: XII, 87. Vnde mutuatus est Silius II, 547, 585. Putidum est Grammaticorum (vid. Gell. II, 6: Macrob. VI, 7: Nonium VI, 26) commentum, *squalere* a *squamis* deducentium. Sed *squalere*, quod vulgo de corpore, illuvie et sordibus obducto, dicitur, ex primo et proprio significatu de re madore corrupta ac muco usurpatur; apud poëtas denique de quacunque re, cui aliquid illinitur, quae incrustatur, adeoque etiam de colore adscititio. Omnino *squalent*, quae non sunt levia ac nitida; ut illa *horrere* dicuntur, quae aspera sunt, etiam sine sordium notione. — 92. *insignis ore*, forma, mox v. 95 *faciem* dixit. Plin. XI, 16: *Omnibus* (regibus) *forma semper egregia et duplo, quam ceteris, maior.* — 93. *alter ille horridus*, foedus adspectu (mox *turpes horrent*, eodem sensu

Vt binae regum facies, ita corpora plebis.
Namque aliae turpes horrent: ceu pulvere ab alto
Quum venit et sicco terram spuit ore viator
Aridus; elucent aliae, et fulgore coruscant
Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Haec potior suboles; hinc coeli tempore certo
Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
  At quum incerta volant coeloque examina ludunt,

100. *Caeli tempore certo.* Et quum oriuntur Pleiades, et quum occidunt: id est, verno et autumno.

101. *Dulcia mella.* Non est superfluum epitheton: nam ideo ait *dulcia*, quia etiam sunt amara, ut Corsicana; sicut in Bucolicis diximus.

102. *Durum Bacchi domitura saporem.* Apta mulso: bene autem ait *durum saporem*; quia maiores vina asperrima mellis dulcedine temperabant.

v. 96). — *desidia*, incultu et negligentia, et hoc ipso *latam trahens alvum*, obesus, πλατυγάστωρ. — 96. *turpes horrent* pro sunt, sed cum notione asperitatis. cf. ad v. 91. *ceu viator* horret, *quum venit ab alto pulvere*, ex via pulverulenta, pulvere alte a vento in aërem levato, acto. — *spuit terram*, in terram, ait Servius; pro compos. inspuit; praestat, spuit terram, exspuit pulverem. — *Aridus*, sitiens; ut αὐαλέος ap. Callim. in Cer. 6. ὄχ' ἀφ' αὐαλέων στομάτων πτύομες ἄπαστοι. — 99. *Ardentes corpora*, corporibus, *lita*, illita, inducta, *auro et paribus guttis*, aureis maculis. Locum expressit et excitavit Colum. X, 3, 2, qui affirmat Virgilium Aristotelis in his auctoritatem (Hist. Anim. IX, 40. adde V, 22) esse secutum. Cf. Varron. III, 16, 19. — 100. Ex his praestantissimi apum fetus educantur; ex his optimum mel paratur. *coeli* (v. ad Ge. III, 327) *tempore certo*, vere et autumno. cf. 231. — *premes* eliquando. cf. v. 140. — 101. *mella liquida* communi naturae mellis epitheto et vero etiam proprio quodam dicuntur. Tum autem et in vitiis haberi possunt, utpote fluentia, ut v. 36. (opponuntur *tenacia* v. 57), et in laude, ut h. l., ut sint pura, et opponantur iis, quae faece ac sordibus crassa sunt. cf. infra 163. 164. Porro, quod sequitur, veteres vina melle *condiisse*, atque hinc etiam *mulsum* conficere consuevisse, satis notum est vel ex Horat. Sat. II, 5, 24. *H.* — D. Voss. post Dioscor. V, 16, ait, mulsum fieri duabus vini mensuris, una mellis admixta, refertque verba senis illius Augusto respondentis, se alacritatem animi et corporis ad centum annos servavisse, *intus mulso*, *extrinsecus oleo*. Democritus ambas res pariter commendaverat. Cerda non de mulso, sed de vino temperato intelligit, et testem Aufidium invocat, ex Hor. Sat. II, 4. *L.*

Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt,
Instabilis animos ludo prohibebis inani;
Nec magnus prohibere labor. Tu regibus alas
Eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa:
Invitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curae;
Ipse labore manum duro terat; ipse feracis
Figat humo plantas, et amicos iriget imbris.

109. *Croceis floribus horti.* Tam odoris optimi, quam coloris; non enim dicit, illic crocum solum esse debere.

104. Examina autem temere vagantia comprimenda sunt, regibus ne evolent prohibitis, et florum copia in propinquo apes invitante. *frigida tecta* ex hoc ipso, quod alvearium ab apibus destitutum est; nam cum assidue incolunt, tum *fovent*, ut v. 43, *fovere larem.* Sic *frigidus torus* pro viduo. Nam *opus*, quod *fervet*, huc trahi nequit. 105. *ludo*, volatu vago. — 106. Rem eandem tradit Columella, simulque modum IX, 10, 3, et IX, 9, 8. — 107. *quisquam*, quasi de militibus loqueretur. — *altum iter*, de volatu. *H.* — 108. *Castris vellere signa.* Nam more Romano *signa* in castris defixa stabant in terram; et pro re, ante Praetorium: unde, quum in hostem eundum esset, evellebantur. Lips. de milit. Rom. IV, 5. *L.* — 109. horti, in quibus sunt flores halantes. — 110. Omnia haec vulgo nota. Sed quid ad apes Priapi signum? Scilicet illud in hortis positum, arcere falce sua etiam fures ab alvearibus et terrere aves videri poterat. cf. Horat. Sat. I, 8, 4. sqq. Eum Lampsaei ad *Hellespontum* potissimum cultum esse, non minus constat. *tutela Priapi* pro *Priapus*, qui custodit hortos a furibus, observat fures. *H.* Causa compositionis singularis *custos furum* inde repetenda, quod *custodire aliquem* hoc quoque sensu dicitur: observare aliquem, a quo metuendum est. Cic. Cat. I, 2. f. *multorum te oculi et aures — speculabuntur atque custodient. W.* — 112. De thymo apibus gratissimo res nota. Loquitur autem poëta Romanus de eo, qui nunc *thymus capitatus*, in Italia et Graecia frequentissimus. — *semper virens pinus* memoratur etiam Colum. IX, 4, 2 et 5, 6; erat autem illa veteribus inter hortenses arbores, ut vel ex Ecl. VII, 65. et inf. v. 141. patere potest. *H.* — *labore terat* Tibull. I, 4, 48, *opere adterere manus* W. — 115. *amici imbres*, aqua ex fonte aut fluvio. — *irrigat imbres,*

Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram,
Forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti;
Quoque modo potis gauderent intuba rivis,
Et virides apio ripae, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem

117. *Vela traham, et terris festinem advertere proram.* Illam allegoriam respicit, qua est usus in primo: *Ades, et primi lege litoris oram.* Item: *Pelagoque volans da vela patenti.*

ad plantas, exquisitius, quam vulgare *irrigat plantas imbribus.* conf. Aen. I, 691. *H.* Conf. eandem constructionem verbi *irrigare* apud Catonem R. R. c. 36, *amurcam irrigare ad arbores.* Vnde *fons irriguus* recte dicitur IV, 32. *W.*

116—148. Argumentum curae horti colendi aliis se relinquere tractandum dicit; quam partem deinceps Columella libro X explendam suscepit. Nam Rapini hac de re insipidum opus in hunc censum non venit. Versus sunt longe ornatissimi, in primis herbarum hortensium epithetis et aliis attributis conf. Plin. XIV, 1: *Quamquam videmus Virgilium ea de causa (propter rerum humilitatem) hortorum dotes fugisse* etc.

118—124. Forsitan de cura hortorum dixissem. Iam ornatum contemplare. — 118. *pingues hortos*, solo pingui, fertili. — *quae cura colendi ornaret hortos*, in prosa: *esset*; in qua etiam tempora aliter sibi responderent: *traherem, festinarem, — canerem.* (cf. Obss. ad Tibull. I, 8, 22. *faceret, ut solent.* W.) — 119. *Paestum*, s. Posidonia, Lucaniae urbs, ad sinum Paestanum, non longe a Silaro, rosis clara urbs apud poëtas; nuper ruinis repertis celebrata. *H.* Cf Ovid. Met. XV, 708. *tepidique rosaria Paesti* — et Propert. IV, 5, 59. Non tamen videtur *Paestana rosa* singulari aliqua virtute excelluisse; alioquin Plinius lib. XXI, c. 4, ubi de generibus praestantissimis rosarum agit, de *Praenestina, Campana,* aliis, illam non praetermisisset. Sed eam memorat Colum. X, v. 37. ubi vid. interpp. — Tradidit de Mileto Aethlius secundum Athenaeum lib. XIV, c. 19, p. 379. Schw. Σῦκον καὶ ῥόδα δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐγένετο. Eadem natura rosae Paestanae, hinc urbs *bifera.* W. *biferum* autem propter egregiam coeli clementiam, et ad Homeri imitationem de Alcinoi hortis. Od. η, 117-121. — 120. De *intubo.* v. ad Ge. I, 120. — *Apium,* σέλινον, varia habet genera, ut petroselinum. Sed sic *palustre* intelligendum videtur, nobis *Selery* dictum; quod locis riguis gaudet. *H.* *ripae gaud. apio* ratio dicendi, quae usurpatur Ge. II, 112: *litora myrtetis laetissima.* Solum, in quo planta aliqua laete viret et efflorescit, ea laetari dicitur. *W.* — 121. 122: Vsus eadem imagine Propert. IV, 2, 43: *Caeruleus cucumis, tumidoque cucurbita ventre.* — 122.

Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentisque cderas, et amantis litora myrtos.
Namque sub Oebaliae memini me turribus arcis,
Qua niger humectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis,

123. De *Narcisso* v. supra ad Eclog. II, 48, videtur scilicet veterum narcissus esse *narcissus* noster *albus circulo purpureo* vel *croceo minor*. Sed *sera comantem*, sero florentem (nam *comae* florum folia sunt, hinc ipsi flores, ut v. 137) appellat, quod sub clementiore coelo etiam seriore anni tempore, Novembri ac Decembri, floret, ut de narcisso Thraciae ac Graeciae tradiderunt Busbequius et Turnefortius. Et Theophrast. de Hist. Plant. VI, 6: νάρκισσος ἢ λείριον—ὄψιον δὲ σφόδρα· μετὰ γὰρ ἀρκτοῦρον ἡ ἄνθησις, καὶ περὶ ἰσημερίαν. Indicat Meierotto in Dubiis p. 40. verbo *comantem* copiam scaporum et florum significari. Add. Hymn. in Cerer. 12. — *Acanthus* h. l. herbae nomen, noster *acanthus sativus*, seu *mollis Virgilii*, apud Bauhin. *Waelsche, Bärenklau.* v. ad Ecl. III, 45, ubi *mollis*, ut inf. v. 137, Theocrito ὑγρὸς ἄκανθος, idem quod hic *flexus*, quia adultior caulis reflectit se et vergit ad humum: propter hoc ipsum poëtica ratione *vimen* ei tribuitur, quod proprie non habet, sed caulem. *tortos acanthos* dixit Colum. X, 241. — *pallentes* hederas; ponit genus certum; nam sunt et nigrae.

125. De *Tarento* loquitur; *Oebalia* dicta *arx* h. Lacedaemonia, ab Oebalo vetere Lacedaemonia rege, Tyndarei patre. Parthenii Spartani, Phalantho duce, *diu et per varios casus actati, tandem in Italiam deferuntur, et, occupata arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt.* Iustin. III, 4. Ager autem Tarentinus inter fertilissimos habitus; amne *Galaeso* irriguus, noto ex Horat. Carm. II, 6, *Dulce pellitis ovibus Galaesi Flumen, et regnata petam Laconi Rura Phalantho.* — *niger* cuius aqua est nigricans. — 127. *Corycium* hunc *senem* Induxisse videtur Varronis exemplo, qui fratres Veianios laudat III, 16, 10, 11. Locum espressit Sidonius Apol. Carm. XXIV, 58. 59. *Corycus*, Ciliciae oppidum (nunc *Curco*) antro et croco satis notum: ex quo agro oriundus senex hic in agrum Tarentinum adducitur a poëta, quo casu pervenerat, seu traductus a Pompeio, qui victis piratis Cilicibus partim ibidem, partim in Graccia, partim in Calabria, agros dedit. Omnino satis est ad poëticam rationem, ut certum hominem Cilicem intelligamus, quem poëta in his terris hortum colentem noverat. — 127. 128. *cui pauca relicti iugera ruris erant.* *relictum rus* cum absolute dicatur, vix aliter accipi potest, quam sive de subsecivo, h. in metatione, cum agri assignarentur, intra limites non recepto (v. Goes. Ind. in R. Agrar. Scriptt.), sive de contemto omnino propter ieiunitatem soli neglecto et deserto agro, ut Servius facit (quo et reliqua vocant: *nec fertilis illa iwencis, Nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho*, et

Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus albaque circum
Lilia verbenasque premens vescumque papaver,
Regum aequabat opes animis, seraque revertens
Nocte domum dapibus mensas onerabat inemtis.
Primus vere rosam atque auctumno carpere poma,
Et quum tristis hiems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis iam tondebat hyacinthi,
Aestatem increpitans seram Zephyrosque morantis.
Ergo apibus fetis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis; illi tiliae atque uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem auctumno matura tenebat.

mox *in dumis*). Nam *ager relictus*, sc. hereditate, avitus, cum nihil, quod eo ducat, adiectum sit, ut v. c. contrarium in illo Martialis: *Res non parta labore, sed relicta*, valde dure dictus esset. Habes tamen in hoc Burmanni auctoritatem. — 128. 129. *nec fertilis illa iuvencis*, h. iuvencorum labore, aratione. *H. comm. Baccho*, apta vitibus, ut *amicus* ap. Horat. Od. II, 6, 18, *amicus Aulon fertili Baccho*. W. — *seges* omnino pro agro, solo. Nec arationi, nec pascuis, nec vineis bonum solum fuisse dicit. — 130. *in dumis*, in solo dumoso ac dumis indulgenti (de *saepibus* e dumis factis alii accipiunt. *W.*) *premens*, plantans, ut Ge. II, 346. Tum *rarum olus*, proprium sationis, et plantationis, quoniam olera parvis inter se intervallis, *raris ordinibus*, seruntur; *circum* in oris arearum oleribus consitarum. — *Verbena*, hierobotana, h. l. apum causa sata. — *vescum papaver*, tenui grano. sic Ge. III, 175, *vescas salicum frondes*. — 134. *carpere*, carpebat, historico modo, ut et v. 140. — 135. *frigore saxa Rumperet*, v. Ge. III, 363. — 137. hyacinthos carpebat media hieme. — 138. Argutus versus. Ipse antervertebat praecocibus floribus aestatem et zephyros, et idcirco increpare eorum tarditatem ac moram videri poterat. — 139. Mellificio antevertebat alios. *apibus fetis*, malle gravidis, *favis pressis*, expressis — 141. *pinus* v. ad v. 112. *tilia* e Medic. recte praetulit Heinsius. — 142-143. Eidem praestabant arbores, nec frustrabantur spem ex flosculis et gemmis conceptam. Poma futura latent in floribus, hinc *arbos induit se pomis in flore novo*: at *in florem ipsum induit se arbos* supra G. I, 187, 188. *H.* Ad loquendi rationem; *arbor se induit pomis* compara Plinium, poëticarum dictionum sectatorem, Paneg. C. XXX. *Aegy-*

Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum, et spinos iam pruna ferentis,
Iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum haec ipse equidem, spatiis exclusus iniquis,
Praetereo, atque aliis post me memoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam, pro qua mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae,
Dictaeo coeli regem pavere sub antro.

pus — tantis segetibus induebatur, ibique Arntz. p. 135. *W.* — 144-146. Ille etiam ulmos in ordinibus, κατὰ στίχους, h. e. Ille ulmorum ordines posuerat; at elegantius *distulit*, disposuit, *in versus*; cf. Ge. II, 277. Accipi autem possunt haec de *transplantatione arborum iam adultarum*, quam ille Corycius senex felici eventu tentabat. Hinc *serae* ulmi, *edura* pirus, nimium dura, valida, cf. Ge. II, 65: — *spinus*, oxyacantha, cui iam prunus insita erat; denique *platanus* (v. Ge. II, 70) iam umbrosa. — 147. Conf. ad v. 116: Colum. lib. X praef. et pr. *spatiis iniquis*, spatio nimis angusto, intra quod cursum suum tenere cogitur.

149. De re privata ac publica apum agere orditur, πολιτείαν καὶ βίον dixerat Aristot. H. A. IX, 40. — *quas naturas*, ingenia, mores; *Iupiter addidit*, indidit, dedit, ut saepe. *pro qua mercede*, ambiguum est, quo sensu dictum sit. Omissis aliis, apponam simplicissimum: Iovem illae *pavere* puerum, allectae *cymbalis Curetum*, *sub antro* montis *Dictes* in Creta. Fabula nota vel ex Callimacho in Iov. 60, ubi vid. Spanh. Pro ea re, tamquam mercedis loco, miram hanc et humanae naturae similem naturam acceperunt. Rem poëta narrat inverse: Iupiter iis has naturas indidit, mercedem *eius quod* eum paverant; hoc effert: pro ea re, tamquam mercede, paverant, et relative, *pro qua mercede*. Sane mellificandi naturam habuisse videntur iam tum cum Iovem alerent; verum potuerunt reliquas naturas seu proprietates accipere e Iove, postquam eum puerum melle nutrierant. Ita haec ab Euemero poëta tradita, quem ante oculos habebat h. l. Virgilius, si Colum. IX, 2, 3, recte dixit: — *an, ut Euemerus poëta dicit, crabronibus et sole genitas apes, quas nymphae Phryxonides educaverunt, mox Dictaeo specu Iovis exstitisse nutrices*, easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsae parvum educaverant alumnum. Ista *enim*, *quamvis non dedeceant poëtam*, *summatim tamen et uno tantummodo versiculo leviter attigit Virgilius*, *cum sic ait*: Dictaeo — sub antro. Illa autem tradiderat Euemerus in *sacra historia*, ἀναγραφῇ ἱερᾷ, ab Ennio Latine conversa, in qua cum aliorum deorum, tum *Iovis Dictaei*, ut mortalis hominis, natales, patriam ac sepulcrum persecutus fuerat; vid. Minuc. Felic. Octav. 21: Lactant. Inst. div. I, 11.

Solae communis gnatos, consortia tecta
Vrbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum;
Et patriam solae et certos novere Penatis;
Venturaeque hiemis memores aestate laborem
Experiuntur, et in medium quaesita reponunt.
Namque aliae victu invigilant, et foedere pacto
Exercentur agris; pars intra saepta domorum
Narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenacis
Suspendunt ceras; aliae spem gentis, adultos
Educunt fetus; aliae purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas;

154. *Magnis legibus.* Id est, aeternis, nunquam mutabilibus: iisdem enim legibus semper utuntur, nec eas, ut homines, saepe commutant.

161. *Prima favis ponunt fundamina.* Graece πρόπολιν locant, duriore cera; quae vix ferro potest frangi; quam colligunt de gummi arborum, et rasis lapidibus: unde paulo post dicit: *Saepe etiam duris errando in cotibus alas Attrivere.*

153. Locus qui sequitur est ex praestantissimis propter dignitatem rerum tenuitati additam ex translatis ab humano genere. *H. tecta consortia* sunt quae communi possessione tenentur, ut hereditas fratrum germanorum.— *certos Penates* cf. Aen. VIII, 39: *Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates.* et Horat. Epist. I, 7, 58, *Lar certus.* W. — 157. Ge. I, 127, *in medium quaerebant.* — 158. Partitae inter se opus ac munera, certo ordine (hoc est *foedere pacto*), aliae *victu invigilant*, victui quaerendo, cibo congerendo operam dant, et *exercentur agris*, discursu et vagatione per agros vexantur, fatigantur; ut saepe *exerceri laboribus magnis* dicimur, quos tractamus; vulgo dicimus exercere se, ut sermone patrio. Graeci in his utuntur forma media. Habebat hic ante oculos poëta Aristot. H. A. IX, 40, pag. 946 extr. Lineae autem iam sunt ductae in Hes. Θ, 596 sq.— 160. *Narcissi lacrimam*, guttam, nectar, humorem melleum, seu dulcem, quem imus florum calyx exsudat; (allusit ad fabulam; quia de puero est conversus in florem; quia moerore et lacrymis contabuit), tum *gluten*, e resina, gummi, corticum. — 161. *favis*, cellulis mel recepturis; *fundamina*, propolin intl. v. sup. ad v. 40. — *H.* 162. *spem gentis*, solent Latini sobolem quamvis appellare *spem*, Plin. Paneg. 26, *spem Romani nominis* h. e. sobolem R. Supr. Ecl. I, 15, *gemellos, spem gregis.* W. — 164. *distendunt nectare cellas*, ornatius quam replent, explent; nam maiorem abundantiam repraesentare animo videtur, quod cellularum latera tumere facit. Sup. III, 124, *denso distendere pingui.* Sic *distendet spicis*

Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti;
Inque vicem speculantur aquas et nubila coeli;
Aut onera adcipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent;
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti, lentis Cyclopes fulmina massis
Quum properant, alii taurinis follibus auras
Adcipiunt redduntque, alii stridentia tinguunt
Aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:

165. *Cecidit custodia sorti.* Ex sorte: nam adverbium est, quod traxit a militia. Legimus enim: *Partibus aequabat iustis, aut sorte trahebat.*

178. *Grandaevis oppida curae.* Sicut senes muros tuentur, nec in bella prorumpunt.

horrea plena Ceres. Tibull. II, 5, 81, ubi vide Obss. Hoc idem alias est *rumpi*, ut Ge. I, 49. *H.* — 165. *Ad portas.* Plin. XI, 10: *interdiu statio ad portas more castrorum.* Ante utrumque Aristot. ἐπί τε γὰρ εἰσόδῳ ἑκάστῃ φύλακές εἰσιν. *Sunt enim in quolibet aditu custodes.* Mos hic traductus ex militia, neque enim in castris solum escubiae erant et vigiliae, sed in portis etiam. Caesar Gall. VIII: *hi qui pro portis in statione erant.* L.

166. An futuri sint imbres, ne reliquae exeant. cf. v. 191. — 168. *fucos*, apes maiores iis, quae mel faciunt. Colum. IX, 15, 1: *Mox vere transacto sequitur mellis vindemia. Eius maturitas intelligitur, cum animadvertimus fucos ab apibus expelli ac fugari; quod est genus amplioris incrementi, simillimum apis, et, ut ait Virgilius*, ignavum pecus, *et sine industria favis assidens. Nam neque alimenta congerit, et ab aliis invecta consumit. Verum tamen ad procreationem subolis conferre aliquid hi fuci videntur, insidentes seminibus, quibus apes figurantur. Itaque ad fovendam et educandam novam prolem familiarius admittuntur. Exclusis deinde pullis, extra tecta proturbantur, et, ut idem ait*, a praesepibus arcentur. — Vides veteres non ubique in physicis desipuisse. — 170-179. Ut in officina Cyclopum per partes opus fit a pluribus: sic in alveari plurium studiis. *lentis massis*, ferri, quod procudi ac duci potest, *properant*, properanter conficiunt, σπεύδουσιν, ἐπείγουσιν fulmen. cf. Callimach. in Dian. 49. — *Lacus*, ut fontes, pro aqua positus. Lucret. VI, 147, 148: *Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit, ubi in gelidum propere* (aut potius *propter*, dum prope adstat aqua) *demersimus imbrem.* Ov. Met. IX, 170, *gelida ceu quondam lamina candens Tincta lacu stridit.* Hoc magis poëticum, quam ut *lacus* ipsa vasa sint; etsi sic in vineis *lacus.* — Vides durari ferrum, ut Aen. XII, 91. 175. *In numerum*, κατὰ ῥυθμόν, ut Ecl.

Non aliter, si parva licet conponere magnis,
Cecropias innatus apes amor urguet habendi,
Munere quamque suo. Grandaevis oppida curae,
Et munire favos, et daedala fingere tecta:
At fessae multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant:
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi iam thalamis se conposuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis, pluvia inpendente, recedunt

VI, 27. Ad 174, 175 compara Callimach. in Dian. 59-61. Ceterum hunc eundem locum refinxit poëta Aen. VIII, 449-453. — 176. Ne quis, quod nonnulli fecere, hanc comparationem pro inepta et ridicula habeat, cum res exiguae et tenues tam magnificis exemplis ornentur, tenendum est, comparationem versari in operae industria; nos autem versari in poëta, cuius partes in hoc in primis carminis genere sunt, ut ornatu rerum tenuium delectet, quem in animantium actionibus es eo petere fas est, ut *humanis studiis et consiliis* eas *assimulet*, adeoque *comparationes, istis proprias*, ad animantia transferat. Accedit, quod tota tractatio de apibus nos iam adsuefecit imaginibus, a rebus ac fatis, moribus ingeniisque hominum petitis. — 177. *Cecropiae*, Atticae, κατ' ἐξοχὴν; nam Athenis optima mella nascuntur. — *amor habendi*, studium possidendi, dum mel parant. — *munere*, pro cuiusque vicibus, seu partibus assignatis: v. 158 sqq. — 179. *munire favos*, pulchrius quam fingere, facere, fabricari. (Alii intelligunt *opera* ad muuienda alvearia. *W.*) — 181. *pascuntur*, depascunt, v. Ge. III, 314; II, 375. De *arbutis* v. Ge. III, 300; I, 148: *glaucas salices* Ge. II, 13: *casiam*, II, 213, *pinguem tiliam*, a melle florum et foliorum, quod exsudant, glutini apum idoneum. — *ferrugineos hyacinthos*, alias, *purpureos*; *vaccinia nigra*, Ecl. II, 18, ubi vid. Not. et II. Vossium ad 437. — 188. *mussant*, murmurant, fremunt; cf. Aen. XI, 454. — 189. *thalami*, cubicula, pro alveis. — 190. *sopor suus*, ex usu huius nominis poëtico, illis debitus, quippe labore diurno paratus, aut solitus et usita-

Longius, aut credunt coelo, adventantibus Euris,
Sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
Excursusque brevis tentant, et saepe lapillos,
Vt cymbae instabiles fluctu iactante saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt,
Verum ipsae e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt; ipsae regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
Saepe etiam duris errando in cotibus alas
Adtrivere, ultroque animam sub fasce dedere;
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.

tus. — 192. *credunt coelo*, fidem habent coelo sereno. — 194-196. Observatum hoc multis, apes adverso vento volantes lapillis, tamquam saburra, se onerare, ne a vento abripiantur. — *cymbae instabiles*, levitate oneris fluctuantes.

197. Inter plures veterum de *apum generatione* opiniones erat etiam haec, non gigni nec nasci eas, sed ex floribus legi; vid. Aristot. H. A. V, 21, adde c. 19 22; Plinius XI, 16, s. 16. Nunc reginam, olim pro *rege* habitam, communem stirpis auctorem ac parentem, ovis pariundis solam vacare, post Swammerdammii et Reaumurii observationes communis opinio est; unde mox excludi apes, cum novas matres, tum mares, seu fucos, tum mellificantes apes, in quibus nondum ulla sexus nota reperta est. — 197-199. Novus orationis color: *Illum—mirabere*, h. alia, eaque non minus mira, apum natura est, quod concubitui non indulgent, nec concipiunt, nec pariunt. Colum. IX, 2, 4, *utrum examina — concubitu sobolem procreent; an haeredem generis sui floribus eligant, quod affirmat noster Maro.* H. — 199 *Nixibus*, partubus, a nitendo; unde *enixa*. S. — 203-205. Apes e floribus et herbis fetus legere dixerat v. 200 Quae sequuntur, non diversam, sed eandem sententiam, novis imaginibus exornatam praebent: *ipsae sufficiunt regem et populum*, sc. ex floribus, sive e *foliis* et *herbis*; nam hae modo praecesserant; et, ubi illi habitare possint, *aulas et cerea tecta refingunt*, h. fingunt, parant, ex florum succo ac polline. Cum itaque ex floribus et fetum, et fetus cunabula ac cubicula, et cibum etiam capiant, tanto florum ac mellis ex iis conficiendi studio inflammantur, ut interdum onere, quod ferunt, ita humo affligantur, ut alas atterant acutis lapillis; et viribus exhaustae deficiant. — 205. *generandi gloria mellis*, h. studium, spes et studium gloriae ex mellis generatione. *H. Tanta est* (illis) *gloria*

Ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
Excipiat (neque enim plus septuma ducitur aestas),
At genus inmortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem constructaque mella
Diripuere ipsae, et crates solvere favorum.
Ille operum custos; illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes;
Et saepe adtollunt humeris, et corpora bello

gen. mell. h. e. tanta eas excitat gloria, vel studium gloriae gen m.; vid. Not. ad Tibull. I, 1, 5. *W.* — 206. *Ergo*, cum tam facili ac prompta natalium ratione ex floribus se reficiant — *genus immortale manet*, quod copia poëtica trinis modis enuntiat. — 207. *Excipiat*, ut fortuna, sors, calamitas nos excipere dicitur; h. ut iis sit. — *septima aestas*, v. Aristot. Hist. Anim. V, 22; Plin. XI, 20; Colum. IX, 3; 3. — *plus*, plus quam. — 209. *Fortuna domus* ornatius, quam domus, et hoc pro apum genere. Comparari potest *Fortuna domus Augustae*, in primis in nummis; respectu ad statum et conditionem gentis fatali necessitate perpetuam ac perennem futuram; conf. Oudend. ad Suet. Aug. 65, quamquam notio illa serioribus temporibus deberi videtur.

210. 211. Videntur plures populi memorari, regum suorum in primis observantes. *Lydia ingens*, respectu non ad reliqua imperia habito, sed ad Croesi victorias et opus. — *Medus Hydaspes*, negotium facit Intpp. Est enim Indiae fluvius, cui epitheton *Medus* parum convenire videtur. Itaque post Servium in Media quaesivere flumen huius nominis, de quo tamen Geographi silent. Mihi poëta videtur designare imperium veterum Persarum, cuius fines ad Indiae illam partem, in qua Hydaspes est, pertinebant. De hac Indiae parte, Persis subiecta, egit accurate *Heeren* de *commerciis antiq. popul.* P. II. p. 300 sqq. Itaque pro Persico, seu Persa, *Medum* amnem poëtico more appellavit, ut Horat. Od. I, 2, 51, et al. — 212. 213. Respicit locum Seneca de Clement. I, 4. — 214. *crates favorum*, pro textis; v. Ge. 166. faciunt igitur, quod saepe exercitus fecisse legimus, duce amisso solvunt fidem, deficiunt. *H.* — 215. *Ille operum custos.* Facit Poëta Regem apum, vacanti omni labore, tantum praesidem custodemque agminis, ac vigilem totius alvei. Xenophon in Oeconom. *Intus praesidet his, qui favos conficiunt, ut pulchre et celeriter conficiantur.* Verbum Xenophontis respondens Virgiliano est ἐφέστηκεν. *L.* — 216. Vid. Varr. III, 16, 8; Aristot. H. A. IX, 40. — 217. *bello obiectant*, armis hostilibus, ingruentibus hostibus.

Obiectant, pulcramque petunt per volnera mortem.
His quidam signis atque haec exempla secuti,
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere: deum namque ire per omnis
Terrasque, tractusque maris, coelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia; nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere coelo.
Si quando sedem augustam servataque mella

219—227. Ex Pythagoreorum disciplina, quam deinde Platonici ac Stoici, quamquam diversis quique modis commentantes, amplexi sunt, haec sunt petita de anima mundi, h. principio agente, per omnem naturam fusa, omnium animantium animas subministrante, et easdem, dissoluto corpore, in se, ut sibi *συγγενεῖς*, recipiente. Cum autem illa mens subtilissimi ac purissimi aetheris aut ignis naturam habere crederetur, spiritus ex ea emanantes *aetherios haustus* dixit. Idem placitum exposuit Aen. VI, 724, 751; et tenendum illud propter multa alia poëtarum loca. Scilicet magna pars poëticorum philosophematum ex Empedocleis est petita, quorum magna auctoritas quondam esse debuit. — 219. Ex his signis, *τεκμηρίοις*, *atque haec exempla*, argumenta, *secuti*. Ornavit poëta vulgare: His apum factis quidam adducti sunt, ut opinarentur, etc. *H.* *His signis* h. e. quum haec signa sint. Notandus est ablativus absolutus cum participio per coniunctionem *atque* copulatus, argumentum certum, quam arcte ratio ablativorum absolutorum cum participiis cohaereat. Livius 21, 34: *Hannibal— obsidibus acceptis, et commeatu usus— sequitur*. Similiter Graeci, vid. Thucyd. I, 2, 65, 75. Demosth. in Mid. c. 3, 14, genitivum absolutum et participium coniunxerunt. *W*. — 222. *coelum profundum*, altum, in magnam altitudinem exsurgens; ut contra *altum mare* pro profundo. Versus idem Ecl. IV, 51 legitur. — 224. *tenues vitas*, animas, quippe aethereae naturae; *arcessere*, accipere. Mox *omnia*, spiritum omnium, quae vitam sibi ex aethere arcessivissent. — 226. 227. nihil perire (ut Macrob. S. Sc. II, 12), sed evolare in aetherem. *Sideris in numerum*, inter sidera; v. c. Vellei. II, 73, *fugitivos in numerum exercitus sui recipiens*. Cum enim corpore soluta anima propter aetheriam naturam altum petit, redit ea in coelum et astris admiscetur; unde successit mos illa opinio, qua iustorum ac piorum animas in sidera reponi arbitrati sunt.

228—237. De castratione favorum praecipere incipit, et quidem cum praesidia contra apum iram et furorem, fumum et aquae adspersionem, tum tempus mellationis vere et au-

Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu praetende sequacis.
Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias, et Oceani spretos pede repulit amnis;

ctummo tradit. — 228. 229. *augustam* ad sanctitatem sedis spectat. (Cerda et Ruaeus edider. *angustam*) *mella servata Thesauris relines*, pro thesauros mellis servati, qui *relinuntur*, resignantur; relini dicuntur proprie amphorae, dolia et alia oblita pice et obducta. — 229. 230. *fovere ora haustu aquarum*, pro fovere aquam haustam ore, h. tenere, continere; poëtica copia addit *sparsus* sc. *ora*, habens os sparsum, adspersum, prolutum, aqua, ne male olens sit. Expedita, uti patet, sententia; nam foetorem apes ferre nequeunt. Nisi cum re magis convenit, ut aqua adspersa fugentur apes quemadmodum fumo illato. Esset hactenus antecedens pro consequente: fovere aquam ore, pro, inspergere aquam. *H.* Posteriorem hanc explicationem amplectenti praeferenda erit lectio codicum nonnullorum *haustus — ore fove*, ubi participium *sparsus* ineptum est. Priorem ego quidem cum H. Vossio sequor; Virgilius monet, os aqua prius esse abluendum. *Fovere* fere est abluere, purgare lavatione. Aen. XII, 420: *fovere volnus lympha*, ubi res manifesta. *W.* — *Fumum praetendere*, h. ante se ferre. — 231-235. Sunt haec interposita. Bis in anno mella eximuntur: vere exacto (Colum. IX, 15, 4), et circa aequinoctium (IX, 14, 11). Locum olim sic accipiebam: *Bis gravidos cogunt fetus*, sc. agricolae, seu mellarii; *cogunt* autem, compellunt extra alvei vestibulum, v. Colum. IX, 15, 6: nonnulli adeo enecant, ut favorum copia sibi fiat. *fetus* autem pro apibus, ut *fetus adultos* supra v. 163. Sed huic interpretationi aliquid duri inesse sentis, si et verbum *cogunt* respicis et epitheton *gravidos*, cum tempore mellationis quidem apes *gravidae* inepte dicantur. Itaque accedo illis, qui *fetus gravidos* malunt esse ipsum mel, quod cogitur et aufertur. Dicitur *fetus* de quocunque proventu, pecudum, agri, arborum; hoc loco *proventus* apum est mel; epitheton *gravidus*, plenus, traductum et ipsum ab aliis fetuum seu proventus generibus et copia. *Cogere mel* proprie dicuntur mellarii, colligere. cf. 140. — *duo tempora messis*, mellationis. De his videndi Aristot. Hist. Anim. IX, 40; Colum. IX, 14, 5, 11; Plinius XI, 16 et 15. At trinam mellis vindemiam Varro memorat III, 16, 34. — 232-233. h. e. sub ortum Pleiadum. — Colum. XI, 2, 36: *Decimo Kal. Maias Vergiliae cum sole oriuntur — Nonis Maiis Vergiliae exoriuntur mane — VI Idus Vergiliae totae apparent.* conf. Plin. XVIII, 26, s. 66. — (matutinum s. heliacum intelligendum esse, monuit *Mollweide* in libello cui titulus *Commentationes mathem.-philologicae*, p. 386. *W.*) *simulac Pleias*, seu *Plias*, ex Πλειάς, *Taygete* (est ea una Pleiadum, quae h. l. una cum ipsa intelligendae sunt) *ostendit os honestum*, pulchrum, utpote Nympha,

Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hibernas coelo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, laesaeque venenum
Morsibus inspirant, et spicula caeca relinquunt,

terris, h. in conspectum venit, orta est. cf. Aen. VIII, 591, et alibi. — *et repulit pede*, quod faciunt, qui in altum enituntur, elevant se (conf. Met. Ov. IV, 710), *amnes Oceani* (Homerico vocabulo, ut Odyss. λ, 639; ambit enim terram amnis more), quia sidera cosmice orientia ex oceano assurgere videri possunt, ut sol; *spretos*, ornatu poëtico adiectum, et convenit iis, quae pede repellimus.

234. 235. Et sub occasum matutinum s. cosmicum, qui in VI Idus Novembris refertur; vid. Colum. ib. §. 84, conf. 77, 78. Plin. XVIII, c. 59 et 60. conf. sup. ad Ge. I, 21; vid. Pfass. *de Ortu et Occasu siderum* p. 59 sqq. *Aut ubi eadem* Pleias *descendit coelo*, occidit, *tristior*, quia tristi, ingrato anni tempore, *in undas hibernas*, tempestatibus vexatas, quippe mense Novembri. In mare autem se condere videri possunt sidera occidentia, *fugiens sidus Piscis aquosi*. Iam in hoc aestuant Intpp. quale hoc sidus sit, et qua ratione Pleias illud fugere dicatur. Non enim *Piscis* statim post Pliadis occasum oritur vel occidit, sed prius occidit. At non ex astronomicis, sed ex grammaticis rationibus loci interpretatio erat petenda. Sollemne est poëtis omnibus, etiam iis, qui de astronomicis praecipiunt, ut in describendis sideribus tabulas sui temporis coelestes, et asterismos in iis notatos, sequantur, formasque figurasque in iis pictas ita exprimant, quasi eae in coelo vere conspiciantur, scilicet ut ornatum versibus suis ex earum varietate petant. Est porro iisdem poëtis commune, ut sidus occidens dicatur *fugere* aut *sequi* alterum non alia de causa, quam quod in tabula coelesti seu proximum ei seu ex adverso positum, aut quocunque modo oppositum vel subiectum visitur. Sic apud Manilium I, 264: *Aurato princeps Aries in vellere fulgens Respicit admirans aversum surgere Taurum.* Praeivit iam Homerus Il. σ, 488, Od. ε, 274, ubi Ursa Orionem observare dicitur: καὶ Ὠρίωνα δοκεύει ex adverso positum. Ita centies Aratus et Manilius. Quod igitur Pleiades dicuntur *fugere Piscem seu Pisces*, ad situm siderum in sphaera spectat: nam Taurum, in cuius capite Pleiades sunt, quasi antecedentem sequitur alter Piscium, ut hunc fugere videri possint Pleiades, dum occidunt, sitque tantum sententia: occidit Pleias, cui a tergo vicinus est Piscis, si positum in sphaera respicias; vid. Excursus. I, Edit. nsi. p. 637. Piscem autem *aquosum* dixit, h. pluvias denuntiantem, ut *aquosus Orion* Aen. IV, 52, at *Piscis aquosus* Ovid. Met. X, 165. Etenim sole Pisces ingresso hiemale tempus est. Vnde etiam *undae hibernae* procellis vexatae. *H.* — 236. Coniuncta haec cum superioribus; nam dum mel exscinditur, iras apium maxime experiare. Varro III, 16, 7: *neque ignava, ut non, qui eius opus conetur disturbare, resistat.* — 237. *spicula caeca*, h. occulta: brevia, quae possunt latere. *Serv.* *Morsus* pro acu-

Adfixae venis, animasque in volnere ponunt.
Sin, duram metues hiemem, parcesque futuro,
Contusosque animos et res miserabere fractas:
At suffire thymo, cerasque recidere inanis
Quis dubitet? Nam saepe favos ignotus adedit
Stellio, et lucifugis congesta cubilia blattis,
Inmunisque sedens aliena ad pabula fucus;
Aut asper crabro inparibus se inmiscuit armis,

241. *Cerasque recidere inanis.* Dum sine malle sunt cerae; hoc dicit: si nihil habuerint in alvearibus, vel, te tollente, vel exadantibus pravis animalibus, apibus minutatim incisam ceram ministra. Stelliones varo et caetara, thymi fumo ab eis repelle.

aorum iclibus dici obvium. — 238. *Adfixae venis*, gravius, quam cuti, corpori affigentes se aius, qui eas infestat, *in vulnere*, in Infereudo vulnare. Nam aculeis amissis mori apes creditae. Plin. XI, s. 19. — 239-247. Sin apiarius hiemis immitioris metu, curaqua apum et miseratione, non omnes favos exscindat, et aliquam mallis partem apibus relinquat, at saltem, propter variorum insectorum insidias, suffiendus est alvaus, inanes cellae axscalpendae et recidendae, na quod in iis animalculum occultum lateat. Trapidabant at hic Intpp. Observata haec omnia iam erant Aristoteli, v. H. Anim. IX, 40, p. 946 A, sed in causis reddendis laborabat maximi philosophi acumen. — 239. *parces futuro*, conditioni ac necessitati apium futuras. Priscianus haec ipsa ad apodosin referabat, ut essent *parce* et *miserator*. Racapi nunc *metuens* pro *metues*, ut oratio melius vincta esset. *H.* Quomodo particulae *que—que* membra *parces—miserabere* vincira possint, cum miseratio sit causa *parcendi*, non intelligo. Bona est enuntiationum coniunctio: metuo hiemem at mellatione abstineo. Quod vero causa per copulam *et miserabere* adiecta est, id quamquam non suave, in poëta tamen morari non dabet. Itaque, frustra renitenta H. Vossio, *metues* restituandum; ut apodosis a verbis *At suffire* incipiat. *W.* — 240. Spoliato alveo at cibi penuria, hiemali tempore. — 241. *Vt omnes vitiosi fari tollantur*, curandum est. Colum. IX, 13, 8, conf. §. 11; 12; s. 14, 1, 2; Varro III, 16, 34 extr. — *At* in apodosi, ut supra aliquoties, εἶτα, ἀλλά, ἀλλάγε, attamen. — 243. *ignotus Stellio* (*lucertola*), non observatus, occulte adrepens. — *et blattis congesta cubilia*, h. blattae, cubilibus eo, in favos vacuos, congestis, adedunt favos. — *lucifugis*, per noctem vagantibus, ut Servius recte axplicat. Est vermium genus, *tineas* appellant, ceram depascentium; ex erucis in chrysallides, deinque in blattas lucifugas transformari solent. conf. Colum. IX, 14, 1, 2, 8, 9: *Phalaenam tineam mellonellam* L. vocari huc a viris doctis video. — 244. *fucus* (*vespa*) *immunis*, quod ipse nihil operae ad mellificium confert. cf. Hesiod. Ἔργ. 303. 304; Theogon. 594 sqq. — 245. *imparibus armis* h. l.

Aut dirum, tineae, genus; aut invisa Minervae
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Conplebuntque foros, et floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo,
(Quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est aegris alius color; horrida voltum
Deformat macies; tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt;
Aut illae pedibus connexae ad limina pendent;
Aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
Ignavaeque fame et contracto frigore pigrae;
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,

247. *Foribus suspendit aranea casses.* Virgilius quidem confundit: tamen sciendum, maiores animal ipsum masculino genere appellasse, hic *araneus*; retia vero quae faciunt, foeminino.

quibus apes pares non sunt. — *asper* v. Ge. III, 149. — 246. *invisa Minervae*, nota fabula de Arachne. — 248. *Quo magis exhaustae* apes sunt melle subducto (nec tamen eo usque, ut fame iis pereundum sit, nec alieno tempore), *eo acrius omnes* operam dant, ut iacturam tantam reparent; *ruinas generis lapsi*, ut paullo ante *res fractas*, a republica et imperio aliquo sumtum. Notum autem inter melliturgos, ex mellis abundantia inertia et luxuria solvi apes. Observatum iam Aristoteli H. A. IX, 40, versus fin. Hinc nec fucos omnes interimendos esse contendebant veteres; vid. eundem et Colum. IX, 15, 3. — 250. *foros*, alveos, favos in alveis, sive a locis spectaculorum, sive a tabulatis navium. — *et floribus horrea texent*, florum succo ac polline conficient favos; proprie cellulas, in quibus tanquam horreis mel reconditur.

251—289. De morbis apum et morborum cura. Versus 253 ad 263 interpositos esse memento, nec male fortasse parenthesi includas. Comparari possunt Varro III, 16, 20: Colum. IX, 13, ubi §. 7. totum h. l. expressit. — 252. *Vita tulit*, h. conditio, sors, natura, apum, ut βίος, et saepe *vita humana*. — 254. *alius color*, ἀλλοχροοῦσι. — 259. *Ignavae fame*, inedia. Sed proprie potest tamen accipi; est enim *fames hiberna* inter morbi causas; unde inter remedia infra v. 280 cibi copia ponitur. — *contracto frigore pigrae* proprie sunt ipsae *frigore contractae*. Sed transfertur hoc, poëtico more, ad ipsum frigus. — 260. *tractim*, tractu, dum trahitur susurrus, sive ad tem-

Frigidus ut quondam silvis inmurmurat Auster;
Vt mare sollicitum stridit refluentibus undis;
Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.):
Hic iam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallae admiscere saporem,
Arentisque rosas, aut igni pinguia multo.
Defruta, vel Psithia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et grave olentia centaurea.

264. *Hic iam galbaneos.* Id est, quum hic processerit morbus, galbanus incendeuda est; non, ut supra dixit, *thymus:* mel etiam in alvearia, medicatum tamen inferendum; non ut supra *cerae inanes.*

pus referas, ut sit continuo, iugiter; sive ad locum, ab uno angulo ad alterum, per omnes alveorum et examinum ordines susurro continuato, nil interest. Hoc fortasse doctius, ut Lucret. III, 529. mors *tractim* per membra ire dicitur. — 261. *Frigidus Auster,* v. ad Ge. III, 278. 279. Mox *mare sollicitum*, sollicitatum, commotum, ὀρινόμενον, seu deflusu maris reciproco, seu fluctibus littori allisis: — 263. *fornaces* sunt fabrorum ap. poëtas. Ternae comparationes ex Homero expressae Il. ξ, 394 —399. Aliam Homerici loci imitationem in Quinto Smyrnaeo videas, locupletissimi ad ornatus quaerendos ingenii poëta, modo castigatior esset, lib. V, 364—380—386—389, ubi facile agnosces luxuriem, si cum Virgilio compares.

264. De *galbano* v. ad Ge. III, 415. — 266. *fessas*, aegras, ut saepe. — 267. *admiscere*, scil. illis mellibus, quae infundis. Colum. l. l. *Id cum accidit, arundineis infusi canalibus offeruntur cibi, maxime decocti mellis, et cum galla vel arida rosa detriti.* Galla, excrescens ille in glandiferarum nonnullarum arborum foliis tumor, insectis gravidus, adstringentem habet naturam (unde h. l. *sapor gallae* pro galla), itaque profluvium sistit alvi, quo laborant vere ex certo pabuli verni genere apes. cf. Colum. IX, 13, 2; Varro III, 16, 22. — 269. *Defrutum* vinum dulce ac coctum, de quo multa apud Scriptores R. R. cf. Not. ad Ge. I, 295. *H.* — *Defruta*, quae coquendo spissitudinem acceperunt, et probe decocta sunt, illa *pinguia multo igni* nuncupantur. Porro » defrutum a deferrendo dictum, ubi ad spissitudinem fortiter despumaverit, effectum est: » ut Pallad. tit. XII, 18. » Vinum est, seu mustum ad tertiam vel ad dimidiam partem decoctum, quod nonnulli etiam *sapam* appellant. » *L.* — *Psithia* vitis utilissima passis uvis et conficiendo inde vino *passo.* v. Ge. II, 93. — 270. *Cecropiumque thymum*, v. sup. v. 112, 177. — *centaureum* s. centauriam, maius et minus,

Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolae, facilis quaerentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam,
Aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
Funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
Saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
Pastores et curva legunt prope flumina Mellae,
Huius odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,

278. *Prope flumina Mellae.* *Mella* fluvius est, iuxta quem herba haec plurima nascitur: unde et *Amello* dicitur; sicut etiam populi habitantes iuxta Lemannum fluvium, *Alemani* dicuntur. Lucanus: *Deseruere cavo tentoria fixa Lemanno.* — *Mella* amnis in Gallia Cisalpina, vicinus Brixiae, oritur ex monte Brenno. *Phil.*

281. *Sed si quem proles subito defecerit omnis.* Miro usus est ordine: nam primo ait, quemadmodum animalia, apibus inimica, pellenda sint: deinde quibus medicaminibus morbo possint carere: nunc dicit, penitus amissae qua possint ratione reparari.

a Centauro Chirone nomen traxit. v. Plin. XXV, 4. s. 14: 6. s. 30. 31. — 271. Consentiunt viri docti in hoc, *amellum esse Asterem Atticum caeruleum vulgarem*, quem in Italia, Sicilia et Gallia Narbonensi, incultis et asperis convallibus passim nasci Raius testatur; unde *facilis quaerentibus herba.* Eius foemam excudi curavit Martinus. Pugnat tamen pro melilnto flore luteo (Trifolio n. 5. ap. Linn.) Wedel Exercit. med. philol. Cent. 3. Exerc. 5. — 273. *uno de cespite*, h. uno eodemque soli loco; at Philargyrius doctius de radice accipit, ut *cespes* sit radix cespitosa, fibris inter se implexa. Sane si uno de loco, etiam una de radice plures caules emittit herba. — 274. 275. flore flavo, foliis purpureis violaceo colore. — 276. Solent arae serta ex hoc amello nexis (*Festons*) ornari. — 277. *Tonsis in vallibus*, quas pecudes tondent (v. Ge. I, 15. et al.); nam memorantur *pastores*, qui inter pascendum colligunt herbam. — 278. *Mella.* *Brixia* — *Flavus quam molli percurrit flumine Mella* Catull. 67, 33. Fluvium ex vicinia agri Mantuani memoratum vides. — 279. *odorato Baccho*, simpl. ἀνθοσμίαν, εὔοσμον, εὐώδη, ut Theocr. XIV, 16, odorum, generosum vinum, intellige. conf. Colum. IX, 13, 8.

281. Ingreditur nobilissimum locum de reparanda stirpe apum, cum morbo examina tota interierint. Sequitur autem opinionem veteribus communem (v. Varron. II, 5, 5: III, 16, 4. et multos apud Intpp. ibi et

Nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit,
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.

284. *Caesis iuvencis.* Verberibus occisis: bono autem sermone usus est: nam caedi interdum occidi, interdum verberari significat.

ad h. l. laudatos), posse ex bove caeso nova apum examina excludi; quod Aegyptiorum inventum et artificium esse vulgo iactabatur. Magonem et Democritum potissimum haec tradidisse, e Colum. IX, 14, 6. et 2, 4. discas. Fuisse videtur illa Orientis olim communis opinio, ut omnino insecta, ita apes ex putribus cadaveribus generari; cui illa observatio fortasse locum fecerat, quod apes in iis terris, ubi passim per silvas et sine cultu vagabantur, mel interdum in cadaveribus, exsiccatis puta, *sceletis*, ut leonis Samsonii exemplo constat, facere videbant. Huius porro rei observatione adducti, fuere qui fidem facerent, se, cum apum examina nova habere vellent, verno anni tempore, apum fetibus novis a natura destinato, cadaver bovis commodo loco exposuisse, quo apes tamquam ad alveum convolarent, et mater seu puerpera ova deponeret. In angustam illam domum v. 295—298 apes fragrantia appositae casiae thymique v. 303. 304 alliciebantur. Quod autem contundendo enecabant bovem, id vereor ne inani opinioni tribuendum sit; nisi quod fortasse sic putrefactio accelerabatur. Ceterum a Virgilio inventum hoc ab Aegypto in Thessaliam traductum est, v. inf. 317. — 282. *genus novae stirpis*, genus novum, a nova stirpe oriundum. — 283. *Tempus est pandere memor. inv. Arcadii magistri*, pastoris, Aristaei v. inf. 317. Sequitur igitur in hoc Maro eos, qui Arcadiae heroem eum ediderunt, inter quos Iustin. XIII, 7, 10. Alii in Thessalia fuisse Aristaeum tradiderunt; idem in insula Cea et Cyrenis cultus, conf. ad Ge. I, 14. Etiam Maro infra 317 sqq. Cyrenen in Thessalia collocavit, Penei patris antra inhabitantem, ipsum autem Aristaeum Tempe incoluisse significat. — 284. Et quomodo iam saepe, caesis iuvencis, *cruor insincerus*, corruptus ex putredine, *tulerit*, protulerit, generarit, *apes*. — 286. *omnem famam*, rei memoriam, narrationem. Ordinem narrationis ita instituit poëta: Aristaeum, Tempe Thessaliae incolentem, lue grassante apum examina amisisse. Conquestum calamitatem apud matrem cum iisset, ab hac responsum accepit, esse Proteum in Pallene 392 de causa morbi et medela consulendum. Adit iuvenis Proteum, ex eoque audit, luem immissam esse apibus propter tentatam ab eo Eurydicen, Orphei coniugem; expiandum esse flagitium et placandam Nympharum iram. Tum Aristaeus in Thessaliam redux sacrum parat, et caesas Nymphis victimas in nemore relictas paullo post revisens, apum examina ex visceribus prognata videt.

Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
Adcolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura faselis;
Quaque pharetratae vicinia Persidis urget,
Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora

287—293. Per totam Aegyptum. Videamus singula. *gens fortunata*, a terrae felicitate, seu fertilitate ex Nili incrementis — *Canopus*, ὁ Κάνωβος, Aegypti urbs, non longe ab Alexandria, quae occidentalem Aegypti partem designat (est enim Canopicum primum ab occidentali latere Nili ostium); unde Aeschyl. in Prometh. v. 846 ἔστιν πόλις, Κάνωβος, ἐσχάτη χθονός. — *Pellaeum*, h. Macedonicum, a Pella nobili Macedoniae urbe, unde *Alexander Pellaeus* dictus occurrit. Ex quo autem tempore Macedones Aegyptum obtinuere, a regibus ipsa terra *Macedonica*, adeo et *Pellaea*, appellari potuit. — *stagnantem* Nilum dixit, qui inundavit terras. cf. Lucan. II, 417. — *pictis faselis*, pulchre; nam hoc proprium Aegyptiorum, quemadmodum ex Diodoro lib. I, 98. et Herodoto II, 96. 97. satis constat, ut certo navicularum genere, *Baris* nomen erat, per Nilum discurrerent. *H.* *circum—rura*. Posituram praepositionis eandem vide apud Horat. Sat. I, 6, 59. *non ego — circum Me Satureiano vectari rura caballo — narro*. W. — 290. *Quaque vicinia Persidis urguet*, h. ab ea parte, qua Aegypto Persis contermina est, sive ab orientali; quae vicina sunt ac contigua, poëtis dicuntur *urguere*. (Praestat tamen, ut *vicinia* ductum sit a *vicinium*; ita ipse *amnis* urget vicinia, h. e. attingit fines Persidis). *Persis* h. l. pro imperio Parthico, more sollemni Romanorum poëtarum; sic *Medus Hydaspes* v. 211. hinc et *pharetrata*, quod de Parthis proprie dici solet; quis Parthorum pharetras ignorat? *Et qua amnis usque ab India coloratis* (inde ab Aethiopibus, v. Ge. II, 116) *devexus*, καταφερής, ex altis montibus, proclivi descensu in planiciem dum defertur, pronus, *fecundat Aegyptum viridem* laeto agrorum proventu, *nigra arena*, pro limo; est poëtis simpl. solum (ut Ge. I, 105: Lucan. II, 417, *si non per plana iacentes Aegypti Libycas Nilus stagnaret arenas*); *et ruens discurrit in septem ora diversa*. Igitur totus locus huc redit: Per totam Aegyptum, cum in occidentali latere, circa Canopum non longe ab Alexandria, tum in orientali, versus fines Parthici imperii, et per totam inferiorem Aegyptum (nomine Deltae celebratam), *omnis regio*, tota gens *iacit salutem certam*, ponit salutis spem ac fiduciam, *in hac arte*, reparandi apes ex boum visceribus. Locum vexatissimum videor mihi sic satis commode interpretari posse. At si iam de ipsa sententia et poëtica ratione iudicium ferendum est, Virgilii acumen et verecundiam desiderare mihi videor. Nam et nimia protracta et impedita friget oratio, et paullo ieiunius Nili natura bis describitur; quamquam singula membra suo ornatu ac lumine fulgere facile sentio. Praestat vero cum cod. Ro-

Vsque coloratis amnis devexus ab Indis:
Omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
Exiguus primum atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt artis, et quatuor addunt
Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus, bima curvans iam cornua fronte,
Quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
Multa reluctanti obsuitur, plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
Subiiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentis.

mano ordinem versuum ita mutare: *Et diversa* — *Vsque coloratis* — *Et viridem* (quem H. Vossius amplexus est. *W.*); aut cum Medic. aliisque compluribus ita: *Et diversa* — *Et viridem* — *Vsque*. Nam nunc quidem versus *Et viridem* — *arena* inepte positus est. *H.* Versus *Et* (pro *et qua*) *diversa* superiorem vel meridionalem partem Deltae significare videtur. *W.*

295. Conf. cum sqq. excerptum ex Florentino in Geopon. XV, 2. Seculus fortasse noster erat Varronem, cuius hac de re locus, ad quem Florentinus provocat, intercidisse videtur. — *contractus*, coartatus, spatio angusto factus, ad hunc ipsum usum, *locus*, οἶκος, *decem cubitorum in altitudinem et latitudinem*, inquit Florentinus. — 296. *Hunc* locum et *angusti imbrice tecti*, h. angusto tecto (cuius fastigiis imponi solent cavae tegulae, *imbrices*), et *parietibus artis*, angustis, *premunt* pro estruunt, sed multo elegantius, quasi coërcent; et quatuor relinquunt spiracula ad quatuor coeli cardines spectantia. — 299. Τριακοντάμηνον βοῦν Florentinus l. l. — 300. *spiritus oris*, h. os. — 301. *multa*, multum, *reluctanti*, πολλ' ἀσκαζομένῳ, ut apud Homer. Odyss. ν, 277; Il. ζ, 458. *obsuitur* in cod. Medic.; ceteri fere dant *obstruitur*, non deterius. — 302. *solvuntur*, resolvuntur contusa, comminuuntur, ut in putredinem tanto citius abeant, *pelle* tamen *integra* manente. Sed et simpliciter *solvuntur tunsa*, pro tunduntur: ὁμοῦ ταῖς σαρξὶ τὰ ὀστέα συνκλοῦντες· φυλακὴν δὲ ἐχέτωσαν, τὸ μὴ αἱμάξαι τι τοῦ βοὸς et rel. *viscera*, caro. vid. Aen. I, 211. — 303. *in clauso*, luto etiam denso obducta ianua et fenestris, ut diserte Florentinus p. 407; sed, ut adiicitur XXI die dies et purus aër admittitur, vento tamen excluso; tum rursus omnia oblita occluduntur. Quo facto, undecimo inde die, aperta domo, examina nova effervescere reperiuntur. Facile ex his apparet, quomodo mater apis in οἶκον penetrare potuerit. — *ramea fragmenta*, ramorum, h. ramos. — *casias* v. sup. ad Ge. II,

Hoc geritur, Zephyris primum inpellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat, et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis,
Miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt,
Donec, ut aestivis effusus nubibus imber,
Erupére, aut ut, nervo pulsante, sagittae,
Prima leves ineunt si quando praelia Parthi.
Quis deus hanc, Musae, qui nobis extudit artem?
Vnde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,

213. — 305. Haec faciunt ineunte vere. Plin. II, 47: *Ver aperit navigantibus maria, cuius in principio favonii hibernum molliunt coelum. — Is dies VI est ante Februarias Idus.* cf. XVI, 25. s. 39. — *novis coloribus*, floribus. — *rubeant*, efflorescant, niteant. Ge. II, 319, *vere rubenti*. — 308. *humor*, vitiatus putredine sanguis, sup. v. 285, *insincerus cruor*. — *teneris* autem *ossibus*, quia haec ipsa contusa colliquescunt. — 309. *Aestuat*, fermentescit Rem disertius vide in Florentini loco p. 407 extr. 310. *Trunca pedum* Graece pro *trunca pedibus*, et hoc pro truncis pedibus Locum expressit, sed suo more. Ovid. Met. XV, 382 sqq. — 311. *aëra carpunt*, ut *viam*, h. volant. quod idem est: *stridentia pennis miscentur*, *magis magis* pr. magis et magis, ut apud Catull. 64, 275, 313. *Erupere*, erumpunt, *ut sagittae* erumpunt, *nervo arcum pulsante*, propellente sagittam.

315. Artificium hoc reparandarum apum ab Aristaeo inventore repetitur. *Vnde nova hominum experientia cepit ingressus*, habuit exordia; unde processit; qua re homines adducti ad hanc artem ab experientia suppeditatam progressi sunt? — 317. Totum hunc locum a secundis poëtae curis profectum esse, tradunt Grammatici. Quod Aristaeo (cf. v. 283) inventum apum reficiendarum tribuit poëta, ignoratur, quo exemplo faciat, multoque magis, unde ei crimen tentatae Eurydices venerit. Fuit vetus Eumeli poëma Βουγονία; fortasse fabulae fuit fundus in illo. Fabulam ipsam v. ap. Ovid. Fast. I, 361. et Met. XV, 361. sqq. — *fugiens* simpl. relinquens Aristaeus e mente poëtae tum in Thessalia degebat, necdum Ceam adierat. — 319. *caput amnis*, Penei, non esse fontem, ut vulgo accipitur, sed ostium Penei, olim contendebam, Burmannum secutus;

Multa querens, atque hac adfatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater, quae gurgitis huius
Ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum,
Si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo,
Invisum fatis genuisti? Aut quo tibi nostri
Pulsus amor? Quid me coelum sperare iubebas?
En etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers

321. *Mater Cyrene, mater.* Invidiosum est, nomine parentes vocare: unde paulo post, *Et te, crudelem nomine dicit.* Sic in duodecimo in desperatione ait, *Ruitque implorans nomine Turnum.*

324. *Invisum fatis genuisti.* Si natus ex diis, invisus est fatis: sic in primo Aeneîdos, *Nos, tua progenies, caeli quibus annuis arcem.* Item, *Quis te, nate dea, per tanta pericula casus Insequitur?*

326. *Vitae mortalis honorem.* Bene *honorem* ait, quia arare, animalia pascere, apes etiam habere; erat honor: nam in ingenti honore fuit rusticitas. Alibi, *non ullus aratro Dignus honos.*

327. *Custodia sollers.* Diligens et perita industria. — *Te matre relinquo.* Ac si diceret: Sub ea perdo usum laboris, sub qua augere debueram.

ignoratione totius phantasmatis poëtici, quod nec alii ceperunt. *extremi amnis caput* nihil aliud esse potest, quam ipse fons et initia fluminis cf. 368. Sane antrum, ex quo fons progreditur, perpetua apud poëtas Fluviorum regia et Nympharum sedes; at h. l. per hunc fontem aditus est ac descensus fit ad antra et vastos recessus in visceribus terrae, ita ut apud animum fingenda sit magna aliqua caverna, e qua omnia flumina orta diversis viis ad terrae superficiem properent et suo quodque loco seu fonte erumpant, postquam sub terra e lacu magno, cuius generis multi in ista caverna sunt, progressa aliquantum viae emensa sunt. In eadem caverna, seu in parte eius aliqua magnum specus est, quod pro Penei regia et *Cyrenes*, quae eius filia seu neptis *thalamo* est; pervenitur ad illud descensu ad illam magnam cavernam facto, nunc quidem per fontem Penei fl.

321. Hunc versum et has querelas ex Homerica expostulatione Achillis cum Thetide Il. α, 349 sqq. expressas esse, notarunt Intpp; sed mirifice exornavit Virgilius nude ab Homero primum tradita. Cf. etiam Il. σ, 70 sqq — 323. *Thymbra*, ager Troadis, fluvio Thymbrio irrigatus, qui in Scamandrum cum Simoente iunctum se immittit, fano Apollinis nobilis. Strabo XIII, p 893. Est autem versus adumbratus ex Odyss. IX, 529. — 324. Sic Aen. II, 595. *quonam nostri tibi cura recessit?* — 326. 327; Exornavit poëta τὸ ἄτιμος Homeri. hanc gloriam, quam mihi multo cum labore, longae experientiae molestia, ex agrorum cultu et *pecudum* (adeoque etiam ex apum) cura paraveram,

Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, et ipsa manu felicis erue silvas;
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messis;
Vre sata, et validam in vitis molire bipennem;
Tanta meae si te ceperunt taedia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit. Eam circum Milesia vellera Nymphae
Carpebant, hyali saturo fucata colore,
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,

330. *Interfice messes.* Secundum Pythagoram, qui habere animam dicit cuncta crescentia. Vnde et alibi, *Aret ager vitio moriens.*

336. *Drymoque, Xanthoque.* Hae sunt, ut multi volunt, de quibus ait Iuno, *Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae.* Sed magis poëtice conficta nomina accipiamus. Sane mira varietate usus est: nam ne continuatio nominum posset creare fastidium, in aliis habitum, in aliis commemorat virginitatem, in aliis pulchritudinem.

hunc fructum amitto, eo privatus sum, et hoc quidem, cum te deam matrem habeam. Fuit autem Aristaeus inter heroes ac deos, vitae pastoritiae praesides, ideo Νόμιος dictus. — 329. *felices silvas*, arbusta fructiferarum arborum. — 330. *inimicum ignem.* Dudum notatum, hunc esse τὸ δήϊον πῦρ apud Homer. *interfice messes*, perde; Lucretianum verbum. *perimere*, *necare* in simili iunctura dixere etiam alii. Post *messes sata* cum *vitibus* iuncta, erunt arbores satae. — 331. *molire*, vibra, iacta, ut excidantur vites.

333. *sonitum*, confusum, nondum disertam vocem, qua filium agnoscere posset. Versus ductus ex Il. σ, 35, 36, ubi Thetis e fundo maris querelas Achillis resciscit. Quae sequuntur, e vita priscarum heroinarum adumbrata sunt. — 334. *Milesia vellera* v. Ge. III, 306. — *Vellera carpebant*, lanam ducebant fuso, nebant. — 335. *hyali colore*, h. hyalino, vitro simili, viridi. *hyalus*, ὕαλος, pro vitro nove dictum; fortasse, cum graecum aliquem poëtam sequeretur Virgilius. Simili ausu a Lucret. IV, 1120, *thalassina vestis* dicta. Sunt igitur *vellera fucata*, lana tincta, *colore hyali*, vitri, h. colore viridi, *saturo*, h. quo ipsa vellera saturata sunt; nam proprie *lana* est *satura*, quae satis colore imbuta est. Vbi *vitreum mare*, *vitreus pontus* dicitur, ad colorem caeruleum spectare epitheton videtur, si *vitreus fons*, ad pelluciditatem. *Vitream Circen* nova audacia dixit Horatius Od. I, 17, 20, pro marina. Praeiverat Corinna, quae ὑάλινον παῖδα pro marino usurpaverat; vid. Toup. Append. ad Theocrit. p. 20, 21. — 336. In huiusmodi enumeratione multorum nominum ex mythicis rebus petitorum videntur sibi valde placuisse veteres poëtae, nullus tamen magis, quam Ovidius;

Caesariem effusae nitidam per candida colla;
Nesaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias: altera virgo,
Altera tum primos Lucinae experta labores;
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
Ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae;
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deïopea,
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Volcani, Martisque dolos et dulcia furta;

fortasse, quia eruditionis laudem res habebat; et varietatis copiaeque gratiam nominum ex etymo significatus affundere potest. Nostris quidem sensibus periit illa suavitas. Ceterum hic locus et haec nomina ex Homero petita Il. σ, 37 sqq. Memorat autem Virgilius Nymphas omnis generis, cf. 383, nec modo Marinas vel Potamidas, verum Oreadas quoque et Napaeas (venatrices vers. 342-344). Sunt hae Iovis filiae; reliquae Nereides, duae Oceani filiae v. 341. Versus 338, qui Aen. V, 826, legitur, cum ab optimis et pluribus codicibus absit, manu aliena huc illatus videri potest. *H.* — 336-341. *Drymo.* Ἀπὸ τῶν δρυῶν, *ab arboribus* — *Xantho.* A colore *Xantho*, id est *flavo.* — *Ligea.* A cantu: quasi *canora.* — *Phyllodoce.* Quasi φύλλα δεχομένη, *folia excipiens.* — *Nesaee*, Νησαίη, quae et Νησώ: *ab insula.* — *Spio.* Ἀπὸ τοῦ σπείου, a *specu* Nympharum. — *Thalia.* A *viriditate* seu florum amoenitate. — *Cymodoce.* Ἀπὸ τῶν κυμάτων, ab *undis* et *fluctibus.* — *Cydippe.* Velut κῦδος ἵππων, *gloria equorum.* — *Lycorias.* Sive a lupino habitu: sive ab *Apolline*, qui et λυκωρεύς dictus. — *Clio.* Κλείειν, *laudare.* Hoc nomine et una est e Musis. — *Beroe.* A sonitu. *Taubm.* — 339. *flava Lycorias*, haud dubie flavis capillis, ut nos *blond*. — 342. Ambae cinctae auratis et pictis, h. variis pellibus, utpote Nymphae venatrices; cf. ad v. 336. — 343. *Asia* a tractu Lydiae, vid. sup. Ge. I, 383. Versum metieris sic, ut ultima in *Ephyre* non elidatur, ut in graeco: ἠδ' Ἐφύρη, ἠδ' Ὦπις. *H.* — *Ephyre.* Haec Corintho nomen dedit: unde Ge. II. *Ephyreia aera.* — *Opis.* Ab *oculis*: ab adspectu. — *Asia.* Ab Asia forte palude: de qua Aeneid. VII: *sonat Asia longe Pulsa palus.* — *Deiopea.* De hac Aeneid. I. *Taubm.* — 344. *Arethusa velox*, venatrix, cum Clio et Beroe, quas mireris in aquarum fundo inter Nymphas marinas memorari. — *positis sagittis*; quae tum deposuerat arcus. — 345. *curam inanem Vulcani*, studium in observando adultero et ultione sumenda, cum rete fabricaretur, quo Martem cum Venere opprimeret. Respexit locum Odyss. ϑ, 266 sqq. *H.* — *Clymene*, ab insigni gloria. *T.* — 346. *Martis doli* haud dubie idem notant, quod *dulcia furta*, cum clam Vulcano fierent, ut ibid. v. 268, 269. — 347. *densos—amores*, crebros, magno nu-

Aque Chao densos divom numerabat amores.
Carmine quo captae dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas inpulit auris
Luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere; sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flavum caput extulit unda;
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxuma cura,
Tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
Stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.
Huic percussa nova mentem formidine mater,
Duc, age, duc ad nos; fas illi limina divom
Tangere, ait: simul alta iubet discedere late
Flumina, qua iuvenis gressus inferret. At illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Iamque domum mirans genetricis, et humida regna,

mero longaque narrationis serie Nymphae pertexendos. — 348. *moll. pensa*, cf. Ecl. VIII, 64.

350. *Luctus*, querelae! ut v. 353 *gemitus*. — *vitrea sedilia*, nunc proprie, e vitro, *vitreis* disyllabum est, ut 355, *Penei*, quamquam hoc suspectum. Mox *sorores* non nimis severe dictum: v. ad 336. — 355. *Penei genitoris*, an Cyrenes? Sed perpetuum magnorum fluviorum epitheton *pater*, *genitor*. — 356. *nomine dicit*, nominat, poëtica periphrasi; conf. Aen. XII, 652. (Ad verba *te crud. dicit* conf. Ecl. V, 23. *W.*) — 357. *nova formidine*, repentina. (Proprie dixit *nova*; vid. 333. 353. *W.*) — 359. Versus ex Il. ω, 96, ἀμφὶ δ' ἄρα σφι λιάζετο κῦμα θαλάσσης. Qua se iuvenis per fontem in aquas infert, moles aquarum sinum facit et cavum, per quod, tamquam per antrum, ad loca subterranea descendit, in quibus aquarum receptacula sunt et fontes, inque his Penei. — 361. Versus ex Homer. Odyss. λ, 243. — 362. *Accipere* nos dicitur locus quem ingredimur, *mittere*, dum per eum transimus. — 363. Haec miratio novarum rerum in iuvenis animo, quamquam gravi cura oppresso, egregie memoratur. Compares Od. δ, 43 sqq. In sqq. antiquiorem aliquem poëtam ante oculos habere potuit, qui de rerum originibus tradebat, et Oceanum omnium dearum deorumque patrem, h. aquam commune omnium rerum principium cecinerat, cf. inf. v. 381, 382, et Il. φ, 195 sq. eiusque regiam, tamquam magnam in terrae visceribus abyssum et aquarum receptaculum descripserat; de quo secundum

Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantis,
Ibat, et, ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat, diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Vnde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua voltu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.

antiquiores Plato disputabat in Phaedone T. 1, Opp. p. 112. A, et contra eum Aristoteles Meteorolog. II, 2, 779, ed. du Val. B. C. Certe poëta hic non fontem Penei, quem Ovidius in simili loco Penei regiam facit, Met. I, 544, sed vastam aliquam cavernam sub terra narrat, e qua, tamquam e communi fonte, sed diversis partibus ac locis, omnia flumina orta diversis viis ad terrae superficiem, et ad suam quodque originem properent, et ex terra prodeant. Est tamen eadem ista caverna tamquam aliqua regia, in qua dii Fluvii fontiumque Nymphae sua palatia, suos thalamos, habebant; quorum unum Cyrene cum Nymphis suis tenebat. Secundum haec facile erit intellectu, quid sint *speluncis lacus clausi*, s. inclusi, qui sunt in speluncis, h. magnae illae cavernae recipiendis aquis, quas ipsi fontes scaturientes faciunt. — *lucos sonantes*; cum ex illis cavernis orta flumina procedant aliquantum viae subter terra, donec ad superas auras prodeant, huic viae littora nemoribus obsita, quae strepitu aquarum alluentium resonant, non incommode dare potuit. — 367. *flumina diversa locis*, quod in pedestri sermone, *diversis locis*. — *Lycus* h. l. Ponti fluvius, quia cum *Phaside* Colchidos fl. iunctus est, ut apud Strabon. XI, p. 801 B; et uterque in Pontum Euxinum se immittit. — 368. *Enipeus* Thessaliae, *Hypanis* Sarmatiae, nunc *Bog* dictum, nota flumina. *caput* h. l. fons. v. ad v. 319. *H.* Praefero lectionem optimorum codicum *Saxosusque sonans*; quae compositio poëta dignissima. Lucret. V, 33: *Aurea fulgentia mala:* Senec. Oed. 137, *aureo rutilante cornu*. Bonum sensum in enuntiatione *fluvius sonat saxosum* equidem non video. *W.* — 371. Fluviorum dii cornibus taurinis; res notissima. Padus vero habet *cornua aurata*, sive propter fertilitatem agri adiacentis, sive simpliciter, quia deorum attributa sollemni epitheto sunt *aurea*. Ad ramenta fluvii aurea referebat epitheton Cerda; conf. Plin. 33, 4. s. 21. Impetuosissimum autem amnem olim Padum fuisse, ex aliis locis manifestum est; conf. Ge. II, 451, 452; quamquam nunc eius natura diversa esse narratur. — 373. εἰς ἅλα πορφυρέσσαν, nigrum, ut notum.

Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et gnati fletus cognovit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
Germanae, tonsisque ferunt mantelia villis;
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae;
Et mater: Cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,

374. Pervenit tandem in thalamum matris Aristaeus. Exceptus ille hospitio lavatur, et mensa apposita recreatur; fit libatio in patris Oceani Nympharumque honorem. — 383. Inter haec matrem puta calamitatem ea filio rescivisse, et de remedio fortunae cogitasse; vino libato, ea flamma emicante omine capto, erecta illa filium ad Proteum ablegat, ut ex eo causam morbi et medendi rationem comperiat; degit ille ad Pallenes, Thessaliae peninsulae, littora 387 sq. — *pendentia pumice tecta*, antrum pumiceum, saxis exesis, ad camarae morem curvum et fornicatum; ergo latera et tholus sunt *pumice pendenti*; unde poëtico sermone exquisitius etiam *tectum pendens pumice* dicitur. — 375. *fletus inanes*, levi de causa susceptum dolorem, et cui facilis et parata medicina esset. — 376. *dant fontes*, adducunt aquas abluendis manibus. Excipitur puer ad veteris hospitii, inter heroes morem. — 377. *tonsis mantelia villis*, lanea; sed lanugine, quae in texti superficie eminet, attonsa, adeoque levia ac tenuia, mollia, non villosa et crassa; cf. Aen. I, 702 sqq. — 378. *reponunt*, seu, ut saeculo Augusteo fit, pro simplici ponunt, ut Ge. III, 527, seu ut tribuas notionem iterum iterumque. — 379. *tura (Panchaea*, v. Ge. II, 139) ardent in aris; de voc. *adolere*, proprie augere, hinc, in sacris proprio usu, flammam augere, incendere, v. ad Ecl. VIII, 65. Adolescit ignis in ara, h. l. *ignes Panchaei*, tura ex Arabia incensa. 380. Translatum hoc ab hominum conviviis, in primis festorum dierum; peractis epulis fiebat libatio, cf. Aen. I, 728. *H.* — 380. *Cape*, solemne fuit verbum in propinationibus, quarum multa vestigia, praesertim in Athenaeo: nam lib. I Vlpianus sibi petit propinari. Et lib. X: παρὰ Μηδείῳ τῷ Θεσσαλῷ δειπνῶν Ἀλέξανδρος, εἴκοσιν οὖσιν ἐν τῷ συμποσίῳ πᾶσιν προὔπιε: » Alexander » quum coenaret apud Medium Thessalum, essentque in convivio viginti, omnibus propinavit. *T.* — 380. *Bacchi Maeonii* vini Lydii, Tmolii supra Ge. II, 98, pro praestantiore genere. Nam Catacecaumenium vinum geographis, non poëtis notum; vid. Strab. XIII, pag. 931 extr. — *Carchesium* vas oblongum, ansatum, v. Athenaeum XI, p. 474. E. — 381. *Oceano*, quippe communi omnium fluminum et fontium patri. Il. φ, 195 sqq. et al. At 382. *Oceanus est pater rerum*, parens naturae. Libationem ac precas faciunt dii aliis diis et alibi, hoc loco ad placandas

Centum quae silvas, centum quae flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit;
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen. Hunc et Nymphae veneramur, et ipse

383. *Centum quae silvas, centum quae flumina servant.* Aut ducentas esse dicit: aut finitus est numerus pro infinito.

384. *Perfudit nectare Vestam.* Id est, in ignem vinum purissimum fudit; post quod, quia magis flamma convaluit, bonum omen ostendit.

Nymphas filio facit mater. — 383. *servant*, incolunt, ut saepe poëtae. inf. v. 459. — 384. *Vestam*, ignem. — 385. *subiecta*, subiiciens se, emicans et lambens laeunar: ut Ge. III, 241. Ecl. X, 74: *aqua subiectat arenam*. Erat autem hoc fausti ominis, ut saepe observatum; quo auspicio firmata mater, ut consilii sui bonum eventum animo praeciperet, puero suadet, ut Proteum adeat, ex quo reparandorum examinum rationem comperiat.

387. Locum hunc ex Odyss. δ, 364-384 sqq. adumbratum esse, omnes viderunt Intpp. ubi, monstrante Idothea, Menelaus in Pharo, Aegypti insula, eodem modo Protea aggreditur, ex eoque reditus in patriam fortunam exquirit. Fabula de Proteo ex Aegypto ducta est haud dubie; sedes eius apud Homerum ad Pharum insulam in littore tum deserto; hinc in *Carpathio Neptuni gurgite*, h. mari, versatur; nam Carpathos insula Aegypto obversa est. Sed alterum illud, quod *Emathiam*, late h. l. dictam, et *Pallenen*, procurrentem illam Macedoniae in formam peninsulae partem, pro *patria* ei assignat, hoc fabula aliqua antiquiore nititur, conf. h. l. Servium; quae etiam Lycophroni Alex. 115 sqq. memoratur: v. Apollod. II, 5, 9, et Obss. p. 158; Pieria et vicinae partes, inter has *Pallene*, antiquissimarum fabularum aliquot propria sedes est. Ceterum illa narratio de variis formis, in quas se transmutavit *Proteus* (et apud alios, ut Pherecydem Schol. Apollonii IV, 1396, *Nereus*: cf. Apollod. II, 5, 11), originem habere videtur ex poëtis cosmogonicis, qui rerum origines carminibus tradebant, et aquam omnium rerum principium ponebant; cuius transformationes in reliqua corporum genera, ignem, aërem, et rel. symbolica ista fabula exponebant. Eadem alii tamquam rem vere gestam narrarunt. De Proteo vid. Hymn. Orph. n. XXIV. — 388. 389. *piscibus et curru bipedum equorum iuncto*, pro curru piscibus et equis bipedibus iuncto, h. equis marinis, qui posteriore sui parte in pisces desinunt, qualia monstra vel ex vulgaribus picturis nota

Grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cuius
Armenta et turpis pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiundus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
Orando flectes; vim duram et vincula capto
Tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios quum Sol adcenderit aestus,

suut, *metitur*, pererrat, medium transil, ut saepe poëtae, praeeunte Homero, πέλαγος μέγα μετρήσαντες, et μέτρα κελεύθου. — 392. *Grandaevus Nereus*, proprio epitheto; est euim ea aotiquissimis diis. vid. Theogoniam Hesiodi v. 233. — 392. 393. Iliad. α, 70. Vides veram vatum ootionem, qui tantum aberat ut solis futuris praedicendis spectareotur, ut praeterita etiam aoimo ac memoria teneutes, praesentia prudentibus consiliis regere putareotur. — 394. 395. A Neptuno hoc tamquam γέρας Proteo datum esse ait. *immania Armenta*, monstra marina, inter qoae *phocae*, nobis vituli seu boves marini, *turpes*, foeda specie, v. sup. Ge. III, 52. Exornat autem his versibus illud Odyss. δ, 386. Ποσειδάωνος ὑποδμώς. Hinc Horat. Carm. I, 2, *Omne quum Proteus pecus*, etc.; et omnino poëtis hinc pastio monstrorum marinorum. Orta autem fabula Homerica ea observatione, quod certis diei partibus magnum phocarum numerum io littore apricari videbant homines; quae res armentorum speciem habebat, quae in pascua agerentur. Valde autem desertam illo tempore, quo haec fabula reperta, inferioris Aegypti oram cum Pharo iosula, praetexta littori, fuisse necesse est. — 396. *Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus.* Aliter oon edebat vaticinium. Videodus Homer. dicto loco, et Hygin. in Fabul. cap. 118. Paria de Sileno, qui nisi captus, oon edebat. Phrasis ipsa Graecorum est. Sophocl. in Philoct. δόλῳ λαβεῖν. *C.* — 397. *eventusque secundet*, eveotus secundos monstret, quomodo ii obtineaotur, h. remedia fortunae, modos reparaodi amissas apes. *H.* — *eventus*, quae ei acciderant mala, *secund.* in melius mutet, monstrando causam, qua sublata apes reparatae suut. 399. *vincula tendere alicui* est *iniicere*, *innectere vincula*. Similiter Aeneid. II, 236: *vincula collo intendunt.* Sed *vim tendere* cum casu tertio ootat vim adhibere. Verba diverso significatu in eadem periodo pluribus iunguntur substantivis. Vid. not. ad Tibull. III, 3, 21. *W.* 400. *circum haec*, ἀμφὶ ταῦτα pro διὰ, ad haec, his vinculis adhibitis. — *inanes*, ut inanes sint. Ceterum vatum haec reluctatio ducta est ab ingratis spasticis affectionibus, quibus corripi solebant ecstaticorum corpora. — 401. Ex Odyss. δ, 400 sqq. quo comparato, videbis, Virgilium

Quum sitiunt herbae, et pecori iam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
Verum ubi conreptum manibus vinclisque tenebis,
Tum variae eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leaena;
Aut acrem flammae sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet: aut in aquas tenuis dilapsus abibit.
Sed, quanto ille magis formas se vertet in omnis,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret quum lumina somno.
Haec ait, et liquidum ambrosiae diffundit odorem;

prudenter omisisse ea, quae a poëta iam ita ornata erant, ut nihil addi posset; in reliquis autem ornatu verborum et sententiarum certare. *H.* — 401. Aperit tempus, locum, opportunitatem, quibus capiendus Proteus. *C.* — *medios quum sol*, etc Fere enim numina tunc videntur. — Nituntur ista auctoritate Homeri asserenti tunc Proteum e mari emergere, quasi se tunc det conspectandum: Ἦμος δ' ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Τῆμος ἄρ' ἐξ ἁλὸς εἶσι γέρων ἅλιος νημερτής: » Quando ergo Sol medium caelum ascenderit, Tunc e mari emerget senex marinus veridicus. » Servio et Cerdae sic opinantibus, non adsentitur Cl. Voss qui affirmat nemini fas esse hora meridiana deum adire, neque templa, nec ad illorum ianuas alta voce loqui. Tunc, ait, ut media nocte, saeviunt Lemures, Spectra, tunc inprimis sese ostentat terribilis Empusa, cui pes unus aheneus, alter asininus; et quae pro libito sese in Taurum, viperam, muscam, mulierem formosam, et belluam vultu ardentem convertit, ut ille Proteus. *L.* — 403. *In secreta senis*, secretam sedem. Adumbrata autem haec quoque sunt ad communem hominum antiquorum sensum et opinionem, in solitudine versari deos, inprimisque meridie, medio aestu, in agrorum silvarumque solitudine deos pastoritios et agrestes.

406-410 In varias formas se transformabit; hoc ornatur per enumerata singula. — 407. *sus horridus*, horrentibus setis, *atra tigris*, horrenda et saeva. — 408. *fulva cervice leaena*, ἠυγένειος, ibid. 456. — 409. 410. fiet flamma vel aqua; at quam ornate! — *Excidet*, elabetur, effugiet, ut ἐκπίπτειν; *dilapsus abibit*, ornatius, quam dilabetur. — 412. *contende*, intende, contrahe, πιέζειν Hom. v. 4 9. — 414. Vulgatior ratio est: *cum somnus tegeret lumina*.

415. Hic vero cum Homerica simplicitate et veritate contendit Virgilii elegantia et ingenium; nam in Odys-

Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis conpositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis;
Intus se vasti Proteus tegit obiice saxi.
Hic iuvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Conlocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
Iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos

sea v. 444 sqq. *ambrosiae odor* iis, qui sub phocarum pellibus laterent, quam maxime erat quidem utilis, rei tamen ipsius parum iucunda narratio: at in nostro corpus iuvenis ambrosia inungitur, ut ille novum robur, novas vires ad vinciendum et domandum senem accipiat. *Atque—vigor.* Nam illa: quod *dulcis spiravit aura*, et quidem *crinibus compositis*, ornatus poëtici causa adiecta. — 415. *ambrosiae odorem*, h. ambrosiam odoratam, odorem emittentem, *diffundit*, per membra filii. *H.* — *diffundit* e patera in concham, antequam ungat filium. *Voss.* — 416. *perduxit*, h. perunxit: at illud exquisitius. Porro vulgari ratione *perduci ambrosiam per corpus*, exquisitius *corpus ambrosia* dicunt. — 417. *aura dulcis*, h. odor. — *habilis vigor*, qui reddit habilem, aptum, idoneum rebus agendis, fortem. — 418. Est antrum exesa in rupe, quo plurimum undarum maris (*plurima unda* cf. Not. ad Ge. II, 182. *W.*) penetrat; sed, postquam intravit, in plures sinus, h. cavitates antri et recessus, dispergit se, *scindit sese.* Ita malim interpretari, quia de specu agitur. Alioquin non damnem illam rationem, ex qua *sinus reducti* fluctuum, allisorum scopulis, et longo tractu recedentium, cavitate intus relicta, intelliguntur. Idem fere versus Aen. I, 160, 161. — 421. 422. Haec ita intelligo, ut anteriore huius recessus (*Bay*) parte patente sub dio navium statio, in interiore, intra scopulos reducta, antrum fuisse dicatur; huic pro munitione ac foribus scopulus obiectus erat, in quo Proteus v. 436 considet ad recensum armentorum. *deprendi* naves tempestate notissimum. — *tegit*, legere consuevit. — *obiice*, in prosa: *obiectu.* — 423. *aversum a lumine*, in loco, quo lumen inde ab ostio antri non permeat. — 424. *ipsa procul nebulis obscura*, h. in nebula ex aequore surgere solita — *resistit*, stat; ut Apollo in nube ap. Homer. Il. ε, 185; ο, 308. Quod Homerus v. 402. Proteo pulchre tribuebat, *μελαίνῃ φριxὶ καλυφθείς*, ad Clymenem, mutata ratione, transtulisse videtur, ut ipsa obtecta sit nebula caliginosa. *H.* Quomodo φρίξ, quod est apud Homerum, ad *nebulam* trahi possit, non exputo. *W.*

425. *Sirium* pro sole h. l. accipi volunt. Enim vero mediam aestatem et aestivum calorem ostendit priore versu, et per Sirii s. caniculae ortum

Ardebat, coelo et medium Sol igneus orbem
Hauserat, arebant herbae, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant;
Quum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exsultans rorem late dispersit amarum.
Sternunt se somno diversae in litore phocae:
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni,
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus conponere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque iacentem
Occupat. Ille suae contra non inmemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque,horribilemqueferam,fluviumqueliquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit pellacia, victus

declarat, ut poëta. cf. Aen. III, 141: X, 273. — *Ardebat*, ἔφλεγε, *Sirius rapidus*, ut calor, aestus, sol rapidus, h. vehemens, gravis; *torrens sitientes Indos*, h. Aethiopes. v. sup. v. 293. In tali anni tempore medium diei tempus subiicit altero versu: *coelo et medium Sol igneus orbem Hauserat*, peragraverat, emensus erat. Colum. X, 313. Titan. — *Hauserit et flammis Lernaei brachia Cancri*; et saepe *exhaurimus* labores et alia, quae ad finem perducimus. Ornavit haec, quae Homerus simpliciter posuerat. — 428. *siccis Faucibus*, alveis. conf. Ovid. Met. II, 262, 263. et 269. *H.* — 428. Radii coquebant flumina usque ad ipsum limum. — 430. 431. Ornatius haec, quam Homerus l. l. 448. Φῶκαι δ' ἐξ ἁλὸς ἦλθον ἀολλέες. — *rorem amarum* πικρὰν ἁλὸς ὀδμὴν dixerat ille v. 406. — 432. *diversae in litore* in prosa: diversis partibus litoris; ut *flumina diversa locis* supra 367. — 433-436. Ornatiora, quam Odyss. δ, 411—413. et 450. 451. — *Vesper reducit vitulos* poëticum pro: pastor reducit vesperi, ut in Eclogis. Ornate illud v. 435 expressit: reducit oves balantes. *H.* *considit* antiqua forma pro consedit. Perfectum et praesens (*recenset*) crebro se excipiunt; ut supra notatum est. *W.* — 437. Sequentia e Graecis Odyss. l. l. 454. sqq. — *manicis occupat*, vincit, adiuncta notione celeritatis. — 438. Impatientiam praeclare memorari in iuvene, nemo non videt. — 441. *in miracula rerum*, in miras res, formas. — 442. *horribilemque feram*, possis

In sese redit, atque hominis tandem ore locutus;
Nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
Iussit adire domus? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quidquam;
Sed tu desine velle. Deum praecepta secuti,
Venimus hinc lapsis quaesitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad haec vates vi denique multa
Ardentis oculos intorsit lumine glauco,
Et, graviter frendens, sic fatis ora resolvit;
Non te nullius exercent numinis irae.

suem ex v. 407 intelligere; sic Gr. θήρ; sed hoc argutius. *H.* — 444. *in sese*, in suam formam. Nam agitur de corpore. *W.* — 445. *Nam*, satis nunc quidem noto usu, ex Gr. γὰρ pro δὴ, *quis tandem?* (Add. Terent. Phorm. V, 1, 5. *Nam quae*, ubi Donatus hunc locum attulit. *W.*) Homer. Od. δ, 462. Τίς νύ τοι — θεῶν συμφράσσατο βουλάς; — τέο σε χρή; 447. *Scis Proteu, scis ipse*, ex Il. α, 365. — *est*, noto graecismo, ut Ecl. X, 46. οὐκ ἔστιν (οὐ δυνατόν ἐστι) θνητῶν τινα ἠπεροπεύειν σέ τι (κατά τι). — 448. *desine velle* sc. fallere me. Ita cum Burmanno olim interpretabar secundum lectionem vulgarem *cuiquam*; atque etiamnum, lectione bonorum librorum *quidquam* recepta, non aliter accipiendum esse video. Nam extorta est cum vi altera interpretatio: *tu desine velle* sc. te fallere quidquam, ne simula, te latere quidquam. Servius et alii supplent *desine velle* scire, h. e. ne quaere ex me, quod ieiunum est. *H.* Ceterum *quidquam*, pro quo alii dant *cuiquam*, unice verum. Nam ad codicum auctoritatem elegantia accedit structurae: *fallere aliquem aliquid*, ad graecam compositae. Demosth. de Pace p. 59. l. 20. οὐδὲν τούτων ἐξαπατήσας φανήσομαι. Nec verum est, quod nonnulli contra lectionem *quidquam* monuerunt, esse in ea ambiguitatem, cum construi posset; *nec est, quidquam fallere* (*latere*) *te*. Nam qui Latine sciunt, non ignorant, est pro *licet* accusativum cum infinitivo activi non adsciscere solere. Denique saepius Maro Graecorum usum pronominis τι imitatus est. Ecl. VII, 10, *Si quid cessare potest*. W. — Cl. Voss lectionem *cuiquam* anteposuit, et hunc sensum profert: te Proteu, qua scientia praestas, nemo decipere potest: sed desinas et tu decipere. *L.* — 449. *quaesitum hinc oracula*, h. remedium sortis vice editum, *lapsis rebus*, calamitati ex apum internecione. *H.* — 450. *Vi multa*. Magno impetu. Hypotyposis est ἐνθουσιασμοῦ. Priusquam enim divinitatem accipiunt, corpore horrescunt, oculi scintillant, caput iactant, etc. Cuiusmodi luculenta descriptio est, Aen. VI, 77. *Taubm.* — 451. *oculos, lumine glauco*, glaucos, *ardentes*. — 452. *ora resolvit fatis*, ad edenda fata. Ceterum v. 450—452 narrata non ad indignationem, sed ad furorem vaticinantis pertinent.

453. Episodium, quod sequitur, de tentata ab Aristaeo Eurydice, inflicta

Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant,
Suscitat, et rapta graviter pro coniuge saevit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
Inmanem ante pedes hydrum, moritura puella,
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus aequalis Dryadum clamore supremos
Inplerunt montis; flerunt Rhodopeïae arces,
Altaque Pangaea, et Rhesi Mavortia tellus,

455. *Haudquaquam ob meritum.* Id est, non tales quales mereris: nam eius uxori causa mortis fuisti. Inferret autem digna supplicia, nisi fata prohiberent; quibus faventibus ira numinum minora infert, licet maiora non possit.

ab Erinnysin poena, et luctu Orphei, cum eius descensu ad inferos, reddita et frustra reducta uxore, omnino omnium est elaboratissimum. *Non nullius numinis*, h. e. profecto alicuius dei, Nympharum scilicet, vide v. 532. — *irae exercent*, vexant, persequuntur, *te.* divinitus haec calamitas tibi immissa est; ut solebant antiquitus pestes, morbi, agrorum sterilitates etc. civitatibus ira deorum infligi propter ἄτην seu ἄγος, piaculum. Ita h. l. Aristaei ὕβρις apum internecione divinitus vindicatur. — 454. *Magna luis commissa*, pro magno flagitio haec tibi tamquam poena inflicta est. — *Orpheus*, Orphei umbra, Manes, *haud quaquam ob meritum*, merito suo, *miserabilis*, *suscitat tibi has poenas* (fortasse ποιητικώτερον *Poenas*, h. Furias), *ni fata resistant*, nisi ita in fatis sit, ita evenerit, ut tibi avertendarum dirarum et expiandae culpae ratio ac via monstretur. Itaque curandum est, ut Orphei Manes placentur. (etiam Voss. putat iungenda verba *miserabilis haudq. ob meritum*; alii vero ad Aristaeum referunt, *haudquaq. pro merito*; quibus potius accederem. *T.*) — *rapta* (de conatu) *pro coniuge*, verecunde ac pudice, cui Aristaeus vim inferre voluerat. *H.* Malim *rapta* pro erepta morte accipere. Sic *ademptus* pro mortuus Horat. Od. II, 9, 10. Add. infr. 504. *W.* — 457. *fugeret praeceps*, praecipiti seu praecipitato cursu: *per flumina*, h. ripam fluminis. Ceterum comparent cultioris ingenii adolescentes cum sqq. Ovid. Met. X pr., Hermesianactem ap Athenaeum XIII. pag. 597. a Ruhnkenio nuper illustratum. Adde Senecam Herc. fur. 669 sqq.: Herc. Oct. 1031. — 459. *servantem ripas*, incolentem, in iis latentem, ut paullo ante, λοχήσαντα.

460. *chorus aequalis Dryadum*, pro aequalium, una cum ea nutritarum. cf. v. 532. 533. — 461-463. Per totam Thraciam lamenta Nympharum audita sunt. — *arces*, Ῥοδοπήϊαι ἄκραι, pro montium iugis, more poëtarum. v. Ge. I, 240. Enumerantur montes Thraciae, quae *tellus Mavortia*, Marti

Atque Getae, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse cava solans aegrum testudine amorem,
Te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manisque adiit regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu conmotae Erebi de sedibus imis
Vmbrae ibant tenues, simulacraque luce carentum:
Quam multa in foliis avium se millia condunt,

470. *Nesciaque humanis.* Ad exitum futurae rei respexit, non ad principium: nam primo meruit Eurydicen.

sacra, *Rhesi*, qui, post Orphei quidem tempora, ad Troiam duxerat Thraces. — *Getae* ex antiquiorum more, minus ad geographicas rationes, et h. l. memorari videntur. cf. Ge. III, 462. — *Actias Orythyia*, quam, ut Nympham regionis, memorasse videtur, erat Erechthei, Athenarum regis, filia (unde *Actias*; Attica olim *Acte*, *Actice*, quod nomen inter poëtas haesit), a Borea rapta. — 464. *solans*, leniens, conf. Not. ad Aen. I, 238. *H.* — *Cava testudine.* Periphrasis citharae, cuius usus repertus est hoc modo. Quum regrediens Nilus in suos meatus, varia in terris reliquisset animalia, relicta etiam testudo est: quae quum putrefacta esset, et nervi eius remansissent extenti intra corium, percussa a Mercurio sonitum dedit: ex cuius imitatione cithara est composita. *L.* — 465. *solo in litore.* inf. v. 508, *deserti ad Strymonis undam.* — *secum*, cf. Ge. I, 389 *H.* — *ven. die, decd.* Compara Horat. Od. II, 9. 10: *nec tibi Vespero Surgente decedunt amores, Nec rapidum fugiente Solem.* W. — 467. *Taenarias fauces*, specum in Laconica ad Taenarum, in promontorio, cui ex adverso alterum est Maleae promontorium; hoc loco poëtice illud posuit, ut certum aditum Orci memorare posset. — 468. *nigra formidine*, ornate, pro tenebris. — 470. ἀμείλιχος Ἀΐδης. Volebat dicere regem corde nescio mansuescere. *H.* Convicium hoc de Inferis, Plutone, Manibus, iactatum aliis. Hesiod. in Theog. de Plut. νηλεὲς ἦτορ ἔχων: *habens immite cor.* L

471—480. Ornatissimus locus per enumerationem cum delectu factam. — 472. Ψυχαί, εἴδωλα καμόντων Il. ψ, 72. — *Vmbrae.* Distinguit hic inter umbras, et simulacra ex doctrina veterum, qui distinguebant εἴδωλον, σκιὰν, σῶμα, ψυχὴν, *idolum*, *umbram*, *corpus*, *animam*. Cerda. — *ibant*, ad canentem confluebant. — 473. *Quam multa* etc. Concurrebant umbrae ad illum audiendum instar

Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber :
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptaeque puellae,
Inpositique rogis iuvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus inamabilis unda
Adligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara, caeruleosque inplexae crinibus anguis
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.

volucrum etc. *C.* — 474. *ubi vesper aut hibernus*, procellosus (ot χειμὼν et *hiems*) *imber* eas *agit de montibus* (v. sup. ad Ge. I, 374, 5.) ad silvas et arborum tecta. cf. Aen. VI, 309—312. — 475. *corpora heroum* simpl. heroes. Versus hi adumbrati ex Odyss. λ, 37-43. — 478-480. Quos Cocytus et Styx a reditu prohibent. Iam ornatum vide. Pro Cocyto, limoso et arundinoso fluvio, *limus niger et deformis arundo*, cuius, si late omnia obsidet, iniucundus ac tristis adspectus est: adeoque *palus inamabilis*, ἀνέραστος pro μισητή, invisa, detestabilis, et *tarda unda*. Porro *circum*, ab omni parte, *alligat* et *coërcet*, implicat, impedit, ut Statius et alii hoc idem efferunt. — *Styx novies interfusa*, dum novies ambit Erebum. Hoc ultimum exprimere voluere Claudian. XXXIII, 23, *quos Styx liventibus ambit Interfusa vadis*, et Statius Theb. IV, 524: *Et Styx discretis interflua Manibus errat.* — 481. *ipsae domus* Plutonis regia esse possunt; sed verius, Tartarus; *ipsae domus Leti et intima Tartara*; splendidius hoc, quam loca, penetralia. Aliter Aen. VI, 277, ubi *Letum* in primo Orci aditu collocat. Reliqua de Tartaro utrobique conveniunt. v. 555. sqq. — 483. *inhians*, simpl. hians. — 484. Sententia est aperta, Ixionis rotam, cui ille illigatus erat, substitisse, Orpheo canente. Haeremus tamen in verbis: primum in *rota orbis* et tum in *constitit vento*. Prius primo obtutu per periphrasin pro rota dictum esse videtur, nullo tamen alio exemplo firmari potest; nisi putes esse dictum. ut, *axis orbis*, et *rota rhombi staminea* ap. Propert. III, 4, 26. (III, 6, 26) pro rhombo, cui stamina seu filia, licia, circumdata sunt. Occurrit contra *orbis rotae*, ut in Tibullo: I, 5, 70. *Versatur celeri Fors levis orbe rotae*, et ex Plinio laudantur *orbes rotarum*. Igitur alio modo ab aliis accipitur *rota orbis* pro rotatione orbis seu rotae. At enim exempla huius usus non minus desiderantur; quae enim laudantur, parum firma sunt. Apud Propert II, 7, 37 (8, 8.). *Vinceris aut vincis; haec in amore rota est*, non est rotatio, sed est tropicus usus rotae Fortunae pro vicissitudine dicta. Inf. Aen. VI, 748, *ubi mille rotam volvere per annos* quis dixerit esse volvera

Iamque pedem referens casus evaserat omnis,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens (namque hanc dederat Proserpina legem)
Quum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
Restitit, Eurydicenque suam iam luce sub ipsa,
Inmemor heu! victusque animi, respexit. Ibi omnis
Effusus labor, atque inmitis rupta tyranni
Foedera, terque fragor stagnis auditus Avernis.

rotationem? Est rota pro orbe, complexu certo annorum dictum. Caret igitur et hoc idonea usus auctoritate. Modestius igitur est continere se in dubitatione, nec pro arbitrio pronuntiare. — Alterum, *vento*, spectat haud dubie ad modum cessantis rotationis seu motus rotae. Hunc a vento peti a poëtis, in editione maiore docui multis locis appositis; quaeritur nunc casus sextus *vento* quomodo iungi possit cum *constitit*. Dixi posse esse aut *a vento*, ut, vento vehementiore, quos alias circumagebatur rota, subsidente, subsideret motus rotae, sicque illa subsisteret; atque haec est simplicior et vulgarior ratio; aut ut *ventus* dictus sit pro *turbine*, *vortice*, *δίνη*, quae tribui solet rotae, quando illa circumagitur; ita erit: *rota constitit vento*, in vel a rotatione sua, motu et turbine; quod quidem doctius esset, at usum voc. *venti* hoc sensu vix aliunde probes. Boni interpretis erat, singula afferre cum suis causis. Nunc si iudicium nostrum addere licet, etsi neutra ratio satisfacit, praeferam *rotam orbis* dictam pro orbe: *orbis*, κύκλος, rota, substitit *vento*, ἀνέμῳ pro διὰ ἀνέμου, venti impulsu cessante. *H.* *vento* videtur esse *vento sopito*, vid. Not. ad Ecl. II, 26. *W.*

485. Mirum in sqq. narrationis artificium, quod facile sentias, si ad vulgarem sententiarum iuncturam revoces orationem. Legis autem, ne respiceret, excogitandae consilium ex vulgari superstitione natum esse videtur, cum res aversandas etiam in sacris magicis respicere vetarentur; cf. sup. Ecl. VIII, 102. — 490. *iam luce sub ipsa*. Seneca Herc. fur. 813: *Postquam est ad oras Taenari ventum* etc. et *superas veniebat ad auras* v. 486. — 491. *victus animi*, noto Graecismo, pro *vict. animo*, cupiditate. *H.* *victus* absolute dicitur is, qui a proposito recedit, re aliqua permotus. Ita *victus* saepe ex contextu explicandum. Aen. IV, 370, *Num lacrimas victus dedit?* h. e. permotus precibus et misericordia. Aen. II, 699, *Hic vero victus genitor* h. e. ostentis evictus. Hic *victus* notat motus desiderio et amore uxoris. *animi*. Genitivus sedem desiderii significat, ut in compositione Aen. IV, 203, *amens animi*, et Tacit. Hist. III, 73, *captus animi*. W. — *effusus*, irritus, ut ἐκκεχυμένος. — 493. *Foedera*, foedus, conditio, a Plutone imposita. Hic vero exemplum memorabile habes, quomodo incauta aemulatione res ad insanam subtilitatem evehi possint. Hic *auditus fragor*. — At Lucanus Servio

Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? En iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Iamque vale; feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Conmixtus tenuis, fugit diversa, neque illum,
Prensantem nequidquam umbras, et multa volentem
Dicere, praeterea vidit; nec portitor Orci
Amplius obiectam passus transire paludem.
Quid faceret? Quo se, rapta bis coniuge, ferret?
Quo fletu Manis, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine mensis
Rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam

laudatus ultra etiam processerat: *gaudent, a luce relictam* (f. reductam, revectam, retractam esse) *Eurydicen, iterum sperantes Orphea, Manes.* Omnino dari mihi aliquem elegantioris ingenii iuvenem velim, qui loca poëtarum de vi Orphei cantus et de descensu ad inferos non tam colligat, in quo iam praeivit Cerda ad v. 510, verum ea inter se comparando ingeniosam primorum auctorum *simplicitatem*, tum aliorum partim argutam partim ineptam, ut Claudiani XXXIV, imitationem exquirat. Nam ita demum e locorum comparatione utilitas aliqua percipitur. Illo Lucani loco usus Servius male interpretatus est: quasi exsultarent umbrae redditam Eurydicen. At quorsum *fragor* ter auditur? Repetendum a prodigiis ominibusque magnae alicuius calamitatis aut rerum conversionis. Est utique indignabundi potius Orci, quam laetabundi; velut si Iupiter fragorem tonitru edit. — 495. *Quis, quis tantus furor*, amoris intemperantia Orphei, qui respexerat. Sup. 488 erat *dementia.* — 496. *natantia lumina*, moribundi, incerto iam motu fluctuantia, satis a viris doctis illustrata sunt. Praeiverat Lucretius III, 479, *Nant oculi.* Ceterum *oculi natantes* non uno modo ὄμματα ὑγρά. *H.* — *non tua*, quia supra dixit: *Eurydicenque suam iam.* S. — 499. *fugit in auras*, ut Aen. V, 740; tum *fugit commixtus* est plenius et ornatius dictum. Petitum autem ex Il. ψ, 400. — 500. *diversa*, cum in diversam, ac qua Orpheus tendebat, partem, h. retro, auferretur, ut sup. v. 367, *flumina diversa locis.* — 503. *obiectam* poëtico ornatu adiectum Ge. III, 253, *non obiecta retardant flumina.* — 505. *quo fletu, qua voce* pro vulgari: quomodo, ut Ecl. VI, 80, *quo cursu, quibus alis.*

506. *frigida*, morte, vecta retro per Stygem. Mox *ex ordine*, καθεξῆς, deinceps, continuos intellige. Praeivit

Flevisse, et gelidis haec evolvisse sub antris,
Mulcentem tigris, et agentem carmine quercus:
Qualis populea maerens Philomela sub umbra
Amissos queritur fetus, quos durus arator
Observans nido inplumis detraxit: at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et maestis late loca questibus inplet.
Nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei;
Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem,
Arvaque Rhipaeis numquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen atque inrita Ditis
Dona querens. Spretae Ciconum quo munere matres
Inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi

Lucretius. — 509. *evolvisse.* διαπτύξαι, ἐξειπεῖν, querendo enarrasse, *haec*, casus suos; ut Stat. Theb. I, 2 *sontes evolvere Thebas* h. e. fratrum scelera seu scelesta odia narrare. — 510. *tigres* in Thracia memorat, ut poëta, qui geographicam subtilitatem haud curat. Sic *cervos* Libyae assignavit Aen. I, 184. — 514. Fundus huius comparationis nobilissimae est ap. Homer. Od. τ. 518—524: adde π, 216 sqq. Hinc plures expressere. At nemo elegantius variavit et ornavit, quam Moschus IV, 24 sqq., quem et ipsum Virgilius ante oculos habuisse videtur. Color certe ac filum orationis inde est ductum. *Huetii* et Castelvetri reprehensiones huius loci, in primis *umbrae populeae*, cum tamen sequatur *Flet noctem*, es eo, quod poëticae cum rationis et artis tum orationis parum memores erant, profectae sunt. *Umbra* enim tam proprium et perpetuum est arboris attributum, ut ad causas physicas se tempora respectus plane non habeatur. — *Populeae frondis* mobilitas ac lene murmur in primis aptum moestitiae cantus. — 514. *miserabile carmen Integrat*, iterat. Servius Homerus Ητε θαμὰ τρωπῶσα χέει πολυηχέα φωνήν, ubi variatos modulationis colores espressos vides. — 517. *Hyperboreas glacies*, v. Ge. III, 196; nomina tantum ad ornatum faciunt, non ad geographiam, ne mythicam quidem; ex qua nimis hyperbolice dictum esset, Orpheum inde ab Hebro peragrasse Hyperboreas, Tanaim et moutes Rhipaeos. Tam latos errores vix faciunt amantes; voluit ac debuit poëta Thraciam nominare.

520. *quo munere.* Si veram lectionem habemus, ea sic interpretatione adiuvanda: *munus* pro officio, pro pietate in defunctum, inferiis, honore, quo mortuos prosequimur, bene dicitur; *quo munere*, qua Orphei pietate in coniugem, qua amoris et desiderii pertinacia, *spretae*, sperni se arbitratae (repudiatae *W.*) matronae Thracum. Proprium vocabulum erat *offensae*, indignatae. — 524. Primum genus ponit, ut poëtica

Discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
Tum quoque, marmorea caput a cervice revolsum
Gurgite quum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripae.

Haec Proteus: et se iactu dedit aequor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro adfata timentem:

Nate, licet tristis animo deponere curas.
Haec omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphae,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex

ratio fert, *inter sacra deum*, tum subiungit ex iis id sacrum, in quo res acta; *inter orgia*, quo nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur, *Bacchi nocturni*, cuius sacra noctu celebrari solita. Porro Macrob. IV. 3: *Sacer vero locus in primis pathos movet. Occisum inducit Orphea, et miserabiliorem interitum eius a loco facit: Inter sacra deum n. o.* Haec tandem Grammatico digna in poëtam suum observatio! — 523. *marmorea cervice*, candida, ut saepe alii poëtae. Lucretio deberi videtur et hoc, vel etiam antiquioribus. — 524. *Hebrus Oeagrius*, ab Oeagro, Thraciae rege, Orphei patre. — 529. *sub vertice*, non capitis, sed vertice seu vortice, quem mota, eo insiliente, aqua ciebat, δίνῃ, contorta in se aqua. — *torsit sub vertice*, quod vulgari usu: vortica vel in verticem. Nec ratio deest, aut analogia.

530. *At non Cyrene* iactu se in altum dedit et filium reliquit consilii inopem. Namque, ducto in specus et in latebris collocato filio, subsisterat illa, nube seu nebula circumdata: vs. 424, *ipsa procul nebulis obscura resistit.* Scilicet Proteus internecionis apum, *morbi causam*, v. 397, tantum exposuerat, non vero fortunae remedium. Hoc mater subiicit; culpae, puta, expiationem, Nympharum placationem sacrificio certo ritu faciendo, et inferias Orpheo et Eurydicae ferendas; quo facto ex victimarum visceribus nova examina exoritura esse. — 534. *munera supplex tende*, protende, offer; Aen. II, 674, *parvumque patri tendebat Iulum*; certe ratione non careret, etiamsi exempla deessent. *munera* autem, ut *honores*, quocunque deos placamus aut veneramur. *H.* Ritus haud dubie respicitur apud Homerum obvius fruges aliaque sacra inter preces tollendi. Apud Sophoclem Electr. 634. Clytaemnestra preces factura imperat servae: ἔπαιρε δὴ σὺ θύμαθ', ἡ πα-

Tende, petens pacem, et facilis venerare Napaeas.
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios praestanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei
Delige, et intacta totidem cervice iuvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem;
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethaea papavera mittes,
Placatam Eurydicen vitula venerabere caesa,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
  Haud mora; continuo matris praecepta facessit.
Ad delubra venit; monstratas excitat aras;

ῥοῦτά μοι. Ita proprie positum *Tende*, praesertim cum participio *petens pacem* copulatum. *W.* — *petens pacem*, h. ut propitiae sint. — *faciles*, placabiles. — 536. *votis*, precibus factis. — 538. *eximios* proprium de victimis; res nota. — 539. In *Lycaeo*, Arcadiae noto monte, Aristaeus armenta nunc habere narratur, ut supra Arcadium heroem ediderat v. 283. — 540. *intacta cervice*, iugo, ut toties. — 541. *dearum*, Nympharum v. 532. Omnia in hoc versu proprie dicta. — *ad delubra* statuuntur arae, ante templum, in προνάῳ ex more; *delubra alta*, quia gradibus adscendebatur ad templa. — *nona Aurora.* Haud scio an cogitaverit poëta de *sacro novemdiali*, vid. Not ad Aen. V. 64 *H.* Graeci vocant τὰ ἔννατα. *W.* 545. *Lethaea papavera*, Ληθαῖα a Lethe. v. Ge. I, 78. — 546. *Placatam*, quae eo modo erit placata. *H.* Alii *placatam* interpretantur illo Nympharum sacro simul placatam, cum *placatam* pro placandam grammatica respuat. *W.* — 547. *lucumque revises.* Nam ex seqq. apparet, inferias faciendas fuisse loco alio; tum autem, inferiis factis, ille *revisit lucum*, in quo fanum Nympharum erat, ad quod victimae caesae fuerant relictae. Displicet Orpheum non nisi papavere placari, Eurydicen vero vitula et ove. Et variant codices, quorum pars maior versum *Et nigram* praeponit alteri *Placatam Eurydicen.* Cui ordini in lectione vulgata eum id obstet, quod tum verba *revises*, *venerabere* nullo iuncta sunt vinculo, hanc difficultatem H. Vossius, lectione unius vel duorum codicum *revisens* recepta, expedivit. Equidem ordinem versuum ita faciendum esse conieci: *Placatam Eurydicen* — *Inferias Orphei* — *Et nigram.*

Quatuor eximios praestanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice iuvencas.
Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
Adspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis;
Inmensasque trahi nubes; iamque arbore summa
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.

Haec super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentis
Per populos dat iura, viamque adfectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti:

550 sq. Iisdem verbis Maro utitur, quibus paullo ante, Homerico more; cuius ratio haec tenenda est, ne semel bene et proprie enuntiata ieiune aut perperam mutentur, cf. Bentl. ad Milton. X, 1086. *H.* — 549. *excitare* pro erigere est etiam pedestre. Callim. in Dian. 199. ἀνεστήσαντο δὲ βωμούς. *W.* — 554. *monstrum*, pro re monstrosa, mira. — 555. *liquefacta per viscera*, tabe, putredine, dissoluta. vid. sup. v. 308, *effervere*, ἐκζέσαι, voc. Lucretianum II, 927. — 557. *nubes trahi*, nova examina. cf. ad hos versus Nicandr. Alexiph. 443 sqq., ubi de papavere — 558. Βοτρυδὸν, in morem uvae (Il. β, 89) adhaesisse arbori.

559. *pecorumque*, in his de cultu apum. De Epilogo hoc quem ab aliena manu attextum esse veri simile, v. Vitam Virgilii ad a. V. C. 724. — 561. 562. *volentes per populos*, quorum legati undique eum conveniebant: ut ap. Xenoph. Oecon. 21, 12, ἐθελόντων ἄρχειν — *Olympo*, ad Olympum, ad immortalitatem nominis. — 564. De Parthenope sive Neapoli, studiorum parente, vide Wernsd. Poët. Min. T. IV, Exc. IX. — De Maronis secessu apud Neapolin cf. Vitam Virgilii eod. an. *studiis floret* et is, qui laudem inde et existimationem fert, ex iis inclarescit, et is, qui iis cum maxime deditus est. *Floremus* enim iis, quorum copia et abundantia ad manum est. Hoc altero sensu h. l. accipiendum. — *Otium* Romanis omne vitae genus a reip. negotiis domesticis bellicisque alienum; proprie tamen quodammodo de Musarum otiis; *ignobile* respectu gloriae bellicae et gestarum magnarum rerum. Sic Ge. II, 486, *inglorius*. — 565. *audax iuventa*, qui

Carmina qui lusi pastorum, audaxque inventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

omnino carmina vulgare auderet, rem poëticam aggrederetur; ut Ge. I, 40, *audacibus adnue coeptis*; non quod carminis genus tale esset, quod magnos ausus posceret. Tenue enim genus est bucolicum.

P. VIRGILII MARONIS GEORGICON
LIBER QVARTVS EXPLICITVS.

P. VIRG. MARONIS

A E N E I S

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I S.

PROOEMIVM.

Quae hic a me exponenda sunt, pauca quidem et summatim, populari oratione, non ex scholae alicuius praeceptis et verborum tricis, et *ad Virgilianum carmen* spectantia, haec fere esse videntur.

DISQVISITIO I.

DE CARMINE EPICO VIRGILIANO.

I. Ad Aeneidis rationem intelligendam satis est tenere, *carmen epicum* universe nihil aliud esse, quam *narrationem omnibus numeris absolutam ac perfectam*, seu *narrationis genus praestantissimum et iis virtutibus, quae huic generi inesse possunt, cumulatum; itaque carminis epici naturam positam esse in rei magnae et arduae, magno cum animo et consilio animi susceptae et gestae, narratione ad admirationem efficiendam instituta.* Eiusmodi enim narratio praestantissima est ex toto hoc rerum genere. *Admiratione* animis iniecta quaeritur hic ea, quae omni carmini proposita est, sed in alio genere ab aliis causis proficiscitur, *delectatio*; quae profecto, si ingenuo et liberali animo digna esse debet, a rerum honestate et utilitate seiuncta esse nequit, et tanto exquisitior, generosior, et plenior est, quo maiora virtutis adhortamenta et incitamenta cum hac ipsa voluptate animis se insinuant; ita ut, si quis carmini epico magnum aliquod ac praeclarum virtutis et vitae, in primis publicae, praeceptum subiectum esse debere dixerit, ad rerum utique veritatem dixisse ille videatur. Sed poëtae epico talis utilitas, ad philosophicas rationes exacta, non ita proposita

esse potest, ut poëticas rationes inde petat aut metiatur: *ut rerum narratarum admiratione animi afficiantur*, hoc summum est, quod illo sequitur. Ipsa autem rerum animorumque nostrorum natura ita fert, ut, quod a virtute et utilitate publica vacat, ad animos nostros admiratione impellendos vim satis magnam habere nequeat. Non igitur ulla ratione fieri potest, ut bonum carmen epicum contineat nihil, quod ad publicam et civilem utilitatem valere possit. Contra vero magna et ardua consilia, excelsi et magnifici animorum sensus, virtus ultra vulgarem mortalitatis modulum et morem animosa et fortis, nullis adversis casibus et periculorum terroribus infracta mens, salus civium et imperii maiestas vel parta vel servata ac defensa, haec illa ipsa sunt, quibus maxime hominum animis admiratio iniici potest, quaeque inprimis epico carmini idoneam materiam suppeditant. Quae inde utilitas (nam et haec a carmine epico exigitur) simul proficiscatur, sponte patet.

II. *Admiratio* itaque necesse non est, ut a rerum et naturae miraculis petatur, sed, quod facile unusquisque intelligit, *admiratione* animos nostros afficiunt omnino *res a magna animi virtute* profectae; insignem dico in excogitandis consiliis vel in iis exsequendis prudentiam, in laboribus perferendis constantiam, in adeundis periculis audaciam, etiamsi illa a laudis et gloriae studio, aut ab ira, odio, vindictae cupiditate profecta fuerit, aut ad immania et saeva facinora proruperit. Convenit igitur, ut a magno viro, magna ingenii vi, magnis corporis viribus, magnis animi motibus et affectibus, inter magnas difficultates, casus et pericula, magnis praesidiis et auxiliis, magnis de causis susceptae et gestae res sint. Atqui eaedem fere res etiam eventu clarae et insignes magnique exempli esse solent, ut aut magni alicuius viri aut populi vel civitatis aut generis adeo humani fortunas in utramque partem contineant. Ita magnitudinis vim, notionem ac sensum, tamquam animam, omnia permeare, animare et movere vides. Non difficilis est ad cognoscendum in rhetoricis et poëticis locus de magnitudine; nec tamen omnis magnitudo epici carminis indoli est accommodata, sed ea maxime, quae a sensibus et a phantasmatibus proficiscitur; quippe quae ad animos movendos et admiratione imbuendos in primis valet. Verum haec quidem passim a viris doctis satis diserte sunt exposita.

III. Iam natura ita fert, ut, qui *magnae et mirandae rei narrationem* instituit, eius magnitudine contactum et graviter

affectum animum ipse habeat, itaque motus animi sui vultu, gestu, in primisque *oratione* prodat. Laborabit meus, rerum specie percussa, ut, quae sentit, aliis impertiat, admovebit nova rerum phantasmata, adhibebit troporum, figurarum, gravium aut ornatorum verborum velut machinas ad efficiendum quod vult. Non minus igitur apertum est, ut admiratione magna teneatur audientis animus, non modo rem gestam, quae narratur, et actionem ita comparatam esse debere, ut mirationem faciat; verum etiam *narrationis genus et rationem* ad admirationem efficiendam vel tuendam idoneam requiri. Qua de re plura monere nihil attinet. Nemo enim non videt, orationis genus esse debere nec humile nec molle, sed forte, acre, magnificum, ornatum, etsi pro argumenti diversa natura diverse attemperatum, et quae sunt alia. Ab eadem hac causa illa proficiscitur necessitas, ut *carmine* instituenda sit narratio, quandoquidem id genus orationis est praestantissimum (*perfectum* nostri homines, hoc est, suis numeris absolutum dicunt) idemque potentissimum ad tenendos et delectandos animos audientium, ad sensus magnos affectusque movendos, rerumque mirabilium phantasmata cum elicienda et conflanda, tum exprimenda vivide et animanda. Nullum autem metrorum genus ad narrationem epicam virtutes habere tam multas et tam magnas, quam hexametrum, et sensus quemque suus docet, et multis virorum doctorum disputationibus est declaratum.

IV. A *binis* hisce veluti *principiis* ut et res admirationem faciant et ipsa narratio animum admirationis voluptate delinitum teneat, repetenda sunt omnia, quibus *carminis epici argumentum*, *personae epicae*, *facta*, *virtutes* ac *characteres*, *sententiae*, *oratio* ac *dictionis genus* constituuntur; verbo, *admiratione quaesita delectatio moderatur in hoc genere omnia.* Potest autem accidere mentibus nostris admiratio rerum vel hominum modo cum *molliore* modo cum *graviore* animorum impulsu; miramur enim alia attonitis similes, alia terrore perculsi, alia cum ira et odio, alia, miseratione commoti; interdum magno cum animi aestu miratio est coniuncta, interdum cum leniore ac remissiore impetu, et cum molliore et suaviore animi affectu. Unde sequitur, magnam in hoc genere esse posse varietatem pro argumenti diversa natura, inanemque esse virorum doctorum operam, qui Homeri ac Virgilii exemplis omnem carminis epici naturam circumscribere voluerint.

Eam admirationem rerum, quae *cum terrore* aut *cum mi-*

seratione et *graviore* omnino *animi affectu* mentem impellit, in primis ad tenendos animos valere, magnamque delectationem habere, quis non videat, et naturae humanae esse consentaneum intelligat? Res ex parte animadversa in opinionem induxit nonnullos e recentioribus, ut intra tragicos affectus non minus epicum genus contineri, et idem argumentum in utrumque usum accommodari posse existimarent. Sed dramate latius patere carmen epicum, hoc est, narrationem per causas et consilia expositam, et magnos affectus non nisi unam esse ex pluribus admirationis movendae causis, ex superioribus facile intelligis, ne illud moneam, *epici carminis virtutes multas ex narrationis bonae indole et natura esse petendas*; ad quam utique cum ceteris et hoc spectat, ut tanto dulcior sit omnis narratio, quanto magis illa animum terrore vel miseratione exagitat. Vt vero, quod iidem viri docti arbitrati sunt, sutilis aliqua tragicarum actionum compages bonum epos efficiat, vehementer vereor. At ex epici carminis partibus bonas tragoedias fieri posse alia res est, de qua iam Aristoteles egit Poët. c. 23 et 26. Illud tamen negari nequit, cum id, quod admirationis maioris vim habet, ad animos nostros movendos tanto sit potentius, *heroica argumenta genus epici carminis nobilissimum constituere*; praesertim si *ex heroicis temporibus* petita fuerint, quibus *deorum interventu* res aut gestae sunt aut geri creditae; etsi minus bene a Batteusio et aliis tota epici carminis vis ab his deorum ministeriis deducitur.

V. Reliqua, quae de carmine epico praecipi solent, partim *ex narrationis bonae ratione ac praeceptis*, partim *ex poëticae orationis genio*, quatenus in utroque summa perfectaque ratio quaeritur, repetita sunt, et facile repeti possunt; v. c. quae de episodiis argute magis quam vere disputantur. Neque in his animos generosiores diu detineri velim. Pleraque enim sunt talia, ut, nisi quis tardissimi sit ingenii, primo statim rerum obiectu ea percipiat. Quorsum enim operose multa conscribere vel commemorare, ut factum, quod argumentum epicum contineat, doceas, esse debere *unum*, et *absolutum*, et *intra iustum temporis spatium comprehensum*? quorsum *de nectendo et dissolvendo nodo*, h. e. difficultatibus motis vel obiectis? *de episodiorum affinitate et nexu cum epica narratione*? Haec intelligere et assequi haud adeo difficile est; difficultates paullo maiores tunc nascuntur, si in rem praesentem deducendae sunt istae disputationes; si, ut uno exemplo defungar, demonstran-

dum est, qua ratione et arte in magno factorum numero argumentum carminis ita digeri et adornari possit, ut ad uoitatem deducatur res. Hoc ingenio poëtae relinquitur, qui, si ad hoc satis ingenio valet, omnium maxime praeceptorum istorum copiosa expositione carebit.

Vt vero admiratio rei magnae animum tenere et delectatione perfundere possit, quis non videt, ea omnia a poëta curari et sagaciter provideri debere, *quae ad illud consilium prodesse;* caveri ea, *quae obesse possint?* ante omnia lectoris animum *argumenti notione aliqua* esse imbuendum, ut nec tamen exsatietur, *in mediam rem esse rapiendum*, ut nec tamen rerum novitas obscuritate laboret; eumque omnia ad sensus et phantasmata in carmine redeant, *rerum obiectarum praestigiis* ita *deliniendum et fallendum*, ut iam in alia rerum natura et ordine, alia cogitandi, sentiendi, et agendi via et ratione, aliis temporibus, inter alios homines, et extra se solitumque vitae tenorem constitutus, *in nihil incidat*, *quo* expergefactus quasi ex aureo somnio *sibi lusum fieri animadvertat*; id quod sine indignatione et poenitentia aliqua eius, qui ad se rediit, fieri non potest. Hinc a viris doctis multa disputata sunt *de probabilitate poëtica ac mythica et de verisimilitudine*, quam poëta sectari debet, qui non ipse vult acta sua rescindere. Omnino ad hanc *illusionem*, quam recentiores commode vocant, pleraque, quae de carmine epico cum utilitate aliqua praecipi possunt, revocare in promtu est; et ad hanc normam vel maxime revocare soleo ea, quae de multis Virgilii locis a viris doctis disputata sunt.

VI. *Virgiliani* igitur *carminis dotes* ut recte discernant ac perspiciant, ad id intendant animos adolescentes, auctor sum, ut *quantum cum in toto argumento, tum in singulis partibus insit ad mentes admiratione non sine voluptate tenendas*, considerent. Exponitur a poëta *Aeneae*, *ex Troia capta profugi, post longos errores, in Latium adventus, utque condita ab eo in his locis sit Troianorum colonia novaque parata sedes.* Debebant haec certo consilio esse suscepta; cum autem Troiano homini vix in animum venire posset, ut in terris longinquis et ignotis certum animo designatum locum quaereret, opportune adhibita sunt *fata a diis monstrata.* Quis autem non facile intelligat, rem esse magnam, arduam, et admirationis aliquantum habentem, quod profugus ex urbe incensa et exsul, fatis ducentibus, in tam longinqua terra, in Latio, novas sedes

ponit? Quis non in summis periculis ac discriminibus, in navigatione et mox in Italia obiectis, inque malis aut fortiter toleratis aut animose depulsis novam admirationis efficiendae videat esse materiam? nec minus in singulis carminis partibus, in moribus, in motibus et affectibus animi, in sententiis? et eidem consilio accommodatum esse orationis genus et colorem et ornamenta? In his ac similibus disertus esse potest facile quivis carminis interpres. (1) Ex quibus voluptatem maiorem profecto in Romanos, quibus ille scripsit, quam in nos, redundasse, existimandum est. Ipse rerum narratarum nexus cum rebus Romanis, animis revocatis ad earum origines et ad stirpes gentis: parte ex Homero petita, parte ex antiquitate Italiae, illique, veluti fundamento, superstructa: qua et is delectabatur, qui Graecas literas didicerat, et is qui Italicis tenebatur; haec omnia quantam voluptatem afferre Maronis popularibus, certe saeculi Augustei, debuere!

VII. *Rerum* quidem *inveniendarum* laudem Virgilius habet admodum diversam ab Homero, nec tamen nullam aut contemnendam. Hic materiam nactus erat tantum non rudem: ille iam a multis tractatam. Homerus famam acceperat, quae res tamquam vere gestas cum fide narrabat: easdem, multorum poëtarum, qui in illis se exercuerant, ingeniis ornatas et variatas, materiem Virgilius accepit novo more ac consilio tractandam, alia aetate, inter alios homines, hominumque sensus et iudicia diversa. Alterum cum eo comparem, qui verae historiae exornationem suscipit, alterum cum Milesiae narrationis auctore. Scilicet Homerus id agebat, ut narrationem institueret rei ex sua opinione ac persuasione vere ita gestae, cuius magnitudine contactam et inflammatam habebat mentem; propius attingebat tempora heroica, ipsam rerum famam sequebatur, qualis ea in popularium ore ferebatur, cum ipse temporum decursus omnia in maius auxisset, et, ut in maiorum factis et prisci aevi rebus fieri solet, humana facta ad divinam aliquam speciem ac dignitatem evexisset; itaque deorum ministeriis omnia exsequebatur, quoniam priscis hominibus hoc erat persuasum, humanis rebus gerendis interesse deos praesentes, multoque magis praesentes adfuisse rebus gestis patrum aetate, inii-

(1) Egregius est ad animi mei sententiam declarandam locus Baconis de augm. Scientt. lib. II, cap. 13. p. 80. Opp. Tom. I, non reprehendendus ille, si ad epicam poësin revocetur.

cere eos hominum animis bona vel prava consilia, obiicere pericula ac discrimina, irasci, dolere, metuere, sperare; versabatur sub eodem coelo, et adierat ea loca, in quibus res illae, a fama tam magnifice ornatae, erant gestae; utebatur sermone, natura sua poëtico, hoc est, per philosophorum subtilitatem et rhetorum ac grammaticorum argutias nondum fracto et attenuato, sed qui multum adhuc retinebat ex genio antiqui sermonis. Est autem omnium rudium linguarum ea indoles, ut res ad sensum revocet, adeoque sensa animi et cogitata, etiam physicas et ethicas sententias per rerum naturas, proprietates, vices, utilitates, propter similitudinem aliquam translatos vel adumbratas, declaret; quibus omnibus poëtica vis vel maxime inest. Quae si ad sermonem priscum Graecorum transferimus, non mirabimur evenisse, ut philosophorum quoque antiquiorum opiniones vel praeceptiones, rudium ingeniorum impetu pronuntiatae, speciem narrationis factorum et eventorum induerent. Ortus v. c. mundi ex chao per pugnam elementorum in personas et deos commutatorum erat enarratus. Successit ecce Homerus, qui ea maxime ingenii sollertia est usus, ut videret, narrationes has, quibus poëtae superiores philosophicas doctrinas interpretabantur, omnino narrationum poëticarum loco inservire posse; ita ut, quae a poëtis ante se ex prisci sermonis natura exposita essent symbolica rerum cogitatarum adumbratione, ea a se pro factis et fatis deorum narrarentur. Hac potissimum ratione doctrinam de diis poëticam et systema aliquod mythologicum condidit Homerus; cumque ad epicam illud et dramaticam rerum expositionem egregie esset accommodatum, in poëtarum inde patrimonium cessit. Vt rem absolvam verbo, Homeri ingenium adiuvabant, et, ut sine doctrina doctrinam, sine arte artem habere videretur, efficiebant plurima, quae, si ab isto aevo discesseris, omnibus poëtis deesse necesse est. Virgilius igitur a libero isto ingenii et mentis impetu et praecipite motu interclusus, et tot enthusiasmi fovendi, excitandi et inflammandi adminiculis plane destitutus, priorum poëtarum exemplis tamquam cancellis circumscriptus, ingenio frenis iam tum ab Aristotele aliisque iniectis, ab *arte* necesse habuit petere omnia. Alio aevo, ab heroica aetate longe remoto, inter diversissimas hominum, rerum, temporum, locorum ac coeli rationes opus suum est aggressus. Sine doctrinae et multae ac variae lectionis copiis nulla iam tum ingenii laus erat. Fracto in hunc modum mentis im-

petu, tamen vel sic *magnum eius etiam in inveniendis rebus ingenium ex his agnoscas*: Primum vidit, carmen epicum Homericum, hoc est, heroicum, posse perfici et ornari; tum eius vix esse posse argumentum idoneum, nisi ex ultima antiquitate et aetate heroum petitum. A natura enim res ita comparata est, ut priscorum hominum, multo magis heroum ipsa nomina, res gestae, et fata etiam per se non adeo memorabilia animum humanum teneant et admiratione afficiant. Est porro illa aetate morum ac vitae simplicitas ea, quae poeticum ornatum sublimesque rerum formas et sententiarum gravitatem multo magis suppeditet, quam vita hominum elegantior; quando corporum magis viribus et animorum impetu ac virtute res gerebantur, quam consiliorum sagacitate et artis vel ingenii subtilitate. Denique gerendis tum rebus ipsi dii interfuisse credebantur. Ita deorum ministeriis res explicare et ex toto cyclo mythico, quae vellet, depromere poterat. Italicis autem mythis in carmen admissis, novam et Graecis incognitam suavitatem adiecit. Tum praeclaro iudicio argumentum ex vetere cyclo epico delegit, nondum tractatum a claro aliquo poëta, nec tamen plane intactum, sed Homerico aliisque carminibus quasi contiguum ac finitimum. Ita enim consecutus est hoc, ut materiam haberet copiosam, nec rudem, sed poëtica tractatione ab aliis iam subactam et ad epicam dignitatem ac vim accommodatam. Personas et characteres, mores ac facta iam aliunde nota, commendata, constituta ac definita, optaverit sibi poëta unusquisque. Iam vero proclive est intellectu, quam expedita ac facilis esse debeat copia ornamentorum et episodiorum in tali argumento, tam late fuso et patente; quod ipsum Homerus aut vidit aut sensit, cum ex toto belli Troiani decursu unum heroem, unum factum, selegit, itaque infinitis aliis rebus ex istius historia ad exornandum et amplificandum argumentum recte uti potuit. Hoc uno iudicio suo plurima praeclara carminis sui praesidia et uberrimos fructus tulit Maro. Non novus et ignotus est lectoribus heros, cuius fata exponit, nec Troianorum nomen ac fortuna tam obscura, quin ab initio statim miseratione afficiamur et virtutis admiratione. Deorum autem interventus, Iunonis et Veneris irae et studia, ac partes, iis tribuendae, egregie erant iam ab Homero definitae. Cum igitur primo statim Aeneidis ingressu Iunonis *memor ira*, *irarumque causae saevique dolores* memorantur, odia Iunonia ex Homero statim succurrunt legenti, et iam ab initio gravem de Aeneae fortuna sollicitudinem iniciunt.

VIII. Poëtae sollertiam et acumen etiam in hoc spectari volo, quod non modo ex nobilissima antiquitatis parte, qualis rerum Troicarum est, verum etiam *ex eo temporum articulo* Aeneidis argumentum duxit, qui intra paucorum annorum decursum ingentem vim illustrium facinorum ac memorabilium casuum conversionesque rerum mirabiles cum Graeciae et Asiae tum Italiae comprehendit. Nam, exciso Ilio, dici vix potest, quantopere ubique turbatum sit. Victi victoresque ad novas sedes quaerendas per totum terrarum orbem dispersi vagabantur, (1) et versus occidentem maxime, qui tam parum adhuc Graecis notus erat, ut Circes insulam (Circeios Latii) pro extremis occidentis finibus habere, et ad haec loca, tamquam incognita et rerum miraculis gignendis idonea fabulose narrata multa referre posset Homerus. Tum primum a Graecis navigatio ultra Siciliam frequentari coepit, cum ad illud tempus Phoenices illa maria tenerent; nisi quod e Creta aliisque fortasse insulis paucae naves Siciliam adibant. *Errores isti heroum ab Ilio redeuntium* variis Graecorum *carminibus epicis*, Νόστοι ea inscripta erant, materiam et argumentum praebuerant; quae si ad tempora nostra pervenissent, plura fortasse vestigia in iis deprehenderemus, quibus Virgilius institisset, quandoquidem in simili argumento cum iis versabatur. Sed eaedem historiae seu fabulae de Achivorum reditu magnae *tragoediarum Graecarum* parti materiam subiecerant, ut in primis ex Euripide apparet, et multo magis ex tot deperditarum titulis intelligitur. Ex Graecorum autem tragoediis, in primis Euripidis, omnino poëtam plurimum profecisse, ex iisque orationis dignitatem passim et maiestatem, sententiarum quoque acumen, granditatem, pondus, seu pathos, interdum tragico propius, affectuumque gravitatem tragicam, ut in Amata, in Dido, in Pallante, in Niso et Euryalo, duxisse equidem suspicor. Magna earum pars a superioribus poëtis Latine iam erat reddita; quae res poëtae multum adiumenti ad orationis cultum et copiam afferre debuit. Ceterum his aliisque inventis emendavit vitia, quae argumento inerant, poëtamque satis premebant. Loca Italiae, Siciliae, Africae non erant tum ignota, ut Homeri aetate; itaque nec fabulis, quae delectare possent, idonea, nisi in lectorum animis recondita

(1) Egregius est eam in rem Strabonis locus lib. I, pag. 48 B. et lib. III, p. 150 A.

antiquitatis memoria succurreret et amor; uti omnino poëtica vis et delectatio, quam illa affert, plurimum mutuatur ex antiquitatis eruditae, inprimis mythicae, recordatione.

IX. Veniamus ad *dilectum in heroe*, quem sibi sumsit poëta, *factum*. Primum persona eius, genus, fortuna, nomen ac virtus et olim unumquemque liberaliter institutum atque Homerica lectione imbutum tenere debuit, et nunc tenet; qui casus eum in Italiam adduxerit, discere avemus; Troianorum autem e patria incensa profugorum fata libenter cognoscimus. Longa navigatio per mare ista aetate non multum navibus frequentatum ad terras nondum humano cultu, quem aliquando accepturae erant, celebratas quidni locum faceret plurimis periculis ac difficultatibus, quibus Aeneae virtus in admirationem sui rapere posset? Infestae deae ira asperrima, et ex altera parte tot deorum monitus exspectationem faciunt magnam. Quae omnia ad rerum magnitudinem, quae animum admiratione detinet, quum valeant, ad probabilitatem quoque narrationis egregie sunt comparata. Sed cum plura huius generis narrari possint, in dilectu tamen Aeneae magni poëtae ingenium ac iudicium doctum et exquisitum nihil magis arguit, quam quod eum potissimum carminis sui heroem circumspexit, *qui in Italiam Troianorum coloniam deduxerat, novum regnum in Latio constituerat*, unde Albae Longae atque *Romae origines* repetebantur, quique ita, etsi nec nobis ingratum esse potest tanti imperii primas origines cognoscere, Romanis tamen, antiquitatis suae tantopere studiosis, unus omnium maxime acceptus et commendatus esse debuit. Commode igitur et ingeniose in primis statim versibus poëta audientibus pollicetur narrationem rerum, quibus origo Romae deberetur: *genus unde Latinum Albanique patres atque altae moenia Romae.* Quam magnifica haec promissio in fronte novi operis et ad animos exspectatione erigendos idonea! De Aenea eiusque erroribus ac fatis (an recte et certa fide, quaestio est ab hac disputatione aliena) omnes veteres annales Romanorum loquebantur, quod ex fragmentis passim a Sext. Aurelio Victore servatis et ex Dionysio ac Festo satis colligi potest; attigerat res Troianas Ennius quoque in Annalibus; eundemque Aeneam in nonnullis, quae interciderunt, Graecorum carminibus partes sustinuisse non ignobiles, ex Lycophrone, qui antiquiora collegit, et ex imitatoribus seu exscriptoribus veterum intelligas, Quinto Calabro lib. XI et Dictye. Cum autem omnino in Graecorum Romanorumque libris de Aenea

tam multa narrata essent, paratas ornandi et amplificandi argumenti copias Maroni ad manum fuisse apparet; quae eius felicitas vulgo parum nota et intellecta est. Deducto tandem rerum ordine in Italiam, nova rerum, hominum et locorum genera ac nomina subnascebantur, contingebatque poëtae, quod in votis habere debuit, ut praeter ea, quae a Graecis tractata satis erant, nova et intacta e domesticis ipse afferre posset. Iudicium poëtae in dilectu herois, quem ornavit, quam elegans et exquisitum sit, etiam ita iudicari posse puto, si quis aliorum carminum epicorum argumenta comparet, ut Herculis vel Thesei facta, Argonautica, bellum Thebanum, Gigantum vel Titanum pugnam; quae omnia, etsi summa cum arte tractata et expolita, non tamen ad eum splendorem excoli potuissent, neque satis momenti ad animos impellendos advertendosque haberent; cum contra ad popularium in primis mentes tenendas Aeneae fata tantam vim habere deberent, quantam paulo ante ostendimus, accedente insuper Penatium et Vestae aeternique ignis ac Palladii religione, in conspectu posita, ut taceam sacra antiquitus accepta, quae a Troianis tradita vulgo ferebantur. Adeo omnia ea, quae Dionys. Halic. I, 49 ad adstruendam Aeneae in Italiam adventus veritatem memorat, simul ad poëtae sapientiam declarandam valent: Τῆς δὲ ἐπὶ Ιταλίαν Αἰνείου καὶ Τρώων ἀφίξεως Ρωμαῖοί τε πάντες βιβαιωταί, καὶ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτῶν ἔν τε θυσίαις καὶ ἑορταῖς, μηνύματα, Σιβύλλης τε λόγια, καὶ χρησμοὶ Πυθικοί, καὶ ἄλλα πολλά.

X. Neque vero huic argumenti felicitati et tantis materiae copiis poëtae ingenium defuit; immo vero ingeniose inventis egregie usus est, et in rebus tractandis, ornandis et carmine persequendis non minus felix fuit, quam in inveniendis et excogitandis. Vellem id uno loco a me exponi posset; sed factum hoc est plerumque in singulis carminis partibus singulisque locis opportunius, et ne hoc in loco in immensum rerum campum evagetur disputatio, ratio nobis nonnullorum tantum habebitur, quae quidem praecipua et gravissima videntur. Spectant ea partim ad *Homericam imitationem*, cum in descriptione carminis, tum in singulis partibus ac locis, partim ad *elegantiorem phantasmatum et narrationis universae habitum*, partim denique ad *orationis dignitatem et ornatum*.

XI. Ipsam *Aeneidis ideam, descriptionem et dispositionem partium, ad Homericum* partim Odysseae partim Iliadis *exemplum factam esse* negari nequit. Effecti enim errores Aeneae ad exemplum Vlyssis, et eorum, quae in Italia ab Aenea geruntur,

magna pars adumbrata ad exemplum Iliadis. Pauca etiam carminis lumina locaque insigniora et rerum orationisque ornamenta esse arbitror, quae a Virgilio sine exemplo inventa, et tum primum ex ipsa rerum natura adumbrata, et descripta esse affirmari posse putem. Certe paucissima ex iis occurrere memini, quorum non sint exempla aut semina aut materiae, modo rudes modo inchoatas ac praeformatas, ex Graeco aliquo poëta excitare aliquis possit. Atqui ex Graecis poëtis tam pauci ad nos pervenerunt; quid, si plures essent superstites, praesertim Alexandrini? eos enim in primis, quod auspicor, Virgilius assidue tractavit, et sententiarum orationisque colorem inde duxit. Neque dici potest, non studio, sed casu aut necessitate Graecum et Romanum poëtam, dum eundem rerum et sententiarum orbem libero mentis meatu pervagantur, in idem phantasma aut sensum et dictum incidere potuisse ac debuisse. Factum hoc utique, et saepe. Nec alterum, quod fortasse moneas, negari potest, multa passim ab Vrsino, Guellio, Cerda, Clarkio, fortasse et ab aliis, pro imitatis et adumbratis afferri temere, quae partim similitudinem tantum, interdum et hanc satis obscuram, habeant, partim talia sint, ut sanus quisque et rerum intelligens homo, si easdem res exponat, iisdem modis ac verbis, iisdem sensibus ac sententiis, usurus sit; cuiusmodi multa a me omissa sunt, nonnulla eo consilio opposita, ut comparatione facta saltem delectent. Maroni tamen innumeris in locis Graecos, Homerica in primis, ante oculos fuisse, probant plura, ac primum quidem *totius carminis descriptio* ab Homero petita, *tot versus* ad verbum Latine conversi, *tot loca*, quae exquisitiorem cultum et ornatum vel acumen vel doctrinam aut aliud quid reconditae naturae produnt, quae ea simplicitate, ut reliqua, enuntiaturus erat, nisi fuisset, qui iam occupaverat; fieri enim solet, ut, si qua ab aliis iam proprie dicta sint, ne in eadem verba incidas, *ornate ea et acute* eloquaris; porro *Graeca ratio flectendi verba* vel *orationem*, quae ad indolem poëticae dictionis Virgilianae pertinet, tum *poëtae* ipsius *professio* Ge. III, 10: *Primus ego in patriam mecum — Aonio rediens deducam vertice Musas*; deinque veterum auctoritas, ut Senecae Suasor. III, qui Virgilium *non surripiendi causa, sed palam imitandi, hoc animo, ut vellet agnosci*, in multis versibus alios expressisse affirmat. Manifesta haec imitationis Homericae vestigia in quam diversas partes laudis vel reprehensionis a viris doctis deflexa sint, longum est dicere.

Aliis nihil divinius fuit imitatore Virgilio, aliis nihil ieiunius et sterilius. Equidem hoc in loco multa esse video, quae nec laudi magnopere nec veniae locum faciant, sed rei naturae et rationi ita consentanea, ut quomodo aut quare aliter se habere debeant, causa idonea non appareat. Summam carminis ad Homericum exemplum constitutam esse vidimus. Cum igitur semel ad Odysseae et Iliadis tamquam magisterium Aeneidem composuisset poëta; quidni Homerum in partibus quoque aut singulis locis sequendum putaret? et cum omnino vestigiis eius insisteret, quandoquidem argumentum affine ac simile tractabat, difficile erat cavere, ne in easdem passim rerum ideas, eadem phantasmata, easdem sententias, eadem πάθη incurreret. Sunt autem multa, quae uno tantum modo recte dici et efferri possunt; multa, quae, si naturae consentanea esse debent, variare velle ineptum sit. Praeterea non facile assequare, quomodo poëta doctus et Graecorum poëtarum lectione subactum habens et ornatum ingenium, cum se ad opus suum converteret, ita omnia, quae legerat, animo expellere et exturbare potuerit, ut nihil ex pristina lectione obversaretur animo; maxima autem eorum, quae imitatione expressa dici possunt, pars eiusmodi est, ut non tam data opera et studio Homerica verba aut sententias reddere voluisse videri possit, quam ut in ea incidisse videri debeat, ipsa re ea, quae olim lecta et cognita in simili argumento memoria tenebat, in animum revocante. Atqui hoc imitandi genus, tantum abest, ut reprehendi possit, ut poëtam doctum nihil magis arguat et deceat. Nec vero in Virgilio reprehendendo vel laudando id, quod primo loco reputandum erat, meminerunt viri docti, poëtam, etiamsi ingenium eum ad nova et intacta tulisset, illud suae aetati suisque popularibus tribuere debuisse, aut saltem in opinione eius temporis communi excusationem habere, cum ad *artem* poëtae et ad maiorem carminis *suavitatem* pertinere crederetur, *si multa ex Graecis essent expressa vel adumbrata.*

XII. Hoc aetatis suae indicio, a nostro fortasse sensu prorsus alieno, continetur defensio poëtae, et causa perorata est, si illud demonstratum dedero. Romani literarum lumen a Graecis acceperant; sermonem suum ad Graeca expolierant et locupletarant; ex Graecis primi poëtae fabulas, mox et epica carmina converterant; ad Graeca exempla se composuerant ii, qui primi elegantiae et venustati orationis studuerant. Perlustret mihi aliquis veterum poëtarum ante Virgilium fragmenta, in primis

Ennii, pleraque ex Graeco aliquo poëta aut Latine expressa aut imitatione adumbrata videbit. Etiam Plautus ac Terentius toti fere ex Graecis vel ad Graecos comparati et constituti sunt. Ad Graeca prorsus ingenia se composuere Romani; in Graecis pueritiam et adolescentiam consumebant. Ex multis scriptorum, in primis Ciceronis, locis notior res est, quam ut plura de ea monenda sint. Itaque, etsi exculto iam sermone Romano, et pluribus Romanorum ingeniorum fetibus in lucem eductis, tamen ne sub Augusto quidem destiterunt summi viri Graeca exprimere Latine, cum Graecis ornatu certare, eorum inventa sua facere, praesertim si novum carminis genus in Romanas literas inferrent. Horatii quidem carmina pleraque ex Graecis Lyricis adumbrata esse nullus dubito, quandoquidem inter tam pauca fragmenta ex istis lyricis servata vix unum et alterum est, cuius non imitationem ab Horatio factam excitare possis; quid igitur futurum putabimus, si Lyricos Graecos integros cum Horatio comparare liceret? Neque aliter se rem in Catullo, Propertio, Ovidio, aliisque habituram esse credere fas est, si Graeci Elegorum scriptores, praesertim Alexandrini poëtae, adhuc exstarent. Quis igitur Virgilium reprehendat, quod, popularium suorum sensum, iudicium ac morem secutus, totum se ad Graecos poëtas in carminibus suis exprimendos applicuit? Nova accedere videbatur voluptas, quae delectationem in maius auctam afferret, si praeclara et suavis sententia simul Graeci loci recordationem faceret, unde esset expressa. In Aeneide itaque pauci sunt mores seu characteres, vix ullum factum notabilius, vix locus aliquis praestantior, in quo non poëtae alicuius Graeci, praesertim Homeri vestigia agnoscas. Sed in eadem Aeneide multo doctiorem et ingeniosiorem imitatorem agnoscas facile, quam in Bucolicis, in quibus multa passim aliena a rerum veritate et ratione notavimus, et alia facile notari possunt, in quae poëta imitandi studio parum subtili incidit, ut cum pastor indoctus *Ararim* et *Oaxem* memorat, (1) aut in illis: *nuper me in litore vidi*: (2) aut *novimus et qui te*, (3) et id genus alia. Neque vero haec Graecorum imitatio aut ingenio carere aut iudicio putanda est; est enim nequaquam servilis illa aut affectata, qualis ab ingenio exili et ignavo

(1) Ecl. I, 63, 66.
(2) Ecl. II, 25.
(3) Ecl. III, 8.

proficisci solet, neque in alterius poëtae verbis, modis et figuris variandis turpiter ingenii vires attrivit poëta; sed ubi occurrerat aliquid ingeniose ab alio cogitatum vel inventum, illo phantasmate tractus animus, tamquam scintilla idoneo fomite excepta, statim flamma correptus incaluit et magno incendio exarsit. Hinc novae rerum formae, nova genera, novae interdum naturae. Nemo facile, si singula recognoscat et excutiat, non intelligit Virgilium, etiam ubi presse sequatur, modo castigatiore, pulchriore vel augustiore rei specie, (1) Latini sermonis elegantia, et novo rerum ornatu, modo deducta feliciter ac deflexa ad aliud rerum genus sententia vel oratione certasse cum Graeco poëta. In primis autem se Romanis in Homeri imitatione magnopere probare debuit cultus Augustei saeculi, quo simplicitas inculta, et horrida interdum Homeri vetustas, aut iners languor modo ad honestiorem et mitiorem cultum a Marone, modo ad elegantiorem ornatum, modo ad incitatiorem vim temperata est. Hoc nomine ipse Aeneas commendabilior videri potuit; omnibus eius factis, moribus ac dictis maior aliquis humanitatis cultus inest; apparatus rerum sunt ornatiores; ornamenta dignitas, splendor et elegantia, μεγαλοπρέπεια, sed heroum personis digna, illustrat. De qua quidem re longam instituere disputationem possem, si animi magis impetum quam scriptionis consilium sequi mallemus; monemus saltem, unicuique virtutes Virgiliani carminis rite aestimaturo alte hoc menti insidere debere, ut reputet, qua aetate, quo in populo, qua in urbe, quos inter homines poëta vixerit, quem inde colorem carmen eius duxerit, ut, etsi salvo et integro heroicorum temporum more, purior tamen, mundior et castigatior esset carminis habitus, affectus et πάθη alia mitiorem, alia graviorem naturam, omninoque cultioris aevi dignitatem haberent, heroumque mores, sententiae ac dicta, etsi heroicae aetati consentanea, spirarent tamen nescio quid ex elegantia saeculi, urbis et domus Augusteae et Maecenatis, in qua poëta vixit.

XIII. Ad cultum Virgiliani carminis gratum et amabilem non minus spectat *orationis indoles*, quippe quae in simplicitate mi-

(1) Qua arte Virgilius colores singulos imaginum vel descriptionum Homeri elegantiae morum saeculi sui ad animos oblectandos accommodaverit, exemplo claro apparebit, si Aeneidem V, 328—333 cum Iliade ψ, 769—773. contuleris. *W.*

rabili dignitatem servat et gravitatem. Ornatu enim vario et exquisito, et sermonis poëtici nitore, orationis dignitate et gravitate, sententiarum pondere Homerum longissime antecellit; cuius laus praecipua in proprietate et simplicitate, tum in suavitate numerorumque facilitate posita est, (quam sermonis Ionici epicae narrationi tam praeclare accommodati felicitatem aetati suae debet) etsi nec vis et robur nec pulchritudo et interdum nec ornatus ei deest. Sed nec Virgilius in ornatissima oratione simplicitatem et proprietatem deseruisse videri debet; etsi sequiores scriptores multa orationis suae pigmenta et lenocinia ex eo adoptarint; male in pedestrem etiam inferrentur ea, quae carmini erant propria. Certe poëtici ornatus elegantis nec affectati praestantissimum et unicum exemplar esse arbitror carmen Virgilianum; in hoc sermonis poëtici genium primum constitutum et ad certa rerum principia ac leges exactum deprehendere, et troporum ac figurarum naturas, inversionumque rationes descriptas et tamquam a magistro norma proposita constitutas discere licet. Quae ipsa res animadversa me adduxit, ut in sermone Virgilii poëtico enarrando et explicando operam collocarem accuratiorem, quam in ullo alio scriptore recte consumi a me posse putem. Nolim enim, id quod saepe professus sum, aliis auctor esse, ut omnes poëtas eodem modo interpretatione perpetua operose instruendos esse sibi persuadeant, (1) etsi facile intelligo, iis, qui Silium, Statium vel Valerium Flaccum similesque cum fructu edituri sunt, ad orationem illustrandam non minus, quam ad lectionem constituendam convertendum esse studium. A me id saltem spectabatur, ut iis, qui bona institutione egerent, exemplo aliquo proposito, et quidem in poëtarum Latinorum principe, de vera enarrandi ratione constaret, ad quam se, etiam nullo alio magistro adhibito, comparare possent. Attamen in hac ipsa poëtici sermonis constitutione poëtae laus et virtus non tam in inveniendo, quam in inventis aliorum cum ingeniosa sagacitate in suos usus transferendis cernitur. Alexandrinis enim poëtis, Callimacho, Apollonio, Nicandro, Arato, poëtici sermonis exquisitioris in-

(1) Huic viri intelligentis admonitioni vellem obsecuti essent editores Silii, Valerii Flacci, Claudiani aliorumque; futuri saltem, si studiis antiquitatis et sibi consultum esse volunt, obsequentur, operamque suam in investiganda audaciori horum poëtarum syntaxi, figurarum nimio aut falso usu, artificiosa imaginum et mythorum immutatione, aliisque id genus naviter collocabunt. *W.*

doles et natura unice est accepta referenda; hoc eorum docent scripta, in summa simplicitate cultum, nitorem, et ornatum admirabilem, quem nulla alia aetas assequuta est, referentia. Videntur scilicet poëtae doctissimi et Ptolemaeorum contubernio expoliti animadvertisse, non infeliciter Tragicorum tumorem Homerica simplicitate temperari, natamque inde orationis gravitatem aetatis suae elegantia quodam modo imbui, dignitatemque cum venustate consociari posse. Hos Maro auctores habuit cum tanto maiore iudicii laude, quod Ennius et ceteri, qui praecesserant, de orationis elegantia et ornatu castigatiore parum laboraverant.

XIV. Placet nunc in fine subiicere nonnulla et per saturam monere, quibus virorum doctorum *opinionibus*, *quas totam carminis indolem vel characterem tollere videas*, tacite aut expresse a nobis occurratur; nam in contentionem cum quoquam descendere nec ingenii nostri nec moris est.

XV. Primum *de consilio*, quod poëta in Aeneide conscribenda secutus sit, *et de fine*, quem propositum habuerit, multi varia comminiscuntur. Iam primum Iuliae gentis origo ab Aenea ducta, et studium Augusti demerendi potuit fortasse Virgilii animum ad hoc carminis argumentum advertere; hactenus non male dixeris: nisi Augustus in gentem Iuliam adoptatus esset, nullam nos habituros esse Aeneidem; sunt etiam multa in Italiae gentis Augustique honorem ingeniose in carmine intexta; nec tamen dici potest, Augustum esse fontem caputque Aeneidis, vel eum adumbratum esse per Aeneam. Nihil magis alienum esse putest ab epico carmine, quam *allegoria*; iugulat enim totam eius vim, rerum et hominum dignitatem attenuat, gratum animi errorem excutit et aestum inter legendum refrigerat, voluptatemque omnem intercipit. Certatim tamen viri docti argutiis suis Aeneae personam nobis eripere et Augustum subiittere allaborarunt. Etiam ex parata nova in Latio sede miseros Troianos exturbarunt; adumbratum esse a poëta novum tum Romae constitutum unius imperium. Simili acumine alii arcana, nescio quae, dominationis Augusteae consilia in Aeneide condenda deprehendere sibi visi sunt. Ita *Spencius* elegantis ingenii vir πολιτικὸν epos esse Aeneidem sibi persuasum habebat, neque aliud quidquam poëtam spectasse, quam ut animis libertatis ereptae desiderio aegris fomenta admoveret, et novum principem approbaret. Nihil tamen Aeneae personam, fortunam, facta et fata habere videas, quod ei consilio respon-

deat: non est in Aeneide populus liber, qui dominum accipiat; non imperii seu regni, monarchiam vocamus, bona videas exposita aut commendata; verbo, nihil occurrit, quo libertatis amore contacti animi adduci aut allici possint, ut a bono principe malint tuto regi, quam sub libertatis vano nomine paucorum potentium dominatione vexari. In Iuliae gentis honorem, quae ab Iulo, Aeneae filio, originem ducere videri volebat, nonnulla passim suaviter memorari, ad Augusti laudes ingeniose alia inseri, ipsa carminis lectione manifestum fit, et a veteribus quoque Grammaticis iam monitum locis pluribus; sed, quantam vim ea res ad dominationem Augusti commendandam habere potuerit, mihi non satis constare libenter fateor. Neque, si nova Aeneae sedes in Latio divinis humanisque iuribus vallata fuerit, quale inde propugnaculum novo Augusti imperio partum sit, intelligo; ut adeo, si demonstrari hoc posset, poëtae consilium illud in Aeneide condenda propositum fuisse, parum feliciter eum in eo perficiendo et exsequendo versatum videri dicerem. Alii similitudinem inter Aeneae et Augusti personam et fortunam persequuntur, et multorum doctorum virorum communis est opinio, Augustum sub Aeneae persona esse adumbratum; eo spectare virtutes Aeneae a poëta tributas; eo referunt multa alia. Videas nonnullos tam egregie sibi placere in hoc invento, ut undique conquirant et venentur ea, quae ad Augustum accommodari possint. Sic oris dignitatem (lib. I, 589, *Os humerosque deo s.*) cum assentatione in Augustum memoratam esse: alia. Ignoscenda haec putarem alicui ex media assentatorum turba, qui, Aeneide lecta, unam vel alteram Aeneae laudem ad Augustum traheret, ut Principi palparet. Sed Maronem tam dissimiles personas, fortunas, virtutes et facta ac res gestas inter se comparare voluisse, mihi quidem, si eius iudicium et elegantiam recte teneo, parum probabile videtur. Sapientior fuit Maro et rei poëticae intelligentior, quam ut talem cogitationem in animum admitteret. Nam, praeterquam quod Aeneae characterem non invenit, sed ab aliis iam traditum accepit, proponendae erant virtutes Aeneae eiusmodi, quae in epico argumento vim et splendorem haberent, et factorum, quae enarranda erant, causas idoneas suppeditarent. Si vero ille studium suum ponere voluisset maxime in hoc, ut Aeneas Augusto assimularetur, quam multa et quam parum consentanea epicae narrationi, argumento, operis characteri, temporum rationi, illaturus in carmen suum fuisset.

Alii id spectasse volunt poëtam, ut Romanos partim ad amplectendum et probandum praesentem rerum statum adducere, partim Augustum ad moderationem et clementiam adhortari et a dominationis libidine et impotentia revocare voluerit. Sed nec huic consilio ulla ex parte respondet Aeneidis sive argumentum sive tractatio; profugus ex urbe incensa Aeneas novam sedem quaerit, armis vim illatam propulsat, et sic porro; quid tandem bis inest, quod ad imperandi artes ac virtutes spectet?

At fabulae Virgilianae universe inesse, et in singulis carminis partibus aut locis ac versibus occurrere talia, quae principibus pro salubribus praeceptis commendari possint, nemo neget; quin etiam inter utilitates, quae poëtarum carminibus debentur, praecipue hoc commemorandum est. Verum non propterea dici potest nec debet, in condendo carmine et in fabula deligenda et ordinanda tale praeceptum propositum poëtae fuisse, cuius explicandi causa narrationem institueret. Narrare ille voluit ac debuit rem magnam et arduam et mirabilem. Quod narratio illa et delectatio, quae inde accipitur, cum utilitate ad omnes hominum ordines, in primisque ad principum animos coniuncta est, hoc epicae narrationi per se consentaneum est; ipsa enim rei natura ita fert, ut magnorum virorum facta magna et praeclara sine summo ad hominum animos, mores ac virtutem fructu exponi et narrari nequeant, praesertim si cum sententiarum splendore et orationis ornatu instituatur narratio. Vana est hactenus et intra verborum ambages ac tricas vagans disputatio, situe mera voluptas ac delectatio, an utilitas aliqua proposita cum poëtis, tum aliis ingeniosarum artium auctoribus. Fieri nullo modo potest, quo minus voluptas per ingenii facultatem parata utilitatem ad aliorum ingenia habeat; enimvero voluptas satis magna (*perfectam* dicunt) esse non potest, nisi cum honesti, pulchri ac veri sensu illa coniuncta. Delectandi quidem modi ac mensurae sunt infinitae; delectationem summam nihil affert, nisi quod numeris suis absolutum est. Decedit igitur voluptati ex Aeneidis seu Iliadis lectione capiendae omne id, quod in alterutra sensui, quem diximus, non satisfacit. At signa Apollinis vel Veneris, quoniam illum sensum, etiam supra naturae modulum, expleut, voluptate summa afficiunt, quae nec minus ad animi mores et affectus componendos vim habere debet. Adeo vera voluptas cum vera utilitate coniuncta est; uti contra speciosa aliqua praestantia, aut in aliquo tantum genere constituta, vel in adiuncto aliquo inclusa, speciosam tantum vel

ex parte haustam voluptatem affert, atque utilitatem iisdem finibus circumscriptam.

XVI. Dissimilem Homericorum heroum aiunt esse *Aeneam*; inferiorem Achille et Vlysse; *sola pietate insignem*. Quid, si Aeneas alter esset Achilles? alter Vlysses? annon exscriptum potius et servili imitatione expressum eum dicturi essent? Non ego is sum, qui caeco aliquo poëtae mei amore nihil ab eo peccatum esse contendere velim. Iliadis argumentum feliciorem materiam et epicae gravitatis aliquanto plus habere si quis dixerit, me habebit assentientem; ipse delector Homeri lectione magis, quam Virgilii. Regnat in Homericis heroibus naturalis habitus et affectus, animi impetus, iniuriae acceptae sensus, qualem et ipse habeo; desiderium reditus ad Lares, quale ipse sentirem: in Aeneide sunt consilia de novis sedibus in terra ignota parandis, nihil quod magnopere animum impellat et percutiat. Enimvero non omnia carmina epica ex uno et eodem genere procedere possunt; post *Achillis* autem *iras*, et *Vlyssis sapientiam seu vafritiem*, quae et priscae aetati et epico carmini accommodatior erat, quam sapientia, cum variandum et novandum esset aliquid poëtae, quidni *Aeneae virtutem*, quam cum ceteris heroibus communem habet, *fortitudine animi in perferendis calamitatibus et obsequio erga deos* temperaret? Ad hoc eum ipse Homerus Il. υ, 298, (ubi Neptunus Aeneam servatum vult: Κεχαρισμένα δ' αἰεὶ δῶρα θεοῖσι δίδωσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι) tum ipsa rerum ac temporum mutata ratio ducebat, et ea, quae de Aeneae erroribus et adventu in Latium tradita a superioribus poëtis erant, revocabant. *Monitis deorum et oraculis* omnia ab Aenea suscepta et confecta, Penates et sacra patria ab eo in novas sedes illata, narraverat antiquitas, vid. Disquis. II; quid igitur magis rei consentaneum, quam ut heros *insignis pietate et religione* exhiberetur? Neque vero potuit tantus poëta non videre, ad rerum magnitudinem et augustam aliquam dignitatem religiosas res, caussas et consilia, eximiam vim habere. Itaque hoc quidem tamquam rerum cardine praeclare est usus, ut praedictionibus variis animos spe et exspectatione teneret suspensos, religiosamque aliquam et augustam speciem rerum eventibus praetenderet. Achilleum quidem robur et iracundia aliena erant a toto argumento; sedata et placida et humanitatis sensu temperata est Aeneae virtus; et licet concedendum sit, epicam vim maiorem Achilli inesse, non tamen omnes epicas personas Achillem referre posse, manifestum est.

Meras pugnas Homericis similes et belluinam fortitudinem vix probasset Augustei saeculi elegantius et mollius iudicium. Itaque cum omnino Aeneidis alius ac diversus prorsus sit character, quam Iliadis, quis non videt importunum esse, in Aeneide requirere ea, quae Iliadi sint propria; easdem animorum inflammationes, aestus, tempestates? Insunt Aeneidi alia, quae probes; quidni in his acquiescis? Sed infinitum est omnia persequi, quae ab iis, qui subtiles poëtarum iudices videri volunt, dum rerum argumenta, exempla, causas et rationes miscent, temere laudantur ac reprehenduntur, praesertim quoties Virgilium et Homerum inter se comparant. Itaque nec Warburtoni sententiam attingemus, qui perfectum reipublicae condendae et legum ferendarum auctoris exemplar in Aenea exhibitum esse a poëta iudicavit.

Aeneidis argumentum in septimum annum protrahi, alii cum reprehensione monuere. Perperam utique. Aeneae errores septem annos explere verissimum est; sed ipsa carminis narratio non nisi cum septimi anni aestate exordium habet, eodemque anno absolvitur. Pari errore Odysseae argumentum octo, novem vel decem, annis comprehendi creditum est, cum tamen illud intra triginta sex vel septem dies ad exitum perduci manifestum sit ei, qui animum adverterit.

XVII. *Multo minorem esse characterum*, hoc est, virorum factis ac virtutibus insignium, *numerum ac varietatem in Aeneide*, quam in Iliade, conqueruntur passim multi; nec sine poëtae reprehensione versus memorant ex Aen. I, 220 sqq. *fortemque Gyan fortemque Cloanthum*; inique admodum, et ut sibi ipsi, quid velint, parum constare videantur. Nam locus quidem laudatus nullos heroes recitat, quorum personae vim aliquam habere debeant epicam; non magis quam *Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes Assaracique duo*, X, 123. et alii; sed illi viri in censum et turbam eorum veniunt, qui tantum nomine laudandi et epitheto suavitatis causa ornandi sunt; quales apud Homerum innumeri illi pugnantes vel caesi ἐσθλοί, ἀμύμονες, κρατεροί, αἰχμηταί, et sic porro. Excusant Voltarius et Addisonus poëtam, sed tam argute, ut summorum virorum subtilitatem mireris; alter, cum Homerus, inquit, cessantem a pugna Achillem exhiberet, alios interea fortia facta edentes exhibere debuit, quod in Aeneide secus sit; alter ad Virgilii elegantiam hoc refert, quod, cum Augustum adumbrare vellet, neminem ei virtute parem adiunxerit. Enimvero cum argumenti

indoles et natura totius tractationis mensura et regula sit, plures utique factorum et rerum gestarum socii et participes esse nequeunt, quam quos res ipsa postulat. Ita si paucos alios, qui virtute emineant, in carmen suum induxit poëta, argumenti necessitati id condonemus, concedamusque, hactenus Homericam copiam et varietatem morumque diversitatem plus delectationis afferre: at sapientiam viri miremur saltem in hoc, quod tanto magis inter omnes unus Aeneas insignis virtute eminet, neque eius splendori quisquam alius, nisi Turnus fortasse, officit. (1) Quae res tanto difficilior erat, cum ille nec Achillea aliqua corporis animique virtute omnes mortales antecellat, nec, quorsum immanis efferati animi iracundia aut allatus Patrocli funere dolor erupturus sit, sollicitos nos teneat.

XVIII. De *versu* Virgilii *epico* eiusque ad aurem suavitate ac gravitate nonnulla disputare iuvaret, nisi maiorem subtilitatem ea res haberet, quam ut legentium animos et oculos tenere posset. Illud unum monebimus, in errorem inducere iuvenilem animum videri eos, qui nimii in eo sunt, ut ad rerum sonos et naturas accommodatos et formatos velint esse versos. Equidem non diffiteor, sensum me animi refragantem habere, quotiescunque persuadere mihi volo, magnum aliquem poëtam aestu tantarum rerum abreptum et magnorum phantasmatum vi inflammatum in sono cursus equestris vel tubae vel aliarum rerum reddendo laborare. Attenuat ea res et deprimit ingenium poëtae, et artis poëticae dignitatem. Sunt tamen, ais, tales versus in optimo quoque poëta. Recte; sunt utique multi; etsi plures alios ad hoc lusus genus accommodare solet eorum ingenium, qui talibus rebus indulgent. Quis enim, nisi iam animum ad leves hos lusus deflexerit, studium aliquod poëtae agnoscat in illis: *Patris* magni *parere parabat Imperio*; aut: *Avia* tum resonant *avibus* virgulta sonoris; ne plura similia commemorem. Mihi ad poëtices indolem propius esse videtur statuere, ipsam orationis naturam ita esse comparatam, ut multarum rerum sonos exprimat; inflammatum autem phantasmatum specie obiecta animum, cum, rerum species sibi obversantes ut oratione vivide eloquatur, laboret, necessario in ista vocabula incidere, vel orationis proprietate ducente. Ita graves et celeres, lenes ac duros sonos, vel non id agens et curans, ad rerum naturam accommodabit et orator quisque bonus et multo magis poë-

(1) v. ad lib. VII. prooem.

ta. Aliud est, in quo viri docti argutantur, quod versus imperfectos non ei causae, quam ipsi Maronis familiares prodiderant, quod opus ab eo absolutum non fuerit, verum iudicii alienius subtilitati tribuere voluere. Casu fieri potest, ut versus imperfectus in sermone abrupto occurrat, laudemque nescio quam poëtae facere possit Aen. IV, 361, *Italiam non sponte sequor*, abrupto Aeneae sermone; ubi Servius: et oratorie ibi finivit, ubi vis argumenti consistit. Atqui hoc acumen declamatore dignum est, non poëta; multo magis ab epica gravitate abhorret, nec potest placere in oratione metro illigata versus metro imperfecto relictus, μέτρον ἄμετρον. Aliter se res habet in oratione pedestri, quae, cum in ea propositionum ad aurium iudicium mensura sit liberior, variari potest. At in Aeneide ubique manifestum fit studium poëtae properantis ad novam sententiam et locum novum, cum ingenium consumere nollet in explenda et expolienda sententia antecedenta, cuius summa capita apposuerat. Sed nolo in his taedium facere.

DISQVISITIO II.

DE RERVM IN AENEIDE TRACTATARVM INVENTIONE.

Quale in inveniendis rebus omnino Virgilii ingenium fuerit, non tam fecundum illud in excogitandis novis rerum generibus, nec audax ad suscipienda vel tentanda intentata ab aliis et intacta, aut ea, quorum successus esset dubius et incertus; sed, quae non minor laus est, natum et factum ad inventa priorum rudia et incohata perficienda et polienda ornandaque, quam admirabilis porro ac felix fabulae, quam sibi carminis argumentum fecit, natura sit, et quantum in hoc delectu iudicium emineat, superiore disquisitione expositum est. Restat, ut paucis declaremus, *unde poëta fabulam suam eiusque tam copiose instruendae et ornandae materiam acceperit*, ut inde clarius appareat, quae et quanta *inventi laus* poëtae ingenio ea in re debeatur, et quam limatum et subtile eius fuerit *iudicium* in deligendo sibi argumento eiusmodi, quod ingentes rerum et ornamentorum haberet copias, ab aliis iam paratas et subministratas, ut doctrina tantum et iudicii sagacitate opus esset ad delectum faciendum.

I. Solent fere interpretes, quantum intelligo, quique alii hac de re agunt, ita statuere, ut poëtam *famam* aliquam *obscuram de Aeneae in Italiam adventu* secutum esse dicant. Enimvero ex iis, quae a Dionysio Halic. lib. I, 49 sq. 53 sq. 72 sq., a Strabone lib. XII, a Plutarcho in Romulo, a Festo in *Roma*, Solino c. I. Sext. Aurelio Victore de O. G. R., et a Servio passim ad Virgilium memorantur, omninoque ex accuratiore historiae cognitione, manifestum fit, *fuisse hanc de Aeneae erroribus deductaque Troianorum in Latium colonia narrationem inter illustriores et a multis Graecis Romanisque scriptoribus poëtisque expositas et ornatas historias.* Poterant hoc docere vel ea, quae, etsi diverso consilio, congessit Ryckius in Diss. de primis Italiae colonis et Aeneae adventu (ad calcem Holstenii Notar. ad Stephan. Byzant.). Praeterea, id quod primo loco erat commemorandum, communis ac tantum non publica illa erat Romanorum persuasio, quam religiones patriae, Lavinii ad seriora usque tempora celebrari solitae, firmabant: v. Strabon. V, p. 355. A. erant sacra Penatibus et Vestae a magistratibus Romanis facta: Macrob. Sat. III, 4. conf. Dionys. Halic. I, 49. Obversabatur igitur Romanorum oculis auribusque Aeneae Troianorumque memoria, nec Maro aliud argumentum clarius et illustrius tractare potuit.

II. Omnino quidem *de Aeneae in Italiam adventu* fabula fuit celebrata admodum: si *fabulam* dicimus, non ficta ac commentitia res ponitur, sed *fabula*, μῦθος, omnem veterem famam, historiam, et narrationem a maioribus acceptam, designat, antequam litteris consignari et sermone pedestri exponi coepta esset (1). Huius igitur fabulae fundus habetur Homeri ille locus notissimus Il. υ, 307. 308 (2), ubi Neptunus diis enetor est, ut Aeneam cum Achille congressum imparem pugna edocant, ne eius morte Dardani posteritas deficiat, quem tamen Iupiter prae ceteris liberis dilexerit omnibus; at Priamum cum progenie Iovi nunc esse invisum; itaque Aeneam eiusque posteros Troianis esse imperaturos:

(1) v. ad Apollod. p. 911.

(2) Translatus ille ac repetitus in hymno in Vener. 197 198, ut pro praedictione Veneris ad Anchisen facta esset; copiose ornatus a Quinto Smyrnaeo XIII, 300 sq. inprimis 336. sq. et a Virgilio praeclare in oraculum in *Delo* insula Aeneae datum conversus: *Antiquam exquirite matrem. Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris, Et nati natorum et qui nascentur ab illis* III, 96—8. Et hinc versus illi pulcherrimi lib. IX, 446—9 expressi.

Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο Βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
Καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Regnum bis versibus Aeneae posterorumque eius declarari manifestum est; sed, quo in loco illud futurum sit, non eloquitur, nec de ea re certa apud veteres fama fuit; quandoquidem de Aeneae erroribus ac sedibus omnino diverse traditum est: alii eum in Thraciae littore, in Arcadia alii, alii in Sicilia, alii in Italia, quae fama denique prae ceteris credita ac celebrata est, consedisse et vitam finiisse narrarunt; fuerunt etiam, qui in ipsa Troade regnum illud constitutum esse traderent. Non nobis iam id quaeritur, quod nostra nil interest, quae harum narrationum ceteris verior aut verisimilior sit; verum nostra eo spectat disputatio, ut ex hac ipsa narrationis varietate appareat id, quod volumus, non obscurum aliquem in vetere historia aut inter poëtas virum fuisse Aeneam, nec eius fata et res a Virgilio inventas esse et excogitatas. Illa enim ipsa narrationis diversitas scriptorum pedestrium, qui de Aenea tradiderant, et poëtarum, qui idem argumentum tractaverant, copiam magnam arguit. Vbi enim poëta aliquis in materiam ab aliis ante se tractatam incidit, ut suo consilio vel totam fabulam vel partem inde accommodet, refingere nonnulla et mutare, addere vel detrahere solet. Itaque diversis modis eandem rem exponi necesse est. Historici autem Graeci, suae civitatis seu populi origines repetentes, popularem famam sequebantur. Solemne enim hoc Graecis civitatibus, ut stirpis vel urbis conditorem vel haberent vel haberi vellent clarum aliquem ex ultima antiquitate heroem. Eiusmodi famam popularem per multas aetates propagatam quis adeo constare sibi exspectabit, ut nulla diversitas narrationis inter plures tribus aut civitates exsistat? Nonne eandem veterem famam saepe ad se revocant et sibi vindicant plures a communi stirpe profectae familiae? Cum autem multae passim per varia loca sparsae essent Troianorum coloniae, quid mirum, eas omnes originem suam ad Aeneam referre maluisse? Vnde diversitas illa, partim consensio famae et narrationis oriretur necesse fuit. Non igitur, ut hoc obiter moneamus, antiquis fabulis omnino fidem detrahit *narrationis diversitas*; manet enim semper *fundus* aliquis non magis veritate sua destitutus, quam quae ab auctoribus gravissimis traduntur. Et nescio an sint fabulae veterum, quibus plus verae rerum fidei insit, quam multis rebus ab historicis copiose, diserte et ornate expositis, sive in antiqua sive in recente historia: his enim fun-

dus quidem aliquis, ut priscis illis mythis, subest, accessere tamen multa, illi superstructa, ex ingenio vel audacia, interdum ex impudentia narrantis. Itaque si *fabulas Troianas* dicimus, narrationes maiorum auctoritate acceptas et a scriptoribus ornatas intelligimus; et praeclare hactenus Thessalus Hippocratis f. in Πρεσβευτικῷ ad Athenienses: Οὐ μῦθος τὰ Τρωϊκὰ, ἀλλ᾽ ἔργα. Vanam igitur disputationem instituisse videri possunt Cluverius et Bochartus, qui ex ista opinionum diversitate probare voluerunt, Aeneam nunquam ad Italiam accessisse. Acriter satis eorum impetum retudit Ryckius in diss. laudata (1), sed argumentis promiscue effusis, et iudicio parum subtili. Neque enim aliter, quam ut eam famam certam ac constantem obtinuisse doceas, quaestio illa de Italia ab Aenea adita expediri et firmari potest. Est vero talis fama in omni remotiori antiquitate usque ad ea tempora, quibus res scripto consignari coeptae sunt, pro fide ac probabili ratione, in qua acquiescere et quam sequi necesse est; nisi volumus omnem antiquitatis fidem evertere, et omnes antiquiores historias sacras et profanas inter vana commenta referre. Non fuit aut est antiquiorum temporum ulla alia historia, quam mythica, seu fama ac narratione maiorum accepta, mox literis consignata, cuius fidem ne is quidem, qui primus literis mandavit, praestare potest, nisi hactenus, quod candide ac diligenter famam veterem exposuit, aut in diversitate narrationis sano indicio rerum delectum fecit. Iam poëtae quidem ista rerum fides ac probabilitas non auxie religiose est sectanda. Si tamen ille satis tenere animos vult, nec committere, ut doctiores auditores commentorum licentia offendantur, ea narratio ipsi sequenda est, quae celebritate et claritate ad popularium animos maximam vim habere potest. Etsi igitur inter Graecos scriptores magnus erat ea de re dissensus, cum tamen Romani scriptores de Troianorum in Italiam adventu Albaeque Longae originibus ab Aenea eiusque progenie repetitis uno ore traderent (v. in primis Sext. Aurel. Vict. de O. G. R.), iure suo Maro fabulam hanc inter Romanos celebratam praeferre ceteris potuit ac debuit.

III. Antequam ad alia progrediamur, de *loco Homerico* supra memorato pauca monebimus. Produnt verba satis aperte regnum, quod Aeneas eiusque posteri obtinuerunt. Homerus igitur, qui propior aetate Troianis temporibus vixit (ponimus

(1) Iterum Wood p. 227 sq.

enim, locum hunc a seriore aliquo rhapsodo insertum non esse), famam, ut solet, ea de re secutus est; nisi forte in itineribus suis in posteros Aeneae incidit. Fuisse regnum illud in ea ipsa Troade, in qua Priamus regnaverat, ea est verborum sententia, quae legentibus prima occurrit. Atque ita veteres locum sunt interpretati, vid. Strab. XIII, p. 608. C. 906. A. Almel. Ornata est etiam narratio apud Schol. ad e. l. ex *Acusilao*, ubi memoratur Venus ob id ipsum eum Anchise coisse, quod audisset, fatale esse, ut, Priamidis excisis, regnum Troiae ad Anchisae stirpem aliquando perveniret. Nato igitur Aenea, cum ei vellet regnum maturius parare, Paridi illa amorem Helenae instillavit, bellumque concitavit, ut Priami stirps celerius exscinderetur. Fuerunt, qui, cum Aeneam in aliis terris, non in Ilii solo aequati ruinis, regnum condidisse, statui mallent, interpolatione facta πάντεσσιν pro Τρώεσσιν in suas partes poëtam traherent (1). Alii diversum ab Anchisae Venerisque filio Aeneam fuisse opinabantur; erant quoque, qui de patre male memoratum dicerent, quod ad Ascanium esset revocandum; alii denique, Aeneam, rebus in Italia constitutis, Troiam esse reversum, ex eodem illo loco sibi persuaserant. vid. Dionys. Halic. I, 53. Celebrata profecto inter veteres et nobilis videtur fuisse narratio, quae cum tanta opinionum varietate in diversas partes est tractata. Strabo quidem vulgari narrationi de Aeneae erroribus et aditu Italiae omnino repugnare locum Homericum existimabat; in hoc enim innui, Aeneam in terra Troiana (ἐν τῇ Τροίᾳ) mansisse, in regnum successisse, idque posteris reliquisse. Potuit tamen ab Aenea Troianis imperari etiam aliis in locis, in Italia. Et, vel hoc posito, sententia sua Homerico loco constat, quod iam Dionysius Halicarn. acutus scriptor, vidit I, c. 53. Quod tam obscure oraculum illud Neptuni extulit Homerus, ad naturam et morem vaticiniorum accommodate est factum. Ratio eius rei reddi potest etiam haec, quod in terris longinquis regnum illud Aeneae constitutum erat, unde non nisi obscura et incerta fama de eo inter Graecos esse poterat. Quam parum enim frequentatum Graecis et notum mare Tyrrhenum et Adriaticum Homeri aetate fuerit, vel ex Odysseae fabulis intelligas, quae intra illa maria continentur, neque satis probabiliter narrari potuissent, nisi eius popularibus minus nota eoque fabulis idonea plaga fuisset.

(1) Ap. Strabonem l. I. p. 906. B. quod secutus est Virgilius Aen. III, 97. *Et domus Aeneae cunctis dominabitur oris*, Add. Schol. ad Iliad. υ, 306.

IV. Troia tamen eversa, discessuque Achivorum facto, dispersos fuga Troianos in loca patria reversos convenisse, ibique regni aliquam speciem instaurasse, plura fidem faciunt, et eo plures poëtarum narrationes alludunt. Illud autem in incerto est, quo duce, auctore vel rege exsules convenerint. Alii Antenorem, alii Hectoridas, alii Aeneam, Ascanium alii res Troianas restituisse narrarunt. Suspicari licet in regno hoc seu condendo seu condito turbas ortas inter viros principes ex regia stirpe oriundos, hinc nova discidia, novos discessus et in alia loca profectiones, et inde reditus esse factos, ut diversi Ilii restituti auctores prodi potuerint. Hoc quidem modo diversissimae istae scriptorum rationes componi et conciliari inter se facile possunt.

V. Sed, ut diximus, nobis non tam id agendum est, ut diversitatem narrationis in consensum redigamus, quam ut *copiam rerum narratarum*, quae poëtae *materia carminis* fuerit, *ex hac ipsa varietate* declaremus. Sunt autem multa, quae, etsi ab aliis alia ratione traduntur et ornantur, fundum tamen communem priscae alicuius et a maioribus acceptae narrationis aperte produnt; sunt alia, in quibus omnes fere conveniunt, uti Callistratus, Satyrus et Arctinus, hic quidem antiquissimus, in hoc: Aeneam Penates cum Palladio abstulisse (vide ib. c. 68. 69: adde Lycophr. 1261 sqq.: Xenoph. de Venat. non longe a pr.); patrem et filium secum duxisse (v. partim ibid. partim Auct. de Orig. G. Rom. c. 9 et 11, et in primis egregium ex Sophoclis Laocoonte locum ap. Dionys. I, 48. Νῦν δ' ἐν πύλαισιν Αἰνέας ὁ τῆς θεοῦ Πάρεστ', ἐπ' ὤμων πατέρ' ἔχων κεραυνίου Νῶτου καταστάζοντα βύσσινον φάρος.) A Strabone XIII, p. 607. inter πολυθρύλλητα memoratur et hoc, et alia, in primisque in Latium discessisse Aeneam, et secundum oraculum eo loco consedisse, ubi mensam comedissent. Vulgarem hanc inter Italos fuisse fabulam, ut et alteram illam de sue gravida, copiose docet Dionys. Halic. I, 55. 56: Conon Narrat. 46: et ex Lutatio, Catone et Caesare, Auctor de Orig. G. R. c. 11. 12; ex quo plane patet, ex scriptoribus Latinis antiquis non facile ullum fuisse, qui Aeneae fata et adventum in Italiam non exposuerit. Item Varro de R. R. II, 4. Adde Lycophr. 1250 sqq. Inter cetera tamen omnium maxime notabile videtur illud, quod Graeci scriptores dudum ante Augusti tempora originem Romanorum a Troianis Aeneaque duxerunt, et imperium orbis terrarum ex Homericis de Aenea versibus ad eos transtulerunt. vid. Conon.

Narrat. 46., et in primis Lycophron. v. 1226 sqq. Apponerem loca, nisi brevitati studerem; erit etiam nonnulla ex his persequendi commodior locus, quando de singulis agetur. Est enim nobis nunc hoc in primis propositum, ut vestigia, etiam obscura, veteris historiae persequamur, quibus institisse ubique poëta videri potest. Non enim ille facile sine auctore loquitur. Simul adolescentes exemplum mature habere cupimus (nam praeceptis haec res non facile expediri potest) quo consilio, qua ratione, ac quo studio in narrationibus mythicis cognoscendis versandum sit. Nihil enim aliud agere velle, quam cognoscere ac quaerere et in unum locum congerere, quid hic vel ille et sexcenti alii eadem de re tradiderint, censuerint, somniaverint, hoc est opera et otio abuti. Contra utilitatis illi studio et honestatis inest plurimum, si modo veteres historias populorumque origines, modo priscorum hominum mores ac vitam vel sermonem vel religiones, modo poëtarum inventa, notiones, sententias, inde illustres, addiscasque, quae illi, quos nobis fortuna servavit, ex antiquioribus poëtis hauserint, ante oculos habuerint, quomodo illa variaverint, ornaverint, quid in quaque re, in quoque consilio, quod sequuti sunt, spectaverint; dumque ab ingenuis poëtarum fabulis inepta illa grammaticorum, monachorum et interpretum commenta diligenter discernas. Simili studio versandum sibi esse teneant adolescentes in oratione, eiusque structura, singulisque loquendi formis observandis. Vt in aliis ingenuis studiis, sic in hoc antiquarum literarum proposita esse debet saltem utilitas aliqua, otio nostro, hoc vitae viriumque modulo digna, honesta et liberalis. Nihil autem ieiunius esse potest ista doctrinae ostentatione, qua modi loquendi rariores ac difficiliores, exemplorum turba undique conquisita et ad digitos disposita, illustrantur; nisi simul aut ipsis locis lux aliqua inde affunditur, aut orationis proprietas, elegantia et ornatus declaratur, ita ut ad rei notionem seu speciem menti insidentem accedat inde aliquid, quo illa vividior, plenior, apertior, iucundior fiat. Hoc quidem modo is, qui eos modos animo et memoria tenebit, lucrabitur ex illa doctrinae copia hoc, ut, ubi ad illa aut similia loca pervenerit, sensum eorum, quae legit, habeat et veriorem et acriorem. At nihil aliud tenere, quam formulas dicendi exquisitas et raras, miserum et inane studium est, non minus quam illud, si in auctoribus classicis legendis id unice agas, ut emendandi et corrigendi, saltem coniectandi, sagacitatem quo loco ostendere possis, circumspicias,

de ipsis autem rebus et sententiis, propter quas de verbis laborandum, parum sis sollicitus. Sed hic universe nonnulla, quae ad fabulam Aeneidis spectarent, summatim exponere consilium erat.

VI. Quod per *praedictionum ambages* totus Aeneidis decursus praecipitatur, inter praeclara ingeniosissimi poëtae inventa a me numeratum est (1). Miram enim ad hominum animos vim habent futurarum rerum denuntiationes, et ex iis eventus. Quippe ea est humani generis veluti imbecillitas, ut, si futura, quamquam *obscure* et *ambigue* et *nullo cum fructu* praevisa ac praedicta audiverimus, maiore miratione contacti simus omnes, quam si praesentia bene constitui, prudenter geri viderimus. Accedit, quod accommodatissima poëticae arti et orationi illa est exspectatio, quam vaticinia faciunt, et poëtae spiritum nihil maiore vi impellit et inflammat, quam vatum furor, et oraculorum ambages. Denique Virgilius ea aetate vivebat, qua totus terrarum orbis miro vaticiniorum et oraculorum amore insaniebat. conf. Argum. Ecl. IV.; ita ut ista expediendae narrationis epicae ratio vulgo pro felicissimo invento sine dubio haberetur. Est tamen etiam hoc commentum ita comparatum, ut rem non excogitasse, sed commode oblatam sapienter in usus suos convertisse dicendus sit. Miro enim omnium scriptorum consensu tota de Aenea narratio per vaticinia, oracula, somnia, auguria et omina exigitur, sive hoc poëtarum, a quibus ea ab initio fuit tractata, sive antiquorum hominum, a quibus posteri eam acceperunt, ingeniis tribuendum est. Et Troianos quidem e Phrygia, augurioram omninoque vaticinandi ac divinandi artium quasi matre ac sede, digressos, multas huius generis fabulas in Graeciam et Italiam importasse probabile fit. Fuisse etiam, qui disciplinam auguralem e Phrygia in Italiam allatam traderent, e Servio ad lib. III, 359 discas; etsi Tyrrhenos iam ante communi barbarorum superstitione eas artes tenuisse credendum est. Omnino enim prisco tempore, antequam naturae studium subtilius et philosophiae acumen increbuit, gens fuit nulla, quae non significari futura et a quibusdam intelligi praedicique posse censeret (Cic. de Divin. I pr.). In primis vero in deducendis coloniis et novis sedibus quaerendis summa oraculorum vaticiniorumque auctoritas erat, quod satis vel ex uno Herodoto constat (Cf. Cic. l. c. cap. I f.). Ad sedes igitur Troianis in Italia con-

(1) vid. Disquis. I, n. VI. et XVI.

stituendas oraculis et vaticiniis nihil videri debuit accommodatius. Poëta certe egregie hanc veterum superstitionem seu religionem est amplexus, maiorumque fama et historiarum fide in Troianis suis ita usus est, ut per fatorum decreta ac deorum interventum omnia narrata procederent: conf. Aen. X, 33. IV, 345. 6. VI, 59—61. Callide autem, ab obscuris et incertis ad certiora magisque definita progressus, discendi cupiditatem subinde novis stimulis incendit. Etsi enim Cassandra dudum *profectionem in Italiam* praedixerat, id tamen factum erat obscure, *Hesperia* commemorata, h. e. terra aliqua versus occidentem sita; tum ab ea vate, cui nemo fidem haberet: v. Aen. III, 183 sq. Ignoratum Hesperiae situm Heleni verba arguunt lib. III, 381. cf. 478. 9. Recte igitur Aeneas dicere potest, se Troia profectos *Incertos, quo fata ferant, ubi sistere detur* lib. III, 7. Verum in ipso rerum narratarum ordine apud poëtam, primum lib. II, 281 sqq., Hectoris umbra Aeneae per somnum suadet fugam, *novamque in alia terra, ultra mare*, quod Troadem alluat, *coloniam* promittit. Mox auspicia, primum flammae in Iuli capite, II, 681, tum exorti subito meteori v. 692, receptum ad Idae munita loca et *spem posteritatis ex Iulo* ostendunt; nec non Creüsa *Hesperiam* sedem futuram, et Tiberi quidem amne nunc primum nominato, interpretatur v. 781 sqq. In Delo Phoebi oraculum eam terram declarat adeundam esse, e qua *Troiani originem ducant*; *ibi magnum imperium constituturos esse Aeneae posteros*, III, 94 sqq.: quae cum illi male de Creta accepissent, inque hac considere vellent. Penates per somnum Aeneae oblati de Italia manifestius exponunt v. 163 sqq., post quae illa recte ab Aenea dici potuerunt, lib. I, 380 sqq. *Italiam quaero patriam — matre dea monstrante viam, data fata sequutus.* Unum adiiciunt Harpyiae de comesis post epulas mensis, tamquam futurae sedis ac coloniae signo, III, 254 sqq. Denique Helenus in Epiro omnes casus errorumque ordinem manifeste ac clare exponit III, 374 sqq.; etiam de sue, XXX porcellos enixa, et de mensis comesis, alia a Sibylla exspectanda esse monet, v. 441 sqq. Saepe in somnis Anchises Aeneam admonuerat: IV, 351 sqq. Eadem Anchisae anima per somnum descensum ad inferos V, 730 sqq., apud Cumas autem Sibylla accessum ad Lavinium, bellum et Evandri societatem, praedicit VI, 83 sqq. Adde his posteritatis recensum apud inferos, et VI, 891. 92: *Exin (Anchises) bella viro memorat quae deinde gerenda, Laurentisque docet populos, urbemque*

Latini, Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem. Omnia haec secundum aliquam auctoritatem apponi, partim in singulis locis videbimus, partim ex sequentibus patebit. Neo minus apud Latinos praedictus erat a Fauni oraculo, tum variis ostentis monstratus exterorum adventus et Laviniae coniugium cum advena: v. lib. VII, 58, 64. sq. 71. sq. 96. sq. 254. sq. 267. Carmentae autem ferebatur vaticinium, *cecinit quae prima futuros Aeneadas magnos, et nobile Pallanteum*: Aen. VIII, 340, 341.

VII. Scilicet omnino iam ante Troiae excidium et a primis inde temporibus praedictionem aliquam fama iactatam fuisse, qua, everso Ilio, Anchisae Aeneaeque maior rerum ordo, maiora fata promitterentur, ipsi Homerici versus declarant supra memorati, ex Il. υ, 307. 8. Ad Venerem homines eam praedictionem retulisse, multa docent. Ita in Sophoclis Laocoonte Anchisen, *mandatorum a Venere acceptorum memorem*, de fuga cogitare, filiumque, ut in Idam se recipiat, hortari videas in fragmento apud Dionys. I, 48; quod fortasse noster respexit, ubi Venus Aeneam hortatur, lib. II, 619. *Heu fuge, nate dea* etc. Omnino Venerem Aeneae saepius obviam factam, notavimus ad Aen. I, 407. Illa dux viae fuisse filio, Troia excedenti, narratur Aen. I, 382. et apud Quint. Smyrn. XIII, 326.; eidem stellam, profectionis augurium, Aen. II, 694 sqq. debitam fuisse, probabile fit. Fuisse tamen, qui Mercurio aliquas in ea re partes tribuerent, non modo ex Marcelli in Regillam, Herodis uxorem, carmine intalligitur; nam ibi Mercurius missus Aeneam urbe capta educit v. 24.: unde, quum Mercurius ducens lunam ἐν τῷ πεδίλῳ habuisset, lunula in calceis Senatorum repetierunt; verum etiam, idque multo clarius, e tabula Iliaca, in qua (n. 109.) Mercurius Aeneam urbe egredientem praecedit. Inter Veneris monita refertur narratum apud Cononem c. 46: Aeneas, postquam Troia excesserat, aliquamdiu Idam incoluit, unde πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ᾤχετο κατὰ Ἀφροδίτης ἐπίσκηψιν. Mox mugiente bove Idaea terrarum circa Aeneum Macedoniae imperium suscipit: τοῦτο γὰρ Ἀφροδίτη ἐπέσκηψεν. Etiam praedictionem illam, sedis condendae locum fatalem illum fore, ubi fame compulsi mensas comedissent, iam pridem Anchisae a Venere factam, e Caesare lib. I, et Lutatio lib. II. monet Victor O. G. R. 11: *Tum Anchisa coniiciente, illam esse miseriarum errorisque finem, quippe meminerat, Venerem sibi aliquando praedixisse* etc.; et c. 9. ex Alexandro Ephesio lib. I. de bello Marsico: ... *Idam*

petit, ibique navibus fabricatis .... oraculi admonitu Italiam petit; et Dionys. I, 55; *... ne in ulteriores Europae partes classis Troiana navigaret*, οἵ τε χρησμοὶ ἐγένοντο αἴτιοι, τέλος λαβόντες ἐν τούτοις τοῖς χωρίοις, καὶ τὸ δαιμόνιον πολλαχῶς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐνδεικνύμενον. Narrat inde portenta in appulsu ad Laurentum oblata, latices fontis repente e terra prosilientes, mensas absumtas, et vocem e luco auditam. At Sibyllae monitus, quos alii ibidem Erythris acceptos narrarunt, quosque Tibull. II, 5, novo exemplo vaticinantis oestro in elegiam illato, arripuit, praeteriit Maro, cum Sibyllae alius locus in carmine, aliae partes essent in lib. VI. Ceterum Apollini bonos ille mansit perpetuus, ut ad eum fatorum Aeneae et posterorum, Italiaeque ab iis occupatae, fatalis ordo referretur. Nobile illud Horatii in Carmine saeculari 37 sqq. *Roma si vestrum est opus, Iliaeque Litus Etruscum tenuere turmae, Iussa* (oraculis) *pars mutare Lares* etc. Adde Carm. IV, 6, 3. 21—24. Refertur ibidem versus 21 ad communem Apollinis et Veneris operam, ut Troiae excidium post Achillis fata differretur, ne omnis Troianorum stirps a saeviente illo exscinderetur.

VIII. Fuisse etiam *somnium* aliquod Aeneae celebratum a multis, ex Cic. de Div. I, 21 apparet: « *Sint haec, ut dixi, somnia fabularum, hisque adiungatur etiam* Aeneae somnium, *quod in Numerii Fabii Pictoris Graecis annalibus eiusmodi est,* ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt, quaeque illi acciderunt, *ea fuerint, quae ei secundum quietem visa sunt.* » Narratum igitur erat apud Num. Fabium, qui, cum Graece scripsit, Graecos auctores sequi potuit, somnium, quo fata Aeneae exponerentur per quietem ex ordine, quae post eventus comprobavit.

Etiam *Penatium monitus*, quos per somnum Aeneas acceperat, fuisse saepe memoratos, ex Servii loco discere licet ad III, 148: Penates .... *quos quidam dicunt ideo inductos a poëta monere per somnum; monitu nam eorum per quietem iussum cum Latino foedus fecisse; eorum etiam monitu Latinum Aeneae se coniunxisse* (haec eadem ap. Dionys. I, 57. occurrunt); *eosdem tradit* (Varro), *visos aliquotiens in somnis, quid fieri vellent, imperasse, eaque nostros publice curasse maiores.* Etiam dubitationem post appulsum ad Laurentem agrum de loco novae urbis capiendo secundum nonnullos oblati per quietem Aeneae dii patrii diremerant ap. Dionys. I, 56. descripta et haec e Catone in origine gentis Romanae, quem eo toto loco Dio-

nysius sequitur; nam totidem verbis ex illo libro leguntur ista ap. Auct. de O. G. R. c. 12. extr.

IX. Latinus Fauni oraculo monitus fuerat, ut generum sibi sumeret extraneum aliquem, et cum eo regnum communicaret. Sic Virgil. Aen. VII, 58, 81, 254 sqq. Paria ex Catone (non ex Q. Lutatio) prodit Victor de O. G. R. 13: .... *utpote qui* (Latinus) *in hoc consilium auctoritate numinum cogebatur; namque extis ac somniis saepe admonitus erat, tutiorem se adversus hostes fore, si copias suas cum advenis coniunxisset.*

X. Similiter etiam in ceteris, quae ab Aenea in Italia gesta sunt, poëtam id egisse, ut antiquas historias narrationesque de oraculis et ostentis consiliis suis accommodaret, ex iisdem auctoribus clarum est, et infra suo loco sigillatim monebitur.

XI. Satis, puto, ex iis, quae hactenus dicta sunt, intelligitur, non male hoc a me pronuntiatum esse: materiam carminis poëtae mira fortuna oblatam fuisse, non ab eo excogitatam et inventam; tractationem autem et ornationem etsi non magis ipse invenerit, cum Homeri vestigiis institerit, ita tamen illa in re esse versatum eum, ut elegantiore iudicio, maiore cultu, et exquisitiore ornatu omnia persequeretur. Etiam hanc argumenti, quod poëta tractandum sibi sumserat, felicitatem aliquam habendam esse supra (Disquis. I, n. VII) diximus, quod, cum *per deorum ministeria* res esset exsequenda, *offerrent se Iunonis et Veneris numina*, quae poëtae caussae tam praeclare serviunt, potentissima illa, et ipsa fabula iam dudum consecrata. Nam, quod insigni Veneris cura protegitur Aeneas, id ex Homero familiare sibi habet lector, nec minus Iunonis odium in Troianos ex Homero notum est. Iam eximio aliquo fortunae beneficio res ita ferebat, ut alterius deae numen Carthaginiensibus et mox Turno accommodari posset, altera autem dea non modo ut Romanorum tutela constanti religione coleretur (cf. Lucret. I. pr.), verum etiam Iuliae gentis prima stirps et origo haberetur. In Iunonis autem odio tractando et ad poëticam vim temperando poëtae prodesse potuere Ἡρακλεῖαι, carmina, quae olim exstabant de Hercule, quale v. c. Stesichori fuit. Iunonis enim odiis plurima in his videntur fuisse expedita; qua in re iam tot in locis Homerus praeiverat, v. Il. σ, 119: ξ, 256 sqq.: ο, 25 sqq.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIS

LIBER PRIMVS.

ARGVMENTVM.

Troia capta, Aeneas, Anchisae et Veneris filius, vir singulari pietate parique fortitudine praeditus, cum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigat, immissa ab Aeolo, rege ventorum, rogatu Iunonis, gravissima tempestate, ad Libyeum litus adpellitur 1—158; *et egressus in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) aequaliter distribuit; socios deinde, longis iam erroribus fatigatos, spe futurae quietis ad tolerandum, quod reliquum esset laboris, hortatur* — 222. *Tum Venus Aeneae sui Troianorumque causam apud Iovem agit, omniumque calamitatum illarum culpam Iunoni attribuit; unde Iupiter, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiaeque Romanorum dolorem filiae consolatur* — 304. *Cuius oratione confirmata Venus, Aeneae, locorum ignaro et explorandae regionis causa postero die huc illuc oberranti, sese obviam praebet, naves dispersas salvas esse nuntiat, ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido* — 409. *Aeneas itaque, matris beneficio cava nube cinctus, una cum Achate Carthaginem ingreditur, ubi et socios salvos comperit, et a Didone benigne excipitur* — 656. *Venus tamen, quod neque Iunonio hospitio neque muliebri inconstantiae satis fidebat, sopito in Idaliae lucis Ascanio, qui a navibus in convivium arcessebatur, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus et oscula latenter reginae amorem inspirat Aeneae ad fin.*

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coëgi,
Vt quamvis avido parerent arva colono;
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinia venit

A carmine bucolico et georgico ad heroicum se procedere significat, quisquis hos versus scripsit. Sententia integra: *Ille ego — nunc h. M. arma virumque cano.* Bene autem, oratione tam longa interiecta; poterat illud *at* in apodosi praefigi, quod toties factum videmus; quod adeo reprehendi, aut *at* in *et* mutari nolim. Reliqua sic iungenda: qui, *modulatus — et egressus silvis* (re pecuaria relicta, Ecl. IV, 3), *coëgi arva vicina ut parerent colono quamvis avido*, ut, licet ille frugum terrae sit avidissimus, tamen agri proventus ubertate cupiditati eius satisfacerent, cf. Burm. *Parent arva et coguntur parere*, agricolae studio et opera, quae declaratur a poëtis per *imperium, vim* et similia; dicitur *agris imperare, agri servire, parere.* Hoc loco id, quod Maro, de re rustica praecipiens, rusticos facere docuit, *cogere arva, ut pareant*, ad se commode transtulit. *vicina, silvis*, pascuis. — *Arma horrentia* si sunt horribilia, novatum hoc censemus; nam exemplum huius usus adhuc desidero, possunt autem accipi, ut *tela horrentia, hastae horrentes* dicuntur, dum erectae, protensae stant; nec aliter *horrens umbra* dicta, cf. v. 165, et 314; conf. inf. Not. ad X, 237. Priori tamen explicationi: *quae horrere faciunt, terribilia*, favet analogia vocabuli *horridus*, et Graecum φρίσσοντες ὄμβροι apud Pindarum Pyth. IV, 144. *H.* Ceterum cum iungendum ait *qui modulatus* (sum) *et coëgi* (cf. I, 356, *devenere locos — mercatique* (sunt) *solum*, et Val. Flacc. I, 757) comma post *quondam* sustuli, *egressus silvis*, ubi destiteram a compositione bucolicon. *W.*

1—3. *Arma* h. e. bella (sub Aeneae adventum in Italiam orta), *virumque cano, qui venit*; h. e. et adventum viri a Troia profugi in Latium, eum quidem in locum, quo Lavinium posthaec ab Aenea fuit conditum. Est haec Aeneidis summa, quae absolvitur sede in Italia accepta, Turni caede et ex foedere, v. inf. XII, 187 sqq. — *Fato* praeclare ponitur, ut ad deorum interventum poëta viam muniat; *profugus* ornate adiectum. Iungere praestat *Troiae ab oris profugus venit.* — *Primus Troiae ab oris* ita intelliges, primum e Troianis *in has certe Italiae partes ad Lavinium* (quod iam auctor libri de Orig. G. Rom. c. 1 monuit) pervenisse Aeneam; nam Antenor ad Venetos in intimo sinu Adriatico, in aliam Italiae partem, quae Galliae Cisalpinae erat, appulerat; cf. inf. v. 247; et, qui ante eum Italiam frequentarant, Oenotrii, Evander et

Litora; multum ille et terris iactatus et alto
Vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque deos Latio; genus unde Latinum, 6
Albanique patres, atque altae moenia Romae.

Hercules, ex Graecia advenerant. Malim tamen *primus* pro *primo*, *olim* accipere, ut Aeneid. I, 24; VIII, 319. Horat. Sat. II, 2, 93. — *venit Italiam*, Homerica ratione, ἵκε πόλιν et innumera, omisso εἰς. Plane hoc infigendum animo, ut semel monitus sis, poëtam Graeco more praeposita ista, *in*, *per*, *ad*, negligere. Tum *Italiam* et *Lavinia litora* declarative cumulata sunt; *Lavinia* autem *litora*, in quibus urbs Lavinium erat condenda, ut solent poëtae petere epitheta etiam a postmodo factis. *H.* Legendum e Codd. plurimis *Lavinaque*, derivatum a forma *Lavinum* pro *Lavinium*, quae exstat apud Iuven. XII, 71. Nam neque appositioni locus in his *Italiam*, *Lavinia litora*, neque asyndeto. Compositio *Italiam—Lavinaque litora* est qualia Aen. I, 569: *Hesperiam—Saturniaque arva*, cf. IV, 236. Et in codice Mediceo a manu emendatrice illa exstat lectio. Nam ibi est *Lavinia*·.· litera *i* ante *a* per lineam transversam ut falsa notata, quod saepius in illo codice factum. *W.* — 3. 4. *venit*, *iactatus et passus*; interponitur ex more *ille*: postquam magnos labores maritimis erroribus, et tentata frustra variis in locis nova sede, toleraverat: Πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν, Odyss. α, 4. — *vi s.* numine ac voluntate deorum: ἐκ θεοῦ· ἐκ θεῶν. — *memorem Iunonis ob iram*; proprie *Iunonis memoris*, cuius ira, vindictae cupiditas, cum acceptae iniuriae pertinaci memoria erat coniuncta; hinc ipsa ira *memor*. Sic et Graeci. vid. Gellium ad h. l. μνάμων μῆνις, Aeschyl. Agam. 161: Ad rem conf. Aen. V, 781 sqq. Revocatur autem hoc versu rerum narratarum ordo ad interventum Iunonis et ceterorum deorum. — 5-7. *Multa* quoque *passus*, etiam *bello*; quamquam *quoque et* pro simplici *quoque* etiam alibi occurrit. — *dum conderet urbem*, donec Lavinium condidit, sedemque ibi imperii fixit, cuius rei signum certissimum, si patria religio instituta est; unde: *Inferretque deos Latio*. conf. XII, 194 Ceterum in hoc et seq. versu poëta operis characterem ex fine proposito satis declaravit: sedem novam in Italia post toleratos in erroribus et in ipso accessu labores et discrimina. Importunum itaque est Achillis irati vehementem affectum in Aeneide desiderare, quem poëta exhibere noluit nec debuit. cf. Disquis. I, n. 6, 9, 16. — *Inferretque deos Latio*, inferret in Latium Penates Troia advectos. A re, quae religionem et venerationem habet, accessum Aeneae praeclare designat; splendidior sic facta est oratio, quam si in Latio eum consedisse audires. — *Vnde*, qua ex re, quo factum est, ut Aborigines cum Troianis aequati communi Latinorum nomine sint comprehensi (conf. Aen. XII, 823 sq.), ut ab Ascanio Alba sit condita, et ex eius posteris *urbis Romae conditores* ortum habuerint. — *Albam*

Musa, mihi causas memora, quo numine laeso,
Quidve dolens, regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores,
Inpulerit. Tantaene animis coelestibus irae!
Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,

autem bene ab *Albanis patribus* designat, a sensu, nobiliore populi parte; conf. IV, 682; VII, 727: *Romam* per *altae moenia Romae*, pleniore ore. Praeclare autem rerum narrandarum summam ad *Romanorum originem* in ipsa carminis fronte revocat.

8. *Musa, mihi* o. *memora* Nam, quae deorum interventu aut consiliis et machinationibus alicuius dei eventum suum habuerant, nisi a dea edoctus, poëta scire non poterat. Itaque ille viam sibi munit, ut iis commode uti possit. — *quo numine laeso.* Sententia aperta; causas memora, cur Iuno Aeneam tot laboribus et aerumnis obiecerit. Illud *cur* per membra *quo numine laeso* et *quidve dolens* declaratur, in quorum priore haeremus. Nam cum *numen* sit voluntas, tum potestas ac maiestas dei, unde etiam pro ipso deo, eiusve natura, aut nomine ac titulo ponitur; variis modis haec accepta sunt. Simplicissimum esset accipere, quo deo laeso; sic I, 674: *ne quo se numine mutet*; sed poëta ipse statim numen illud subiicit, Iunonem; igitur ex Musa id quaerere non potest; nisi eam alterius dei laesi causam suscepisse dixeris, quod et ipsum parum suave est. Omnibus expensis, quamquam duriorem, praefero rationem iam a Servio propositam: *quo*, qua re, qua in causa (exponuntur causae vss. 25-28), *numine laeso* maiestate divina, h. e. ipsa Iunone. Si poëta duriore hac ratione offensus fuisset, facile *qua*, quatenus, qua in re, vel *qui*, quomodo, rescribere potuisset. Subiicitur pro explicatione: *quidve dolens — impulerit* dea virum (exquisite, h. e. coëgerit), *tot casus volvere*, h. e. ut subiret, adiret. Nam *volvere* dicimur ea, quae molimur, in quibus perficiendis versamur, atque ea, quae perferimus ac toleramus. *H.* Si *quo* interpretaris *quam ob rem*, ablativi absoluti *numine laeso* languent. Iungendum esse *quo numine laes.* monstrat constructio verborum ita mutata: *Hoc numine laeso, idque dolens impuli* etc. Vulgaris modus vitandi brevitatem ablativi absoluti participiique est hic memora, quod numen Iunonis laesum sit, quidve doluerit dea, ut virum tot adire labores impulerit. *numen* est *laesum*, h. e. consilium deae, id quod concupivit, ad irritum cecidit. Cupiebat autem Carthagini imperium orbis terrarum parare; quae optata per Aeneae posteros irrita fore sciebat.— *dolens* magis ad Paridem et Ganymedem spectat. *W.*

12. A Iunonis odiis orditur, quippe per quae obiectae fuere difficultates, quibus ab Italiae aditu averteretur Aeneas. Exponuntur odii causae ex narrationibus de rebus Troianis petitae poëtarumque Graecorum lectoribus notae. — Vrbs *fuit*, quoniam illa tum erat eversa, a Tyriis condita et habitata. — *antiqua*, quoniam antiqua origo in primis in urbium

Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli;
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,

laude memoratur; inf. II, 363, de Troia: *Vrbs antiqua ruit*; et de Italia, III, 164: *Terra antiqua, potens.* *H.* Et *terris* tribuitur epitheton. *Creta antiqua*, antiquitate celebris, apud Iuven. XIV, 270. cf. inf. 531. *W.* — 13. 14. *Longe*, procul sita, magno intericcto maris intarvallo, ex adverso Italiae, et quidem Romae, quam per *Tiberim* designari puto. *H.* — *longe*, interpositum verbis *Tiberina ostia*, instar participii est, *longe distantia*; ad Graecam normam et hoc dicitur. Soph. Ai 204: τοῦ Τελαμῶνας τηλόθεν οἴκου. *W.* — *studiisque asperrima belli*, graviter pro dedita, vacans studiis. Vulgo *bellum* dici solet *asperum*, tum *studium belli*, denique *urbs aspera studiis belli*. Virtus bellica a poëtis per *iram* exprimitur eiusque attributa. *Exasperatur* autem is, qui offenditur et ad iram provocatur. Itaque *asper*, τραχὺς, modo iratus, vehemens, ferus, ferox, saevus; modo fortis, bellicosus; modo acer, ardens, concitatus, flagrans, ut h. l. Similiter *acres* iracundi, calidi, δριμεῖς, mox strenui, πρακτικοί, tum vehementes, δεινοί, et sic fortes. Semel monuisse expedit ad declarandam poëticam orationem, quam in primis perspectam esse volumus. — 15. Quam Iuno fertur unam omnium maxime amasse, etiam Samo praetulisse, in qua antiquissima et celeberrima Iunonis religio erat. De templo Iunonis Samiae, v. Herodot. III, 60. Carthagine sub *Vraniae* nomine, h. e. ea appellatione, quae Graece ita reddi posset, illa fuit culta aut coli credita; vid. Selden. de Diis Syris Synt. II, c. 2. — 16. *Hic illius arma, hic currus fuit*, ducta, puto, rei imago ab antiquis heroibus, qui curribus vecti ad pugnam egrediebantur, reduces autem eos in loco tecto collocabant ac reponebant, v. Il. ϑ, 441, ε, 194; traducta illa, ut alia, ad deos, quibus currus sui essent, qui in iis locis, quae potissimum frequentarent dii et colerent, reponerentur. Pro talibus locis habentur poëtis eae urbes eaque loca, quae celebriore aliqua religione inclaruere. Egregius hanc in rem locus Il. ν, 21 sqq. de Aegis Neptuno sacris. Iunonis autem currus e nobili Homeri loco Il. ε, 720 (adde Odyss. ε, 381), notus est. Burmannus laudat Val. Fl. V, 184. Poëtica tamen potius quam vera descriptione usus esse videtur poëta. Nam Carthaginienses non curru, sed leoni insidantem expressisse memorantur coelestem suam deam, cf. Apuleius Met. VI, 6. Porro *arma* debent h. l. esse aliquod proprium ac perpetuum; ut adeo de *Iunone armata* cogitandum sit, qualis Ἥρα ὁπλοσμία fuit Elide culta, Lycophr. Cass. 640, 858, et ἱππία, h. e. curru vecta, Olympiae ap. Pausan. V, 15, p. 414. *hasta* ei quodam modo propria fuit, etiam ex Latinorum religione. Nota Sabinorum *Iuno Curitis*, cf. Servius. Locum nostri poëtae expressit Ovidius Fast. VI, 45: *Poeniteat, quod non fovi Carthaginis arces; Cum mea sint illo currus et arma loco.* — 17. 18. Cartha-

Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
Hinc populum, late regem, belloque superbum,
Venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis;
Nec dum etiam causae irarnm saevique dolores
Exciderant animo: manet alta mente repostum

gine, Romae aemula, praeclare utitur poëta h. l. — ut ea urbs regnum gentium, caput imperii terrarum, sit, Inno *iam tum*, ante Romam conditam, *tendit*, contendit, allaborat, operam dat, *fovetque*, pro vulgari, studet, *fovet* hoc, banc rem, hoc consilium, animo et cogitatione. — *Si qua* ratiorre. — 19-22. Enimvero et Troiana stirpe ortum habituram esse acceperat gentem (*progeniem* dixit), quae Carthaginem aliquando esset eversura Populum enim, ab ea genta oriturum, ad exscindendam Carthaginem in Africam copias suas asse traiecturum. Iam expende rationem poëticam. *H.* — *sed enim*, ἀλλὰ γάρ, cf. III, 163. Ovid. Met. I, 530. *W.* — *Hinc*, ex hac progenie, posteritate Troianorum. Alii referunt ad *sanguinem Tro.* H. *hinc* pro hinc ortum. Similiter *unde* usurpatur apud Horat. Od. II, 12, 7: *iuvenes, unde periculum—contremuit domus.* W. — *populum late regem* pro late regnantem, v. Burm. ad Petron. c. 82 extr. Comparant εὐρυκρείων Homericum et εὐρυμέδων, cf inf. I, 235: *Hinc fore ductores* etc. — *bello superbum*, exquisitius quam potentem, ferocem, utpote victorem, κυδιόωντα. Semel de hoc usu vocis apud poëtas monemus. — *Libya* plenius pro Carthagine in ea Africae parte sita. — *venturum excidio*, ad exeidium, ut *auxilio, subsidio.* — 22. Audierat *Parcas sic volvere*, haec *moliri*, *machinari.* — 23. 24. *Veteris belli*, paullo ante g·sti, ut *vetus* et *antiquus* interdum. — *prima*, primum, prius, olim. — *Argi* pro *Argivis.* — 25-28. Versus in parenthesi esse positos puto: *Id metuens et belli memor, quod gesserat, — arcebat Troas.* Cum autem alias causis interposuisset, *iniquum Paridis iudicium, quo Iunonis forma inferior pronuntiata fuerat, et Ganymedis raptum*, addit v. 29, *His accensa super*, super cetera, insuper, etiam his sibi factis iniuriis 25-28 inflammata, *arcebat Troas.* H. Parenthesis vix probabitur. Nam *bellum* ipsum causa odii habetur (contemplare formulam annectendi *Necdum etiam*) ad quam accedunt causae memoratae 25-28. Legitima pertexenda oratio per participia, *metuens — memor* et *accensa* recordatione iudicii Paridis, originis Troianorum, honorum Ganymedis — *arcebat.* W. — 26. *Manet repostum* pro vulgari; est repositum in animo, *alte*, profunde. Comparanda autem cum his Homerica Il. ω, 25-30. Formam adumbravit Statius Theb. I, 246, ubi Iupiter: *neque enim arcano de pectore*

Iudicium Paridis, spretaeque iniuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His adcensa super, iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli,
Arcebat longe Latio; multosque per annos
Errabant, acti fatis, maria omnia circum.
Tantae molis erat Romanam condere gentem.
  Vix e conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant, laeti et spumas salis aere ruebant,

fallax Tantalus et saevae periit iniuria mensae. — 27. Hinc Ovid. Fast. VI, 43: *Causa duplex irae: rapto Ganymede dolebam; Forma quoque Idaeo iudice victa mea est.* Ceterum versus est ex ornatissimis. — *spretae iniuria formae* adiectum ad declerandam iudici indolem *spreta forma* est Iunonis pulchritudo pulchritudini Veneris posthabita: et quia id cum Iunonis iniuria factum, dixit plenius: *iniuria spretae formae.* — 29. *Genus invisum*, propter Dardanum, Iovis et Electrae, pellicis, filiae Atlantis, filium, e quo Troiani ducunt originem. — pro Ganymede rapto, (vid. Aen. V, 255) *rapti* (cf. IV, 198) *Ganymedis honores*, ministerium poculorum, ad quod receptus est, remota Hebe. — 29-33. *reliquias Danaum*, a Danais et ab Achille relictos Troianos, qui Achivorum manus effugerant. *H.* Nomina *Danaum* et *Achillis* Graecos apte complecti apparebit comparanti Hom. Od. α, 344 *inmitis* ingenium fortis herois designat, nec magis in contemtum dicitur, quam *saevus Hector* 99. Add. de Aiace ὠμόθυμος apud Soph. Ai. 885. *W.* Mox *multos* annos h. e. septem — *acti fatis*, quia hi ipsi Troianorum errores fatales erant. — *molis*, molitionis, difficultatis. In prosa: Tam difficile erat, ut Troiani in Latium pervenirent, ibique stirpis, ex qua Romani orituri essent, auctores fierent.

34. Hic, ut in Odyssee, in medias res abripitur lector. Quomodo enim e Sicilia solverit Aeneas, qui tum classe in Italiam tendebat, infra videbimus sub finem libri III. Sed, tempestate mox orta, e cursu evertitur et ad litus Africae, tantum non naufragio facto, deiicitur. Rerum autem ordinem ipsamque dictionem ad Homeri exemplum instituit Odyss. ε, ubi Vlysses e Calypsus insula Ithacam petens, cum iam Phaeaciam in conspectu habet, tempestate e Neptuno excitata naufragus errat. Quod ibi Neptunus facit, tributum h. l. Aeolo, quodque Leucothea, hic Neptuno conf. Macrob. Sat. V, 2. In Homero tamen maior rerum varietas narrationisque suavitas. — 35. *Vela dabant*: cum per epexegesin hoc vel el explicare, saltem verbis erat ornandum, cum sententia eadem maneret; hinc *spumas salis*, ἄλμης, *maria*; occurrit et alibi. — *aere*, aerata navi; sic et *puppes aeratae et aereae*, ut Aen. V, 198. — *ruebant*, secabant, ut terra *ruitur* sulco facto, eruitur. —

Quum Iuno, aeternum servans sub pectore volnus,
Haec secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem!
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Vnius ob noxam et furias Aiacis Oilei?

laeti, alacres, Italiae, laborum finis, tum tandem propiores, πρόθυμοι, cf. II, 394. 395. Sed habuit poëta ante oculos versum 269 Odyss. ε. γηθόσυνος δ' οὔρῳ πέτασ' ἱστία δῖος Ὀδυσσεύς. — 36-38. *Aeternum volnus*, qui v. 25 *saevi dolores*, dolor de iniuria, et cum dolore ira; ita G. ἕλκος. Adumbrata autem Iunonis indignatio ex Odyss. ε, 281 sqq, ubi similis oratio Neptuni. Hinc nullus fere est poëta, qui non eundem ad modum iram alicuius dei finxerit. Similem prorsus locum videbis inf. lib. VII, 286-320, quem comparasse non poenitebit. *II. — mene — desistere*, nonne dolendum est, me desistere. Infinitivus, ad indignationem declarandam usurpatus, haud frequens apud Virgilium; vid. Ecl. IX, 17, et Aeneid. XI, 269. Graecos infinitivo pariter esse usos, egregie docuit Valckenaer ad Phoeniss. Euripid. p. 572 Exclamationis signum pro signo interrogationis post *regem* posui. — *victam* poëtica copia adiicitur. — *Teucrorum regem*, ducem. — 39 *Quippe* ironice usurpatum vid IV, 217. Ironia convenit indignanti. — *Pallasne*, nonne Pallas. *W. exurere*. Exuri dicitur, de quo nihil superest, ut, *quid memorem exustas Erycino in litore classes?* S. — 39 sqq. Potuit tamen Pallas (et quanto magis ego, vs. 46), contra fata (h. e. quamquam faustus reditus fato erat destinatus) Achivorum classem coelesti igni comburere et fluctibus opprimere, unius Aiacis ulciscendi causa. Ab Euripide haec sumta esse, Macrob. V Sat. c. extr. monet. Locus est in Troad. v. 77-86; videntur etiam versus 23 sqq. Virgilio ante oculos fuisse. Fabulae fundus est in Homero Odyss. γ, 135 sq. et multo magis δ, 499 sqq; sed ibi Neptuno tribuitur, quod h. l. Minerva facit: *Illum exspirantem — Turbine corripuit*. Homerum autem secuti poëtae cyclici varie et copiose, in primis in Νόστοις suis, tractasse videntur hanc narrationem, ut ex Quinto Cal. intelligo, qui copiose Aiacis fata esponit lib. XIV, 420 sqq. Etiam Lycophron in Cassandra vs. 392. 393, cum vulgari narratione consentit. Virgilianam tamen rationem Hyginus habet fab. CXVI; unde colligo, Tragicum aliquem Minervae partes has olim dedisse, quas Homerus Neptuno dedit; quamquam et ipse Homerus huic variationi locum fecisse videri potest, cum interdum totam reditus Achivorum calamitatem ad solam Minervam refert, ut Odyss. α, 326, 327; γ, 135, 145. — 40. *Ipsos* Argivos. — 41. *Vnius ob noxam*, cum antea Achivis esset studiosissima. ob *Aiacis, Oilei f.*, insanam libidinem, qui stuprum Cassandrae intulerat in Minervae templo, in conspectu ipsius deae. Facinus hoc honeste, graviter tamen, declaratur per *noxam* et per

Ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem,
Disiecitque rates, evertitque aequora ventis:
Illum, exspirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
Et soror et coniunx, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Iunonis adoret
Praeterea, aut supplex aris inponat honorem?
Talia flammato secum dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,

furias. — 42. En exemplum deae fulmen moderantis. Sed talia iam vulgata sunt, cf. IV, 120; res etiam in gemmis obvia. Ad poëtae locum; cf. Q. Calab. XIV, 445 sqq. 508, 532, et Serv. ad h. l. — 42-45. Facta per tempestatem navium dispersione ad Caphareum, Euboeae (cf. inf. XI, 260) promontorium, Aiax Oilei f. ad Gyras petras, prope Myconum insulam, actus naufragium fecit. Ipsum vero Pallas fulmine percussum procellae vi scopulo etiam illisit. Commentarii loco esse potest Senecae imitatio in Agamemnone, quo loco Achivorum reditum narrat 528 sqq. adde Quintum Cal. l. c. XIV, 547 sqq. — 46. 47. Cf. Aen. VII, 304, 307. — 310, *incedo*, h. e. quae sum; sed illud maiore cum dignitate. Incessus dearum, in primis Iunonis, satis notus. Propert. II, 2, 6: *incedit vel Iove digna soror*, h. e. tamquam altera luna. — *Iovis soror et coniux* ex Homerico κασιγνήτην ἄλοχόν τε, Il. π, 432. — 48. Praeclare ad invidiam *bella gero*, pro eam perdere cupio. *H.* *Et quisquam*, vid. Not. ad Ge. II, 433. *W.* — *numen Iunonis*, me; at quanto gravius! Adumbrata autem haec ex Od. ν, 128 sqq. — 49. *Praeterea*, post talia, in posterum; est Homericum ἔπειτα. (Ad tempus relatum significat *postea*, ut Ge. IV, 50-02, *neque illum — praeterea vidit.* W.) — *honos*, solemne poëtarum de sacrificiis, libationibus etc., quae in deorum honorem fiunt, aliquantum ornatus habet. Expressit versum Ovid. Am. III, 3, 33: *Et quisquam pia tura focis imponere curet?* Iam vides, *honorem* plus dignitatis epicae habere. Maius etiam decus adiecto *supplex*, vocabulo religioso, quod omnino, ut *supplicare*, ad cultum deorum refertur, sacris vel precibus factis. Rectius alii codd. praebent *adorat—imponit*. 50. Nota narrandi artificium: non ante verbis consilium Iuno exponit, sed statim, quid ea peregerit, subiicitur. Habuit autem poëta ante oculos Il, ξ, 230 sqq, ubi Iuno Somnum adit. — 51. 52. *Nimborum* h. ventorum, qui *perturbati aëris, repentinarumque ac praecipitum pluviarum* causae sunt. *feta* poëticum, ut *gravida*, cf. IV, 229. plena *austris*. omnino ventis, sed *austri* sunt saevissimi in mari mediterraneo; igitur melius hoc genus ponitur. — in *insulam Aeoliam* venit, h. e. unam ex Aeoliis seu Vulcaniis vel Liparaeis, fortasse in ipsam

Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
Luctantis ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras;
Ni faciat, maria ac terras coelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens; molemque et montis insuper altos

Liparam. conf. Aen. VIII, 416, 417. Tum adi Odyss. x, 1 sq. — 52-56. Ornati versus: Aeolus inclusos tenet ventos. *vasto antro;* naturale enim est, vaporem et spiritum per loca concava (subterranee) conciteri, sicque fieri ventum, cf. X, 54. vid. Senecam Qu. Nat. VI, 18. — 54. *imperio premit*, gravius, quam regit, et *frenat* plus, quam tenet, cohibet. — *vincula* per *carcerem* declarentur; non enim compedes esse possunt. Sunt igitur pro custodie. — 55. Optime iunges: *fremunt cum murmure montis.* Certe *murmur montis* recte iungitur: nam, quae oculorum auriumve sensu acelpiuntur aliquo in loco, ea ipsi loco tribuuntur. conf. inf. 124. Praeivit eutem nostro Lucret. VI, 196: *Speluncas—venti quum, tempestate coorta, Implerunt, magno indignantur murmure clausi;* Virgilius vero Statio Theb. I, 346: *Iam claustra rigentis Aeoliae percussa sonant* etc. item Valerio Flac. I, 574 sqq. in primis 591 sqq. — fremunt venti *circum claustra*, spiracula, erupturi. — 56. 57. *Celsa in arce*, extra antrum, alto in montis cacumine, infra 140 *aula* dicta s. regia. Sic apud Homerum Odyss. x. pr. habet regiam Aeolus, ut et apud Quintum l. c. 475. — *mollit animos*, domat, δαμᾷ, h. e. reprimit ac coërcet eorum impetus, *iras*, furores. *H. animos*, naturam ferocem et cupiditatem atrociter erumpendi vehementem. Rebus inanimis tribuuntur *animi* et VII, 383, sed alio sensu. *W.* — 58. *Ni faciat—quippe ferant* exquisitius, quam vulgare, *quod ni faciat Aeolus, ferant utique*, δὴ, δή ῥα. Etiam pedestris oratio, mutato ordine: *quippe, ni faciat, ferant.* — *profundum coelum*, altum, v. ad Georg. IV, 222. Habuit poëta ante oculos Lucret. I, 279, 280: *Venti—corpora caeca, Quae mare, quae terras, quae denique nubila coeli Verrunt ac subito vexantia turbine raptant.* — 60-64. Primum ventos speluncis inclusit, *insuper*, praeterea, *molem et* (quae *molis* est explicatio) *montes altos* iis imposuit. *H.* *insuper* (ὕπερθεν) imposuit idem quod *super imposuit*, ut III, 579, dixisse poëtam manifestum est. *insuper* pro praeterea, hac sententiarum iunctura, languere mihi videtur, et positura verborum offendit. *W.* — *foedere certo*, certa lege, ratione; non temere et pro eorum impetu: — *premere*, habenas inhibere, retrahere: opp. *laxas dare*, laxare,

Inposuit, regemque dedit, qui foedere certo
Et premere, et laxas sciret dare iussus habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:
Aeole; namque tibi divom pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento;
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque Penatis:
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversos, et disiice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae;
Quarum quae forma pulcerrima, Deïopeam
Connubio iungam stabili propriamque dicabo,
Omnis ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulcra faciat te prole parentem.

modo coërcere (v. 54 *frenare*), modo liberiorem impetum concedere, omninoque moderari.—*iussus* a Iove. cf. 77.

65—69. *Aeole; namque*—poëtica estio, qua (Homeri exemplo γάρ, v. e. Il. ω, 334, ubi cf. Ern.) prosaicam formam in causa reddenda relinquit, et simul orationi vehementiam affectus conciliat: *Aeole*: quandoquidem *tibi Iupiter*, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, *dedit hoc, ut possis* tempestates excitare et sedare, *incute vim ventis — ponto*, concita ventos, *ut aut obruatur fluctibus classis mihi invisa*, aut disiiciatur. — *mulcere fluctus*, placare, reprimere; *et tollere* eos *vento*, h. e. concitare, ut alta insurgant. Sumtum ab Ennio Annal. XVII, Auster et Aquilo *Endo mari magno fluctus extollere certant*. Odyss. κ, 21, 22: Κεῖνον γὰρ ταμίην ἀνέμων ποίησε Κρονίων, Ἠμὲν παυέμεναι, ἠδ' ὀρνύμεν, ὅν κ' ἐθέλῃσι. — *navigat* per aequor (ut *vehi maria* 524. *W.*) 68, ut in Italia novas sedes quaerat; cf. VIII, 12, Pulcherrimus versus verborum delectu. Ovid. Fast. IV, 251: *Quum Troiam Aeneas Italos portaret in agros*. — *Incute*, ut iniicere, immittere, *vim*, violentiam, iram, *ventis*, tertio casu. Sic melius. Concita ventos vehementiores. Servius ex Ennio: *dictis Romanis incutit iram*. — *submersas obrue* gravius quam submerge. — *age diversos*, dissipa, disperge per diversa, ut Serv., et *disiice corpora*, h. e. eos, sed praeclare *corpora*, quippe naufragio facto mari mersos. Atque sic factum vides inf. 118, 128, 129. — 71. Locus expressus ex Il. ξ, 267 sqq. Alias Iunoni Charites vel Horae adsunt, h. l. Nympharum chorus, quod observandum. — 73. Verba *stabili propriamque dicabo*, h. e. dabo, simpliciter, ad ornatum et declarationem verborum refer *connubio iungam*. Idem versus IV, 126 legitur. Aemulatus poëta est illud Δώσω ὀπυιέμεναι καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν. — 74. *omnes ut tecum*: ἧς αἰὲν ἐέλδεαι ἤματα πάντα.

Aeolus haec contra: Tuus, o regina, quid optes,
Explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
Concilias; tu das epulis adcumbere divom,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Inpulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Vna Eurusque Notusque ruunt creberque procellis

77. *Explorare*, recte secusne id fiat, quod velis fieri. Tu ipsa videris, an recte haec a me postules. Praemunit transitum ad Neptuni indignationem de Aeoli audacia v. 130 sqq. Simplicius Homerus Il. ξ, 196: Αὔδα, ὅ τι φρονέεις· τελέσαι δέ με θυμὸς ἄνωγεν, Venus ad Iunonem; quem versum et alibi repetit. — 78. Verba hanc sententiam fundunt: tuae erga me gratiae debeo hoc ventorum regnum, quod mihi a Iove impetrasti, quin et ipsum inter deorum ordines locum; is enim designatur antiqua poësi per istud: *epulis accumbere divom;* ut de Somno Homer. l. l. v. 241, εἰλαπινάζων. Obscuriorem aliquam fabulam subesse necesse est; antiquiores poëtae, qui aërem, atmosphaeram nos dicimus, per Iunonem declararunt, eius beneficio Aeolum deum factum narrasse videntur; aër autem concitatus ventos creat. Certavit cum Homero l. l. Il. ξ, 238, ubi Iuno Somno θρόνον ab Vulcano affabre fabricandum promittit. — *tu concilias*, *das*, pro praeteritis, conciliasti mihi voluntatem Iovis, ut ab eo regnum ventorum acciperem. *Conciliare* ad plura et diversa refertur. *H.* Praesentia sunt significantiora. Tribuitur Iunoni, quod etiam tum fiebat. *W.*

81—83. Haec eadem ap. Quintum l. l. v. 479 sqq. Aeolus χερσὶν ὑπ' ἀκαμάτοισιν ὄρος μέγα τύψε τριαίνῃ — βίῃ δ' ἔῤῥηξε κολώνην (non male epitheton adiecit Maro *cavum* montem, propter antrum). Egregie autem dei et potentis et impetuosum obsequium declaratur, uno ictu latere montis percusso, perrupto ac patefacto. Ita *in latus* est pro in latere, ut inf. v. 114, *Vram—in puppim ferit.* Simplicior Homerus Od. ε, 291 sq; nec tamen minus sublimis. Statius Virgilii vestigiis institit: *dubiamque iugo fragor impulit Oeten In latus.* Theb. I, 119. — *conversa cuspide*, hastae, quae diis pro sceptro est; hanc intorquet, immittit, ruptaque rupe viam ventis facit, qua erumpant.

81—86. *Incubuere*; incumbunt, ἐνέπεσον, ἐπέχραον, ἐνέσκηψαν — *a sedibus imis ruunt*, h. e. eruunt a fundo: inf. II, 419: *imo Nereus ciet aequora fundo.* Sequitur tempestatis descriptio, omnium fere post Virgilium poëtarum imitatione nobilitata, in qua observandum, quomodo omnia sint ad terrorem et admirationem

Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus;
Insequitur clamorque virum stridorque rudentum:
Eripiunt subito nubes coelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra:
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether;
Praesentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
Ingemit, et, duplicis tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!
Saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens

narrata. — 87. Laudat Servius ex Pacuvio in Teucru: *armamentum stridor et rudentum sibilus*; funium nauticorum. — 88. 89. Odyss. ε, 193: σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε Γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον· ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ. cf. Odyss. ι, 66-69, et inf. III, 198, ubi *nimbi*, qui h. l. *nubes*. Mox *poli* pro coelo simpl.

92. Naturae veritatem secutus poëta, exemplo Homeri Od. ε, unde locus expressus, v. 297, καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ (aliud est Achillis exemplum, qui mortem a Xanthi eluvie instantem similiter exhorrescit, Il. φ, 270), Aeneam suum metu vacare non sinit. Priscis heroibus et metuere et flere haud indecorum est. — 93. Ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν, v. 298. Od. ε, et sequitur similis oratio Vlyssis, ut hic Aeneae. — 94-96; ibid. 360, Τρισμάκαρες Δαναοὶ etc. Compara locum. cf. Il. φ, 279 sqq.: nostrum imitatur Seneca Agam. 515 sqq. — *oppetere mortem*, plene dicitur; poëta absolute posuit, ut *obire mortem*, mox *obire* simpliciter. — 96-98. Diomedem, Tydei f. potissimum inter Achivos memorat, quoniam cum eo congressus Aeneas a Venere morti ereptus fuerat. v. Il. ε, 239 sqq.; 311 sqq. *Fortissimum* eum appellat ex Il. ζ, 98, ubi Helenus de eodem: Ὃν δὴ ἐγὼ κάρτιστον Ἀχαιῶν φημὶ γενέσθαι. — 99. Odyss. γ, 108. Nestor facta Achivorum ante Troiam recensens, Ἔνθα δ' ἔπειτα κατέκταθεν, ὅσσοι ἄριστοι· ἔνθα μὲν Αἴας κεῖται Ἀρήιος, ἔνθα δ' Ἀχιλλεύς, Ἔνθα δὲ Πάτροκλος—Ἔνθα δ' ἐμὸς φίλος υἱός. suavissimus locus! *saevus Hector* simpl. pro fortis, ut *acer*, *asper*, v. 14. Scilicet, ut semel moneamus, cum *saevus* proprie ad iram, furorem ac vehementiam spectet, pro communi epitheto, saepe tantum ad ornatum, adhibetur in omnibus rebus, quae ad bella, pugnas, virtutem; ad imperia, regna; iussa; ad mare, ventos, tempestates pertinent. Quo fit, ut nonnumquam per *fortis*, *magnus*,

Sarpedon, ubi tot Simois conrepta sub undis
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.
Talia iactanti stridens aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens

potens, declarari possit, ut Homerica δεινός, αἰνός, ἀπηνής. — *telo*, hasta, v. Il. χ, 319. — *iacet*, periit, κεῖται, quamquam corpus Hectoris sepulturam sub moenibus urbis habuit, v. Il. ω, 786; at non vero Sarpedon *ingens*, πελώριος, qui in Lyciam fuit ablatus. *H.* Non ignoro *pro patria iacert* esse pro patria cecidit. Sed *iacere in campis Iliacis* non dicitur is, qui ibi caesus est, sed qui ibi caesus prostratus est, aut sepultus. De sepultura igitur Sarpedonis aliter quam Homer. Il. π, 667, Maronem tradidisse mihi persuasum est; hac praesertim sententiarum iunctura: *Saevus ubi iacet Hector, ubi ingens Sarpedon*. W. — 100. 101. Contendit cum Homero Il. μ, 22 sq. καὶ Σιμόεις, ὅθι (in cuius litore) πολλὰ βοάγρια καὶ τρυφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι, καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν. Sic in mari inf. v. 119; Adde XI, 257: *Quos Simois premat illic viros*. Praelia autem ad Simoentem facta respicit. — Versum 101 infr. VIII, 539 repetit. *H.* Ibi lectio praestantior *sub undas*, ut hic *sub undis*, recepta ex auctoritate codicis Medicei; quam, quamquam alii etiam libri h. l. *undas* praebent, deserere non ausus sum. *W.*

102—105. *iactanti* simpl. dicenti (vociferanti; abest notio iactantiae. *W.*) Homerus Od. ε, v. 313: Ὣς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης, Δεινὸν ἐπεσσύμενον — μέσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξεν Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα. — *stridens aquilone procella*, h. e. ab aquilone incitata, immissa; plus autem est in *stridens*. Magna igitur venti vis a septemtrione veniens *ferit velum* et lacerat, *adversa*, a prora irruens, excitatque fluctum ingentem, quo utrinque circa navis latera se provolvente remi franguntur, seu, quod proprie dicitur, *detergentur*; Graecorum παρασύρειν τοὺς ταρσούς, cf. Diodor. XI, 18, unde sequitur τὸ παραφέρεσθαι, φέρεσθαι πλαγίας τὰς ναῦς vel ἐπικαρσίας; detersis sc. remis iam obliquo cursu fertur navis, et *prora avertit* se, incerta in hanc vel illam partem fertur, et navis undis, fluctibus, *dat latus*. Illustrantur haec ex Valerii Fl. imitatione I, 618, 619; cf. Quint. Cal. XIV, 592. Fundus est in Odyss. ι, 70 sqq. de Vlysse a Ciconibus progresso; ingravescit aquilo, et naves αἱ μὲν ἔπειτ' ἐφέροντ' ἐπικάρσιαι, ἱστία δέ σφιν Τριχθά τε καὶ τετραχθὰ διέσχισεν ἲς ἀνέμοιο (*stridens a. p. velum adversa ferit*). Locus est e praestantissimis. — 105. *insequitur mons aquae praeruptus cumulo*, h. e. praeruptus, propter altitudinem cumulatae aquae. *H.* Iunge *insequitur cumulo* h. e. mole sua, cf. II, 498, *amnis fertur in arva furens cumulo*. *W.* Intelligit autem *decumanum fluctum* (Graeci τρικυμίαν dicunt, fortasse pro maris diversa natura), qui aliis minoribus ipse maior succedit. Eo autem

Terram inter fluctus aperit: furit aestus arenis.
Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet;
Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, Aras;
Dorsum inmane mari summo. Tris Eurus ab alto
In brevia et syrtis urguet, miserabile visu,
Inliditque vadis, atque aggere cingit arenae.
Vnam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit; excutitur pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem

insequente alterum navis latus alte deprimitur, alterum exstat. Itaque *Hi*, alii ex iis, qui in navi sunt, v. c. in dextris transtris, *pendent summo in fluctu*, alii, qui in sinistris sunt, merguntur mari. Nisi quis v. 106 seiungere a superioribus, et de aliis navibus accipere malit. *H.* Posterius maxime gravitas narrationis postulare videtur. *arenis*, in fundo maris, quo sensu *arenae* dicuntur apud Ovid. Met. XI, 499. *W.*

108—112. *Aras* proprie ita dictas seu *Aegimuri insulas* designat, ex adverso Carthaginis sitas, in nostris tabulis geographicis obvias. *Notum* noli accipere proprie dictum; ut nec *Eurum*. — *saxa latentia*, ἕρματα ὕφαλα, ut saepe. — Versus 109, ut ieiunus, manu aliena illatus esse videtur. *dorsum* alias *taenias* appellant. — *mari summo*, sub maris superficie latentes scopuli: οἰόθι δ' ἅλμη Ἀπλόος εἴλει. τας γαίης ὑπὲρ ὅσσον ἔχουσα, Apoll. IV, 1270, 1271; e quo loco, ubi in Syrtes incidisse Argonautae dicuntur, plura transtulit Virgilius. — 111. *Syrtes* interpretatur poëta per *brevia*, τὰ βραχέα, vadosa loca, qualia litorum sunt; opp. *profunda, alta* vel *aperta*. Iuf. V, 221, de scopulis *brevia vada*. Non autem de Syrtibus proprie ita dictis, maiore ac minore, in Libyae litore cogitandum. — 113-115. *Vnam ingens pontus* (δεινῶς pro fluctus, quod imitatus Valer. Flac. IV, 666, *effluit imber Spumeus, et magno puppim procul aequore vestit*) *ferit in puppim*, ictu in puppim delato, κατὰ πρύμναν (non ἐπὶ πρύμναν, quae diversa plane res est, ἐπὶ πρύμναν ἐλαύνειν) *a vertice*, h. e. desuper, v. sup. ad Georg. II, 310, alte insurgens fluctus desuper in caput irruit. Odyss. ε, 313, ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης, Δεινὸν ἐπεσσύμενον. Puppi ita depressa, inclinatur gubernator et in mare prolabitur; quamquam et ipse fluctus adiuvare satis casum hominis potuit. — 115-119. Vides Homerum l. l. Od. ε, 314: περὶ δὲ σχεδίην ἐλέλιξεν. Τῆλε δ' ἀπὸ σχεδίης αὐτὸς (Vlysses) πέσε· πηδάλιον δὲ Ἐκ χειρῶν προέηκε. μέσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξεν Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα. Τηλοῦ δὲ σπεῖρον καὶ ἐπίκριον (velum et antenna) ἔμπεσε πόντῳ. Τὸν δ' ἄρ' ὑπόβρυχα θῆκε, etc. Observanda autem in Virgilio variatio in diversis navium casibus. *Magistrum* nominat Aen. VI, 334 sqq. *Leucaspim et Lyciae ductorem classis O.* Quod

Torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vertex.
Adparent rari nantes in gurgite vasto:
Arma virum tabulaeque et Troia gaza per undas.
Iam validam Ilionei navem, iam fortis Achatae,
Et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
Vicit hiems: laxis laterum conpagibus omnes
Adcipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
  Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis, graviter conmotus; et alto

pronus volvitur in caput, translatum est ex verbis: ὁ δ' ἄρ' (κυβερνήτης) ἀρνευτῆρι ἐοικὼς Κάππεσ' ἀπ' ἰκριόφιν. — Odyss. μ, 413. Mox v. 117. *Vorat* est absorbet, καταπίνει. Videtur fluctus ingens irruendo in mare voraginem profundam aperuisse, in quam dum mare revolutum fertur, impingitur illud in latus navis, eamque circumagit et mersat. — 118. *rari* epith. ornans, ut et *vastum*; nihil amplius. — *gurges*, μέγα λαῖτμα θαλάσσης. Conspiciuntur passim nantes (cf. Od. μ, 417, 418) et *arma* h. e. clypei, quos, cratibus textos corio indutis, quis dubitet aqua ferri potuisse? Laudant Liv. I, 37: *multique mortales — in flumine ipso periere, quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi*. Adde sup. I, 100 sqq. et Aen. VIII, 539, *quam multa sub undas Scuta virum galeasque et fortia corpora volves, Thybri pater!* conf. Dorvill. ad Chariton pag. 627, qui et Manil. V, 51 laudat. Erant autem militum arma in puppibus religata, v. X, 80. Navium armamenta alii malunt intelligere; sed *arma virum* dicit. *H. apparent* repete ad *arma virorum*. W. — 120. Nomina sunt ex Homero, non autem ipsi homines. — 122. *Vicit hiems*, tempestas. χειμών: labefactavit, solvit navium latera, ut aqua subiret. — *imbrem* aquam maris post Ennium et Lucretium dixit; et post Virgilium saepe alii poëtae, ut Stat. III Theb. 251. — *inimicum* gravius accipiendum pro *exitioso*. Materiem ornatissimi loci habuit haec verba: ἀπὸ τοίχους λῦσε κλύδων τρόπιος· τὴν δὲ ψιλὴν φέρε κῦμα. — *rimisque fatiscunt*, solvuntur, *ut rimas agant*, cf. ad Ge. I, 180.

124—126. Tempestas tandem deferbuit Neptuni interventu. Apud Homerum Od. ε, 334. Vlyssem prospicit Leucothea, et offert κρήδεμνον suum, at servat eum Minerva vers. 382 sqq.: nam a Neptuno tempestas fuerat immissa — 125. *Sensit* Neptunus *pontum misceri* magno eum murmure, et *sensit hiemem* emissam, — *et stagna* refusa. Duplex structura, ut saepe. *H.* Quam non videbis, dum in participiis *emissam — refusa* copulam esse intelligas. Verba *Interea m. m. mur.* IV, 60 exstant. *W. stagna* pro mari, quod *refusum*, erutum et exturbatum, erat ex *imis vadis*, fundo, quod v. 81, *a sedibus imis*, βυσσόθεν; *stagna* pro mari novasse videtur poëta ex λίμνη apud Homerum. — 126.

Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
Fluctibus oppressos Troas coelique ruina;
Nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam coelum terramque meo sine numine, venti,
Miscere et tantas audetis tollere moles?
Quos ego.... Sed motos praestat conponere fluctus.
Post mihi non simili poena conmissa luetis.
Maturate fugam, regique haec dicite vestro:
Non illi imperium pelagi saevumque tridentem,

129. *Graviter commotus.* Turbatus, συγχυθείς, rei novitate, sensit Neptunus tempestatem in mari motam; tum capite ille e mari sublato prospicit: *placidum caput* adiectum, quod tempestatem *non ab ipso deo, ex ira in Troianos*, ortam esse significare voluit poëta. Totus fere versus 127 iam insertus Ge. IV, 351: *alto prospiciens* intellige ex fundo maris, in quo regia dei est. — *disiectam... oppressos*, v. sup. v. 69. 70. — *coeli ruinam* gravissime dixit pro vento ac procella. — 130. Statim Neptuno in animum venit, Iunonis machinatione, ut satiaret odia sua in Teucros, hanc tempestatem esse conflatam. Ita *dolos* et *iras* accipe. Habuisse fertur poëta ante oculos Homer. Il. α, 536, 537. Sed verba ex Apollon. IV, 753: Οὐδ' ἄλοχον Κρονίδαο Διὸς λάθον. Simile argumentum vide tractatum ab Ovid. I Met. 601 sqq. — 131-141. Duo ventos pro toto ventorum agmine manifeste ponit poëta; nam neutrius in hac tempestate partes potuere esse praecipuae. — *generis vestri*: non tam originis, quam omnino gentis; tantumne vos confidentiae in vobis, in vestris viribus, habetis? *meo sine numine*, voluntate, iusso, *tantas moles*, rerum perturbationes, tempestatem: nam *moles* est omnis magna molitio; tum res ipsa, quam quis molitur. *H.* An hoc sensu dici potuerit *tollere moles*, videndum est. Ipse puto, *moles* (aquarum) esse fluctus. *molem maris* dixit Silius XIV, 423; et *tollere freta* Horat. Od. I, 3, 16. *W.* — *Quos* ego gravissime ulciscar, puniam; vel punire possem vel deberem. Notus locus. *H.* Similis comminatio, naturae conveniens, est apud Terent. Eunuch. V, 6, 19: *Ego te furcifer, si vivo*; intellige *ulciscar*. Propius ad nostrum accedit Val. Fl. I, 202: *Illum ego.* W. — 136. *Non simili*, sed graviore, *poena*; h. e. si in posterum tale quid ausi eritis, non impune feretis. — 137. *Maturate fugam*, praecipitate, accelerate receptum in antra vestra; h. e. ocyus discedite. — 138. *imperium — tridentem*: praeclare, ut v. 78, quodcunque hoc *regni — sceptra*. Et sic saepe poëtae. Hinc et *saevus tridens*, quia

Sed mihi sorte datum. Tenet ille inmania saxa,
Vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
Conlectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoe, simul et Triton adnixus, acuto
Detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti,
Et vastas aperit syrtis, et temperat aequor;
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo quum saepe coorta est

poëtis *saevum imperium*, v. ad v. 99. — 139. *sorte*, sortitione inter fratres. cf. Il. o, 187 sqq. *immania saxa*, vastum aotrum v. 52. — 140. *Vestras, Eure, domos.* Nota figura, adscitis in regimen sociis Euri. Ita XI, 686, 687. *H.* In hac coniungendi ratione praeivit Homerus Od. μ, 81, 82, cum quo conferas Maronem inf. IX, 525, et Ciceronem de Natur. D. I, 19, §. 51. *W.* Homer. Il. α, 179: Οἴκαδ' ἰὼν, σὺν νηυσί τε σῇς καὶ σοῖς ἑτάροισιν, Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε. At ornatius noster extulit: *se iactet*, et *aula*, regia. cf. ad 56. — 142. Sedata tempestas. Aliter simile argumentum tractatum vides ab Ovidio I, Met. 330 sqq. *dicto citius*, antequam orationem finiisset, qua se motos componere velle fluctus dixerat. Quale illud vulgo notum: *dictum factum*, ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον, et Il. τ, 242: Αὐτίκ' ἔπειτ' ἅμα μῦθος ἔην, τετέλεστο δὲ ἔργον. — 144. Splendidi hi quatuor versus 144-147; quantarum scilicet rerum adumbratio! Habuit fortasse ante oculos Apollon. IV, 930 sqq., ubi Thetis cum Nereidibus navem Argo inter erraticas rupes salvam deducunt, et 1609 sqq. *H.* Similis rerum facies post tempestatem sedatam, qua Argo conflictata, est apud Val. Fl. I, 657, 658: *Iam placidis ratis extat aquis, quam gurgite ab imo Et Thetis et magnis Nereus socer erigit ulnis.* W. *Cymothoe* una ea Nereidibus: Apollod. I, 2, 7. *Detrudunt naves scopulo* refer ad eas v. 108, quas *Notus in saxa latentia torquet.* Porro ipse Neptunus *levat* n. naves; itaque post *scopulo* nolim plene interpungi. Nam *levari syrtes* via bene dicuntur. — 146. *Aperit syrtes*, via ex arenosis vadis facta, ut naves exire possent, ut saepe poëtae de aditu facto; refer ad tres naves v. 110, 111; et *temperat aequor*, fluctus placat. — 147. Talis Neptunus quadrigis vectus in variis gemmis occurrit. Cf. Aen. V, 817 sqq. Pulchre autem singula celeritatem exprimunt, etiam verba *labi per undas.* VIII, 91: *Labitur uncta vadis abies.* — 148-153. In prosa: *ut saepe in magno populo, cum coorta est seditio, silent.* Comparatio seditionis cum mari satis frequens est: et ab Homero Il. β, 144-146 ducta; at h. l. tumultus maris cum seditione fit comparatio. Cuius novam ac praeclare ornatam tractationem facile intelligis, in primis in voc. *magno—coorta est saevitque ani-*

Seditio, saevitque animis ignobile volgus;
Iamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, adrectisque auribus adstant;
Iste regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
Prospiciens genitor, coeloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
  Defessi Aeneadae, quae proxima, litora cursu
Contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus; insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto

mis (ira) *ignobile vulgus* (ut vile, epith. ornans). Nuda oratio esset: *ardet ira vulgus, furit.* H. *animis* pro ira dictum; et *saevire* animo pro *saevire ira* explicandum esse, nondum mihi persuasi. *saevire animis* mecum vide an accipias, ut *stupere animo*, *pendere animo*, aliasque similes compositiones. Tac. Ann. XVI, 29, *voce, vultu, oculis ardescere.* W. — 151. *Gravem*, venerabilem, *pietate ac meritis*, religione erga deos et sanctitate, beneficiisque in patriam ac cives collatis. Vtrumque hominibus auctoritatem conciliat. — 155. 156. *Coelo aperto*, sereno, quod antea nubibus erat obductum, *invectus* per mare. *Equos* Neptuni v. Homer. Il. *ν*, 23, 24. Seriores poëtae tribuunt Neptuno hippocampos, v. Stat. II Theb. 45-47; ut Proteo Georg. IV, 389. — *curru secundo*, celeri, ductum a navi, quae secundo amne devehitur. Ceterum hunc locum ornatissimum ante oculos habuere Silius VII, 254-259, et Statius Theb. V, 704-709. — *genitor*, pater. *Patres* proprie omnes seniores dii, mox et alii dicti sunt, ut Mars, Bacchus, Apollo, h. e. venerabiles, verendi, sancti.

157. Deferuntur Troiani ad litus Libyae haud longe a Carthagine. *Defessi*, fessi, iactati tempestate, ut saepe poëtae; et mox 168, *fessas naves.* — 159-169. Primae loci lineae petitae sunt partim ex Odyss. *ε*, 404, et 411 sqq., ubi Vlysses enatat naufragus in Phaeaciam, partim Odyss. *ν*, 95 sqq., ubi in Ithacam escendit. *In secessu longo.* Sinum secretum interpretatur Servius. Certe tractum litoris remotum et infrequentem designat poëta, cui ex adverso insula est praetexta, quippe quae continenti est obiecta. Haec *efficit portum obiectu laterum suorum*, tutam reddit navium stationem in illo loco quoniam insula ei obiecta est, et ventorum vim excipit. *lateribus*, ad latera insulae, *omnis unda ab alto*, omnis fluctus, *frangitur* et sinuoso flexu recedit. cf. ad Ge. IV, 420. Solent enim fluctus allisi longo tractu retrorsum acti dissolvi. Insula non est ap. Homer. in loco, quem hic expressit, Od. *ν*, 97; sed est alius locus, quem Maro ante

Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
In coelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent; tum silvis scena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus inminet umbra,
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum; 166
Intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis
Vlla tenent; unco non adligat ancora morsu.

oculos habuit, in descriptione terrae Cyclopum Odyss. ι, 116. Ex eodem loco cervi inf. 184 poëtae in mentem venere. At vss. 160, 162 ex Od. ν, 97 sq. expressi sunt: *Δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ Ἀκταὶ ἀποῤῥῶγες, λιμένος ποτιπεπτηυῖαι, Αἵτ' ἀνέμων σκεπόωσι δυσαήων μέγα κῦμα Ἔκτοθεν*, *ab alto*. — 162. 163. Nunc de *secessu*, seu continentis ipsius litore agit. *Hinc atque hinc*. Ab utroque litoris huius introrsum reducti cornu seu latere duo scopuli eminent silvis obsiti. *minantur*, vid. Not. ad IV, 88. — 164. *Scena*. Inumbratio: et dicta *scena* ἀπὸ τῆς σκιᾶς: apud antiquos enim theatri scena parietem non habuit: sed de frondibus umbracula quaerebant. Scena autem pars theatri adversa spectantibus. *Serv.* Superior litoris ora silvis obsita est, *convexum nemorum* appellat inf. 310, 311: *Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata, Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris Occulit*. Hic *scenam* dixit prospectum longum *silvarum coruscarum*, tremula inter intervalla luce micantium, dum moventur, desuper imminentem. Multis verbis ornata haec sunt. Inf. XII, 701, 2: *aut ipse coruscis cum fremit ilicibus, quantus — Apenninus*. Hoc nemus in litore Virgilius ex una olea ap. Homer. l. c. 102 propagavit, tamquam ex surculo. *horrenti umbra*, v. sup. p. 482. — 166-168. Hoc antrum itidem ex Homero v. 103-112. Sed apud hunc tam augusta loci facies, tam veneranda antiquitatis sanctitas, ut Virgilius ab antro ornando plane abstineret. Atque et hoc iudicium magni poëtae est, *frons adversa* de interiore litoris reducti seu sinus recessu est accipiendum, qui adversus est intrantibus sinum. — 168. 169. *Hic*, in secessu, in sinu pone insulam: Ἔντοσθεν *δέ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν* Νῆες ἐΰσσελμοι, *ὅτ' ἂν ὅρμου μέτρον ἵκονται*; ib. v. 100, 101. Vides ubique, Virgilium, si sententia certare non poterat, verborum ornatu cum Homero contendisse. At indicabimus et huius ornatus lineas: Odyss. ι, 136: Ἐν *δὲ λιμὴν εὔορμος, ἵν' οὐ χρεὼ πείσματός ἐστιν, οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε πρυμνήσι' ἀνάψαι* etc. vides *vincula et ancoram*, sed ornate: *unco non alligat a. morsu*; translato epitheto ancorae ad *morsum*. Inf. XII, 274, *mordet fibula*. H. Ancoras a Virgilio descriptas (Aen. VI, 3: *tum dente tenaci ancora fundabat navis*) non esse εὐνάς apud Homerum obvias, constat, neque Heynius

Hluc septem Aeneas conlectis navibus omni
Ex numero subit; ac, magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabentis artus in litore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
Expediunt, fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.

ignoravit. Is Il. α, 436, diserte dicit: *εὐναὶ* sunt saxa, quae pro *ancoris* erant. *W*. Simile Nymphaeum ad Heracleae Ponticae agros transtulerant veteres poëtae, quod repetiit ex iis Quintus Cal. VI, 470 sqq. versibus non malis. Tota loci descriptio proxime ad naturae veritatem facta esse videtur. cf. *Shaw Travels* pag. 159. Similem portus faciem ad novam Carthaginem v. in Liv. XXVI, 43.

170-173. *Septem navibus*, una, qua Aeneas vehebatur, tribus e scopulis a Tritone, tribusque aliis e syrtibus, seu vadis arenosis, a Neptuno expeditis. Ceteras praeter unam servatas mox videbimus; fuit enim tota classis XX navium. — 171. 172. Pulchri versus! Odyss. ε, 462: ὁ δ' ἐκ ποταμοῖο λιασθεὶς Σχοίνῳ ὑπεκλίνθη, κύσε δὲ ζείδωρον ἄρουραν, *arena*, litus: et telluris *amor*, πόθος, est soli attingendi cupiditas; *tabentes artus sale*, unda marina respersos, madidos, simpliciter. Poëtae enim *tabem* proprie ponunt de humore corrupto, mox de quocunque, in primis sordido. θάλασσα δὲ κήκιε πολλὴ Ἂν στόμα τε ῥῖνάς τε. Odyss. ε, 455. — 174. Voluit Virgilius hoc ipso verborum ornatu nobilitatem tenuibus rebus addere. Aliter Homerus, qui orationem rebus accommodat; et praeceptum sane primum in tali re est, leves res leviter esse attingendas, ut obiter tantum lectoris animum praestringant. Sed habet poëta quisque saeculi sui genium, cui in nonnullis est litandum; et verborum ornamenta alia splendoris et sublimitatis sunt, alia elegantiae et suavitatis, quae, ut in his et similibus locis factum, recte rebus etiam humilibus accommodari possunt. *H.* — *Excudit*. Feriendo elicit; quia *cudere* est ferire: unde et *incus* dicitur, quod illic aliquid cudamus, id est feriamus. *Serv.* — 176. *Rapuitque in fomite flammam*, raptim excepit lignis aridis pro fomite subiectis. alias *fomes rapit flammam*, quam raptim concipit. *H.* Hoc sensu Plinius 37, 3 ad f. *succinum rapacissimum ignium* dixit. At h. l. *rapuit* est sparsit. *in fomite* pro vulgari *fomite*, quo arida nutrimenta notantur. *In*, ut ἐν apud Graecos poëtas, Soph. Philoct. 102, Antig. 951, instrumentum significat. *W*. — 177-179. Hic vides priscorum hominum rationem et artem panis conficiendi. *fruges*, h. e. grana, *receptas*, e mari servatas, *tor-*

Aeneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si quem
Iactatum vento videat, Phrygiasque biremis,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam, tris litore cervos
Prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
Conripuit, fidus quae tela gerebat Achates;

rent, ut ea exuant glumam et facilius comminui possiot, tum *frangunt saxo*, ut multi populi etiamnum grana saxis contuudunt. cf. Ge. I, 267. *Cerealia arma*, utensilia, instrumenta ad pinsendom frumentum et coquendum pauem, puta esse haec ipsa saxa; porro mactram seu alveum, quo farina subigeretur De fermento enim nondum cogitabant, sed farinam illam subactam, seu pultem, continuo quadrarum forma sub cinere coquebant. Recte Servius honestatem sermonis hic commendat. Aliter ἔντεα δαιτός, Od. η, 232. *fessi rerum*, ex calamitatibus et casibus, quos subierant (Ita *res* poëtis), exhausti viribus, quae cibo iam erant reficiendae.

180—184. *Omnem prospectum late petit pelago*, in prosa: prospectum capit, prospectat, quantum licet, per omne pelagus. cf. Od. κ, 146 sq et 95 sq. *si videat*, pro ut, solenoi more, etiam Homerico: εἰ, ἐάν, pro ἵνα. *H.* Noli *si* commutare cum *ut*. Nam an visurus esset Anthea, iocertus erat. Verba autem, quae ootaot *explorare, tentare*, sequitur particula *si*. cf. Liv. 25, 36; 24, 1; Virg. Ecl. VI, 56, 57; Ge. III, 331, 332; Ovid. Heroid. XIX, 27. *W.* In *biremibus*, quae proprie sunt binorum ordinum, noo est haereodum. Poëta simpl. pro navibus posuit. — In v. 183, *aut Caicum* debebat dicere vel Caici navem. Nunc ponit *arma Caici in puppibus celsis*; quod de aplustribus fortasse iotelligendum. Verum *arma in puppibus* poëtico ornatu omoino dictum puto pro armis *navis* Caici; ut *arma navis*, seu armamenta, pro ipsa navi dicta sint ornate. Hoc verius. Nam arma in puppibus religata (cf. VIII, 92) cum Servio intelligere vix possis, quippe quae haud facile e longinquo coospicua. *H.* Ipse Servio assentior. Nam qui *armamenta* navis e longinquo videt, is et *arma* religata videre potest. Vid. Val. Fl. I, 404: *at prora splendet tua cuspis ab alta, Acacide; tantum haec aliis excelsior hastis.* et Virg. VIII, 92. *W.* 184. *Cervos* ex Homeri capreis fecit, v. sup. ad 159. Nullos tamen cervos in Africa inveniri Herodotus, Aristoteles, et Plinius post illos VIII, 33, s. 51 affirmaverunt. Firmat tamen se ipsum Virgilius Aen. IV, 154; et Lucan. IX, 921, ut Oppianum et Philostratum taceam. Iam omnium horum levis sane tali in re auctoritas. Fortasse tamen cervi nomen latius ab iis usurpatum dicas Sunt enim, quod historiae naturalis auctores docent, varia cervorum et capreolorum genera per Africam sparsa. Quicquid est, cervos

Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
Cornibus arboreis, sternit, tum volgus; et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus aequet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:
O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora, dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis

proprie dictos nunc per oras Africae versus septemtrionem sitas errare, affirmat, ut *Leonem Africanum*, *de la Croix*, et alios taceam, *Shaw Travels* pag. 243. cf. inf. V, 37. — 189. 190. *Cornibus arboreis*. Ecl. VII, 30, *ramosa cornua*. *Capita alta cornibus*; vulgari ratione: *capita alta cornibus*, vel *alta cornua habentia*. Etiam *ferentes* dictum puta pro exili voce: habentes. — 191. *Miscet agens turbam*, ornate pro agit, κλονεῖ, ut promiscua fuga se ipsi invicem trudant, cum antea *longo agmine* incederent, conf. Not. ad Ge. III, 412. *H.* — *frondea* pro *frondosa* posuit: saepe enim dum varietati declinationis student poëtae mutant proprietatem; nam *frondeum* est totum de frondibus, ut torus. *Frondosus* vero est locus, qui frondes habet, licet enim locus, qui frondes habet, abundet frondibus, non tamen est de frondibus totus, ut *saxosus*, *saxeus*. S. — 192. *septem ingentia corpora* grandius, quam *cervos*. — *victor*, ornatus poëticus. Mox *portum* non proprie, sed pro statione navium; v. sup. ad 159. — 195-197. *Deinde vina, quae*, etc. In Drepani portum, qui Siciliae est, classis Troiana delata fuerat Aen. III, 707; non longe aberat *Aegesta* vel *Segesta*, quam Graeci et *Egestam* scribunt, condita ab *Aegesto* Troe, quem Virgilius *Acesten* appellat, cf. V. 31, 61. Benigne fuerant ab ipso excepti, ut etiam inf. I, 558, 570: hinc *bonus*. Idem iterum hospitio Aeneam excipit Aen. V, 36 sqq. Quod vina commendat, ut Acestae munus ξεινήϊον, id ut poëta, et Homeri imitatione facit Od. ι, 197 sqq. *Vina onerare cadis* quasi pro onere inferre, infundere cadis, pro vulgari: *cados on. vinis*. H. Hic locus fecit, ut grammaticis torquendis inventa sit quaestio ridicula, quae apud Iuvenalem VII, 236 exstat: *Quot Siculus Phrygibus vini donaverit urnas*. W.

198. 199. In prosa: O socii! satis meministis, vos graviora his, quae modo experti sumus, passos esse. Itaque spem retinete, habitura esse finem etiam haec mala, praeteritis leviora, *ante—mala*, τὰ πρὶν κακά. Horat. I, Carm. 7, 30: *O fortes peioraque passi Mecum saepe viri*. Locus autem expressus ex Od. μ, 208. — 200. *Scyllaeam rabiem*, seu quo-

Adcestis scopulos; vos et Cyclopia saxa
Experti. Revocate animos, maestumque timorem
Mittite. Forsan et haec olim meminisse iuvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert; curisque ingentibus aeger
Spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.

niam Scylla canibus cincta, v. sup. ad Ecl. VI, 75, de quibus *rabies* proprie dicitur; seu simpliciter, quatenus furor, saevitia, rabies mari, tempestati procellis tribuitur. *sonantes scopuli*, fluctibus allisis, et quidem *penitus*, in interioribus adeo rupis recessibus et antris, sunt ii ipsi, quibus Scylla insidebat. v. inf. III, 555, 558, 566. *Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere.— accessistis* ad eos, hactenus, quod iam fretum Siculum ingressi non longe ab iis aberant, cum, dati ab Heleno oraculi memores, statim ad laevam convertunt cursum. v. l. c. *Cyclopia saxa*, litus Cyclopum saxosum in Sicilia, cuius rupes et antra illi incolebant in Aetnae vicinia. v. inf. III, 569, 644, 675. Accesserant (doctius dixit, *experti* erant) scilicet et ad hoc litus, et in portu escenderant, sed ab Achaemenide moniti fugiunt. — 203. *Forsan et haec o.* nobilem sententiam illustrant Cerda et alii; sed pertinet huc Euripideum, quod Macrob. VII, Sat. 2 laudat, *Ὡς ἡδύ τοι σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων*, Latine conversum a Cic. de Fin. II, 32, et ante Euripidem Homeri locus Od. ο, 398-400. Ingeniosa imitatione haec secutus est Statius I Theb. 472: *Forsan et has venturus amor praemiserit iras, Ut meminisse iuvet.* — 204. Per hos ipsos casus, per haec *rerum discrimina*: pleonasmus poëtis frequentatus. Possunt tamen *res* pro rebus adversis, periculis, accipi, ut v. 178. *H.* Hoc fieri non poterit. Nam *discrimen rerum* vel *rerum omnium* (Cic. de Orat. I, 4, §. 3), proprie dicitur *discrimen*, in quod res tuae adductae sunt. *W.* — 205. *sedes ubi fata quietas Ostendunt*, h. e. oracula et auguria praedicunt, promittunt. *Ostendere* egregie in primis poëtis hac in re dicitur. Iidem *fas* esse dicunt ea, quae fatis volentibus et oraculorum monitu fiunt. — 207. *Durare* pro durare se, animum suum, poëtae primum, deinde alii scriptores, ut Tacitus. Τλῆτε, φίλοι, Il. β, 299. cf. Cerda.

208. Talia *voce* quidem proferebat Aeneas; sed aliud habebat *corde*. C. Aeneam magnanimum virum vides expressum. *Premit*, occultat, ut saepe. *altum* proprie, alto corde, h. e. intimo, sed docte poëta epitheton transfert ad *dolorem*, qui eo ipso fit intimus et altus dolor *H.* Epitheton *altum* non repetendum ab actu *premendi*, sed per se *altus dolor* est is, qui penitus insedit, ingens, gravis. Tacit. Ann. XVI, 29, *altus pavor*.

Illi se praedae adcingunt dapibusque futuris:
Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires, fusique per herbam
Inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
Postquam exemta fames epulis, mensaeque remotae,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec iam exaudire vocatos.
Praecipue pius Aeneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit et crudelia secum

Difficilius est *altum* dolorem abscondere, quam dolorem occultare alto animo. Cf. Val. Fl. I, 733: *talesque prementem corde metus.* W. — 211. Il. α, 459 ssq., ubi ἔδειραν; hic ornatius. corium detrahunt artubus. *viscera*, quidquid sub corio est, h. e. carnes. — 212. Totus ex Μίστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα, καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν ibid. 465. *trementia*, adhuc palpitantia, ut et Serv. Non equidem suavem in hoc epitheto imaginem sensui obiici dixerim. *H.* Cupiditatem edendi et festinationem significare voluit epitheto. Alia est ratio loci Aen. III, 627: *Quum—tepidi tremerent sub dentibus artus.* W. — 213. *Ahena locant.* quorsum? certe non ad elixandas carnes, quibus heroica tempora plane non utebantur, ut notum est. Et *torreri* carnes in antec. versu significatur. Igitur his ahenis aquam calefaciunt, cf. Aen. VI, 218, 219, ut se lavent ante epulas, ex more. — *Flammas ministrant*, ornate, ut omnia in h. l. pro *subiiciunt ahenis ignem.* — 215. Satiant se et carne ferina et vino. Iam excute ornamenta verborum. — 216. Hoc est Homericum: Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. cf. inf. VIII, 184, *mensae remotae* noto vetere more, quo mensa cum epulis convivae apponebatur et auferebatur. At h. l. fusi per herbam epulantur. Itaque improprie dictum. — 217. *Longo sermone*, non tam qualia post coenam esse solet, quam potius multis eum querelis. Vulgari oratione: multa de sociis amissis inter se conqueruntur. *Amissa sociorum parte dolentes Multaque conquesti* Ov. Met. XIV, 242. — *requirunt socios*, declarant desiderium amissorum sociorum, conqueruntur eos sibi ereptos, Μνησάμενοι δὴ ἔπειτα, φίλους ἔκλαιον ἑταίρους, Od. μ, 309. — 219. H. e. sive iam esse mortuos. *Extrema pati* proprie dicuntur, qui crudeli supplicio affecti animam efflant, h. l. simpliciter, qui moriuntur morte violenta, fluctibus submersi; *nec iam exaudire vocatos*, h. e. esse mortuos, quos invocari ab amicis et conclamari notus mos erat, cf. inf. III, 67; VI, 506; Od. IX, 65. Ad prosaicam sane subtilitatem: an extrema eos *passos esse* credant, et iam conclamatos? Sed in poëta illa non requiritur. *H.* Diver-

Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et iam finis erat; quum Iuppiter aethere summo
Despiciens mare velivolum terrasque iacentis,
Litoraque et latos populos, sic vertice coeli
Constitit, et Libyae defixit lumina regnis.
Atque illum, talis iactantem pectore curas
Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
Adloquitur Venus: O qui res hominumque deumque

sos mores passim confusos videas, alterum, solemnibus sepulcralibus peractis, *acclamandi*; *Have*, *vale*, Aen. III, 67, IV, 506, alterum *conclamandi*, si qui morerentur vel mortui essent; vid. interpretes ad Terent. Eun. II, 3, 56. Posterior hic intelligendus. Nam *Manes*, qui invocabantur, *audientes* fingebantur. *W.*

223. *Et iam finis erat, quum*: pro vulgari : postquam haec finita erant, quibus factis, Iupiter prospexit etc. (Rationem dicendi imitatus est Val. Fl. I, 350, *Et iam finis erat.* Modum autem sequentia per particulam *quum* annectendi nec exquisitum nec vulgarem, sed proprium dixeris. Conf. Aen. IV, 5-8; Liv. 25, 37; Tacit. Histor. I, 29. *W.*) Qui sequitur locus, e praestantioribus est habendus, cum poëta hoc ipso et miraculum addat hospitio Aeneae apud Didonem, et, quod multo maius, Romanorum animos in carminis statim aditu in Aeneam et totam adeo carminis fabulam advertat. Lineas primas huius narrationis videas in Od. ε, 5 sqq., ubi Minerva apud Iovem, ut iam Odyss. α, 44 fecerat, de intercepto Vlyssis reditu conqueritur; mittitur tum quoque Mercurius. — In verss. 223-227 plura Homeri loca ante oculos habuit; iu primis Il. ν, pr. et ϑ, 51, 52. *mare velivolum*, exquisite, in quo vela volant, cum proprie naves sint *velivolae. terras iacentes*, praeclare, respectu quidem Iovis ex alto prospicientis, porrectae sub ipso et late patentes; quamquam *terrae iacentes*, *gentes iacentes*, et alibi ap. poëtas occurrunt pro simplici *positae*; similiter *lati populi* sunt dicti. *sic*, οὕτως, non est temere vel frustra (nam *defixit lumina*) sed sic, *ut erat*, prospiciens terras, in vertice Olympi *constitit et defixit*, pro simplici *defixit oculos regnis Lybiae*, in liture Africae, ad quod Aeneas naves subduxerat. *H.* In arce coeli constitutus Iupiter in terras despicit, cf. X, 3; et Val. Fl. I, 498: *Siderea tunc arce pater* ect. — *Sic* post participium (*despiciens*) interpositum more Graecorum, Plat. Phaed. c. 5, p. 9 (Σωκράτης) κατεζόμενος οὕτως ἤδη τὰ λοιπὰ διελέγετο. *W.* Notabili autem orationis brevitate, Iovem cogitabundum stetisse, declarat poëta, et *curas*, cogitationes et consilia, de parando Troianis apud Poenos hospitiu (inf. 297) agitasse. Itaque respectu vocis *sic* subiicit: *tales curas iactantem*, h. e. cum hunc in modum oculis animoque in Aeneae fatis esset defixus. — 228. Observa artem poëtae. Vt miserationem faciat Venus, *tristis*, *flens* et *pulchra* inducitur. *H.* *Suffundi lacrimis oculos* et *suffundi ra-*

Aeternis regis imperiis, et fulmine terres,
Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere, quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus. Quae te, genitor, sententia vertit?

bore ora (Ovid. Mrt. I, 484) legitimae sunt poëtarum construrtiones. Vtramqne, omissis accusativis *oculos et ora*, idqne *proprie* usurpavit Plinius Paneg. c. 2 f. *Ad quas ille voces lacrimis etiam ac multo pudore suffunditur.* W.

229. Macrob. VI, Sat. 2: *In principio Aeneidos tempestas describitur, et Venus apud Iovem queritur de periculis filii, et Iupiter eam de futurorum prosperitate solatur. Hic locus totus a Naevio sumtus est ex primo libro belli Punici: illic enim aeque Venus, Troianis tempestate laborantibus, cum Iove queritur; et sequuntur verba Iovis filium consolantis spe futurorum.* Comparari potest etiam Minervae et Iovis super Vlysse altercatio Od. α, 44 sqq. et melius Thetidis alloquium Iovis Il. α, 497 sqq. — 230. *Et fulmine terres* possit otiosum videri post illa: *qui res — imperiis*, sed *fulmen* insigne summi imperii; gravius autem *fulmine terres*, quam *fulmen geris, iacis*. — 231. Manifesta adumbratio versuum ex Il. δ, 31, Δαιμονίη, Iupiter ait ad Iunonem, τί νύ σε Πρίαμος Πριάμοιό τε παῖδες Τόσσα κακὰ ῥέζουσιν, ὅτ' ἀσπερχὲς μενεαίνεις etc.; ipsa autem orationis forma ex Od. α, 44 sqq. expressa, ubi Minerva apud Iovem de Vlyssis aerumnis conqueritur: et v. 62: τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ; tum Iupiter simili modo atque hic respondet. — 232. *Quibus tot* ..... agnosce poëticam orationem, pro quid potuere committere, ut iis .... clauderetur? *tot funera*, h. e. tot clades et calamitates. *ob Italiam*. propter Italiae aditum, ne ad Italiam accedant, in toto terrarum orbe nullus considendi locus iis relinquitur; nam septem iam annos omnibus terris et maribus erraverant, ut Aen. I extr. cf. X, 44. — 234. *Hinc*, ab his Troianis, *fore*, orituros esse, *a sanguine Teucri revocato*, a stirpe Teucri instaurata per novam progeniem (cf. sup. I, 19 sqq.) *Romanos—ductores*, populum regnatorem, *qui mare—tenerent*. *Volventibus annis* sc. se; nota poëtica ratio, quoniam annus in orbem redit: περιπλομένων ἐνιαυτῶν. — 236. *Omni ditione*, Serv. omni potestate, pace, legibus, bello. Praestat dicere, *omnem dit.* esse summam potestatem. Aen. X, 53, *magna ditione — Carthago premat Ausoniam*. H. *pollicitus* pro pollicitus es. Secundam personam copulae in enuntiatione plena omittere ausi sunt Latini, Iuven. XIV, 274: *Tu propter mille talenta et centum villas temerarius.* cf. Ecl. V, VIII, 48, 50; Ovid. Her. X, 115; Horat. Ep. I, 3, 35; Od. II, 3, 24. Male igitur vir doctus horridam compositionem Lucretii *pollicitu's* obtrudere voluit Maroni. *W.* — 237. *Quae te*

Hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens:
Nunc eadem fortuna viros, tot casibus actos,
Insequitur. Quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetratre sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi,
Vnde per ora novem vasto cum murmure montis

sententia vertit exquisite, quod novum consilium vertit te, mutavit animum tuum? Vulgari ratione: *vertitur* sententia, animus, consilium. *H.* *te* h. e. animum tuum, cf. 260. nam ubi de mente sermo est, *te* et *animum* eodem significatu poni docuit Cicero Tusc. I, §. 52: *Cum* nosce te *dicit*, *hoc dicit*, nosce animum tuum — *sententia* autem nova *animum vertit*, ad alia molienda et perficienda impellit, quam quae antea placuerunt. Vid. Aen. IV, 595, *Quae mentem insania mutat?* *W*. Mox 238, *occasum Troiae solabar* etiam exquisite, ut fere semper poëtae. Proprie solamur animum, tum dolorem, tum mala et malorum causas: h. solando minuimus, tollimus. conf. Georg. I, 293. et IV, 464. — 239. *fatis contraria fata rependens*, etiam hoc docte: *rependens*, compensans, *fata contraria*, Troianorum calamitates, *fatis*, sc. aliis, iisque melioribus, novo Italiae regno, h. e. sperans, fortunam Troianorum futuram esse tanto laetiorem. Plane aliter *contraria fata* dicuntur Aen. VII, 293. — 241. *das* pro facis, constituis. Sed etiam in hoc poëtica ratio alterum postulabat.

242—249. Antenor, et ipse Troia profugus, nactus est novas sedes, condito Patavio; cur Aeneas non simili fortuna potitur? Livius I, 1: .... *casibus deinde variis Antenora* (et ipsum Troia profugum) .... *venisse in intimum maris Adriatici sinum.* Hic sinus poëtae doctius *Illyrici sinus*; namque maiori Adriatici sinus parti Illyricum praetenditur; idem *intima regna Liburnorum*; nam versus interiores recessus Liburni, Illyrici populus, tum Istri, hinc Veneti et Euganei. Successerant autem Veneti in Euganeorum sedes. Quod vero *tutus*, incolumis, dicitur, hoc ad errorum discrimina spectat. — Denique etiam, poëtarum more, qui a finitimis locis multa designant (scilicet ut ornatum inde et novarum rerum notionibus suavitatem versibus suis quaerant) *Timavum*, quamquam paullo remotiorem fluvium, sed notiorem et veterum fortasse poëtarum usu frequentatum, ad situm eundem declarandum commemorat. *Fontem Timavi*, h. e. Timavum, *superat*, quatenus classe litora legens (neque enim aliter, nisi cursu propius ad Illyricum litus servato, mare Adriaticum tuto navigari potest; cf. Liv. X, 2) praetervectus erat sinum Tergestinum, in quem Timavus immittitur; de quo eiusque *oribus novem* vid. Not. ad Ecl. VIII, 6. Ex iis prorumpit aqua magno cum fragore, *vasto cum murmure montis*; statimque in unum

It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavî sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troia; nunc placida conpostus pace quiescit:
Nos, tua progenies, coeli quibus adnuis arcem,
Navibus infandum! amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disiungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque deorum

flumen collecta maris speciem refert, late agros inundantis: *It mare proruptum, et p. p.* H. *proruptum*, quod cum vi erupit. *W.* — *Hic tamen* refer ad Illyricos sinus; in his oris litoris Adriatici, et quidem, cum ad intimos sinus recessus penetrasset, inter Euganeos; qui tum haec loca tenebant, Patavium ille condidit, et *genti nomen dedit*; at quale? dicunt *Antenoridarum*; apud poëtas utique; non vero vulgare numen: sed *Venetorum* nomen, quod vulgo veteres ab *Henetis* Paphlagoniae, quos Antenori viae socios fuisse aiunt, ductum esse volunt. — *armaque fixit Troia*, pace sc. et tranquillo otio parto; quod suavi rerum imagine reddidit, petita illa ab iis, qui, militia missi, arma suspendebant et figebant. (cf. Aen. IV, 495, *arma fixa thalamo.* W.) — *Nunc placida compostus pace quiescit.* Pro simplici *quiescit* dixit *compositus quiescit.* Sane *componi* absolute mortui dicuntur, et iidem *quiescere*. At Veneris consilio, quo hoc exemplum affert, non conveniret, Antenoris *mortem placidam* laudare. Sed dicendum, poëtam h. l. *compositum* novo exemplo usurpasse, ut sensum intenderet, tranquilla vita frui Antenorem, ut *se componere* dicuntur ii, qui se quieti dant ac somno. Nec *pax* mortuis tribuitur.

250. Magno eum artificio se ipsam facit unam ex Troianis, qui iniuriam tulerint: *Nos, tua progenies, quibus annuis arcem coeli*, h. e. coelum, promittis Aeneam post mortem inter Deos iri relatum: cf. mox v. 259. Callide et invidiose illa: *unius* ob iram, sc. Iunonis, et *navibus amissis*, pro navium parte, et *prodimur*, per fraudes perdimur, per insidias Iunonis calamitatibus vexamur, *H.* Non sine arte Venerem, animo materno Aeneam foventem, illius miserias, veluti eas ipsa experta sit, deplorantem facit. Eadem ratione Sol Aeetae filii causam agit apud Val. Fl. I, 513, *horrida arva strictosque insedimus amnes.* cf. Soph. Ai. 269. *W.* — 253. *Pietatis*, qua Aeneas insignis; at ipsa suam personam interponens: haec pietatis praemia (*honos*)? *in sceptra*, in promissum Italiae regnum, cum Troiano exciderit, *reponis*, pro vulgari: restituis? *Hein.* Ovid. Met. II, 285, *hunc fertilitatis honorem refers?* W.

254—296. Sequitur nobilissimus locus, in quo sub vaticinii specie, arte non improbabili, explicantur ori-

Voltu, quo coelum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natae; dehinc talia fatur;
Parce metu, Cytherea; manent inmota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavinî
Moenia, sublimemque feres ad sidera coeli
Magnanimum Aenean; neque me sententia vertit:
Hic (tibi fabor enim, quando haec te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque ferocis

gines Romae, incrementa splendorque imperii Augusti. 254—256. Aliter haec Virgilius adornavit, quam Homerus sua, cum Thetidi annuentem facit Iovem Il. α, 547 seqq., in quibus Iovis maiestas augustior. At hic placidi, μειλιχίου, Iovis suavis imago. In singulis tamen observa decorem. *H.* — 254. *Olli subridens.* Vt Venus lacrymis, antequam loqueretur, significavit dolorem internum, et quid dictura esset: sic Iupiter statim debuit hilaritate vultus et osculo, et prima parte orationis demere angorem filiae, nec oportuit eam circuitione deferri. *Donat.* — Vs. 254. secundum Ennium: *Olli respondet rex Albai longai* et alia. *subridens*, μειδιόων. Compara similia XII, 829. In v. 255. Ennium ante oculos fuisse notat Servius: *Iuppiter heic risit: tempestatesque serenae Riserunt omnes risu Iovis omnipotentis.* Sed Ennius, ut ut oratio horrida est, multo vividius rem expressit; *Ridet Iupiter; et tempestates arrident.* H. Ad *coelum* et *tempestatem* diversa verbi *serenare* requiritur significatio. Similia zeugmatis genera vid. I, 355. Ovid. Met. II, 312. et apud Tib. III, 3, 21. *W.* — *Oscula libare* si pro *dare osculum* accipies, poëticae dictionis genio et carminis dignitati consules. *libare oscula* (ut XII, 434, *Summaque per galeam delibans oscula*), libando, leviter attingendo, sumere, summo ore carpere; ut in illis: *amnem, fluvium libare. Natae* cum energia adiectum, licet *olli* antecesserit, ut revocetur in animum persona, de qua agitur. Ita semper fere Homerus: τῷ δ' — Ἕκτορι et al. — *Parce metui*, parce metuere, noli — φείδεο τοῦ φοβεῖσθαι. *Cernes urbem;* sentis, quam ἐνεργῶς sit expressum. Mox *manent* pro exili *sunt immota.* cf. VII, 314. — 259. Propter v. 250, *coeli quibus annuis arcem.* Bene addidit *feres*, ut gratius esset, quod per ipsam fieret, ut monet Servius. Recipietur utique olim Aeneas inter deos, Aen. XII, 794, *Indigetem Aenean, scis ipsa, et scire fateris, Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.* Vtrumque ex Ennio I. Annal. *Vnus erit, quem tu tolles ad caerula coeli Templa.* — 260. *neque me sententia vertit*: ad v. 237, *quae te, genitor, sententia vertit.* Ceterum *magnanimus*, ut semel moneamus, male de generosa animi indole accipiunt; est *fortis, animosus*, ex μεγάθυμος, μεγαλήτωρ, quae omnia ad bellicam virtutem referenda. *H.* — *Tibi.* Quia filias es, quia sollicita, nolo te vexari angoribus; tu docta, tuorum fata laetaberis. *Donat.* — 262.

Contundet; moresque viris et moenia ponet,
Tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbis
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavinî
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.

Quandoquidem haec cura te mordet, cruciat, rem tibi exponam, et fata altius repetam. Vsum verbi *movere* exemplis bene declaravit Bentlei. ad Horat. III, Carm. 7, 20. Ratio haec est, quod, quae proferimus, promimus, manifesta facimus, declaramus, proprie *movere* dici possumus. *longius volvens*, evolvens, repetens. *Italia*, in Italia, more Graecorum adoptato a Virgilio, et hinc ab aliis. *populos feroces contundet:* vides proelia cum Rutulis et Etruscis per victoriam declarari. *H.* Cf. Liv. 27, 12. *adhortatus milites* (Hannibal), *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis.* W. — 264-266. *moresque viris et moenia ponet*, urbem condet Lavinium, et novum imperium fundabit legibus (*mores ponet*) per illud triennium, quo regnum tenebit. Haec ornat: *Tertia dum*, h. e. *donec. terna hiberna*, pro hibernorum (malim hibernis. *W.*) temporibus, h. e. tres hiemes, *Rutulis subactis*, Turno victo ac caeso. *H.* *Rutulis subactis*, casu tertio pro *post* Rutulos subactos; quae in tempore notando elegans structura est apud Demosth. in Mid. *μαρτυροῦμεν ἤδη τῇ κρίσει ἐκείνῃ διαγεγονότα ἔτη ὀκτώ* c. 24. p. 44. ex editione Spaldingii, qui ea male offensus est ibi structura. Add. Thucyd. I, 3 med. *W.* — Mox v. 268 suspectae fidei habendus, *dum res stetit Ilia regno*, dum regnum Troianum fuit incolume. *regno*, sub regibus. *H.* Vide an Latinitatem *res stetit regno* defendas ex Liv. I, 3, *Tutela muliebri res Latina — stetit.* Tac. Ann. I, 9. *W.* — 269-271. Trigesimo regni anno Ascanius Albam Longam condidisse, sedemque regni a Lavinio in novam urbem transtulisse traditur. Quem si verbis sensum inesse voluit, antique locutus est poëta pro: Ascanius XXX annos Imperio explebit, *cum* regnum transferet. Si tamen ad communem grammaticam rationem verba accipis, nihil definit poëta, sed Ascanium XXX annos esse regnaturum, et in hoc regni tempore urbem novam conditurum ait. Sed prius cum poëtae rationibus convenit; conf. inf. VIII, 42, 47, 48. *orbes*, annos, *magnos*, longos, ut alibi, epitheto ex natura anni depromto, quatenus plurium mensium spatia comprehendit. Argutatur Macrob. in Somn. Scip. II, 11, et Serv. cum aliis interpretibus in h. v. In Ecl. IV, 12, *magni menses* vim habere possunt e reliqua oratione, ut *magnus annus*, *magni dies*, quia multis partibus constant, multa numero comprehendunt. *volvendis mensibus*, qui volvuntur, volvunt se. *muniet*. exquisitius quam

Hic iam ter centum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea, donec regina sacerdos,
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Iuno,
Quae mare nunc terrasque metu coelumque fatigat,

exstruet. multa vi, magnis opibus, magno hominum rerumque apparatu. — 272. Per CCC annos reges e Troiana stirpe Albae Longaa esse regnaturos ait ad Romulum usque. *Gens Hectorea* est Troiana simpl., ut V, 490, *Hectorei socii*. Ex Troiana saltem stirpe, si non omnes ex Aeneae prosapia, oriundi fuerunt reges, qui Albae Longae imperarunt, quamquam illa non modo Troianos, sed etiam Latinos Aborigines habuit incolas. *regnabitur sub gente Hectorea*, regnum tenebitur a regibus Troianae stirpis. XII, 826: *Sit Latium; sint Albani per saecula reges* etc. (Si quid video, h. l. improprie locutus est Maro. Namque non agitur de Troianis vel Romanis, qui *gens Hectorea* appellantur, sed de domo regnatrice, ab *Aenea* oriunda. *W.*) — 274. *Ilia* poëtis dicta, ab Ilio, quasi Troiana stirpe oriunda, Rhea Silvia, *sacerdos*, Virgo Vestalis, *regina*, h. e. regio sanguine orta, ut βασίλισσα, *Marte gravis*, e Marte gravida, gemellos uno partu edet. — 275 277. Romulus Romam condet. Quam ornate et splendide hoc poëta extulit! Vt *lupam nutricem* attingeret, Romulum, antiquorum heroum more, pro casside lupae exuvias seu lupinam pellem gessisse narrat. *Et galea hirsuta compta lupina coma* Propert. IV, 10, 20, de Romulo. *laetus tegmine* pro ornatus, aut, qui habet *tegmen lupae* pro exuviis lupae. *Romulus excipiet gentem*, imperium gentis Hectoreae, s. Troianae; succedet in regno Albano Romulus. *H. excipiet* h. e. accipiet regendam *gentem* Troianam, non Albae, ubi non regnavit, sed Romae, quam condidit. Commode igitur adiecta verba *et Mavortia condet moenia*. W. Sunt haec omnia, vaticiniorum et oraculorum more, per ambages ac pleniore ore exposita, quam in oratione Iovis ad filiam exspectari poterat. *Moenia Mavortia*, Roma a Martis filio condita; ut saepe al. — 278. 279. *Rerum metas*, h. e. terminos *imperii*. *sine fine*; *aeterna urbs*, ut in nummis et monumentis. A poëtis haec innumeris in locis ornata et variata. — 280, 1, 2. *Ipsa* Iuno aliquando studio Romanorum tenebitur. Fuit enim cum Iove et Minerva rerum Romanarum tutela. *Iuno fatigat metu*, h. e. terroribus, *mare*, *terras*, *coelum*. Verearis fortasse, ne turgere videatur oratio; sed subest sententia: Iunonem omnia nunc miscere, ut Troianos perdat. Inf. XI, 400, *Proinde omnia magno Na*

Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulcra Troianus origine Caesar,
Imperium oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.

cessa turbare metu. ut VII, 304, *Absumtae in Teucros vires coelique marisque.* Denique *fatigare*, ut *exercere*, est vexare. cf. ad VIII, 94. — 281. Iunonem, animo mutato in meliorem partem, εἰς τὸ βέλτιον, iam consulentem (sic XI, 426, *Multa dies — Retulit* (mutavit) *in melius*) Romanisque placatam ex Horatio reminisceris Carm. III, 3, 17. *Gratum elocuta consiliantibus Iunone divis* etc. *H.* Subest verbo *referre* notio, a recta via declinasse Iunonem. Conf. Ann. Tac. I, 33 f. *animum in bonum vertere.* W. — 282. Augusto usurpatum hunc versum. ex Sueton. Octav. 40 notum. Versus dignitatem in prima parte facile percipias; at post *Romanos rerum dominos* annon languet *gentemque togatam*, h. e. a vestimenti genere designatam? Quis nunc simile quid ferret in Gallis, Anglis, designandis? — Scilicet Romanos *belli pacisque artibus claros* memorat poëta: *Romanos rerum dominos*, h. e. orbis terrarum imperatores; an hoc sine armis? sine bellica virtute? Iam *gentemque togatam* intelligas spectare ad togae, h. e. pacis artes ac virtutes. Et cogitandum, maiorem dignitatem in toga olim fuisse, quam nunc in ullo vestimenti genere. *Sic placitum*, ita ego constitui, decrevi. (Sic a fato constitutum. *W.*) — 283-285. Splendide Romanorum bella cum Graecis et Achaiam in provinciam pop. Rom. redactam designat. *lustris*, doctius quam annis. *domus Assaraci*, Romani a Troianis oriundi, inter quos Assaracus, Troia filius, ex Aeneae fuit maioribus. v. Apollod. III, 12, 2. et Not. *H.* Proprie haec dicta. *Assaracus* est proavus Aeneae. Adeas inprimis Homer. Il. XX, 230—241. *W.* Graecia praeclare per *Phthiam*, utpote Achillis patriam, et *Mycenas*, Agamemnonia sedem, declarata nec non per *Argos*, quos tum Diomedes tenebat (Il. β, 559 sqq.); erat tamen haec urbs tantae tum dignitatis, ut apud Homerum tota Graecia per *Argos*, et totus exercitus *Argivorum* nomine insigniretur. Inf. VI, 839, *Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas.* Gravissima vocabula et ista: *Servitio premet — dominabitur.* — 286 sqq. Ad Augustum referas haud dubie, de quo similia ubique obvia; v. verba *spol. Or. on.*, impr. Aen. VI, 793 sq. Is vocatus *Iulius Caesar*, iure adoptionis; *nomen Iulii* autem cum esset *demissum* (de qua voce vid. Ge. III, 35. *W.*) *a magno* Iulo (claro Albae conditore *W.*) h. e. nomen, quod ad eum, adoptione in gentem *Iuliam* assum-

Hunc tu olim coelo, spoliis Orientis onustum,
Adcipies secura; vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent saecula bellis;
Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt; dirae ferro et conpagibus arctis
Claudentur Belli portae; Furor inpius intus,
Saeva sedens super arma, et centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
  Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
Vt terrae, utque novae pateant Carthaginis arces

lum, venit, *Troianus* inde appellatur. *H.* *imperium oc. term.* h. e. totum orbem terrarum subigat. *W.* *pulchra origine*, simpl. clara. Non ad Venerem respici posse puto, per sermonis usum. — 289. *spoliis Orientis.* haec illa perpetua poëtarum (Horat. Sat. II, 5, 65. *W.*), in primisque Virgilii de Augusti in Parthos expeditione vaticinatio, v. Georg. II, 270; neque in unum certum annum ea cògere necesse est; quin adeo ante signa a Parthis reddita poëticus ingenii fervor haec ita recte efferre potuit. *secura*, nemine intercedente, Iunone placata. *Vocabitur votis*, praeclare honores divinos habendos Augusto ostendit, ut Ge. I, 42. — 291. Ad Ianum clausum V. C. 725, et pacem per terrarum orbem restitutam recte refertur. Nec tamen hinc probare aliquis suscipiat, hoc ipso anno primum Aeneidis librum esse scriptum. *saecula aspera mitescent*, tempus illud erit pacatum, finitis bellis. Tribuitur tempori, quod hominum est. — Quae sequuntur v. 292—296 magnifice expressa sunt; fidem ait, religiones patrias et concordiam, exstinctis bellis et discordiis, remp. esse temperaturas. *Fides cana*, prisca, antiqua, qualis maiorum fuit. *Vesta* patria eaque antiquissima religione Romanis culta. Cum his *Romulus* et *Remus iura dabunt*, imperio Romano praeerunt, rem Romanam tuebuntur; redibit res ad pristinam illam temporum sanctitatem et integritatem, quae erat ante parricidium Remi a Romulo commissum. *Bellum*, ὁ Πόλεμος, h. l. dei personam sustinet: ut ap. Plin. XXXV, 36, 16. *Belli portae*; respicit Iani templum, conf. Aen. VII, 607 sqq. quod, pace restituta, clausum quasi pro carcere et custodia Belli, quod *Furor* declarat, esse videtur. Reliqua vss. 294, 295, 296 praeclara ad terrorem animorum. *H.* Virgilius, ut rem variaret, Furorem cum Bello Iani templo inclusit. *Furor* enim inter Martis comites apud Stat. Thebaid. III, 424. Apud eundem VII, 52, in regia Martis habitat Furor. *W.*

297—304. Observa, quam succincta in sqq. narratio sit. Bene autem deorum ministerium interponitur in hospitio Troianis parando. *H.* — *demittit, ut pateant* — *ne arceret*, consecutio temporum variata. Nam *praesens historicum* et praesentis et imperfecti coniunctivus excipere potest.

Hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyae citus adstitit oris.
Et iam iussa facit; ponuntque ferocia Poeni
Corda, volente deo; in primis regina quietum
Adcipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
Vt primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos, quas vento adcesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hominesne, feraene,
Quaerere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.

W. — 299. *Fati*, quo Troianis Italia erat petenda; quod ignorans Dido, ne advenae in his litoribus sedem figere vellent, vereri, eosque ab escensu in terram prohibere poterat. cf. 527. Mox *remigio alarum* ornate. Alae avium cum navium remis comparari solent. — 302. Ponunt feroces animos; mites et placidos animos accipiunt, ne, advenarum conspectu exterriti, armis eos propulsent. — *quietum animum*, ἵκηλον, pro placidum, propitium, εὐμενῆ.

305. Paratur nunc Aeneae ad Carthaginem accessus, cui Venus mater intervenit. *Per noctem plurima volvens*, οὐκ Ἀτρείδην — Ὕπνος ἔχε γλυκερός, πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα, Il. α, 3, *H.* *volvens*, qui volvit vel volverat. Est participium praesentis historici. Insolentior est usus participii *cadentem* apud Val. Fl. I, 355, h. e. qui ceciderat. *W.* *lux alma*, grata, iucunda, cf. Not. ad Ecl. VIII. 17. — 307. Explorat loca nova, et quidem, ad quas oras accesserit, venti vi, tempestate, appulsus. cf. 333. VII, 131. — *exacta*, explorata (qua significatione rarius haec vox usurpatur. *W.*) *referre*. — 308. Color ductus ex Odyss. ζ, 119. sqq., ubi Vlysses in Phaeacum insula experrectus; et multo magis ex Odyss κ, 144 sqq., ubi Vlysses ad *Aeaeam* insulam appulsus est. — 310. Classem occultat sub convexa rupe nemoribus consita 162-165. — *horrentibus umbris*, v. ad X, 237. cf. I, 165. — 313. *Crispans* exquisitius quam vibrans, habens. (Similiter dicitur *coruscare* VIII, 661, *duo quisque Alpina coruscant Gaesa manu.* Add. *quassans* Ecl. X, 25. *W.*) Binas hastas gerere, mos fere heroum et apud poëtas, cf. XII, 165, et apud artifices. *Achates* Aeneae comes datus, ut ap Homerum θεράποντες heroum et ἑταῖροι, Idomenei Meriones,

Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
Spartanae, vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga praevertitur Eurum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis,

Diomedis Sthenelus, Achillis Patroelus, sicque alii.

314. Antequam silvam litoris egraditur, *sesę tulit*, incessit, facta est *obvia* (cf. inf. 503), occurrit ei Venus, puellae venatricis habitu et armls. Habuit, quem imitaretur, Homerum Odyss. η, 19 sqq. et ν, 221 sqq. uhi Minerva eltero locn puellae, aqualem gestanti, in altero, pastori assimilata, Vlyssi obvia et viae dux fit. Sed non infeliciter rem variavit Virgilius. — 316. Veste succincta erat, coma soluta, et arcum cum sagittie habebat, puellae Spartanae vel Thressae more. Hoc structurae forma variavit. De Spartanarum puellarum exercitatione palaeatrica, quam hue vocant interpretes, note res. Enimvero tum *nudae* erant, ut tot loca docere possunt. Neque tamen hie de gymnico certamine, verum de iaculatione agitur; in ea autem communem potius puellarum Lacaenarum babitum eshibere debebat poëta, cum brevibus tunieis, iisque ad femur usque dissutis, uterentur, ut nudum femur in incessu appareret, unde *φανομηρίδες* Spartanae puellae. Hic tamen, idque observatione dignum, ab eo potissimum Spartana virgo designatur, quod arcum cum sagittis gerit. Probabile itaque fit, puellas Spartanas, e poëtae saltem iudicio, venationi operam dedisse, saltem sagittandi erti vacasse. *Harpalyces* in vetustis fabulis notum nomen. Alia est ab Iphiclo spreta, a qua cantilena *Harpalyoe* dicta, ut ex Aristoxeni ὑπομνήμασι narrat Athenaeus XIV, 3, p. 619 F. Alie Clymeni filia, de qua ex Euphorione Parthenius Erotic. e. 13. Hic tertia, paullo illa notior eeteris, Harpalyci Amymnaeorum (ita legendum; sic Amymnos Epiri memoret Steph. Byz.) Thrseiae regis filia, quee in silvis educta venatibus et cursibus sese duraverat. De ea v. b. l. Serv. et Hygin f. 193, 3-16. *vel* (talis virginis) *qualis equos fatigat*, equo insidet. — 317. *Eurus*. Hanc coniecturam exemplo Brunckii aliorumque recepi. Comparatio eeleritatis cum ventis obvia et accommodata, ef. VII, 807: *cursuque pedum praevertere ventos*, et Ge. III, 193 sqq. In fluvium *Hebrum*, quae est codicum omnium lectio, neo cadit *volucer*, et fiuit ille lenis et placidus. Adde, quod permutantur crebro vocebula *Eurus* et *Hebrus*. H. *fat. praev.* pro fatigavit et praeversa est, cf. Tibull. II, 4, 55. *W. fuga* pro cursu. — 318. *De more*, qui venantium mos esse solet. Vulgaris est oratio: *more venatricis*. — *habilem arcum*, ἀραρότα, cf. inf. IX, 365, qui facile haberi, tractari potest; h. l. levis, ut Valer. Fl. III, 523: *levis omnibus arcus*; I, 109: *Tela puer facilesque humeris gaudentibus arcus Gestat Hylas.* Sane alias *habile telum*

Nuda genu, nodoque sinus conlecta fluentis.
Ac prior, Heus, inquit, iuvenes, monstrate, mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Subcinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O, quam te memorem? virgo; namque haud tibi voltus
Mortalis, nec vox hominem sonat. O dea certe,

potest et de magno gravique dici, si scilicet is, qui gerit, sit robustior, v. c. de Aeneae clypeo Aen. XII, 432. conf. ad Tibull. I, 9, 7; et Burm. ad Ovid. II Met. 531 — *dederat ventis comam diffundere*, *δῶκεν ἀνέμοις φέρεσθαι*, pro vulgari, diffundendam, comam solutam habebat. *H.* Ita Daphne venatrix comis solutis ap. Ovid, Met. I, 529. *W.* Amplificavit haec, ut solet, Claudianus de R. P. lib. II, 30 sqq. — 320. *Nuda genu*, succincta, ut venatrix; v. ad Callim. in Dian. v. 11, et apud Oppian. I Cyneg. 97. *Sinum* tunicae *collegerat nodo*; possis intelligere fibulam, quam diserte nominat IV, 139: *Aurea purpuream subnectit fibula vestem*. Et *nodum* de Charonte VI, 301: *Sordidus ex humeris nodo dependet amictus*; et Claudian. de R. P. lib. II, 40: *Collectae tereti nodantur iaspide vestes* Sed, si bene memini, fibulae in humeris, non in pectore, in tunica usus est; nec in chlamyde aut aliis vestibus tunicae superiectis talem fibulae usum observavi. Igitur melius de cingulo. *Nodus* enim omnino pro vinculo. *H.* — His consentit interpretatio Forcellinii Ovid. Met. X, 536, de Venere venationis studiosa, *Nuda genu, vestem ritu succincta Dianae*. W. 323. *Succinctam pharetra*, ut gladio, ferro succinctum dicimus; scilicet *succingere* est interdum instruere Ita, ut cinctu adiungamus rem; pharetra autem ab humeris pendet cingulo vincta. *tegmen lyncis*, vid. ad v. 275.— 324. Ge. III, 412: *montisque per altos Ingentem clamore premes ad retia cervum*. Hic doctius pro *aprum premere*, insequi, est *cursum apri premere*.

327. Lineas horum versuum videas in Odyss. ζ, 149 sqq., ubi Vlysses in terra ignota Nausicaam simili modo alloquitur; et Nausicaa respondet fere v. 192 sqq., ut Venus v. 338; adde Od. δ 376 sqq., ubi Menelaus cum Idothea sermonem habet. cf. Hymn. in Vener. 92 sqq, et 107 sqq. Imitatus est usque ad fastidium copiosus Statius Theb. IV, 746 sqq. conf. mox ad 334. *H.* Post O debebat sequi vocativus, quem verum deae nomen ignorans Aeneas omittit. Ita distingues o — *quam te memorem, virgo?* Similis ellipsis apud Demosthenem p. Cor. p. 232: Εἶτ' ὦ — τί ἄν εἰπών σέ τις ὀρθῶς προσείποι; — ἔστιν ὅπου κ. τ. λ. *W.* — 328-332. Nec tibi vox humana est. *H.* *sonat hominem*, h. e. significat, prodit hominem. Verbis sonitus, ubi ac-

An Phoebi soror? an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves, quaecumque, laborem,
Et quo sub coelo tandem, quibus orbis in oris
Iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti:
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.

cusativum regunt, inest notio *significare*. Catull. 45, 9: *Amor dextram sternuit approbationem*. Ge. III, 338: *litora alcyonen resonant*. W. *sanguinis*, e genere Nympharum una. *Sis felix*, χαῖρε θεά, ἔλθε, sis propitia. Ecl. V, 65: *Sis bonus* o *felixque tuis*. Petitum ab auspiciis et ominibus. (A Graeco χαῖρε in hymnis usitatissimo, Callim. in Iov. 94, in Dian. 259, hanc formulam repetes; Latinis proprium *salve*. W.) — *quaecunque*, qualiscunque dea es, nostris malis succurre docendo, sub qua parte coeli etc. *iactemur* pro versemur; ergo et hoc exilius erat. Et mox *erramus* pro sumus. Haec et similia nisi observaveris, poëticum sermonem vix assequare. — 334. Odyss. π, 183 sqq. Telemachus Vlyssem, a Minerva augustiore forma ac corporis specie dei instar ornatum, alloquitur simili fere oratione. Neque dissimile Alcinoi dictum Vlyssisque responsum Od. η, 199 sqq.; 208 sqq.

335. *Tali honore*, ex v. anteced. iol. divino; vult enim mortalis virgo videri, non dea. — 337. Ad venantium habitum pertinebat cothurnus, ne a sentibus et silicibus laederentur crura. Versus ex Livio Andronico adumbratus: *Sed iam purpureo suras include cothurno*. cf. sup. Ecl. VII, 32. — 338. *Agenoris urbem*; a progenie Agenoris conditam, quem Graecorum mythi (v. Apollod. II, 1, 4; III, 1, 1) Phoenicum conditorem, ex Aegypto oriundum, et eius posteros Sidonis reges faciunt, non Tyri, quae multo serius et floruit et Graecis innotuit. Sidonii *Tyron urbem ante annum Troianae cladis condiderunt*; Iustin. XVIII, 3. (Vnde *Sidonia Dido* I, 446. *W.*) Itaque mirari noli, Sidonem, non Tyrum, Homero memorari. — 339. *Sed fines Lybici* sunt, h. e. terra est Libyae pars (fines saepe pro ipsa regione); simulque *fines* pro incolis Libybus dixit, qui erant populus indomitus, asper et ferox. Nam ad Libyes, non ad Phoenices hoc spectat: *genus intractabile bello*, indomiti, invicti. Mox *imperium regit* exquisitius quam tenet. *H. fines Libyci*, *genus*. In appositione non accuratus Maro, vid. Ge. II, 97 infr. I, 533. *genus* h. l. non ad *fines*, sed ad *Libyci* spectat. Dicendum proprie *fines* inhabitantur a Libybus, *genere intr.*, vel fines inhabitant Libyes,

Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. Longa est iniuria, longae
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
Cui pater intactam dederat, primisque iugarat
Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios inmanior omnis.
Quos inter medius venit furor. Ille Sychaeum
Inpius ante aras atque auri caecus amore
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanae; factumque diu celavit, et aegram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago

genus i. b. Simillima negligentia Aen. IV, 40: *Hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello*, h. e. urbes Gaetulorum, *generis insup.* — Mira brevitas in priori versu pro vides Punica regna, ubi Tyrii sunt et urbs Agenoris. Nam urbem ipsam Aeneas, cui *media silva* occurrerat mater 314, videre non potuit. Et infr. 365, *cernes* dicitur. *W.* — 341-344. In prosa dicunt: longa est narratio; rem summatim exponam. Etiam in talibus poëticam vim agnosce. *fastigia* sunt rerum capita. Narrationem, quae sequitur, Iustinus persequitur XVIII, 4, 5 (*sequar*, exponam. Ge. II, 434, *quid maiora sequar?* W.) — 343. Sychaeus ditissimus inter Phoenices agris s. agrorum possessione. *miserae dilectus*, τῇ σχετλίᾳ, pro *a misera*, Graece; et hoc pro *ab ea*, ornate. *H.* *Misera* appellatur, utpote orbata marito tam caro. *W.* — 345. *Intactam*, Homericum κουριδίην ἄλοχον pulchre expressum, *primisque iugarat Ominibus*, h. e. nuptiis, pro quibus auspicia nuptialia dici solent; unde sumsit *omina*. Propert. III, 20, 24: *Contineant nobis omina prima fidem* pro amore (*ominibus* notantur h. l. fausta auspicia. Nam *cum bona* tantum *nubit alite virgo*, ut Catullus ait 61, 19. *W.*) *Pater* autem Belus, ex poëtae narratione vers. 621. — 346. *Germanus*, int. eius, Didus, nam ad *Huic* v. 343 haec referenda sunt. *Quos inter*, int. Sychaeum et Pygmalionem. *Furor* significantius quam ira, inimicitia. — 350. *Clam ferro incautum superat*, opprimit, necat. *Securus amorum germanae*, nil curans amorem, quo illa maritum amplectebatur, ne ea quidem cogitatione a scelere revocatus, quod sorori, quae valde coniugem amabat, summos luctus crearet. VII, 303: *Optato conduntur Thybridis alveo, Securi pelagi atque mei.* Mox *malus* ad fraudem et dolum spectat. *H.* ut κακός apud Graecos interponitur. *W.* — 353-356. *coniugis inhumati*, auget rei atrocitatem et somnii narrati probabilitatem epithe-

Coniugis; ora modis adtollens pallida miris,
Crudelis aras traiectaque pectora ferro
Nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viae veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat; navis, quae forte paratae,
Corripiunt, onerantque auro; portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Moenia surgentemque novae Carthaginis arcem,
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,

ton hoc, si memineris, insepultos, nisi humeatur, quieti reddi non posse. In verbis ante oculos habuit notum Lucretianum I, 124, *simulacra modis pallentia miris*, h. e. miro modo pallida. *Crudeles aras*, h. e. locum, ubi scelus crudele in se commissum, quod per *traiectaque pectora ferro* significatur. *Nudavit*, eum clam facta esset caedes, manifestam fecit; nam *nudare* exquisite pro retegere, monstrare usurpatur. Hinc *caecum scelus*, occultum; *domus*, ab affinae commissum. cf. Ovid. Ep. VII, 113. *H. aux. vi.* ut sint auxilium viae. De hoc appositionis usu, insigni brevitate, vid. Wolf. ad Tacit. Ann. I, 3. — Cum indicat, ubi reconditi sint thesauri, ipse *recludit tellure* h. e. effodit e tellure. Ablativi verbis e praepositione *re* compositis similiter adiecti. Aen. IV, 545; Ge. II, 343. *W.* — 361. *Odium crudele*, μῖσος ἀπηνές, proprie quale est immanis animi, magnum. Sic crudelis, atrox, saevus, et similia poëtis pro ingens. *metus* autem *acer*, δριμύς, vehemens, proprie de animo exasperato. — 364. In verbis *Pygmalionis opes* vis et acumen inest, scilicet quas ille animo et spe iam praeceperat, ut et in altero *dux femina facti*, ad hoc faciendum duce Didone. — 366. Sane Didonem Byrsa arx conditricem habuit; urbem enim ipsam, illa adveniente, iam stetisse probabile fit; at hic nolim ita argutari. A parte insigni designavit urbem Carthaginem. *surgentem* vid. Not. ad IV, 274. — 367. Sententiam sic concipe: *Mercatique* sunt *solum, quantum possent circumdare tergo taurino*, quod solum *Byrsam* vocarunt *de facti nomine*. Commentum Didonis hoc fuit: emit tantum soli, quantum posset tegere corio bubulo, quo mox desecto in partes tenues, tantum spatii occupavit, quantum satis erat condendae arci; alii, non arci solum, sed urbi, non ita vere; quam arcem *Byrsam* a corio nuncupavit. Videndus

Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
Quove tenetis iter? Quaerenti talibus ille
Suspirans imoque trahens a pectore vocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annalis nostrorum audire laborum,
Ante diem clauso conponet Vesper Olympo.
Nos, Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos,

Iustinus. *C.* — *Devenere—mercatique sunt solum*, Byrsam, h. e. locum, in quo Byrsam arcem condiderunt, seu *Bysram* verius, ut post Scaligerum ad Euseb. Chron. multi docuerunt. Sed recte *βὸςιον βύρσαν*, fabulam a Graecis haud dubie ornatam, sequitur. *H.* Arx Carthaginis, media urbe sita, a Phoenicibus appellata esse videtur בצרה (Bosra), *munimentum*; cui respondet vox Hebraica בצור *locus praecisus*, *munitus*. Duae urbes hoc nomine vocatae innotuerunt, Idumaeae altera, Is. 34, 6, 63, 1. conf. Cellar. T. II, p. 579, altera in terra Moab. Ierem. 48, 24. Huic opinioni et derivationi nominis favet natura arcis, a Strabone lib. XVII, p. 1176. ita descripta: *Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, ὀφρὺς ἱκανῶς ὀρθία.* Graeci duram vocabuli pronuntiationem mollientes *Bosra* in Βύρσα mutasse — vid. Casaubonum ad Strabonis locum, et Simonis Onomasticum p. 192. — indeque alii, argumento ea significatione Graecae vocis petito (Tacit. Hist. V, 2), fabulam de *tergore taurino* composuisse videntur. *W.* In verbis *taurinum tergum* cogitate vulgare *corium* evitat. (*mercati* pro mercati annt. v. Not. p. 160. Nihil duri nec difficultatis huic inest ellipsi, obviae etiam Ge. I, 124. *W.*) Mox in *qui tandem* interrogationis vim auget particula, et desiderium intentius sciscitantis inde elucescit. — 371. Βαρυστενάχων Homer. ut Iliad. α, 364. et saepe alibi. — 372-374. Si ego fata nostra ordine exponere velim (*pergam* absolute pro pergam narrare — Verr. Cic. V, 20 — fata mea, quod ea versu sequenti assumendum. *rep. a pr. o.* ἀπ' ἀρχῆς, Soph. Ai. 1097. Simillimus locus est Ge. IV, 285, 6. *W.*), et tu ea audire velis, dies nos deficiat. Quam ornate singula! Homerus minus sobrie Odyss. γ, 113 sqq.; et ξ, 196, annos pro die ponit. In *annalium* nomine argutatur Macrob. III Sat. 2, et post eum alii. Gravius est vocabulum quam historia, narratio, eoque magis epicum. *Olympus* h. e. coelum *clauditur* modo nubibus obductis, modo tenebris noctis praetentis, ut h. l. Nec huc trahenda *porta coeli* Georg. III, 261: *Vesper componet diem* non, quasi mortuum et sepultum; sed quia quieti se reddere videtur sol occidens; tamquam thalamo clauso aliquis se somno tradit. *H.* Proba est temporum consecutio. Horat. Od. III, 3, 7: *Si illabatur orbis—ferient ruinae.* Add. Iuv. XII, 115. Res certa in

Forte sua Libycis tempestas adpulit oris;
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penatis
Classe veho mecum, fama super aethera notus;
Italiam quaero patriam, genus ab Iove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus;
Vix septem convolsae undis Euroque supersunt:
Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus medio sic interfata dolore est:
  Quisquis es, haud, credo, invisus coelestibus auras

apodosi sequitur. *W.* 375-377. *Troia antiqua*, vid. 12. — *si per aures iit*, variat vulgare: si pervenit ad aures vestras. — *diversa aequora*, simpl. alia via, quam qua iter parabamus; ex illis: Οἴκαδε ἱέμενοι, ἄλλην ὁδὸν, ἄλλα κέλευθα ἤλθομεν. *tempestas appulit*, δεῦρο πέλασε κῦμα. *Forte sua*, casu suo, qualem tempestas afferre solet. Habuit in his, quam sequeretur, poëta orationem Vlyssis ad Polyphemum Odyss. ι, 259 sqq. — 378. *Penates.* vid. lib. II, 293. *pius* est religiosus, quoniam omnia ad deorum oracula exsecutus est: θεοφιλής. Itaque *castum* dixit Horat. C. S. 42. *Satis notum* autem se dicere bene potuit, fama belli Troiani confisus. — 380. Fabulam poëta sequitur, qua Dardanus a Corytho Tyrrheno genus ducere ferebatur, cum Corythus Samothracicus in eum esset translatus similitudine nominis. v. Aen. VII, 205 sqq, 240; VIII, 134 sqq.; adde III, 167, 168, VII, 122: *Hic domus, haec patria est.* II, 620: *tutum patrio te limine sistam.* Hactenus Italia est Aeneae patria, et hactenus *genus quaerit*, petit terram, in qua progenitor ortus erat; pro hoc dicit, petere se stirpem et originem generis a Iove ducti, quatenus Dardanus, Iovis filius ex Electra, et generis auctor, ex Italia oriundus est. cf. III, 94 sqq. *H.* Si quid video, *et genus* e Mediceo aliisque codicibus restituendum. Nam, neque appositioni locus est, cum patriam adiectum sit, neque asyndeto. *W.* — 381. *Phrygium aequor*, litori Troadis seu Phrygiae minoris praetentum. *conscendi aequor navibus* doctius dictum pro vulgari: *conscendere naves.* Qui enim *in altum* evehitur, is et *aequor conscendere* dici potest. — 382. *Matre dea monstrante viam*, ex Aen. II, 589 sqq. *data fata*, monstrata tum per auspicia tum per oracula III, 95 sqq; 163 sqq.; 375 sqq. (Proprie dicitur, *oraculum datur*, et *fata* pro oraculis, ut *fata Sibyllina. W.*) — In 383 385 observa magnificam dictionem ex verborum delectu. *ignotus* est in terra ignota, inter homines, quibus ignotus est (*convolsae*, quassatae. *W.* — 385. Eum interpellavit, *non passa querentem*, pro non passa queri plura, οὐδ' εἴα κλαίειν Il. η, 427.

387. 388. Ornate. O carum te superis, cum Carthaginem delatus sis!

Vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, et in tutum, versis aquilonibus, actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Adspice bis senos laetantis agmine cycnos;
Aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
Turbabat coelo: nunc terras ordine longo
Aut capere aut captas iam despectare videntur.
Vt reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et coetu cinxere polum, cantusque dedere,
Haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.

Expressit autem illud, quod aliquoties apud Homerum. *οὐ γὰρ ὀΐω σε θεῶν ἀέκητι γενέσθαι τε τραφέμεν τε*, ut Odyss. γ, 27. *vitales auras* ex antiquo sermone habet, vid. v. c. Lucret. III, 406 et al. — 390. *Classem relatam*, reductam, reducem. *versis aquilonibus*, h. e. ventis mutatis, secundante vento, simpliciter. Mox *vani* ad ornatum egregie. *Vanus* non modo qui pollicetur, quae praestare nequit, sed et qui profitetur vel falsam vel inanem doctrinam. *H.* — 393. *Bis senos cycnos.* Cycnos navibus comparat, aquilam tempestati. In auguriis autem considerandae sunt non solum aves, sed etiam volatus, ut in praepetibus: et cantus, ut in oscinibus: quia nec omnes, nec omnibus dant auguria: ut columbae non nisi regibus dant; quia nunquam singulae volant, sicut rex nunquam solus incedit. *L.* — 394. *quos* dudum aquila insectabatur, turbabat, abigebat alio: iam abeunte hoste ludunt, canunt, redeunt in propria; haud aliter etc. — 393-399. Duodecim naves cum Antheo, Sergesto, Cloanthoque servatas mox v. 584 videbimus. Has totidem olores innuunt, quos, ab aquila modo agitatos et dispersos (hoc significat *turbabat*), hoste abacto, ludibundos plaudentesque in terram devolare ostendit Venus. *aperto coelo*, alii sereno, ego malim pro libero, pervio volantibus. Quae sequuntur, varie accipiuntur et accipi possunt. Mihi simplicissimum videtur cygnos intelligere, qui a litore vel maris vel fluminis in aërem evolaverant, eosque, hoste depulso, partim *capere terram*, consedisse in terra, partim ex aëre deorsum in terram ferri, eique tam propinquos esse, ut *capta iam* terra et occupata ab ipsis videri possit: ut *iam* iungatur non cum *despectare*, sed cum *captas*, captas iam, tantum *non* captas. Atque hoc melius cum versu, qui respondet, 400 convenit: *aut portum tenet* (hoc erat, *terras capere, occupare*) *aut pleno subit ostia velo* (*despectare*). Burmannus *captas* ab aliis, qui in terram iam descenderant, in-

Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum.
  Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem
Adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? Cur dextrae iungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?

terpretatur. — *stridentibus alis* exquisitius quam clangentibus. *coetu cinxere polum*, agmine evolant, quasi exsultantes; *polum* pro coelo. in aërem alis sublati ludunt volando in orbem, ut solent, vel gyrum. Cur autem augurio e cygnis utatur poëta, praestat hoc unum monere, quod Veneri sacra avis cygnus est, et quod *Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales; Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis*; laudat versus Servius ex Ὀρνιθογονίᾳ, Macri scilicet Aemilii (v. Brouckh. ad Tibull. p. 274. ex Isidoro XII, 7). — *Dissident* autem *olores et aquilae*, auctore Plinio X, 74, s. 95: Athen. IX, pag. 393. D. μάχεται δὲ (ὁ κύκνος) καὶ τῷ ἀετῷ, αὐτὸς μάχης μὴ προαρξάμενος. Hinc ap. Homerum in cygnorum anserumve gentem irruens aquila inducitur, egregio v. c. loco Il. o, 690 sqq. *H.* Nil facit ad comparationem neque placet versus: *Et coetu cinxere polum cantusque dedere.* W. — 399. *Pubes tuorum* dictum puto, ut *turba tuorum*. *Ostia* docte, h. l. ut V, 281 aditus portus.

402. Observa modum praesentiae divinae testificandae ex more veterum. Digrediens dea numen specie divina manifestum facit; ad hanc refer pulcherrimam cervicem, comam odoratam, pallam ad talos demissam cum levi incessu. Si in *rosea cervice* non tam Horatii Carm. I, 13, 2 auctoritatem, quam rationem desideras, aut puta *roseum* esse omnino suave vel pulchrum, aut colorem floridum exprimi in tenera cute etiam candidissima per lucentem. (Ad *roseam cervicem* cf. Aen. II, 593. *roseum os Veneris.* Apud Homerum quoque hym. in Vener. 182, δείρην Veneris admiratur Anchises. *W.*) *Ambrosias comas*, ambrosia (deorum hoc unguentum est) delibutas, ab Homero habet, Il. α, 529, ut statim *palla* Veneris vel ex illo nota Iliad. ε, 315, πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμα: et 338, Ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν αἱ Χάριτες κάμον αὐταί. Habitum itaque deae declarat. *incessum* autem cogita levem illum et volatui similem, columbarum instar. *H.* *vertice* ad *comas* trahendum pro in vertice, ut 110, *dorsum immane mari summo.* Silius XI, ab in. *clades insignis Iapyge campo.* cf. inf. I, 610. *Ingens argentum mensis.* et Aen. VII, 269. *non plurima coelo monstra sinunt.* W. — 407. *Toties:* v. Aen. II, 589. — 408. 409. Cf. verba Ulyssis ad matrem inter umbras Odyss. λ,

Talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
At Venus obscuro gradientis aëre saepsit,
Et multo nebulae circum dea fudit amictu,
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabeo
Ture calent arae, sertisque recentibus halant.
Conripuere viam interea, qua semita monstrat.
Iamque adscendebant collem, qui plurimus urbi
Inminet, adversasque adspectat desuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia quondam,

209 sqq. — (410. *tendere gressum* — iter VII, 7.; *cursus aequoreos* Val. Fl. I, 483. *W.*) 412. Densa nube circumfudit eos. Ab Homero eum hoc petiisse notum est, apud quem saepe hoc occurrit; in primis compara Odyss. η, 14, 39—43, quem locum iam monstravit Macrob. V, 4, de Vlysse, quando Alcinoi regiam intrat, ad cuius exemplum totus Aeneae ad Carthaginem et Didonem aditus est adumbratus. Adde Apollon. III, 210—214 et alios. Totum locum expressit Valer. Flacc. V, 400 sqq. — 413. 414. *Contingere*, vim, iniuriam, iis, tamquam advenis, inferre. *moliri moram* ponderosius quam facere. Est enim struere vel movere poëtis *moliri*. — 415. Cf. ad v. 16. Versus ex Homero, sed ornatius expressi Odyss. ϑ, 362 sqq. Compara Hymn. in Vener. 58, 59 sqq. et Od. η, 80, 81 sqq. de Minerva. At ex Virgilio Statius V Theb. 61: *Illa Paphon veterem centumque altaria linquens.* Adde Aen. IV, 200. — Quod autem turis et sertorum odores exhalantium tantum fit mentio, non victimarum caesarum, satis docte interpretes referunt ad morem sacrorum Veneris, quod arae nullus sanguis offundebatur, maxime Paphiae Veneri. vid. Tacit. Hist. II, 3. — *laeta* v. 416 accipe, quoniam gaudet Papho (laetabatur, puto, quod de incolumitate filii bene sperabat. cf. 35, *laeti*. W.). *Sabaeo*, vid. Georg. I, 57. *H.* — 417. *halant*, pro olent. *S.*

418. *Corripere viam* doctius quam *iter celerare*; sic *corripere gressum*; doctius etiam V, 144, *conripuere campum currus*. Et sic *rapere*. — 419. *Qui plurimus urbi imminet* ad magnitudinem refero montis sub ipsis urbis moenibus accubantis. Pro *magno monte* poëta diceret *multum montem*, ut Ge. III, 52, *plurima cervix*, longa et crassa (*collis adspectat*; Tacit. Agr. c. 24, *Britannia Hiberniam adspicit*. W.). Ceterum poëta hoc sumsit ex topographia Carthaginis. Tales enim colles asperos et difficiles in ipso aditu Isthmi, in quo Carthago sita erat, describit Polyb. lib. I. c. 73. — 421. Sic Vlysses Phaeacum urbem: Θαύμαζεν δ' Ὀδυσεὺς λιμένας

Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa,
Pars optare locum tecto, et concludere sulco;
Iura magistratusque legunt, sanctumque senatum:
Hic portus alii effodiunt; hic alta theatri
Fundamenta locant alii, immanisque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris:
Qualis apes aestate nova per florea rura
Exercet sub sole labor, quum gentis adultos
Educunt fetus, aut quum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera adcipiunt venientum, aut agmine facto

καὶ νῆας ἐΐσας etc. Odyss. ζ, 43 sqq. Magnum aedificii opus beoe cum casis et tuguriis componitur. *Magalia* sunt agrestia aedificia *stativa*; id nomen suburbia Carthaginis retinuerunt. cf. IV, 259, 60. Mox *strepitus* declarat frequentiam hominum. — *strata viarum* doctius quam viae stratae. — 423-425. *Instant* operi Tyrii; ut plene extulit Silius II, 407 sqq. in loco hinc expresso. *H.* Cum dativus *operi* desit, vide an malis iungere *instant* — *ducere* — *optare*. Sic Aen. I, 627, *instant eruere*; verbum *instant* ardorem et festinationem notat. Neque obstat, quod *pars* — *pars* interpositum. vid Ecl. I, 65. 66. Tum distinctio mutanda est. *W.* — *subvolvere* bene, ut declaret, in altum educi arcem. — *optare*, ut III, 109, est eligere, destinare h. l. *concludere sulco*, fossam ducere, definire aedium situm ac locum fossa facta. Male de aratro cogitant. — 426. *Iura* sunt iudicia, usu sollenni, h. l. ipsi iudices Habentur igitur comitia creandis iudicibus, magistratibus et senatoribus. Ita equidem interpretor. (*Sen. san.* Ita Cicero Cat. I, 4, *Senatum* Romanum appellat *orbis terrarum sanctissimum gravissimumque consilium.* W.) — 427-429. An theatri structuram Phoenicibus recte, atque adeo in ipso rerum initio, dederit, viderit poëta; Graecarum profecto civitatum coloniis hoc accommodatius. Sed res praeclare ob oculos posita. *H.* *theatri* dat Mediceus. Dativus, quem in editione maiori in ordinem recepit Heyne, si grammaticam spectas, defendi potest, ex Ge. IV, 161. Sed vel *unum* theatrum satis displicet. — *alta*, quod tertio versu post iterum legitur, coniectura non tollendum esse, patebit ex Ge. II, 425. cf. Aen. I, 504, 505, 579, 582. *W.* Portus *Cothon* dictus proprio nomine apud Livium et al. v. Bochart. Chan. I, 24. — 430-436. Expressa ex Ge. IV, 162—169, ubi v. coof. Aen. VI, 707—709. Praeiverat Homerus Il. β, 87—90. *qualis*, tali labore, qualis; ita. *sub sole*, per diem, interdiu, ut *sub die*, *sub no-*

Ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent:
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam moenia surgunt!
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
Quo primum, iactati undis et turbine, Poeni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam et facilem victu per saecula gentem.
Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido

ete, accipitur poëtis; supra quoque Ecl. II, 13, *sole sub ardenti* nihil aliud est quam in sole. *distendunt nectare cellas*, replent melle, cum notatione ingentis copiae. — 437. Egregia ad affectum haec exclamatio. Quid enim, his rebus conspectis, Aeneae, per maria et terras erranti, ut novam sedem quaereret, nova urbe condita optabilius videri potuit? — 439. 40. Observa, quomodo in singulis vulgarem formam evitaverit; etiam ipso graecismo: *μίσγεται ἀνδρέσσιν*, immiscet se turbae, nec cernitur ab ullo, *οὐδενὶ ὁρᾶται*. Confer tamen Homerica Odyss. η, 37—42.

441. Templum in luco conditum, ex vetere more, et hic quidem in ipsa urbe. *H. laet. umbrae* poëtica constructio pro laetissimus, uberrimus, umbra. cf. Aen. XI, 73, *laeta laborum*. W. — 442. Adhibet rationem, cur eo loci templum conderetur, potius, quam alio, quia videlicet Poeni, invento ibi ab monstrante Iunone equino capite, hoc pro omine sumserunt: putarunt quippe non immerito praedici ab militari fero aeternam fore et perpetuo vigentem illius populi virtutem. *C.* — 443—445. *Signum*, omen intelligam. Sic: *caput equi — atque omen clamore salutant*, Silius II, 411. Servatum inde in nummis Carthaginiensium *equi caput*. Poëtam agnosce in hoc, quod non simpliciter inventum, sed *a Iunone monstratum*, obiectum fodientibus, narrat. *Sic nam* portendebatur (per hoc *signum*), fore Poenos gentem bellicosam (cf. inf. III, 539) et *facilem victu*, h. quae habitura esset victum facilem et expeditum, affluentem ex agrorum ubertate et cultu, in primis equis pascendis. *H.* Add. Claud. de laud Serenae 54. *Hispania frugum facilis*, h. e. copiosa. *W.* — 446. *Templum donis opulentum et numine divae*, dona non tam de donariis quam de vasis, utensilibus, totoque apparatu sacro intelligo; *numen divae* cum Servio accipio de simulacro deae ex auro aliave pretiosa materia facto, quod *opulentum* postulare videtur; nec tamen sic *numen* est simulacrum, sed *numen*

Condebat, donis opulentum et numine divae;
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexaeque
Aere trabes: foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit; hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus, et adflictis melius confidere rebus.
Namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem

divae pro *diva*, et haec ad simulacrum refertur. *H.* Sic II, 478, *numen reducere* de simulacro. Add. IV, 204. *W.* — 447. *Condebat*, quia coeptum templom, non perfectum. *C.* — 448. 449. Ad heroicorum temporum magnificentiam pertinet, quod omnia ea aere fecit. Vnam laudabo Alcinoi regiam Odyss. η, 86 sqq. Homerus eandem elegantiam ad deorum sedem, Olympum, transtulit. Quid? quod Romae talis magnificentia erat frequens, cuius adhuc in Pautheo vestigia deprehenduntur. Ornatissime autem singula eatulit. *Aerea gradibus surgebant limina* templo, h. limeo erat ex aere. *Surgere* autem non modo aedificium, sed et singulae partes dicuotur, quae in eo suot, in primis editae et altae, h. l. fores. Sed quid est alterum: *nexae aere trabes surgebant? trabes* haud dubie sunt postes: *et nexae trabes* sunt postes *nexi*, iuncti limioibus aereis; ea *surgebant*, erant ea, *aere*. Denique Ipsae fores erant aereae, vel ut poëta ait, *foribus cardo stridebat ahenis.* Olim putabam *nexas aere trabes* esse postes aaneis cardioibus iunctos, idque patere ex Claudiani imitatione R. Pros. I, 237, *ferrati postes*; *immensaque nectit claustra chalybs*, h. e. ea chalybe erant cardioes immensarum valvarum. — *H.* Durum est iungere *surgebant aere*. Nam, ut omittam duplicem structuram *limina surgunt gradibus*, et *trabes surgunt aere*, ea est collocatio verborum, ut *nexae aere* coniungatur audienti. Videtur nectere aliquid aliqua vel ex aliqua materia (nam utraque constructio bona est) esse *fabricari* aliquid de materia; ita ut *nexus aere* pro aereus dicatur. Tum constructio *et surgebant trabes nexae aere*; et evitatur difficultas referendi participii *nexus*. Graecos similiter χρυσόδετος pro χρύσεος usurpasse, evincit locus Sophoclis Electr. 837. χρυσοδέτοις ἕρκεσι κρυφθέντα γυναικῶν. Is loquitur de aureo monili Eriphyles Apud Claudianum *immensa claustra* sunt valvae portarum immensae. *W.* Quod autem toties materiam repetit, facit Homeri eaemplo. cf. Burm. ad Ov. II, Met. 107. — 452. *Afflictis melius confidere rebus.* de *rebus afflictis* explet Serv. et ceteri. Sed absolute sic ponitur etiam ap. Cicer. *confidere*, confidenter sperare. — 455. *Artificum manus*, h. e. opera, et *operum laborem*, opera affabre elaborata, *inter se*, dum varii generis et artificii opera comparat. *H.* *manus art.* — *op. lab.*

Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas, Priamumque, et saevum ambobus Achillem.
Constitit, et lacrimans: Quis iam locus, inquit, Achate,
Quae regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus! Sunt hic etiam sua praemia laudi;
Sunt lacrimae rerum, et mentem mortalia tangunt.
Solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inani,

opera affabre elaborata. *manus* ad artem refer sive pingendi rationem, cuique artifici propriam. Petr. Satyr. 83: *Zeuxidos manus vidi, nondum vetustatis iniuria victas.* Add. Stat. Sylv. I, 3, 47, *veterum* (artificum) *manus.* — Ab *arte* autem distingues *operum laborem*, cf. Ge. II, 155. *W.* Ea autem, quorum argumenta mox exponuntur, aut depicta putanda sunt in pariete, Graecorum more, aut sculpta anaglypho opere in pariete et in ipsis foribus; ut inf. VI, 20 sqq. Videtur vero area in plures dispertita esse areolas, quae singulae singula argumenta picturae capiebant. Commemorata ex iis 466 sqq. mox septem observatu etiam pictoribus digna: 1) pugna Troianorum et Achivorum, varia fortuna. 2) Rhesi oppressi caedes. 3) Troilus fugiens. 4) matronarum Troianarum pompa, peplum in templum Minervae deportantium. 5) redemtio corporis Hectorei. 6) pugna Memnonis. 7) pugna Amazonum ad Troiam. — 458. *Saevum ambobus Achillem*; saevus fuit in Priamum, Hectore caeso; in Agamemnonem saeviit ira et pervicaci odio propter ereptam Briseidem; itaque saevum omnino accipiam pro infestum, iratum. nam *saevus* poëtis de iracundo. (Tibull. I, 2, 90, *saevus uni. ambobus* dixit; nam in voce *Atridas* de Agamemnone praecipue cogitabat. *W.*) Alii praeferunt e Seneca *Atriden.* — 460. *Nostri laboris*, h. e. famae de nostris calamitatibus. — 461. *Laudi* pro virtute et rebus gestis, quae laudem merentur, ut saepe; scil. ex Homerico κλέος. Virtuti etiam hic honos suus habetur. — 462. *Sunt* etiam hic *lacrimae* h. miseratio *rerum*; deflentur res, h. e. casus humani, sunt hic, qui lacrimas impertiant casibus et calamitatibus aliorum. *et mentem mortalia tangunt*, et res humanae casusque, quibus iactari solent mortales, afficiunt hominum, qui has terras inhabitant, animos miseratione. Verbo, populus, ad cuius terras appulimus, habet humanitatis sensum et cultum. Illud vero praeclarum, quod humanitatis cultum ex conspectis artis operibus colligit, ex eorumque argumentis. Imitationem loci habes in Valer. Fl. lib. I, 723. 724. — 463-465. *Solve metus* doctius quam solve animum metu. cf. I, 562. *H.* Ceterum et pedestres scriptores maiorem vim orationi conciliant usu pluralium pro singularibus, Tac. Ann. I, 29: *Adiiciendos ex duce metus*; c. 6, *odia*; c. 40, *utilitates*; Liv. I, 40, *indignationes.* Add. Soph. Ai. 46, τόλμαις; 59, νόσοις; 446, κράτη.

Multa gemens, largoque humectat flumine voltum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Troiana iuventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
Ardentisque avertit equos in castra, prius quam

W. *Haec fama*, quod Troianorum calamitates in his ipsis terris innotuerunt, hoc nobis horum hominum animos praebebit propitios. Sed cum maiore benevolentiae significatione ad Achatem amicum retulit: *tibi.* *inanem* appellat picturam, epitheto ornante a natura artis, rerum imagines, non ipsas res quocunque modo repraesentantis, petito. Ceterum in sqq. observa intelligentiam poëtae in descriptione rerum, et h. l. quidem seu pictarum seu sculptarum, v. 474. tempestive transeuntis ad eam orationis formam, qua res quasi ante oculos geri videntur, non pictae adspici. Mox *largoque humectat flumine vultum* ad nostri sermonis rationes non est exigendum; et *humectat* est exquisite pro irrigat, neque *humectat* ieiunum putandum post *largo flumine* (Aesch. Prom. 399, δακρυσίστακτον — ῥέος παρειὰν — ἔτεγξε. *W.*) Tum *multa gemens*, πολλὰ στενάζων. Habuisse autem inter Graecos videtur poëta, quos hoc loco sequeretur. Apud Aristot. enim Poët. c. 16, 8. inter agnitionum genera in tragoedia etiam memoratur ex Dicaeogenis Tragici Κυπρίοις, qui ἰδὼν τὴν γραφὴν ἀπέκλαυσεν — ὅθεν ἀνεγνωρίσθη. — 465-468. Respicit potissimum pugnam, Patroclo occiso, factam, cum versus castra fugerent Achivi, insequentibus Troianis et instante Hectore, Il. ρ; quo facto, die sequenti Achilles, novis a Thetide acceptis armis, prodit et Troianos fugat, Hectoremque occidit Il. τ. — χ. Cum Rhesus mox sequatur, noluisse poëta temporum ordinem servare dicendus est. Cum v. 467 bene comparant Il. ξ, 14: Τοὺς μὲν ὀρινομένους, τοὺς δὲ κλονέοντας ὄπισθεν, at Il. ο, 7. In *cristatus* v. 468 Servius vim quaerit; sed, ut ab ceteris armis, ita a galea vel crista saepe petunt epitheta poëtae. Sic κορυθαίολος Ἕκτωρ. — 469-473. De Rheso Il. κ, 433 sqq. 470. *prodita*, subandi a Dolone: in illis, *primo somno*, excitatur affectus: vix enim degustata somni dulcedine, hostis adfuit: vult Servius notari, graviorem tum somnum esse; ideo ergo prodi tunc potuerunt, quia primus somnus. *C.* *Diomedem* sine Vlysse nominare liberum erat poëtae. *niveis tentoria velis* dixit, deserto priscae aetatis more. Erant enim Achivorum et Troianorum tuguria, κλίσιαι, stipitibus, vimine et aggere terrae munita. *H.* *vastabat*, h. e. hominibus orbabat. Hirtius B. G. VIII, 24. *fines vastare civibus.* Alio sensu Virgilius Aen. VIII, 8, *latos vastant cultoribus agros*, delectum habentes. Cf. Not. I, 527. *W.* *ardentes equos* acres dixit, ut equi-

Pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque inpar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque haeret resupinus inani,
Lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non aequae Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, et tunsae pectora palmis;
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,

dem arbitror, si loquendi usum audias. *avertit* est abigit. — 472. 473. Fatale hoc fuisse sive Rheso sive Troianis, si equi gustassent herbam et aquam Scamandri, Homerus non habet, ut ex eius lectione promtum cuique esse potest; neque is, quem Euripidem non esse nuper post alios evicit Valkenaerius et Beckius, auctor Rhesi. Nam v. 600—604 vix eo referre possis. At memorat eam fabulam Eustath. et Schol. ad x, 435, qui Pindarum auctorem laudat (Fragment. p. 151.), nec non Serv. — 474. Congressus Priami filius, Troilus, e curru cum Achille iam ante Iliadis tempora, vulnere adverso accepto, exciderat curru, pedibus inter lora impeditis, ut supina cervice traheretur. *armis amissis:* int. clipeum. Nam hastam tenebat, sed ita inversam, ut per terram tracta sulcos faceret. — 479-482 ex Il. ζ, 269—312, ubi, Heleno monente, Hector ad urbem regressus Hecubam ad Minervae templum in acropolin Troianarum matronarum (*Iliadum*) pompam ducere, donariique loco deae peplum egregie elaboratum consecrare iubet, ut Diomedis impetum illa reprimat. *Interea* non ad tempus potest referri, sed inter cetera tabularum argumenta, in alia area, ecce, occurrit hoc, quod — *non aequa*, iniqua, Troianis infensa, irata Pallas. — 480. *Iliades*. Troianae. — 482. *Diva solo fixos oculos aversa tenebat.* Homer. l. c. v. 311. Ὣς ἔφατ' εὐχομένη· ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη. Sed in Virgilio suavior rei imago esse videtur *aversa facies oculis in terram fixis*, quam *renuens caput*. Peplum autem illud aut deae signo iniiciebatur pro amictu, aut tantum ad genua apponebatur, ut ap. Homerum l. c.; et sic Athenis in Panathenaeis Minervae, v. Cirin v. 21 sqq.; Iunoni Olympiae, et sic porro.

483—487. Novum argumentum: *redditio corporis Hectorei* ex Iliad. ω. Bene vel ad artis rationem, *raptaverat*; nam hoc antecesserat, et corpus lacerum et foedatum immanem eam contumeliam vel in tali opere arguere

Vt spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
Tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exsertae cingula mammae,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

poterat. Hectoris corpus circa muros Troiae ter raptatum ex Cyclicis petiit Virgilius. In Homero tantum fugatur ter circa muros; caesus autem statim ad naves, e curru ligatus, trahitur. Expressum autem putetur Achillis tentorium, ipse Achilles sedens, supplex ei factus Priamus (vide Il. ω, 478 sqq.), et divinum illud: Μνῆσαι πατρός σεῖο — iamiam fieri incipiens in conspectu, adducta a Priamo redimendi corporis pretia, ἀπερείσι' ἄποινα (— χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερεν δέκα πάντα τάλαντα 232, unde vers. 484, *auro corpus vendebat Achilles*); adstant ex alia parte *spolia*, h. e. arma, quibus caesum Hectorem spoliaverat victor, *currus*, cui illigatum eum raptaverat, et *ipsum corpus amici*, sc. Hectoris, ex curru supinum, pulveri incumbens, quod quoque die orto ter circa Patrocli tumulum ductare solebat Achilles v. Il. ω, 14 sqq. — 487. *Manus inermes* noli inertem putare ornatum. Nam verba eo spectant, quod intraverat hostilia castra, supplex ad genua Achillis procubiturus. — 488. Cum Achivis *permixtum* praelio, προμάχοις μιχθέντα, seu pugnantem Aeneam saepe apud Homer. invenias, in primis Il. ε, et υ. at h. l. ad seriora tempora respicitur. *H.* Cum cetera argumenta sua quodque areola proposita esse putentur, non video, cur non Aeneae, inter principes pugnanti areola singularis assignanda sit. Maronem, in prioribus prolixum, in his duobus 488. 489 breviorem esse decet. Conf. Heynium p. 365. *W.*

489. Agnovit Memnonem pugnantem; quod autem *nigrum* appellat, et *Eoas acies* memorat, id eo pertinet, quod, quoniam auxilia ex terris Troadi ab oriente sitis, quae tum sub Assyriorum ditione fuisse videntur, Aurorae ille filius adduxit, re in maius aucta, Indos is et Aethiopes adduxisse fabulose dicitur. De *armis* vid. 751.

490-493. De Amazonibus, duce Penthesilea, auxilium Ilio ferentibus v. Quintum Smyrn. libro I: *peltae lunatae* proprie Amazonum fuere. *subnectens cingula mammae* exquisitius quam *subnectens mammam cingulo*, balteo, subnexam habens. Dextra scilicet papilla erat nudata (ut venatricibus delectis Dianae Callim. in Dian. 213: ἀσύλωτοι δέ σφιν ὦμοι δεξιτεροί, καὶ γυμνὸς ἀεὶ παρεφαίνετο μαζός. — *subn.* h. e. habens subnexa, cf. IV, 139. *W.*) Nota omnia. Induxerunt autem Amazonas in belli Troiani historiam poëtae, qui post Homerum scripsere, quia celeberrimae erant in antiqua historia Amazonum impressiones in Asiam mino-

Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno,
Regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
Incessit, magna iuvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotae ripis, aut per iuga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille secutae
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnis;
Latonae tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se laeta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divae, media testudine templi,
Saepta armis, solioque alte subnixa, resedit.

rem factae, in primis in Phrygiam et Lydiam; quarum una in Priami tempora incidit, v. Il. γ, 189. De reliquis loca classica apud Strabonem sunt. *ardet*, furit, fortiter pugnat, *mediis in millibus* doctius quam in turba vel acie. — *audetque viris concurrere virgo* ex Homerico: Ἀμαζόνας ἀντιανείρας Il. ζ, 186, γ, 189, natum videri, notarunt iam alii. Totus hic de Amazonibus locus est pulcherrimus.

494 sqq. Interea, dum miranda haec artis opera contemplatur Aeneas, Dido advenit. Cum hac oeconomia rerum conf. laudatum locum Odyss. η, 133 sqq. — *videntur Aeneae* iunge, h. ab Aenea (*haer. def.* conf. VII, 239-250. *W.*) — 498. Comparatio splendida Didonis cum Diana, quam tractavit poëta post Homerum Od. ζ, 102-110, et Apollon. III, 876 sqq. *Qualis* pro quo habitu (qua forma. *W.*) ut saepe occurrit. Dianae cultus praecipuus Lacedaemone et in Delo insula, quod vel hic locus docet. 499. *Exercet choros* pro ducit, instituit. — 500. *Oreades*; bene Oreades; istæ enim montium sunt Nymphae; et Diana inducitur *per iuga Cynthi.* C. — *pharetram fert humero* bene adiecit, quoniam humeris tenus exstat dea inter ceteras. Decus potenter admodum declaratur tacita laetitia matris Latonae. — 504: Vrbem condendam praeclare *opus regnumque futurum* appellat. — 505. *Tum foribus Divae media testudine templi.* Vir doctissimus Turneb. Adv. X, 41, capit has fores, non de templo ipso, sed de templi adyto, et sacrario, ubi erat Iunonis simulacrum. In media enim templi parte (quam vocat mediam testudinem) erat adytum angustius, cui adyto suae fores, ad quas Dido sedit; atque adeo stare potest, ut sedeat, ad fores, et in media templi testudine. In hoc adyto erat simulacrum illius Numinis, cui sacrum templum, ac perinde erat in medio templo. Servius interpretatur de portis templi quas magno labore et studio exornabant: verum Turnebo adsentiunt Cerda et Ruaeus. — *Testudine.*

Iura dabat legesque viris, operumque laborem
Partibus aequabat iustis, aut sorte trahebat;
Quum subito Aeneas concursu adcedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
Laetitiaque metuque; avidi coniungere dextras
Ardebant, sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, et nube cava speculantur amicti,
Quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
Quid veniant. Cunctis nam lecti navibus ibant,
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
   Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Maxumus Ilioneus placido sic pectore coepit:

Camera incurva, vel fornicata, quae secundum eos, qui scripserunt de ratione templorum, ideo sic fit, ut simulacro caeli imaginem reddat, quod constat esse convexum. *L.* — *Media testudine templi*, h. e. medio templo, Latino usu, quatenus infra fores consederat; cum omnia dicantur *media*, quae sunt post principia. *septa armis*, armatis, satellitibus, quod vulgare est; illud *iura legesque dare* nihil esse aliud moneo quam *ius dicere*. In templa autem senatum cogi, ibi tribunalia poni, notus Romanorum mos, ad quem haec reficta. *solio alte subnixa*, *resedit* ornate; erant autem throni excelsi, ideoque pedibus subiecta scabella. — 507. 508. Opus aedificationis *partiebatur* inter cives suos vel de sententia vel sorte. *sorte trahebat opus* doctius, quam trahere sortem ad assignandum opus, sorte ducta opus assignare. — Mox *concursu magno* cum plurium concursatione (ut v. 519 *clamore* ad multitudinem comitantium referendum est. *W.*) — 510. Sunt sup. 220 sqq. inter amissos memorati. — 516 *Dissimulant* pro vulgari: continent se, quo minus prorumpant, quia rerum eventus et conditionem non satis norant. — 517. *Classem q. l. linq.* quonam maris litore classem linquerent. — 518. *lecti*, delecti ex cunctis navibus. *C.* — 519. *Orantes veniam* simpl propitiam et benevolam voluntatem, ut ne escendere ac litus tenere prohiberentur. Scilicet, ut sequens oratio vers. 525 sqq ad intelligendum expedita sit, cogitandum, naves illas ad litus, quod raro adiri solebat, appulsas pro praedatoriis, λῃστρικαῖς, fuisse habitas. Accurrerant Poeni, probibentes Troianos escendere, sin fecissent, igni naves comburere minati erant.

521. *Maximus*, sc. natu, ut 654 *natarum maxima*, absolute; nisi intelligere mavis: princeps inter ipsos,

O Regina, novam cui condere Iuppiter urbem
Iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignis;
Parce pio generi, et propius res adspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penatis
Venimus, aut raptas ad litora vertere praedas;
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae;

et auctoritate eminens. Ita simpliciter alibi Aen. III, 107: *Maximus unde pater, Teucrus.* — *placido pectore*, h. placide, placida et leni oratione. (*Placido ore* legatos alloquitur Latinus VII, 194. *W.* — 522 sqq. Oratio egregie ad consilium et ad affectum dicentis audientisque comparata, cum qua non sine fructu compares alteram ad Latinum R. habitam Aen. VII, 213 sqq. Praeclarum hoc: *novam cui condere Iuppiter urbem.....* grave ad humanitatis officia argumentum apud Didonem. Similiter expende reliqua. — 523. *gentes superbas*, feroces, int. Afros, non Poenos. *iustitiam* ad totum mitiorem vitae cultum *legesque ac iura data* refer, quibus feritatem eorum mitigavit Dido. (*vect. mar.*, per maria, ut *navigare aequor* v. 67 dicitur, et *innare*, *innatare fluvium*, alia. *W.*) — 525-526 *Infandos ignes*, qui adversus fas iusque gentium inferuntur. *pium genus*, Troiani h. l., qui nullam iniuriam, nullum nefas commiserant, praedas agendo. Nam *pietas* interdum pro iustitia memoratur, quatenus haec metu deorum et religione sancitur. — *propius adspice res nostras*, conditionem et locum, quo sumus, accuratius inspice; sc. deprecatur iudicium de se ex primo rerum adspectu fortunaeque specie, postulatque a regina, ut accuratius sibi, qui sint, exponi patiatur. — Non se ad populandas incolarum terras ac sedes venisse ait. *H. populare* ad caedem hominum spectat; nam *populari* dicitur locus, qui incolis privatur. Liv. III, 6: *urbs Romana morbo populatur.* cf. *vastare* 471. *W.* — 528. *Vertere praedas* exquisite pro avertere, abigere. — 529. *Ea vis*, audacia, ut alias; eadem mox *superbia*, insolentia. — 530. Ex Enniano: *Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant*, expressum esse, iam Servio notatum et Macrobio VI, 1, elegantiore utique oratione. Porro vers. 530-533 repetuntur III, 163 sqq. *Est locus* h. l. pro regione. Non hic locum habet grammatica subtilitas. Quod autem *Hesperiam* pro Italia dicit, maiorem habet antiquitatis auctoritatem. Quod Graecum nomen inter Tyrios memorat, super hoc argutari in poëta epico nefas. — 531. *Terra antiqua*, a prima inde hominum memoria habitata, non ignobilis et obscura, cf. Not. ad 12: *potens armis atque ubere glebae*, incolarum fortitudine et soli ubertate excellens,

Oenotri coluere viri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Huc cursus fuit;
Quum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
In vada caeca tulit, penitusque procacibus austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit. Huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
Permittit patria? Hospitio prohibemur arenae;
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma,
At sperate deos memores fandi atque nefandi.

οὖθαρ ἀρούρης. (γουνὸς ἀρούρης Od, α, 193. *W.*) Nobilissimus inter veteres versus. — 532. *Oenotri*, Pelasgi, qui agrum in interiore Italiae inferioris litore occupaverant, unde Oenotria dieta primum regio, tum inter poëtas omois Italia. *minores*, proprie, oatu, Virgilius ad posteros vel seriores transferre solet, ut v. 733 et al. *gentem* autem doctius posuit pro *terra* Homerico more, δῆμος Φαιήκων pro insula. — 535-538. *Subito fluctu*, repeotina tempestate commota, *assurgens*, ut *mare assurgit fluctibus*, cum proprie *fluctus assurgant in mari*. *Orion* dictus omnino pro tempestatibus ac procellis, quales fera eius ortu vel occasu exoriri solent. *H.* *Orion* dicitur nimbosus Aeo. IV, 52. De eo, auctore tempestatum, egit *Ideler* Monatl. Corresp. v. Zach. 1813. Dec. p. 517. — *fuit—quum tulit*. Eadem consecutio temporum exstat apud Tacit. Histor. I, 11, f. *W.* *in vada caeca*, latentia, vid. v. 111. — *procacibus austris* ornate: ventorum procellosorum vi ac tempestate victos, partim per altum, partim inter scopulos penitus nos disiecit. *procaces austri*, veoti vehemeotes; Horatio *protervi*, Gr. ἀπελγεῖς. *superante salo*, fluctibus, victa a maris ac procellarum vi navigaotium arte et labore. Ita sup. 122. *vicit hiems*, et inf. II, 311, *Vulcano superante*. — *adnavimus*, appulimus, ut poëtae soleot. — 539. Corroborata iam causa firmissimis argumentis, audaciam capit; et veluti recriminans, obiicit Afris immanitatem, non tameo signans directe Didonem, quam debet conciliare, sed eius ministros; ideo: *quod genus hoc hominum?* et *bella cient*, *vetant*, etc. Est *prima terra* litus. *C.* — 540. *Hospitio arenae*, ornate pro a litore, ab escensu in litus; mox *primam terram* dixit. — 542. Agoosce poëtici sermoois indolem, pro abstracto: si *humanitatem*, humaoitatis iura et officia, et *vindictam iniuriae*, quam ira hominum pectoribus insita erga eos, qui iniuriam aliis faciunt, exigere a vobis potest (haec enim sunt *mortalia arma*), pro nihilo ducitis; saltem illud reputate, deos esse iusti iniustique inspectores, iniuriaeque ultores: θεῶν δ' ὑποδεί-

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit nec bello maior et armis;
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris,
Non metus, officio ne te certasse priorem
Poeniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Arvaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes et stringere remos,
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;

σατε μῆνιν, Od. *β*, 66. In voce *sperate* inest notio *metuere*, quod frequens est Latinis poëtis. Oeconomia carminis in hoc occursu Aeneae et sociorum, et in horum laudibus Aeneae, quem eas audire ignorabant, est praeclara. — 544. *Iustior pietate*, ut vulgo iungi video, durissimum. Praestat interpungere: Quo *iustior alter, Nec p.*, h. e. Quo nec alter iustior, nec maior fuit pietate, bello et armis. Ἀμφότερον, *βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής*, de Agamemnone Il. *γ*, 179. — 546. 547. *Vesci aura* antiquum est, et ex Lucretio notum pro *frui*. *occubat umbris*, exquisite secundum illam formam *occumbere morti* lib. II, 62. A tautologia hos duos versus si liberatum is, ratio in hoc quaerenda, quod ea maxima notio disertius et significantius exponitur, quae rei summam continet, et cui adeo animus maxime immoratur seu deliberatione seu animi affectu. conf. v. 555 et 556. (Eiusmodi iterationem sententiae artificiosam vide apud Iuven. VII, 53. 55. *W.*) Ante oculos habuit poëta illa: Εἴ που ἔτι ζώει, καὶ ὁρᾷ φάος ἠελίοιο. εἰ δ' ἤδη τέθνηκε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν—Od. *υ*, 207; *ξ*, 44 et al. — 548. Non metuendum est, ne te poeniteat aliquando, beneficiis nos provocasse; pro his certissimam retributionem exspectare potes. De *Acesta* cf. sup. 195. Eius urbs *Aegesta* intelligenda. — 549. Occurrit tacitae sollicitudini, quae reginae animum subire posset, ne in terra considere vellent, ostendens, aut, Aenea superstite, in Italiam se traiecturos esse, aut, eo defuncto, in Siciliam habitatum discessuros. — 551. *Subducere classem*, *ἐρύειν ἠπειρόνδε* Homero; vulgo *κατάγειν*. — 552. In silvis trabes *aptare* navibus, et *stringere* ferro, amputare, dolare, adeoque omnino incidere arbores, quae pro remis sint, h. e. naves reficere. Mox *rex* pro duce, ut saepe. — 554. *Ut Italiam petamus*, docte omisso, ex Graecorum more, verbo, a quo *ut* cum subiunctivo pendet, *rogamus, liceat nobis per te, o regina, Italiam petamus*. Nam, si continuares: *aptare trabes et stringere remos, eo consilio, ut Italiam petamus*, prosaicum id foret: similiter v. 557. 558. *H.* Iunge: *apt.* et *str. ut petamus Italiam, si datur — aut Siciliam, si salus absumta*. Vide hanc membrorum po-

Sin absumta salus, et te, pater optume Teucrum,
Pontus habet Libyae, nec spes iam restat Iuli,
At freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
Vnde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido, voltum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late finis custode tueri.
Quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem,
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,

situram apud Cic. Catil. I, 7, 18: *Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe, si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.* Non omnes constructiones pedestres indignae et fugiendae poëtis. Neque quisquam, verbo *rogamus* vel simili omisso, *ut* cum coniunctivo posuit. *W.* — 555. 556. *Sin absumta salus,* si nulla salus, nulla salutis spes est, sin periimus, siquidem is periit, in quo res nostrae positae sunt, una cum Iulo. *H.* Ex apostrophe captat commiserationem Didonis. Sicut supra Aeneae vitam triplici modo concepit, sic nunc tres alius modos adducit ad exitium explicandum: *Si absumpta est salus, si pontus Aeneam habet, si nulla est spes Iuli;* involvit quippe filii fata cum paternis. *L.* — *spes Iuli* ornate pro Iulo. — 557. Siciliam repetere liceat. — 559. *Fremitus* h. l. ac murmur adsensum commotis hominum animis indicat. Simplicius Homericum; Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί.

561. *Vultu demisso* et *breviter* fatur Dido. Adde haec ad 496 sqq., et observa, qua arte poëta descriptionem faciat; et vide, quid adhuc desit, ut Didonem unice studio tuo dignam habeas. Iam in ipsa oratione pudor cum dignitate, prudentia cum summa humanitate maxime elucescunt. — 562. 563. *Secludite curas,* exquisitius quam excludite, eiicite, deponite sollicitudinem ac metum. *Res dura,* quod vulgo: res durae, dura rerum conditio, quae cogit aliquid vel invitos facere (*moliri*) — *res dura*, fratris insidias *Serv.* — mox *custos* pro viris in custodia finium et praesidio locatis. — 566. Possis sane per *virtutes virorum* exponere; sed proprie tamen utrumque vim habet suam, nec amplectar facile ieiunam figuram hendiadyn. *virtutes*, res praeclarae, fortiter gestae. — 567. 568. *Non adeo obtusa pectora,* h. e. stupida ingenia, habemus, non tam barbari sumus, ut Troianorum res praeclare gestas et fata ignoremus. *Nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe*, h. e. nec tam remotas a sole, a solis cursu et

Nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
Sive Erycis fines regemque optatis Acesten,
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuvabo.
Voltis et his mecum pariter considere regnis?
Vrbem quam statuo, vestra est; subducite naves;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse, noto conpulsus eodem,
Adforet Aeneas! Equidem per litora certos
Dimittam, et Libyae lustrare extrema iubebo,
Si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.
His animum adrecti dictis, et fortis Achates
Et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Aenean conpellat Achates:
Nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides; classem sociosque receptos,
Vnus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum; dictis respondent cetera matris.

orbita, terras incolimus; id quod ed eandem cum praecedente sententiam redit, quatenus *frigus* ed animi stuporem adeoque ad feritatem et immanitatem transfertur; et remotiores a solis orbita terrae id pati creduntur. Sol *iungit* equos, pro consequente: egit; *aversus*, in eversa, remote eb aequatore, coeli parte. — 569. *Hesperiam magnam*, simpl. potentem. Aliter eadem terra Graecia magna dicitur. *Eryx*, vid. V, 759. — 570. *optatis*, praefertis. — 571. *Auxilio tutos*, quod in prosa: rebus necessariis instructos, munitos. Pedestris esset oratio, si acciperes: *dimittam* cum *auxilio*, praesidio. *H. auxil. tut. d.* Tac. Ann. 1, 39. *legatos* (quorum vitae timendum erat) *praesidio auxiliarium equitum dimittit* (Germanicus). — *opes* dicuntur omnia, quibus subvenimus, recreamus, res necessariae. Et erant Troieni *omnium egeni* 599. Alio sensu hic versus legitur VIII, 271. *W.* Mox *statuo* exquisite pro condo, ut ἱδρύω et *pono*. — 575. *compulsus*, non: coactus; hoc lenue esset; sed: huc depulsus, delatus: mox *certos* exquisite, quibus fides haberi possit; *Dimittam*, in diversas partes mittam.

579. Prorumpit tandem omnia videns satis tuta et secunda esse Aeneas et in conspectum prodit. — 582. *Animo sententia surgit*, ad eam formam, qua *stare*, *sedere*, *insidere* dicitur. — 584. *Vnus* Orontes. vers. 143 sqq. — 585. Sup. 390 sqq. —

Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente
Scindit se nubes, et in aethera purgat apertum.
Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis; namque ipsa decoram
Caesariem nato genetrix, lumenque iuventae
Purpureum, et laetos oculis adflarat honores:

586. Οὔπω πᾶν εἴρητο ἔπος, ὅτε, Odyss. π, 11. — 587. *Purgat* se, solvitur, extenuatur nebula (καὶ τότε δὴ ῥ' αὐτοῖο πάλιν χύτο (non λύτο) θέσφατος ἀήρ. Od. η, 143) in *aetherem apertum*, ut aër purus redderetur, et *clara lux*, remota nebula; et *refulsit* pro vulgari: apparuit, nihil amplius. Nunc puta eum adstitisse multo pulchriorem adspectu, quam unquam antea. Valent autem haec ad primos statim amoris igniculos, conspecto Aenea, in Didone excitandos. Declaratur forma et dignitas viri per partes: species oris et pectoris heroe vel deo digna, decor iuvenilis, gratus oculorum vigor. — 589. *humeros*, int. latos ac torosos, herois vel dei, v. c. Mercurii vel Martis, qui corporis robur viriumque efficaciam declarant; quod apparet in statuis veterum. Locus insignis est Valerii Fl. II, 490, ubi Hesione Herculi: *me eripe — namque potes. neque enim tam lata videbam Pectora, Neptunus muros quum iungeret astris; Nec tales humeros pharetramque gerebat Apollo.* Ceterum locus effictus ad Homericam formam, Odyss. ζ, 229-235, et, nisi huc iidem translati, ψ, 156-162, ubi Vlyssi Minerva simile decus divinum impertit. Verba *Os humerosque deo similis* ornatius exprimunt formam augustam et divinam, quam Homerus simplicius: Θῆκε—Μείζονά τ' εἰσιδέειν καὶ πάσσονα. conf. Odyss. π, 174 sq. — 590. *ipsa decoram Caesariem nato genitrix — adflarat*, non quasi comas eius breviores in promissiores mutarit; sed, quod omnino dicendum erat, pulchriorem adspectu reddidit dea, hoc per partes enuntiatur: effecit dea, ut similis esset Apollini vel Baccho, qui in vulgus notabiles sunt caesarie sua. — *lumen iuventae purpureum* ornate pro *iuventa* eximia et pulchra. *lumen* est nitor; nitor autem iuventae proprie tribuitur. *purpureus* pro pulcher omnino, aut nitidus, quia in purpura nitor et splendor praecipue spectatur. vid. ad Horat. IV, Carm. I, 10, qui idem III, 3, 11, 12, ad divinam formam retulit, *quos inter Augustus recumbens purpureo bibit ore nectar.* Iuventam autem cum caesarie iunxit Tibull. I, 4, 37: *Solis aeterna est Phoebo Bacchoque iuventas; Nam decet intonsus crinis utrumque deum.* — 591. *Laetos oculis afflarat honores*: fecit, ut inesset oculis desiderabilis aliqua venustas, gratia, χάρις καὶ ἵμερος. *honores* dixit pro honore; *honos* autem pro pulchritudine; res nota. *laetos* ad oculorum fulgorem, qualis in lucido iuventae et pulchritudinis flore esse solet, referes; nam *laeta* poëtis proprie lux, nitor. *afflarat*, quod Homerus dixit, affuderat, κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις et κὰκ κεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη. *afflare* hoc sensu ductum videtur inde, quod contactus hoc genus est, parum sub sensum cadens; unde *spirare*, *spiritus*,

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam adloquitur, cunctisque repente
Inprovisus ait: Coram, quem quaeritis, adsum
Troïus Aeneas, Libycis ereptus ab undis,
O sola infandos Troiae miserata labores,
Quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
Vrbe, domo, socias! grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Vsquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
Praemia digna ferant. Quae te tam laeta tulerunt
Saecula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae

etiam ad res non sensiles traductum; itaque et vates et poëtae *afflari* dicuntur, quippe *contacti, percussi*. Ita et *fulmen afflare* dicitur. — 592. 593. Comparatio referenda ad Aeneam *nube circumfusum*, quod *clara in luce refulsit*, ut opus vel ornamentum eburneum, argenteum vel marmoreum, auro inclusum, aurea ora ambiente, ita ut ex auri splendore flavescente ipsum opus, quod inclusum est, maiorem nitorem mutuetur. cf. Aen. X, 135 sq. et Homer. l. c. *H.* Comparatio esse videtur haec: pulchritudo Aeneae aucta est, decore singulis partibus a Venere circumfuso, sicut eboris aut argenti aut marmoris, si auro affabre ornatur; membraque ita cohaerere: et Venus tale Aeneae addidit decus, *quale addunt* — *aut* quale est, *ubi*. — *W.* Sane Homeri aetate aliquid eximii ornatus habebant haec multo magis, quam Virgilii aevo. *quale manus* artificis: h. ut tale esset decus, talis pulchritudo, quale est decus, quod addunt manus. Reliqua variata sunt pro: ebori aut argento aut Pario marmori, si includunt illud auro. — 595 sq. Praeclara et affectus plena oratio. *reliquias Danaum*, a Danais relictos; passive, ut aiunt; stragi Troianorum ab Achivis factae superstites. — *exhaustos*, attritos, consumtos, vexatos. — 600, iunge: *quae nos socias urbe, domo*, recipere vis. *T.* — 603. Ante oculos fuit Vlyssis ad Nausicaam oratio pulchrarum sententiarum plena, ubi Odyss. ξ, 180, Σοί δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι μενοινᾷς, etc. — 604. Si non inane nomen est iustitia. — 605. Felix hominum aetas, in qua te, tam generosam feminam, nasci contigit! *laeta* saec. sunt fausta, felicia. Compara l. c. Od. ζ, 154-157. De hac laudandi ratione v. Ovid. IV

Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos nomenque tuum, laudesque manebunt,
Quae me cumque vocant terrae. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, laevaque Serestum;
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:
Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quae vis inmanibus adplicat oris?
Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?

Met. 322 sqq. et ibi Burm. — 607-610. Quod Tibullus I, 4, 65, nude: *dum robora tellus — vehet,* hoc ornatius extulit Virgilius: donec umbrae silvarum *convexa* montium, h. e. latera et ambitus, adeoque montes convexos, obscurabunt, et ornatius *lustrabunt,* umbra pro flexu solis procedente et circumagente se. — *dum umbrae*, etc. dum umbrae circumibunt montium ambitus: tuberositas quippe, quae convexa est in montibus, umbram efficit; quae umbra ex diversa solis positione montes lustrat, id est, circumit ambitque, iam hanc, iam illam partem opacans. *C.* — 608. *polus dum sidera pascet* pro habebit. *polus pascere sidera* dici potest, pro sidera pasci in polo, quatenus stellae errare et vagari per coelum videntur. Et Callimachum expressum esse a nostro, iam ab aliis est notatum in Del. 176: .... Τείρεσιν, ἡνίκα πλεῖστα κατ' ἠέρα βουκολέονται. Cum tamen Lucretianum I, 232, *unde aether sidera pascit?* et alia loca videri possint poëtae animo insedisse, Servianam interpretationem non plane spernes, ut ad philosophorum opinionem referas, qua astra marinis terrenisque humoribus in vapores attenuatis (ἀποῤῥοίαις) ali putabantur. vid. I. L. a Cerda et Burm.; quemadmodum iris imbibere imbres. v. ad Tibull. I, 4, 44. *H.* Verba *polus sidera pascit* linguae ratio neque ad hanc ab Heynio commemoratam opinionem accommodari patitur neque ita intelligi: stellae in polo *errant* (hoc est βουκολεῖσθαι); sed Virgilius dicit aperta, polo inesse vires alendi sidera. *W.* 609. 610. Quocunque abiero, beneficii accepti memor ero. nam *manent* etiam ea, quorum memoria servatur. — 610. 612. Laetus et gratus benevolentiae et amicitiae affectus in his versibus observandus.

613. Obstupuit etc. Respexit h. l. Silius II, 412 sqq. — 616. *Immanibus oris* Libyae, cuius immanes et feri incolae; sive etiam horridae et asperae incultaeque terrae; aut ipsa litora periculosa, in navigantes. *applicat*, ita tulit, ut navem applicueris: ut v. 377, *adpulit.* — 617. 618. Secundum versus Il. β, 820. 821. Sic Nympharum partus ad fluminum ripas plerumque collocant poëtae. —

Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, iuvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Iactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco.

619. Per prolepsin occupat, et explicat unde sciverit res Aeneae: Teucer cum Aiace fratre profectus est ad Troiam: quum vero Aiax furore correptus mortem sibi attulisset, Telamon pater redeuntem ex Troiano bello Teucrum noluit domi recipere, ut qui sine fratre veniret, neque ultus esset eius mortem. Ille ergo expulsus, Sidonem urbem venit ad Belum patrem Didonis, ut sibi quaereret novas sedes Beli auxilio. Hic tum temporis *Cyprum vastabat*, ubi Teucer favente Belo, sibi condidit urbem Salamina: vel iam conditam, nam hoc Horatius insinuat, ipse illustravit. Ergo, *ex illo iam tempore cognitus mihi urbis Troianae casus*, id est, calamitas, et ruina: cognitum *nomen tuum*; cogniti *Reges Pelasgi*; intellige non solum duos fratres belli duces, sed reliquos Graecorum proceres. Pergit, *ipse* Teucer *hostis* quum esset, tamen *ferebat insigni laude Teucros*. Observa, laudari hostes ab Teucro, non sub nomine Troianorum, Dardanorum, etc. sed Teucrorum, nam ipse Teucer. Minima haec diligentiam Maronis indicant. Absolvit, *seque ortum*, etc. Erat enim Teucer Telamonis filius, et Hesionae sororis Priami, eodem patre quo Aiax, matre diversa. Ait, *volebat*, non, dicebat, aut obvium aliud, ut qui libenter iactaret genus suum a Troianis. *C.* — 621. *Opimam* Cyprum dixit, quam in prosa *opulentam*, et *laude ferebat* pro efferebat laudibus, *reges Pelasgi* pro Achivorum ducibus; etiam hoc licentius et seriorum poëtarum Graecorum exemplo; nam Homero Pelasgi diversus ab Achivis sunt populus. — *Teucros*, Troianos, ab antiquiore illo Teucro dictos, a quo Dardanus fuit exceptus, cum e Samothracia in terram Troianam traiecisset: v. Apollod. III, 12 sqq. Ab his originem ducere videri volebat Teucer Telamonius; propter maternum genus, ut recte Serv. Erat enim ex Hesione Laomedontis filia natus, quam Telamon a sodali Hercule muneris loco acceperat. v. Sophocl. Ai. 1300 sqq. — 630. Nobilissimus versus; gravissima sententia; cuius, cum v. 628. 629., vi declarata, si

Sic memorat; simul Aenean in regia ducit
Tecta; simul divom templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
Munera laetitiamque dii.
At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis:
Arte laboratae vestes ostroque superbo,
Ingens argentum mensis, caelataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

adolescentem non voluptate gestire vides, nae illum a poëtae lectione statim abigas, suadeo. Sensus: ipsa οὐκ ἀπειρόκακος, ipsa tot mala experta, animum habeo pronum ad succurrendum aliis, qui fortuna adversa iactantur. *disco*, teneo, novi. — 631. Apte *memorat*; nam praecedens sermo Didonis multa continuit, quae ad historiam pertinent, at rerum gestarum memoriam. *C.* — 632. *Simul divum templis indicit honorem.* Si de supplicatione dis propter felicem Aeneae hospitis adventum decreta cum Serv. et aliis intelligimus, a more antiqui saeculi recedere dicendus est poëta et deflectere ad suae aetatis vitam. Nam, ut ex toto Homero satis constat, heroicis temporibus, hospitis adventu in domo statim sacrum fit, caeditur victima, et ex ea epulo sacro hospes excipitur. — 634. *Horrentia* setis seu pilis, et *terga suum* pro suibus. In toto loco ante oculos poëta habuit Odyss. Θ, 59 sqq. — 636. *Munera laetitiamque dii*, h. diei: ut lauri, sues, oveaque cum agnis sint munera, quibus diem tam faustum hilariter exigant. Sunt τὰ ξεινήια, munera hospitalia. Vulgo erat *m. laetitiamque dei*, vinum laetificum; at sic lyrica audacia dictum videtur: *laetitia dei*; ferrem *laetitiam Bacchi*. Et aliter dicitur γάνος βοτρύων, ἀμπέλου; aliter etiam infra: *Adsit laetitiae Bacchus dator*, v. 734; ex quo Silius *Bacchi dona* duxisse videtur. — 637. Iam Catullus dixerat LXIV, 46: — *quacunque opulenta recessit Regia — Tota domus gaudet regali splendida gaza.* conf. reliqua. — *lux* praeclare pro apparatu regali. — 639. Brevitatis, utpote in narratione, et poëticae elegantiae studium omissionem verbi peperit *sunt*, vel *instruuntur.* — intellige autem vestes, stragulas purpureas magna arte textas. *Ostrum superbum*, splendidum; inf. 697. et 700, *aulaea superba* et *ostrum stratum.* — 640. Vasa magna argentea, et aurea caelata factis maiorum Didonis (cf. Not. ad III, 466. *W.*). *Caelata*, opere anaglypho, seu exstantibus figuris; quae constans vocis est notio. — *series rerum ducta*, deducta; non autem de opere e me-

Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad navis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat.
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera praeterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre iubet, pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivae Helenae; quos illa Mycenis,
Pergama quum peteret inconcessosque Hymenaeos,
Extulerat, matris Ledae mirabile donum:

tallo conflato, ut *duci* solet dici alias.

645. Affectus paternus bene a poëta exhibitus; tum generosum Aeneae studium benevolentia reginae provocatum. *amor non passus est mentem consistere;* ergo eam agitavit, permovit, ut filio nuntiari iuberet fortunae vices secundas, eumque arcesseret. *ferat*, nuntiet omnia haec, quae acciderint. In versu seq. *stat* pro *est*, vulgari verbo. *cari patris*, φίλου πατρός, h. l. pro amantis. — 647-656. Apud Homerum munera fere ξεινήϊα hospitibus advenis dantur ab iis, qui excipiunt. Hoc loco iubet Aeneas apportare Achatem e navibus, quae Didoni donet. — *palla signis auroque rigens*, intextis rerum vel hominum formis ex auro. Laudant Pindari Isthm. VI, 58, 59: — Οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν; quod illustraret *pateram aureis signis horrentem*, h. e. asperam signis exstantibus. At h. l. *rigent vestes* plenae ac densae auro, quo pertextae et effictae sunt in tela figurae, Aen. XI, 72: *Tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes Extulit Aeneas: quas* Dido — *tenui telas discreverat auro. rigentes togas* ex nostro duxit Claud. I, 205. — *circumtextum velamen acantho*, praetextum acanthi foliis, vestis oram ambientibus. De *acantho*, sativo, *branca ursina*, vel capitulorum in columnis ornatu nobili herba, v. ad Ecl. III, 45, ubi in poculis ansae acantho circumlitae, ut apud Ovid. Met. XIV, 701, crateris os. *croceum*, quod eius genus est; nam vulgare est flore albo. Calpurnius Ecl. IV, 68, *rutilum* dixit, ubi Tityrum *cantantem rutilo spargebat acantho Nais*. Et similiter puto *Sidonium* Statius in loco ex nostro expresso III Silv. I, 37, 38, *Hic tibi* (Hercules) *Sidonio celsum pulvinar acantho* (h. e. cui intextus ex purpura acanthus) *Texitur, et signis crescit torus asper eburnis*. Tum *velamen* seu omnino peplus, vestis, seu expressum est τὸ κρήδεμνον, quo caput velari, et, si complicaretur, frons religari poterat. Homerico vero more v. 650—652. commendatur *velamen* illud ex eo, quod in mundo Helenae fuerat. Abstulerat autem cum Helena (Ἀργείην Ἑλένην latiore sensu, etsi Spartanam iam Homerus adpellaverat) Paris multas vestes et ornamenta, κειμήλια, quae ipsa cum Helena repete-

Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
Maxuma natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
Haec celerans, iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artis, nova pectore versat
Consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus inplicet ignem.
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilinguis;
Vrit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.

bant Achivi. v. Il. γ, 70 et al. — 653. Habes *sceptrum*, h. e. hastam vel scipionem, insigne puellae regiae, ut omnino hominum genere vel honore insignium. Sic apud Eurip. Troad. 150. Hecuba Σκήπτρῳ Πριάμου διερειδομέναν choros se celebrasse dicit. *Ilione* vid. Hygin. fab. 109. — 655. Coronam intelligo duplici materia, h. e. diadema, nam de eo agitur, aureum, gemmis distinctum, quo in monumentis antiquioribus saepe deas ornatas videas, Ov. Met. XIII, 704: *Dant pateram, claramque auro gemmisque coronam.* neque aliter dictum, quam ad Virgilii imitationem (sententia tamen ex Homero expressa Il. χ, 470. 471. Κρήδεμνόν θ', ὅ ῥα etc.) apud Valer. Fl. VIII, 235, ubi Venus Medeam ornat: *ipsa suam duplicem Cytherea coronam Donat*; nam ipse Flaccus sese interpretans subiicit: *et arsuras alia cum virgine gemmas*; et paullo antecesserat similis forma: *ipsa suas illi croceo subtemine vestes induit.*

657 sqq. Viderunt iam Germanus et Vrsinus, in toto Veneris artificio et machinatione Virgilium ante oculos habuisse Apollonium, cuius conf. lib. III, 7 sqq.: inpr. 25 sq.: 112 sqq. Venus, Aeneae timens, ne Iunonis fraude Didonis et Poenorum voluntas in Troianos mutetur, reginam eius amore inflammat; eodem metu impulsa mox in nuptias consentit inf. IV, 107 sqq. — 659. 660. *Donis furentem* vix, nisi dure admodum, dicas; quamvis v. 713, *Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo.* Melius ut *donis incendat reginam furentem*, amore inter haec ipsa actam, aut, ita ut amore furat, insaniat. Sic et alibi ut IV, 22. *animumque labantem impulit*, ut labaret. — *ossibus implicet ignem*, exquisitiore forma, quam *ossa implicet igni*, h. e. ipsis ossibus ac medullis, ut de amore loqui mos est, flammas inserat, immittat, insinuet. (Ad constructionem *ossibus implicare ignem*, Aen. VII, 355, cf. Cic. de Divin. I, 36: *Dii vim suam naturis hominum implicant*, h. e. penitus immittunt. Eodem sensu dici *ossa implicare igne* me fugit. *W.*) — 661. 662 *domum ambiguam* puto pro stirpe, gente Didonis dictam, et ad fraudulentum Pygmalionis ingenium respici. Locus Aen. IV, 96. 97. aliter se habet. Convenit populi ingenium, notatum verbis *Tyriosque bilinguis*, h. e. fallaces. *Vrit Iuno atrox*, infe-

Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
Nate, meae vires, mea magna potentia solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoïa temnis,
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
Litora iactetur odiis Iunonis iniquae,
Nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus; et vereor, quo se Iunonia vertant
Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quo circa capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor, ne quo se numine mutet:

sta; cogitatio de Iunonis in Aeneam odiis et consiliis eam cruciat. *sub noctem:* vesperi haec geruntur. v. inf. 726. Narratum autem de dea secundum morem humanum; nocte quippe ingruente curae ac sollicitudines recrudescunt. 664-666. *Meae vires, mea potentia*, splendide pro: per quem ego valeo et potens sum. Petiere hinc alii, ut Statius I Silv. 2, 137: *tu, mea summa potestas*; adde Ovid. V Met. 365. Paullo aliter filii patrum σθένος, robur, dicuntur; unde et Tragici, v. c. Eurip. Troad. 570. Astyanax Εκτορος ἶνις. Amor Iovis fulmina frangens aut calcans elegans poëtarum et artificum veterum lusus, suavi cum varietate expressus passim occurrit in gemmis. v. c. Mus. Flor. T. II, t. 16, 1. — *tela Typhoia* (Τυφώϊα, alias Τυφώνια), quibus Iupiter usus est in Typhoeum. — *tua numina posco*, tuam opem et auxilium imploro, quod per *potentiam* et *numen* declarat. — 667-672. *Nota tibi* sunt, ut Graeci, pro: notum tibi est, quemadmodum Aeneas fr. *H.* Talia nec pedestres e serioribus scriptoribus repudiarunt. Plin. Paneg. c. 54: *An prona parvaque sunt ad aemulandum, quod nemo incolumitatem turpitudine rependit?* W. — Magna autem cum arte et cum dilectu singula orationis membra sunt efficta. ut illud: *frater tuus*. — 670. Adumbratum putant ex notis verss. Odyss. α, 55-58, ubi Vlysses similiter a Calypso retinetur. — 671. 672. Sollicita est Venus et metuit, ne hospitium hoc Aeneae in Iunonia urbe ad eius exitium vertat (cf. IV, 96, etc.) Iunonis in Aeneam odiis. *tanto cardine rerum*, in articulo, ἀκμῇ, in tanto rerum momento, dum res summa agitur, an Troiani ab Italia fatalique regno averti possint, illa, sc. Iuno, *non cessabit*, sed novas adversus Aeneam machinas parabit, quibus eum perdat. — 673. *Cingere flamma*; ut X, 119, *moenia cingere flammis*. Sic *flamma involvere*, *circumdare*, h. l. amore, ut *amore irretiti*, *illaqueati* tenentur. *ne quo se numine mutet:* ne Iunonis machinatione aliqua animus

Sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc adcipe mentem:
Regius adcitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxuma cura;
Dona ferens, pelago et flammis restantia Troiae.
Hunc ego, sopitum somno, super alta Cythera
Aut super Idalium sacrata sede recondam,
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue voltus,
Vt, quum te gremio adcipiet laetissima Dido
Regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
Quum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,

eius muletur. — 675 *mecum*: pariter atque ego; amel Aeneam, quem ego amo, tueor, etsi aliter, et tamquam mater. cf. Not. ad Ecl. II, 42. *H.* *qua*, h. e. qua ratione, ut IV, 115 plene dicitur. cf. Val. Fl. I, 704. Et Ecl. IX, 44: *quacumque* eadem ellipsi usurpatur. — *adcitu*. Frequentes eiusmodi ablativi apud Tacitum. vid. Hist. I, 9, *missu Galbae A. Vitellius aderat*. et 43. Add. Ann. II, 43. *W.* — 677. *Ascanius* designatur per *regium puerum*, quatenus *rex Aeneas* saepe dictus; *maxima cura*, h. e. amor, carus Veneri. — 679. Cf. 647. — 680-688. *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera* inf. lib. X, 86. Cythera, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicae obiecta, h. l. *alta*, utpote insula, vel quatenus montosa est. Et *Idalium*, τὸ Ἰδάλιον ὄρος, est mons in Cypro, ut 692, *in altos Idaliae lucos*; etsi et ipsa urbs *Idalia*, Ἰδαλία χώρα, appellata est *Idalium*, unde *Venus Idalia* dicta. Sed *super Cythera* est pro super, in Cytheris: in templo super monte Cytherorum vel Cypri. *sacrata sede*, ἐν τεμένει, in templo. Sic Erechtheus abditus erat in Minervae templo Athenis Il. β, 549. et Phaëthon in templo Veneris apud Hesiod. Theog. 990 Similis fabula fuit de Cinyra: cf. Pindar. P. II, 27. *ne qua*, ratione ac via, *scire* pro rescire dictum. *medius occurrere*, in medio negotio: sup. 348: *Quos inter medius venit furor*; h. l. de eo, qui impedimentum affert. — *faciem falle*, mentire, simula, falsam exhibe. *facies* pro toto corpore et habitu. cf. v. 658 *notos vultus*, ex more poëtarum, pro vultu proprio. *H.* — 686. *Regalis inter mensas*. Epulas intemperantes, in quibus castitas rara est, et facilis amoris occasio. — *Laticemque Lyaeum*. *Latex* proprie aqua est, ab eo, quod intra terrae venas lateat: sed et vinum latet intra uvam: unde nunc dixit *laticem*. *S.* — *laticem Lyaeum* pro vulgari: latex Lyaei. Sed poëtarum more pro derivato adiectivo *latex Lyaeus*, quod vix usus feret, ponitur. *suspires ignem*, pro accendas, nonne paullo durius hoc? et iungitur

Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis carae genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci adspirans conplectitur umbra.
Iamque ibat dicto parens et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce laetus Achate.
Quum venit, aulaeis iam se regina superbis
Aurea conposuit sponda, mediamque locavit,
Iam pater Aeneas, et iamTroiana iuventus

etiam nova rei imago: *fallasque veneno*, h. e. per fraudem venenum ei instilles. Quod autem hoc ita adstruit poëta, ut Didonem inter convivii hilaritatem, quae animum relaxat, amore inflammet, naturae humanae convenienter comminiscitur. — 690. Suaviter pro: formam Ascanii induit. — 691. *Gaudens* adiectum ut alias, *laetus*. vid. 696. *H.* — *gressu Iuli*. Reliquit amor gressum Deorum, et coepit ire gressu mortalis pueri: illud praeclare *alas exuit;* nam videlicet haec nota insignis fuit supra. Venus enim affata est, *aligerum Amorem*. Alius nihil cogitans diceret, Venerem allocutam cum pharetrato Amore, et subiiceret alas: istae minutulae observationes perducent te ad poësin *C.* — *quietem irrigat* dicitur, ut *somnum infundere*, et vulgatiore ratione, *perfundere somno, irrigare membra quiete*. habet ab antiquioribus poëtis, Lucretio et Furio Antiate ap. Macrob. VI, 1; qui duxere ex Homerico ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν. περὶ δ' ἀμβρόσιος, κέχυθ' ὕπνος. Nata autem loquendi forma ex notione humoris primum nocti, tum *somno* adiuncta; unde ὑγρὸς ὕπνος. Ex eo artificum ratio ducta, quod Somnus cornu defundit quietem vel somnia. (Haec aliena. Constructio vocis *irrigare*, de cuius significatu ad Ge. IV, 115 agitur, est eadem ac verborum *diffundere per*, *didere per*. W.) *fotum gremio* ornatius quam *positum*. cf. 718. *interdum gremio fovet*. *amaracus*, sampsuchum vel *maiorana*, quae inter coronarias est. v. Plin. XXI, 11, s. 35, 39. .... *in Cypro laudatissimum et odoratissimum* ibid. c. 22, s. 93; et ut *umbram* h. l. efficiat, luxuriantius ibi nasci debet. Suaviter autem singula in v. 693. 694. *complectitur adspirans*, adhalando odores, ἡδύπνους. 695, 696. *Duce laetus Achate*, ornate pro habens ducem. — 697. 698. *Aulaea* sunt vestes stragulae, *spondae* et toro iniectae. Sic erant *vestes arte laboratae et ostro*, sup. vs. 639. Alia sunt aulaea Ge. III, 25. — *se composuit* pulchre pro consedit. — *sponda aurea* iungendum, ne *sponda* nude sit posita. Dicta sponda exquisitius quam lectus. — *mediamque locavit*, in triclinio,

Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penatis:
Centum aliae, totidemque pares aetate ministri,
Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt.

700. Postquam Dido consederat, discumbunt locis suis Troiani; instruuntur mensae epulis; tum 707 etiam Poeni ad mensas accumbunt. Interea apportantur munera Aeneae 709, et Dido a falso Ascanio amore Aeneae accenditur. — 722. *Strato ostro*, super toro purpurea veste, stragula, strato. cf 639. — 701. 702. *Post discubitum* hoc loco (etsi non semper, quod Intp. volunt, ita veterum mos ferebat. v. Odyss. δ, 52 sq.; η, 172) aqua affertur ad manus lavandas; afferuntur ad eas tergendas (non ad mensas integendas, ut quidam commentantur; hoc enim ut ne opus esset, mensas cum ipsis ferculis tolli mos erat) χειρόμακτρα levia ac mollia (v. Not. ad Georg. IV, 377: *tonsisque ferunt mantelia villis*); simulque instruitur mensa pane e canistris depromto et apposito. Apud Homerum panis (quippe crustae vel placentae nostrae similior) in canistris apponitur, ut Od. α, 147 et al. quod pressius sequitur noster Aen. VIII, 180, 181. — 703. 704. In interiore aedium parte erant feminae, quae panem canistris struerent, ut circumferretur et distribueretur convivis: quod vs. 701: *Cererem canistris expediunt*. Apud Gellium IV, 1, *struere penum* est instruere et adornare edulia ac cibos. (Inter *penum* et *cellarium* hoc interest; quod cellarium est paucorum dierum: unde et in cella dicitur Importatum frumentum. *Penus* vero, temporis longi. Sane dicimus, et *hic* et *haec* et *hoc penus*: sed a masculino et foeminino genere quarta est declinatio, a neutro tertia, quo modo est *pecus pecoris*. S. — *longo ordine*, quoniam L numero (respexisse poëta putatur Od. η, 103 sq. de Alcinoi regia, cuius convivium expressit in sqq. ex Od. θ, 57 sq.) — *et flammis adolere Penates*, h. e. flammas in Penatibus; *Penates* autem dicti aut pro foco, aut pro penetrali; sive omnino pro domo; VII, 71: *castis adolet dum altaria taedis* pro taedas in altari, exquisitiore ratione, ut passim alibi *adolere focos, aras*, et alia; et Ge. IV, 379: *adolescunt arae ignibus*, ardent ignes in aris. Statius totum h. l. expressit, sed, ut solet, ad fastidium usque appositis singulis rerum momentis, I Theb. 512 sqq., ubi *adolere focos, epulasque recentes Instaurare iubet*. *Adolere focos*, quamquam sententia ambigua, etiam expressit Silius XI, 276, qui locus ex nostro est adumbratus. De voce *adolere* explicanda vid. Not. ad Eclog. VIII, 65. — 705. 706. Ducentis aliis ministerium dapum et vini apponendi mandatum. *pares aetate*, int. iuvenes, pueros, ex more. Valer. Fl. II, 653. loco hinc expresso: *centumque pares* primaeva *ministri Co*-

Nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
Convenere, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum,
Flagrantisque dei voltus, simulataque verba,
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Praecipue infelix, pesti devota futurae,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.
Ille ubi conplexu Aeneae colloque pependit,
Et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
Reginam petit. Haec oculis, haec pectore toto
Haeret; et interdum gremio fovet inscia Dido,
Insidat quantus miserae deus. At memor ille
Matris Acidaliae paullatim abolere Sychaeum

pora. Cibus apud Homer. statim ab initio apponitur; vina in poculis circumferuntur a pueris; maiores calices ad libationem faciendam ad finem coenae; ut et hic inf. 723. — 707. 708. *Per limina laeta*, in domum. Mos *tori picti* sunt vestes straguiae, cf. IV, 206. (Participium *iussi disc.* vide an cum verbo *mirantur* melius iungatur. *W.*) — 710. *Flagrantes dei vultus.* Arbitror *oculos fulgentes* indicari, utpote Amoris: saepe apud Ovidium *igne, ignis fulgore, micantes*, item *flagrantes oculi*, *flagrantia lumina amantum.* Mox *pictum* int. h. l. *circumtextum*, ex 649. — 712-714. *Pesti devota futurae*, δεινῶς pro amori exitiabili destinata, eo amore iam contacta. (Add. IV, 90, *peste teneri*, amore pestifero, exitioso. *W.*) Via poëtica mox in eo, quod *mentem* addit, et quod *ardescit* illa, et quod *tuendo* pro intuendo dicitur. *Movetur* cum dilectu plus quam *delectatur*, *tenetur*. — 716. Ruit primum puer in amplexum patris, inde ad reginam procedit. Desiderium patris ex absentia dixit *amorem magnum*, quem explevit, satiavit amplexu. 717 sq. *Haeret* in puero — *gremio fovet*, tenet, noli ex nostro sedendi more aestimare; nam Iulus iam tum pubes fuit, siquidem ante septem annos patris ductu e Troia egressus est. Sed accumbentium situs animo repraesentandus est; ex quo Iulus applicare se gremio reginae potuit. cf. IV, 84. *miserae* pro sibi, quanta cum vi! et ex poëtae cogitatione egregie est insertum: inscia *Dido*, *Insidat quantus miserae deus.* *Acidalia*, Venus ab Acidalio fonte, qui est in Orchomeno, Boeotiae civitate, in quo se Gratiae lavant, quas Veneri constat esse sacratas. *Serv.* — *abolere Sychaeum*, h. e. Sychaei memoriam, desiderium, amorem—*praevertere* exquisite pro simplici: occupare amore. Nam quod occupamus, in eo simul praevertimus alios, ne occupent. (*praev.* antequam a Iunone

Incipit, et vivo tentat praevertere amore
Iam pridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.

capiantur, impellere. *W.*) *amore vivo*, ut *flamma viva*; opp. *resides animi*, animus ad amandum iners et qui desuevit amare. *Amor* autem *puber* h. l. ut in vet. signis apud Winckelm. *G. d. K.* p. 233.

723. Epulis peractis, fit libatio, delectat cantus citharoedi, seruntur sermones; Aeneas exoratur, ut fata sua exponat. *Postquam prima quies epulis*, h. e. cum primum epulandi finis est factus. Nam *libatio* ad finem coenae fiebat, v. ad v. 705. VIII, 184. et 273. 279. 280. cf. sup. ad v. 216. — 724. Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο, Κοῦροι μὲν κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο, Νώμησαν δ' ἄρα πᾶσιν (quod quidem hic aliter vs. 729), Iliad. α, 469, 470. Meminisse autem necesse est ex Homero, statui ad coenam maiora vasa, crateres, et minoribus poculis ex iis hausta vina distribui inter singulos convivas, apud Homerum quidem per praeconem ad singulos convivas accedentem, v. c. Od. θ, in Alcinoi convivio, quod Virgilius respexit. Sedebant enim convivae in soliis parietem ambientibus, et unicuique apponebatur mensa cum cibo. Iam *vina coronant*, quo sensu a poëta dictum sit, dubitari potest. Si ad Homeri locum, unde reliqua petita sunt, respiciendum est, tum, si κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο expressum est, aliter quam de impletis usque ad ora poculis intelligi nequit. Sic Iliad. θ, 232, ubi de copia cibi potusque: πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφέας οἴνοιο. *Vina* tum dicta sunt pro poculis, quorum oram ambit, στέφει, vinum largiter infusum (est tropus synecdoche). Alia interpretatio est minus recondita, ut pocula sint coronata, sertis impositis. De his corollis cogitare heroici temporis mos non patitur, cf. Athen. I, 15. De sequiore vero aevo non dubitatur, ut Georg. II, 528: *Socii cratera coronant.* Hoc si tenemus, dicendum, Maronem maluisse morem sui temporis inferre, quam antiquum retinere; quod manifesto fecit lib. III, 525: *Tum pater Anchises magnum cratera corona Induit, implevitque mero.* (Vnice vera est posterior interpretatio. Nam *vina coronare* pro crateras vini corollis cingere ad intelligendum est pronum et rectum; at *vina coronare* pro crateras vino ad oras usque implere nemo dicere potuit; nec favent verba Homerica κρητῆρας ἐπιστέφεσθαι οἴνοιο. Vid. et Vossium ad Ge. p. 454. *W.*) — 725. Comparant illud: Μνηστῆρες δ' ὁμάδησαν ἀνὰ μέγαρα σκιόεντα, Odyss. α, 365. et alibi repetitum. Lectissimis verbis usus est noster, in primis *vocem volutant*, respectu ampli coenaculi. — 726 sq. Continuatam in multam noctem coenam indicare vult poëta. Observa et hic summum ornatum verborumque dignitatem in re

Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Inplevitque mero pateram, quam Belus, et omnes
A Belo soliti; tum facta silentia tectis:
Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
Hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
Esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
Adsit laetitiae Bacchus dator, et bona Iuno.
Et vos, o, coetum, Tyrii celebrate faventes.
Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus adtigit ore;
Tum Bitiae dedit increpitans. Ille inpiger hausit

tenui. Non lucernas vel candelabra posuit, sed *lychnos*, *funalia*, h. e. funiculos cera illitos; h. e. faces. cf. Od. η, de regia Alcinoi, 400 sqq. — 728-730. Hinc sua duxit Statius Theb. I, 539 sqq. — 729. *Omnes* reges Phoeniciae a Belo descendentes. Commendat pateram etiam ab antiquitate. — *soliti*, sc. mero implere, h. e. qua usi fuerant. A Belo autem Tyriorum regum stirpem ducere solebant Graeci. v. Apollodor. II, 1. Ex nostro Silius I, 87 sq. — 731-735. Preces inter libandum ad Iovem ξένιον, hospitalem, factae. — *hospitibus te dare iura*, praeesse, sub tutela eos habere; (non aliter usus loquendi fert, quatenus *dare iura* simpliciter est imperare. Dicerem esse *qui hospitibus illatas iniurias ulcisceris*; sed, an *dare iura* pro ius reddere, ulcisci, dicatur, dubito). — Expressa autem illa Homerica Od. η, 179 sqq. Adde Odyss. ν, 50 sqq. et plur. al. loca. Illud *nam*, caussam interponens, Homericum esse satis constat. cf. Ernest. ad Odyss. μ, 320. *minores*, nepotes, sup. 532. *H.* Cum nocte res agàtur, argutantur nonnulli in vocabulo *diem*, quasi dictum pro *tempore* noctis. Loquitur aperte Dido nostro more, et intelligendus est dies, cui noctis illa pars, qua coenatum, adnumerabatur. Caes. B. G. IV, 29: *Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quae dies maritimos aestus maximos in oceano efficere consuevit.* W. — *Bacchus laetitiae dator*; Δῶρα Διωνύσου πολυγηθέος ap. Hesiod. Op. et D. 614. *bona Iuno*, propitia, χρηστή, ἀγαθή. Invocatur autem hic, ut patrium Tyriorum numen. De Baccho vid IV, 58. — *coetum*, convivium; et *celebrare* pro interesse. — 736-740. *Laticum*, laticis, *honorem*, h. e. vinum in deorum honorem ac cultum libatione effusum. (*Et latices* absolute de vino apud Val. Flac. I, 666: *Hac* (patera) *pelago libat latices.* W.) — *libato*, h. e. postquam libatum erat, vel libato laticum honore, alteri tradit vel tradi iubet poculum, unde primo loco gustaverat regina, ut et ille libatione facta biberet; quod is laetus libensque facit; προὔπινεν illa et *dedit*, propinavit, iterum repletum praeberi iussit, *increpitans*, simpl. adhortans, invitans, ut et ipse biberet; nil amplius. Sic et aliis in locis exponi potest. Obiurgandi hic nec locus, nec

Spumantem pateram, et pleno se proluit auro;
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quae maxumus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisque labores;
Vnde hominum genus, et pecudes; unde imber et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;

dignus vel reginae vel epici poëtae persona talis sarcasmus; ut nec illud ex poëtae mente fit, quod Didus verecundiam in bibendo, Bitiae aviditatem, praedicant. Aliena baec a loco et consilio poëtae omnia. Sed dicendum: quod poëtae memorandum erat, in eo decorum illum servasse, in primis antiquorum temporum more, cum matresfamilias vino non uterentur. Recedit a more nostro res etiam in eo, quod non Aeneae hospiti a regina praebetur poculum; nam in honorem eius adventna diis libatur. — *summo tenus attigit ore*, primis labiis degustavit. — *Bitias* Punicum nomen, quod et alibi occurrit. — *pleno auro se proluit*, poculum vini plenum hausit, quod tantum labris attigerat Dido; *proluere se*, gulam, dictum puta, ut *vino perfundi*, *madere*, *tingui*, de ebriis; quae omnia notiora sunt. *Multa prolutus vappa* etiam Horat. I Serm. 5, 16. — 740. Ad Homeri imitationem, in primis Od. Θ, 62 sq. Heroicis temporibus semper ἀοιδὸς conviviis, quae fere cum re divina erant coniuncta, aderat. cf. Quintil. I, 10, 10. — *crinitus:* proprius is citharoedorum habitus, comam alere; fortasse Apollinis exemplo. Traduxisse tamen ex suis temporibus ad vetera videtur Virgilius. *personat*, canit cithara, ea, *quae docuit*, cecinerat prior, Atlas. Sic poëtis *sonare*, et *docere*, διδάσκειν. Praeclare et hoc ad rationes antiquissimorum temporum, quibus omnia philosophia naturae qualicunque contemplatione continebatur, quod carminis argumentum ex cosmogonia et ex physicis petitum est. Quod autem Atlantem cantus magistrum facit, fabulam alicuius poëtae Graeci exquisitiorem redolet, uti illud, quod Ecl. VI. Silenus physica docet. Atlanti vulgo tributa siderum notitia ac sphaera inventa. cf. Intpp. Ovid. IV Met. 631, etc. Obss. ad Apollod. p. 271. (in primis Excurs. X, tom. III, pagina 325 Plinii Taur.) Idem inter primos philosophos recensetur a Diogene Laërt. in prooem.; quamquam haec omnia ad solum astronomiae studium referri possunt. Cum Iopas Tyrius, nunc Poenus, citharoedus inducendus esset a poëta, acute Atlantem e vicinis Mauretaniae montibus auctorem carminum, quae cecinit, et arcessivit. *maximus Atlas*, simpl. pro magnus, ut *maxima Iuno*. Iterum Aen. VIII, 136: *maximus Atlas*, — *aetherios humero qui sustinet orbes*. 742-746. *Errantem lunam* pro *lunae errores* seu cursus. *solis labores*, defectus eorumque causas. cf. Georg II, 478. — *imber et ignes*, h. e. fulgura, ea nubium afflictu — *Arcturus* stella posita in signo Bootae, et *Hyades* stellae in fronte Tauri. *geminique Triones* sunt Helice et Cynosura, Vrsa maior et minor, *teriones*, h. e. boves, dictae (v. ad Georg. III, 381), quia ab antiquis hominibus sub boum,

Quid tantum oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
Nunc, quibus Aurorae venisset filius armis,
Nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos. Nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus aestas.

iugo iunctorum, forma sidera haec comprehensa fuisse videntur; unde iisdem, et interdum maiori Vrsae soli (ut Od. ε, 273), tributum nomen ἅμαξα, *plaustrum*; hinc *Bootes*, qui, Vrsarum formis et nominibus subiectis, *Arctophylax* dici coepit. Vsus etiam tulit hoc, ut septem in altero horum *terionum*, Vrsa maiore, stellae clarissimae (conf. Cic. N. D. II, 41), *septemtriones* appellarentur. De signis his v. Eratost I, 2, 8, 14. Idem versus III, 516. — 745. 6. Cur dierum spatia decrescant, et rursus increscant per diversas anni vices. cf. Ge. II, 481. — 747. Vulgare est: *ingeminare plausum*; tum *ingeminare* absolute dicitur: *ingeminat clamor*, *ingeminat plausus* sc. se. Denique et is, qui plausum edit, *ingeminat plausu*. H. Insolitus est usus verbi *ingeminare* pro se ingeminare, de personis usurpati. *plausu* quidem pro plaudentes ferri potest. *W*.) — 748. *Noctem sermone trahebat* doctius quam alterum: *sermone terere noctem*. — *longum bibebat amorem*, imbibebat, quasi longo haustu. Metaphora per se frequens. — 751. *Aurorae filius*, Memnon, cuius in armis memorabile aliquid esse debuit; nam in altero membro: *Diomedis equi*; et iam sup. 489, *nigri Memnonis arma*. Ornate autem haec: pro super Hectore, Memnone, Diomede et Achille. — 753. *A prima origine*, excidium Troiae a simulato inde Achivorum reditu equoque fabricato. Male alii post Servium: a raptu inde Helenae. — 755. Annorum numerum vel ex ipso Aenea vel ex Teucro scire potuit. cf. 619 sqq. Ceterum cum Aeneae narratione novus rerum ordo exsurgit, qui interquiescendi locum opportunum praebet.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER SECVNDVS.

ARGVMENTVM.

Didus voluntati morem gerens Aeneas excidii Troiani seriem narrat. Ea est huiusmodi: Graeci decimo belli Troiani anno, attritis iam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt; nocteque ea, quae urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Troiano equo ligneo tantae magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset, cuius utero lectissimum quemque procerum incluserant. Troiani partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, inductum equum in arce statuunt 1—254. *Nocte intempesta Graeci, a Tenedo reversi, ab armatis, quos Sinon, reserato equi utero, emittit, caesis custodibus portarum, recepti, urbem invadunt* — 267. *Aeneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat* — 297. *Ille tamen honestam mortem turpi fugae praeferens, in arma ruit; atque satis feliciter primus quidem impetus succedit Troianis, donec, Coroebi consilium secuti, sumtis hostium caesorum armis, et a Graecis agniti, telis obruuntur* — 437. *Interea Priami regia oppugnatur; Priamusque ipse a Pyrrho, Achillis filio, interficitur* — 558. *Aeneas, frustra tentatis omnibus, cum iam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisae patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumtisque Ascanio filio et Creusa uxore, fugam arripit* — 725. *Graeci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit: cuius quaerendae causa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris umbra, virumque mortis suae certiorem facit* — 794. *Tum ad socios revertitur,*

quo iam magnus virorum mulierumque numerus confluxerat, eius auspicium, quocunque terrarum abducere vellet, sequi paratus.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
Infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando

Hic et tertius liber episodium de Troiae excidio Aeneaeque erroribus complectuntur; quod praeclare poëta intexuit, quippe cum Aeneae fatis in primis coniunctum, et ad excitandam admirationem natura sua at magna rerum inter homines fama eximie aptum. Quod autem Aeneae partes narrantis tradidit, eo illud commodi assecutus est poëta, ut tota narratio maiorem habeat auctoritatem, magisque miserationem faciat, cum ab eo exponantur res, qui earum *pars magna* fuit ipse. Delectus vero rerum ita relictus erat poëtae, ut proferre ea tantum liceret, quae vel moverent in primis vel ornatum admitterent. Denique ipse audientium consessus post sollennes epulas, et Didus in Aenea haerentis vultus habet, quod legentis animum quodammodo afficiat. Noctem ipsam etiam, iam provectam, habere, quod mentem teneret, putabat Trappius. Est hic liber inter perfectissimas operis partes ipsius poëtae iudicio habitus, quippe quem cum quarto et sexto Augusto speciminis loco praelegerit. Quem autem ex antiquioribus poëtis ante oculos habuerit Virgilius in excidio Troiae exponendo, disputatum est in maiore editione, in Excursu ad huius libri princ.; ubi suspicatus sum, eum Iliadem parvam cum Euripidis tragoediis in primis esse secutum.

1. *Intenti ora tenebant,* ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam. Mox v. 2. *altus* tantum ornat. Et erant tricliniares lecti magnificentiae causa alti; accedebant pulvini. — 3. Conf. Odyss. ι, 12 sqq., et η, 241, 242; sed in Virgilio omnia ornatiora, ut v. 4, pro: *ut regnum Troianum everterint Achivi, eruerint* et *Troianas opes* dixit, et *regno* adiecit epitheton: *lamentabile*, quod lamentabile exitium habuit. Sententiam versus tertii elocutus est suo more Statius Theb. V, 28 sqq. — 6 sq. Reluctatur Aeneas, narrationemque principio deprecatur; nimium enim sibi animum iri commotum harum calamitatum recordatione; quas ne Achivos quidem, cladis auctores, sine lacrimis narraturos esse; noctem praeterea extremam (cf. Od. λ, 328 sqq.) vix longam narrationem ferre. *H.* — 3. *Infandum.* Quia viro forti victum se dicere, et doloris est, et pudoris. *S.* — Quia non aliena mala, sed sua narrabat,

Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Vlixi,
Temperet a lacrimis! Et iam nox humida coelo
Praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed, si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Troiae supremum audire laborem,
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit,
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte*
Aedificant, sectaque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.

Don. — *quorum pars magna fui*, quarum calamitatum magna pars me ipsum attigit, ad me spectat. *Myrmidones* et *Dolopes* ad Achillem et Neoptolemum eius f. spectant. v. Il. β, 684. cf. inf. 29. *durus* autem Vlysses, ut *saevus* III, 273 (melius h. l. quam *patiens*) H. *miles Vlixi*, h. e. militum Vlyssis; nam compluribus aliis praeter Ithacenses populis imperabat. conf. Hom. Il. β, 631-35. *W*. Mirum est, quod hoc de Achemenide (vide lib. III, 614) accepisse Asinium Pollionem, memorant Servius et Pomponius. Imitatus h. l. Silius II, 650 sqq. — 8. 9. Non descendit in oceanum, quasi cursu per coeli orbem medium facto. Inde et sidera *cadunt* pro occidunt. conf. IV, 81. *Suadent sidera cadentia somnos* elegantius, quam invitant ad somnum. — 11. *supremum laborem*, cladem, ipsum urbis excidium. — Mox *refugit* exquisite, ad formam aoristi pro praesente. Locum expressere alii, v. c. Seneca Agam. 417 sqq. (ubi verbum *refugit cum* infinitivo *loqui* pariter construitur, ut h. l. *animus refugit cum* infinitivo *meminisse*. W.)

13. *Fatis repulsi*: quoniam fatale erat, nonnisi post novem annos Troiam capi; v. Il. β, 328. 9. Impedimentis interpositis ab exitu votorum *reiici* dicimur, ergo et *repelli*. — 15. *Instar montis*, ad montis magnitudinem; breviter magnam imaginem rei animo obiecit, statim ab initio. Ita fabulae per se puerili dignitatem adiecit. (*Instar montium eductae Pyramides*. Tac. Ann. II, 61. *W*.) *Palladis arte*, ὑποθημοσύνῃσι — τὸν Επειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ. Od. ϑ, 493. *intexunt costas abiete secta*, h. e. trabibus abiegnis, tantum ad declarationem ulteriorem vocis *aedificant* spectat. *intexunt* simpl. est *texunt*, construunt. *Texere* autem de trabibus iunctis et in fabrica e ligno, in primis navium, frequens est. cf. 112. — 17. Sparserant famam, equum hunc Palladi esse positum, votis pro reditu susceptis. Hoc, ut poëta, extulit. Servius *votum* pro participio habet, id est vovisse pro reditu. Ibidem: *Accius in Deiphobo inscriptum dicit: Minervae donum armipotenti Danai abeuntes dicant*. cf. Hygin. f. 108. et ibi Not. Quod hic ex voto equus dicatus dicitur, non repugnat iis, qui ad Palladem placandam exstructum dicunt,

Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt caeco lateri, penitusque cavernas
Ingentis uterumque armato milite conplent.
  Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
Nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portae; iuvat ire, et Dorica castra

Quiot. XII, 38, 379. In id atiam consentit Virgil. inf. v. 162 sqq. — 18-20. Ductores Danaum *sortiti*, sortitione facta, *includunt huc caeco lateri*, h. e. in latus, h. e. corpus equi occultum, in quo occulti latere poterant, *delecta virorum corpora* esquisite pro *viros delectos*; hoc idem declarative exornavit in iis, quae subiicit: *penitusque — complent*. Ornata omnia pro: equo huic includunt delectos viros. (Ad constructionem cf. Ge. II, 76: *Hae germen includunt*. W.) Fuerunt autem Vlyssis praecipuae ea in re partes. vid. Odyss. ϑ, 494: ὅν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεύς, *duxit*, h. e. *fecit, ut duceretur in arcem*. Et sic ceteri, ut Quintus XII, 22 sqq, apud quem Calchas vates primus fraudis auctor est, modum et rationem fraudis Vlysse subiiciente; at ap. Tryphiod. 44 sqq. Helenus Troia profugus. Denique observasse non poeniteat, quam ornate poëta equum designaverit, eiusque notionem quam mirifice variaverit: ut *cavernam, uterum, latebras, curvam compagibus alvum*, et sic porro.

21 23. *Tenedos* insula, olim *Leucophrys*, agro Troiano praetenta, XL stadiis a continente abest. *dives opum* propter incolarum divitias; nisi ad templum maxime Apollinis Sminthei respicit, quod in insula erat, Iliad. α, 38. Eodem quod *notissimam* (*fama* poëtice ornat) vocat, pertinere puto. Nunc tantum *sinus et statio*, h. e. ea vastities in insula facta, ut illa hoc uno nota sit, quod *naves* tempestate iactatae in litorum recessu, quem *sinum* appellat, *stationem*, etsi *parum tutam*, habent. Eodem mox spectat *desertum litus*, in quo condunt se Achivi. — 25-30. *Mycenas* exquisitius quam Graeciam. *vento*, vento secundo. (At *vento petere Mycenas* est omnino navibus advehi Mycenas. Similis compositio est apud Val. Fl. I, 394, *remo petere Colchos*. Add. Aen. IV, 381. *W*.) *omnis Teucria*, sc. gens, ait *Serv*.; aut *Teucria* tarra, regio. Sunt utique omnes Troiani. Sic *Dardania*, v. c. 281, pro ipsis Teucris. — *solvit se luctu* exquisitius quam solvere, ponere, finire luctum. *solvere* autem de *luctu* dictum, quoniam dolor, tristitia, et moeror, congelare, contrahere, adstringere, vincire, dicuntur. (Posteriora vera, nec tamen nostro conveniunt loca, ubi se *luctu solvere* est se luctu libe-

Desertosque videre locos litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles;
Classibus hic locus, hic acie certare solebant.
Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae,
Et molem mirantur equi: primusque Thymoetes
Duci intra muros hortatur, et arce locari,
Sive dolo, seu iam Troiae sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Praecipitare iubent, subiectisque urere flammis;

rare. *W.*) *Dorica castra.* Habet hoc a serioribus poëtis. Homerus Achaeos, Argivos vel Danaos memorat. *Dorum* nullae fuere opes, nisi postquam cum Heraclidis in Peloponnesum descenderant LXXX annis post Troiam captam. — Porro observa poëticum ornatum v. 27, 28, pro, *castra deserta et relicta.* Homerus etiam hoc addit, castris ab ipsis Achivis fuisse ignem subiectum, Odyss. Θ, 501. Sequitur id Quintus Cal. XII, 337 et 30, Tryphiod. v. 438. 207 sqq. et ceteri. — *classibus*, h. e. navibus in terram subductis: cf. Fabrett. ad tab. Iliac. pag. 323. — *Dolopum* v. ad v. 7. Sequitur autem poëta eos, quos Eustathius memorat Dolopes Myrmidonibus Achillis accensos credidisse. v. Il. ι, 480. (Divisio per adverbia *hic-hic* contrarium mihi flagitare videtur: Haud scio an serioris Graecorum historiae fidem secutus plus Dolopum viribus, quam Homeri aetas, tribuerit Virgilius. *W.*)—*tendebat*, tentorium habebat; militare verbum. Ceterum comparanda cum poëtae verecundia Ovidii nimia abundantia Epist. I, 31 sqq. *Atque aliquis posita*, etc. — 31-34. In verbis *stupet — mirantur* male argutantur; poëtae iungunt talia, modo ad varietatem orationis et copiam, modo ad ornatum vel vim addendam, eadem notione aliter atque aliter exposita. — *innuptae*, epitheton manifeste expressum ex Eurip. Troad. 538, *χάριν ἄζυγος πώλου* (h. e. *ἀγάμου, παρθένου*); h. l. tantum ornat; ad rem nihil facit. *donum Minervae* h. l. quod oblatum, destinatum erat Minervae. Sapientius autem Virgilius de equo consilia inire Troianos facit, antequam in arcem deductus erat, quam apud Homerum deducto iam in arcem equo, Odyss. Θ, 504 sqq, e quo loco pleraque hic expressa. — in *arce locari*, puta in templo Minervae, tamquam manubias. —35-39. Ornate singula pro: Capys et quibus melius consilium placebat. *H.* Duas dicebant diversas sententias: alii equum abolendum; alii explorandum esse. Hinc disiunctio *Aut pelago—Aut terebrare.* Abolitionis plura sunt genera; itaque prior sententia in duas divisa est partes. Qui abolendum censebant, praecipitari illum in mare vel comburi iubebant. Ex his duabus viis posterior a priori per particulam *ve* separanda fuisset pedestri scriptori; poëtae, singulas partes enumeranti, copulis *que, et*, ad connectendum uti licet; ut Tibullus fecit El. I, IX, 49: *Illa velim rapida Vulcanus*

Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria volgus.
Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce;
Et procul: o miseri, quae tanta insania, cives?
Creditis avectos hostis? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Vlixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut haec in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi,
Aut aliquis latet error. Equo ne credite, Teucri;
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam conpagibus alvum

carmina flamma Torreat, et liquida deleat amnis aqua. Heynius tamen in editionem maiorem *subiectisve*, nulla codicum auctoritate, invexit. *W.* — *tentare* exquisite pro explorare equi cavitatem. *Vulgus scinditur in studia contraria*, in diversas partes; additur ad ornatum: *incertum*.

40. Vt urbis excidium fatale esse ostendat, aggreditur narrare, quae Laocoon fecerit, dixeritve, cuius factum et verba secutus est miserabilis exitus tam ipsius, quam filiorum. *Primus ante omnes*, est omnium princeps: hic itaque cum magno comitatu, totus ira inflammatus ab arce descendit, imo *decurrit*, quo capias maiores iras. Vide ardorem: vociferatur in medio cursu; aliud enim ira non permittit: initium abruptum est, ut fere iratorum omnium; ideo deest verbum. Reprehendit vero civium suorum imprudentiam, qui sint mente non sana; ideo enim *miseri*, quia insani. C. — *Arx*, Πέργαμος ἄκρα, unde prospectus erat versus littus. —

47. Vt, qui inclusi sunt, ex machina ea, tamquam ex turri, speculari urbem et desuper ex altiore loco desilire in muros possint. Adumbratum hoc ex poliorcetica seriorum temporum, qua turris, rotis subiectis, muro admoveri solebat, ut demisso in murum ponte escensus oppugnatorum fieret in urbem. — 48. *error* pro fraude, exquisite. — 49. habeo Danaos suspectos etiam cum ultro offerunt dona. — 50. *Validis viribus* pro magna vi. Mox ornatissime equum ligneum declarat. In verbis *latus* et *alvus*, quae in unum iuncta, non est argutandum. Iunguntur a poëtis synonyma sine omni subtilitate; tantum ut eiusdem rei notio oculis animoque obversetur vividius. Infra v. 231 *tergum* ponitur. In partium ac formarum generumque designatione indoles ac ratio orationis poëticae summam libertatem fert. *ferum* exquisite dixit pro equo, ut docent Lexica, et viri docti ad Phaedrum. *alvus curva compagibus*, h. e. ex com-

Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
Et, si fata deum, si mens non laeva fuisset,
Inpulerat ferro Argolicas foedare latebras;
Troiaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
  Ecce, manus iuvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Troiamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certae occumbere morti.
Vndique visendi studio Troiana iuventus
Circumfusa ruit, certantque inludere capto.

page lignorum curva facta. — *stetit tremens*, pro contremuit. *utero recusso*, repercusso, *cavernae* doctius quam caverna, h. e. equus cavus κοῖλον δόρυ, Od. Θ, 507. — *gemitum* pro sonitu resultante. 54 sq. *Et impulerat.* Et sane impulisset Troianos, effecisset, ut equi latera refringerent, puta, securi impacta etc., et interiora aperirent. Enimvero, *Ecce manus iuvenem*, etc. — *si fata deum non fuissent*, h. e. si non fatale fuisset (Αἶσα γὰρ ἦν, etc. Od. Θ, 511). *si mens laeva*, stultitia Troianorum, *non fuisset*, ut Ecl. I, 16. Fortasse tamen melius iunxeris: *mens non laeva*, h. e. sana; ut sit: si fatum et mens sana fuisset. *si fata fuissent*, inf. v. 433. *H. Si fata d.* fuissent, ut insidiae detegerentur. Si modos enuntiationum conditionalium curas, notabis, ellipsin aliquam subesse hanc: *Et impulerat — latebras*, et latebrae foedatae essent, *si fata fuissent*; qualem ante *nisi* frequentissimam esse sexcentis poterit probari exemplis. Tacit. Hist. III, 81: *Nec deerant, qui propellerent — ni — omisisset intempestivam sapientiam.* Quid intersit inter *impulerat, si fuisset*, et *impulisset, si fuisset*, grammaticae est demonstrare. *W. Argolicas latebras*, equum, quo latebant Argivi. — *foedare* exquisite pro lacerare, ut aliis in locis de vulnere, aut mutilato corpore, ut αἰσχύνειν, λωβᾶσθαι, et simpl. vulnerare, inf. III, 241. VII, 575, unde et cum ea voce iungitur II, 286; h. l. diffringere et dissolvere machinae compagem. Ad verbum omnia expressa apud Petron. c. 89, v. 20 sq.

57. De Sinone episodium. Eum *trahebant*, cum festinatione adducebant, ut VI, 753: *Conventus trahit in medios.* — 59-62. Qui se iis ultro obtulerat. Reliqua amplificandi et ornandi studio adiecta. — *hoc ipsum, ut strueret*, sc. ut adduceretur ad regem. *struere* voc. insidiarum et doli. — *fidens animi* exquisitius quam *animo*; et hoc pro vulgari: animo fidenti vel fidens, confidens. — *versare dolos*, ut consilia, curas, h. e. agitare, h. l., cum adiuncta notione, efficere, ad exitum perducere. — 63. 64. Ornatius quam Quintus Cal. XII,

Adcipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnis.
Namque, ut conspectu in medio, turbatus, inermis
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Adcipere? aut quid iam misero mihi denique restat,
Cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt?
Quo gemitu conversi animi, conpressus et omnis
Inpetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quae sit fiducia capto.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque, fatebor
Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo;

361: ἄλλοθεν ἄλλος Μέσσον ἐκυκλώσαντο περισταδόν. *circumfusa ruit* ornate pro circumfunditur. *certant illudere capto*, h. e. certatim illudunt, contumeliis afficiunt, αἰκίζουσιν. — 65. *Ab uno crimine disce omnes*, exquisite pro vulgari ex unius scelere, et h. l. quidem fraude, ex uno exemplo cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint. Ita simpliciter accipio. — 69. Quorsum confugiam? 71. 72. Et quem, tamquam hostem, insuper ipsi Troiani extremis afficient suppliciis. *poenas cum sanguine*, h. e. vita ipsa, *poscunt*. — 73. *Conversi*, h. l. mutati. — 75. *quae sit fiducia capto* pro ei, num habeat, quod ad veniam impetrandam afferre possit. Similis oratio inf. III, 604 sq.

77. Haec Sinonis oratio eximia arte est composita, quod facile in singulis declarabit interpres, vel unus quisque sibi lector. A veris incipit dicere et in falsa desinit, ut bene Serv. Nota enim erant et confessa, quae de Palamede et Vlyssis odiis narrat; verum aliam Calchantis responsum, sed a Tragicis fera ad Polyxenae sacrificium in Achillis tumulo tractum. Praeterea, ut animi audientium tanto magis capiantur, etiam miserationem movet; in primis v. 137 sqq., quos sine motu animi vix perlegas. Videtur haec oratio, nisi ex tragoedia est ducta, tota Virgilio deberi. Sinonis autem, qui Aesimi filius perhibetur, historia variis modis a poëtis in primis tragicis exornata fuit. Ex iis sunt, quae Servius ad v. 79, de genere eius, ab Autolyco ducto, tradit; cf. ad Hygin. f. 108. *Cuncta vera*, narrabo vere, *fuerit quodcunque*, h. e. quidquid evenerit, mihique exinde acciderit. Bene Serv. id est, *quicunque me sequatur eventus*. H. Discant vel ex hoc loco tirones, formam futuri exacti *fuerit*, quam relative semper poni contendunt grammaticarum auctores, sine ulla relatione usurpari. Vt alia exempla omittam, Caesar B. G. dixit IV, 25: *Ego certe meum of*-

Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidae nomen Palamedis, et incluta fama
Gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi,
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent;
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.

ficium praestitero. W. — 79. *Hoc primum*, sc. fatebor. Sic iunge. (Conf. 690. *Hoc tantum* sc. precor. *W.*) Reliquus ex Accio in Telepho sumta Macrobio teste Sat. VI, 1: *Nam si a me regnum Fortuna atque opes Eripere quivit, at virtutem non quiit.*

81—85. *Fando*, h. e. narrando, aliorum narratione; alias, fama; *gloria inclita* adiecto *fama* ornatum est. — *Pelasgi* h. l. Achivi, seriorum Graecorum more. Nam Homerus nusquam ita. *infando indicio*, delatione — *bella vetabat*, dissuadebat bellum et oppugnationem Troiae — *demittere neci* exquisite, ad similitudinem alterius formae: *demittere Orco, umbris*, h. e. ad loca infera, ex Homerico: ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν, ubi v. Clark. *falsa sub proditione*, h. e. sub falso crimine proditionis, ut bene Serv.; nam literas eius ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Vlysses. — *cassum lumine*, privatum vita, antique et docte. *Palamedes* hic Nauplii f. *Belides* h. l., quoniam eius avia Amymone, Danai filia, Beli neptis. Est ille ex iis, qui post Homerum poëtarum carminibus celebrati fuere, cum eorum, qui Homericas fabulas suppleverunt, tum Tragicorum in primis fabulis; e quibus Sophoclis fuit *Sinon*, et Euripidis; unde ea fluxere, quae non modo in Grammaticis, verum etiam in multis aliis scriptoribus passim leguntur. Quae ad h. l. illustrandum faciant, possunt fere ex Ovid. Met. XIII, 56—60 peti; nisi quod ibi alia odii causa.— 86. Sic Achilli Phoenix, Aiaci Telamonio Teucer comes (θεράπων, ἑταῖρος) datus esse legitur; et plurea singulis heroibus additi memorantur. Versus 87 eximiae artis. cf. inf. III, 614 sq. et copiosiorem locum Ovidii Met. III, 583-596. *H.* — *et prop.* cum etiam propinquus essem. Haud rara sunt loca, ubi *et*, pro *etiam*, participiis ita adiunctum, significat, alias rationes vel causas subesse, velut h. l. *paupertatem, tirocinium iuvenis.* Praeiverunt Graeci similiter usurpando καὶ; Thucyd. I, 32: Κερκυραῖοι δὲ μετὰ τῆς ξυμμαχίας τῆς αἰτήσεως, καὶ ταῦτα πιστεύοντες ἐχυρὰ ὑμῖν παρέξεσθαι, ἀπέστειλαν ἡμᾶς. Hamb. sec., qui *et* omittit, nulla h. l. est auctoritas. *Vt* vero pro *et* de coniectura inferri, sensus vetat. *W.* *misit in arma*, h. e. ad bellum. Quod *pater pauper* est, ad amplificationem Homericae similem pertinet; uti aliis in locis, quod *pater dives* est; neque in eo argutandum. *primis ab annis*, ab initio belli. (Alii explicant: in iuventute prima; quod

Dum stabat regno incolumis, regumque vigebat
Conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Vlixi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
Adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Vlixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In volgum ambiguas, et quaerere conscius arma.

quamquam linguae convenit, vereor tamen, ut *dulces nati*, qui 138 memorantur, illam ferant interpretationem. *W.*) — 88.89. *Dum stabat regno incolumis*, dum erat incolumis Palamedes. Durior oratio pro: dum erat incolumi regno, h. e. potestate sive auctoritate, quam habebat; vel pro: dum regnum eius stabat, erat, incolume; ut *regnum* sit auctoritas, qua quis *regnare* dicitur, h. e. potens esse, opibus valere. Sensus igitur: quamdiu ille erat incolumi inter Achivorum principes auctoritate; unde ille *vigebat*, valebat, in *regum consiliis*. *Stare* dicuntur, qui florent rebus prosperis, auctoritate, opibus; ut notum. (Adde: quique in statu suo manent. sto *et incolumis sum* dicunt fere pedestres scriptores, poëtae *sto incolumis* iungunt. Statum, quo erat Palamedes, notat ablativus *regno*, h. e. regia auctoritate. Cic. Off. II, 1: *Vtinam respublica stetisset quo coeperat statu!* Sic verba *manere*, *perseverare* cum casu sexto iunguntur. *W.*) Summa autem Palamedis erat sapientiae ac consilii in principum consessibus auctoritas; quippe σοφώτατος ἀνδρῶν, et multarum rerum, etiam litterarum, inventor clarissimus. — etiam ego propter Palamedis cognationem dignatione aliqua habitus fui. *aliquod nomen ac decus*, h. e. honorem, *gessimus*, habui. — 90-93. *Pellax* Vlixes exquisitius quam *fallax*, qui in fraudem pellicit. Est Homer. πολύμητις· ποικιλομήτης. *Vlixi* antiqua flexione, fortasse ex *Vlixeus Vlixei*, etsi et *Herculi*, *Euripidi*, fuit. v. Charis. Institut. I, p. 107. — *superis ab oris*, e vita, ad loca infera. sup. 85. *Demisere neci*. — v. 92. 93 pulchri versus. *in tenebris*, inclusus domi, vitatis hominum conventibus. — 96. *Promisi ultorem*, h. l. minatus sum ultionem. *verbis odia aspera movi* exquisite pro: Vlyssem exasperavi, exacerbavi. — 97-99. *Prima mali labes* elegantius quam origo vel causa; κακοῦ δ' ἄρα οἱ πέλεν ἀρχή, Il. λ, 604. Explicat Iustinus XVII, 1. *Haec prima mali labes*, *hoc initium impendentis ruinae fuit*. — *Criminibus terrere novis*, eleganter pro: crimina nova proferre, criminationibus exagitare. — *et quaerere conscius arma*. Varie haec exponi

Nec requievit enim, donec Calchante ministro ....
Sed quid ego haec autem nequidquam ingrata revolvo?
Quidve moror? Si omnis uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est, iamdudum sumite poenas.
Hoc Itachus velit, et magno mercentur Atridae.
Tum vero ardemus scitari et quaerere causas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.

possunt, nec dixerim, quid verius sit. *Arma* esse possunt consilia, quae agitabat Vlysses ad depellendum imminens sibi a Sinone periculum; sic *conscius* se. periculi imminentis. Possunt etiam *arma* esse fraudes et insidiae, quss in Sinonem parsbat, *conscius*, taeite intra se; aut *conscius* communicato scilicet cum aliis consilio, euius illi conscii fierent. Hoc verum videtur, eum statim Calchantem consiliorum socium assumsisse dicatur (*conscius* est conscius mali, ut *conscientia* saepe in malam accipitur partem. Seneca Hipp. 495 de homine non scelerato *nec omnes* conscius *strepitus pavet.* W) *Neque* sane (*δὴ enim*) requievit. *Arma* autem dicta de consiliis et insidiis fere, ut *machinae*, μηχαναὶ et τεύχεα. — Mox reticere Sinonem summa cum arte tum, quum maximam exspectationem excitasset, facile sentis. *H.* — 100. Aposiopesis apte illata, et aliquo verborum ambitu supplenda: tam studiose contra me Vlysses pertentare omnia coepit, donec usus ministro Calchante, quem ad hanc rem egregius scelerum artifex subornaverat, me arae destinat: hoc Sinon: supplebis quod tibi lubitum. Sed quare hic inducta ea figura? an, ut interrupta narratione avidius Troiani rogent, audiantque? sic Servius: an vero ut indicet ardorem indignationis, quo aestuat, quum videat se ad mortem rapi Vlyssis fraudibus? dolet enim dari sceleri tantum iuris. — 101. Redit ad se, seque reprehendit, quod tamdiu Troianorum iras, quas ipse fingit, contineat: *ingrata* sunt non grata vobis, nec mihi gratiam ullam conciliatura: ita Servius. *Quidve moror*, id est, quid moror ardorem vestrum, quo estis in me inflammati, ut in legitimum hostem? vel simplicius: quid tamdiu loquendo moror? *si omnes uno ordine habetis Achivos*: si pro hostibus omnes Graecos aeque ducitis, ac me perinde, qui vobis tamen prodesse paratus sum; et si vos satietas orationis meae tenet, poenas illico sumite. *Hoc Ithacus*, etc. Hoc gratum erit Ithacensi Vlyssi; hoc pretio magno mercentur Atridae duo, Agamemnon, et Menelaus. Quam hoc callide! donabitur procul dubio vita Sinoni, cuius mors gratissima futura erit Vlyssi, et Atridis acerbissimis hostibus Troianorum. *C.* — 103. *idque audire sat est.* Varie et hoc exponitur et exponi potest. Placet, *et si sat est audire id*, esse me unum ex Achivis. Mox *iamdudum* ita positum, ut possit per *quam primum* exponi, ut saepe (cf. Ge. I, 213. *W.*) Vulgo dicimus: iamdudum sumere debebatis poenam. Versus 104 illustratur ex Iliad. α, 255: Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιό τε παῖδες, Ἄλλοι τε Τρῶες μέγα κεν κεχαροίατο θυμῷ, Ei — *Ithacus* pro Ithacius

Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur.
Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Saepe illos aspera ponti
Interclusit hiems, et terruit Auster euntis.
Praecipue, quum iam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phoebi
Mittimus; isque adytis haec tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras;
Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica. Volgi quae vox ut venit ad auris,
Obstupuere animis, gelidusque per ima cucurrit

Vlysses, ut *Itala gens* et similia. Alias Ἰθακήσιος, *Ithacensis.* (Ithacus pro Ithacensis audit Vlysses apud Iuven. XIV, 286: *mugire Agamemnona credit Aut Ithacum. Ithacius* nusquam vidi. *W.*) *merventur* elegantiusquam magno emant. — 107. *Ficto pectore*, subdolo animo, h. e. subdole et fraudulenter.

108. *Moliri fugam* grava vocabulum pro parare, v. sup. I, 414; et *fessi longo bello* eleganter adiectum vocabulo *discedere.* — 111-113. *Terruit euntes*, ire volentes, ut Graeci poëtae verbis utuntur, deterruit, quo minus navigarent. *Trabes acernae*, supra vs. 16 ex *abiete.* — *contextus* (v. sup. v. 16) *staret*, esset; et *sonuerunt nimbi*, orti sunt turbines. Omnia ad ornatiorem orationem spectant. — 114-119. *Suspensi*, solliciti, Serv., dubii, quid faceremus. *Eurypyli* plures; v. Burmann. ad Ovid. Met. XII, 307; celeberrimus Telephi f., qui Troianis auxilio venit, et poëtis cyclicis atque etiam tragicis argumentum nobile olim suppeditaverat; de quo late Quint. Cal. VI, 119 sqq. At h. l. intelligendus is, qui fere apud Homerum occurrit, Euaemonis filius, ex Ormenio Thessaliae copias ducens, v. Il. β, 734 sqq. *H.* — 115. *Adytis. Adytus* est locus templi secretior: ad quem nulli est aditus nisi sacerdoti. *S.* — *virgine*, expetita victima Iphigenia, substituta tamen mox cerva. Sed, cum haec fabula, post Homerum demum adscita, varie olim tractata fuerit, videntur etiam fuisse, qui Agamemnonis filiam vere immolatam traderent. Quod et Lucret. I, 85 sequitur: *Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turparunt sanguine foede*, etc. — cum *venistis*, venire volebatis. (Mera est temporis notatio, ex qua utrum ante profectionem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Naque in re nota opus erat notatione accuratiore. *W.*) *animaque litandum Argolica*, verba cum dilectu, ea ro-

Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quae sint ea numina divom,
Flagitat. Et mihi iam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Conposito rumpit vocem, et me destinat arae.
Adsensere omnes; et, quae sibi quisque timebat,
Vnius in miseri exitium conversa tulere.
Iamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
Et salsae fruges, et circum tempora vittae.
Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva

ligionum formula. — 121. *Cui fata parent*, h. e. metuentium, cui fata parent hoc (cui hoc *fatis*, h. e. oraculo, destinatum sit), ut mactetur victima. Dictum uti: *quid fata parent*, et *in quem*. Mox *poscere* proprium de fatis, oraculis deorumque voluntate. *H.* — 122. Artificiose partes omnes nocendi Vlyssi attribuit, ut hosti suo, quo melius a Troianis credatur: ergo Vlyssea, ne quis in eo insidias suspicetur, ad medios trahit; sic enim tectiora omnia, quo clariora; flagitatque Calchantem, explicet, quis mactandus Deorum voluntate: addit Sinon; *et multi iam mihi*, etc. id est, praedivinabant, crudelia in me Vlyssis artificiosi astutique scelera, exitus infelices mihi habitura. Voculam *hic* quae est initio, explica, hoc rerum statu. *C.* — 123. *Quae sint ea numina divum*, quod numen, h. e. quae voluntas Phoebi et sententia oraculi sit. cf. ad Ge. IV, 7. — 124. *Multi canebant*, vaticinabantur, divinabant, ut *videbant*, providebant; *taciti*, apud se, secum. — 126. *Tectus*, h. tecte, ornate additum, est dissimulans, ut saepe etiam apud Ciceronem; scilicet tamquam qui rem horrendam et in aliorum exitium vertentem eloqui detrectaret. Mox *prodere* cum dilectu pro edere, nominare. — 129. *Vocem rumpit*, ut ῥήσσει, erumpere facit, edit. Sic saepe Graeci et Latini. cf. IV, 553. *destinare* voc. proprium de damnatis. Exquisite etiam *composito* pro *ex* vel *de composito*. Ceterum Calchantis tergiversationem adumbrasse videtur ex Iliad. α, 69 sqq. — 131. *Conversa tulere*, exquisite pro *converterunt*. — 133. *Salsae fruges*, mola salsa, h. e far tostum contusum sale adsperso. Σπονδάς τ' οὐλοχύτας τε μάλ' ἐσσυμένως ὑπαλύξας Quintus Cal. XII, 383. (*Salsas fruges* vel *molam salsam* et οὐλοχύτας differre, docuit

Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.
Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulcis natos exoptatumque parentem;
Quos illi fors ad poenas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restet adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum; miserere animi non digna ferentis.
His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arta levari
Vincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:

Vossius ad Ecl. p. 429. *W.*) 134 sq. Vid. sup. ad v. 57. *Vincula* non sunt vittae, sed, quibus ligatus servabatur, et ad aram adducebatur, etsi iam vittatus. v. infra 156. Ante aram vero solnta stabat hostia. — 136. Interpunximus: *dum vela, darent si forte, dedissent*, ut iungas: *dum dedissent vela, si forte darent.* Nam ieiuna est vulgaris ratio: *dum vela darent, si forte dedissent.* — 137. Sequentia egregie ad miserationem ficta. In quibus respexisse videri potest Il. ε, 408, 403. — *patriam antiquam*, pristinam; nihil amplius. Omnibus colonis, exsulibus, transfugis prior patria est *antiqua patria. Ob nostra effugia*, plenius quam exile: ob fugam meam. — *piabunt*, h. e. expiabunt, pro punient, ulciscentur, exquisite. — 141. *Quod*, quae eum ita sint. Est ὅ pro καθ' ἃ, δι' ὅ. convertit se ad Priamum. — *conscia numina veri*, inspectores ac testes, me vera narrare. — Mox 143 *fides*, quam hic inclamat, est iusti rectique observantia, h. l. iuris divini et humanitatis.

145. Videtur mihi poëta voluisse significare, quanta sit vis eloquentiae, eius praecipue partis, quae consistit in affectibus movendis: nam post lacrymas Sinonis, qui Graecus, ac perinde hostis, quatuor sequuntur digna, quae consideres. Vita datur his lacrymis; Priamus iubet vincula adimi; Graecum hominem facit suum civem; cum eo loquitur, ut cum noto amico, at ab eo doceri vult technas Graecorum: in quibus semper favor crescit, et gratia: magnum enim est vita; maius, si haec vita detur homini posito in vinculis ad mortem; maius adhuc, si huic vitae addatur gratia civitatis; demum maius, si cum vita, et cum civitate accedat gratia, et amicitia principis. Itaque inter has lacrymas evanescunt infinita prope argumenta, quae Priamum, et Troianos debuissent revocare a Graeco homine. Itaque non placent, qui dicunt, notari levitatem, et imprudentiam Troianorum, qui facile Graeco homini crediderint: imo notatur eloquentiae vis, ad eum modum, quo explicui. *C.* — 145. *His lacrymis*, pro vulgari: ipsi eum lacrimis narranti. (Sic et pedestres scriptores; Liv. 34, 1: *negastis hoc piis precibus earum.* W.)

Quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios;
Noster eris; mihique haec edissere vera roganti:
Quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quae religio? aut quae machina belli?
Dixerat. Ille, dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos, arae ensesque nefandi,
Quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves,
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.

ultro est libenter, facili promtoque animo. Mox *levari* est laxari proprie, ut bene Burm.; tum poëtis omnino de demtis vinculis. Sic et χαλᾶν. — 148. *Hinc*, porro, in posterum, *amissos Graios* dixit, ut liberos, amicos, supra I, 217, socios, *amissos*, quibus privati sumus; exquisite. — 149. Il. κ, 384, et aliis locis: Ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον. — 151. Quid in equo fabricando spectarunt? num religionis causa, ut deo alicui consecrarent, an ut machina bellica esset, fabricati sunt? Mox v. 152 *dolis instructus* Homericum κακοῖσι δόλοισι κεκασμένος, κερδαλεόφρων, Il. δ, 339. — 154. *Aeterni ignes* vix alii esse possunt quam sol, luna et sidera, de quibus et Serv. ac Donatus acceperunt; nam paullo ante: *Sustulit ad sidera palmas.* Iis aeternitatem, numen tribui, et locum in iureiurando dari, notum est, et satis docuit Burmann. ad h. l. Idem *non violabile* bene ad periurii ultionem retulit: per quos nemo impune peierat. *Enses*, μάχαιρα, σφαγίς, invidiose pro singulari. — 157. *Sacrata Graiorum iura* sunt, nostro iudicio, civitatis ius, saltem ius commune popularium, quod *resolvere* se dicit, ut patriis legibus solutus in civitatem Troianam transeat, amplius iam Graecus non sit, sed unus e Troianis. Itaque subiicit: *patriae teneor nec legibus ullis*. Scilicet *sacrata iura* simpl. pro *ius sacrum*, inviolabile. *resolvit* ius, qui eo se liberat. Mox 158 debebat sequi: Fas mihi est ex iusto odio in eos omnia arcana (haec sunt: *si qua tegunt*) proferre. Ex inversione agnosces poëtam. *H. Resolvit iura*, qui in ea peccat; Aen. IV, 27: *tua iura resolvo.* Ad iura gentis τῶν Ἑλλήνων communia pertinuisse videtur, consilia et conatus eius barbaris non prodere. *W.* — 160. *Servata* egregie adiectum, ut, quod *revelaturus sit*, ad Troianorum salutem pertinere videatur. — *si vera feram*, pro vulgari: dicam.

Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Inpius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Vlixes,
Fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divae contingere vittas;
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum, arsere coruscae
Luminibus flammae adrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.

162. Fabulam instruxit Sinon hunc fere in modum: Equum esse donarium Minervae destinatum, ad deam placandam, quod Palladium ex eius templo esset surreptum. Iram enim deae fuisse declaratam prodigiis 171—5; quibus omni Troiae capiendae spe sublata, Calchantem monuisse Achivos, ut domum redirent, et, auspiciis novis captis, Palladium Troiam reveherent, aliamque iterum profectionem pararent. — 162. Interea dea, donario equi dicato, acquiescere visa est Graecis. *Fiducia* notat idem fere, quod spes certa; *belli* docte adiectum, de belli exitu, ut est *stetit* pro vulgari *posita fuit in*. — 164. Diomedes h. l. *impius* propter Palladium ablatum. — 165-168. Gravissime singula; etiam quod *vittas virgineas* deae memorat; nam est nihil aliud, quam *deam virginem* (supra *innuptam*) *attingere*, contrectare, manibus impuris. *Vittae* h. l. esse videntur in capite Minervae, et dea sine casside, Inf. v. 296 est Vesta vittata. — 169. 170. Ornate, ut iam Ge. I, 200. Ex illo tempore spes Achivorum Troiae expugnandae evanuit, et secunda fortuna est mutata. *fluere*, diffluere, dilabi, *retro sublapsa referri* pro vulgari: retro ferri, labi; de mole, quae in altum erat evecta. — 171-175. Vnde *Tritonia* Pallas dicta sit, iam veteres ignorarunt. E pluribus, quae memorantur, causis maxime probabilis est, quod a τριτὼ, quod Aeolibus caput est, sit appellata Τριτογένεια, *capite Iovis nata*. Alii modo ab amne, modo a palude seu Libyae, seu Boeotiae, seu Thessaliae, seu Argolidis ductum nomen esse volunt. *monstra* h. l. ostenta. *H. ea signa*, h. e. signa huius irae. *W*. — 172. *arsere — arrectis* ornate, oculi Palladii exarsere ira; *lumina arrecta* exquisitius quam erecta, ut semper posita, v. c. v. 206.; *erigere oculos*, *vultus*, ut contra, *demittere*, *deiicere*. Porro Palladium audavit, subsiliit clypeo hastaque mota; quibus ornatus Palladii declaratur. —

Extemplo tentanda fuga canit aequora Calchas,
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma deosque parant comites, pelagoque remenso
Inprovisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio, moniti, pro numine laeso,
Effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
Hanc tamen inmensam Calchas adtollere molem

176-179. *Tentanda fuga aequora* ornate pro revertendum esse. *Omina ni repetant Argis* ductum videtur ab imperatoribus Romanis, qui ad auspicia repetenda ac renovanda Romam nonnunquam ex castris reverti solebant, si v. c. malum omen inciderat. Itaque similiter statuit, esse Achivis Graeciam repetendam, auspicia ibi instauranda, et cum ipso Palladio avecto, ut restituatur in sedem suam, revertendum. *H.* De vocabulo *numen* vid. Not. ad I, 447. *W.* — 180. 181. Et nunc quod in Graeciam redierunt (ex mendacio Sinonis), hoc eo pertinet, eo consilio factum est, ut parent — sed poëta exquisite medium orationis membrum neglexit (potius brevitatem exquisitam secutus est poëta. *W.*) *arma parant*, h. e. opes et copias bellicas instaurant, *deos parant comites* factis sacris placatos. *H.* — 182. In illis *improvisi aderunt*, reddit Troianos mire de futuro sollicitos et pavidos, ut festinent exequi Sinonis consilia. *C.* — *Improvisi aderunt.* Sicut et factum est; et artificiose, neque enim mentitur, et tamen decipit: nam verum metum falso metu abegit; et dum reversuros timent, non timent, ne non abierint. *Serv.* — *Ita digerit omina*, h. e. ita *omina*; monstra v. 171, h. e. ostenta, *digerit*, ordinat, interpretatur Calchas. Sic Servius quoque. — 183. Interea *moniti*, Calchantis monitu, Palladii vice, quo rapto deae sibi iram conflavere, ad sacrilegium expiandum, *hanc effigiem*, hoc equi signum, statuerunt. Equum ad Neptuni religiones spectasse, satis novimus; quid Achivos adducere potuerit, ut equum Palladi consecrarent, ignoramus. Sinonis autem dolos hoc fere modo concinnatos esse puta: Achivos ait fraudem hanc machinatos esse, ut Troiani vicissim ad sacrilegium committendum pellicerentur, donario Minervae violato; quo facto iram deae in eos versum iri. Ne tamen equus pro donario ab ipsis in acropoli in Palladis templo collocari posset, eum in tantam magnitudinem exstructum esse, ne in urbem recipi posset. Ea nunc se Troianis prodere velle, ut in rem suam vertant; nam, ducto equo in Palladis templum, deam tantum Troianorum studium esse suscepturam, ut non modo urbem tueatur, verum etiam ut Troiani vicissim Achivos bello sint petituri. *H.* — 185. Huc

Roboribus textis, coeloque educere iussit,
Ne recipi portis, aut duci in moenia possit;
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam, si vestra manus violasset dona Minervae,
Tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum
Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum.
Sin manibus vestris vestram adscendisset in urbem,
Vltro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis periurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinae.

doli Sinonis, huc ambages longissimae orationis destinatae; voluit illa duci hanc machinam intra moenia: suadet hoc mentita causa duplici: ideo, inquit, moles ista facta est inusitata quadam magnitudine, *ne posset portis recipi*; en prior: *ne posset tueri populum antiqua*, ut solebat, *religione*; en posterior: ast hic dolorum et fraudium cardo: nam Troiani persuadentur, tum machinam ducere intra moenia, ut illa populum tueretur; tum muros diruere, quando illa recipi portis non poterat: utrumque aeque perniciosum consilium. *C.* — 185-188. Quam ornate, si singula expendas: Ne tamen voti-vus hic equus in urbem inferri posset, ad tantam magnitudinem equum fieri (ad tam ingentam molem trabibus contextam extolli, ut ad coelum pertingere videretur) iussit Calchas. (Ad constructionam compares Iuvan. XIV, 95, *dum meliore novas adtollit marmore villas. W.*) — *Roboribus. Robur* hic simpliciter pro ligno quovis accipit Germanus ex usu Latinorum, qui pro qualibet materia dura accipiunt. Vide Georg. III, 420. *L.* Etiam ex membrorum ordine et collocatione poëtam agnoscis. *antiqua* h. e. ea, qua surreptum Palladium coluerant. Sensus: ne nunc pro Palladio aquus haberetur, eoque cultu demerita et propitia reddita Pallas eandem, quam ante, tutelam colenti populo praestaret. — 192-194. Sin a vobis in urbem inductus esset equus, Troianos, conversis fatis, Argos esse bello petituros et excisuros. — 195-198. Egregium epiphonema, inclusum sententia aliqua, in primis ad miserationem apta. *Achilles Larissaeus* simpl. Thessalus; nam Larissa tum non Achilli parebat, sed Letho, et a Pelasgis habitabatur. v. Il. β, 840 sqq. — *mille carinae* numero minus subtiliter expresso, ut solent poëtae, v. Popium ad Iliad. β, ut alios taceamus. *H.* Variavit orationem usu particularum *neque-neque*, *non-non*, ut Ge. I, 395 — 99. Similiter Cicero de Nat. Deor. II. f. post *sive-sive* voculas *si-si* posuit. *W.*

Hic aliud maius miseris multoque tremendum
Obiicitur magis, atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) inmensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
Pectora quorum, inter fluctus adrecta, iubaeque
Sanguineae superant undas, pars cetera pontum
Pone legit, sinuantque inmensa volumine terga;
Fit sonitus, spumante salo. Iamque arva tenebant,

199. Sequitur locus de Laocoonte, in quo animadvertendum, quomodo poëta omnia *ad terrorem*, quem hoc ostentum Troianorum animis non potuit non iniicere, extulerit. conf. 228 sq Homerici loci Il. β, 305 sqq., ubi Nestor ostentum Achivis in Aulide morantibus obiectum memorat, simile est exordium. *obiicitur* eleganter, ut de ostentis et rebus miris vel inopinatis, pro *evenit*. *H.* — *improvida pectora*, h. e. Troianos credulos et a Graecorum dolo sibi nun caventes. *W.* — 201. 202. *Ductus sorte.* Val ex historiis hic habuit; interemto enim Neptuni sacerdote, ex aliis, ut mos erat, sacerdotibus Laocoon, qui Apollinis Thymbraei erat, sorte obtingente, Neptuni sacra curavit, ut narrat Serv. ex Euphorione; vel unum sacerdotii adipiscendi modum e pluribus posuit, ut poëta. Quod autem in his adiunctis paullo copiosior est, ex eo artem poëtae agnosce; facit enim exspectationem. — *aras sollemnes* dixit docte, ad quas sollemne sacrificium parabatur; ut *sollemnis Circus*, in quo sollemnes ludi habentur, Ovid. V. Fast. 597: *sollemnia theatra*, I. Art. 133: *campus sollemnis*, Claudian. de VI Cons. Hon. 5. — Ceterum, quod in prima statim Troiani exsultatione de sacro, Neptuno faciendo, cogitasse feruntur, mirum videri potest. Sed Neptunus cum Apolline Troiae tutelae est habitus; etsi Homerus solum Apollinem memorat Illi itaque, soluta obsidione, sacra parantur χαριστήρια, et quidem in ipso litore, ut et ap. Hygin. 135, *ut sacrum faceret Neptuno ad litus*; et sic apud Homerum Neptuno sacra fiunt. — 203-209 Ornatissimus locus. — *incumbunt pelago*, praeclare, pro innatant, sed cum significatione magnitudinis. — *iubae sanguineae*, φόνιαι, rubentes (hydrorum; nam hoc genus intelligendum) barbae seu comae. Ap. Homer. Il. β, 308, δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. — *exsuperant undas*, eminent supra mare. (Restituendum est e codicum consensu *superant*. W.) — *legit pontum* egregie de vestigiis incessus lenis vel tractus in superficie. — *sinuantque immensa volumine terga*, h. e. pars posterior serpentum sinuatur in immensum volumen, spiram, arcum.

Ardentisque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora;
Diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
Laocoonta petunt. Et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus;
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et iam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit quum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.

— 209-211. Etiam haec valde ornata; *orva* pro littore. — *suffecti oculos* s. oculis suffusis sanguine, rubentibus et ardentibus. *ora sibila* (sibilantia), ut Ge III, 421, *colla sibila*, συρίζοντα. cf. Hesiod. Θ, 826. Sc. 235. De hoc ipso serpente, de quo noster loquitur, Quintus XII, 456, *ἐπεσμαράγησε δὲ πόντος Νισσομένων, καὶ κῦμα διίστατο· τοὶ δ' ἐφέροντο, Αἰνὸν λιχμώοντες* (*Sibila* lambebant *linguis vibrantibus*, mobilibus, *ora* noster ornatius). Ceterum similia de ingentium draconum allapsu plura sunt poëtarum loca (cf. Cerda), v. c. de draconibus ab Hercule puero, et a Cadmo interemtis, comparanda illa quidem non sine fructu, si otio abundes, ita tamen, ut iudicium in cognoscendo rerum delectu, varietate narrationis et suavitate acuas, non, ut inanem lectionis copiam ostentes, ieiunamque inde verborum rerumque similium copiam memoria comprehendas. Ex Virgilio hausere Manil. V, 580 sqq. Ov. IV Met. 688 sqq.: Val. Fl. II, 497 sqq.: Silius II, 584 sqq. in primis VI, 149 sqq.: Petron. c. 89, v. 29 sqq. de eodem monstro, de quo noster agit. Adde Statium V Theb. 506 sqq. — 212. *Agmine certo*, exquisita latinitate pro: uterque simul destinato in eum lapsu. — 215. *Implicat*, circumdat spiris seu nodis ac voluminibus. *morsu depascitur*, ἐπινέμεται, proprie de eo, qui devorat (sic poëtae, *morsu lacerare, consumere*); h. l. ornate pro, mordet; neque aliter intelligendus Lycophronis παιδοβρὼς Πόρκης. — *tela ferentem*, cum telo in manu approperantem. — *bis circumdati collo squamea terga*, cum corpus et collum eius, h. e. omnino superiorem corporis partem, tractibus corporum suorum bis circumdedissent, super eius caput eminent, emicant capitibus suis. — 220-224. Pro serpentibus docte *nodos* ponit; et egregie ad horrorem facit vers. 221, quod *vittas*, in-

At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, saevaeque petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibusque deae, clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Laeserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divae
Numina conclamant.
Dividimus muros, et moenia pandimus urbis;
Adcingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subiiciunt lapsus, et stuppea vincula collo

fulas sacerdotis, narrat. — 224. *incertam securim* non satis certo et valido ictu depressam. Imitatio Senecae Agam. 777, *cervice taurus vulnus incertum ferens*, et alia apud Silium, V, 64. 65. Sapienter autem bove non quacunque, sed, ut dignitatem res haberet, bove victima in comparatione usus est; quod in sacro Neptuni Heliconii iam fecerat Homerus loco, quem ante oculos noster habuit, Il. υ, 403. 404. — 225. *Lapsu effugiunt* ornate pro labuntur, serpunt, ne *lapsu* nude stare putes. *H.* Si recte intelligo, dicere Heynius voluit, *lapsu*, verbo *effugiunt* adiectum, genus motus serpentibus proprium (cf. VII, 349) designans, ornat. Diversum dicendi genus est, ubi ablativus substantivi adiectivo adiuncti cum verbo motus copulatur, ita ut adverbium vulgare vitetur. Valer. Fl. I 686: *Ecce autem molli zephyros descendere lapsu Adspiciunt* h. e. molliter, leniter descendere. Et Valer. Fl. I, 91: *Accepere deae, celerique per aethera lapsu diversas petiere vias* h. e. celeriter petiere. Add. Horat. Od. II, 10, 10. *W. delubra ad summa*, Minervae templum in arce summa. Minerva h. l. *saeva*, irata Troianis. At Palladium ex arce abreptum supra vidimus v. 164. unde ergo h. l. Palladis signum? dicendum scilicet, fuisse aliud ac diversum ab illo arcanae religionis Palladio. — *sub pedibus*, h. e. inter pedes, et post clipeum. Egregie hoc a poëta adumbratum est ea, quod Palladis signa (ξόανα) interdum draconem pedibus adporrectum habent. — 228-232. *Scelus expendisse*, exquisite, poenas sceleris, sacrilegii, in equum, Minervae donum, commissi persolvisse meritas. — *tergum*, v. sup. ad v. 50, ubi *latus* et *alvum* dixerat; at variavit, ut poëta. *ad sedes*, deae, h. e. templum, quod in arce erat *simulacrum*, Homericum μέγ' ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον Odyss. θ, 509. — *orandaque divae Numina*, numen eius exorandum, placandum. — 234-237. *Dividimus muros*, exquisite pro dissolvere et dirumpere, ut aditus fiat, aut, si de porta accipitur, ut latius pateat. Nam de porta Scaea agitur,

Intendunt: scandit fatalis machina muros,
Feta armis: pueri circum innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent:
Illa subit, mediaeque minans inlabitur urbi.
O patria, o divom domus Ilium, et incluta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.

a qua non longe stabat equus; ἐν πύλαις, ut Eurip. Troad, 525. Post muros *moenia* h. l. proprio significatu, ut aedificia intra muros sint. — *accingunt* se, ut 229 *insinuat* et innumera ex poëtarum more. *rotarum lapsus* egregia pro simplici *rotas*, quae *labentes* dicuntur poëtis quando volvuntur; sic et *intendunt* exquisitius quam illigant, innectunt. cf. IV, 506. (cf. Not ad Ge. IV, 399. *W.*) *collo*, equi parti anteriori. Ceterum poëtam ad thensas Romanorum suorum sacramque pompam respexisse, non improbabile est. — 237-240. *Scandit muros*, h. e. transscendit: maior imago, quam si portam *intrat*, quae, murorum impositorum et attingentium parte deiecta, erat latior facta; conf. inf. VI, 514. 515. — *machina fatalis*, exitium fatale Troianis afferens, et *feta armis*, plena viris armatis; ut iam ἐγκύμον' ἵππον τευχέων ap. Euripidem Troad. 11, h. e. ἔνοπλον, ut ibid. v. 524; supra 20, *uterum* dixerat. *gravis* inf. IV, 516, *armatum peditem gravis adtulit alvo*. Locus autem ex Ennianis expressus ap. Macrob. VI, 2: *Nam maximo Saltu superavit gravidus armateis equus — Qui suo partu ardua perdat Pergama.* — 239. *sacra canunt*, h. e. hymnos, quemadmodum alias apud poëtas: *canere dulce, ferale*. H. (*Canere sacra* dicitur, ut *canere querelam* Ge. I, 378. Neque *sacra* instar adverbii hic positum est; quamquam hic usus adiectivorum neutrius generis negari nequit. Ecl. III, 63, *Suave rubens hyacinthus*. Ge. III, 499, *Et pedē terram Crebra ferit*. At Ge. II, 275, *Densa sere* pro densas vites sere accipiendum puto. *W.*) Hic, et in toto loco, manifesta Euripidei chori vestigia Troad. 526 sqq. — *mediae urbi*; omnia media dicuntur, quae post initia sunt, h. l. *urbs media* est tota urbs intra muros; etsi vere per mediam urbem ad arcem ductus est equus, ut Palladis in templo collocaretur. conf. Eurip. l. c. 540. 541. et Odyss. ϑ, 504. *minans* simpl. ad altitudinem refer. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur. cf. Aen. IV, 88. et Serv. Melius autem iungitur *illabitur urbi mediae, minans*, quam *minans mediae urbi*, quod tenuius. — 241-243. *divum domus*, incertum esse potest, quo sensu dixerit poëta. Proprie tamen urbs ita appellanda propter augusta templa et religiones; et ex persona pii Aeneae haec acceptio est convenientissima. Ceterum v. 241 totus Ennianus esse fertur apud Servium. Vs. 242 ad omina pertinet, quae putide exsequitur Quintus Cal. XII, v. 503 sqq.

Instamus tamen inmemores caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei iussu non umquam credita Teucris.
Nos delubra deum miseri; quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea coelum, et ruit oceano Nox,
Involvens umbra magna terramque polumque,
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
Conticuere; sopor fessos conplectitur artus.
Et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitae per amica silentia lunae,

Expressus e nostro Senecae Agam v. 628 sqq. — 244. *Instamus tamen.* Quintus Cal. XII, 427, οἱ δ' ἅμα πάντες Εἷλκον ἐπιβρίσαντες etc. *inmemores* h. l. improvidi, incogitantes (cf. eund. v. 512 seqq.), quippe quos monuerant dii tali omine, nec tamen Troiani eorum monitum intellexere. — *monstrum infelix* praeclare de equo portentosae magnitudinis, qui exitium urbi erat allaturus. Sic Ciceroni *fatale prodigium portentumque* pro pernicioso homine. — 246. 247. De Cassandra vate, cui ne tunc quidem creditum et fides habita, copiosius Quintus Cal. XII, 525 sqq.: *dei iussu*, Apollonis, cuius amores illa eluserat. res nota. — 248. 249. *Velare* proprium hac in re, suspensis super templorum postibus coronis ac sertis, etiam frondibus, infulisque. Traduxit verbum aliis locis poëta ad victimas vel sacerdotes, supplices, alia, ubi coronae vel infulae ac vittae usus est. — 250-253. *Vertitur coelum*: ea vulgari persuasione, coelum singulis noctibus circumagi. *ruit* exquisite pro venit, surgit. *umbra magna*, v. ad Ge. II, 338. — Myrmidones; pro his dixit *Myrmidonum dolos*, quam ingeniose adiectum et vere! fusi *per moenia* h. l. est per urbem dispersi. — *sopor complectitur artus.* Non moratur poëta in comissationibus Troianorum, quas attingit tantum v. 265. At vide ineptias Quinti Cal. XIII pr.

254. 255. *Phalanx* docte pro classe. (Non magnopere placet pedestris iunctura: classis, navibus instructis, it a Tenedo. Et eiusmodi usus vocabuli *phalanx* nullo est comprobatus exemplo. Malim igitur *phalanx* accipi pro exercitus, agmen, ut VI, 489. Constructio *ire navibus* est legitima, ut *rate venire* Ovid. Fast. I, 233. et *proficisci navibus* Liv. 25, 27. *W.*) — *tacitae per amica silentia lunae* ornate pro noctu. *Silentia noctis* saepe apud poëtas; eadem *tacita*, *silens*, *taciturna*. Nunc Virgilius *silentia* ad *lunam* transtulit; quod magis etiam poëticum; cumque *silentia lunae* per se dici recte possint pro *nocte*, sive luna fulgeat sive lateat, poëta tamen versu 340 *oblati per lunam* satis de-

Litora nota petens; flammas quum regia puppis
Extulerat, fatisque deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras
Reddit equus, laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Vlixes,
Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Caeduntur vigiles, portisque patentibus omnis
Adcipiunt socios, atque agmina conscia iungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris

clarasse videtur, se *lunam* cum ratione posuisse, adoptata eorum opinione, qui Troiam plenilunio excisam tradiderant. v. Vet. Schol. Euripideae Hecub. 913. et Petron. 89, 54. 55, *amica s.*, h. e. grata et faventia insidiis Achivorum. — 256. Fax sublata signum profectionis ex nav praetoria; nunc reditus versus Troianum litus. — 257. *fata deum* ex more, et pro *diis iniquis* fata iniqua dixit, sc. Troianis infesta. *defensus*, servatus Sinon a Troianis. *Danaos et claustra* (in latere fores) *laxat*, solito more, uno verbo duobus nominibus accommodato, proprie diversis; aperit et Danaos emittit. *H.* Consecutionem temporum *ibat — quum extulerat et laxat* iustam et exquisitam esse pro vulgari: ibat, quum, flammis e regia puppe elatis, laxat (Tac. Hist. I, 29, *Galba fatigabat deos, quum rumor affertur*), neque copulam *que* abesse posse, animadvertes. *W.* — 260 *se promunt*, prodeunt; ἱππόθεν ἐκχύμενοι, κοῖλον λόχον ἐκπρολιπόντες Odyss. Θ, 515. *Thessandrus*, s. Thessander, Polynicis et Argiae f. De hoc et *Acamante*, altero Thesei filiorum et Demophoontis fratre, v. Intpr. ad Hygin. f. 108, et h. l. Heins., de ceteris saltem Servium. *Demissum lapsi per funem*. h. e. delapsi fune demisso; ex historia hoc acceperat; at egregie ad magnitudinem equi declarandam accommodavit. Itaque emphasin Quintil. agnovit Inst. VIII, 3, 84, ubi v. not. *primusque Machaon* intelligo, qui primus, inter primos, egressus est. Argutantur in hoc iam veteres. Vide Sext. Aurel. Victor. O. G. Rom. c. 4. *doli fabricator*. Sic δόλον pro equo ad insidias facto Homer. Odyss. Θ, 494. *H. agmina iungunt*, h. e. agminibus se admiscent. conf. Not. ad IV, 142. *W.*

268 sqq. Locus, cui similes e pluribus poëtis excitari possint, quoties per somnum species obiicitur, adumbratus videtur ex Il. ψ, 62 sqq, ubi Patrocli umbra Achilli apparet. Virgilium plane expressit Statius V Theb. 265 sqq. et totum locum, qui

Incipit, et dono divom gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,
Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes traiectus lora tumentis.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis,
Squalentem barbam, et concretos sanguine crinis,
Volneraque illa gerens, quae circum plurima muros
Adcepit patrios! Vltro flens ipse videbar
Conpellare virum, et maestas expromere voces:
O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
Quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris

sequitur, Seneca Troad. 438 sqq. *mortalibus aegris*, sane ut alias *miseris*, οἰζυροῖς, πολυπόνοις, proprie tamen infirmis. — *serpit*, pro venit, ornate, quia latenter membris infunditur. — 271. *visus adesse*, adstare, sic ut quondam visus erat, cum raptabatur (Melius: raptatus erat. *W.*); *raptatus*, v. sup. I, 483. — *ater* plus quam respersus, inquinatus. cf. versus Homericos Iliad. χ, 401 sqq. (foeditas adspectus magis notatur adiecto *cruento*, quam vocabulo *ater*, h. e. tectus. cf. Not. ad XII, 450. *W.*) *tumentes*: οἰδᾷν similiter in fabula Oedipodis.

274—279. Nobiles versus ex eo loco ducti, qui magnos adfectus habere solet, fortunae pristinae et praesentis comparatione. Versum 274 Ennii esse Servius docuit. *qui redit*, pro qualis redibat, paullo insolentius; et inf. 279 *accepit* pro acceperat; graeca, saltem Homerica, structura. *exuvias A.*, arma Achillea, Patroclo detracta. Il. ρ, 194. — *Danaum puppibus*, in naves Achivorum. Respicit pugnam ad naves Graecorum Il. ν, sqq. et π, 122. τοὶ δ' ἔμβαλον ἀκάματον πῦρ Νηῒ θοῇ — *concretos sanguine crines*, foedum quidem, sed quod horrorem non minus quam miserationem facere queat. Porro *vulnera* omnino in pugnis cum Achivis factis accepta interpretabar; nunc intelligo, haec non convenire cum ceteris, quae miserationem faciunt, meliusque referri ad τὸ αἰκίζεσθαι, *vulneribus foedatum cum sit corpus caesi Hectoris ab accurrentibus Achivis*, vid. Iliad. χ, 369—375; simulque ad laniationes tracti circa muros corporis; quandoquidem adiectum, *circum muros patrios*. H. *gerens* ad verba *quantum mutatus erat* referendum est. *W.* — 281-286. Quasi immemor caedis Hectoris, eum obiurgat, quod tam diu abfuerit, et nunc demum ad auxilium Troianis ferendum adveniat. — Etiam in his Ennium ante oculos habuit, cuius versus ap. Macrob. VI, 2. *O*

Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi adspicimus! quae causa indigna serenos
Foedavit voltus? aut cur haec volnera cerno?
Ille nihil; nec me quaerentem vana moratur;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens:
Heu! fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
Sat patriae Priamoque datum. Si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra suosque tibi commendat Troia Penatis;
Hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
Magna pererrato statues quae denique ponto.
Sic ait; et manibus vittas Vestamque potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

lux Troiae, germane Hector! Quid ita cum tuo lacerato Corpore miser? aut, qui te sic Respectantium Tractavere nobis? Lux autem non ad gloriam referendum, sed de *salute* accipiendum, si quidem ex Homerico φάος expressum. *ut t. p.*, h. e. ὡς, qui, quomodo. (Vide an lingua Latina iungi postulet *ut defessi*, h. e. quantis cladibus exhausti. Nam si quis iungere malit *ut te adspicimus*, h. e. ut adfectum te adspicimus, et ad sequentia referre, ei vereor ne verba *post multa — defessi* pro otiosis habenda sint. *W.*) — *defessi* cladibus, ut eleganter poëtae, v. c. Horat. II, Carm. 4, 11, *Tradidit fessis leviora tolli Pergama Graiis* — *serenos foedavit v.*, quoniam et *foeda tempestas* proprie dicitur. *H.* 287. *Ille nihil* ad haec respondit, quae interrogata erant. *W.* — 290. *Ruit alto a culmine Troia* (Etiam inf. v. 603) ex Homerico, quod saepius occurrit, κατ' ἄκρης. Ad 291. 292. cf. Inf. XI, 288. 289. Habet patria et Priamus omnia, quae a te ad ipsum defendendum fieri ac praestari potuerunt. *etiam hac* δεικτικῶς, Hectoris manu, h. e. mea.

293. Penates sunt publici, dii Troiae patrii, urbis tutela. De forma eorum ac specie v. lib. III, 148. 173. 174. — *Sacra* et *Penates* possunt pro pro eadem re haberi: ut illa, quibus generis notio inest, declarentur per hos. Sic saepe *sacra* universe de deorum simulacris, etiam de his ipsis Penatibus; v. c. Ovid. Fast. I, 527. Mox tamen v. 296. 297. *vittas Vestamque et ignem sacrum* memorat, quae omnia cum Penatibus asportavit; haec igitur per *sacra* declarare potuit. (Infr. 320, *sacra victosque deos* eadem ratione iunguntur. *W.*) *Vittas* religiose posuit, cum *Vesta vittata* aut *cum vittis* dicenda esset. Sup. v. 168 de Pallade: *Virgineas ausi divae*

Diverso interea miscentur moenia luctu;
Et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Adscensu supero, atque adrectis auribus adsto;
In segetem veluti quum flamma, furentibus Austris,
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata laeta boumque labores,
Praecipitesque trahit silvas, stupet inscius alto
Adcipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiae. Iam Deiphobi dedit ampla ruinam,

contingere vittas. Visus autem est Hector ex ipsa Vestae aede simulacrum deae cum igne sacro efferre. Quo vero loco Penates positi fuerint, poëta non docuit. — *Fatorum comites* quanto potentius, quam *errorum, viae, casuum! Moenia,* int. urbem Lavinium. *magna* dixit respectu Romae inde oriundae; ut et III, 159. *H.* De *adyt. penet.* vid. Not. ad Ge. I, 379. *W.*

298-301. Interea *urbs miscetur luctu,* h. e. in urbe miscetur (cf. II, 486, et IV, 160, et ibi Not. *W.*) *luctus,* h. e. eiulatus, clamor (mox v. 301 *sonitus*), *diversus,* e diversis urbis partibus. *domus secreta recessit,* ornate, pro erat secreta, remotior a litore et porta Scaea, eaque parte, qua Achivi urbem ingressi erant. Statii imitatio Theb. V, 242: *etsi lata recessit Vrbe domus.* — 302-308. *Adscensu supero,* pro adscendo, ornate, in re tenui. In his: *arrectis auribus adsto,* stuporem simul cogita. Iungendum enim *arrigo aures,* — *veluti* — *stupet pastor accipiens sonitum.* Quae sequitur comparatio duplex, adumbrata est ex Il. β, 455, 456; λ, 155 sqq.: et Il. δ, 452-455: adde ε, 87 sq: λ, 492 sqq.: Lucret. I, 282-290. Conf. inf. 496 sq.: Aen. XII, 523 sqq. et X, 405 sqq. Argutantur in comparationis locis Macrob. Scalig. Cerda. Dicendum, poëtam Homeri inventa egregie Latine reddidisse et ornasse. Nisi forte in hoc reprehendendus videri potest, quod *ex Aeneae narrantis persona* talis comparatio non satis commode intexta sit. Sed illius narrantis recordationem suavitas narrationis iamdudum audientium animis excussit. *furentibus Austris,* dicit ut poëta, pro ventis flantibus. *torrens,* χείμαῤῥος, *rapidus,* quippe auctus, *montano flumine,* aquarum colluvie e montibus — 308. Iliad. δ, 455: Τῶν δέ τε τηλόσε δοῦπον ἐν οὔρεσιν ἔκλυε ποιμήν. — 309-313. *Tum vero manifesta fides* ornate, uti *rebus fides fieri* dicitur eventu: manifesta iam res erat. — *Deiphobi* domus prima incensa; duxerat is Helenam post Paridis mortem, ut iam Servius; cf. Quint. Cal. XIII, 354 sqq. Odyss. θ,

Volcano superante, domus; iam proximus ardet
Vcalegon; Sigea igni freta late relucent;
Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
Arma amens capio; nec sat rationis in armis;
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi. Furor iraque mentem
Praecipitant; pulcrumque mori succurrit in armis.
  Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
Sacra manu victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:

517 sqq, qui locus fundus fabulae:— proxima Vcalegontis, qui e principibus erat et in consilio Priami Il. γ, 148. *H.* Imitationem manifestam vid. apud Iuvenal. III, 198: *Iam poscit aquam, iam frivola transfert Vcalegon*, qui hoc nomine hominem nobilem notavit. Ibidem 201 *ultimus ardebit* usurpatum, ut h. l. *Vcalegon ardet* h. e. aedes hominis. *W.* — *Sigea freta relucent*, prospicienti ex urbe per tenebras. cf. Quint. ibidem 464 sqq. *lata* cum dilectu h. l. positum; nam late relucet mare circa Sigeum promontorium. Denique *turbarum clangor*, Euripidis et Tragicorum exemplo, memoratur; etsi Iliacis temporibus nondum fuere tuba et lituus. — 314-317. *Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis*, nec mihi satis ipsi constabat, quid et quantum his armis profuturus essem captae et incensae iam urbi. — *ardent animi*, ardeo, hic unus impetus erat, *glomerare manum bello*, colligere milites ad pugnam, et cum iis (*cum sociis*) in arcem ad regem concurrere. — 317. et illa una cogitatio animum subit, quam pulchrum sit, fortiter pugnando mori, Sic Ge. IV, 218: *pulcramque petunt per volnera mortem*.

318-321. Panthus, Πάνθοος, Πάνθους, sacerdos Apollinis, cuius templum erat in arce. Videtur Panthi Othryos f. persona ducta ex Iliad. o, 522, ubi Apollo Panthi filium, Polydamantem, tuetur. Adde inf. vers. 430. *Sacra deosque*, h. e. simulacrum Apollinis; uti vers. 293: *Sacra suosque — Penates*. Ponunt autem poëtae primum continens utpote latioris significatus. Non tamen ignoro, vasa et utensilia sacra ab aliis intelligi. At *victos* quam invidiose! Deorum autem simulacrum in excidio templi et urbis ex more secum ferre et servare studet sacerdos, ut Aeneas Penates, ne in hostium potestatem veniant. Nota res est, sed monenda. *trahit* cum dilectu positum producit. *ad limina*, domum Aeneae. — 322. Optimum factu, ut *arcem* pro perfugio accipias; quo confugi-

Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. Fuimus Troes; fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum. Ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in moenibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis unquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi proelia tentant
Portarum vigiles, et caeco Marte resistunt.
Talibus Othryadae dictis et numine divom
In flammas et in arma feror, quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
Addunt se socios Rhipeus, et maxumus armis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque,
Et lateri adglomerant nostro, iuvenisque Coroebus

mus? — 324 sq. Admirabilis oratio, gravitatis et doloris plena, et ea quidem sacerdotis Apollinis, et in tali rerum conditione! Euripidis illam Troad. 585 respexisse poëtam volunt: Πρίν ποτ' ἦμεν. Βέβακεν ὄλβος. Βέβακε Τροία. *ineluctabile*; Euripideum fere convenit: τύχα, τύχα δυσπάλαιστος ἥκει Alcest. 907. — 326. *Ferus Iupiter*, ut alias *saevus*, h. e. iratus, crudelis, *omnia Argos transtulit*, Argivis victoriam et rerum summam permisit, Troia nunc eversa. — 328-335. *Mediis in moenibus*, in media urbe; nam in arce. cf. 240. 252. — *incendia miscet*, plus, quam promiscue, passim, facit. Ita *miscere caedes*. *victor* est effector propositi. — 330. *alii*, — *millia quot*, h. e. tot millibus, quot eorum etc. pro vulg. reliqui omnes. *portis bipatentibus*, variatum pro simplici, patentes, apertae. Intelligendae autem portae Scaeae. cf. sup. 266: *portisque patentibus omnes Accipiunt socios*. — *Obsedere oppositi* ornate et hoc adiectum. *stat — stricta* pro vulgari stricta est; *stat*, quippe sublatus et erectus ensis. — *caeco Marte*, nocturno proelio, in quo cerni ac discerni hostis nequit. — 336-338. *Numine divum*, tamquam a deo aliquo actus — in medium incendium et pugnas ruit Aeneas. *Erinnys*, quae ante *Furor*, h. e. animi impetus, ardor pugnandi. *H.* Hunc pugnandi ardorem suum *tristem* vocare non convenit heroi: *Erinnys* dea esse videtur, ad caedem instigans; hinc *tristis*, utpote funerum et luctus causa. *W.* — 341-346. *Adglomerant*,

Mygdonides. Illis ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat.
Infelix, qui non sponsae praecepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in proelia vidi,
Incipio super his: Iuvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi (quae sit rebus fortuna, videtis:
Excessere omnes, adytis arisque relictis,
Di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensae:) moriamur, et in media arma ruamus.

docte, se adiungunt. Sup. 315 erat *glomerare manum*, colligere manum, sociare. Suaviter rerum miserabilis facies distinguitur episodio brevi de Coroebo Mygdonis filio, conficto illo ex Il. ν, 363 de Othryoneo. *H.* Si quid video, distinguendum: *Addunt se socios Rhipeus et maxumus armis Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque, et lateri adglomerant nostro*, ut quatuor viri *Rhipeus, Epytus, Hypanis* et *Dymas* se socios addant, utque pronomen *se* ad verbum *adglomerant* trahi possit. cf. XII, 457. Yt enim alia verba reciproce poni scio, ita nusquam *adglomerare* sic usurpatum legi. Nec positura nominum *Hypanisque, Dymasque* post participium *oblati* obstat, quominus illa pariter ac *Rhipeus* et *Epytus*, pro subiectis habita, ad verbum *addunt* trahantur. Eadem prorsus est nominum propriorum collocatio 260-263. *W.* — 340. *Oblati per lunam.* Agniti per lunae splendorem. *S.* — 343. *Venerat*, scilicet Coroebus. — *gener* autem h. l. spe. — *praecepta* h. l. sunt monita vatis a deo actae, scil. ne Troianorum cladi ipse tamquam pars accederet, neve suas nuptias speraret.

347-354. *Audere in proelia* exquisite, cum audacia procedere in pugnam. *H.* *audere* absolute dicitur pro audacia accendi. Tac. Hist. II, 25, *rursus ausi*. W. — *super his*, simpl. pro post haec, inde. Quae sequuntur, sic ordinare iuvat: O iuvenes, frustra fortes, *si vobis cupido certa est, sequi*, sequendi, *audentem extrema*, h. e. aliquem, qui extrema mortis pericula adire decrevit, sequimini me; agedum! moriamur, et in media arma ruamus; nam videtis, quae sit rerum fortuna et conditio: videtis, deos tutelares ac praesides Troiae nos plane deseruisse; *succurritis urbi Incensae!* sero ad patriam defendendam properatis; quippe *iam captam et incensam.* Nihil superest, quam honeste mori. Moriamur, etc. — v. 351 ex veteris religionis persuasione interpretandus, qua urbes captae vel capiendae a diis deseri credebantur. Euripidis locum e Troad. 23 iam Macrob. V, cap. extr. comparavit. cf. Tryphiod. v. 496. 497. Hinc evocatio

Vna salus victis nullam sperare salutem.
Sic animis iuvenum furor additus. Inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos inproba ventris
Exegit caecos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostis
Vadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
Vrbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis aequare labores?
Vrbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum
Limina. Nec soli poenas dant sanguine Teucri;
Quondam etiam victis redit in praecordia virtus,

deorum, de qua h. l. Servius. — 354. *Vna salus*, int. honestam mortem, qua se ab hostium potestate liberent. — 355. *Furor additus*, inflammati illi sunt. Statius V Theb 33: *O miserae, quibus hic furor additus.* — 355-360. Homerus comparatione luporum saepe utitur, v. c. Il. λ, 72: οἱ δὲ, λύκοι ὥς, Θῦνον, *lupi raptores* ex epitheto σίνται, Il. π, 353 natum videtur; et π, 56: λύκοι ὥς, Ὠμοφάγοι, item Odyss. ζ, 133 de leone: κέλεται δέ ἑ γαστὴρ, Μήλων πειρήσοντα — ἐλθεῖν, — *quos improba* (magna) *ventris Exegit* (egit, quia prodeunt ex latebris) *caecos rabies*; quantum ornatius! ut etiam reliqua: *atra in nebula*, ex observatione sagacitatis in talibus animantibus. Sic Apollon. II, 124: ἤματι χειμερίῳ lupos praedari facit, et Homerus Βάν ῥ' ἴμεν, ὥστε λέοντε δύω, διὰ νύκτα μέλαιναν Αμ φόνον, ἄν νέκυας, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα (*per tela, per hostes*) Il. κ. 297. 298. — Comparatio autem tantum ad impetum et rabiem irruentium referenda: nil amplius. *Vadimus* impetum et furorem notat verbum in hoc contexto; ut et alibi ἔρχεσθαι, *ire*. *Nox circumvolat*, quippe alata inf. VIII, 369. Sic Somnus, Somnia. v. ad Tibull. II, 1, 89. *cava umbra*: quatenus ipsi ea circumdantur, quasi tecti; puto equidem. — 361. Odyss. γ, 113: τίς κεν ἐκεῖνα Πάντα γε μυθήσαιτο καταθνητῶν ἀνθρώπων, imitatus Silius V, 421 sq. et II, 630 sqq., ubi plura in Sagunto eversa ex altero Aeneidis libro petita sunt. Sic illa mox 363, quae inter eximia loca equidem ponere soleo, *Vrbs antiqua ruit* belle translata sunt ibidem vers. 654 sqq. — 364. *Inertia corpora*, possunt esse sine vita et motu: malim tamen accipere pro corporibus inertium hominum dictum, h. e. imbellium, senum, infantum, feminarum; ut pecora inf. IV, 158. — Mox *poenas dant* pro caeduntur, moriuntur, ut Serv. bene. — 367. Sententia eadem, aliter tamen expressa, Iliad. ξ, 480, 481. —

Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se, Danaum magna comitante caterva,
Androgeus obfert nobis, socia agmina credens
Inscius; atque ultro verbis conpellat amicis:
Festinate, viri. Nam quae tam sera moratur
Segnities? Alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis!
Dixit; et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit, medios delapsus in hostis.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Adtollentem iras, et caerula colla tumentem:
Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.
Inruimus, densis et circumfundimur armis:
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus; adspirat primo fortuna labori.

368. *Crudelis luctus*, ut *saevus dolor*, qui in nos saevit. *plurima mortis imago*, h. e. *ubique* caedes facta cernitur; passim caesorum cadavera proiecta. Magis hoc accommodatum antecedentibus, quam varias caedis formas et genera intelligere.

370. *Androgeus* alibi non occurrit in Troicis. Pomponius Sabinus: *miles Menesthei, ducis Athenarum*; nescio, unde habeat. Diversus est Minois filius VI, 20. — 373. *Nam quae*, quae tandem, quaenam. cf. Ge. IV, 445. — 374. *Rapiunt feruntque*, ἄγουσι καὶ φέρουσι, ut notum. *sera*, quae seros facit, id est, tardos. — *Responsa non fida satis*, quibus fides haberi non potest, quae fidem non faciunt, adeoque suspecta. Respexit versum Statius II Theb, 535-537. *sensit delapsus*, ᾔσθετ' ἐμπεσών, ut notum, intellexit se in hostes incidisse. — 379-381. Comparatio ab Homero petita, sed variata Il. γ, 33 sqq. Hinc alii certatim. Propius ad Homerum affert Iuven. I, 43 notum versum: *Palleat, ut nudis pressit qui calcibus anguem.* — *humi nitens*, pedem figens. — *attollentem iras*, h. e. caput iratum, adeoque erigentem se vel caput prae ira et rabie. III Ge. 421: *tollentemque minas et sibila colla tumentem. H.* — De verbo *attollentem* cf. Not. ad XII, 4. Video 386 *animis* ad Coroebum referri, et verti, quasi esset: fortitudine accensum laetatum illum esse successu. Cui interpretationi Latinitas repugnat; et ne construantur verba *exsultat animo successu*, coniunctio *que* impedit;

Atque hic successu exsultans animisque Coroebus:
O socii, qua prima, inquit, Fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur;
Mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus. Dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum adcommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque iuventus
Laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus inmixti Danais haud numine nostro,
Multaque per caecam congressi proelia noctem
Conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad navis, et litora cursu
Fida petunt; pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!

quamquam de eo, qui immoderate gaudet, *exsultare animis* XI, 494 dicitur. *Animi* referendum ad fortitudinem sociorum. Successu et virtute sociorum effertur Coroebus. *W.* 388. *Qua ostendit se dextra;* Fortuna se *dextram*, faventem ac propitiam, ostendit. — 389. *Insignia* nimis fortasse argute de clipeorum insignibus ac sculpturis vel de galeis et crista accipiunt. Enimvero poëtarum ratione vel ipsi *clipei* sunt *insignia*, quatenus Danai his ipsis insigniuntur, ut mox *clipei insigne*; vel, ut malim, omnino arma, quibus dignosci poterant. *H.* De *insignibus*, quo vocabulo *galeae* praecipue notantur, vide interpretes ad Caes. B. G. I, 22: *Id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse.* Add. infr. 412: *Graiarum errore iubarum.* Tacitus Hist. I, 38 f. *insignia* militum memorans, illa *galeas* et *scuta* esse notat. *W.* — 390. *Dolus, an virtus* sit, adhibeatur. (*Deinde*, ut εἶτα, participiis subiicitur, vid. Herm. ad Viger. p. 772. *W.*) Mox *comantem galeam*, ἵππουριν — et *clipeum induitur*, ἐνεδύσατο, loro super humeros iniecto et inserta manu ansae, ὀχάνῳ. cf. inf. 671. 672. — 395. *Spoliis recentibus*, exquisitius quam novis, aliis, quam quae habuerant, armis. — 396. *Haud numine nostro*, h. e. averso, nobis non propitio. *At si — Audiat aversa non meus aure deus* Tibull. III, 3, 28, ubi vide not. Mox v. 402: *invitis divis*, ἀέκητι θεῶν, *nox caeca*, in qua nihil cerni potest, ut iam supra. — 401. *Scandunt rursus equum.* Fortasse dictum nolis a poëta; nimis enim portentosum hoc (et inverisimile. *T.*), sed *formidine turpi* adiecit. — 402. Diis aversis, nulla in re, ne secundo

Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
Ad coelum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
Et sese medium iniecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
Armorum facie et Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
Vndique conlecti invadunt; acerrimus Aiax,
Et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis:
Adversi rupto ceu quondam turbine venti

quidem rerum successu confidere licet.

403-406. Vim Cassandrae ab Aiace Oilei f. coram Pallade illatam esse, vulgo memorant. Sed et alii poëtae veteres abstractam tantum ab Aiace e Minervae sacro Cassandram narrasse videntur, quos sequitur Dictys V, 12. Nam ad ipsam vim illatam ab Aiace vel inferendam verbum *trahebatur*, etsi hoc, ut ἕλκεσθαι, eo sensu dictum occurrit, h. l. referre, vetant, arbitror, reliqua. Quamquam non nescio Eurip. Troad: 69, 70: οὐκ οἶσθ' ὑβρισθεῖσάν με καὶ ναοὺς ἐμούς; Οἶδ' ἡνίκ' Αἴας εἷλκε Κασσάνδραν βίᾳ. Putanda est Cassandra confugisse ad templum Minervae, supplex deae facta ἱκετεύουσα, unde nunc ea abstrahitur et captiva abducitur. Etiam argumentum frequens priscae artis apud Pausaniam X, 26, et Plinium, et adhuc in gemmia est Cassandra ab milite prensa vel abstracta. — *ardentia*, ira, pudore erepto. *arcebant*, antique, continebant, coërcebant, εἶργον. — Versus 405. 406 ante oculos habuit Ov. Met. XIII, 410. 411: *tractata comis antistita Phoebi Non profecturas tendebat ad aethera palmas.* — 400. *Densis armis*, vel densatis, densis ordinibus, denso agmine. (Ad constructionem compara Aen. III, 222: *Irruimus ferro.* W.) — 410. *Delubrum* int. Minervae, ex quo Cassandra erat abducta. cf. v. 425. Erat autem illud in acropoli; ad hanc igitur iam pervenerat Aeneas, mediam per urbem; v. 359. — 412. Quod arma, quae induerant, graeca erant, et cristae graecae. — 413. *Gemitu*, h. e. dolore, *atque ira ereptae virginis*, propter Cassandram sibi a Coroebo ceterisque ereptam, *invadunt undique, collecti.* Aiax est idem ille, qui Cassandram e templo abstraxerat, Oilei f. Mox *gemini Atridae* δισσοὶ Ἀτρεῖδαι apud Eurip. *Dolopes* sup. II, 7. — 416-419. Ad Homeri ductum Il. ι, 4-7, et Ennii ex Annal. XVII, apud Macrob. VI, 2, sed multo ornatius et variate; porro Homerica cum arte

Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et laetus Eois
Eurus equis; stridunt silvae, saevitque tridenti
Spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Adparent, primi clipeos mentitaque tela
Adgnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
Penelei dextra divae armipotentis ad aram
Procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus aequi:

effectum rei attesuit: *stridunt silvae* etc. *Eurus laetus Eois equis*, Homerico usu, ἵπποις, pro curru, ad ornatum spectat. Bigis vecti venti apud poëtas et sculptores. Nec Ζέφυρον ἱππεύσαντα Euripid. Phoeniss. 218 aliter accipere debebant, quam de zephyro invecto curru. Commune enim hoc omnibus diis, quoniam prisco illo tempore, quo religiosae hae notiones primum in hominum animos venerunt, bigis vecti reges vel quadrigis, numquam equis insidentes, conspiciebantur. Itaque nemo vidit equitantem Iovem, et sic porro. *laetus* autem, ut superbus, gestiens, ἀγαλλόμενος, pro vulgari, vectus, cf. I, 690. 276, et saepe. Ceterum Virgilium plures expresserunt. cf. Columna ad Ennium pag. 114; adde inf. X, 356 sqq.; IV, 410 sqq. *Nereo* h. l. tridens tribuitur, quod notandum. *Spumeus* h. l. spuma maris adspersus, spumosus. *saevit tridenti*, eleganter, ut alias *flagris*, *verbere*, infert tridentem mari, ad impellendum illud et fluctus excitandos. — 420-423. *Illi etiam*, v. sup. 370. 383 sq. *mentita tela*, falsa arma, quae nos Graecos esse mentiebantur, ut Serv. — Mox 423 *signant* h. l. agnoscunt. Sic *notare* etiam vulgari sermone, et σημειοῦσθαι, τεκμαίρεσθαι. Porro *ora sono discordia signant*, ad poëticae orationis indolem, pro observant discordiam et discrepantiam sermonis comitum meorum, quippe qui Troiani essent. *H.* Troianorum linguam a lingua Graecorum diversam fuisse, Homerus non commemorat, at poëtae seriores Graecorum et Latini, discriminis barbarorum et Graecorum memores, notare non neglexerunt. Et errare videntur, si qui Homerum barbarorum linguam a Graecorum lingua verbis Il. β 867: Καρῶν βαρβαροφώνων distinxisse sibi persuaserunt. Nam adiectum βαρβαροφώνων illud non magis probat, quam locus Od. ϑ, 294: Σίντιας ἀγριοφώνους. Vid. etiam Heyn. Obss T. IV, p. 434. 435. *W.* — 425-430. *Divae ad aram*, non tam in ipso templo Minervae sup. 403, quam potius ante templum in προνάῳ vel in περιβόλῳ, ut ex expressum vides in tab. Iliaca n. 104. — *Peneleus* hic alius est, quam Homericus Boeotorum dux; nam is ab Eurypylo fuit occisus, Telephi filio: Pausan. IX, 5 f. — *cadit et Rhipeus*, *iustissimus unus*

Dis aliter visum. Pereunt Hypanisque Dymasque,
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent,
Vt caderem, meruisse manu. Divellimur inde;
Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus aevo
Iam gravior, Pelias et volnere tardus Vlixi;
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentis
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Haerent parietibus scalae, postesque sub ipsos

omnium — *et servantissimus aequi*, qui ob eam virtutem cadere non debuit, communi hominum iudicio; sed *diis aliter visum*, de causis et rationibus, quae nos homines latent. Laudant Homericum Odyss. α, 234: Νῦν δ' ἑτέρως ἐβάλοντο θεοὶ κακὰ μητιόωντες. — 431-434. Quanto cum affectu, egregia orationis inflexione, se incolumem abiisse narrat! Testatur incendium Troiae et rogum suorum; cf. Senecae Troad. 28 sqq. — *in occasu vestro*. sup. I, 238: *occasum Troiae tristisque ruinas*. *vices*, fortunae casus et quidem h. l. pugnae. Recte hactenus Servius per *pugnas* interpretetur — *meruisse manu*, strage, quam inter hostes edebat. Bene Serv. *id est fortiter dimicasse; hi enim merentur occidi*. Contra autem *manus* pro pugna. — *si fata f.* cf. sup. 54. — 436. Gell. IX, 12, laudato loco: *quum diceret* vulnus, *non quod accepisset Vlyxes, sed quod dedisset*.

438—558 Sequitur narratio de pugna in Pergamo acropoli ad Priami aedes facta, de aedium expugnatione, et Priami caede. *Ceu nulla prius lamenta, nec atri Manassent imbres* Statius III Theb. 122. — *H.* 441. Vides duplicem pugnae Troianorum faciem in iis, quae sequuntur, exhibitam, cum alii ad culmen aedium et turrim defendendam, pars ad fores tutendas vires et consilia convertissent. Altera pugna 438—468, altera 479—495 descripta. *W.* In culmine aedium Priami puta fuisse *turrim* eductam, quam vs. 460 nominat; ea oppugnatur, et desuper a Troianis propugnatur. *fores* (449) appellat *limen*. *Acta testudine* scutorum haud dubie, *συνασπισμῷ*. Nimis enim alienae forent ab illa aetate machinae bellicae. Praeiverant antiquiores poëtae Graeci, ut colligas ex Quinto Cal. XI, 358 sqq., ubi simili modo oppugnantur moenia Troiae (cf. mox 443. 444). Mox *haerent*, in prosa, admotae sunt. — 442. *Po-*

Nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
Protecti obiiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
Culmina convellunt; his se, quando ultima cernunt,
Extrema iam in morte parant defendere telis,
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores; has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, caecaeque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti

stesque sub ipsos Nituntur gradibus. Cum *scalae* memoratae sint, *gradus* non alii esse possunt quam *scalarum*, per quos *nituntur*, enituntur, *postes sub ipsos*, in ipso aditu aedium. *Hy* prope fores, ut in culmen tecti et turrim adscendant. Hinc *obiiciunt clipeos sinistris ad tela*, adversus tela superne missa, *protecti* clipeis; quae est Graecis poëtis non insolita ratio adiiciendi participia. Vid. Soph. Antig. 23. Ascendentes *prensant fastigia d.*, ut in culmen evadant; vere. *W.* *fastigium* proprie erat superior pars in fronte templi seu aedium. Cogitandum de veterum domorum forma, quae plura tabulata non habebant; fastigium in fronte aedium satis humile. — 445. *Culmina domorum tecta*, docte pro ipso tecto, iisque rebus, quibus superior domus pars tegitur, h. e. tegulis. Agitur autem de uoa Priami domo, cui magoificentiorem speciem adiecit, quam quae apud Homerum est. — 449. 450. Videntur hi stetisse intra fores. v. inf. 484. 5. *H.* Troianis defeodeudae erant fores, ne effringerentur, hostesque in aedes irrumperent, quod fit 479—495. *W.* — 451. Hoc ipso rerum adspectu renovatum in Aenea consilium, quod iam pridem ceperat (v. 315. *concurrere in arcem*), ut regiae Priamoque succurreret.

453—458. Cum aditus ad regiam obsideretur ab hostibus, postica porta eam intrat Aeneas, et a tergo pervenit ad portam regiae, qua parte pugnatur. Illa porta postica eum ornatu, quem tam vulgaris res vix videtur capere posse, designatur per quatuor determinationes: est *limen*, sunt *caecae*, h. e. ignotae aliis nec cognitu faciles et obviae, *fores — pervius usus tectorum Priami inter se*, h. e. qua commeare et convenire se invicem commode poterant, qui inhabitabant regiam, h. e. familia regia, per plures domos, ut apud Homerum est, vel palatii partes dispersa. (*usus tectorum*, h. e. aditus tectorum, erat *pervius*, h. e. ita patebat, ut ex uno in alterum transire possent. Verba saltem *postesque relicti* vellem abessent. *W.*) — *postes relicti a tergo*, h. e. porta, quae a tergo

A tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
Saepius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
Turrim, in praecipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troia videri,
Et Danaum solitae naves, et Achaia castra,
Adgressi ferro circum, quo summa labantis
Iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, inpulimusque: ea lapsa repente ruinam

erat, opposita illi, quae erat in aedium fronte, tnm a nemine servata. *ad soceros*, Priamum et Hecubam — *trahebat* accommodatum brevibus pueri gressibus pro ducebat. Sic sup. v. 320, *parvumque nepotem Ipse trahit*. (Haec Homericae narrationi Il. VI, 389-467, non accuratius respondent, quam alia multa a Virgilio exposita. Nam apud Homerum nutrix infantem gestat. *W.*) — 447. *evado*, sc. hac porta ingressus regiam, in culmen et ad turrim pervenio. *fastigia sum. culm.* sunt summum culmen. — 460-467. *In praecipiti stant*, h. e. in alto positam, in *summis* scilicet *tectis* eductam: — hanc e vicinis locis, ut equidem arbitror, ferreis uncis et contis quassatam et labefactatam tandem in obsidentes deiiciunt. — *qua summa tabulata dabant iuncturas labantes*. Scilicet turres habebantur quatuor et plurium tabulatorum adeoque et *contignationum*; quarum tigna vel trabes capitibus suis immissae fuisse videntur parietibus. Iam h. l. *summum tabulatum* cur proprie dictum nolis, causa idonea non est; hoc facile admittebat uncos et contos in *iuncturis* suis (h. e. qua parte trabes insertae et fultae erant pariete), quae facilius cedebant et insertum uncum recipiebant, quam solidus paries; itaque *labantes*, cedentes, laxantes se: et *dabant iuncturas lab.*, offerebant praebebant scilicet aggredientibus turrim ferro. *H.* Turrim *convellimus altis sedibus*, tabulato superiore. Perfectum *impulimus* referendum est ad praesens *trahit* 466. vid. Not. ad Ge. III, 228, ubi appositus locus Valerii huic prorsus convenit; ut infr. 481—84, *cavavit et dedit fenestram — apparet domus*. Pedester scriptor ita; et ubi impulimus, cadit illa. — *impelli* de iis usurpatur, quae labefactando loco suo movemus. cf. Aen. IV, 22, *Solus hic inflexit sensus, animumque labantem impulit*. W. Ita convulsa superior turris pars in oppugnantium capita decidit. *H.* Nam pronomen *ea*, turris, h. e. ea pars turris, de superiore parte turris intelligendum. *ruinam trahit* ut *ruinam facit*, pro ruit, Aen. IX, 712. *W.* Subeunt tamen alii in caesorum locum, v. 467. et interea ex posterioribus ordinibus tela ingeruntur. Narratio in solo Neoptolemo subsistit. v. 461, *unde omnis*

Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus ahena:
Qualis, ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis novus exuviis nitidusque iuventa,
Lubrica convolvit, sublato pectore, terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Vna ingens Periphas et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes,

Troia videri: illustrant intpp. ex Il. ν, 13. 14; etsi ipsa turris poëtae ex Il. φ, 526 sqq. nata esse videtur, ubi Hectoris fatum ex ea prospicit Priamus cum Troianis. Egregia autem cum arte haec inserta sunt a poëta ad rerum faciem variandam. —

469 sqq. Expugnatur regia per Neoptolemum, Achillis f., qui ipsas fores erat aggressus. Nam hoc est *ante vestibulum ipsum*, h. e. ianuam, qua illud intratur, *primoque in limine*. Egregie autem eum repraesentavit: *exsultat* pro pugnat, motu crebro et gressu. *telis et luce coruscus ahena*, h. e. armis, thorace, clipeo et galea, ex aere splendentibus; ut saepe ap. Homerum λαμπόμενος simili in re: Iliad. ν, 340. ὄσσε δ' ἄμερδεν Αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων. Sic αἰόλος, et a parte κορυθαίολος. — 471-475. Respexit locum notum Nicandri Ther. 31—34; simul tamen sua effinxit ad Homeri ductum, sed ornatius et cum variatione, Il. χ, 93—95. Ὡς δὲ δράκων ἐπὶ χειῇ ὀρέστερος ἄνδρα μένῃσιν, βεβρωκὼς κακὰ φάρμακ' (*mala*, noxia et venenata, ut saepe, *gramina pastus*) ἔδυ δέ τέ μιν χόλος αἰνός· Σμερδαλέον δὲ δέδορκεν, ἑλισσόμενος περὶ χειῇ. (*lubrica convolvit terga*) Ὣς Ἕκτωρ — οὐχ ὑπεχώρει. At apud Virgilium Pyrrhus non sustinet hostem, sed aggreditur. — Porro qualis exsultat coluber, *ubi in lucem convolvit terga*; in his verba *in lucem* aut corrupta aut ieiuna. *tumidum*, quia *mala gramina pastus*, succis venenatis repletus, ex vulgari hominum opinione. Apud Homer. vidimus βεβρωκὼς κακὰ φάρμακα, apud Nicandr. l. c. ἐπεί τ' ἐκορέσσατο φορβῆς. De explicatione singulorum vid. Not. ad Ge. III, 426. 437. 439. ubi iidem versus leguntur. Expressere hunc locum certatim alii, ut Statius IV Theb 95 sqq. Silius XVII, 447—451; XII, 9—10: VI, 155.

476—478. Occurrit Periphas apud Homerum, sed non hic; Automedontis ἱππηλάτου, aurigae Achillis, saepius fit mentio. *Scyro*, insula de Cycladibus una, copias adduxerat Pyrrhus, ab avo Lycomede acceptas, cuius filia, Deidamia, Pyrrhi

Succedunt tecto, et flammas ad culmina iactant,
Ipse inter primos conrepta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram:
Adparet domus intus, et atria longa patescunt;
Adparent Priami et veterum penetralia regum;
Armatosque vident stantis in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur; penitusque cavae plangoribus aedes
Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidae tectis matres ingentibus errant,
Amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.

mater ex Achille. cf. Il τ, 326 sqq.: Odyss. λ, 505 sqq. Sed fabulam de Achille apud Lycomedem latente Homerus non habet. — *succedunt tecto*, h. e. fores adoriuntur. — 479-482. *Ipse*, Pyrrhus, quia dubitet ex 469. 470. et 491. — *dura limina*, ipsas fores e dura materia, ilice, factas — fores etiam per *postes*, et quidem aere obductos, *aeratos*, declaravit, quos *vellit*, movet, labefactat, *a cardine*, ut e cardinibus emoveat, annititur; adhuc enim de conatu agitur; cf. 492. 493. Quintus Cal. XI, 388. similibus fere verbis. Tandem perruptae et perforatae fores, laxata asserum vel tignorum coagmentatorum compage: iamque *cavavit robora firma*, fores roboreas, *excisa trabe*, assere, et *dedit*, effecit, *fenestram*, aperturam, *ingentem lato ore*, foramine, quo prospectus intra atrium patet. — 483 sqq. Ad affectum haec magna cum arte traducta. — 485. *Armati* sunt ii, qui v. 449. 450. memorabantur.

486 sq. Proprie *clamor*, *lacrimae*, *gemitus miscetur*, quatenus promiscue a pluribus vel diversis fit; hinc, si quo in loco hoc factum significatur, ut h. l. in domo, ipsa *domus miscetur gemitu*; pro pedestri: impletur domus. Mox *cavae* cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum — *ululant* exquisitius quam *resonant*; exemplo Graecorum βοᾷν in simili re, v. c. Euripid. Troad. 29. Proprie ululatus fit in aedibus cum plangoribus, qui resonant. Porro versum 486 ex Ennii Annal. II de Albae excidio esse translatum, Servius ad h. l. notat. cf. inf. XI, 213 sqq et Livius de Alba I, 29. — Quod *matres* familias *errant*, discurrunt, per tecta; id ex veterum moribus tanto magis ad affectum, quod thalamo inclusae plerumque latebant. — *osculantur postes* (conf. Ov. Met. XIII, 412 413); quippe ultimum vale dicturae, cum in eo essent, ut mox ab hoste abstraherentur. Apollonium IV, 26, Servius huc advocavit; et Ariosti locum egre-

Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro
Ianua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi; rumpunt aditus primosque trucidant
Inmissi Danai, et late loca milite conplent.
Non sic, aggeribus ruptis quum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnis
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Caede Neoptolemum, geminosque in limine Atridas;
Vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat, ignis.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,

gium (*Cant.* XVII. *Stanza* 43) Wartonus. — 491-493. *Vi patria*, πατρὸς ἑοῦ κατασιμένος ἀλκὴν, Quint. Cal. XIII, 249. *sufferre*, sustinere Pyrrhi impetum potuere nec *claustra*, h. e. fores roboreae v. 481. 482 firmitate sua, *neque ipsi custodes*, qui v. 485 et 449 adstant foribus pugnaturi. *arietem* nolim accipere proprie; quippe hoc inventum Troianis temporibus serius est, cf. ad 441; sed de arietatione et pulsatione ac concussione forium ad arietis instar. (*ar. crebr.* compositio est, qualis apud Senec. Hippol. 532, *Crebraque turre cinxerant urbes latus.* Similes multae exstant. *W.*) — 494. *Rumpunt aditus*, faciunt sibi aditum; at quanto potentius illud! Tandem fores emotae sunt cardinibus, irrumpunt Achivi, fluminis instar exundantis, rupto aggere.

496—499. v. sup. ad 305, ubi huius comparationis semina in locis Homericis et Lucret. notavi; sed ornatius omnia Virgilius suoque more. Expende singula — *fertur cumulo* aqua cumulata; v. sup. I, 105, *insequitur cumulo praeruptus aqua mons*. (Verba *camposque trahit* Ge. I, 482. leguntur. *W.*) — 499. 500. Καὶ τὸν φυτουργὸν Πρίαμον — τοῖσδε δ' εἶδον ὄμμασιν Αὐτὴ κατασφαγέντ' ἐφ Ἑρκείῳ πυρᾷ, Eurip. Troad. 485 sqq. — 501. *Centum nurus* latius dictum; quinquaginta enim erant filiae, totidem filiorum uxores seu nurus Mox 503 *quinquaginta thalami* secundum Homer Iliad. ζ, 243 sqq., ubi tamen L filiorum sunt, et XII filiarum. — 502. In toto loco ante oculos Enniana illa apud Ciceronem Tuscul. III, c. 19, ex Andromacha p 236. ed. Hessel. *O pater! o patria! o Priami domus!* — *Vidi ego te, adstante ope barbarica* (ut hic v. 504), *Tectis caelatis, laqueatis, Auro, ebore, instructam regifice. Haec omnia vidi inflammari, Priamo vi vitam evitari, Iovis aram sanguine turpari. foedantem* plus quam cruentantem. *sacraverat*, accenderat diis Penatibus. — 503-505. *Q. illi*

Procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et, Priami fuerint quae fata, requiras.
Vrbis uti captae casum convolsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem,
Arma diu senior desueta trementibus aevo
Circumdat nequidquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostis.
Aedibus in mediis, nudoque sub aetheris axe,
Ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus,
Incumbens arae atque umbra conplexa Penates.
Hic Hecuba et natae nequidquam altaria circum,
Praecipites atra ceu tempestate columbae,
Condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
Ipsum autem sumtis Priamum iuvenalibus armis
Vt vidit: Quae mens tam dira, miserrime coniunx,
Inpulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc adforet Hector.

thalami, illi tam magnifice exstructi, prostrati iacent; assumta notio ab iis, qui eas incolebant, *spes tanta nepotum*. *Barbaricum aurum*, h. e. Phrygium, ut saepe poëtae. Sed h. l. notabile est in ore Troiani. Praeiverant Tragici; ut Aeschylus eliquoties in Persis (474. *W.*) cf. inf. XI, 769. 770 — *postes spoliis superbi*, ornati, Romanorum notissimo more. v. inf. VII, 183-186. — *Tenent Danai*, quod vulgo: partim igni, partim ferro crassantur. Loca, quae ignis nondum invaserat (*deficit*) ipsi insident.

506. Sequitor locus de caede Priami, cui adiectus Politae exitus, ad miserationem egregie tractatus. Caeditur ille decrepitus senex, sedens cum uxore et filiabus ad aram Penatibus positem, in penetralibus seu interiore aedium parte. *H.* Verba *Forsitan et requiras* pro formula prioribus, quae exposita sunt, rem novam annectendi habebis; cf. Ge II, 288. — 509. *arma circumd. humeris* de lorica vel de lorica et scuto accipies. Aen. XII, 88: *circumdat loricam humeris*. W.

512. Virgilius aram, quem alii in atrio (ἐν αὐλῇ) collocare solent, in impluvium transtulit, ubi Penates stabant sub dio. — 516. *praecipites*; devolantes ad loca tuta. — 517. *sedebant*, ἱκετεύουσαι; sedebant tamen *nequidquam* ve. 515, nullum fructum salutis e loci sanctitate habiturae. — 519. *Mens dira*, quae dira, male ominata, ebominanda consilia agitat. — 522. *tempus eget*, nunc iis locus non

Huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longaevum in sede locavit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
Vnus natorum Priami, per tela, per hostis
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto volnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamque manu tenet, et premit hasta.
Vt tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Di, si qua est coelo pietas, quae talia curet,
Persolvant grates dignas, et praemia reddant
Debita, qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios foedasti funere voltus.

est. — 523. *haec ara tuebitur*, iure ἱκετείας. — 525. *Sacra sede*, ara. v. 513. altare 515.

526. Subiungitur Politae caedes, propter aetatem miserabilis. Is, Priami filius, pedum celeritate insignis fuit. vid Hom Il.β, 791. Vulnere iam accepto (*elapsus Pyrrhi de caede*) fugiebat ille; Neoptolemus, ut aliud inferret, eum insequebatur. — 528. *Porticibus longis*. Si Homerica et non sua potius tempora secutus est. αἴθουσαν expressit, quae αὐλὴν ab utraque forium parte ornabat. (verba *Porticibus longis fugit* vid. ap. Valer. Flacc. I, 728. *W*.) Mox *lustrat* h. l. discursu, et *vacua* cum dilectu, ut significet Troianos iam fuga dispersos, conf. Burm. ad Val. Fl. IV, 21. — *infesto vulnere insequitur*, infeste, hostili more, ut novum vulnus inferat; sed alterum: *vulnere infesto* multo magis poëticum. *Vulnus* de telo h. l. post alios accipit Burm., ut sane saepe vulnus reddi potest. conf. inf. VII, 533; X, 140; scil. quando de telo ita agitur, ut vulnus ab eo factum simul memoretur. — *premit hasta* exquisitius quam transfigit. cf. IX, 330. Proprie *premit hastam* is, qui ea transfigit aliquem, eam adigit, ἐρειδόμενος. Mox 531. 532. puta Politen ex vulnere priore concidere. — 533. *Media morte*, praesenti mortis periculo. *abstinuit* exquisite, continuit se. — *pietas* h. l. respectus ac miseratio eius, qui indigna patitur. — *grates* h. l. poena: et sic *praemia* frequentius. — *patrios foedasti funere vultus*; gravissima verba et atroci spectaculo accommodata. Re funebri pollui et contaminari homines, reli-

At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
Coniecit, rauco quod protinus aere repulsum,
Et summo clipei nequidquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo haec, et nuntius ibis
Pelidae genitori; illi mea tristia facta
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
Inplicuitque comam laeva, dextraque coruscum

giosa erat opinio; et adsperso eius, qui caeditur, cruore foedatur, polluitur, aliquis: h. l. ipsi *vultus* tantum non adspersi et contaminati *funere*, caede, sanguine. — 540. *At non ille* sqq. hoc criminationis genus Illustratus a Burm. ad Anthol. Poët. Lat. T. I, 338. — *in hoste* exquisitius quam *in hostem*, v. Drak. ad Liv. XXVIII, 43, 8. Respicit autem redditum Priamo cadaver Hectoris Il. extr. — *iura fidemque supplicis*, τὸ ὅσιον τῆς ἱκετείας, sanctitatem supplicis; nam de *fide* proprie dicta et supplici data h. l. agi nequit. Sed supplex *in fidem alicuius*, h. e. tutelam, venit, committit se fidei et religioni eius, cui supplex factus est; debetur igitur ei incolumitas ex ea fide seu religione, quam revereri tenetur is, cui quis supplex sit. Ita Achilles reveritus est, *erubuit*, *ius supplicis* et *fidem*, religionem τῆς ἱκετείας: — *sepulcro*, ad sepulturam — *in mea regna*, in regiam. Secutus est nostrum Seneca Troad. 1106. — 544-549. *Sine ictu*, quod vulnus non faceret, non penetraret; sed ab aere resiliret: κωφὸν βέλος dixit Homer. Il. λ, 390. — *rauco aere*, aereo clipeo, qui percussu raucum, surdum, sonitum edebat — et *nequidquam*, sine effectu et vulnere, *pependit* in corio, quo clipeus erat obductus (*repulsum et pependit*. Ellipsis copulae *est*, causa fuit mutationum librariorum, neque admittenda est correctio *e summo*. W.) De ictu imbelli saepe talia apud Homerum, verbi causa Iliad. γ, 347 sqq. — *tristia facta*, atrocia hoc loco. *H.* *narrare Neoptolemum degenerem* est narrare, ut Neoptolemus sit degener. *narrare hominem* exquisita dicendi ratio pro exponere res vel mores hominis. Vell. Paterc. II, 29: *sed operis modus paucis eum* (Pompeium) *narrari iubet*. Non igitur necesse, ut ad *degenerem* copulam *esse* assumas. *W.* Mox de sarcasmo ex Homero ducto: *Referes ergo haec* etc., videndus Popius ad Il. XIII, Obs. 31. — 550 sqq. Seneca expressit Troad. 44 sqq. (ubi *Aeacidae* retinendum). — *implicuit comam*, igi-

Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Haec finis Priami fatorum; hic exitus illum
Sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae. Iacet ingens litore truncus,
Avolsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum saevus circumstetit horror:
Obstupui; subiit cari genitoris imago,
Vt regem aequaevum crudeli volnere vidi
Vitam exhalantem; subiit deserta Creüsa,

tur cum ceteris armis v. 509 sqq. galeam non annumerat Priamus; *extulit ensem*, non, vagina extraxit, sed sustulit, intentavit. Versu 529. 530. *hasta* Pyrrhus eminus petierat Politen. — 554-559. Epiphonema ad commiserationis affectum praeclare compositum: simplex tamen et obvium. Placet non minus illud de Achille apud Ovid. Met. XII, 615. 619: *Iam cinis est, et de tam magno restat Achille Nescio quid, parvam quod non bene compleat urnam.* — *sorte*, fatali necessitate abstulit. *Asiae*, magnae saltem partis Asiae minoris. v. Strab. XIII, pag. 875. A. — *regnatorem populis* pro populorum. (Similes compositiones vid. collectas ad Tibull. IV, 1, 115. *W.*) Dictum magnifice ad ipsam indignationem augendam. Sic *res Asiae* III, 1. — *iacet ingens litore truncus.* Scilicet insepultum proiectum fuit Priami corpus. Hoc alii simplicius narrarunt, nulla loci apposita notatione; vide praeter Quint. Calabr. XIII, 241 sqq. Senecam Troad. 54 sq. Auson. Epitaph. 23, quod ex nostro adumbratum est, et Euripid. Troad. 1322. 23. Alii addunt locum, ubi proiectum iacuit *corpus*, quod ab Achivis: *ad litus tractum; et illic relictum sine capite memorant*; quae unice vera interpretatio Pompon. Sabin., obvia eadem in Servianis, unde etiam intelligitur, ad Pacuvii tragoediam poëtam respexisse: quamquam locus, qui ibidem adscriptus fuit, excidit. Sed imitationem huius loci notarunt viri docti ex Manil. IV, 64, 65: *Priamumque in litore truncum, Cui nec Troia rogus*, et e Seneca Troad. 140: *magnoque Iovi victima caesus Sigea premis litora truncus.* *Litus* de Troia, utpote *litorali plaga*, accipere durum arbitror. Quod Servius addit, Pompeii tangere historiam Virgilium, hoc eo dumtaxat pertinet, quod huius loci maior ac suavior aliquis sensus esse debuit Romanis, qui Pompeii simile fatum memoria tenerent. — *sine nomine corpus*, sine nota, qua agnosci possit; quatenus sine capite erat.

559 sqq. Hic artem poëtae agnosce. Priami casus patris Anchisae recordationem movet. Quis Aeneae in patrem omninoque in suos, pietatem nunc eum rerum cardinem fore exspectabat, quo narratio ad id, quod rerum caput est, Aeneae discessum, converteretur? Et quam accommodata haec Aeneae personae! Et quam

Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et, quae sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi; et corpora saltu
Ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
[Iamque adeo super unus eram; quum limina Vestae
Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa, sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et poenas Danaum et deserti coniugis iras
Praemetuens, Troiae et patriae communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem

apta ad studia nostra animosque in virum tam eximiae pietatis convertendos! — (Similia vid. apud Val. Flacc. I, 712: *Te quoque iam maesti forsan genitoris imago, Nate, ait, et luctus subeunt suspiria nostri.* W.) 563. *Direpta domus*, in prosa: direptio domus meae animo obiiciebatur, ut iam facta. *casus Iuli*, quid Iulo accidere posset. Mox *copia* docte pro copiis, notant Grammatici. — 565. Aeneam e turri pugnantem meminissa necesse est; supra v. 458. 460 sqq. Incendio iam per regiam Priami sparso, desiliunt alii in terram, alii igni absumti pereunt. *corpora aegra*, quia *defessi* pugnando, exhausti viribus.

567 sqq. Sequuntur verss. XXII, qui in codicibus omnibus antiquis et bonae fidei desunt, quosque narrant a Tucca et Varo resectos, seu quia turpe esset viro forti, manus mulieri iniicere, seu quia contraria his narrantur Aen. VI, 510 sqq. *H.* — Sed, his sublatis, et versus 589-601, quorum sententia ab illis pendet, immutandi erant. Accidere potuit Virgilio poëtae, quod historicis praeclarae fidei accidisse constat, ut in rebus, e diversis fontibus haustis, quas duobus vel pluribus locis attigerunt, sibi discreparent. *W.* *Super unus eram*: οἰώθην Homericum, ut Il. λ, 401 (*super unus eram*. Tac. Histor. I, 20: *At illis vix decumae super portiones* erant. *W.*) — 569. Tyndarida, Helena. Adhibet rationes: cur illa se abdidisset. Coniugem autem servavit ad locum extremum, ad incrementum orationis. *C.* — 570. *Erranti*; ergo Aeneas iam de turri vel tecto regiae desiluerat, et per regiam errabat vacuam. (*Erinnys*, pestis, exitium. *W.*) — 574. *invisa*, abdita. Sic melius, puto. Sedebat illa ἱκέτις, supplex, in ara. — 575 et sqq. ex Euripideis expressa in Oreste v. 1132 sqq. *Exarsere ignes animo* pro vulgari *animus ira exarsit*. *subit ira*, h. e. impetus ex ira ulciscendi excidium patriae — *sceleratas poenas*, paullo insolentius, pro poenas a scelerata sumtas. (Melius interpretabe-

Vlcisci patriam, et sceleratas sumere poenas:
Scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
Adspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Coniugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita. Namque, etsi nullum memorabile nomen
Feminea in poena est, nec habet victoria laudem,
Exstinxisse nefas tamen et sumsisse merentis
Laudabor poenas, animumque explesse iuvabit
Vltricis flammae, et cineres satiasse meorum.
Talia iactabam, et furiata mente ferebar;]
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisque videri

ris poenas sceleris. W.) — 577. Sequens oratio aestuat variis affectibus Aeneae, qui secum loquitur, tanquam cum altero, quadam argumentorum vicissitudine. His quatuor versibus continetur felicitas Helenae, qua ipse ad vindictam acuitur: fuit Helena Spartana, Menelaus coniux Mycenaeus, ideo utramque urbem apposuit. Cur aspiciet, inquit, Spartam, et Mycenas cum triumpho? in hoc alludit ad Romanos triumphos: cur famulitio Phrygum comitata videbit coniugium, domum, patres, natos? versus praeclarus, et non expensus: coniugium et nati, Mycenas respiciunt; domus et patres, Spartam. *C.* — 579-582. *coniugium*, coniugem pristinum — *patres*, parentes — *Phrygiis ministris*, Troianis captivis, illi in servitium addictis. — *sudarit sanguine*, madefactum, humectatum. Ex Enniano: *Terra sudat sanguine* ap. Nonium in *sonere*. (indignantes rem futuram futuro utuntur et futuro exacto, ita ut indignationis, futuro significatae, causam afferat futurum exactum, vid. IV, 590: *Pro Iuppiter! ibit Hic, ait, et nostris inluserit advena regnis?* W. — 583-587. *Non ita*, οὐ δῆτα. Vulgo *absit hoc; nequaquam.* — *nullum nomen*, nulla gloria — *tamen laudabor*, quod extinxerim *nefas*, nefariam feminam, Helenam. *poenas merentis* pro vulgari a merente sumsisse, cf. 229: *merentem Laocoonta.* Heinsius *poenas merentis* pro p. merentes accipit, comparans 576 *poenas sceleratas* (quasi *merens* pro *meritus* dictum sit. *W.*) — Mox dure dictum videtur *animum explesse flammae ultricis* pro flamma sive ira ultrice, h. e. ultione. Dictum graece, ut *satiatus fame* apud Silium, et οἴνοιο κορεσσάμενος καὶ ἐδωδῆς ap. Homerum.

588-593. Aeneae Venus apparuit,

Coelicolis, et quanta, solet; dextraque prehensum
Continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius adspicies, ubi fessum aetate parentem
Liqueris Anchisen? superet coniunxne Creüsa,
Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
Circum errant acies, et, ni mea cura resistat,
Iam flammae tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae,
Culpatusve Paris; divom inclementia, divom,
Has evertit opes, sternitque a culmine Troiam.
Adspice: namque omnem, quae nunc obducta tuenti

non nube obducta, aut alia forma assumta; sed specie sua divina. Imitatio Homeri manifesta Il. α, 193 sqq., ubi Minerva Achilli soli in conspectum venit, eumque ab ira et impetu revocat. — Ad 592. 593. cf. ibid. vs. 361. — 595-600. *Nostri cura*, pietas esse videtur Veneri matri praestanda in eo, ut Anchisen, ab ipsa amatum, tueatur ac servet. *adspicies*, ut poëta, pro *circumspicies*, anquires. — 600. *quos hauserit ensis*, ut passim poëtae, v. Drakenb. ad Silium V, 524 pro transfixerit, transegerit; ἀφύσσειν Homer., ut Il. ξ, 517: hauritur sanguis ense; hinc ipse ensis haurit, penetrat, transfigit latus. — 601. Avertit Troianum excidium ab Helena et Paride, verius a seipsa, quae nuptias illas conciliavit, confertque illud in Deos: ergo, ait, non facies Helenae, quae visenda pulchritudine, etiamsi tibi invisa; non Paris culpatus ab omnibus, quod faciem illam amaverit, everterunt Troianas opes, straverunt Troiam a culmine; sed Dii etc. *C.* — 601-603. Sententia ex Priami verbis apud Homerum petita Iliad. γ, 164, 165: adde Od. α, 347, 348; at frequens ap. veteres. *Tyndaridis facies invisa Lacaenae*, ornate pro Helena. Οὐ γάρ τοι Ἑλένη πέλει αἰτίη, etc., v. ap. Quint. Cal. XIII, 412. — *culpatus* Paris pro graviore voce, scelestus, nefarius. Sic *culpa* pro scelere; *culpa supplicio reciditur* ap. Horat. — *a culmine*, v. sup. 290. — 604 sqq. Pulcherrimus locus, qui sequitur, locus dum occultae magni eventus causae a numine repetitae subiiciuntur oculis tamquam manifestae (v. 622, 3) partim Homeri auspiciis Il. ε, 127, 128, ubi Minerva Diomedis visum acuit, et Il. μ, 13 sqq.; 27 sqq., ubi Neptunus et Apollo vallum Achivorum diruunt (conf. imitationem Quint. Cal. XIV, 631-651); partim aliorum poëtarum ductu elaboratus. Nam in Troiae excidio diis manifesta aliqua opera ab antiquioribus poëtis est tributa, ut ex imitatoribus patet; v. Quint. Smyrn. XIII, 415 sq. Tryphiod. 550-560. — *nubem* int. caliginem, ut Homer. νέφος l. l. et Il α,

Mortalis hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam; tu ne qua parentis
Iussa time, neu praeceptis parere recusa.
Hic, ubi disiectas moles avolsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque ab sedibus urbem
Eruit: Hic Iuno Scaeas saevissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen,
Ferro adcincta, vocat.
Iam summas arcis Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone saeva,
Ipse pater Danais animos viresque secundas

668; υ, 341, 342. Imitationis sublimis huius loci passim in recentioribus observes; Miltono lib. XI, 411; Tasso (*Cant.* XVIII, *Stanza* 93). — 606. 607. *Tu ne qua parentis Iussa time:* propter illa, quae v. 619 sqq. subiunget. Mox *undantem* pulchre, v. VIII, 257. — 608. Comparato iam nato ad intuenda numina, principe loco Neptunum ostendit, constituens effectum, deinde causam: effectus sunt moles etc.: causa, Neptuni saevitia, qui non modo muros, sed ipsa eruit fundamenta, et urbem a sedibus. *C.* — 610. Vid. Iliad. μ, 27 sqq., ubi Neptunus vallum Achivorum tridente diruit, at h. l. urbem solo aequat. Sunt autem ex infestis Troiae numinibus principes Iuno, Minerva, Neptunus. — 612-614. Iuno — *prima* quipppe in urbis ingressu — *socium agmen*, Achivos, — *vocat*, ut apud Homerum Neptunus Il. ν, 83 sqq. et Apollo apud eundem Troianos de muris Troiae inclamat. Imitatur nostrum Statius de Venere, V Theb. 281.

615. 616. Pallas insidet Pergamum arcem, ut ap. Homerum Apollo Il. ε, 460, sed ibi ad tuendum, h. l. ad evertendum. Si *effulgens* est simpliciter fulgens: et iungitur *effulgens nimbo* et *Gorgone saeva*, aegide, nimbus de candida et lucida nube accipiendus esse videtur; quod alibi non facile occurrit; nisi unum locum inf. IX, 110, 111, huc trahas: *Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens Visus ab aurora coelum transcurrere nimbus.* Verum *effulgens* est praeconspicua; aut *effulget illa aegide*, quia fulgentem aegidem tenet, a qua relucet *nimbus*, nubes obscura, qua illa cingitur, quod solemne, ubi de diis iratis agitur (posterius mihi Latinitas pati non videtur. *W.*) De nimbo capita deorum ambiente in poëta nostro cogitare non licet. Si quis iungere velit *saeva*, saeviens, *Gorgone*, h. e. vibrans aegidem, hoc nimis argutum puto. *Gorgo* est per se *saeva*, truculento ore. — *vires secundas*, quae adiuvant, ut eventus inceptum consequatur optatus. — 618.

Sufficit; ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Adparent dirae facies, inimicaque Troiae
Numina magna deum.
  Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troia;
Ac, veluti summis antiquam in montibus ornum
Quum ferro adcisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolae certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Volneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque iugis avolsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
Expedior; dant tela locum, flammaeque recedunt.
  Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis

In Dardana arma, adversus Troianos pugnantes. — 619. *Eripe* pro *fugam rape*, raptim capesse, accelera, ex his. Vulgare: *eripere fuga se* ex malis. Hic dicitur *eripere fugam*, qua fugimus ex malis, h. e. accelerare. *labori*, pugnae, discede ab armis. Ego te per hostes medios tutum reducam domum tuam. cf. 632. 634. — 622-5. Vbi Venus finierat, ab Aenea cernuntur dii in urbe evertenda occupati. Grande et mirabile phantasma! *dirae facies*, non monstra, sed visa dira.

626-631. Similia ex Homero Iliad. Δ, 482 sqq. et Apollonio IV, 1682, loca laudant Macrob. V, 11, et alii, sed ad occisos, non ad urbis excidium, spectantia, verborumque ornatu cum h. l. neutiquam comparanda. Post verba *Ac, veluti — ruinam* deficit altera comparationis pars sic supplenda: *Visa Troia* everti, *ac ruinam trahere*, *veluti* ornus — *traxit ruinam*; nisi praestat: *verti ex imo*, *ac* sic verti, *veluti*. Expende iam ornatum in verbis *vulneribus evicta congemuit* et *traxitque av. iug. ruinam* pro vulgari *proruit*. — 632. 633. *Descendo* de arce; non de turri; nam hoc iam factum v. 570. 588. — *expedior*; liberum iter habeo inter hostium tela et flammas, ut contra *impedimur*, obstante turba. Vulgari sermone *via* ipsa *expediri*, *expeditum iter*, dicitur. — *ducente deo*, ex gr. ἡ θεός, saepe exquisite pro *dea*; nisi malis esse absolute τὸ θεῖον, numen, ut saepe fit. — *dant tela locum*, progredior incolumis inter telorum iactus et flammas. conf. Aeneid. VI, 110, 111.

634. Nova obiicitur in summo discrimine difficultas ab ipso parente.

Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montis, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia,
Exsiliumque pati. Vos o, quibus integer aevi
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si coelicolae voluissent ducere vitam,
Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captae superavimus urbi.
Sic o, sic positum adfati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis,
Exuviasque petet. Facilis iactura sepulcri.
Iam pridem invisus divis, et inutilis, annos
Demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
Fulminis adflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.

— 638-640. *Exsilium pati*, praeclare de patria relinquenda. Recusat Anchises Troia discedere — *integer aevi sanguis*, h. e. integri aevi, iuventae, sanguis, adeoque pro iuvenilis vigor. Mos *agitare* animo *fugam* proprie est de fuga deliberare (tum moliri, capessere fugam. *W.*) — 642. *Satis superque una excidia vidimus;* exquisite: satis superque est, quod semel Troiam (ab Hercule propter Laomedontis perfidiam) expugnatam vidi, et urbi captae supervixi, ne bis idem experiar. — 644. *Sic*, ut sum, *positum corpus*, pro me, κείμενον, quasi iam funus, *adfati*, extremum illud Vale! Vale! conf. ad Tibull. III, 2, 15. — 645. *manu*, non mea, cum imbellis senex sit, sed hostis. *miserebitur hostis*, ut, vel miseratione motus, me supplicantem, ut vita liberet me, occidat; saltem propter exuvias occidet me. cf. inf. IX, 495; X, 676. — Cadaver insepultum abiici, quod aliis tam horrendum, mihi grave non est. — 647—649. Fundus fabulae in hymno in Venerem v. 287-289: afflatus fulmine et secundum alios excaecatus, iuxta nostrum tantum debilitatus membrisque captus Anchises, quod consuetudinem cum Venere evulgarat. — *annos*, vitam, *demoror*, labentes et decedentes diu, vivendo detineo. Dictum alias *morari mortem*, *fata*, *Orcum*, *animam*. — *fulminis adflavit ventis*, fulmine; quandoquidem aër fulminis ictu impulsus et rarefactus intercludit spiritum, res ad sensum vulgi obvia; etsi subtilius de ea physici tradunt; alias: *aura fulminis;* unde ipsum *adflare* ductum. — 650. *fixus*, affixus loco, non discedens domo. cf. 699.

Nos contra effusi lacrimis, coniunxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urguenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae
Teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto,
Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque

651—654. Lugubris sane et miseranda rerum facies, si singula cogitas. *Nos contra* ornre non desistimus *effusi lacrimis*, exquisite pro *in lacrimas*, — *ne vertere secum*, evertere, perdere, *fatoque urgenti incumbere*, instantem perniciem accelerare vellet. Simile est *currentem incitare*, *praecipitantem impellere*. H. Commode verbum *haerere* iungitur notionibus *in incepto* et *in iisdem sedibus*, ut significetur, Anchisen nec loco suo motum et animo immoto fuisse. Eadem compositionis suavitas est apud Ciceronem in Cat. II, c. 5. f. *Si et in urbe et in eadem mente permanent, ea, quae merentur, exspectent.* Hae compositiones, apud Latinos frequentes, ut Teutonice bene semper reddantur, vereor; nec fieri potest. Ad verba *sedet hoc animo* cf. V, 418. *Idque pio sedet Aeneae.* W. — 657 sqq. Ad patrem Anchisen conversus haec dicit. Affectus impetum nota pulchre expressum abruptis etiam sententiis — *tantum nefas*, ut suaderet rem tam nefariam. — 661. *patet isti ianua leto*, ad talem mortem ab hoste accipiendam via patet; ea mors facile arcessi poterit; — at 662. 663 mors foeda, qualis obtigit Priamo, caeso in eius conspectu filio: 502. 503. Ita refellit ista v. 645. 646, *miserebitur hostis* etc. — *multo de sanguine*, cum delectu positum epitheton: quem effudit sine ulla venia miseratione. — et 663 respicit v. 529 sqq. *H.* E Mediceo aliisque compluribus libris recipienda scriptura *Gnatum*. In versibus 664—67 primum notes *eripis* pro eripuisti, quod ad auxilium Veneris 632. 633. referendum; tum in verbis *hoc*, *quod* — *eripis*, *erat*, *ut cernam* insolentiam consecutionis temporum; quae quidem tollitur, priore sententia ita mutata: *An me, mater, ideo servasti, ut cernam?* Ita saepe levem sensus mu-

Ascanium, patremque meum, iuxtaque Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine, cernam?
Arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Praelia. Numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro adcingor rursus; clipeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem conplexa pedes in limine coniunx
Haerebat, parvumque patri tendebat Iulum:
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater, et coniunx quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat;
Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter maestorumque ora parentum
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis

lationem difficultati consecutionis temporum mederi videas. *W.* — 668. *Arma, viri.* scilicet quae ingressus domum deposuerat. *vocat lux ultima victos*, quanto potentius quam: manet nos mors; moriendum est! *Reddite me Danais* idem color inf. X, 61. Mox 670 *numquam* pro non, ut Ecl. III, 49. Sententiam gravius extulit Homer. Il. χ, 304. 305. *H.* Latini *numquam hodie* non raro composuerunt. Terent. Adelph. II, 1, 5, *non committet hodie umquam, iterum ut vapulet.* W.

671 sq. Ante oculos fuisse h. l. Homerum Iliad. ζ, 394-399 sqq., ubi de discessu Hectoris ab Andromache agitur, notarunt iam viri docti: uti noster Val. Flacco in Aesone et Alcimade effingendis lib. I, 762 sqq. fuit. *manum insertabam clipeo*, loco clipei vel ansae. sup. 393 erat *indui clipeum.* — *tendebat* doctius quam *ostendebat* (malim, proprie dictum. Ge. IV, 534. *W.*), et *patri* quam *mihi.* *expertus*, ex pristinis virtutis experimentis et factis. — 678. *Coniux quondam tua dicta*, h. e. quae eram; non argutandum; notum illud: *καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν*, h. e. esse. *cui relinquor* inf. IV, 323, *cui me moribundam deseris, hospes?*

680—684. Mutat Anchises consilium, omine oblato. Flamma e capite micans ostentum et praesagium regiae dignitatis, vel ex narratione de Servio Tullio notum Liv. I, 39. Cf. inf. VII, 73 sqq. Doctus autem Anchises auguralis scientiae Veneris munere. Vide Ennii et Naevii loca

Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignis.
At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, et coelo palmas cum voce tetendit:
Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Adspice nos; hoc tantum; et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma.
Vix ea fatus erat senior; subitoque fragore
Intonuit laevum, et de coelo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idaea claram se condere silva,

apud Probum in Ecl. VI; cf. Fragm. Enn. pag. 11. 12. — *apex*, flamma in apicem acuminata; is visus est *fundere lumen de vertice Iuli*, h. e. lucere; ut Ovid. Fast. VI, 636. — *inque coma flammeus arsit apex*. Hanc rationem damnare equidem nolim; sic *levis* bene de flamma. (Et convenit, quod alibi legitur *flamma agilis*. W.) Burmanno tamen cum Servio *apex* proprie dictus videtur, sc. de pileo Phrygio, quem, ut pueri, esse debuisse *levem*. — *flamma visa lambere tactu*, contactu; nam ea lectio praestat alteri *tractu*. *tractus* flammae, per longum spatium ductae, alienum ab h. l. est. (Si quid video, Virgilius iunxit *flamma innoxia tactu*, utpote quae nihil consumeret. Si analogiam constructionis desideres, conferas Ge. III, 416, *mala tactu vipera*. W.) *molles lamb. com. et* — *pasci* ornate pro *ardere* dictum, ex ignis natura. Conf. Imitationem Val. Flacc. I, 512 sqq. *fontibus*, docte pro fonte; et hoc pro aqua. — 690. *Adspice nos*, pro vulgari *respice*. H. Adspice (ἐπίβλεπε) convenire magis videtur alloquenti. Nam *respicere* significat curam habere, iuvare, at verbo *adspicere* per se non inest notio prospiciendi; cf. IV, 372; et Anchises id praesertim expetit, ut Iupiter in se suosque oculos convertat, tum alterum rogat: *da auxilium*. W. *hoc tantum*, sc. plura a te non peto. Sic IX, 636. (Add. Aen. I, 79, *Hoc primum*. W. — *haec omina firma* secundum auguralem disciplinam; docet h. l. Serv. Hoc statim fit, dum laevum tonat, conf. Odyss. υ, 97 sqq.

693—698. *Stella cadens*, meteori genus, cf. Spanh. ad Callim. in Del. 38, p. 410, sup. Georg. I, 365 sqq. erat inter prognostica, at nunc auspicium, et quidem fugae auspiciendae. Respexisse videtur poëta Homerum Il. δ, 75 sqq. et Apoll. IV, 294 sqq. Mirum tamen, quod ignis fatuus h. l. cum tonitru coniunctus est et cum sulfureo halitu. Nec tamen, nisi admodum improprie, de fulmine accipi *stella* potest, nec bene ad Luciferum,

Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Adfaturque deos, et sanctum sidus adorat:
Iam iam nulla mora est; sequor, et qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.

Veneris stellam, Aeneae conspectam, traxerunt alii. v. sup. ad I, 382. Totam augurii rationem per partes explicat Servius (vid. infra); malim rem ad physicas rationes revocatam. Iungenda: *stella ducens facem multa cum luce*, habens speciem facis longae; hinc 697, *longo limite sulcus dat lucem*. (Apud Valerium Fl. I, 568, Iupiter *ingenti flammantem (collustrantem) nubila sulco direxit per inane facem*. W.) — 696. *Idaea claram se condere silva*. Stellae huius cursus significat, Troianos conglobatos ad domum Aeneae Idam petere. Quod dicit: *Multa cum luce*; ostendit claros. Quod *Signantemque vias*: scintillas quasdam dicit relictas, quae ostenduot remansuros in diversis partibus socios. Quod, *Longo limite*: ostendit errorem. Quod *Sulcum* dicit, significat, *longum maris aequor arandum*. Quod ait, *Sulfure fumant*: divini ignis odor ostenditur: fulgura enim odor sulphuris sequitur. Ex fumo autem mors Anchisae cognoscitor, sicut eius oratio sequens indicat, *Et tenuis fugit ceu fumus in auras*. *Cedo equidem*: quasi dicat, Licet me sciam moriturum: et bene quod divinarit Anchises, totum et conceditur. Quidam *fumum*, bellum quod in Italia futurum erat, significari tradunt. *Serv.* — 699-704. *victus* expugnata tandem voluntate. (cf. Not. ad Ge. IV, 491. *W.*) — *se tollit ad auras* pro simplici: e strato se attollit, surgit. — *affatur deos*, precatur. — verba *vestroque in numine Troia est* dubiam admodum interpretationem habent, ut solet in acute dictis fieri; et insolens est *in numine* esse. Cum haec verba coniuncta sint cum istis: *Vestrum hoc augurium*, poëta declarasse videtur, *numen* ipsi simili significatu esse dictum, h. e. pro *augurio*, *omine*; ut inf. VII, 119. In hoc omine est *Troia*, h. e. fatum Troiae, et, quod ex ceteris elicias, iudicium Anchisae de hoc fato: Troiae excidium instare, et urbem sibi esse deserendam. Simplissima itaque ratio fortasse haec est: Troia haec, quam ego deserere, cui ego superstes esse nolui (sup. 637), vestro hoc augurio declaratur mihi deserenda esse. *Troia est*, Troia mihi erit, non haec, quae nunc incensa est, sed quocunque vestrum augurium, dii, nos ducet. Nam, ut novum Troiae ortum ostendi sibi Anchises putet, multo argutius esse videtur, quasi sit: *Troia est in vestro numine*, h. e. Troia altera promittitur hoc omine, ut III, 86, *Serva altera Troiae Pergama*. H. Anchises, artis auguralis peritus, ex omine flammae 682, Iulum magnum rebus

Dixerat ille; et iam per moenia clarior ignis
Auditur, propiusque aestus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici inponere nostrae;
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Vna salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
Vos, famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
Desertae Cereris, iuxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos;
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penates;
Me, bello e tanto digressum et caede recenti,
Adtrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.
Haec fatus, latos humeros subiectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis;
Succedoque oneri. Dextrae se parvus Iulus

Troianorum lumen, regemque imperio in alia terra restituto futurum mente erat auguratus. Quo omine nunc per ostentum firmato — *vestrum hoc augurium est* — de Troianorum fortuna instauranda iam certa sperans — *vestro in numine Troia est*, h. e. vobis Troianorum fortuna curae est — eorum, qui Troiam profugi relicturi sunt, sententiae et parti accedit — *cedo equidem* W. — 705. *Clarior ignis* h. l. clarior strepitus ignis, *propiusque incendia volvunt aestus*, h. e. calorem, ornatissime, pro flamma, incendium, propius serpit. — 707. *imponere*, impone te, ἐντίϑεσο. — 711. *Servet vestigia*, h. e. observet gressus meos, *longe*, e longinquo; id adiectum, ne, si multi una exirent, deprehenderentur ab hostibus. Itaque et famulos per diversas vias dimisit. — 712. Vulgate: animos advertite ad ea, quae dicam. — 714. *Deserta Ceres* exquisite dicta, cuius templum erat desertum vetustate vel belli decennalis tempore. (Propert. II, 6, 36. eodem sensu dixit *desertos deos*. W.) — *ex diverso*, ex diversis partibus. — 717. ex umbrae Hectoris iusso; sup. II, 293. — 718. *Me bello*, ingeniose inventum hoc a poëta, ut causa adsit, cur sacra Anchises efferat, ex communi narratione. *H.* Hanc rerum expositionem postulabat religio veterum. vid. sup. 167. *W.* — 721-723. Insternit Aeneas humeris vestis laciniam, vestique pellem. Superinster-

Implicuit, sequiturque patrem non passibus aequis;
Pone subit coniunx. Ferimur per opaca locorum.
Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis,
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Iamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse vicem; subito quum creber ad auris
Visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant;
Ardentis clipeos atque aera micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, et nota excedo regione viarum,

nor veste et pelle leonis (ante oculos habuit Il. κ, 21—24. ubi Agamemnon simili habitu inducitur) humeros et colla subiecta, h. a. collum, quod subiicio, submitto oneri imposito. — 726-729. Suaviter, et ex affectus veritate. Comparant Apollon. III, 953—955. *glomerati ex agmine* (v. sup. 414) doctior ratio; quamvis et ipsi in *agmen* colligebant se, ex hostilibus tamen copiis erant collecti. *H.* Iungo *glomerati*, densi, *Graii ex agmine adverso*, stantes in acie adversa, uti praepositio ἐξ apud Graecos usurpatur. De constructione *glomerari* ex aliqua re ad rationem verbi *colligere* equidem dubito. *W.* — 730-734. *Portis*. Est porta ab hoste aversa, ad Idam ducens et partes australes, unde litus peti poterat, et in eo Antandrus, III, 6. *omnem vicem*, fortunae casum, periculum. *H.* Omnes libri in lectione *viam* consentiunt. *Evasi viam* est ad finem eius perveni, et *locum evasi* eum reliqui. Ovid. Met. III, 19, *Panopesque evaserat arva*. Aen. IV, 685, *gradus evaserat omnes*. conf. III, 282. Si quis viam evasisse putat, ubi pericula minabantur, ille et pericula viae se effugisse credit. Marklandi coniectura *vicem*, qua sensus sine dubio melior fit (Tacit. Ann. XIV, 6, *evasisse gravem casum*), ex iis esse videtur, quibus auctorum ipsorum scriptura vere emendatur. *W.* — *adesse ad aures* dictum potest videri pro *accedere* vel *accidere* ad aures. Poëticae tamen dictioni convenientius iungere: *creber ad aures* sonitus, qui crebro, clarius clariusque auditur. (Prior ratio vera. *W.*) — *prospiciens*, quippe in humeros filii sublatus; ne ad metum referas. — *ardentes clipeos*, relucente flamma, quippe aereos. — 735 740. *numen male amicum*, inimicum, infestum, δαίμων τις κακός. *mentem confusam eripuit*; duo iunxit, quae fere sigillatim poni solent: *eripere mentem*: ἐξελέσθαι φρένας, et *mens confusa*, perturbata: σὺν δὲ γέροντι νόος χύτο; utrumque Homericum. —

Heu! misero coniunx fatone erepta Creüsa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum; nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
Quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
Venimus. Hic demum, conlectis omnibus, una
Defuit; et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnis, omnemque reverti
Per Troiam, et rursus caput obiectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portae,
Qua gressum extuleram, repeto; et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,

nota regione viarum pro excedo, deflecto, de viis notis, frequentibus. Tum pro *via* poni possunt *loca, partes, regiones*, per quas viae patent; hinc *regio viarum* poëtis ducta. — 738. *fato erepta, substititne, erravitne via, an resedit.* Non enim dubitat, fato esse sublatam; cf. inf. 777. Ita Servius, non male puto. Melius tamen: *coniunx mihi misero erepta fatone substitit, an erravit de via, an lassa resedit.* H. Hanc structuram postulat Latinitas, ita ut indicativi *substitit, erravit, resedit*, ex Graecorum more pro coniunctivis usurpati a verbis *incertum est* pendeant. *W.* — 740. *Nec post oculis est reddita nostris.* Constat: nam umbram eius vidit tantummodo: alioquin mentiebatur dicendo, non vidi. L. — 742. *tumulum antiquae Cereris, sedem*, collem, in quo antiqua Cereris erat aedes, sup. 713. *H.* *Hic demum — defuit*, h. e. deesse animadverto — *et fefellit*, illam nemini visam esse comperio. — Ad versum 745 notes, verba *incusare deos hominesque* esse formulam fere legitimam de iis, qui de fortuna sua graviter conqueruntur. cf. Tacit. Histor. II, 47 f. *W.* — 746. *crudelius*, quod magis doleret. *H.* — 750-755. *Stat*, decretum est apud me, ut saepe. — *obscura limina portae*, porta per noctem obscuram oculos fallens. sup. vers. 725, *per opaca locorum.* — *lumine lustro* simpl. circumspicio. — 755. horror noctis ubique terret me. — 760-

Me refero. Inruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur; exsuperant flammae; furit aestus ad auras.
Procedo, et Priami sedes arcemque reviso.
Et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
Custodes lecti, Phoenix et dirus Vlixes,
Praedam adservabant. Huc undique Troïa gaza,
Incensis erepta adytis, mensaeque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis,
Congeritur. Pueri et pavidae longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces iactare per umbram,
Inplevi clamore vias, maestusque Creüsam
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
Quaerenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsae
Visa mihi ante oculos, et nota maior imago.
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
Quid tantum insano iuvat indulgere dolori,
O dulcis coniunx? non haec sine numine divom
Eveniunt; nec te hinc comitem asportare Creüsam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.

766. A domo sua, quam expilatam et incensam ardere videt, ad arcem et regiam tendit; hic vero praedam et captivos ab Achivis asservari videt; Creüsa nec ibi reperta, discedit. *Porticibus vacuis*. cf. sup. 528. *Iunonis asylo*, pro templo, quod in arce fuit. conf. sup. ad 567. Eurip. Troad. 32 simpl. ὑπὸ στέγαις ταῖσδ' — *pueri et matres* captivae, quas Graeci abducturi erant. Expressum miserabile hoc captivorum agmen in Tabula Iliaca n. 111, et in Polygnoti pictura ap. Pausan. X, 25. 25. cf. inf. III, 323: Ovid. Met. XIII, 412 sqq. — 771. 772, *tectis urbis*, intra urbis moenia. — *simulacrum*, εἴδωλον, *infelix*, infeliciter amissae Creüsae. — *nota maior i.*, h. e. pristina; igitur iam dea facta. Nota veterum opinio. Imitatione nostri Hylas Herculi per somnum obiectus ap. Val. Fl. IV, 18 sqq. — 772-774. Ex Il. ω, 358-360. *H.* — *adfari*, repete *visa est*, ut loco simillimo III, 148—153. *W.* 777. Il. ε, 185, Οὐχ ὅγ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται. Et similia alibi. Tota Creusae oratio affectus plena. — 779. *Fas*,

Longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum.
Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.
Illic res laetae, regnumque, et regia coniunx
Parta tibi; lacrimas dilectae pelle Creüsae.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Adspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divae Veneris nurus;
Sed me magna deum genetrix his detinet oris.
Iamque vale, et nati serva communis amorem.
Haec ubi dicta dedit, lacrimantem, et multa volentem
Dicere, deseruit, tenuisque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios, consumta nocte, reviso.
Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
Invenio admirans numerum, matresque, virosque,

fatum, seu voluntas deorum. — 780-784. *exsilia* pro *exsilium*, et hoc pulchre pro longo itinere vel errore, adiuncta notione, quod extra patriam fit, et ex *arandum* adsumendum verbum latius: *obeunda*, ut iam Serv. — *Lydius Thybris* pro Etruscus, ex vetere opinione originis Etruscorum a Lydis ductae. — *arva virum* signate exemplo Graeci ἀνδρῶν. — *leni fluit agmine.* Supra Georg. I, 322, *agmen aquarum* dixerat; at h. l. absolute Ennii exemplo Annal. V. *Quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen*, apud Macrob. VI, 4. Adde Lucret. V, 272, et nostri imitatorem Stat. I Theb. 356. Vides novum vaticinium a Creüsae umbra acceptum de sedibus in Italia et in tractu Tiberino quaerendis. — *parta tibi*, fato destinata. *lacrimis Creüsae*, propter Creüsam; ut alia. (cf. I. 462. *W.*) — 785-789. Praeclari versus; non metuendum autem Aeneae, ne illa in hostium manus incidisset et captiva abduceretur. conf. III, 321 sq. *sedes superbas*, regiam superborum dominorum, et quidem sigillatim Neoptolemi. — 788. Magna deum mater, Cybela. Ingeniose innuit Creüsam a Cybele in consortium esse assumtam, et Nympham in solo patrio factam. — 789. plenus affectus versus. Compara praeclarum locum Propertii IV extr. 73. 74. et Eurip. Alcest. 378. — 792-794. Iidem versus redeunt infra VI, 700—703, ducti ex Homero Od. λ, 206—208; unde petierunt et alii. cf. sup. Ge. IV, 500. — *somno* vel proprie, quatenus is celeriter diffluit, aufugit, vel pro somnio (ὀνείρῳ) dictum. — 798. *Col-*

Conlectam exsilio pubem, miserabile volgus.
Vndique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae,
Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

lectam exsilio, ad fugam, *pubem*, iuventutem. In voce *opes* fortunas iut. ad naves faciendas, instruendas, et sic porro. *H.* *parati opibus* qui opibus instructi, quibus opes praesto sunt ad aliquid agendum; *parati animis*, quibus est voluntas ad rem moliendam. Ex sequentibus assumendum *deduci*. W. — 801. Vt poëtae rem fingunt, sidera de montibus proximis oriuntur et pone montes occidunt; res ab oculorum sensu petita. *Ida* autem mons Troiae imminens. *Lucifer*, Veneris stella, accommodate. *H.* *ducebatque d.* vid. Ecl. VIII, 17. *W.* — 802-804. *Limina portarum*, portas. *Spes opis*, auxilii patriae ferendi, ut Serv. aut simpliciter salutis. Igitur discessi. — *montem*, iut. Idaei iugi partem, quae ad Antandrum ferebat. cf. IX, 80. *H.* *montes*, quod Mediceus cum aliis libris praebet, haud scio an sit praeferendum. cf. III, 6. *W.*

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER TERTIVS.

ARGVMENTVM.

Eversa Troia, Aeneas, collectis suorum reliquiis, quae caedi flammisque supererant, parataque apud Antandrum viginti navium classe primum in Thraciam defertur. Vbi cum urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore caesi prodigiis, Delum petit 1 — 77; *consultoque ibi Apollinis oraculo, cum antiquam gentis suae matrem, hoc est, primam originis suae terram repetendam didicisset, falsa Anchisae patris interpretatione adductus, in Cretam contendit* — 124. *Verum cum ibi, positis iam moenibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a diis penatibus, relicta Creta, Italiam petit*— 192. *In hac navigatione subito exorta tempestate, primum ad Strophades insulas appulsus, ab Harpyiis infestatur* — 268. *Mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat* — 290. *Inde Corcyram praetervectus, Epirum tenet, quae id temporis Heleno, Priami filio, parebat, cui post Pyrrhi caedem Andromache in coniugium cesserat. Helenus Aeneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra marique periculorum certiorem facit* — 505. *Aeneas, relicta Epiro, Tarentum primamque Italiae oram praetervectus, ad eam Siciliae partem, quae Aetnae monti adiacet, appellitur. Ibi Achemenidem, ab Vlysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit, edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, ancoras solvit* — 683; *memorque praeceptorum Heleni, vitatis Charybdis et Scyllae periculis, Siciliae litora longo circuitu circumvectus; tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises, tum senio tum longae na-*

vigationis iactatione fatigatus, fatis concedit — 713. Inde Italiam petens, immissa ab Aeolo subita tempestate, in Africam eiicitur, quam partem libro primo exsequutus est poëta.

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
Inmeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troia;
Diversa exsilia et desertas quaerere terras
Auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
Incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat aestas,
Et pater Anchises dare fatis vela iubebat;

Rerum varietate et doctrinae copia hic liber ceteris facile praestat, totus ille ad Odysseae exemplum conscriptus. conf. in primis Cluver. Sicil. ant. p. 252 sqq. Quod tamen lectores suavitate sua minus vulgo detinet, non tam id facit, quod liber secundus gravissimi argumenti (nam de Troiae excidio agit) antecedit, et Didonis amores suavissime narrati sequuntur, quam hoc, quod multarum rerum, in primis quae ad mythos veteres et geographiam antiquam spectant, notitiam habere debet is, qui omnia, quae poëta leviter tantum attigit et perstrinxit, intelligere velit.

1-3. Splendidum exordium pro: Postquam Troia in hunc modum erat eversa. — *res Asiae*, regnum Asiae, v. sup. ad II, 556. — (*humo* intellige *solum*, ἔδαφος, in quo urbs aedificata; *hac humo fumat Troia*, incendio conflagrata (*cecidit*) et in cineres dilapsa. *W.*) 4-8. *Diversa exsilia, desertae terrae*, ad miserationem satis graviter, pro terris novis ac *diversis*, longinquis, inhabitandis. — *Auguriis divum* sup. I, 382 sq, nisi addere malis prodigium flammae II, v. 682, et Creusae monitum v. 780. In *Antandro* argutantur grammatici, et in adiecto *ipsa* Cerda. Sufficit ea Strab. XIII, p. 606 D. tenere, versus meridiem et haud procul ab Ilio, ad sinum Adramyttenum, fuisse, saltem serioribus temporibus, urbem Antandrum, navale, ad Idaei montis radices. Nihil igitur mirum, si poëta naves Aeneae in tam nobili et commodo loco aedificatas tradit. Materies classi aedificandae in Ida, et quidem in iugis ad mare procurrentibus, *Gargaris*, suppetebat. cf. Wood Essay on Homer, p. 323. — 8. *Vix prima inceperat aestas* s aestatis prima pars, h. e. ver. Nam Troia eversa fertur sub initium veris. — 9. *Fatis*, pro-

Litora quum patriae lacrimans portusque relinquo
Et campos, ubi Troia fuit. Feror exsul in altum
Cum sociis natoque Penatibus et magnis dis.
  Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo,
Hospitium antiquum Troiae, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Moenia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

pter deorum iussa et monita, de quibus ad v. 5 dictum. — 10-12. Notabilis est Servii nota: » *Amat poëta, quae legit, immutata aliqua parte; vel personis, ipsis verbis, proferre. Naevius enim inducit uxores Aeneae et Anchisae, cum lacrimis Ilium relinquentes, his verbis:* Amborum uxores noctu Troia exibant, Capitibus opertis, flentes ambae, abeuntes Lacrimis cum multis. *Hoc iste Aeneam eodem in tempore eiusdem rei causa inducit fecisse, cum dicit:* Litora cum p. — relinquo. » cf. Vossius in not. ad Naevii frag. p. 76 sq. — *Et campos, ubi Troia fuit*, pathos in brevitate iam Macrob. miratus est V, 4. *cum sociis* v. sup. II, 796. — *Penatibus et magnis dis*: hi inter se discernendi quomodo sint, vix dicere habeo, cum et perpetuo pro iisdem habeantur, neque alios Aeneas secum Troia abstulisse memoretur. Explicative igitur alterum adiectum; aut *cum Penatibus, magnis diis*, aut, *cum magnis diis, Penatibus*, qui nostri Penates sunt; creditum autem est, deos magnos Samothracicos, Cabiros, hos ipsos Penates fuisse. Inf. v. 148. *Effigies sacrae* divum *Phrygiique* Penates. »

13-18. Primum Thraciam universe designat, *Terra Mavortia* (nam Thraciam Marti sedem tribui iam ab Homero, notum est, et cf. inf. 35) *vastis campis — Thraces arant* natum fortasse ex primis Hecubae Euripideae vers. 8, 9. — *acri*, saevo, *quondam regnata Licurgo*, noto e fabulis de Baccho, v. Homer. Iliad. ζ, 130 sqq.; *regnata* passive, ut et alibi. *Hospitium antiquum Troiae* memorans, regem Thracum hospitii iure cum Priamo iunctum indicat; neque *socios Penates* aliud, quam declarationem eius hospitii, esse puto. Videntur enim hospites eosdem deos tutelares, saltem Iovem hospitii praesidem, habuisse. *H. socii Penates* sunt sedes sociae, h. e. foedere cum Troianis iunctae. vid. de Thracibus Troianorum sociis Hom. Iliad. β, 844-851. *W.* Regem Thraciae sequentia v. 49 declarant tum fuisse Polymnestorem. Iam hunc Chersonesum Thracicam tenuisse, vulgo narrabatur; quod in primis Euripidis auctoritate constat, in Hecuba v. 8, et al. Virgilius, dum ad Hebri ostia urbem ab Aenea conditam memorabat, narrationem, fabula a vicina regione petita, ornare facile potuit. Quid? quod Polymnestoris ditio ad Hebrum usque extenta videtur. Certe Plinius IV, 11: *Oppidum Aenos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio.* —

Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
Auspicibus coeptorum operum; superoque nitentem
Coelicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Adcessi; viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quae prima solo, ruptis radicibus, arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae,

17. *fatis iniquis* sive propter ea, quae sequuntur, satis sinistra, sive quod omnino iniqua fortuna decedere patria et alienis terris sedem quaerere coëgerat. Ammianus XXII, 8 pr. priorem sententiam firmare videtur; respicit enim h. l. *Aenus*, inquit, *qua diris auspiciis coepta, moxque relicta, ad Ausoniam veterem ductu numinum properavit Aeneas*. H. Eamque unice veram esse, oratio monstrat. *ingressus* est ingressus Thraciam; *fatis iniquis*, nolentibus, non faventibus. *W*.

19. Portentum sanguinis e cornis et myrtis in Polydori tumulo manantis. Nam sacrum parans Aeneas diis, inprimis Veneri et Iovi, dum frondes, quibus aram ornet, petit, ecce offertur prodigium: surculi, quos solo evellit, cruore stillant. Parat autem sacrum Aeneas in *novae urbis primordiis et auspiciis*: quorum religio ad Apollinem potissimum spectat. *H. dii auspices operum* sunt qui opera iuvant at secundant. De vocabulo *auspex*, deorum proprio, egit Bentl. ad Horat. I, 7, 27. *W*. *nitentem* candidum potius quam pinguem intelligo; candor enim spectatur in victima Iovi ferenda. — 22-25. Ornata oratio; sentis, si in vulgarem transfers: *in cuius vertice cornus et myrtus stabant. Cum inde frondes coronandae arae peterem*. — Porro *tumulus* h. l. simpl. collis; nam insepultus fuerat proiectus, ut ex v. 62 sqq. apparet. et cf. 45, 46. In mare proiectum corpus in litus fluctu eiicitur apud Eurip. Hecuba v. 26, 697 sqq., quem sequi maluit Ovid. Met. XIII, 437 sqq., ubi pleraque ex Euripide espressa. — *horrida* noli aliter accipere, quam myrtetum horrere densis virgultis; et omnia prominentia *horrere* dicuntur. — *hastilia* pro virgis myrti, unde hastas et iacula faciebant veteres; quod iam vidimus Ge. II, 447: *At myrtus validis hastilibus, et bona bello Cornus*. Iaculis autem confixus Polydorus inf. v. 45, 46, quae terrae infixa radices egisse significat poëta. — Myrtus autem bene in litorali plaga. Ge. II, 112: *Litora myrtetis laetissima*. — *tegerem*: tegere, velare, proprium in re sacra de coronis ac sertis; conf. supra II, 248, 249: *myrtea* serta h. l. in sacris Veneris. *H*. — 27. Scripturam *arbos* dat Mediceus; neque erat, cur sibilus offenderet. III, 136: *connubiis arvisque novis*; ne alia commemorem. *W*. 28. *Huic atro liquuntur sanguine guttae* ornate, pro ex ea manant guttae

Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et causas penitus tentare latentis;
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestis,
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam maiore hastilia nisu
Adgredior, genibusque adversae obluctor arenae;
(Eloquar, an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris:
Quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troia
Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
Telorum seges, et iaculis increvit acutis.

sanguineas, pro succo scilicet. Proprie *sanguis liquitur*, τήκεται, dissolvitur in guttas. Ge. II, 487: *liquuntur amnes*, h. e. rupibus fluunt — *terram tabo maculant*, quanto ornatius, quam, cadunt in terram! sic cetera. Mox vs. 32. *tentare* est explorare. Ceterum fabula, quam Virgilius, ut tot alia, a poëtis cyclicis accepisse videtur, satis probabilis olim iis fuisse videtur, qui in arbores mutari puellas, Nymphas Hamadryades cum arboribus nasci, sacris arboribus succisis guttas sanguinis manare legissent. Exempla sunt apud Callimachum in Cer., et Apollon. Arg. II, 479 sqq. tum in Metamorphos. Ovidii plura. Si quid mirum videri potest, sit fortasse hoc, quod nostris etiam temporibus Tassus Ariostusque cum Spencero eadem fabula feliciter usi sunt. — 34-38. Valde animo aestuans et anxius super prodigii causis, adoro Nymphas Hamadryades et Martem Indigetem, ut malum omen avertant. *visus* pro visum, h. e. ostentum, portentum, quod *secundum*, felix, esse, et *levari*, in bonum converti, vult. — Mox 38. *obluctor*, ἀντιβαίνω, aut ἀντερείδω. — 41-43. *Iam* tandem *parce sepulto*: h. l. fortuita obruto terra, cf. ad v. 22. *parce scelerare*, h. e. noli (ut ap. Horat. et al.) polluere scelere manus, *me, tibi non externum, Troia tulit*, protulit, genuit, h. e. Troianus sum; non de trunco sanguis manat, sed de meo corpore. — 45. 46. *Seges telorum increvit iaculis acutis*, h. e. tela; ut emissa erant in me, in hoc tumulo excreverunt in

Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threïcio regi, quum jam diffideret armis
Dardaniae, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractae Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra deum refero, et, quae sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra,
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
Adgeritur tumulo tellus; stant Manibus arae,

arbores, pro quibus dixit *iacula*, quia inde iacula petuntur. Haud scio an *iaculis* sit casus tertius pro in iacula. (Igitur telis fuit confossus; cf. Auson. Epitaph. XIX; aliter atque apud Euripidem, qui eum ferro concisum dixit) — 47. *Pressus formidine*, puta positum pro vulgari *oppressus*. H. *pressus mentem formidine* is dicitur, cuius animum formido et curae angunt, vexant. *W.*

49. Conf. Euripid. Hecubam. pr., quam sequitur Virgilius. Rex erat *Polymnestor.* — 54. Rem et causam Agamemnonis potiorem factam, partes Agamemnonis. (Proprie *res Agamemnoniae* sunt opes Agamemnonis. *W.*) — 55. *Fas omne abrumpit*, rumpit, paullo audacius dictum videtur, divina humanaque iura infringit, violat. Mox *quid non — cogis* pro *ad quid.* Sed praepositio eleganter omittitur, ut τί pro πρός τί. (Sic IV, 412: *Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!* Ad rationem Graecae constructionis ἀναγκάζειν τι a Latinis *cogere* cum accusativo pronominis compositum vides. Accedit analogiae praesidium. Tacitus Hist. II, 62, dixit: *Priores id perpulerant*, et Cic. In Cat. I, 5, 2: *quod te iamdudum hortor.* W.) 59. refero prodigium ad principes, et primo loco ad Anchisen, auspiciorum peritum. *H.* — 60. *idem an.*, pariter placuit. *W.* 61. *Dare classibus austros* non est hypallage, sed, ut vulgo *navis vento tradi* dicitur, sic exquisitiore ratione *navi ventus*, ut vela ventis pandantur. — 62 sqq. Locus de inferiis classicus. Nota rerum ac verborum proprietatem. *instauramus funus*, religioso vocabulo, pro facimus. cf. Not. ad IV, 63. — *tumulo*, ut tumulus, et quidem

Caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
Et circum Iliades, crinem de more solutae.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras; animamque sepulcro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.
Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat auster in altum,
Deducunt socii navis, et litora conplent.
Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,

altus, fieret. Ante erat humus temere aggesta v. 22. — *stant Manibus arae*, doctius quam: ara statuitur. (Nisi duas exstructas esse pones, vid. 305, *arae* pro ara, ut II, 202 accipies. *W.*) *caeruleae* vittae sunt nigrae. *maestae vittis*, moestitiam declarantes, exquisite pro *ornatae*, *velatae*. — *cupressinis* frondibus coronatur h. l. ara. *atra* cupressus, non nativo colore, sed quia arbor funebris est, Diti sacra. (Hinc *funebris* illa dicta. *W.*) Matronae Troianae *Iliades*, solutis crinibus circumstantes tumulum, plangunt et lamententur. conf. XI, 35. — *inferimus*, ἐπιφέρομεν χοάς. *cymbia lactis*, cf. Ecl. V, 67. *sanguinis*, victima caesa, conf. inf. V, 77 sq. *animamque seq. condimus*, Manes placamus, ut quieti suae reddantur; et 5, *voce ciemus*, h. e. vocamus, ut ap. Homer. v. c. Odyss. ι, 65, 66. inf. VI, 506. conf. ad Tibull. III, 2, 15. Ter acclamatum. Vale, Have. *H.* — 66. *Inferimus.* fiunt inferiae, quae constabant tum recenti lacte, et nuper expresso, tum etiam sanguine mactatarum hostiarum, quae duo in honorem defuncti inferebantur, id est effundebantur. *C.*

69-72. Ornati versus. Cum primum ineunte vere mare navigari potest, iterum naves conscendimus. *venti dant mare placatum*, quatenus placidi sunt. (conf. not. ad Ecl. II, 26. *W.*) *auster* non proprie; nam ex Thracia evectis, is non potest esse secundus ventus (etiam ap. Homerum ἄνεμον Βορέην Vlyssi ex Thracia solventi mittit Iupiter Od. ι, 67), sed h. l. pro vento. — *lenis crepitans*, duplici epitheto: ut ἀκραῆ Ζέφυρον, κελάδοντ' ἐπὶ οἴνοπα πόντον, Od. β, 421; et sic in Epigr. πρηῢς ἐπιπνείων ἀμφιδονεῖ Ζέφυρος. Probabile tamen videtur fuisse, *lene crepitans*. H. Equidem non assentior. Non sunt duo epitheta hoc loco uni vocabulo adiecta, sed cum Iortino (Tracts T. I, p. 470) iunges *lenis auster vocat crepitans*, Ge. I, 449: *Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando*. W. — *terrae recedunt*. conf. inf. 411. — 73-77. Delus olim mari vaga tandem inter Gyarum Myconumque, Cyclades, consedit, ἐστήρικται, fixa est, nihil amplius. *mari medio* seu quia Cycladum media habita dictaque Straboni, Plinio et Solino: adde Callim. in D. 300. Steph. Byz. in Δῆλος ibi-

Quam pius Arcitenens, oras et litora circum
Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Inmotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; haec fessos tuto placidissima portu
Adcipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro
Occurrit; veterem Anchisen adgnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:

que Inlpp.: seu simpliciter, in alto; qui modus loquendi Homericus Od. δ, 844, ut mox de Creta v. 104. — *Nereidum matri*, Doridi, et *Neptuno*, *Aegaeo* dicto, quod eius sedam in Aegaeo mari poëtarum narratio consecravit, ut vel ex Homero notum. (De compositione versus vid. not. ad Ecl. II, 26. *W.*) Iis *gratissima* Delus, quippe ax antiquissimorum poëtarum fida iis ab initio sacra; mox Latonae. *pius*, gratus erga insulam, φίλην τιθήνην, in qua erat natus. Res vel ex Callimachi hymnn in Delum nota. *Arcitenens*, vox iam Naevio aliisque poëtis ante Virgilium frequentata, v. loca ap. Macrob. VI, 5. Est Apollinis et Dianae epitheton, ab arcu tenando, quod semper cum arcu et pharetra pingeretur. — *oras et litora circum errantem* illustrant illa ap. Callimach. l. c. v. 41 sqq. Myconus *celsa*, ut omnis insula; mari enim aminet. *H.* Ex descriptione accurata 73-77 satis apparet, quae intelligenda sit insula, ita ut facile careas Burmanni coniectura, aliis probata, *gratissima Delus*, vid. Var. Lect. Heynii. Ceterum miram dicendi rationem: *revinxit Apollo Delum Gyaro Myconoque* pro mediam inter eas fixit, imitatus est hendecasyllaborum auctor, quem Petronium ferunt, apud Burm. Anth. Lat. T. I, p. 460, 61. sedes stirpis, a qua nova *Mox illam geminus deus catenis Hac alta Gyaro ligavit, illac Constanti Mycono dedit tenendam.* W. *veneramur urbem* dictum, ut *salutare*, pro adira, ut salutamus eos, quos adimus. — 80. De *Anio* conf. saltem Ovid. Met. XIII, 640 sq. — 82. Ex antiqua fabula repetendum, cuius vestigia servavit Servius: *Ad Anium Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salamina peteret, comes Priamo; unde et agnoscitur*, sc. nunc ab Anio. Eadem sequitur Ovid. l. l. — 83. *Iungimus hospitio dextras*, hospitii pristini iure, propter hospitium, quod inter Anchisen et Anium fuerat.

84-89. Notabili cum brevitate significat poëta, Aeneam esse ingressum templum, adorasse deum et preces fecisse. Latius evolvere Virgilii narrationem videtur Ovid. Met. XIII, 633-637. — 79. *venerabar*, adibam, *templa saxo structa vetusto*; quis dubitet esse *vetustum templum*! Argutatur tamen in hoc Macrob. III Sat.

Da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis,
Et genus, et mansuram urbem. Serva altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli.
Quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis inlabere nostris.
Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque dei, totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
Adcipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.

6. — *Da*, indica. *data fata*, sup. I, 382. (Sed vid. Not. ad VI, 66. *W.*) — *propriam*, perpetuam, stabilem, firmam, Servius exponit. conf. Not. ad Ecl. VII, 31. — *Thymbraeum* h. l. appellat, quia patrius erat deus; nulla alia quam poëtica ratione, etsi aliter Grammatici. *Thymbra* erat Troadis vicus cum Apollini luco ac templo. Ge. IV, 323. v. Strab. XIII, p. 598, A. B. — Et *genus* inter cetera: *domum*, *moenia*, *urbem*, aliud esse nequit, quam locus generi futuro, posteritas originem ducat. Respondet igitur voci *domus*, quae sine certa sede esse potest nulla. Eadem stirps cum sede habenda pro *altera Troia*. — *reliquias Danaum*, qui Achivorum vim effugerunt. conf. sup. I, 30. — 89. *Da pater augurium*. *Pater* h. l. Apollo, ut omnino maiores dii. *augurium*, pro oraculo, ut alibi. Oraculo autem, veterum more, suus locus erat in novis sedibus quaerendis. cf. quae de Batto tradita apud Herodotum, et Callim. hym. in Apoll. 65 sqq. — *animis illabere nostris*. Proprie Phoebus descendit in mentem vatis sui; insinuat se, vim suam, suus animo; h. l. etiam illis, quibus sorte data rem obscuram explicat et illustrat, φράζει.

90-93. Solemne est poëtis numinis, sortem edituri, praesentiam ita declarare, ut totam rerum naturam numen sentire moverique fingant. Commune id ἐπιφανείαις deorum in festis et sacris, quae in eorum honorem celebrabantur. Notum vel ex Callimachi H. in Apoll. pr. cf. Spanh. ad e. l. — *omnia* per singula redduntur: *liminaque laurusque*. — *Mons circum*, Cynthus. Nam templum sub monte situm. *cortina*, ὅλμος, operculum tripodis, *mugit*, vento subterraneo e specu, cui imposita erat, surgente; si quidem credere licet, ad Delphici tripodis instar haec fuisse adumbrata. cf. Spanhem. ad H. in D. v. 90. *adytis reclusis*, ipso templi penetrali per motum terrae patefacto. (cf. Not. ad VI, 81. *W.*) — *submissi petimus terram*, exquisite, provolvimur; Lucretiano loquendi more. — 94-98. Oraculum, ambiguis obscurisque verbis magna cum arte conceptum, Italiam,

Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
Laetitia, et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt,
Quo Phoebus vocet errantis, iubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras:
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto,
Mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae;
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybelae, Corybantiaque aera,

unde Dardanus originem habere ferebatur, respicit. v. inf. 163 sqq. Vnde nomen *Dardanidae* commode hoc loco usurpatum visum est Macrobio 1, in Somn. Scip. 7. — *duri*, tot labores experti, πολυτλήμονες. *uber* pro ubertate, ex οὖθαρ ἀρούρης, ut I, 531, h. l. pro ipso solo. Versus 97, 98, nobilissimi illi Homerici sunt Il. υ, 307. 308: Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται, quae sunt verba Neptuni. Pro Τρώεσσιν Maro exprimit lectum πάντεσσιν (vid. Prooem. in Aen. p. 309 et 341. *W.*) Memorabile est, quod h. l. Servius habet: » *Orpheo* hunc Homeri versum alterum *esse sublatum. Item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei* sc. sumsit. Probabile est, poëtam aliquem, fortasse Euphorionem in Chiliade, hanc sortem ab Orpheo repetiisse. — Ad Anchisem referri scientiam auguralem iam ad 679 vidimus. Is male quidem, satis tamen probabiliter sortem acceptam interpretatur. Nam Teucri origo ex Creta fuerat a nonnullis tradita — *Volvens*, revolvens animo veteres historias. — 103. Comparant illud Odyss. β, 229: Κέκλυτε δή νῦν μευ, Ἰθακήσιοι, ὅττι κεν εἴπω. — 104. Expressus locus ex Od. τ, 172 sqq. *cunabula*, origines vulgo, quae communes fuere Cretae et Troiae. — 106. *Centum urbes*, ἑκατόμπολις Il. β, 649. Res nota vid. Meurs. de Creta I, 5. — 108. Ad promontorium igitur Rhoeteum escendit Teucer, sive ex antiqua narratione, sive ut poëtice pro toto Troiano litore sit dictum. — 109. 110. Ex Il. υ, 216-218. Dardanus Κτίσσε δὲ Δαρδανίην. ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων· Ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπιδάκου Ἴδης (hoc est, *habitabant vallibus imis*, ad Idae radices). conf. Strabonem XIII, p. 592 (885) de illo loco Homerico disputantem. *optavit* cf. I, 425. — 111-113.

Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris;
Et iuncti currum dominae subiere leones.
Ergo agite, et, divom ducunt qua iussa, sequamur;
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Iuppiter adsit,
Tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcer Apollo,
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae;
Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
Linquimus Ortygiae portus, pelagoque volamus,

Hinc, ex Creta traducta in Troadem, sacra Cybeles; declarata ea per partes: *Mater* deum, *cultrix* Cybeli montis, quae *colit*, inhabitat, *montem* Phrygiae, *Cybelen* dictum, vel *Cybelon* vel *Cybelum*. fuit enim mons varie appellatus: τὸ Κύβελον vel Κύβελλον, τὰ Κύβελα, ἡ Κυβέλλη vel Κυβέλη. — *Corybantum saltationes*, cum *cymbalis*; *nemus montis Idae*, h. e. nomen Idae in Troade ductum a monte Cretae, in quo illa sacra habebantur, ipsa *mysteria* Idaea; haec sunt *fida silentia sacris*, in sacris, h. est sacrorum — et in iis *Cybeles leonibus vectae* repraesentatio. — 111. Legerem, si per codices liceret, *hinc matris cultus Cybeles*. Lem. — 115. *Placemus ventos*, sacra diis maris praesidibus faciamus, cf. v. 119; et petamus Cretam. — 118. *Honores*, docte pro victimis, quae in deorum honorem mactantur. *aris*, ad aras. (Ge. II, 380 *super omnibus aris caeditur*. W.) — 119. Sunt dii, in quorum tutela Troia fuerat. cf. ad II, 201. — 120. *Tempestatibus* sacrum fieri *agna*, tamquam minoribus diis, videbimus V, 772; *nigra* autem, respectu procellarum exitium minantium. Sed et Neptuno παμμέλανας ταύρους mactant Pylii Od. γ, 6. De sacris Vento Ventisque factis loca congesta v. a Cerda et aliis; sufficit Herodot. VIII, 189. c. n. Valk. Verba versus 120 fere eadem, quae Iliad. γ, 103 et v. 41 ex λ, 727.

121-123. Idomeneus, in Cretam redux factus (vid. Od. γ, 191. 192), a suis fuit exactus, tandemque, ut inf. v. 400 videbimus, in agro Sallentino extremae Italiae consedit. Res et causa varie in Νόστοις tradita esse videtur; si quidem diversae narrationes sunt Servii ad h. l.; Strabonis X, p. 480; Schol. Odyss. ν, 259. cf. inf. XI, 264. Alios vide ap. Meurs. Creta III, 4. — *adstare* pleniore ore quam *esse*. Nec vero sine consilio et causa haec de Idomeneo expulso interposita sunt; nam, si ille in insula fuisset, Troianis eam adire haud licuisset. — 124 *Ortygia* unum ex vetustis nominibus Deli. Ceterum di-

Bacchatamque iugis Naxon, viridemque Donusam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per aequor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor,
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis,
Et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
Ergo avidus muros optatae molior urbis,
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque adtollere tectis:

accessum Aeneae ornatius exhibet Ov. Met. XIII, 679 sqq., qui in ceteris Maronem ante oculos habuit, et totum Aeneae cursum ex eo mutuatus est. — 125. *Naxon*, insulam, in qua, Baccho frequentari solita, Bacchica turba *bacchari* solet, h. e. sacra Bacchica celebrare, in iugis insulae; inde et ipse locus dicitur poëtis *bacchari*, βακχεύεσθαι; passive, ut Ge. II, 487 *virginibus bacchata Lacaenis Taygeta.* Imitatur Claudian. XXXIII, lib. I, de R. Pros. 205: *ululatibus Ide Bacchatur*, et Val. Fl. III, 20: *Dindyma sanguineis famulum bacchata lacertis.* Ducta autem forma vocis e Tragicis: v. Longin. 15, §. 6. — *Donusam* insulam a colore marmoris *viridem* appellari, Servius monet, et Petronii 133 *viridem Thason* comparat Cerda. Malim simpl. silvosam vel herbosam intelligere, qua specie praeternavigantibus illa occurrisse videtur. Sic *niveam Paron* a candidis marmoribus, quae passim in montium iugis longe conspici possunt vocari statuo; eademque de causa *Cyclades* omnino *nitentes* et *fulgentes* Horatio III, Carm. 28, 14; I, 14, 19. Adde in primis Dionys. Perieg. 530. — 127. *crebris freta consita terris*, Sporades esse possunt; omnino tamen pars maris Aegaei crebris insulis consita. Sed *concita* (quae lectio librorum plurimorum et optimae fidei atque Grammaticorum auctoritate firmata est) *freta* referendum ad angusta inter insulas (*crebras terras*) spatia, in quibus mare saevius assurgit. (Periculosa illa pars maris Aegaei navigantibus. vid. Val. Flacc. II, 622: *Parium infame fragosis vadis.* W.) — 130. Est ventus secundus, οὖρος φέρων, ἴκμενος Odyss. λ, 7. Il. α, 479. *surgens*, oriens, cf. 481. v. h. l. Serv. Mox *Curetum orae*, terra, Creta, quae origines et mythos suos repetebat a Curetibus, qui Iovis natalibus interfuerant; ut adeo Cretenses religiones haberent et sacra antiquissima. *antiquis oris*: ut solent poëtae loca antiqua fama celebrata appellare *antiqua*. — *adlabimur*, simpliciter, adnavigamus, accedimus.

132-134. Locum designat novae urbi, *Pergamo* dictae. *gentem*, socios a Troia profectos, *laetam cognomine*, nomine urbis a pristina sua patria petito, *hortor amare focos*, domicilium sibi parare et privata tecta: sed maior vis inest verbo *amare*, usurpato de iis, qui libenter incolunt, sedem

Iamque fere sicco subductae litore puppes;
Connubiis arvisque novis operata iuventus;
Iura domosque dabam, subito quum tabida membris,
Conrupto coeli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulcis animas, aut aegra trahebant
Corpora; tum sterilis exurere Sirius agros;
Arebant herbae, et victum seges aegra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
Tentare auxilium iubeat; quo vertere cursus.

ut perpetuam futuram. *arcemque attollere tectis*, acropolim condere, more antiquiorum urbium, ut Thebarum, Athenarum. Proprium *attolli* de aedificiis in altum eductis, cf. sup. II, 185; attolluntur *tecta arcis*; denique *arx ipsa tectis*. — 135-137. *puppes*. Cum a parte aliqua declarandae essent naves, proprie *puppis* dicta, cum subductarum *in siccum* navium prorae spectarent in altum. — *operari* est operam dare. — *iura domosque dabam*: domos, h. e. locum domiciliis statuendis, agrosque assignabam; et *dabam iura*, leges et instituta condebam, utpote in nova colonia. — 137-142. ornati versus, in primis vs. 140. qui tamen ex Lucretio V, 987 et Ennio (v. Columna. ad eius fragm. p. 53) est adumbratus. Porro totum locum ante oculos habuit Statius Theb. I, 632 sqq. *H.* μίασμα fuit illa pestilentia, utpote ab aëre corrupto (138) orta et propagata. *W. Venit*, quod fere de malis calamitatibusque ingruentibus ponitur (Aeschyl. Pers. 437 ς. συμφορὰν στρατῷ ἐλθεῖν *W.*) *membris arboribusque satisque lues* (quod eleganter, ut mox *seges aegra*, ab aëris miasmate ad arbores segetesque, tetro solis aestu exustas, tractum) — *corrupto coeli tractu*, aëris plaga, regione, ut alibi, h. e. aëre, cuius corruptela, v. c. ex humido calore, lues oriri solet. Alia est Burmanni interpretatio, *tractum* ductum, haustum aëris esse. Laudat egregia ad rem Lucret. VI, 1126; Lucan. VII, 412. — *anima* dicitur *relinquere nos*, et nos *animam*; utrumque recte, sed exquisitius hoc, adeoque poëticae dictioni adcommodatius. Canicula autem et h. l. pro aestu coeli, qui cum eius ortu ingruit (cf. Serv. et v. sup. ad Ge. IV, 425), atque pro pestilentiae causa; quod passim apud veteres occurrit. cf. Apollon. II, 516. — 143-147. Agendi ratio est similis Il. α 62 sq. — *veniam precari*, placare deum, conf. ad I, 519, ut ille vere edicat, *quam finem fessis rebus*, calamitatibus, (*fessae res* sunt proprie res afflictae. Plin. H. N. II, 7: *Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens*. W.) *ferat*, oraculo monstrat, unde iubeat tentare auxilium laborum,

Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacrae divom Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
In somnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus aequor,
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu moenia magnis
Magna para, longumque fugae ne linque laborem.

qua ex re petere remedium malorum, scilicet pestilentiae.

147. Novum visum Aeneae per quietem obiectum; quo edocetur, non Cretam, sed Italiam ipsi esse destinatam sedem. De Penatibus conf. sup. ad Aen. II, 293. Sunt illi *divi*, et quatenus eorum species est oblata, sunt *effigies sacrae divorum*, h. simulacra. *ante oculos iacentis* pro ante oculos meos. *In somnis*, per somnum, per quietem. (Et in pedestribus scriptoribus frequens est *videri in somnis* de *somniantibus*, qui quasi vigilantes aliquid vident. Cic. de Divinat. II, c. 70, *visus est in somnis curru vehi*. Heynius in recentissimam editionem intulit *Insomnis*, ut Virgilius dicat, vigilanti Aeneae species deorum apparuisse; hoc postulare et *Penates multo manifestos lumine* lunae, quae se per fenestram immiserit, et verba 173, *Nec sopor illud erat*. Si hoc, mutabis not. Heynii ad 172. *W.*) — 152. *insertas fenestras* h. e. aperturas, *insertas* parietibus; ut II, 482 in foribus lato *dedit ore fenestram*. Simili modo πύλαι, fores, porta, sunt intervalla inter duo postea, quibus valvae obducuntur. Nec de fenestris nostro more ac sensu est cogitandum. — 155. *tua ad limina.* Atqui servabantur iam in Aeneae domo? Scilicet de ipso cubiculo *limina* accipienda. — 156-158. *Nos — Iidem tollemus* etc. — *tua arma*, non proprie, sed imperium, ductum; mox *sub te*, h. e. te duce. — *tollemus in astra*, non ad Caesaris apotheosin, ut iam Servius, mox alii, sed ad summum potentiae fastigium refero, quod fere cum gloriae ac famae summo fastigio coniunctum esse solet, de quo proprie illa dicuntur, et adiungitur 159 *imperiumque urbi dabimus*. — *moenia* non male referas ad Lavinium, ab Aenea conditum. *Magna* enim sunt propter magnarum rerum seriem, ex huius urbis primordiis ortarum, cf. II, 294, *his*

Mutandae sedes. Non haec tibi litora suasit
Delius, aut Cretae iussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et haec laetus longaevo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat
Ausonias. Dictaea negat tibi Iuppiter arva.
Talibus adtonitus visis ac voce deorum,
(Nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere voltus,
Velatasque comas, praesentiaque ora videbar;

(Penatibus) *moenia quaere*, *Magna pererrato statues quae denique ponto.* Si tamen, quia *urbi*, quod modo antecedit, ad Romam spectat, etiam *moenia magna* de Roma sunt accipienda; nam, etsi haec Aeneas non condidit, potest tamen *parare* ea a poëta dici, quatenus ea omnia exsequitur, quae condendam urbem eventu antecedere fatali erat. *magnis*, h. e. nepotibus, ad tantam imperii opumque magnitudinem perventuris: — neve propter molestias detrecta navigationem ad ulteriora loca. — Mox v. 162, *Cretae considere* pro in Creta, docte. (Sed eam pedestres etiam scriptores frequentant constructionem, Liv. 31, 22, *Corcyrae classis subducta* est. Add. 31, 15. Tacit. Ann. I, 4. *W.*) — 163-166. Iidem versus intexti erant supra lib. I. 530-533. — 167. *Hae nobis propriae sedes.* Supra ad Apollinem v. 85. *Da propriam, Thymbraee, domum.* Dardani origo ex Italia secundum veterem mythum petita, et quidem ex Etruria e Corytho s. Cortona urbe. *Iasius pater*, si de Dardani patre accipies, habent verba *a quo* expeditam interpretationem. Sed magno cum consensu Italici et Graeci mythi Iasium Dardani fratrem tradidere, cum quo in Samothraciam abiit, ut adeo *pater* respectu posteritatis dictus sit. Iam cum proprie e Dardano ducti sint Troiani, tamen, ut poëta, quamquam minus accurate, rem cum utroque communicare poterat: Doctius autem erat pro *a quibus* dicere, modo minus usitato, *a quo*; ut saepe poëtae, Horatius perpetuo, duobus subiectis singulare verbum adiiciunt. *princeps* h. l. auctor stirpis vel generis. *Corythum* de ipso rege ac conditore Cortonae accipit Cluver. Ital. ant. p. 592. Ita conditor dictus pro urbe, et h. l. pro tota Italia, saltem pro Etruria et finitimo Latio, positum. inf. IX, 10 *extremas Corythi penetravit ad urbes.* Item *Dictaea arva* v. IV. Georg. 152. — 172-189. Aeneas expergefactus visum religiose expiat, mox patri

Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad coelum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto laetus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Adgnovit prolem ambiguam geminosque parentis,
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi talis casus Cassandra canebat.
Nunc repeto haec generi portendere debita nostro,
Et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?

exponit, qui, effati Cassandrae recordatus, parere viso iubet. Ita Creta disceditur. (Vide an *sopor*, ὄναρ, sit somnium vanum. Ceterum post somnia visa precibus et muneribus deos placare solebant Graeci — cf. Soph. Electr. 634 sqq. Aeschyl. Pers. 215 — et Romani, vid. Tibull. 1, 5, 13. *W.*) — 175. *Velatae comae.* Erat igitur Penatium caput vitta redimitum. — 175. Ad Ennii ductum ap. Macrob. VI, 1. — 176. *Corripio*, surgo celerrime. — 177. *munera intemerata*, vinum purum (*munera intemerata* sunt integra et pura, sine vitio et labe. Recordaberis verborum *egregius*, *eximius*, *lectus* in sacris usurpatorum *W.*), rite libatum. Quod *munus*, idem *honos*. — 180. 181. Agnovit duplicem Troianorum ortum ac stirpem, alteram a Dardano, alteram ductam a Teucro: adeoque *ambigua proles* ipsi sunt Troiani, qui et Dardani et Teucri (hi sunt *gemini parentes*) genus erant. Agnovit porro Anchises in interpretando Apollinis Delii oraculo, cum *antiqua mater* et *prima tellus* esset exquirenda, se *deceptum* esse *novo errore veterum locorum*, h. e. errore circa interpretationem locorum veterum; quod duas terras, a quibus stirpis Troianae auctores olim originem traxisse vetus fama erat, nunc non distinxisset, sed, alterius adventus, Dardani scilicet, ex Italia immemor, in altera terra, unde Teucer venit, tantum haesisset. Igitur *vetera loca*, terrae vetere aliqua fama celebratae, utpote eae, unde Troiani originem haberent; et *novus error*, ornate, quatenus ab eo seriore aevo erratum est circa haec loca interpretanda. Satis expeditus videtur locus, vexatus a Servio aliisque. — 183-188. cf. inf. X, 67, 68. Cassandrae vaticiniis nunquam creditis egregie utitur poëta. *tales casus*, hanc nostri generis fortunam, ut ad Hesperiam, unde Dardanus generis auctor fuit oriundus, nobis sit revertendum. — 184. 185. Nunc bene *repeto* memoria, eam *portendere*, praedicere, hoc esse *debitum*, fato, *generi* nostro, et multum

Cedamus Phoebo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait; et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus aequor.
Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius ullae
Adparent terrae, coelum undique, et undique pontus;
Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Aequora; dispersi iactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida coelum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et caecis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere coelo,

eam memorare Hesperiam et novum regnum in Italia. — 188. Comparant, sed duntaxat ad sensum, Iliad. α, 216. — 190. *paucis relictis*, recte. Nam fuit urbs Cretae, Pergamum. — 191. Η δ' ἴθεε κατὰ κῦμα aliquoties Homerus. v. ad Il. α, 483.

192—195. Versus paucis variati V, 8—11 iterum leguntur. Non tam tautologia in his, sed copia poëtae et ornatus. Sane illa: *et inhorruit unda tenebris* de mari nigrescente, iam in illo *Noctem ferens*, h. e. tenebris coelum obducens, continentur. Sed quis, nisi omni carminis suavitate sublata, poëtam rem sensibus feriendis idoneam primum simpliciter exponere, mox eandem ornatius, gravius, copiosius, declarare posse, negat? *H.* — 194. Subito imber exortus noctem et tempestatem attulit. *C.* — *Inhorruit unda tenebris*. mare *horret*, exasperatur, fluctibus motis *nigricantibus*. (cf. Not. ad Ge. I, 314. *W.*) Tempestatem autem ortam puta flectentibus Peloponnesi promontoria, quod Vlyssi accidisse fertur Odyss. ι, 80: nam ibi mare undosum, aestus et procella, ex Aegaeo Ionium mare petentibus etiam nunc sollicitudinem faciunt. — *caeruleus*, niger, *supra caput adstitit imber*, ex Hom. Odyss. μ, 405 sq.: item ξ, 301 sqq. explicandum, unde totus locus hic et inf. V, 8 sqq. expressus, Δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων Νηὸς ὕπερ γλαφυρῆς. Etiam alias κατ' ἄκρης, a vertice, ἐνέπεσεν ἄελλα, vel τὸ κῦμα. v. sup. ad I, 114. Mox *magna aequora*, grande voc., h. e magni fluctus; et *gurges* sup. I, 118. — 198—202. *Involvere diem nimbi*, procellae adspectum coeli lucemque ac solem eripiunt. *nox humida*, tenebrae ex pluviis; cf. sup. I, 88. 89. Fulmina ingeminant se *abruptis nubibus*, conf. sup. Ge. III, 259. Fulmine *nubes*, *coelum*, *rumpi*, *abrumpi*, *scindi*, *findi*, dicitur. Alias ipsum *fulmen rumpit*, sc. se, erumpit. Haec tenenda in poëtis. — 200. *Excutimur*, avertimur a cursu. — *caecis in undis*,

Nec meminisse viae media Palinurus in unda.
Tris adeo incertos caeca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se adtollere tandem
Visa, aperire procul montis, ac volvere fumum.
Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautae
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Adcipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae
Insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno,
Harpyiaeque colunt aliae, Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
Pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum voltus, foedissima ventris

ignoto in mari, incerto. — 202. Densissimae tenebrae vel Palinurum ipsum, ἐμφατικῶς, scientissimum rei nauticae reddiderunt inscium diei et noctis: nequibat enim diem a nocte discernere, nec viae aut officii sui meminisse; adeo malum praesens sensus omnes occupaverat! *C.* — 203. *incertos dies*, per quos fit navigatio incerta, propter caliginem. Servius bene, obscuros, ut Aen. VI, 270, *incerta luna.* Ante oculos autem locus Odyss. ε, 388 sqq. cf. ι. 74 sqq. et multo magis Apollon. IV, 1694 sqq.

205—208. Pulchri versus ad veritatem sensus in prospectu terrae ex alto. Terra *aperit* montes, dum in conspectum illi veniunt, *volvere fumum*, cf. Odyss. κ, 99 et al. incensis passim ignibus in habitationibus agrestium et pastorum. — *Vela cadunt*, demittuntur, ut, quemadmodum fit in locis vadosis, remis ad terram agatur navis. *remis insurgimus*, dum alevatur corpus ad magnum nisum, exquisitum, sed diversum a locutione *incumbimus remis.* conf. inf. 560. V, 189. — *spumas*, *caerula*, pro mari. Adumbrati versus ex Ennii Annal. XIV. vide Fragm. Enn. p. 103. 104. — 210-215. *Strophades* insulae duae in mari Ionio, ex adverso Peloponnesi ante Zacynthum sitae; olim *Plotae* dictae. Sed, propulsis ex Phinei domo ad eas usque insulas Harpyiis, Boreae filii ὑπέστρεψαν ἂψ ἐπὶ νῆα, unde Στροφάδες dici coeperunt. vid. Apollon. II, 285—296 sq. Apollod. 1, 9, 21 ibique Obss. p. 77 sqq. Mox in *magno* non argutandum. Dictum ut omnino *mare magnum*, *terra magna.* — 213. *clausa domus*, h. e. ex domo Phinei expulsae a Zetho et Calai. — 215. *ira deum* h. e. res, quae ab ira deum venit, a diis iratis immittitur. — 216-218. Occurrunt similes Har-

Proluvies, uncaeque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Laeta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Inruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem praedamque Iovem. Tum litore curvo
Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia foedant
Inmundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso coeli caecisque latebris
Turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,

pyiarum effigies in anaglyphis at gemmis; *ventris proluvies*, sic satis honeste pro sordibus effusis. *uncae manus*, ungues: γαμψώνυχες enim Harpyiae. inf. 233 *pedibus uncis*. — 219 sq. Habuit poëta ante oculos episodium Odyss. μ, 262 sqq., de armentis in insula Solis; qui locus conferendus. — *laeta armenta*, pingule iam Serv. exposuit; scilicet eadem adspectu *laeta*, καλά, ut *seges* et alia. — *caprigenumque pecus*, ex Pacuvio et Attio ductum, pro capris — *nullo custode*, scil. erant armenta consecrata alicui numini, ἀνειμένα, ἀφιερωμένα, nunc Harpyiis: quapropter illae de iniuria facta queruntur vs. 247, — 223. *In partem vocamus* honestius quam *participem facimus*. *In praedam vocamus*, partem carnium tostarum religiose appositurí. — 224. *toros*, ornat rem tenuem, cespitem. — 225. *Lapsu*, volatu, ut saepe, *adsunt*, edvolant. Mox *vox dira*, stridor. — 229. *Secessu longo*; longe distanti. — 231. *aris* simpl. focis; sed alterum vocabulum gravius. *H. arisque repon.* Verba propria dicta puto. Nam cum ex Homeri carminibus, in dapibus epparandis diis debita in aris semper fere oblata esse, constet, Virgilio, ne rem sacram toties describeret, versu 224 oblationem portionis deorum omissam, et hoc loco paucis tantum memoratam esse, verisimile est. Praepositio igitur verbi *reponimus* ad id spectat, quod semel factum iam erat. H. Vossius ad Ge. IV, 378, *reponimus ignes* non recte explicuit. — *Polluit* plus

Edico, et dira bellum cum gente gerendum:
Haud secus ac iussi faciunt; tectosque per herbam
Disponunt ensis, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsae sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misenus ab alta
Aere cavo. Invadunt socii, et nova praelia tentant,
Obscenas pelagi ferro foedare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec volnera tergo
Adcipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
Semesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
Vna in praecelsa consedit rupe Celaeno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontis pellere regno?
Adcipite ergo, animis atque haec mea figite dicta.

quam *contingit.* *H.* — 236. variavit vulgare *iussa faciunt.* Similis ornatus infra 561, *Haud minus ac iussi faciunt.* W. 238—241. *sonitum*, clangorem alarum, vs. 226. *Misenus* tubicen classis. Inf. VI, 164. 265. *foedare*, ut foedent, caedant, vulnerent, *obscenas*, foedas visu olfactuque, etiam cum respectu ad proluviem ventris, *volucres pelagi*; ex alto enim advolant. Servius eo refert, quod Ponti et Terrae, seu, secundum alios, Neptuni proles habitae fuerint. Ponti dicendae erant neptes secundum Hesiodum. cf Apollod. I, 2, 6; et hoc sequi possumus, nec impedit, quod *Stygiis undis* v. 215 provenisse dixerat. Haec enim est poëtarum dicendi ratio, ubi de malae rei origine agitur. *H.* *Foedare* per appositionem adiectum substantivo *praelia.* Ge. IV, 554. *Hic vero subitum ac dictu mirabile* monstrum *Adspiciunt* — *toto* stridere *apes utero W.* — 245. Quem poëta in hoc secutus sit, ut unam Harpyiarum fatidicam induceret, non liquet. *infelix vates* simpl. dira, sinistra. Servius: nuntia infelicitatis, ut Il. α, 106, Μάντι κακῶν. — *rumpit vocem* sup. II, 129. — 247. Ingeniose ab armentis caesis petitur tum causa, cur foedarint epulas, tamquam pro poena, tum praedictio famis futurae. — 250-252. Ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, Iliad. α, 297, et alibi. Porro Apollinem, quae dicit, a Iove habere, res nunc nota. Verba ex Aeschyli fabula, quae Ἱέρειαι inscripta, petita esse vult Macrob. V Sat. ext. Πατρὸς προφήτης ἐστὶ Λοξίας Διός. et — ταῦτα γὰρ πατὴρ Ζεὺς ἐγκαθίει Λοξίᾳ θεσπίσματα. *H.* verba Πατρὸς — Διός *alibi* apud Aeschylum exstare notavit Macrobius. Versus autem in Eumenidibus 19 ita legi-

Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
Praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando:
Italiam cursu petitis; ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit;
Sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
Quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit; et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit; cecidere animi, nec iam amplius armis,
Sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
Sive deae, seu sint dirae obscenaeque volucres.
Et pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores.
Di, prohibete minas; di, talem avertite casum,
Et placidi servate pios. Tum litore funem

tur: Διός προφήτης δ' ἐστὶ Λοξίας πατρός *W*. *Furiarum ego maxima*, scilicet confusae passim fuere Harpyiae cum Furiis. Inter has autem alia est natu maior et minor. v. c. Euripid. Iphig. in T. 970. — 253-257. *ventis vocatis* doctius quam ventum secundum nacti. Scilicet *vocant ventum* nautae, dum velis excipiunt; ut apparet, v. c. inf. V, 211. VIII, 707. 708. (*venti vocati* videntur esse venti precibus et sacris *vocati*, h. e. secundi, conf. 120. *W*.) — *datam*, fatis concessam, ut bene Serv.; vel praedictam. Aen. I, 382, *data fata secutus*. — 255. Sedes certas non habebitis, antequam mensas comederitis. Eventum res habebit VII, 116. — *nostrae iniuria caedis* dictum cum vi; assumenda enim animo ultio et poena huic iniuriae debita. — 260 261. *Exposcere pacem*, veniam commissorum, placare eas. Inversa est oratio; principio poëtae animo insidebant haec verba: *nec iam armis*; *sed votis precibusque agere*; alterum hoc sic extulit: *sed votis precibusque dearum pacem exposcere*, h. propitiam earum voluntatem. — 263-267. *Honores*, ut modo v. 178: nunc ut diis supplicet et vota faciat. *H*. Ad vota facta retulit Heynius; cui rei haud scio an usus verbi *indicit* obstet. *Indicit honorem* est sacra fieri iubet Anchises ad deos placandos, ut mala denuntiata avertant. Aen. I, 632; *divum templis indicit honorem* Dido. *W*. — *minas*, malum sinistro vaticinio denuntiatum. — *et placidi servate pios*; ornata oratio pro tenui *servate nos*. — solvere *funem*, τὰ πρυμνήσια, vel τὰ πείσματα, ut in Orphic. 621. 622: at *rudentes excussi*, evoluti, antennarum sunt, ad vela pandenda. Non sine iudicio Anchisae auctoritate hic 263—67; et infr. 472, et alibi res

Deripere, excussosque iubet laxare rudentis.
Tendunt vela Noti; ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Iam medio adparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis:
Effugimus scopulos Ithacae, Laërtia regna,
Et terram altricem saevi exsecramur Vlixi:
Mox et Leucatae nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvae succedimus urbi:
Ancora de prora iacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti,

parari facit poëta. — 268. *Tendunt vela Noti.* Επρησεν δ' ἄνεμος μέσον ἱστίον Odyss. β, 427 et al. *ferimur — vocabant.* Conf. Odyss. λ, 10. — 270-273. Δουλίχιόν τε Σάμη τε καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος, Odyss. ι, 24. ἐν ὑλήεντι Ζακύνθῳ occurrit et alibi. At Σάμη lectum fuit etiam a Virgilio, contra atque Apollodorus volebat apud Strab. X, p. 453 D. Sane communis nomen *Samos* etiam ap. Homerum, quae deinceps Cephallenia. *Dulichium* est prope Cephalleniam, unde etiam nunc *parva Cephallenia*, vel *Teaki*, appellatur. cf. *Wheeler* p 35 sqq. *Neritos* Virgilio videri potuit diversa ab Ithaca insula, ut Melae II, 7; potest tamen etiam Neritos, quo nomine Ithacae mons est appellatus, ad designandam Ithacam positus esse, quae mox diserte ipsa memoratur. — *scopulos Ithacae* Iliad. γ, 200. 201. Λαερτιάδης πολύμητις Ὀδυσσεύς, Ὃς τράφη ἐν δήμῳ Ἰθάκης, κραναῆς περ ἐούσης. Ex eodem loco fluxisse videntur *Laërtia regna — Et terram altricem Vlixi.* Tum pro praeternavigamus gravius dictum *exsecramur.* — 274. 275. Leucates, ὁ Λευκάτας, nobile amantium saltu promontorium Leucadis, seu Leucadiae, olim peninsulae, postea insulae. Hoc *aperitur* (conf. inf. ad 411), in conspectum venit, et *Apollinis fanum.* Interpretes, a Servio inde, quantum video, haec iunctim de uno loco, de Apollinis templo Leucatae imposito, accipiunt, quod sane Strabo lib. X, pag. 452 B memorat. Verum tum situs promontorii in australi parte Leucadiae et urbis in septentrionali: tum ea, quae sequuntur: *quod ad hoc fanum appulerint; urbemque intraverint, ludosque Actiacos celebraverint*, meo qualicunque iudicio ad alterum promontorium ipsis sinus Ambracii faucibus praetextum ducunt; in quo sinu et promontorium Actium (quod ab ipsis faucibus prospici posse necesse est) et Actium oppidum et portus et fanum Apollinis Actiaci. v. Strab. lib. X, p. 451 D: VII, p. 325 A: Thucyd. lib. I, c. 29. Et si Virgilius Augusto blandiri voluit, ut ipsa res docet, propter victoriam Actiacam,

Lustramurque Iovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
Exercent patrias oleo labente palaestras
Nudati socii. Iuvat evasisse tot urbis
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostis.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas.
Aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,

in cuius memoriam ludi Actiaci quinquennales instituti erant (conf. Dio LI. pr.), alius locus ab ipso poni nequiit. Troiani litus legentes ad Anactorium pervenerunt, unde prospectus Actii patet. *formidatum autem nautis*, cum propter saxa, tum ventorum pugna omne apparet esse promontorium. De templo Apollinis in loco edito sito conf. Sueton. Octav. 96. extr. ibique Intpp.

279. Antequam ludorum sollemnia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est. *Lustramur Iovi*, invocato Iove, cui sacrum piaculare offertur. Quaeritur tamen, cur Iovi, non Apollini, cui ludi ipsi instituti esse debuere? Varia commenta vides in Servianis. Sed primum observare in promtu est, sollemne fuisse priscis hominibus, ut in sacris cuicunque deorum factis Iovem *in partem vocarent*. Porro expiationes et lustrationes proprie ad Iovem referuntur, quippe ultorem et vindicem caedis omnisque piaculi, quod expiandum est. cf. Apollon. Rhod. IV, 699. 700 sq. Piaculum in Harpyias commissum potes cum Servio sigillatim huc trahere. — *votis incendimus aras*, docte, ignem in aris, vel impositum tus et victimam; *votis*, votorum persolvendorum causa. Nam εἰς εὐχαριστίαν instituti ludi, ideo subdit: *iuvat evasisse tot urbes* etc. Si tamen *vota* pro ipsis victimis accipias, ut *dona*, ferri et hoc potest. (Prius praefero *W.*) — 280. Proprie ludi Actiaci celebrari dicendi erant. Sed exquisitius, quoniam locus ipse hominum frequentia *celebrari* dicitur, *litus Actium*, h. e. Actiacum, memoravit, et *ludos Iliacos* Troiano ritu habitos. (Val. Fl. I, 423, *securo celebrantem litora ludo* *W.*) Videntur autem iam antiquitus ludi ad Actium celebrati esse; quos poëta commode in rem suam vertit. — 281-283. *exercent palaestras*, pro ludis gymnicis. *Oleo labente*, exquisite, quod dilabitur, diffluit, corpori illitum. (*evasisse urbes* cf. not. ad II, 731. *W.*) *fugam tenuisse*, ut inf. 686 *cursum tenere*. Bene Serv. *feliciter navigasse*. — 284. *Sol circumvolvitur annum*, peracto annuo solis cursu. *magnum annum*, simpl. ad ornatum, quoniam multos dies intra se continet, ut iam alias notatum; conf. sup. I; 269. *asperat*, exasperat, ἀγριοῖ, procellarum ira. Exierat annus a Troia capta quartus. — 286. Attingit morem veterem, qui passim tropaea excitabant, appensis armis, et inprimis scutis, cum titulo glorioso rerum gestarum. Ex quo more Aeneas Abantis scutum erigit, affigitque postibus Actii. *C.* Clipeos votivos, cum titulo inscripto, inter donaria su-

Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
Aeneas haec de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
Protenus aërias Phaeacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti adcedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbis,
Coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.

speusos esse notum. Abantem ducem Achaeorum, fortassa ex Abantibus Euboeae, ab Aenea caesum et spoliatum credere licet. — 287. *adversis*, ornat; in templi aditu. *carmen*, de uno versu, tenere te non debet, *haec arma*, hunc clipeum, consecravit: Αἰνείας ἀπὸ τῶν Δαναῶν· ut in simili re saepe: v. c. apud Pausan. lib. I, 43. p. 31. — 289-293. *portus*, portum Actiacum, v. ad v. 274 275. *considere transtris*. Saepe Homer. ἐπὶ κληῖσι καθίζον. Mox *feriunt mare*, ut toties τύπτειν ἅλα. — 291. *abscondimus*, praetervehimur Corcyram et a tergo relinquimus, eodem modo, ut sup. v. 275 *aperitur*. cf. inf. ad 411. *aërias Phaeacum arces*, montes Corcyrae, ὄρεα σκιόεντα Γαίης Φαιήκων Odyss. ε, 279, *portu Chaonio*; est portus Pelodes ad Buthrotum Epiri, Chaonibus quondam habitatae. *H. portu subimus* pro vulgari: portum subimus. Constructio non magis vexabit grammaticos, quam IV, 373, *eiectum litore*, aut supr. 135, *sicco subductae litore puppes*. Sunt qui malint *portu* pro *portui* accipere. *W.*

294-305. Heleni et Andromaches occursus in Epiro. Audito, Helenum has terras tenere, ad eum visendum pergit Aeneas; incidit in Andromachen inferias ferentem Hectori suo; comperit ex ea fortunae casus, quos illa subierat; et ab Heleno vate navigationis suae ordinem usque ad novas in Italia obtinendas sedes adocetur. — Coniuge et regno Pyrrhi esse potitum Helenum, Pyrrhi, qui Troiam everterat, Helenum, Troianum et Priami filium, mirae rerum vices! Episodium, quod sequitur, de Andromache equidem inter felicissima et pulcherrima referendum esse arbitror, cum ad affectum, tum ad ornatum. Tragicum spiritum facile agnoscas. Converte narrationem in drama: finge Andromachen inferias ferentem te videre; finge loquentem audire. Si perveneris ad illa: *aut si lux alma recessit, Hector ubi est?* palpitare pectus in sinu senties. *patrio marito* eiusdem originis, sc. Troianae. Erat Helenus Hectoris frater. In verbo *cessisse* argutantur interpretes post Serv. Nil aliud est, quam in matrimonio haberi, vel relictam esse, venisse in potestatem alterius

Obstupui, miroque incensum pectus amore
Conpellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classis et litora linquens;
Sollemnis quum forte dapes et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manisque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.
Vt me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit;
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit, et omnem
Inplevit clamore locum. Vix pauca furenti

viri. Mox 298 *amorem* apud poëtas esse cupiditatem et studium memineris. — 301-305. Ornati versus. *Andromache inferias ferebat Manibus Hectoris. dona*, h. l. in ea sacra de libatione — *Simois* erat simulatus. conf. inf. 349 sq. et 336, ut solebant coloniarum conditores patriorum locorum ac fluminum nomina transferre ad novas sedes. — Hectori *tumulum viridi cespite inanem*, h. e. cenotaphium exstruxerat. — *geminas aras*, sive ut Ecl. V, 66: *Ecce duas tibi, Daphni*, sive unam marito, alteram filio, Astyanacti. Vtramque causam iam Serv. attulit. Probo posteriorem, quia: *causam lacrimis*, adiectum. (In novissima editione Heynius 300 puncto post *linquens* distinxit, et 301 *tum* pro *quum* recepit, ut gravior oratio et minus impedita fieret. Repugnat et codicis Medicei aliorumque auctoritas, et quod Virgilius per coniunctionem *quum* ita sententias connectere amat. *W*.) — 306-309. *Troia arma*, viros Troianos. — *monstris*, adspectu, qui ipsi monstri et prodigii instar erat. — 309. Δὴν δέ μιν ἀμφασίη ἐπέων λάβε — Ὀψὲ δὲ δή μιν ἔπεσσιν ἀμειβομένη προσέειπεν. Odyss. δ, 704. — 310-313. Tune vere ades ipse? *afferane te* (cf. inf. 340) *mihi*, ut sis *vera facies* viri, cuius speciem habes, *verus nuntius* tui? ni vere ille sis, quem vultus nuntiat? — *aut si lux alma*, vita, *recessit*, et haec umbra Aeneae est, quae mihi apparet: *Hector ubi est*, qui et ipse inter umbras versatur, *dixit, lacrimasque effudit sq.* Ex hoc Andromaches πάθει, piissimae in maritum feminae, quis non magnum poëtam agnoscat? — 313. 314. *furenti*, impatienter dolenti, ut bene Serv. Saepe sic Graeci μαίνεσθαι de quavis animi commotione insigni.

Subiicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita; nam vera vides.
Heu! quis te casus, deiectam coniuge tanto,
Excipit? aut quae digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?
Deiecit voltum, et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per aequora vectae,
Stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum,
Servitio enixae, tulimus; qui deinde, secutus

Subiicio, ὑποβάλλω, respondeo. — *hisco* exquisitius quam *loquor*; quippe intercepte megno animi motu voce. — 315 319. *extrema* per *omnia*, ad pericula et discrimina refer. — *deiectam*, δειλότερόν, quam privatam, vidualam, Hectore. Iam *deiicimur* gradu, spe, honore, omninoque magna alique re, quendo ee privamur. — *quis casus te excipit*, ed quam fortunae conditionem redacle es? *Excipiunt nos ea*, quae nobis posl es, quae ceciderunt, oblingunt. *digna satis* sc. te. (*revisit te* h. e. te respexit, tibi obtigit. *W*. Quae fortune posterior eequare priorem potest? *C*.) — *connubia servas*, eccipio, ul Gr. φυλάττειν pro ἔχειν de iis, quibus tenemur el obnoxii sumus, pro matrimonio iuncle es, haberis. Voce connubii utilur honesta: vere enim tamquem captive, non coniux erat, sed corporis sui usum praebebat, concubinae loco. *H*. *Hectoris Andromache* pro uxor Hectoris. Alibi ed *filium* vel *filiam* designendam usurpatur haec compositio, ul Ge. I, 138: *Lycaonis Arctos*; idque el pedestribus usurpelum scriptoribus. Notabis infr. 402. rarem loquendi rationem *Philoctetae Petelia*, h. e. Petelia urbs Philoctetae. *W*. — 320 sqq. Artem poëtee iam Scaligero III Poët. 44 aliisque observatam percipias. Andromache, cesta et pudica femina, virique emantissime, non nisi per ambages respondel. Felicem praedicat *Polyxenam*, quae ed Achillis tumulum ceesa servitutem morte anteverterit. Praemittit haec iis, quae de se captiva e victore in amplexus ducta narratura est. — Sortitio ceptivarum in partitione praedae facta, cf. II, 785. — 325-327. Cf. Euripid. Androm. 109 sqq. *diversa aequora*, longinqua vid. sup. v. 4. — *enixae* de partu eccipiendum. Nem Andromache serva Neoptolemo filium Molossum pepererel, ut vel ex Euripidis Andromacha notum. — 327. Is deinde Hermionem, Helenae filiam, Sparte coniugem adduxit, meque Heleno in contuber-

Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque Hymenaeos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptae magno inflammatus amore
Coniugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quae fata dedére?

nium dedit; quod honeste coniugium appellat. — 328. *Ledaeam*; nam Leda mater Helenae Lacaenae, ideoque *Lacedaemonios Hymeneos* dixit. *T.* — 329. Cf. Eurip. Androm. 1247. *Γυναῖκα δ' ἀ.* (Offensi sunt editores coniunctione *que*. Vide an difficultatem tollere malis iungendo: *qui secutus* (est) *Hermionem*, et (*que*) *transmisit*, ut particula *que* tertio vocabulo annexa sit. Secundo verbo vides illam adiunctam apud Tibullum I, 10, 51: *Rusticus e lucoque vehit.* Add. infr. 380: *Helenum farique vetat Saturnia Iuno.* — *transmisit*, tradidit. *W.*) — 330. Pyrrhum autem s. Neoptolemum, Orestes, cui Hermione illa, Helenae filia, *Ledaeque* adeo neptis, iam olim promissa erat, interemit. *patrias ad aras* seu Phthiae cum Pyrrhus rem sacram faceret, seu Delphis, ante aram patri Achilli heroi exstructam. cf. Pindar. N. 7, 53 sqq. — 333-336. *pars reddita* simpl. data, v. Serv. — In v. 334. 335. Poëta inservit argumento, ut Troianorum nomen per totum terrarum orbem clarum ac celebre habeatur, dum hanc fabulam de Chaonum nomine amplectitur. Chaones enim longe ante Chaonem Troianum et Helenum fuerunt, ex antiquissima scilicet Pelasgorum stirpe. — 336. *addidit*, imposuit monti arcem Pergami nomine, tamquam in novo Ilio. — 3[illegible] 343. Haec affectus muliebris plena et Andromaches ingenio consentanea! De Ascanio sollicita est, ex tacita Astyanactis sui memoria. cf. inf. vs. 489 sq. — *superatne et vescitur aura* ex antiquo sermone. conf. sup. I, 546. — 340. Verba aliena a versificatore margini illita. Nec mihi magis genuinus is, qui sequitur, versus esse videtur. Nam interrogationem de desiderio amissae matris Creusae, per se sane non malam (cf. Eurip. Hecub. 992: *εἰ τῆς τεκούσης τῆσδε μέμνηταί τι μου*, adde Electr. 353), tamen hic fortasse abesse malis; vix enim Andromache Creusae fatum rescivisse aut poterat, aut post illa verss. 310 sq. — 337 sq. debebat. Si tamen versus a poëta profectus est, ponit ille, Creusae fatum Andromachae iam aliunde innotuisse; et recte oratio ab interrogatione de pietate in matris memoriam procedit ad alteram de exemplo patris et avi, quam illud ad pueri animum vim habeat! — 342. 343. generosi versus, ex communi illa sententia, ut, qui magni

Aut quisnam ignarum nostris deus adpulit oris?
Quid puer Ascanius? Superatne et vescitur aura?
Quem tibi iam Troia ****
Ecqua tamen puero est amissae cura parentis;
Ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
Et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans, longosque ciebat
Incassum fletus; quum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert,
Adgnoscitque suos, laetusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Troiam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Adgnosco, Scaeaeque amplector limina portae.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur;
Illos porticibus rex adcipiebat in amplis.
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Inpositis auro dapibus, paterasque tenebant.

viri filium se esse meminerit, plus ad virtutem incitamenti habeat. *in*, h. e. ad, *antiquam virtutem*, int. maiorum. — *avunculus Hector*, latius dictum pro consanguineo, conf. inf. XII, 439. Nam Ilus et Assaracus, a quibus proavis Hector et Aeneas genus ducebant, erant Trois filii. Notatu dignum, quod hic in Servianis: *Quidam avunculus humiliter in heroico carmine dictum accipiunt.* — 345-348. *a moenibus*, via ex urbe, — *se affert*, vid. sup. v. 310; inf. VIII. 477, ut *ferre se, inferre se, efferre se, offerre se.* — *suos*, populares. Recte Serv. addit: *Et bene verba Heleno post Andromacham non dedit, ne frigeret; sicut in libro V Acestae* (v. 41). — 349-351. Conf. sup. v. 302. Troiam alteram adstare putares; *simulata magnis*, assimulata. conf. inf. IV, 512. — *amplector*, ut exosculari solent postes in patriam reduces. — 354 355. Nec moratur in convivii descriptione poëta, nec plane intactum dimittit, sed obiter intexit pauca, quae ad convivii magnificentiam declarandam valere possint: et quidem religiosam rem, libationem, et vasorum πολυτέλειαν. Vltima tamen *paterasque tenebant* vereor ne frigeant, etiamsi ad sacrum factum referas. (conf. Not. ad IV, 257. *W.*) Porticus autem puta aulam circumdedisse, et ipsam domum in aulae interiore parte. — 352. Quum ait *socia urbe*, respicit ad societates Romanorum: in verbo *fruuntur*, agnosce hilaritatem, *accipiebat* convivio, et epulis. *Libabant*, verbum sacrum, quia nullum convivium veteribus, quod non sacrum: ideo *pateras tenebant*, quasi sacra facturi,

Iamque dies, alterque dies processit; et aurae
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro.
His vatem adgredior dictis, ac talia quaeso;
Troiugena, interpres divom, qui numina Phoebi,
Qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et praepetis omina pennae,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;

et libaturi, non minus, quam *arasque tenebant*. C.

356. Vides orationis iuncturam a pedestri recedentem: iam aliquot dies processerant, cum ventus secundus spirare coepit; ante discessum tamen Helenum consulere decrevi de instanti profectione. *aurae Vela vocant*, invitat ventus secundus, ut vela expandantur. Male hypallagen advocant. Cf. sup. 61, inf. 454. 455. — *tumidoque inflatur carbasus austro*, Il. α, 481: Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον; et similiter aliis locis. — 359-361. Helenus οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος iam Homer. Il. ζ, 76. — *qui sentis*, intelligis, ad plura h. l. refertur, de quibus singulis diverso modo dicitur. Aliter sentit aliquis deum, aliter sidera et avium cantus. *sentit vates Phoebum*, cum deum pectore recipit, seu, dei afflatu tactus divinoque furore plenus, futura praedicit et oracula edit; hoc poëta exornavit: *qui numina Phoebi, Qui tripodas* (tripodi insidens Delphis Pythia vaticinabatur), *Clarii laurus*, templum Clarium, quatenus, ut fere omnia antiquissima fana, religionis et caloris causa, sacro luco inclusum erat templum Apollinis Clarii apud Colophonem. v. Strab. XIV, p. 442, h. e. qui vim divinam animo capis, quam Delphis Pythia, et apud Claron sacerdos, mente recipere solet. — *sentis sidera*, nosti quae ex iis ad futura praevidenda intelligi possint. *H. Numen Phoebi sentit* vates, cuius menti fatidicos furores immittit Apollo, ut illa, afflatu divino concitata, facultatem habeat futura perspiciendi et augurandi. Divinam hanc vim praecipue animo recipiebat vates, qui in luco Apollinis Clarii in specum degressus erat (Tacit. Annal. II, 54), vel quae in tripode consederat Pythia. Hinc tripodi tribui potest vis illa fatidica, et luco Clarii Apollinis. Vnde Virgilius composuit *numen Phoebi, tripoda, laurus Clarii sentire*. *Sidera* autem *sentit* is, qui intelligit, quid ea portendant. Verbis *sidera sentis* seriora tempora mihi inferri videntur. Nam ad astrologiam, quae Homero incognita fuit, spectant, ad quam etiam referenda sunt, quae infra leguntur de Asyla vate X, 175: *coeli cui sidera parent*. Ad διοσημεῖα, ut *sidera* coelum et aërem significent, haec referenda esse opinatur Heynius — *laurus* pro *lauros*, ut Heynius voluit, dedi e Mediceo. *W.*) Reliqua ad auguria, cum ex oscinibus tum ex praepetibus, h. e. ex avium cantu ac volatu, spectant. cf. inf. X, 175 77. — 362-364. *namque omnem cursum*

Sola novum dictuque nefas Harpyia Celaeno
Prodigium canit, et tristis denuntiat iras,
Obscenamque famem) quae prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, caesis primum de more iuvencis,
Exorat pacem divom, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
Nate dea, (nam te maioribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides; sic fata deum rex

mihi prospera dixit Religio: etiam hoc per hypallageo explicare volunt, pro omnis religio prosperum dixit cursum. Perperam. *Religio* proprie de ritibus religiosis et sacris, mox de iis omnibus dicta, quae cum sacris fiunt, parantur, obtinentur; hinc etiam de extispiciis, oraculis omnique vaticiniorum genere; h. l. de oraculo et omnino de vaticinio. *prosperum* vaticinium est, quod prospera nuntiat. Totum, qui superest, cursum, quo ille instituendus sit (hoc v. 363. 364 ulterius declarat), iam satis definiverunt praedictiones, quas adhuc accepi; laetae illae et secundae. — *numine*, etiam hoc pro effato divino et sorte. — *repostas* exquisitius quam remotas, et *tentare* quam petere. — 365-367. *dictu nefas*, abominandum. — *Prodigium*, eventum rerum prodigii similem, — *iras*, h. e. calamitatem, malum, ex *ira* Harpyiae, boum caede et Troianorum armis laesae, et poenas denuntiantis. cf. sup. 234 sqq; 245 sq. *obscenam famem*; qoatenus ad ultima redacti etiam ea comeduot, quae nauseam faciunt. Sie *obscenus cibus*, et *obscena pastu avis*, upupa, ap. Plin. X, 29, s. 44. Hoc Serv. volebat: *quae homines etiam ad obscena compellit.* H. *Fare* — *quae vito* — *quidve possim.* Diversi modi poëtam deceot. Propert. II, 30, 27 sqq. *Illic adspicies* — *sorores canere*, *ut Semela est combustus* (Iupiter). *Denique*, *ut ad Troiae tecta volarit avis.* W.) — 369 373. *pacem*, beoevolentiam dei, ut iam supra 144. 261. vidimus, cum oraculum expetiturus est. Sacrificantium et vatum habitus *vitta* vel *infula*; *solvitur* h. l. illa religioso more, animi respectu, quem iam ab omni cura rerum mortalium vacuum deo soli vacare significabant, quo fere Serviana spectant. — *ad limina, Phoebe.* Erat igitur templum Apollinis in nova urbe Troia ad exemplum Pergamei fani. — *Suspensum* h. l. modo minus vulgari pro perturbatum, percussum, dictum puto; adeoque *multo suspensum numine*, turbatum horrore ex praesentia dei. cf. inf VI, 45, 54. *numen*, maiestas, vis manifesta dei, quae horrorem ac reverentiam facit. Sic, *multum inesse, adesse, numen*, alibi dicitur; videtur enim numen implere locum, in quo horror sentitur. Hoc simplicissimum.

374-376. Circes apud Homerum μ,

Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo),
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Aequora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
Scire, Helenum fariquè vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.

37 sqq., fortasse etiam Phinei apud Apollon. II, 314 sqq. exemplo Helenum hic facta accasus navigationis Aeneae praedicere facit. Ipsi autem casus omninoque Aeneae errores ad Vlyssis errores compositi sunt. Inest tamen, me iudice, in his maior suavitas ipsa rerum novitate et probabilitate; nam Homericis temporibus nondum illa maria Graecis multum erant frequentata; qua in re victus Virgilius ornatu et doctrina causae suae consulere necesse habuit. — *maioribus auspiciis*, quam vulgo hominibus contingere solent; haec sunt magna, h. e. magnarum rerum, adeoque magna fata: quod Livius pr. *ad maiorum rerum initia ducentibus fatis.* Argutatur Servius. Melius idem *sortitur*, disponit, ordinat, *volvit vices*, moderatur vicissitudines rerum, *is ordo* fatorum *vertitur*, ita succedunt sibi fata. — 374, 375. Auspicis Aeneae euntis per altum mare maiora sunt, quam aliorum auspicia; Iove ita sortiente, vices volvente, vertente rerum ordinem. Indicat rerum omnium naturam volvi, et inverti ordinem, ut Aeneas condat imperium in Italia, a quo Caesares genus ducturi; quasi non aliter statui imperium hoc potuerit, nisi inverso rerum ordine, ac per mille molimina. *C.* — 377-380. Conf. Apollon. II, 311 sqq. et Hom. Il. I, 418 ibiq. not. *tutior*, tutius, minore cum periculo, si rescivit, quae evitanda essent. *hospita aequora*; epitheton ornans, quatenus tuto navigantur. Nam, si usum loquendi huius vocis recte teneo, significantur maria navigantibus amica, quae navigantes tutos ac salvos transmittant. — *prohibent* te *scire* etc. Nam, ut Lucan. V, 176: *Nec tantum prodere vati, Quantum scire, licet.* Vid. h. l. Servium, qui bene addit: *prohibet autem scire mortem patris — tempestatem ab Aeolo immissam: amorem Didonis* (qui sane vix commode memorari poterat). — *Novimus autem Iunonem hoc agere, ut, si posset fieri*, regnum Italiae Libycas averteret oras. *Inopinatum vero dolorem etiam Aeneas conqueritur*, ut inf. v. 712: *nec vates Helenus — Hos mihi praedixit luctus.*

381-383. Poterat Aeneas statim in orientali Italiae extremae litore considere, ex adverso Epiri. At totum illud litus a Graecorum coloniis tenebatur. cf. inf. 398 sqq. — *longa via dividit Italiam*, h. e. Italiae illa pars, quae Aeneae petenda est, divisa, remota est, *longis terris*, sc. longo illo tractu inferioris Italiae; *invia* vel difficulter emetienda; vel, quod praestat; plane non pervia, sc. Aeneae, terrestri itinere, si eam partem adiis-

Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus aequor,
Infernique lacus, Æææque insula Circae,
Quam tuta possis urbem conponere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto:
Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros;
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras Italique hanc litoris oram,
Proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,

sel, quae Epiro opposita est, quod fata vetabant. (Vide an *via longis terris* sit via per *terras longas*, ut 507, *cursus brevissimus undis* est cursus per undas. *W.*) — 384-387. Ornate. Mare Siculum et Tyrrhenum est peragrandum. *lentandus remus*, movendus, agendus, sed exquisitius; curvatur enim et flectitur remus vi undarum et nisu remigis. Sic Apollon. II, 591: ἐπεγνάμπτοντο δὲ κῶπαι, — Ἠύτε καμπύλα τόξα, βιαζομένων ἡρώων, in traiectu Symplegadum. Quoniam enim, quae *lenta* sunt, facile flecti possunt, hinc *lentus* pro flexilis, et *lentare* flectere. A Virgilio Statius et alii petierunt; Virgilius ab antiquioribus, ut Serv. docet. — *inferni lacus*, Avernus inf. lib. VI, *Circes insula* VII, 10 sqq. *Aeaea*, Colchica, ab Aea, Colchidis urbe, vel ex Apollonio Rhodio nota. — *urbem componere* nove dictum pro ponere, condere, ut *templum componere* Ovid. I. Fast. 708 — 388. Vt apud Homer. Σῆμα δέ τοι ἐρέω, et illud: σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ σύνθεο, vel βάλλεο σῇσι. — 388 Adhibet signa loci ad quietem inveniendi. Aliquando ipse ad undas fluminis sollicitus invenies in litore suem, cui triginta porcelli; ipsa alba erit, foetus quoque albi, cubabitque in solo: scias itaque illum esse locum condendae urbis: iam tum tibi aderit laborum quies. *C.* Conf. infr. VIII, 42 sqq.; 81 sqq. *Cum — iacebit* pro pedestri: is locus, in quo iacebit, erit novae urbi destinatus. Vsus et hic poëta est oraculo natura sua non adeo commendabili, celeberrimo tamen inter populares suos. Res ipsa in monumentis antiquis, gemmis, nummis exhibita, ut exempla singula laudare velle ineptum sit. — *secreti fluminis*, h. e. in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis inf. VIII. 82. *per silvam — viridi in litore:* — Ceterum observandum, qua verborum dignitate ignobile argumentum poëta ornaverit. — 394. Harpyiae praedictionem respicit sup. 255. 395. *viam*, rationem et exitum ora-

Effuge; cuncta malis habitantur moenia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt moenia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissae steterint trans aequora classes,
Et, positis aris, iam vota in litore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignis in honore deorum

culi ipsae res dabunt, et propitius erit Apollo, oraculi auctor. — 397. Quae alluitur mari Ionio. — 399. *Locri Epizephyrii*, in Bruttiis, ad litus Italiae extremae exterius, Locrorum Opuntiorum colonia, quorum erat urbs Naryx vel Narycium, ex adverso Euboeae insulae. Locros Ozolas urbis conditores fuisse contendit Strabo VI, p. 259 B. Sed communior opinio altera illa. v. Cluver. Ital. p. 1304 sq. Sequitur vero poëta eam narrationem, qua ex Locris, Aiacis Oilei sociis, fuisse crediti sunt, qui, dispersa ad Caphareum promontorium classe, in Bruttios essent delati. cf. Serv. Aliter Lycophr. 1141, 48, ubi conf. Schol. H. Add. Ge. II, 438, ubi in notis velim emendes: Locrorum Opuntiorum (pro Epicnemidiorum) urbs. *W.*) — 400. 401. *Sallentinorum*, qui ex antiquis Messapiis fuerunt, tractus erat in peninsula Calabria. Insederant eum mox Cretensium coloniae; conf. Strabo VI, p. 281 B; atque has ad *Idomeneum* Troia reducem; sed patria eiectum (conf. sup. 121) nonnulli retulerunt. cf. Varr. lib. III Rer. Hum. ap. Valer. Prob. ad Ecl. VI, 31. *Lyctus* aliquando inter insigniora Cretae fuit oppida. Plin. IV, 12 — 401. 402. *Petilia* vel Petelia in Bruttiis supra Crotonem a *Philoctete*, Herculis comite, condita (hoc enim est *subnixa muro*), postquam, Troia redux, urbe patria, *Meliboea*, Thessaliae, per seditionem fugerat: cf. Strabo VI, p. 254 A.; ex quo loco apparet, Lucanorum deinde primariam urbem eam fuisse. *Philoctetes dux Meliboeus* pro Meliboeensis. — 403-409. Exspectandum erat, ut in hanc Italiae oram appellerent Troiani, et ex voto sacrum facerent. Hoc igitur certo ritu, *velato capite*, qui Romanorum mos erat (reliquae Italiae non fuisse hinc fortasse coniicias), facere praecipit Helenus. Religionis sanctitatem eum iudicio et hic intexit carmini Virgilius; mira enim talis loci suavitas fuisse videtur, si quis Romanorum in religiosi ritus originem incideret. Illustrationem loci pete ex vers. 543. 545. Subest tamen et hic antiqua fabula de Diomedis vel Vlyssis in his locis occursu, quam Serv. ad h. l. attingit, et olim variis modis tractasse videntur poëtae et pedestres scriptores. vid. Plutarch. Qu. Rom. 11, 12. T. II, Opp. p. 266 C, et Auctor de Orig. gent. Rom. c. 12. — 404. *in litore:* ad Castrum Minervae, supra promontorium Iapygium, v. inf. 531; quo cum appulissent Troiani, primo in Italiam escensu facto, vota solvunt diis sacrum

Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculae te admoverit orae
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Laeva tibi tellus, et longo laeva petantur
Aequora circuitu; dextrum fuge litus et undas.

facientes 543 sq. — *velare* scil. memento, ut Graeci, pro vela; vel imperandi modo: *velare* tu, vela te, ut 545 *velamur*. — 407. *omina turbet*, capta ante rem sacram. Turbari malis ominibus sacrificii religionem, et, ut id caveatur, adoperto capite esse sacrificantes, nota res. — 409. *hac in religione*, in observatione huius religiosi ritus, et *caste*, ἁγνῶς, rite. (*casti* pro pii in deos, ut apud Horat. C. Saec. 42, *castus Aeneas*. Illam vero laudem iure optimo sibi antiqui vindicare poterant Romani. *W.*) — 410. Describit quod plerumque solet contingere navigantibus: vicinitas locorum facit, ut hi qui longius sunt, putent omnia esse interclusa; et nullum aditum, sed veluti claustra quaedam. Quum vero proximae sunt naves, tum quae coniuncta esse putabantur, videntur iam aperiri, et rarescere. *C.* — *rarescent*. Iam Servius bene; *quia venientibus de Ionio (mari) propter curvaturam litorum clausae videntur angustiae, quae paullatim propinquantibus* aperiri *videntur*. Bene comparantur ad haec illustranda Lucret. IV, 397 sqq. et Iustin. IV, 1 sub fin. Poëticae orationis indoles ad sensus omnia revocat. Simili modo *coire*, *coniungi*, et contra *discedere*, *seiungi*, et *disiungi* dicuntur loca, quae ingressum habent. Ita et *aperiuntur* ea, quae e longinquo in conspectum veniunt, ut supr. 275: *aperitur Apollo* et infr. 531: *portusque patescit iam propior*. — Alio sensu apud Lucan. III, 7, de discedente: *et dubios cernit rarescere montes*, ubi idem est, quod evanescere vel e conspectu abire. *Crescere*, *attolli*, *attollere se*, *surgere* dicuntur ea, quae alta sunt, iis qui accedunt (inf. 552), at *decrescere*, *recedere* (sup. 72) *abscondi* (v. 291), discedentibus; *mergi* ap. Valer. Fl. II, 6, 7. add. ibid. 430, 1. 442, 3. — 413. *dextrum litus* Italiae, Servius: — *nam de Ionio navigantes, si fretum petant, dextrum teneant litus necesse est*. *Pelorum angustum* docte dixit pro freto ipso promontorium illud alluente. Fretum appellat ex more *claustrum*. — 412. 413. Praeceptum est, ut quum ad Pelorum accedat, tum dextram relinquat; nec illac velit Italiam adire, ne videlicet cogatur angustias penetrare, quae sunt inter Scyllam et Charybdim: sed in laevam partem classem inflectat, totamque insulam circumlustret, circumeatque. Dices: nonne naviganti ex Epiro propior erat Calabria, Apulia, Magna demum Graecia; et adhuc ante Pelorum, ante Scyllam, et Charybdin? Est ita quidem: sed subeat, has partes habitatas Graecis, et fugiendas: fatumque Aeneae erat, ut qua est Latium, adiret Italiam, non alia: id vero nequibat fieri, nisi tota

Haec loca, vi quondam et vasta convolsa ruina,
(Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt, quum protenus utraque tellus
Vna foret, venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbis
Litore diductas angusto interluit aestu.
Dextrum Scylla latus, laevum inplacata Charybdis
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.

insula circumlustrata. Haec, quae subobscura esse videntur, intelligentur facillime, si adeantur tabulae et descriptiones: res enim ista oculorum est. *C.* — 414-419. De Italia ac Sicilia motu terrae diremtis vide loca apud Cluver. Sicilia I, 1. — *ruina*, motu terrae. — *protenus*, continue, ut iam Serv. διηνεκῶς, cum esset una continens. — *venit* pontus in medium cum vi. Valer. Fl. I, 589: *cum flens Siculos Oenotria fines Perderet, et mediis intrarent montibus undae.* — *litore*, mari disiunctas; *aestu angusto*, pro freto, quoniam in iis angustiis mare aestuat. (*angusto aestu* proprie accipio: aqua in angustiis freti aestuante. *W.*) — 420-423. Ex Homero adumbrata esse nemo dubitat. Odyss. *μ*, 73 sq.; 234 sqq. Variorum loca vides apud Cluver. Sicil. I, 5. Idem cum aliis docuit, *Charybdin* nihil aliud esse, quam impetuosiorem undarum fluxum a septentrione in austrum, ortis vehementioribus flatibus ab austro, qui illum repellant; *Scyllam* autem scopulum, humanae fortasse olim formae, ad litus Italiae, versus Scyllaeum oppidum. Canum latratum assimulant fluctus scopulo illisi; et lupos belluasque ex ea nasci narrare potuit antiquitas, quoniam loca plena sunt monstris marinis. cf. Serv. ad 410. — *Dextrum* freti Siculi, i. e. Italiam. — *implacata* pro implacabilis, ut solent scriptores, saeva. — *sorbet*, ἀναῤῥοιβδεῖ, *in abruptum*, profundum, praeceps. conf. sup. I, 105-108. — *erigit*, ἀνίησιν, emittit, sed cum vi. vid. Odyss. *μ*, 105, ubi τρὶς ἐπ' ἤματι id fiari ait, quod omisit altero loco 239 sq., ut adeo nec in Virgilio omissum mireris, dum *ter* deinceps id fieri dixit. (altero loco 235-240. *ter* illud fieri, repetere non potuit Homerus. Nam Vlysses, in vorticoso conflictatus freto, non totum ibi consumsit diem, ut *ter* id fieri animadvertere potuerit. Mirum etiam Virgilio placuisse Charybdin primum *absorbentem* facere aquas, tum *revomentem*. W.) — 421. Describit primo monstrum Charybdis: haec ter quotidie sorbet fluctus in altissimam voraginem, atque alterna item vomitione eosdem ita eructat, ut verberet sidera. Nota duo verba *obsidet*, et *abruptum*: illud est militare, quasi Charybdis hostiliter et praedatorie locum obsideat ad caedem et rapinam nautarum: hoc signat ingens praecipitium, et immensam altissimamque

At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, et navis in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulcro pectore virgo
Pube tenus; postrema inmani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero conmissa luporum.
Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et caeruleis canibus resonantia saxa.
Praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris inplet Apollo,
Vnum illud tibi, nate dea, praeque omnibus unum
Praedicam, et repetens iterumque iterumque monebo:

voraginem: qua sane voce, ut et barathro et gurgite putandus est poëta expressisse etymon Charybdis, quae dicta ἀπὸ τοῦ χάσκω, καὶ ῥοιβδῶ, *hio, et sorbeo.* — 424. Pergit ad Scyllam, quae ora exerit ex vasta quadam spelunca; et inde rapinam exercet, ad se naves trahens. *Cerda.* — 424-428. Conf. Odyss. ibid. 93. 94. 99. 100. *Prima*, superiore corporis parte — *postrema*, inferiore — *pistrix* omnino pro bellua marina, *commissa caudas delphinum utero luporum*, h. e. habens coniunctas delphinum caudas cum lupinis corporibus, in quae virgineum *pectus*, corpus, desinit. Dicendum, virgineo corpori subiunctos fuisse lupos marinos ita, ut protomae eorum inter binas caudas delphinum prominerent. Canes autem marinae videntur intelligendae, cf. Odyss. μ, 96, 97. Variis modis ab Homero inde Scyllae facies exhibita, varie etiam in monumentis veterum; sed talia huc non congerenda. Sufficit intelligere, qua specie Virgilius exhibuerit. Esse eam ait superne puellari corpore, desinente in belluam marinam, cum luporum marinorum protomis, sed caudatia delphini more. Cf. Excurs. IV ad Ecl. VI, 75. Ceterum ad Virgilii de Scylla versus Miltonum suos *de Peccato* (*of the Sin*, Ἄτην dixeris) formasse, iam alii monuerunt. — 429 -432. Variavit Homerica l. c. v. 109. 110. circumnavigare *metas Pachyni* docte, h. e. promontorium Siciliae australe. — *cessantem*, morantem, ut Serv., plus temporis in navigatione consumentem — 429. *Metas lustrare.* Quis non videt sermonem ductum a Circo, ubi metae, ubi circumflexio, ubi cursus?" *L.* — *vidisse*, modus loquendi ab Homero ductus l. c. v. 87. 88 et saepe. *Canes* sunt, qui paullo ante *lupi* vs. 428. — 433 sqq. Nunc Iunonem primo loco esse placandam praecipit. cf. 546. 547. Tale praeceptum Phineus Iasoni dat apud Apoll. Rhod. II, 423. Magno cum apparatu monitum hoc a vate et inferri et enuntiari observa. — *canere vota*, facile apparet, esse fa-

Iunonis magnae primum prece numen adora;
Iunoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis. Sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cumaeam adcesseris urbem,
Divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
Insanam vatem adspicies, quae rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent inmota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis quum cardine ventus
Inpulit, et teneras turbavit ianua frondis;
Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo,

cere vota, preces. Dixisse videtur poëta ad eam rationem, qua vota formula sollemni, *carmine*, suscipiuntur: *libens* est in formulis sacris προθύμως, adeoque nec parce, nec supine. — *dominam*, δέσποιναν, ἄνασσαν. — *supera*, expugna sacris, hinc *victor*. Sagacitatem autem poëtae observa eximiam in hoc, quod Iunonis placandae tanta cura Aeneae inculcatur. Nam recepta ea est inter tutelares ac patrios Romae deos cum Iove et Minerva, et eximio honore culta. cf. XII, 840. — 410: *fines Italos mittere*, dimitteris, discedes, Italiam adibis. Est Graecum πέμπεσθαι, *navigare*. Vides in his poëtae artem. Praestruit enim et praeparat sibi descensum partim ad tempestatem lib. I, Iunonis fraude excitatam, partim ad Didus amores, quibus Iuno impeditum Aeneam retinere in Libya volebat, et ad incendium classis, lib. V, 604. — 441 sq. Conf. inf. VI. pr. — *divinos lacus*, Avernum, ut statim addit: *Averna*. Est Graece ἡ Ἄορνος λίμνη; unde *Avernus lacus*, et *Avernus* (scil. locus), ap. Lucretium *Averna loca* Iam ea h. l. sunt *sonantia*; possis accipere, ut rivos, flumina sonantia. *in silvis*, inter silvas, strepentia motu, allisa saxis. At h. l. de lacu, non de flumine agitur. Itaque accipiendum, sonantia silvae strepitu, quia ille lacus erat inclusus; nam inf. VI, 238, *lacu nigro nemorumque tenebris*: cf. not. ad VI, 704; adeoque est, quod in vulgari diceretur oratione: *Avernum inter silvas sonantes*; translato strepitu silvarum ad lacum, quem eae circumdant. *divinos* autem *lacus* vel omnino sacros, consecratos, cum Servio accipies, vel ad vicinam Sibyllam divinam vatem referes. — mox 443 *insanam*, ἔνθουσιάζουσαν, ἔνθεον, quod semper substituendum, ut semel moneamus, ubi de furore, insania vatum agitur. — *rupe sub ima*, in antro, mox 450 *cavo saxo*. — *notas*, literas, et *nomina*, verba, adeoque quod in vulgari sermone: *verba scribit*. cf. Ge. III,

Nec revocare situs, aut iungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllae.
Hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti,
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus inplere secundos.
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiae populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet, cursusque dabit venerata secundos.
Haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad aethera Troiam.
  Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto

458. Refert autem fabula ultimam antiquitatem, cum foliis arborum pro charta utebantur homines. Tunc etiam antra erant pro domibus. — 445-452. *carmina*, non versus, sed vaticinia *digerit in numerum*, ordinat, disponit in ordinem, ut patet v. 447, atque antro includit. — *ventus tenuis*; ornat epitheton, a natura venti sumtum. (*impulit*, carmina. *W.*) — *ianua* mota, motaque cum ipsa aura, dum Sibylla in antrum redit. — *situs*, positus et ordines foliorum, reponere ea in sua loca. — *inconsulti* h. l. quibus consultum, responsum non est, sine responso. Fabulae igitur ea subest ratio, quod Sibylla scripto, non ore, edidit vaticinia, quodque illa plerumque erant obscura, turbata et vix mente assequenda. — 453. Color orationis illustrari potest comparato Callim. in Del. 318 Οὐχ οὕτω etc. *morae dispendia*, proprie temporis, quod in moram consumitur. *Vocant aurae vela* supra v. 356, cum ventus secundus spirat. Quoniam talis ventus cursum facit, et ad navigationem instituendam vocat, ipse *cursus* (secundus) vela vocat *vi*, valde, ex βίῃ, βίηφι, h. e. σὺν βίᾳ, βιαίως, vehementer. — *sinus secundos* velorum docte dixit vento secundo inflatos. — *ipsa*, ne foliis vaticinia mandet. — 458-460 v. inf. VI, 83 sqq. Non tamen satis diserte ibi videri possunt exposita haec: *Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem* — mox *venerata*, poëtarum more ex antiquo sermone, passive, invocata ac rogata, ut cursum secundum *det*, monstret, doceat, quomodo ille obtineri possit.

463—471. Munera hospiti ab hospite data ex Homero animo tene; cf. Od. α, 311 sqq. in primis ν, pr. *auro gravia*, significatur pondus ac perinde pretium: *secto elephanto*, πριστοῦ ἐλέφαντος Od. σ, 196: τ, 564, h. e. ebore in lamellas secto, omnino elaborato, polito, *gravia*,

Imperat ad navis ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonaeosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeae cristasque comantis,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet, socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phoebi interpres multo conpellat honore:

nunc simpliciter multo ebore instructa, ornata: — *stipat* plus, quam in navim imponit, ut inf. 485 *onerat* (Constructio est qualis Aen. I. 195, *vina onerare cadis*). Tum ornatum verborum at munerum commendationem observa. — *ingens argentum* pro vulgari *ingens argenti pondus*, aut, ut sequentia declarant, *vasa ingenti argenti pondere*. H. *ing. arg.* est ingens copia argenti, vasorum argenteorum, ut I, 640 *Ingens argentum mensis*. Sic *familia magna* est numerus magnus servorum: et *pecunia magna* magna vis pecuniae apud Tacit. Hist. I, 66. *W*. — *lebetes Dodonaeos*, h. e. quales sunt in templo Iovis Dodonaei. Epitheton ornans. Hoc, puto, simplicissimum. — Porro 467 *Loricam consertam hamis auroque*, h. e. catenulis se invicem mordentibus, ἁλυσιδωτόν; *trilicem*, h. e. iisdem hamis triplicatis et quidem aureis. Ductum a textura, cum trinis filorum ordinibus textum fit, τρίμιτον. cf. inf V, 259: VII, 639. Add. XII, 375 *bilicem loricam*. 468 ornata galeam designat a partibus, quae in primis eam commendant. (*conum galeae* stipare navibus eodem fere modo dicitur, quo Aen. II, 393, *clipeique insigne decorum induitur*, nisi quod ibi suavior est periphrasis, quam in verbis *conus galeae* W.) — *parenti*, Anchisae — *duces*, magistros equorum, agasones, conf. inf. X, 574. *socii* declarant *remigium*. Hic vero heroici aevi immemor fuit Maro, in quo remigant ipsi heroes, non servi, ut serioribus aetatibus. Vnde autem in Troianorum, qui decesserant, locum alios Aeneas in Epiro deligere potuerit, haud facile dixeris. Dici potest *remigium* positum esse pro remis, ut VIII, 80, et Ge. I, 202.

472. 473. Anchisae auctoritate etiam hic res geritur. cf. ad v. 266. 267. *velis* sexto casu accipias, ut sit naves instruere, adornare, velis vento excipiendo expansis. Sic *biremes remigio aptare*, inf. VIII, 80. Vulgare est *aptare* vela, remigium, arma, naves, h. e. apta reddere, instruere. Sequitur autem in hoc historiae fidem. Nam ex Epiro Troianos colonos viam Aeneae ad Italiam monstrasse, antiqua ferebatur narratio, v. Dionys. I, 51 (p. 41). (*ventus ferens* est, qui impellit et provehit, ἄνεμος φορός, de qua compositione etiam pedestribus scriptoribus usurpata vid. interpretes ad Plin. Paneg. c. 31. *W*.) — 474-481. *honore*,

Coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniae tellus; hanc adripe velis.
Et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est.
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate. Quid ultra
Provehor, et fando surgentis demoror austros?
Nec minus Andromache, digressu moesta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestis
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Adcipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum

verbis honorificis, alibi *honor verborum*. — *Coniugio*, honesto voc. utitur. — *bis*, semel excisa ab Hercule Troia, propter Laomedontis perfidiam. — *arripe velis*, versus haec ab Epiri litore dirige naves, cf. inf. 532, ut tamen nunc quidem tantum litora legas (Respicit ad circuitum illum Siciliae, quem iam supra docuit. *T.*) — 479. Ostendit agrum Lavinium, quem debeat arripere, iuvante per oracula Apolline; quasi dicat: pars illa Italiae, non alia, arripienda est tibi; hanc enim Apollo pandit. *C.* — 481. *provehor*, sermone progredior — *demoror austros*, h. e. vos demoror, quo minus iis utamini.

482—485. Poterat haec supra subiicere v. 471. Enimvero mira cum arte utitur Andromaches affectu. cf. sup. ad 337. — *digressu supremo*, exquisite; proprie supremum, ultimum, erat digressus momentum. — *picturatas auri subtemine vestes* stragulas utrum de textili an de acu picto opere accipias, dubitare possis. Nam utroque modo *picta vestis* dicitur; interdum adeo pro distincta coloribus et variegata. Si de opere textili accipis, *subtemen aureum* proprie est dictum; et *Phrygia chlamys* acu picta, *vestes* autem sunt stragulae. Sin *pictas acu* accipere malis *vestes*, Phrygio opere, erit in illis *Phrygia chlamys*, subtemen autem tum simpliciter pro filo ponitur; et *textilia dona* (ex Homerico ἐσθῆτά θ' ὑφαντήν) mox ab his diversa sunt. — *nec cedit honori*, si verum et a Marone profectum est, aut cum Servio explicandum: *tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est* honori non cedere, *parem esse meritis accipientis*; aut *non cedit honori* seu munerum seu verborum, quo usus erat Helenus erga Anchisen, ut Andromache Ascanium non minus muneribus hospitalibus impertiat. — 486-491. Reminiscitur et hic mater dulcissimi pueri, crudeli caede sibi erepti. Hoc loco expressum vides suavissimum affectum sententiarum etiam verborum dilectu, in primis adiuncta declarantium, et multo dulciorem, si parentis sensum habeas. — *manuum monumenta mearum*, cum dignitate, pro manuum mearum ope-

Sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
Coniugis Hectoreae. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc aequali tecum pubesceret aevo.
Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies; nullum maris aequor arandum,
Arva neque Ausoniae, semper cedentia retro,
Quaerenda. Effigiem Xanthi Troiamque videtis,
Quam vestrae fecere manus, melioribus, opto,
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Graiis,
Si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva

ra, ex Odyss. o, 126. Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν etc., qui locus Virgilio obversabatur. — *dona duorum*, popularium et amicorum (affinium; nam de se loquitur *W.*) — *super*, quae superes, περιοῦσα, περιγεγενημένη. — *Sic* — *sic* ex Hom. Odyss. δ, 149. 150, ubi Menelaus de Telemacho Vlyssi comparata: κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες etc.; est autem exquisite dictum pro: *tales oculas habebat, tales manus* etc. v. 491. *pubesceret* ornatius quam *esset*: Eurip. Ion. 366, Σοὶ ταυτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.

492 sq. Durum habeat pectus necesse est, cui hi versus miserationem nullam faciant. *Fortuna peracta*, proprie fortunae cursus, vices. — 496. *semper cedentia retro*; cum putarent Troiani, se laborum et fatorum terminum iam attigisse. inf. VI, 61: *Iam tandem Italiae fugientes prendimus oras.* — 497-499. cf. sup. 349 sq. — *quae fuerit minus obvia Graiis*, periculis a Graecorum impetu, aditu hostili, exposita. Sensum recte exponit Serv.: *id est, quae nullum patiatur excidium.* — 500-505. Ingeniose poëta alludit ad ea, quae paullo ante evenerant. Post pugnam Actiacam Octavianus Nicopolin condidit, contractis in eam Acarnanibus, eamque liberam et cognatam civitatem esse iussit. Haec iam tum ab Aenea constituta exponuntur. — *data* sc. *fata moenia* ut sup. 255. — *cognatas urbes populosque* — *faciemus utramque* (retulit ad sequens, pro utrosque, ex utraque civitate, Buthroto et Roma, a Lavinio oriunda) *unam animis Troiam. Populos Epiro, Hesperia*, accipin, populos in Epiro, h. e. Epiri et Hesperiae sive Italiae. *H.* Compositin *populos Epiro*, h. e. qui sunt in Epiro, insolentior est quam similes compositiones pedestrium scriptorum, v. c. Ciceronis in Cat. II, 4, *quis tota Italia veneficus* — *inveniri potest?* W. Vides me apodosin post *cernam* auspicari. A *Dardano* autem Troiani omnes originem habebant, vid. not.

Intraro, gentique meae data moenia cernam,
Cognatas urbis olim populosque propinquos
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis. Maneat nostros ea cura nepotes.
  Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
Vnde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci;
Sternimur optatae gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus; fessos sopor inrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnis
Explorat ventos, atque auribus aëra captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia coelo,

ad 167, adeoque et illi, qui Epirum, h. e. Buthrotum, cum Heleno tenebant, et hi, qui cum Aenea Italiam petebant.

506—511. Postquam Buthroto solverant, legendo litus ad montes Ceraunios procedunt. Hic sub noctem descendunt in litus, eo, puta, consilio, ut, cum mutandus iam esset cursus, ventum secundum excipiant. — *umbrantur* ex σκιάασθαι vel σκιάζεσθαι Homerico, conf. Odyss. γ. 487 et al. Quae sequuntur, ex Odyss. ι, 168 sqq. illustrantur. — *Sortiti remos* per sortem divisi ad officia remigandi, ut adeo pars in litore somno se recrearet, pars in navi ad remos pernoctaret; etsi ne hoc quidem necesse est statuere; sed universe dictum, nos, functi per diem munere remigandi ac defessi, sternimur. (putat Cerda omnes descendisse; sed prius tamen, quam corpus curarent, remos sortitos fuisse, ut ad signum Palinuri statim surgerent ad incumbendum remis. *T.*) — 511. *irrigat*, perfundit membra somno. Sup. I, 692, Venus *Ascanio placidam per membra quietem irrigat*, infundit, instillat. (*irrigat* vide an pro *recreat* dictum sit ad usum Graeci verbi ἄρδειν, de quo interpretes ad Eurip. Suppl. 207 egerunt. *W.*) — 512-517. Traiectum ex Epiro ad Italiae littus iusta temporis, quod ille poscit, mensura ut declaret poëta, media de nocte classis solvit. *Necdum Nox subibat orbem medium*, evecta erat coelum, *acta horis*, exquisite pro horis exactis. Quem poëtici sermonis usum nisi admittas, possis *Noctem*, sive eius *bigas ab Horis actas*, suavi rerum specie, intelligere. Novo sic exemplo Horae Nocti adderentur, quae eius currum agerent. — Media autem nocte, quando, in primis in oris maritimis, aura oriri vel mutari solet, ventus recte

Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt coelo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis;
Quum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam laeto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona

esploratur a gubernatore; et *auribus auram captat*, ex leni aëris motu. — *tacito coelo*, quia noctu. cf. Serv. ad totum h. v., at *notat*, ἰσορᾷ. — *gemini triones*, utraque ursa. Sed de hoc et de toto versu 516 v. sup. ad I. Aen. 744, ubi idem versus. — *Armatum auro Orionem*, χρυσάορα, quia, ut bene Serv., *et balteus eius et gladius clarissimis fingitur stellis.* Commentarii loco sit Aratus e Germanico versus: *Primus in obliquo rapitur sub pectore Tauri Orion: non nulla magis vicina notabit Stella virum, sparsae quum* (f. sparsaaque in) *toto corpore flammae. Tale caput magnisque humeris sic balteus exit, Sic vagina ensis, pernici sic pede fulget.* Ex Arat. Phaenom. 586 sqq. Lucanus I, 665: *Ensiferi nimium fulget latus Orionis.* Posuit autem poëta uno loco sidera, non quae uno tempore oriantur et occidant, sed e quibus partim tempestatis mutationes omnino ac vices veteres augurabantur, partim quorum conspectus nisi puro ac sereno coelo nullus est. Cumque ea sidera nunc Palinuro in oculos incurrant, securitatem coeli sereni inde captat. v. Macrob. Sat. V, 14: cf. I Ge. 394. 395 et mox v. 518 *coelo sereno.* Ceterum in his vers. Homerum ante oculos habuit, egregie tamen orationem ornans ac varians, Odyss. ε, 271 sqq.: Virgilium vero Ovid. Met. III, 594 sqq. — 518-520. *Omnia constant*, videt constare, composita et tranquilla esse; nihil, quod inconstantiam et varietatem coeli ominetur, occurrere. Lucret. IV, 462: *Et sonitus audire, severa silentia noctis Undique cum constent.* *coelo*, in coelo. Servius interpretatur: omnia videt habere coelum, quae significant serenitatem, ut constare cum dativo (*coelo*) sit suppetere, conf. Iuv. VI, 466. — 519. *dat clarum signum*, tuba, quam Virgilius in illa tempora retulit. conf. sup. 239. — *castra* exquisite de copiis nauticis in litore tendentibus. — *velorum alas*, h. e. extremas velorum partes, lacinias, angulos. Vulgo exponunt: quia vela navis alae esse videntur. — 521 sq. Ad Castrum Minervae appellunt Troiani, sub Hydrunto, quo loco planum ee molle litus; hinc *humilem Italiam*; sive procul ex alto visentibus terra semper humilis videtur. cf. sup. ad v. 76. conf. Serv. — 525 sq. Aliter, quam de corona vere crateri ex more sacrorum imposita, vix haec

Induit, implevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi:
Di, maris et terrae tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
Iam propior, templumque adparet in arce Minervae.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
Obiectae salsa spumant adspargine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque ab litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentis campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;

videntur posse accipi, etsi dubitatio animum subit, unde in alto florum copia fuerit. Sed hoc fortasse calumniari est; cf. sup. ad I, 724. Cum toto autem loco comparandus Pindarus in divino de Argonaut. carmine Pyth IV, in nona Strophe: ἐπεὶ δ' ἐμβόλου κρέμασαν ἀγκύρας etc. vss. 344 sqq. — 527. *Stans in puppi*; scil. in ea erat tutela navis, s. signum numinis, apposita arula seu foco. — 529. *Ferte*, date *viam*, navigationem, faustam *vento*, h. e. vento secundo immisso; et adspirate, favete, propitii. — 530. Portus *patescit* ad oculorum sensum, cf. sup. 411. *portus* est *Veneris*. — 531. Ad sqq. cf. Dionys. Halic. I, 5: Strabo VI, p. 281 B. Adde Cluver. Ant. Ital. pag. 1240 etc. *Arx* pro monte (ut sup. 291), in quo templum erat, quod Idomeneus condidisse ferebatur. — 532. Ad verba cf. sup. v 207. — 533 -536. *Portum Veneris* describit satis ornate: litus est versus Orientem. Efficitur ille sinuoso littoris flexu, scopulis utrinque procurrentibus in mare, et se incurvantibus, ut utrinque pro mole sint portui praetexta, ad quam fluctus ex alto allisi frangantur, tranquillumque interius mare sit. *Euroo fluctu*, ab Euro, ut Arctous. *scopuli turriti*, in turris modum alti, *demittunt brachia muro gemino*, ab utroque portus latere procurrentes in mare sensim decrescunt. Eadem fere sup. I, 162 sq. *Hinc atque hinc vastae rupes* etc. cf. Odyss. κ, 87 sqq. *brachia* bene tribuuntur scopulis, quoniam ambiunt latera portus; iidem dicuntur *murus*, cuius speciem habebant — *refugitque a litore templum*, quia ab alto intuentibus in ipso litore situm videbatur, propius accedentibus retrocedebat quasi, *quia situm est in colle, qui sensim crescit a litore*, ut bene Serv. Similia v. ad 410. 411. — 537 sq. Comparant Od λ, 107 sqq., ubi de bobus Solis, et Apollon. IV, 1364 sqq., ubi de equo Neptuni agitur; sed parum illa ad h. l. faciunt. Cete-

Bello armantur equi; bellum haec armenta minantur.
Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre;
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima adcepit ovantis;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Praeceptisque Heleni, dederat quae maxuma, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur. Adtollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum,

tarum ornate plaraque. *Tondentes campum lata*, pascentes late vagando. *candidi* equi, quod fausti ominis est. — *bello armantur*, ad bellum. — *curru*, h. e. currui. Multa hic ergutantur Intpp. Fundus interpretationis, quam Anchises facit, in eo est, quod equi etiam iugum ferunt, et in pace quoque utile est armantum; ergo excipiat pacata rerum conditio. Troienos. — 543 544. Palladi sacrum faciunt, cuius templum in eo portu. v. sup. 531; hunc intrant, et terram capiunt; ita ab ea tamquam hospitio excepti videntur; *ovantes* ornatius quam *nos*. — Mox 545 spectat ad sup. 403 sqq. — 546. 547. *dederat quae maxima*, respicit sup. 435 *unum illud praeque omnibus unum* — *praeceptis* pro e praecepto Heleni. *Argivae* v. sup. I, 24, sed h. l. tantum ornat. — 548-550. Et hoc ex praecepto Heleni sup v. 396. 397. 398. Potest, sacro hoc facto, occupatio Italiae facta videri; sed similes iuris publici notiones inter veteres non fuere. Fuit sacrum χαριστήριον. Antennas at vale, navans, *obvertimus* pelago, ut VI, 3, *Obvertunt pelago proras*, contra qui appellunt, *vela obvertunt* littori. (Sed vid. not. ad VI, 3. *W.*) *velatarum*, h. e. velis indutarum, ut alibi *velifera*. In *Herculeo* Tarento subest fabula, nunc obscura, de Taranti originibus ab Hercule ductis; cum vulgo ad Tarantam, Neptuni f., referri soleant. — 552. Tarentinum sinum a dextra praetergressis in prospectu erat *promontorium Lacinium*, tum *Caulonia*, in monte sita, et *Scylaceum* Liv. XXIV, 3: *Sex millia aberat ab urbe* (Crotone) *nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniae Iunonis; sanctum omnibus circa populis*. v. ibi plura. Adde Strab. VI, p. 261 D. et Cluverium. (*diva Lacinia* est Iuno Lacinia, h. e. templum Iunonis Laciniae. *W.*) — *attolli*, *attollere se*, *surgere* dicuntur ea, quae alta sunt, iis, qui accedunt; ut *recedere*, si discedas. cf. ad 414. — 553. Versus eustrum navigantibus primum *Caulonis*

Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces;
Exsultantque vada, atque aestu miscentur arenae.
Et pater Anchises: Nimirum haec illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac iussi faciunt; primusque rudentem
Contorsit laevas proram Palinurus ad undas;
Laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in coelum curvato gurgite, et idem

arces apparent, h. e. Caulon vel Caulonia, in alto litore vel colle condita, Achaeorum colonia; vide Strab. VI, p. 261. B. Pausan. VI, 3, p. 459; mox *Scylaceum* vel *Scylacium*, olim *Scylletium*, in conspectum venit, in interiore sinu, *navifragum* h. l. dictum sive propter scopulosum litus, ad quod urbs illa sita, Atheniensium colonia, sive, quandoquidem scopulis carere litus nuntiant, qui ea loca adiere, propter tempestates inter duo promontoria, Iapygum et Cocinium, frequentes et graves. 554—557. Scylacium sinum praetervectis iam e longinquo, tamquam in medio mari (*e fluctu*), Aetna Siciliae *cernitur*, h. e. ex fumo et igni cognoscitur; auditur quoque fragor maris ad scopulos Scyllae allisi (556); iamque apparet et ante oculos est ingens maris aestus (557), quo Charybdin in propinquo esse intelligit Anchises (558). In toto loco ante oculos Vlysses Odyss. μ, 201 sqq.; ut tamen recte haec teneas, cogitandum, legendo litus Troianos iam ad interiora freti Siculi aliquantum processisse. Ornate singula dicta sunt. *fractae voces* 556, inf. 669 *sonitus vocis*, de maris fragore. — 557. *vada exsultant*, h. e. mare ex imo fundo sublatum in altum egeritur; v. sup. 420—423: τῇ δ' ἄκοτον βδάχσκεν ἀναβλύζουσα Χάρυβδις, Apollon. IV, 923. Mari e fundo exaestuante, *aestu*, arena miscetur aquae (*arenae miscentur*, h. e. agitantur in fundo maris, et mixtae in altum tolluntur. *W.*)

558-560. *Hos scopulos — saxa* — int. Scyllam, respiciunt Heleni dicta vs. 410 sqq. 420 sqq. *Eripite*, nos. Vulgaris orationis taedium vitat poëta et in hoc, quod pronomina omittit; interdum ad nostros sensus satis dure. Sed lenius hoc, quam supplere *remos*; *Eripite remos*, expedite. — *insurgite remis*, v. sup. ad v. 207. — 561-563. A litore Italiae in medium iam fretum provecti, ut haud multum a Scylla et Charybdi abessent, et navis facile in interiora freti aestu maris abripi posset, in altum deflectunt cursum, adeoque a dextra in laevam. — *rudentem proram*, ὀγκωμένην, ut *gemere*, βοᾶν, *clamare*, h. e. stridere, impulsu fluctuum, ae sonare. — 564-567. Maris aestuantis et magnos fluctus moventis, *pro-*

Subducta ad Manis imos desidimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit,
Ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
Portus ab adcessu ventorum inmotus, et ingens
Ipse; sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,

pter vicinam Charybdin 564, 5. et Scyllam, 566, 7. agitationem et motum concitatissimum in transcursu sentiunt. Sed aucta haec omnia in rerum miracula. conf. sup. 420 et ad Tibull. IV, 1, 70-75. — *desidere*, ut *sidere*, *subsidere*, proprie de rebus, ergo et de navibus mersis vel depressis *H.* Si praesentia sibi respondere velis, unius codicis lectio *desidimus* praeferenda est. At Medicei aliorumque librorum auctoritate firmatur altera scriptura *descdimus*; et sunt, quibus formarum variarum, praesentis historici et perfecti, usus praeplaceat. Qui vero cum Arntzenio ad Plin. Paneg. c. 16, *desidimus* pro perfecto habebunt, iis nequaquam assentior. *W.* — 566. Fluctus cum fragore in cavernas litoris irruunt aestu maris propulsi; inde retroacti in alios fluctus, qui superveniunt, incidunt, quibus collisi undam in medio in verticem actam eiaculantur. *Spumam elisam*, fluctuum ad cautem allisorum, ἐπιβλύει ὕδατος ἄχνη, Apollon. IV, 1238. *rorantia astra*, aqua in altum sublata roris instar guttatim destillante, probasse videtur saeculi Augustei genius. Nostris hominibus via placeant. Ita tamen veterea saepissime; v. c. mox v. 574 *et sidera lambit*, de flamma Aetnaea. — 568. Quam ornate! vesperi ventus, aquilo, cessat.

570. Subeunt Troiani portum Cyclopum. Proprie aqua est inmota a ventis; inde eleganter portum ventis inaccessum dixit *Portum immotum*. (Aqua enim conclusa vocabulo *portus* notatur. *W.*) Hunc autem portum, ut totum de Cyclopibus, eorumque terra, locum Homero sublegit: Odyss. ι, 136 sqq. Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, etc., qui versus huius sunt interpretatio. Portus ille Aetnae profluviis totus nunc est oppletus. Homeri tempore Aetna intestinis incendiis saeviisse non videtur, etsi iam ante arserat; unde iam tum erant antra Cyclopibus habitata (de quibus conf. Dorv. Sicilia T. I, p. 247); alioqui, si res recentis memoriae fuisset, Homerus hoc naturae portento, ad poëticum ornatum tam accommodato, esset usus; id quod primus Pindarus, tum Orphicorum auctor Arg. 1249, eorumque exemplo Virgilius, facere non neglexerunt. Ceterum e Virgiliana narratione apparet, poëtam fuisse inter eos, qui Caprariam insulam et Cyclopum sedes ante Aetnam in litore orientali collocarent, non ad Drepanum et Erycem, ut alii et ipse Homerus, quos Cluverius sequitur. — 571. Sequitur luculenta Aetnae descriptio, digna Virgilio, et cum mira rerum oppositione. Hoc enim ego addo operae reliquorum interpretum, qui multa quum viderint, de oppo-

Interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Adtollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos avolsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exaestuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Vrgueri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
Inpositam ruptis flammam exspirare caminis;

aitione tacent. Prioribus tribus versibus ponit flammam, et fumum; posterioribus tribus saxa liquefacta. Itaque interdum Aetna prorumpit nubem atram, turbinem piceum, favillam candantem, globos flammarum; interdum scopulos, montis viscera, saxa liquefacta: ut vero priores tres desinit illis verbis, *sidera lambit*; ita tres posteriores istis, *fundoque exaestuat imo*, veluti quaerens oppositionem; quasi dicat; qua Aetna altiores erigit flammas, eo aestuat profundius: quo superne formidolosius attingit sidera pice, favillis, flammis; eo inferne gravius gemit avulsis, eructatis, liquefactisque visceribus: et ut nihil desit ad oppositionem, in tribus superioribus omnia sunt levia, nubes, turbo, favilla, flammae: in tribus inferioribus omnia gravia; scopuli, montis viscera, saxa. *C.* — Vid. Cluver. Sicil. ant. lib. I, c. 8, et Cornelii Severi Aetna. Princeps omnium est Pindar. Pyth. 1, 34 sq. Ad poëtae nostri ductum Iustin. IV, 1. Virgilius secutus esse videtur Lucretium VI, 690-93. — *horrificis tonat Aetna ruinis*, h. e. fragore resonat, quem faciunt ruinae viscerum montis; satis graviter. — *prorumpit*, emittit, ἀναπέμπει, antiquo loquendi modo, ut iam Lucret. conf. sup. I, 246. — 573. *nubem fumantem turbine piceo, et favilla*, h. e. globis fumi, cum cinere permistis, φλόγας καὶ λιγνῦς, ut Strabo VI, p. 274 A. Aliter non accipiam. *favilla candens*, ut *canus cinis*; ornans epitheton a rei natura ductum. De scintillis Serv. exponit. — 576. *Erigit eructans* ornatius quam eructat, ἐρεύγει, emittit, extrudit. — *liquefacta saxa*, h. e. in vitrum conversa, interdum admiatis metallis; unde ῥύακες illi, rivi igniti (*Lava*). — *fundo*, ἐκ μυχῶν, ut Pindarus. — 578-582. Nota vel ineptis hominum commentis fabula, quae ex antiquo physica phaenomena adumbrandi modo profecta est, cum ignem subterraneum cum fulmineo igni compararent; in monstro itaque, quod fulmine percussum esset, ignem hunc vivum ac perpetuum durare. Pro Encelado, quem tamen et alii agnoscunt, ut Orpheus Arg. 1249. 1250; cf. Cornel. Sev. Aetna 70 sqq., Typhoeum vel Typhonem memorant Pindarus l. c. et Aeschylus Prom. 354 (ut Briareum Callimachus in Del. 143), at Virgilius hunc sibi servavit ad similem locum subterraneo igni notabilem inf. IX, 716, idque Homeri exemplo Iliad. β, 783. v. ad Hygin. f. 152; Cerdam et al. Pari exemplo

Et, fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et coelum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis inmania monstra
Perferimus, nec, quae sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra
Siderea polus, obscuro sed nubila coelo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri miserandaque cultu
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus. Dira illuvies, inmissaque barba,
Consertum tegumen spinis; at cetera Grains,

ad Phlegraeos campos magno terrae motu collapsos Gigantum pugna fuit traducta. cf. Obss. ad Apollod. I, 6, 1. — 579. *Aetnam insuper impositam* (cf. I, 61. *W.*), ὑπερθεν ἐπιτεθὲν ὄρος, *expirare flammas caminis ruptis*, h. e. cavernis et receptaculis flammae subterraneis, quae nove *caminos*, fornaces, dixit. — *coelum subtexere fumo*, exquisite, ut *suffundere*. Vtrumque Lucret. in eadem re VI, 478. 481. — 583-587. Nocte oppressi in litus escenderant, et in nemoroso loco noctem exigebant. Per totam illam noctem audiunt ac vident *monstra*, h. l. monstrosum phaenomenon, rem portentosam. *sonitum*, de fragore montis loquitur. — *nec lucidus polus aethra siderea*, nec coelum stellis fulgentibus lucebat. (*aethra*, αἴθρα, aëris serenitatem notat, quae *siderea*, h. e. fulgida dici potest. Hanc interpretationem usus coniunctionum *neque — neque* postulat. *W.*) Et nox *tenebat*, occultabat, lunam *in nimbo*, nubilo aëre: Ἀὴρ γὰρ παρὰ νηυσὶ βαθεῖ' ἦν, οὐδὲ Σελήνη Οὐρανόθι προὔφαινε. κατείχετο δὲ νεφέεσσιν. Odyss. ι, 144-145. quem totum locum Virgilius ante oculos habuit, laude tamen hactenus integra, quod, Achemenidis persona inducta, magnam legentibus mirationem rei novitate facit. Imitatorem nostri habes Ovidium XIV Met. 158 sqq., ubi ad Cumas alius Vlyssis socius substitisse fertur.

588-592. Prodit e silvis Achemenides, ex Vlyssis sociis: *primo Eoo*, Lucifero, mane, ἑῷος ἀστήρ, cf. Ge, I, 288. *umbram humentem*, uti amant poëtae *noctem humidam*, propter rorem. — 593-595. cf. vet. poëta apud Cic. Tusc. Qu. III, 12 de Thyeste. — *inmissa* in faciem, odeoque exquisitius quam, *promissa barba*. — 594. *Consertum spinis tegumen*, vestem laceram ac detritam habebat, et, ne panni defluerent, spinis pro filis consutam et sartam. cf. Ovid. Met. XIV, 166, ubi multa ex Virgilio adumbrata. Ex his tamen ipsis pannis agno-

Et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul, paullum adspectu conterritus haesit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc coeli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque inmergite ponto.
Si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Haerebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quae deinde agitet Fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat iuveni, atque animum praesenti pignore firmat.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:

scebant eum Graecum esse. Nec tamen male Servius: *Habet enim unaquaeque gens incessum et vocem propriam.* — 595. *et quondam patriis ad Troiam missus in armis*, importunus versus. Ex adspectu enim id disci haud potuit. Adiicit Serv. *ex sequenti eius confessione hoc didicit Aeneas.* (Pedestres scriptores ad continuandam orationem pronomine *is* sine coniunctione *que* utuntur. At apud Virgilium *isque* iterum Aen. IV, 203, eadem sententiarum serie recte usurpatur. *W.*) 599-606. *testor*, quaeso, obtestor. *hoc coeli spirabile lumen*, vitale, de quo (l. quo) spiramus, ait Servius. *lumen* autem pro aethere, aura, ut etiam poëtae: *luminis aura*, quandoquidem lucem transmittit. unum *Danais e classibus*, unum e Danais. Ex Sophoclis Philocteta nonnulla cum his comparari posse, iam Cerdae monitum. — 604 *si sceleris tanta est iniuria nostri*, ornate, si scelus meum tantum est. *Spargite*, cum vi, discerptum dispergite. — 606-609. *genibusque volutans* (se) *haerebat*, ad genua provolvens se, inhaerebat, προτρὺς εἴχετο. (Iunge *deinde fateri, quae F. agitet.* Particula *deinde* sententiae per relativum anneaae similiter interposita est Aen. I, 195, *Vina bonus quae deinde onerarat Acestes* —. *dividit.* W.) — 611. *dat iuveni*, ut exilaret tenuem voculam ei. — *praesenti*, certo, *pignore*, quod manum dat, et supplicem, ἱκέτην, in fidem recipit.

Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Vlixi,
Nomen Achemenides, Troiam genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Inmemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!)
Nec visu facilis, nec dictu adfabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero quum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro

613 sqq. Hoc de Achemenide (nam est Ἀχημενίδης) episodium totum Virgilii ingenio deberi videtur, ut ita Homerica de Cyclope intexere versibus suis posset. Nam delectare solet et hoc, si fabulas, notas quidem nec novas, nova tamen cum variatione, novo cum ornatu et in novo rerum vel narrationis ordine legimus. Temporum quidem rationi adversatur hoc episodium; Vlysses enim inter initia errorum ad Cyclopas venerat, at Aeneas multo serius; sed in talibus, quae lectorem non offendunt, nisi alienam a re praesenti subtilitate molesta admiscentem, male poëtas reprehendas. (*Ithaca patria* dicitur, ut Aen. II, 180, *patrias Mycenas.* W.) — *genitore paupere*: cum pauperem patrem haberem, sup. II, 87: *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.* Nescio tamen, an poëta sua potius tempora, quibus militia inter vitae genera quaestuosa erat (v. ad Tibull. I, 1 pr.), quam Homerica respexerit; nam addit: *mansissetque utinam fortuna!* Ceterum hoc elegantius quam: utinam pauper, adeoque domi, manere maluissem! — 616. Cum Vlyssis socii, ne Cyclops iniuriam ulcisceretur, fuga se proriperent, Achemenides forte remansit. *trepidi*, bene adiectum, prae festinatione. — 618. *domus sanie* pro saniosa, casu sexto paullo durius absolute posito; nec tamen sine exemplo. — 619. *arduus*. Ita formidanda magnitudine, ut pulset sidera. — 620 sq. *pestem*, pestilens et exitiosum hominum vitae monstrum. *nec visu facilis*, h. e. cuius adspectum non facile aliquis ferat (ἀπροσόρατος, δυσαντίβλεπτος. Bene Serv.: *cuius possit etiam adspectus inferre formidinem*), nec alloquium. — 623-627. conf. Odyss. ι, 288 sqq. — *corpora* elegantius quam viros. — *resupinus*, bene nisum iacentis exprimit, dum ad colligendas vires corpus reducit ac recurvat. At Homerus notionem magnitudinis in monstro tuitus est: Σὺν τε δύω μάρψας, ὥστε σκύλακας, ποτὶ γαίῃ Κόπτ'; tantae erant corporis vasti vires. Reliqua a Virgilio ornatius exposita. Nisi id ipsum, quod modo memoravimus, non de stante, sed cum Servio de iacente humi Cyclope accipere mavis; quo ipso magnitudo

Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent
Limina; vidi atro quum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud inpune quidem; nec talia passus Vlixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul, expletus dapibus vinoque sepultus,
Cervicem inflexam posuit, iacuitque per antrum
Inmensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum conmixta mero, nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
Et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.

virtutis appareret, quod *resupinus* hoc facere potuit. (Prior praestat ratio. *W.*) Cf. Ovidii versus XIV Met. 205-209 ex h. l. expressos. — 625. *exspersa*, poëtica vox, pro respersa. — 626. *membra fluentia tabo*, oratio poëtica, pro vulgari: defluente tabo. Ceterum ad nostrum sensum haec non esse, facile intelligas. Verum luentur ea se fabulis priscae vitae. — 628 sq. conf. Odyss. ι, 299 sqq. 316 sqq. — *Haud impune quidem* hoc fecit Cyclops. — 629. *Ithacus*, vaferrimus — *oblitusve sui est*; *sui*, cum vi, h. e. astutiae suae ac calliditatis; quae ista aetate pro sapientia habita, ut ex Homero videre in promtu est: ibid. vs. 420: Αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον — πάντας δὲ δόλους καὶ μῆτιν ὕφαινον, Ὥστε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν. *in discrimine tanto.* — 630. ex eod. l. v. 296, 297. *sepultus*, motu et sensu privatus. — 631-633, v. ib. 372, 374 *iacuit per antrum* maiorem obiicit animo speciem quam: in antro. — 824. *sortiti vices*, ibid. v. 331 sqq. quid unicuique nunc esset agendum in excaecando monstro. 634. 635. vide ibid. vs. 378 sqq. — 636. *latebat* quanto ornatius quam *erat!* vides eadem voce simul torvam frontem, horridas palpebras, hirsutum supercilium: λασίη μὲν ὀφρὺς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ. Ἐξ ὠτὸς τέταται, Theoc Idyll. XI, 31. — *Argolici clipei*; erat is rotundus, cum alii essent oblongi aut quadrati; Argivorum inventum; Paus II, 25. Apollod. II, 2, 1, ubi vid. Obss. Fuit inde in communi Graecorum usu, aliquando etiam a Romanis receptus pro scuto. Apud Dionys Halic. IV, c. 16 p. 221) Ἀργολικὰς ἀσπίδας Servius rex ferre iubet cives primae classis. *Phoebeam lampadem* esse solem, non lunam, in aperto est. E Callimacho translatum esse versum, Faber pronuntiat, sed hoc tantum de clipei comparatione verum est, H. in Dian. 53 de Cyclopibus: πᾶσι δ' ὑπ' ὀφρὺν Φάεα μουνόγληνα, σάκει ἶσα τετραβοείῳ, Δεινὸν ὑπογλαύσσοντα. Ex

Sed fugite, o miseri, fugite, atque a litore funem
Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva haec habitant ad litora volgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia iam Lunae se cornua lumine conplent,
Quum vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,
Dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae.
Omnia conlustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem. Huic me, quaecumque fuisset,
Addixi; satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
    Vix ea fatus erat; summo quum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem

Virgilio sua sumsit Ovid. XIII Met. 851, 2. — Mox 638 *ulciscimur* ad ductum Homeri l. c. vs 475 sqq. — 641 644. Ornatum (partim ex Hom. l. c. 337-341) vides: *Qualis* Polyphemus *est*, *tales* Cyclopes multi in vicinia *habitant*. Sed verbum substantivum *est* poëtae vitare student, attributo substituto. Ornatius igitur dixit *qualis claudit et pressat Polyphemus*; plenior oratio erat: *qualis est Polyphemus, qui pressat*. Sic sup. I, 498 *qualis — exercet* pro: qualis est, cum exercet. *H.* Accuratius interpretaberis verba *qualis quantusque*: quo habitu et qua statura. *Volgo* est passim, multis locis, ut Liv, 26, 27. *volgo facere incendia*, cf. Ecl. IV, 25. Ge. III, 494. *W.* — 647. *domos* sc. *ferarum* non otiosum post *lustra*; nam speciem rei clariorem exhibet, quam voc. proprium dabat. — 647. *ab rupe Cyclopas* iunge; prospicit in monte errantes. modo v. 644: *et altis montibus errant*; et inf. 655: *summo cum monte videmus*; item 675, *e silvis et montibus altis.* — (Nullam video necessitatem iungendi *Cyclopas ab rupe*; et obstat singularis *rupe.* W.) Mox 649 *Victum infelicem*, simpl. miserum et tenuem. *lapidosa corna* ab osse, quod in se habent. (cf. Ge. II, 34. — 651, 2. Si classem Troianam *primum* ad litus venientem conspexit Achemenides, fuit ea *prima*, quae ab illo conspecta est. *W.*) — 653. *Addixi*: signato verbo exprimit desperationem, ait Serv.; at quatenus? sc. est pro: me tradere decrevi. Addicunt se, qui se vendunt, ut gladiatores.

655. Ipsum, *vasta mole*, corpore:

Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem,
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen adem-
Trunca manu pinus regit et vestigia firmat; (tum.
Lanigerae comitantur oves; ea sola voluptas,
Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad aequora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per aequor
Iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito, taciti que incidere funem;
Verrimus et proni certantibus aequora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
Intremuere undae, penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque immugiit Aetna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum et montibus altis

monstrum, πέλωρ, πελώριον θαῦμα apud Homerum l. c., *informe*, ut ἄμορφον, deforme; *cui lumen ademtum*, h. e. excaecatum; deformitas nova praeter naturalem. — 659. *Manum* quod in Burmanniana legebatur non commodum; sed *manu*. Nam pinus in manu regit et firmat vestigia, firmum incessum praestat. (De compositione cf. ad VI, 187. *W*.) — 662. *ad aequora venit*, ubi ad altum usque mare progressus est; pro vasti scilicet corporis modo. — *lavit inde*, ex aequore, aqua marina, abluit oculorum vulnus. — 666. 667. cum Homericis certavit l. c. v. 471, 472, adde Od, κ, 126 sqq. *Sic merito*, εἰκότως. Nam supplicem, ἱκέτην, quis aspernari ausit! Sive ut *merito* sit casus sextus pro adverbio; sive quia ille meritus erat *sic* recipi. (Posterius malim. *W*.) — 668. *Vertimus* e melioribus et pluribus libris praeferendum cf. Aen. V, 141. — Mox 669 *sonitum vocis*. *Vox* novo exemplo pro strepitu vel remorum vel undae remis impulsae, ut sup. 556 *fractae voces* pelagi. Cum poëta plura audacius extulerit, facile et hoc feras. Homericum est βοή, ἀϋτή. *vestigia* pro ipsis gressibus, notum. — *dextra adfectare* sc. navem, appellere; non *dextram*, ut legebatur. *dextram effectare* explicant: dextram intendere et iniicere, ut navem prehendat. — 671. *Nec potis*, est, *aequare fluctus sequendo*, accipi aliter non potest, quam de altitudine maris profundiore, quam

Excitum ruit ad portus, et litora conplent.
Cernimus adstantis nequidquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, coelo capita alta ferentis;
Concilium horrendum: quales quum vertice celso
Aëriae quercus, aut coniferae cyparissi
Constiterunt, silva alta Iovis, lucusve Dianae.
Praecipites metus acer agit quocumque rudentis
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
Contra iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter, utramque viam leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus; certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori

pro monstri proceritate. Nec, dum nos insequitur, par est molis suae magnitudine altitudini maris, quae eo maior est, quo longius a litore proceditur. (Vide an vel propter adiectum *sequendo* explicare malis: aequare celeritatem, qua fluctus navem ferebant. Aen. X, 248, *ventos aequante sagitta*. W.) Porro ad 672, cf. Od. ι, 395. — 676. *ad portus* v. 570. *nequidquam*, quia nocere (nunc) non poterant. Serv. — *Aetnaeos fratres*, populares, gentiles. Mox *coelo*, ad coelum. *concilium* exquisite pro turba. — 680. 681. *coniferae cyparissi*. Cupressus mas fert conos nuci pineae non absimiles; *baccas* appellat Plin. XVI, 33, s. 60. κώνους etiam Graeci. v. Athenaeum lib. I, p. 57 B. C. — *silva Iovis* declaratur per quercus, *lucus Dianae* per cupressos; igitur de Diana infera vel Hecate aut Proserpina agi manifestum est. Nam cupressus feralis arbor, ex vulgari narratione Diti sacra, ut Plin. l. c. Si adiectum *Dianae* mere ornans esse epitheton statuis, quippe cui deae saltus curae sint, insolens vero est cupressorum memoratio. — 682 683. Nos metu agitati quocunque malumus cursum dirigere, quam in portu manere. *rudentes excutere*, evolvere, explicare et intendere, ut sup. 267. — *ventis secundis*, int. quo ventus ferret; non exspectare ventum, quem cursus postulabat. — 684 686. E pluribus verborum iuncturis, quas in his versibus admodum suspectis facere possis, et quas passim Intpp. facere videas, illa videtur praestare, verborum locique naturae ceteris adcommodatior: *Ventos secundos*, qui tum a tergo spirabant, fac fuisse notum vel austrum; ab hoc reiicerentur necesse erat versus Charybdin et Scyllam (in quo poëta versus Homeri Od. μ, 426 sqq. ante oculos habuit). *Contra vero Heleni iussa* (monuerat ille, ne per fretum navigarent) *monent, ni* (h. e *ne*) *teneant* (naves) *cursum inter Scyllam atque Charybdin, utramque viam leti discrimine parvo* (posteriora apposita puta; per utramque, et per Scyllam et per Charybdin, erat iter periculosum) Cum tamen ventus versus has partes ferret, scil. ab australi plaga spirans, *certum est dare lintea retro*, h. e. iam decreve-

Missus adest. Vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae, Megarosque sinus, Thapsumque iacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achemenides, comes infelicis Vlixi.
Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
Plemmyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare, qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.

ramus mare Adriaticum repetere; eum ecce Boreas exoritur. — *Heleni iussa*, v. sup. 410 sqq.; 420 sqq — *ni*, nisi, antique pro *ne*. Sic Serv. et plures vett. Grammatici ap. Heins. et alios, v. Horat. I, 14, 15: *tu nisi ventis debes ludibrium, cave*. (Horatii locus aliter explicandus; neque *nisi*, sed tantum *ni* pro *ne* usurpatum esse grammatici notarunt. Vid. Forcellini sub voc. *ni*, qui plurima collegit huius usus exempla. *W.*) — *teneant* sc. naves. (*teneant cursus*, h. e. navigent. *W.*) Apud Homerum in simili re, Odyss. γ, ubi praecesserat 172: Ηιτέομεν δὲ θεὸν — ὄφρα φύγοιμεν — sequitur vs. 176: Ὦρτο δ' ἐπὶ λιγὺς οὖρος ἀήμεναι· αἱ δὲ μάλ' ὦκα Ἰχθυόεντα κέλευθα διέδραμον. cf. Od. μ, 197-221. Versus 684, 5, 6 ab interpolatoribus esse videntur. *H.* Ceterum ex interpretatione Heynii distingues: *cursus. Certum est dare lintea retro; Ecce. W.* — 687. *Ventorum* origines a montibus, unde flant, tamquam a sedibus, repetunt poëtae; ita h. l. aquilo, qui navem secundum litus Siciliae orientale versus austrum fert, a promontorio Peloro ad fretum Siculum venit; hinc *angusta ab sede*. — *Missus*: puto exprimi ἴκμενος vel ἱέμενος, pro veniens. — 688. 689. *ostia Pantagiae saxo vivo. Pantagias* (nunc *Fiume di Porcari*) parvus fluvius, brevi cursu, infra Leontinos, cuius ostium praeruptis utrinque rupibus includitur: de eo v. Cluver. Sicil. ant. lib. I. c. 11. Dorvill. Sicula p. 206. 207. *Megara* sunt h. l. Hyblensia, quia olim Hybla parva dicta, non longe a Syracusis, in sinu Megarensi, *Golfo di Augusta*, quem ab australi parte includit *Thapsus*, peninsula in mare procurrens, *plana, paene fluctibus par*, ait Servius, qui insulam appellat; unde *iacentem* dixit poëta, h. e. humilem, non altam montibus — 690. Occurrit προληπτικῶς: unde tu haec nomina? Indicabat nobis Achemenides *relegens retrorsum*, nam cum Vlysse a Lotophagorum inde insula, litori Africae praetenta, Siciliae litus orientale ad Cyclopas usque praeternavigaverat. cf. ad 570. itaque *Litora* iam *errata*. H. Scriptura *retrorsus* e Mediceo et aliis libris praeferenda esse videtur. Et, nisi codices fallunt, Virgilius *rursus* et *retrorsus*, ubi per metrum licuit, scripsit. *W.*

692-696. Insula *Ortygia*, et ex adverso *Plemmyrium* promontorium, ad aditum sinus et portus Syracusani. In ea fons Arethusa, de quo et de fabula super eius cum Alpheo Elidis fl. congressu v. sup. Ecl. X, 1 et 4. —

Iussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
Radimus; et fatis numquam concessa moveri
Adparet Camarina procul, campique Geloi
Inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.

undosum h. l. περικύμων, quod aestuantis maris fluctibus alluitur; unde et ipsum nomen Πλημμύριον. — *occultas egisse vias subter mare*, τὰν δὲ θάλασσαν Νέρθεν ὑποτροχάει Mosch. Idyll. VII. 4. *ore tuo*, eodem fonte; unde Pindaro Arethusa ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφεοῦ, Nem. I, 1; cf. Cluver. Sicil. ant. p. 163-157. — 697. *Iussi*, admoniti, sed a quo? vel ab Achemenide, vel ab Heleno, vel ab Anchise, ait Serv. Hoc ultimum verum puto. Nam per totum librum eae sunt Anchisae partes, ut religiones et auspicia curet. *Helorus* fluvius in litore orientali paullo supra Pachynum promontorium, de quo accurate egit Cluverius e Fazello. Primum ille inter specus et exesas rupes procurrit, unde Silio *clamosus Helorus*; mox ubi ad litus accessit, placido ac leni cursu incedit, et hieme, clauso maris fluctibus ostio, frequenter excrescit stagnatque, unde agri vicini pinguescunt plurimum (Nunc *Atellaro* et in inferiore parte *Abiso*). *Exsupero* h. l. praetervehor. — 699. *Pachynum* promontorium Siciliae ab australi parte (*Capo Passaro*). *proiecta saxa*; expressit Gr. προβλῆτες σκόπελοι. — 700. 701. *Camarina numquam concessa moveri*: accipio, palus, quam deus consultus vetuit movere, cum Camarinenses canali ducto eam vellent exsiccare. *Moventur* ea, in quibus aliquid molimur, novamus, mutamus. Servii verba apponam: » Palus est iuxta eiusdem nominis oppidum, de qua quodam tempore, cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit: Μὴ κίνει Καμαρίναν. ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. Quo contemto exsiccaverunt paludem, et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus, poenas dederunt. » Similia narrant Steph. Byz., Suid., et Anthol. Gr. apud Cluver. Sed, quae illa urbis expugnatio fuerit, nusquam declaratur. Ter Camarinam fuisse conditam, ex Thucydide aliisque docet idem Cluver. Ceterum poëtam haec ex sua potius, quam Aeneae narrantis, persona dixisse, iam Servius vidit; quod quidem de toto hoc loco non minus tenendum. Nam omnes illae urbes et locorum nomina Aeneae temporibus recentiora sunt. — 701. 702. Situs urbis et fluvii *Gelae* camporumque *Gel.* non satis exploratus: v., praeter Cluver. et quos Burm. laudat, Dorvillii Sicula c. 6. Acquiescit Dorvill. in Cluverii sententia, esse Gelam, qui nunc *Fiume di Terra Nuova*, campos autem Geloos, egregiae fertilitatis planitiem, latius cis et ultra fluvium patuisse, quam vulgo creditur. Sed quo *immanis* spectet, dubitari potest. *magnam* interpretantur; sed urbis amplitudinem nemo veterum memorat, ita ut *immanis* possit appellari. Proclive est, ad dominos referre, ut saepe in urbium epithetis fit, ut ab incolarum

Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Moenia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
Et vada dura lego saxis Lilybeïa caecis.
Hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
Adcipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu, genitorem, omnis curae casusque levamen,
Amitto Anchisen; hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu, tantis nequidquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,

vel dominorum moribus et ingeniis ducta sint. Atque eo devenisse etiam Dorvillium video in Sicul. p. 129. Nec tamen, Gelae tyrannos saevos et immanes fuisse, unde doceri possit, mihi satis constat. Nam, quae ap. Herodot. VII, 153 156 de iis memorantur, ad immanitatem non adsurgunt. Et si ad tyrannos Gela oriundos, Hieronem et Thrasybulum, Gelonis fratres, Syracusarum tyrannos, epitheton referre velis, nec illi immanitate ingeniorum insignes fuere. Proponitur etiam a Dorvillio altera interpretatio, ut ad urbis situm ad omnem verticosum et immanem referatur. Sed neque loci tanta immanitas et fera facies esse videtur, ut ab ea potissimum designari potuerit a poëta. Restat hariolatio, ut *fluvius immanis* dicatur propter speciem eius in numis expressam; est enim bos cum facie humana, adscriptum Γέλας. — 703. 704. *Agrigentum* in monte Acragante situm, maximis quondam opibus ex agri fertilitate et Carthaginiensium mercatu refertum; hinc civium magnificentia et luxus. Aluere iidem equos ad certamina Graeciae, et inter Olympionicas fuit Theron Agrigentinus, a Pindaro celebratus; quamquam ad hunc solum respici a poëta non dixerim. Vide de hac urbe Cluver. et Dorvill. p. 88. 89. — 705. *Selinuntem* palmis agrestibus abundasse, ex Cicer. Verr. V, c. 33, 87 satis constat. Ex nostro expressit Silius Ital. XIV, 200, quem in toto hoc loco comparare iuvabit. De Selinunte copiuse post Cluver. Dorvill. pag. 60 sqq., et 420 sqq., ubi et ruinae duorum templorum eius urbis oculis subiectae sunt. *datis ventis*, vento orto. — 706. *vada dura saxis caecis*, h. e. latentibus, *dura* (ne *dira* coniectes) *vada* dixit, h. e. locum vadosum fundo saxeo, quoniam extrema Lilybaei promontorii ἄκρα, plana atque depressa, ad III M. passuum sub undis protenditur, in trium circiter cubitorum altitudinem tecta. Cluver. II, 1 pr. — 707. *Drepanum* — *illaetabilis ora*. Ager Drepanitanus sterilior et fere arboribus et herbis destitutus; solum enim arenosum; et praeterea multos in tractus aqua marina exaestuat, stagnandoque salem profert. — Ob hunc ruris illius moestiorem adspectum non minus, quam ob Anchisae ibi amissi memoriam, ab Aenea Drepanitana ora vocari *illaetabilis* (ἀτερπὴς χῶρος, Od. λ, 94. *W.*) videtur. — 712. Comparant Homerica Iliad. ρ, 407-411. Imitatur nu-

Hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
Hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus adpulit oris.
Sic pater Aeneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat divom, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

atrum Valer. Fl. III, 301 sqq. — 715 ex Od. η, 276, 277. Redit sic ad lib. I, 34: *Vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant laeti.* — 717. *fata divom*, a diis decreta: fatales errores. — *renarrabat* pro *narrabat*. H. ut Ovid. Metam. V, 635: *citius, quam nunc tibi fata renarro, In laticem mutor.* Compositioni proprie inest notio: narrando exhibere, quasi repraesentare. *fata deum* — Soph. Antig. 158: *θεῶν συντυχίαι*. *W.* — 718. *factoque hic fine quievit*, ornate: et narrationis finem fecit. *H.* Quamquam verbum *quievit* ad quietem narrationis referri et pro desiit loqui accipi potest, cf. Aen. VI, 102, *rabida ora quierunt*, equidem tamen, ut tautologia versus liberetur, utque initium libri quarti *At regina*, ubi vid. not., fini tertii conveniat, *quievit* interpretor: somno se tradidit; qui quidem sensus cur aliis ieiunior visus sit, me ignorare fateor. *W.*

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER QVARTVS.

ARGVMENTVM.

Dido, amore Aeneae insaniens, animi morbum sorori aperit; eiusque consilium secuta, ad nuptias animum adiicit 1—89. *Tum Iuno, ut Aeneam facilius ab Italia averteret, agit cum Venere, ut eius bona cum venia liceat Aeneae Elisam uxorem ducere; quoque id commodius fieri possit, se opportunitatem oblaturam ostendit* — 128. *Postridie Aeneas et Dido venatum eunt. Ibi omnibus iam praedae intentis, Iuno subitam immisit tempestatem; comites alius alio diffugiunt: Aeneas et Dido in idem antrum conveniunt, ibique infuustis ominibus iunguntur* — 172. *Dum Aeneas Carthagine amore Didus tenetur, Iupiter, Iarbae Gaetulorum regis, qui advenam sibi praeferri iniquo animo ferebat, precibus fatigutus, Mercurium mittit ad Aeneam, mandatque, ut, relicta Africa, in Italiam naviget* — 278. *Ille Iovis imperio morem gerens, quaecunque ad navigationem essent necessaria, clam per socios parari iubet* — 295. *At Dido, ubi classem instaurari sensit, suspicata id, quod res erat, graviter cum ipso expostulat, precibusque et lacrimis primum ipsa eum ab incepto revocare conatur, tum per sororem id saltem impetrare tentat, ut aliquantisper moretur* — 449. *Frustra. Aeneas, nave conscensa, iterum in somnis a Mercurio admonitus, intempesta nocte ancoras solvit*, 554—583. *Illa nocte regina, quae, doloris impatiens, mori decreverat*, 450—473, *et, celans sororem quod animo meditabatur, exstructa in editiore aedium parte ingenti pyra, sacrum magicum, quo se ab amore solveret, paraverat*, 474—521, *recrudescente dolore furit*, 522—553. *Tum mane Troianos videns*

in altum evectos, *diris Aeneam devovet*, 584—629, *ablegataque Barce*, *Sychaei nutrice*, *ne quid destinatae morti impedimenti adferret*, *necem sibi consciscit*.

Libri huius artificium quis non sensit? quis non laudibus praedicavit? Est enim ad communem hominum affectum comparata res, amor infaustus et destitutus successu. Si de iis partibus carminis quaeritur, quae Virgilio propriae sint, et ex quibus eius ingenium et ars in primis spectari, simulque illud intelligi possit, quantum ad cuiusque poëtae indolem aetas et temporum, in quae incidit eius vita, genius faciat, hunc librum primo loco excitandum esse arbitror. Nihil enim, in Homero certe, habuit, quod sequeretur; nam alienissima res est ab Homeri saeculo et moribus, delicias in amore facere, aut exquisitiorem aliquem affectum suscipere. Euripidis Alcestin in nonnullis ante oculos habere potuit. Etiam ex Naevii bello Punico eum nonnulla retinuisse suspicor; v. Macrob. VI, 2 extr. et Serv. ad IV, 9. Sed vulgo Apollonium Rhod. secutus esse fertur in Servianis ad lib. IV, pr. et Macrob. V, 17. Scilicet Medeae amorem ad Didonem transtulit. Quae tamen alia inde tollere potuerit, praeter pauca, quae ad primos libri versus et passim alibi notavimus, vix invenias; et Medeae amor admodum diversus ab amore Didonis, cuius animum secundarum nuptiarum pudor, et regia dignitas, imperiumque in novo regno, in primis superbia et ira exstimulant. Ceterum hunc Didonis amorem a tot aliis muliercularum amoribus, et a recentiorum studiis, quae toties in tali argumento occupata fuere, admodum diversum esse, facile intelligas. Quod qua potissimum ratione a poëta effectum sit, si forte quaeras, quaeri autem hoc potest, causae rei mihi ex eo potissimum ducendae esse videntur, quod Dido et Aeneas in amorem non leviter, sed post multas magnasque molitiones ad affectum extinguendum frustra a Didone factas, et consociata Iunonis ac Veneris ad eam impellendam ope, se effundunt; porro quod partim novae urbis incrementum, partim aerumnosae navigationis finis ex eo captatur; quod is amoris affectus cum aliis, iisque gravissimis, affectibus coniunctus est: quod Didonis non modo fama ac decus, sed salus ac vita in eo agitur; quodque miserationi terror ipse est admixtus. Aeneas quidem nostro iudicio idonei amatoris personam male sustinere videri potest; nec fieri potest, ut ad libri quarti finem legendo pervenias, quin Aeneae feritatem et immanitatem exsecreris. Subsidit tamen ira, si fatorum necessitatem, vaticiniis et oraculis Aeneae satis declaratam, cogitas. Sed omnino res nostris moribus ac sensibus non est iudicanda; et ex veterum vitae institutis multas excusationes habebat, si quis amicam deserebat. Quid? quod maiorem ex ipsa Aeneae truculentia et asperitate dignitatem carmen duxit? et deorum voluntate, fatorum ordine, ipsa in Didone impotentia amoris, et facta in eum finem Aeneae oratione v. 332 sqq. culpa eius elevatur. Dignitati herois sui poëta providit etiam in hoc, quod, quo amoris aestu ille arserit, nusquam memorat, etsi tantum fuisse apparet, ut Aeneas omnem de monstrata a fatis in Italia

sede cogitationem animo dimitteret. Dolorem vero ac solicitudinem de discessu suo ac discidio paullo liberius manifestat. Vide v. 279 sqq; 393 sqq. 448 sqq. Et ipse discessus non nimis acceleratus, nec nisi novo Mercurii monitu factus v. 554 sqq., tacitam reluctantis affectus habet significationem. In quo vero summam artem declaravit poëta, est, quod hoc episodium, per se alienum a re, ut multi adeo conquesti sint, illud ad animum ab Aenea ac rebus gerendis avocandum valere, cum consilio suo et cum ipso argumento, tam arcte coagmentavit, ut Iunonis fraudes ac consilia actionis epicae, quod aiunt, novum nodum faciant, utque, ne interruptus et omnino interceptus Aeneae in Italiam adventus sit, iam metuere incipias. Mox vero, sublato quidem eo metu, Didonis dirae, quae vaticinii speciem habent odiorum perpetuorum, quae inter Romanos et Carthaginienses intercessura erant, novam et inexspectatam ac magnam suavitatem habent.

At regina, gravi iam dudum saucia cura,
Volnus alit venis, et caeco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos; haerent infixi pectore voltus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.

1—5. Splendida libri frons, et eximia gravissimi amoris declaratio. *At* respicit versum ult. libri III. Aeneas finem dicendi hic fecit; regina vero ex narratione multo magis amore viri, *cura*, fuit incensa. (Opposita mihi videntur haec: Aeneas somno quievit; at Dido amore concitata placide quiescere non potuit. Hanc sententiarum coniunctionem vel oratio per particulam *at* prioribus annexa postulat *W.*) *vulnus*, quod alias pectore, ossibus, medullis, nunc alitur *venis*, propter sanguinem aestu amoris concitatum, et occultus *ignis*, quem ne alienum putes a vulnere, Cupidinis ἰοὺς πυρφόρους cogites necesse est; et Apollonius lib. III, 286. 287. obversatus est. Subiiciuntur causae amoris: *multa*, multum, *animo recursat virtus* Aeneae, et splendidum eius genus a Venere ductum, quod malim (conf. 12. et XI, 305, *cum gente deorum* W.) vel Troianorum clarum nomen; tum dignitas oris, *vultus*, et quae de se et fatis suis narraverat: ne contra dignitatem illo teneri Dido videatur. (Erunt, qui *multa virtus* pro magna virtus accipiant Nam et *multus* pro *magnus* usurpari docuit Drakenborch ad Liv. 31, 1, et usus adiectivi *plurimus* accedit XI, 312: *Potuit quae plurima virtus Esse, fuit.* cf. II, 429. Quibus ego suffragabor. *W.*) Ad v. 4.5. conf. Apollon. III, 453 sqq. Amor autem hic is est quo Venus et falsus Ascanius Didonem incenderant

Postera Phoebea lustrabat lampade terras
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! quam forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum;
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum inmotumque sederet,

sup. I, 672. 712 sq. — 6.7. *Auroram* pro die, ut Homero Ἠώς dicta est, propter reliqua accipio. (*Aurora* tempus matutinum notat, et tempori, quod ibi fit, saepe tribuitur, cf. Val Fl. I, 340. 311. Ita Auroram lampade Phoebea lustrantem terras non miraberis. *W.*) Versus alter iam lib. III, 589 occurrebat. *lustrare* in his et similibus est obire. *Lampadem* pro face iam Lucretius dixit. *Humentem umbram*, v. sup. II, 8, nox *humida*. Duo hi versus reprehendendi non erant ut alieni et nimii ornatus. Videntur eiusmodi temporis declarationes, quandoquidem apud Homerum et Virgilium toties recurrunt, ut alia multa poëtica ornamenta, in propriae et simplicis orationis loco esse habendas, et probandae etiam hactenus, quod narrationis ieiunitatem vel tenorem variant et ornant. — 8. *male sana*, insana, μαινομένη. Amantissimam sororem exquisito vocabulo *unanimam* dixit. In oratione, quae sequitur, observa amoris et pudoris pugnam, et inanem pervicaciae ostentationem, victamque iamdudum ab affectu mentem. Quod Annam sororem Didonis inducit, non nutricem, ut fere Graeci in tali re solent, admodum placet. Sed id Virgilius Apollonio Rhodio debet, qui Chalciopae, Medeae sorori, simile officium tribuerat; a quo etiam insomnia habet Didonis et confessionem amoris sorori factam. v. Apollon. III, 616 sqq.: 645 sqq. Nam Homeri Nausicaam Virgilius vix ante oculos habere potuit. *Annam* iam Naevius memoraverat, teste Servio ad v. 9. in bello, puta, Punico. — 9. *suspensam*, ornate adiectum, ad metum pertinet. *H.* 10. *hic*, ut ὅδε, de absente. — *quem* — *ferens* quali oris habitu (v. 4.) successit, et quam forti pectore et fortibus armis, nam *fortibus* ex *forti* assumendum, conf. III, 413; et *fortia arma* Aen. X, 735 exstat. Ita nihil h. l. mutandum. — *genus*, progeniem. *W.* — 13. Invertit orationem: credo eum prolem deae esse, quandoquidem fortitudo ac constantia in ferendis laboribus ac periculis generosam ac divinam originem arguit. — *H. iact*, ut VI, 693, *iactatus periclis*, h. e. vexatus, defatigatus. — *exhausta*, tolerata; adiuncta autem est notio magnitudinis et molis locutionibus *exhaurire bella*, vel *laborem*, cf. α, 57, *exhausta pericula*. W. 15—19. Eximio

Ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
Huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
Coniugis, et sparsos fraterna caede Penatis,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Inpulit; adgnosco veteris vestigia flammae.
Sed mihi vel tellus optem prius iam dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo, aut tua iura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
Abstulit; ille habeat secum, servetque sepulcro.
Sic effata, sinum lacrimis inplevit obortis.

cum artificio singula posita, ut tacita animi consilia satis illa prodat. — *deceptam fefellit m.*, poëtica copia pro: spem destituit *morte* mariti. *potui* exquisite pro possem, post: *si non pertaesum fuisset*. H. *potui succumbere*, fieri potuisset, ut succumberem vel succubuissem. Cum *potui* per se significet, rem factam non esse, coniunctivo non opus esse visum Latinis. Liv. 31, 16: *Abydeni eripi ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt*. W. — *culpae* cum dilectu h. l. pro amore. — 20 sq. De caede Sychaei cf. sup. I, 349 sq. (21. *Penates*; nam ante aram facta erat caedes. — 22. *labantem*, labefactam. *W*.) — 23. Agnosco amoris, qualem olim experta sum, signa. — 24. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, Iliad. δ, 182 et al. conf. Iliad. ζ, 464: ρ, 416. — *prius — ante quam*, ut Homer. πρὶν — πρὶν ἤ. Egregie ad maiorem vim versus 26 adiicitur. *H*. Cum duo sint vota, ad alterum *prius*, ad alterum *ante* pertinere naturae est consentaneum. Ceterum si quis *umbras Erebo* ex bonis libris praefert, ei ut *Erebo* sextum esse casum putet, exemplaque ad I, 403 et VI, 186 collecta adest, auctor sum. Qui *iura* numinis *resolvit*, officia ab illo sibi imposita laedit. cf. II, 157. *W*. Mox *iura Pudoris* int. vim et potestatem in reginam, cui ipsa obnoxia est, paret, et qua a novo amore et secundis nuptiis deterrita est. Vss. autem 28. 29 dulcissimi affectus, et magnae dignitatis. Vni marito, ait, se amorem suum addixisse. *sinum* v. 30 manifeste pectoris; δεύοντο δὲ δάκρυσι κόλποι, Iliad. ι, 570. Hae autem *lacrimae* magnum facile pretium arguunt. Dum vult constans et aspera et ab amore intacta videri, ecce obortae lacrimae laborantem occulto affectu animum produnt. conf. Horat. IV, 1,

Anna refert : O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetua maerens carpere iuventa ?
Nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris ?
Id cinerem aut Manis credis curare sepultos ?
Esto : aegram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit ; placitone etiam pugnabis amori ?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis ?

33 sqq. *Sed cur, heu! Ligurine, cur* etc.

31 sqq. Egregium suasoriae orationis exemplum in poëta. *Anna refert*, haec, respondet. — 32. Proprie *carpitur*, consumitur, *aetas, iuventa, vita*, φθίνεται, κατείβεται αἰών. Simplex oratio esset : *consumesne aetatem vidua?* et ornatior : *consumerisne exigens aetatem perpetuo vidua?* Iam melius dictum *iuventa* pro aetate, et *maerens iuventa perpetua*, h. e perpetuo in solitudine merens. Imitatio Virgilii in Seneca Hippol. 446 sqq. *Aetate fruere — cur toro viduo iaces.* H. *carpere maer.* h. e. carpere maerore. *iuvent. perp.* per totam iuventutem, in qua Dido tum erat constituta. *W.* — 35. *Veneris praemia* per se *nati* esse possunt. Si tamen memineris, δῶρα Ἀφροδίτης quo sensu dicantur, Pind. Ol. I, 120 φίλα δῶρα Κυπρίας; Nem. VIII, 12, particulamque *nec*, οὐδέ, post *Veneris*, disiunctivam esse, gaudia Veneris, oblectamenta coniugum melius intelliges. In hymno in Cerer. 102. τόκος et δῶρα Ἀφροδίτης similiter iunguntur. At apud Homerum Il. γ, 54. δῶρα Ἀφροδίτης illecebrae sunt, quibus Venus Paridem instruxit. — 34 -36. *Manes sepultos* ex opinione, puto, de Manibus compositis et placatis, ubi mortuo iusta persoluta essent ; ita pro Manibus sepultorum. Mox *mariti* pro procis. De *Iarba* v. inf. 196, et Iustin. XVIII, 6. In voce *aegram* 35 latet causa spreti olim amoris, cum recenti dolore erat adflicta, qui nunc resedit. *mariti Tyro*, a Tyro, Tyrii, ut saepe alibi. *H.* Sic Caes. B. Civ. I, 24. *Cn. Magius Cremona* pro Cremonensis, ubi vid. interpp. — De re cf. inf. 321. — *nulli mariti, non — non* legitima est dicendi ratio. Terent. Eun. 1, 2, 67: *habeo hic neminem, neque amicum, neque cognatum.* W. — 37. Multa igitur bella ab Afris feliciter gesta sunt. Declarat poëtice gentem bellicosam. — *terra Africa*, antique, ut saepe Ennius, Cato, alii, proprie tamen. — (*pugnabis*, contendes vincere. Constructio est Graeca. *W.*) — 39. Terret iam ni faciat, novo usa argumento : primo generatim versu isto, *Nec venit in mentem quorum consederis arvis?* deinde distinctim, *Hinc Gaetulae urbes*, quod ad formidinem, ait Servius; nam Gaetuli non in urbibus habitabant, sed in mapalibus, et adiicit *genus insuperabile bello* : quae ergo tua spes contra illos? et quae sequuntur. *C.* cf Sallust. B I, 21. Sed

Hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidae infreni cingunt, et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcaei. Quid bella Tyro surgentia dicam
Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
Coniugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis adtollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis
Indulge hospitio, causasque innecte morandi,

videtur poëta Homericum πόλεις expressisse, quod simpliciter sedem et habitationem designat. (Caute hac nota uteris. *W.*) Homericum quoque illud *urbes — genus*: nam is saepe πόλεις pro incolis vel populis, et contra populos pro insula, vel terra et urbe. cf. sup. lib. I, 339 *fines Libyci, genus* etc. — *Numidae infreni*, equis sine frenis utentes, res nota. (Liv. 21, 44. *equites infrenati*, W.) — *Syrtis* int. Afros accolas, v. sup. I, 539. 540. *H. cingunt* sc. imperium tuum. Liv. 21, 43, *Dextra laevaque duo maria claudunt*. W. — Ab oriente *deserto siti*, inhabitabilis raritate aquae. Significat autem Anna, a nulla parte quidquam ausilii ac praesidii Poenis posse sperari. (vel potius: undique bella minari nationes bellicosissimas et ferocissimas. *W.*) — *Barcaei*, a Barce, Cyrenaicae urbe, per prolepsin hic nominati; nam seriores urbis origines, quippe a Batti demum nepotibus conditae. v. Herodot. IV, 160. *late furentes* pro vagantes, sed iidem feri ac truces. (Simile est Aen. II, 771, *tectis urbis furit* Aeneas, h. e. per urbem impetu magno vagatur. *W.*) — 44. *Germani minas*. Pygmalionis. cf. I, 361 sq. — 49-53. *quantis rebus*, opibus, potentia. (res bellicas intelligo; nam sermo est de bello et gloria bellica. *W.*) Mox *deos poscere veniam*, cf. 56, eos placare ac propitios reddere iubet; causam in illis v. 9 quaere: *quae me insomnia terrent*; ad expianda scilicet insomniorum omina. *sacris litatis*, nove hoc dictum, quod Servius etiam notat; nam proprie *litatur diis per sacra*, sacris, victimis; sed Virgilii exemplo et alii dixere *litare victimas*. — *indulge hospitio*, hospitali benevolentiae in eum. Versus 52. 53 ad tempestatem procellosam spectant, quae ad litus Africae Aeneam deiecerat. (*innecte* scil. hospitalibus beneficiis. Sic Stat. Theb. V, 743, *plures moras innectere*, cf. Obss. ad Tib. I, 1, 74. *W.*) *desaevit*, ἀπομηνίει, cf. X, 569. *aquosus Orion*, qui imbres et nimbos affert ortu suo. Sic *Piscis aquosus* Ge. IV, 234. Propert. II, 16, 51, *aquosus Orion* bene memoratur, cf. I, 535; dum *rates*

Dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,
Quassataeque rates, dum non tractabile coelum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiae menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentis
Legiferae Cereri, Phoeboque, patrique Lyaeo;
Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae.
Ipsa tenens dextra pateram, pulcerrima Dido,
Candentis vaccae media inter cornua fundit;
Aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis

quassatae (v. I, 551.) et nondum refectae sunt; dum *non tractabile coelum*, alias saevum, asperum, procellosum. (Add. Ge. I, 214, *intractabilis bruma*. Ceterum haec post verba *quassataeque rates* adiecta non placent. *W.*) — 55. *solvitque pudorem* male accipitur, quasi ad impudentiam sit prolapsa. Sed effecit, ut amori iam minus eam puderet succumbere. Pudor adhuc tamquam vinculis tenebat et adstringebat animum, quo minus ea amori se daret.

56-59. Vt haec clare perspicias, tenendum, primum de utraque sorore, tum de sola Didone agi; et a v. 60 duo memorari, in quibus occupata sit Dido; ut victimis caesis deos sibi propitios reddat, et a v. 63, ut exta consulat. — *pacem*, veniam deorum, benevolentiam, v. 50 (*per aras*, h. e. ad aras. Praepositio *per* ad *plures* significandas usurpatur. *W.*) *Legiferae Cereri*, Δήμητρι Θεσμοφόρῳ. Vitae cultu meliore invento, iura ac leges sunt natae, cumque his legitima connubia. Servavit Servius ad v. 58 versus Calvi: *Et leges sanctas docuit, et cara iugavit Corpora connubiis, et magnas condidit urbes.* Cur *Phoebo* et *Baccho* sacra fiant, tantum coniectando causa reddi potest, fortasse ut diis Carthagine olim cultis; si modo poëta accurate in hoc genere versatus est. Religionem *Bacchi* iam lib. I, 734 memoratam vidimus. *Phoebum*, ut Solem, patrium Poenorum numen esse puto, quod idem Saturno assimulabant Romani; etsi Apollinem etiam Carthagine cultum tradunt, v. Hendereich. Carthag. p. 247. Servius parum constanter disputat, et Donatus. De *Iunone* Carthaginiensium cf. ad lib. I, 15. Accommodavit Deae coelesti, quod Romani ac Graeci Iunoni suae tribuebant, quae ζυγία et γαμηλία erat. In vs. 60. 61 victimam caedi iubet, ipsa κατάρχεται τοῦ ἱερείου, libando vinum in frontem victimae diis eam consecrat. (*fundit pateram* Iuvenalis similiter dixit III, 277, *defundere pelves*. W.) — 62-64 spectant ad extispicium; nam victimae ad *exta* super felici amoris exitu *consulenda* caeduntur. Incedit illa ad *pingues aras*, a pinguibus victimis,

Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem,
Quid delubra iuvant? Est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore volnus.
Vritur infelix Dido, totaque vagatur
Vrbe furens, qualis coniecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos; haeret lateri letalis arundo.

τὰ πίονα μηρία Homeri; ipsa adstat victimis extispicii causa caesis. — *Instaurat diem donis*, h. e. sacrificiis. Proprie *instaurantur sacra*, quae repetuntur; et est voc. sacrum: sic lib. V, 94 sed h. l. *dies*, h. e. dies festus, quo sacra sunt facta. Nova subinde sacra in alterum diem indicuntur, ut scilicet festa sibi meliora obtingant. Hinc *diem instaurare* Virgilii exemplo dixit Statius (Theb II, 88) et alii. Denique *instaurare* poëtis simpliciter est facere, instituere; sic *instaurare epulas* VII, 146. VIII, 283. *choros* IV, 145, *funus* III, 62. (Add. Liv. 27, 36: *plebeis ludis biduum instauratum est*. Dido *instaurat diem donis* est: celebrem reddit sacrificiis, h. e. sacrificia multa offert. *W*.) — *spirantia exta*, palpitantia. ut Serv. *inhians*, ingenti cupidine futura cognoscendi. — 65 67. *vates* generaliter qui futura aperiunt; h. l. extispices intellige, qui reginae fausta renuntiarunt. Consultos illos puta de pace deorum impetranda, malis ominibus, ut somniorum, ostentorum, averruncandis, mentisque curis et terroribus levandis, adeoque de consiliorum successu. *ignarae mentes!* cuiusnam rei? infelicis puta exitus et eventus consiliorum et amoris Didonis. 66. *delubra*, aditus ad delubra sup. vs. 56. (Sensus: sacra, vatum monitu rite oblata, a fatis destinatum irritum reddere nequeunt. *W*.) Exclamationem hanc ex poëtae persona iam olim nonnulli reprehenderunt. Quod tamen in epico poëta reprehendi possit, non tam illud est, si *ex sua persona* affectum interponat, quam si *de sua persona* quidquam intertexat, quippe quae a carmine epico, quod enthusiasmum spirare debet, aliena sit necesse est; nisi fortasse et poëtae persona ad augendam carminis vim valere possit, aut ille nova Musae invocatione animum lectoris advertat; ut aliquoties etiam in Messiade factum videas, v. c. lib. III pr. *mollis flamma* est lenis, mobilis. *vivit* pr. de vulnere crudo. — 68. 73 Egregia perdite amantis comparatio, in qua ornanda recentiores passim poëtae elaborarunt. Ex Il. λ, 475 sqq. ductam esse volunt, Macrobii fortasse auctoritate V, 6 Sed Homero Virgilius hic nihil debet. — *fixit agens*, agitans, urgens, ornate; vid. Not. ad Ge. III, 412: *Nescius*, scil. non viderat telum vere in cervam descendisse, sed, frustra emissum

Nunc media Aenean secum per moenia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit:
Nunc eadem, labente die, convivia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
Sola domo maeret vacua, stratisque relictis

credens, reliquerat. Capra fortasse melius a poëta fuisset memorata, quandoquidem ex Solioo c. 17 constat, *agrum Creticum silvestrium caprarum copiosum fuisse, cervo eguisse.* Adde Plin. VIII, 58, s. 83. Escusanda tameo talia in poëta, etsi non commendanda. — 74. Totus locus, qui sequitur ad v. 89, de amoris aestu inter consummatissimos est et unicus, etiam post Apollonii insignem sententiarum copiam et Valerii Flacci acumen libro VII, ae post innumeras recentiorum poëtarum in hoc argumento contentiones. *Brevitatem* quidem in summa rerum copia et *dignitatem* vix quisquam alius est assecutus, si affectum movere et aliis contigit. — 75. (*opes* magnificum ornatum urbis, testem opum. *W.*) *Sidonias*, Tyro advectas, v. I, 363: *urbem paratam*, egregie, ut non opus esset, novam quaerere per longos errores. *convivia quaerit*, desiderii ontio inest, moram impatienter fert, dum coenae hora illucescat. (*pendet* n. *a. ore*, attentissimo animo eius narrationem excipit. *pendere a re* est obtutum oculorum in rem fiaum habere. Val Fl. I, 481: *Pervigil Arcadio Tiphys pendebat ab astro.* W.)— 80 83. De nocte sera agi, qua a convivio, sub noctem, *labente die*, instructo, sunt *digressi* convivae, dubitari nequit; hinc et *cadentia sidera*, occideotis exeunte nocte, cf. lib. II, 9. Itaque *lumen obscura vicissim Luna premit*, occulit lumen; nec ad vicissitudioem diei et noctis, nec, cum Burmaono, ad obscurata lunae oitore mioora sidera (cf. Horat. I, Od. 12, 46-48) referri potest, sed de occasu lunae sub exeuntem noctem accipiendum esse, manifestum fit. — *vicissim*, postquam per totam noctem illuxerat. Decet autem poëtam, certum ac descriptum tempus ponere pro indefioito, et pro quacunque nocte, quae et illunis et illustris esse potest, noctem serenam nominare. (*vicissim* ponitur etiam, obi altera res, quo *vicissim* refertur, noo est nominata; tum notat secuodum vicissitudinem oaturae. Ita apud Valer. Fl. I, 671: *tollique vicissim pontus habet*, verba *tolli vicissim* referes ad maris, cum Argonautae in altum evehebantur, tranquillitatem, in cuius locum *vicissim* tempestatem succedere vident. *W.*) — *domo vacua*, convivis dimissis cum ministris, ad ornatum adiectum. Duabus rationibus haec explicari possunt, prout in vocabulo *stratis* lectum ad dormiendum paratum III, 176, aut torum convivalem, Metam. Ovid. V, 34 intelli-

Incubat; illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non coeptae adsurgunt turres; non arma iuventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minaeque
Murorum ingentes, aequataque machina coelo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri

gis. Si illud ponitur, *strata relicta* sunt, quae Dido reliquerat; tum illam amoris aestu iactatam lectum modo reliquisse, modo repetiisse statuas. Ita brevitas quidem obscura, sed bona sententia. Melius vero Lucanus V, 790, *relictis exsiluit stratis.* Hanc explicationem, ut simpliciorem, praeferendam puto alteri, ex qua *torum* convivalem intelligunt *relictum ab Aenea*; quem illam repetiisse, locoque, quo Aeneas sedisset, incubuisse statuunt, quod furentibus amore hoc saepius tribuitur. Ovid. Heroid. X, 51 sqq. XV, 149. *H.* Si verum est, quod ponunt, discrimen inter *incubare* et *incumbere*, illud posteriori explicationi favet. Quid si more, quem Heynius memoravit, non advocato, Dido ardentem toris convivalibus, *relictis*, *ubi convivae digressi erant*, virtutem Aeneae et conditionem suam, vota et rationem iis potiendi animo reputantem incubuisse mecum statuas? Neve eadem notio bis exhibita *vacua — relictis* te offendat, compares Aen. III, 123, *Hoste vacare domos*, *sedesque adstare* relictas. *W.* Quod praeclare subiicitur *illum — videtque*, ornatu maximo enuntiavit Apollon. III, 453-458. — 84. *gremio*, cf. I, 718. *H.* *Imagine*, patrem Ascanius ore et lineamentis referebat. — *fallere amorem*, h. e. expellere in praesens animo curas amoris; ut apud Horatium Sat. II, 7, 114, *fallere curam* dicitur. *W.* — 86-89. *arma exercet* exquisitius quam *se in armis*; nam *exercere* est proprie movere, motu versare, agitare, tractare, quo ipso usum rei assequimur; hinc omnino agere, peragere, ut 99. 100. — et mox *pendent* pro sunt. (*pendere* de rebus, quae non perficiuntur. *W.*) et *minae murorum*, muri alti, quasi altitudine sua minantes; hoc simplicissimum et usu poëtae frequentatum: supr. I, 162. *Hinc atque hinc vastae rupes geminique* minantur in coelum *scopuli.* De eminentiis murorum ac pinnuis, ἐπάλξεσιν, acceperunt iam veteres, v. Serv.; sed hoc sensu *minae* technicum, adeoque vix poëticum, et seriorum quidem scriptorum vocabulum fuisse videtur. — *machina* simpl. moles, aedificium; sic melius puto, quam de lignis statutis et colligatis, quibus insistunt, qui muros conficiunt (nobis *Gerüste*) H. instrumenta intelligo, qualium est in bello usus. *Haec* et *muri* sunt *opera*, quae pendent. *W.*

90 sqq. Iuno, quae Troianos, ex urbis excidio servatos, saltem in maritimo cursu perdere voluerat, ne Italiam adirent, tantum abesse videt, ut tempestas commota Troianorumque in Africae litora eiectorum egres-

Cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori,
Talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Vna dolo divom si femina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te moenia nostra

aus procedant, ut hoc ipsum hospitium Troianis saluti sit. Mutatis igitur ex re consiliis, servatos se invita Troianos arcere saltem studet ab Italia; itaque id agit, ut Troiani cum Poenis una civitate iungantur; ita destinatum fatis terrarum imperium se in Africam aversuram ab Italia et translaturam esse (105, 6). Hoc se effecturam sperat, Aeneae Didone coniugio adiuncta. Approbare hoc consilium parat Veneri: quae, cum satis teneret, fatale esse, Aeneam in Italia considere (v. sup. I, 258), dissimulat tamen, et dubitationis tantum loco hunc fatalem rerum ordinem memorat; ceterum rem Iunonis arbitrio permittit, utque Aeneas cum Didone congrediatur, facile patitur, cum ad summam causae nihil inde mali timendum esset. Neque enim probabile videri poterat, Troianos inter Poenos malle cousidere, quam regnum in Italia condere et Iovem id concessurum non esse bene tenebat. Habuit poëta in consiliis Iunonis et Veneris conferendis Apollonium Rhodium lib. III, pr. ante oculos, sed suae rationi singula praeclare accommodavit. — 90-92. *peste* exitioso morbo, amore. cf. I, 712. *famam*, h. e. curam famae; non illam iam metu malae famae revocari. cf. v. 170. *H.* — *aggreditur*, interpretarer: tentat, et inesse putarem notionem capiendi, in sententiam suam dolose pertrahendi, ut in verbis *aggredi aliquem pecunia*. Sall. Iug. c. 28, nisi a versu 476 illa esset aliena. Est igitur apud Maronem *alloqui*, ut *invadere* usurpatur 265. *W.* 93-98. *spolia* ornate pro victoria. *puer*, παῖς, filius, res nota vel ex Horatio. — *numen* erit scilicet vestrum, h. e. vos, dii, si circumveneritis duo unam feminam. cf Ovid. Met. IV, 416. Lectio *numen* praeferenda mihi videtur alteri *nomen*, κλέος, gloria. *H.* Sensus verborum Iunonis: *Egregie vero vicistis, si feminam in amorem induxistis*, ita declaratur, ut pro victoria *laus* et *spolia*, quae illam sequuntur, posita sint. Si quis *laudem retulit*, eius nomen notum esse patet; sensus igitur praestantior et fortior inest lectioni *numen*, quam amplector. Ex victoria enim deorum magna eorum consequitur veneratio, *numen* fit *memorabile*, ὀνομαστόν. Pro *quandoquidem* — *victa* usurpatur *si* — *victa est*; apte quippe qua coniunctione cum indicativo iuncta, sibi de victoria non certo constare, Iuno dissimulanter (cf. 100) significare voluerit. *W.* — 96. Concitatam Ironiam, quae vice fuit exordii, excipit tranquilla oratio: scio te, o Venus, veritam esse nostra moenia, et hobuisse suspectam Carthaginem: quia Venus in primo Aen. dixerat, *vereor, quo se Iunonia vertant Hospitia*. C. Verita es, ne Troianis exitium inferrent Poeni. *H.* *Nea me adeo fallit*, h. e. nec adeo bebes sum, ut me fallat. — *Sed quis*

Suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem aeternam pactosque Hymenaeos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum paribusque regamus
Auspiciis: liceat Phrygio servire marito,
Dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.
Olli; sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiae Libycas averteret oras;
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?

modus? se inimicitiam exercendi, cf. Ecl. X, 28. *W.* conf. I, 671. — *certamine tanto?* sc. opus est, olim codicum consensu lectum. Sed vera lectio: *quo nunc certamina tanta?* — 100. v. sup. I, 675 sqq. (*traxit furorem*, cf. Not. ad Ecl. IX, 49. Exquisite adiectum est *per ossa*. W.) — 102. *paribus auspiciis*, bene Serv. *aequali potestate*. Non enim nunc nuptiarum auspicia intelligenda, sed a magistratibus, qui auspicia habent, maiora vel minora, petitum, et ab imperio militari. *regamus* populum, tamquam dii praesides (*communem*, ita ut nobis communis sit, h. e. communiter, communi imperio, cf. Not. ad Ge. II, 247. *W.*) Verbo, sit Iuno par et aequale tutelae ius Veneri et sibi in Tyrios et Troianos fore. — 103. 104. Magno cum spiritu ac fastidio connubium Didonis et Aeneae significavit Iuno: *liceat Didonem servire*, in potestatem venire, nubere, *marito Phrygio*, externo et exsuli; de Phrygum contemtu ex gentis mollitie nunc nolim cogitari; et liceat eam *permittere dotales*, in dotem afferre, *Tyrios*, Carthaginis regnum, *dextrae tuae*, tibi socrui nurum. (Vide an *permittere dextrae tuae* sit tutelae tuae permittere, ut *dotales* ad *maritum* pertineat. Venus, socrus Didus, Carthaginiensium facta esset dea tutelaris. *W.*) Serv. omnia ad coemtionem refert, qua Dido in mariti Phrygii potestatem quasi emtione per aes et libram venisset; sed in altero versu rem parum expedit.

105. *Olli*. Placuit *olli* non *illi*, magno iudicio; nam illud gravius, et hic sermo inter Deos est; quid quod *olli* arrogantiam Iunonis repraesentat? Verba interposita *sensit enim*, causam reddunt, cur Venus simulate responderit. *W.* *simulata mente*. δολοφρονέουσα, ut Homerus aliquoties. — 106. *averteret* significantius quam transferret in Libyam, Carthaginem. *ingressa* simpl. orationem, mox *excepit*. H. *ingressa* sc. dicere, ut plene dixit Cicero ad Attic. XV, 11. Conf. Aen. VI, 868. Compone usum verbi *incipere* Ge. 386. *W.* — 107. 108.

Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
Esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,
Miscerive probet populos, aut foedera iungi.
Tu coniunx; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Iuno:
Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Aeneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem conmixta grandine nimbum,
Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru coelum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca:

Assentio, inquit. — 109. *Si modo — factum fortuna sequatur*, si modo, facto hoc, quod vis, eventus optatus ex sententia accidat, si modo res ipsa votis tuis respondeat. — 110-113. *Sed incerta feror fatis*, h. e. sum de fatis; dubito, an Iupiter, qui fatorum auctor est, velit sq. (*incerta fatis* nova est constructio; vulgarius apud poëtas *incerta fatorum*. Similem puta constructionem adiectivorum *peritus*, *callidus* cum casu sexto. *feror*, φέρομαι, statum rei durantem notat. Aen. X, 630, *ego veri vana feror*, cf. IV, 376. — *tent. prec.* conf. 413. *W*) — Cum ceteris comparare solent Il. ξ, 214 sqq. — 115. *Mecum erit iste labor.* Ex antiquo, puto, sermone, pro mihi, apud me erit, παρ' ἐμοὶ ἔσται, mihi curae erit, incumbet. Burmannus laudat Silium VIII, 328, *Mecum erit haec prorsus pietas.* Verum ex nota ad Ecl. II, 12 apparebit faciliorem expediendi modum ac verum esse, si compares cum locis ibi laudatis et usu Maroniano vocis *mecum*: *labor tibi erit mecum*, me una allaborante, pro vulgari, ego allaborabo tecum; communis utrique erit labor. *H.* Priorem rationem veriorem puto. Nam similes etiam sunt Graecis usitatae compositiones, qualis συνεῖναι πόνῳ, cf. Arist. Nub. 1408: γνώμαις δὲ λεπταῖς καὶ λόγοις ξύνειμι καὶ μερίμναις. Et sibi soli laborem, Iovem in sententiam suam perducendi, deposcere videtur Iuno. — Ceterum *quod instat* proprie dictum pro: quod peragendum est, ut apud Nepot. Them c 1, *de instantibus verissime iudicabat*. W. Mox *miserrima* Dido, quoniam in magno amore proprie dicitur *miserum*. — 120. Ergo habemus et hic Iunonem κεραυνοβόλον, ut sup. I, 42 Minervam. — 121. *alas* Servius de equitibus accepit, quem sequuntur alii viri docti, ut illi *trepident*, festinent; de illis, qui indaginem consti-

Speluncam Dido dux et Troianus eamdem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio iungam stabili propriamque dicabo.
Hic Hymenaeus erit. Non adversata petenti
Adnuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
  Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis, iubare exorto, delecta iuventus;
Retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.

tuunt, aut qui silvas agitant, ut feras escutiant, alii. Mihi semper placuit illa ratio, ut *alae* de pinnia in formidine (cf. Ge. III, 372) acciperentur; *hae trepidant*, motu tremulo, *saltusque indagine* et plagis *cingunt*. Silii auctoritatem huic interpretationi laudari posse puto lib. II, 417-19, ubi h. l. respicit: *it clamor ad auras Latratusque canum, subitoque exterrita nimbo Occultant* alae *venantum corpora silvis*, h. e. venantes latebant post alas indaginum. 122. movebo tonitrua per totum coelum. — (*devenient spel.* Constructionem refert Val Fl. I, 843: *silvas camposque devenire.* W.) — 126. Versus idem I, 73. Laudatur honestas verborum tali in re. — 128. Venus risit insidiosam Iunonis orationem, quum, eius consilia eventum non habitura esse, bene nosset. v. ad v. 90. *dolis repertis* Servius compertis vel deprehensis interpretatur, idque Burm. sequitur. Malim *dolos repertos*, excogitatos a Iunone, inventos, intelligere, *ut consilia reperta* et similia. Et sic sup. II, 164 *scelerum inventor Vlixes.* *risit dolos repertos* est vulgaris ratio. *H.* Posterior ratio unice vera. Nam Venerem fallaciam Iunonis deprehendisse, iam 105. 106 erat notatum. Add. Nep. Them. c. 1: *Celeriterque, quae opus erant, reperiebat.* Monendum et illud, *dolis repertis* esse sine dubio casum sextum. cf. Obss. ad Tibull. I, 8, 73. *W.*

129. Homericum Ἠὼς μὲν κροκόπεπλος ἀπ' Ὠκεανοῖο ῥοάων Ὤρνυτο passim obvium. — 130-132. cf. interpretes ad Gratii Cyneg. 223. *iubare* h. l. solis. Nimis subtiliter Servius ad Luciferum refert. (Si Heynii interpretationem amplecteris, scribendum videtur *reliquit*, quod et in Mediceo, a manu emendatrice. *W.*) — *Massyli* h. l. simpl. de Afris. *odora canum vis*, nota forma Homerica βίη Πριάμοιο; proprie canes robusti. *fida canum vis* iam Lucretius praeiverat. cf. Wesseling. Obss. II, 14. *odorus* nove, qui odorem sequitur, sagax. (*plagae — ruunt equites. Retia ruere* dicuntur pro celeriter ferri, *transire* illa dicit Horatius Ep. I, 6, 58: *Qui mane plagas venabula servos Differtum transire forum iubebat.* W.) — 133. *cunctantem.* Servius acute: mo-

Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo;
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem:
Nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
Incedunt. Ipse ante alios pulcerrimus omnis
Infert se socium Aeneas, atque agmina iungit:
Qualis, ubi hibernam Lyciam Xantique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi:

rabatur studio placendi, accommodate ad illud Terentianum: *dum moliuntur, dum comuntur, annus est.* Vereor tamen, ut de hac elegantia cogitaverit Maro; *cunctantem* ex poëtica ratione adiecit, ornandi causa, cum *exspectant* posuisset. — 137-139. Chlamyde est induta purpurea, cuius oras ambit limbus acu vel radio pictus et variegatus. *crines nodantur in aurum* doctius quam *auro*, aures facia, vel, ut Serv., aureo reticulo, quod colligit comas, quae Graecis κρωβύλη (usitatius κρώβυλος) dicitur; reticulum est aliis. (*cui — crin. nod.* satis notum pro vulgari esse: cuius crines nodantur. Ex constructione verbi *nodare in*, ad rationem verborum motus, illi notionem verbi *indere* inesse, apparet. *W.*) *Fibula* in chlamyde, *subnectit* simpl. nectit in humeris vel pectore. Si tamen *subnectit* proprie dixit, ut Aen. V, 313 de balteo seu cingulo est accipiendum, quo tunica succingitur. *H.* Vid. Not. ad I, 492. *W.* — 141. 142. *pulcerrimus*, Veneris munere puta, lib I, 289 sqq. *agmina iungit*, se adiungit agmini. conf. inf. XI, 145. (Add. II, 467. *Adcipiunt socios atque agmina conscia iungunt*, sc. sibi. *W.*) — 143-149. Locus exquisita doctrina expolitus. Aeneas comparatur cum Apolline, festo die prodeunte ad choros ducendos, ut sup. I, 498, Dido cum Diana: Hieme Pataris Lyciae exacta, narratur deus adire Delum, matri Latonae sacram (*maternam*), verno tempore festorum sollennium die instante. Instituuntur chori in dei honorem; sed augustius est, quod ipse deus choros parat. *instaurare* cum dilectu; est voc. religiosum et sacrum. conf. sup. ad 63. Ducuntur chori ab iis, qui vel sacra curant vel frugum primitias Delum apportant. Sunt ii *Cretes* (v. Hymn. Homer. in Apoll. v. 394 sqq.; 535 sq. Tibull. IV, 1, 8). *Dryopes* (v. Pausan. IV, 34), et *Agathyrsi* pro Hyperboreis, de quibus v. Callim. in Del. 281 sq. *picti*, ut *Geloni* Ge. II, 114, ubi vid. Diserte Mela memorat I, 2, 86, *Agathyrsi ora artusque pingunt.* cf. Salmas. ad Solin. pag. 133. Ii *fremunt*, saltant canendo, circa aram. *H.* Coniunctio *que* (*Cretesque*) vel ante consonantem unam in arsi producitur III, 91. *Liminaque laurusque.* Vide an iungas: *qualis — ipse* (Apollo) *gra-*

Ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque inplicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Aeneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
Ecce ferae, saxi deiectae vertice, caprae
Decurrere iugis; alia de parte patentis
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montisque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; iamque hos cursu, iam praeterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure coelum
Incipit; insequitur conmixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Troiana iuventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros

ditur — haud illo segnior ibat Aeneas. Si hoc placebit, semicolo post *iungit*, commate post *Agathyrsi*, et colo post *humeris* distingues. — *ipse* adiectum propter interposita nomina *Cretes, Dryopes, Agathyrsi.* W. In humeris pharetra, et redimitus est laurea vittae aureae innexa; sed maius phantasma, quod tela sonant, deo incedente; quodque *crinem fluentem*, effusum, qualis Apollinis est, *premit fingens* fronde. *aurum* vittam auream, diadema notat. — 149. 150. Duplex igitur comparationis momentum et concitatioris incessus et pulchritudinis: tam alacri gressu et tam pulcher incedebat Aeneas. — 151-155. In v. 152. 153 potest Homerus obversatus esse Il. δ, 106-108. *deiectae*, quae se deiecerant, desilierant. *H.* Puto, *deiectae* per venatores. Aen. X, 707, *de montibus altis actus aper.* W. — Cervos alia parte ex montibus decurrentes per campos agminatim fugere ait. De cervis in Africa cf sup. I, 184 (*transm. cur.*, transcurrunt. *W.*) — 156-159. Iuvenilem exsultationem senlis, puto. Sed simul expendendus verborum delectus—quam contemtim: *pecora inertia!* Importunum est, illud in memoriam revocare, quod Ascanius Paphum a Venere avectus erat lib. I, 691 sq.; neque erat, quod poëta nunc, eum rediisse, moneret, in re tenui, in qua ministerium divinum memorari nihil attinebat. *H.* *votis optat*, quae Dianae fecisse videtur; conf. Ecl. VII, 29-32. *W.*

160 sqq. In copia et ornatu brevitatem et vim agnosce. (*misceri*, moveri. Val. Fl. I, 586. *hinc olim soliti miscere polumque Infelixque fretum*, h. e. movere, turbare. Nam sequitur *que — que*. Male ibi interpre-

Tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Troianus eamdem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Iuno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius aether
Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphae.
Ille dies primus leti primusque malorum
Causa fuit. Neque enim specie famave movetur,
Nec iam furtivum Dido meditatur amorem;
Coniugium vocat; hoc praetexit nomine culpam.

tes de undis ad coelum usque erectis cogitant. *W.*) — 164. *Tecta* omnino loca, quibus tegimur, arbores, cavernae etc. Concubitum ipsum sileri quis miretur, aut poëtae pudorem in eo multis verbis praedicet? quasi vero in epico carmine consuetudinis cum muliere descriptio accurata dari debuerit. Quod in ceteris honestati studet poëta, ad temporum magis quam ad poëtae indolem referendum videtur, diversum scilicet ab Homerico aevo. Quod denique honesto *nuptiarum* ac *coniugii* (*connubii* 168) nomine furtum hoc amantium appellat, id ad servandam dignitatem Aeneae et Didonis pertinent. Putant Intpp. Calypsus speluncam Virgilio obversatam. Quod v. 195 sub ingressum speluncae non *pius Aeneas*, sed *dux Troianus* appellatur, eximio poëtae iudicio factum, Steelius post Addisonum observasse fertur; nimis argute utique. Nam epicis poëtis talia pro simplici et proprio sunt nomine; quippe quae tantum ad ornatum et varietatem valent. — 166 168. Mala nuptiarum omina enarrare debebat poëta, et enarrare videtur: motum terrae, aëris fragorem vento concitati, fulmina et per montium iuga subitos clamores vel ululatus, quae omnia, cum tempestate et procella magna interdum coniuncta, praeclare ad deas pronubas, Tellurem et Iunonem, et ad Nymphas, ut carmen nuptiale canentes, referuntur. cf. Ovid. Epist. VII, 95. 96. *Prima* malim pro *primum* accipere. Ad ululatum Nympharum, qui fit sensu procellarum et terrore, et hic pro omine accipitur, cf. Apollon. III, 1213. *Tellus*, interdum cum Vesta, inter deas nuptiarum auspices, ex disciplina Etrusca, v. Serv. ad h. l.; nec mirum, si Tellurem genetricem et altricem omnium rerum cogites. conf. Orphicos Hymnos XXV. — 167. dies ἀρχέκακος, Homerico voc. Il. ε, 63. (Thucyd. II, 12. ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει. *W.*) Mox *species* pro decoro positum videtur. Non iam dedecoris vel infamiae metu movetur. — 171. 172. Nec iam clam amat, non celat amorem. *praetexit culpam nomine* exquisitius, quam vulgare *nomen culpae* obtendere, ad excusationem. v. inf. 500. *H.* Ita quidem *praetendere* construitur. Cic. in Vatinium c. 6: *hominis doctissimi nomen immanibus moribus praetendere. culpa* est amor illegitimus, ut Tac. Ann. III, 24. *W.*)

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbis,
Fama, malum, quo non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque adquirit eundo;
Parva metu primo, mox sese adtollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira inritata deorum,
Extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis;
Monstrum horrendum, ingens, cui, quot sunt corpore (plumae,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
Nocte volat coeli medio terraeque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno:

173-188. Nobilissimus de Fama locus. Velocissimam esse ait; augeri monstri velocitatem ipso cursu: crescere et ipsam speciem; mox v. 180 addit: esse illud alatum, toto corpore plumis, auribus, oribus oculisque consitum. In reliquis v. 184 sq. assimulatur strigi, avi nocturnae. In nonnullis Homericam Eridem ante oculos habuit poëta Iliad. δ, 440—443. fortasse cum Cerere Callimachi H. in Cer. 50, ex eadem Eride adumbrata, in primis in versibus 176. 177 *mox sese attollit* etc. Virgilium aemulatus est Ovid. XII, Met. 39 sqq., et felicius Statius Theb. III, 426 sqq., ubi illa in comitatu Martis. Valer. Fl. II, 116 sq. et Ovidium et Virgilium expressit. — 173. Od. ω, 412 Ὄσσα δ' ἄρ' ἄγγελος ὦκα κατὰ πτόλιν ᾤχετο πάντῃ. — 174 Fama, malum velocissimum. (Mirum in modum mihi arridet lectio praestantissimorum librorum *qua*, librariis aberranti non tribuenda. *W.*) — 175. ornate, pro mobilis, celeris, est. Verba ex Lucretio petita VI, 340. — 176. Primo *parva metu*, metuens scilicet, inquit Servius, redargui, cohibet se, *quod initio cautius loquatur*; mox, sumta licentia, altius exsurgit. Cogitandum est de fama sinistrum aliquem eventum aut malum imminens nuntiante, unde *metus* animos incessit. Incrementa rumoris ex ipso progressu, ipsa corporis specie increscente et aucta repraesentantur ad oculorum sensum. — 178-180. Genealogia antiqua, Hesiodeae similis. Coeum Terra ex Coelo, v. Theog. 133. 134, vel ex Tartaro peperit. cf. Hygin. praefat. ibique Munker. Sic et Gigantes ex Coelo nati Apollod. I, 6, 1. in quibus Enceladus ibid. s. 2, de eo sup. III, 578. Propter corporis magnitudinem Gigantum familiae Famam adnumerare potuit. — *ira deorum*, irata diis propter Titanas in Tartarum coniectos. v. Apollod. I, 6, 1. ibique Obss. — 183. ornate pro: tot ora ei sunt et aures; tota est oculata, aurita et vocalis. (volatus ornate describitur adiectis verbis *medio coeli terraeque*, cf. 256.

Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbis,
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Haec tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Aenean, Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulcra viro dignetur iungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum inmemores, turpique cupidine captos.
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Iovi centum latis inmania regnis,

— 190. *gaudens*, γεγηθυῖα. Participium ita non raro absolute ponitur. Val. Fl. I, 600 (iuventus) *ingenti gaudens donat aequora velo;* ubi cave iungas *gaudens velo ingenti*. W.) — 193. *hiemem, quam longa*, ut Graeci, h. e. hiemem totam, conf. inf. VIII, 86, et saepe al. *hiemem foverct*, exquisite, hiemale tempus luxui dare. Proprie foventur amores per hiemem. *H.* Constructio est eadem in verbis *transigere hiemem luxu*, et similis verbi *fovere* significatio in locutione *fovere humum* Ge. III, 420, ubi vid. Not.; nisi quod ibi ad *locum*, hic ad tempus est translatum. Iunge *luxu turpiq. cup. capt.* pro usitatiore: luxui deditos et turpi cupidine captos. Structura eleganter variata. *W.* — 194. *Regnorum*, Carthaginis illa, hic Italiae. *turpi cupidine*, inhonesto amore. Mox *aggerat iras* exquisite pro auget.

198—202. Iarbas itaque, Numidarum rex, qui Didoni novas sedes in his terris concesserat, eamque beneficio sibi devinctam habens, se in connubium eam petentem spretum viderat, nunc Iovem implorat, ut iniuriam sibi factam ulciscatur, Iovi Ammoni patri novas in terris Numidicis religiones et sacra instituerat. Nam oraculum Iovis Ammonis in Marmarica huc referendum non erat; sed ad eius exemplum Iarbas in Numidicas supra Carthaginem oras putandus est nova sacra invexisse. conf. 206. 207. Potuit Virgilius Graecum aliquem, fortasse Alexandrinum, poëtam sequi; nam multa in his olim super Libya fabulose tradita esse videntur, uti ex Apollonio Rhodio eiusque Schol. intelligere in promtu est. Et Cyrenaeorum domesticum aliquod fuit mythologiae systema. Ceterum Mauro ritum sacrorum Romanum aut Graecum tribuere poëta licet, faciunt idem historici, sed imperite. — *Garamantis Nympha* simpl. pro Libyca. cf Ecl. VIII, 41. *rapta* ad stuprum,

Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,
Excubias divom aeternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi, et rumore adcensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina divom,
Multa Iovem manibus supplex orasse supinis:
Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
Adspicis haec? An te, genitor, quum fulmina torques,

v. sup. ad I, 28. (Etenim Iuppiter Ammon raptam ex patre Garamante compresserat. *C.*) — *posuit et sacraverat* pro posuerat. *H.* *posuit* ἀορίστως usurpatum est, *sacraverat* relatum ad 203. *Isque dicitur* — *orasse.* Cum utrumque liceret, variatus temporum usus. Similiter supra 149, *Haud illo segnior ibat Aeneas; tantum egregio decus enitet ore*, alterum *ibat segnior* rem in progressu Aeneae durantem notat, alterum *enitet* rem velut praesentam oculis repraesentat. Et pedestres scriptores talia ausi sunt, ut Thucyd. II, 6. ἔπεμπόν τε — καὶ ἀπέδοσαν — καθίσταντό τε — templa *centum*, ut I, 416. — 200. *vigilem ignem, Excubias divum aeternas.* egregie de igni perenni, ad quem alendum sacerduti pervigilandum et excubandum est. Ignis hic aeternus ex Iovis Ammonis religione petitus putandus. Nota illa ex miraculo ap. Plutarch. de Orac. defect. p. 410 R. Ceterum Callimachum ante oculos habuisse videri potest in Apollin. v. 80 sqq., ut etiam ad illum locum monitum. — 202. *et variis florentia limina sertis* ad ritum ornandi templorum fores coronis referendum. Iuncta autem: *sacraverat*, consecraverat, *ignem* perpetuum, in aris, *solum pingue cruore pecudum*, magnum victimarum numerum, et *limina florentia sertis*, h. festos sollennesque dies. Mox 204 est: ante deorum signa. (cf. Not. ad I, 447. *W.*) — 206-210. Tales preces saepius occurrunt: primum Il. η, 446 sq. et al.; sed, quod tam impiam vecordiam Iarbae tribuit, hoc calidissimis et ferocissimis Afrorum ingeniis adcommodatum esse videtur. Vide modo Herodot. IV, 173 et 184. — *Maurusia gens*, Mauri, vel Mauretani, quibus h. l. Iarbas imperare traditur, apud Iustinum XVIII, 6. *Maxitani* sunt, iidem fortasse, qui *Mazyes* vel *Maxyes*, Nomadum genus, sive improprie Mauri a poëta dicti (inf. 320 *Nomades*), sive illi ab initio eas terras tenuerunt, quas postea Numidae occuparunt; quamquam et hi origine Mauri esse potuere. Nam *Numidarum* nomen non tam stirpem, quam vitae genus, Nomadum, designat, pluribus diversae stirpis populis commune. — 207. *libationem*, quae in epulis cibo sumto facta (v. I, 728.) omnino pro cultu sacro ac religione dixit, ut poëta. — *toris pictis* v. sup. I, 708, ubi tamen melius locum suum tueri videntur, quam inter Mauros. (*Len. hon.* h. e. vini honorem, Stat. Silv. IV, 6, 80 *Lenaea dona W.*) — 208. *Adspicis*

Nequidquam horremus, caecique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Femina, quae nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Aenean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.

haec? formulam illustrant ex Il. *n*, 448. — 209. *caeci ignes*, h. l. non sunt occulti, invisi, sed vel qui vani, inanes sunt, vel qui temere et fortuito feruntur, quasi caeco impetu. — duplex iunctura locum habet, aut, ut *ignes* et *murmura* sint subiecta; tum tonitrua *miscent*, h. l. turbant, animos ut et alibi; aut ut unum sit subiectum *ignes*, qui *miscent inania murmura*, movent, faciunt tonitru vanum, sine effectu. (Posterius verum; nam compositio *murmura miscent animos* intoleranda est. *W.*) — 211. Rem v. lib. I, 365 sqq. — 212. 214. *litus arandum.* Argutantur intppr. Est litoralis plaga et ager in terra mari vicina. — *loci leges dedimus*, ius, imperium loci, locum possidendum; ita malim, quam locum sub certa lege. (*leges dare alicui* est potestatem alicui dare legum, *loci*, h. e. quibus locus regatur, constituendarum. Diverso prorsus sensu usurpatur alibi *leges alicui dare*, et *lex loci*. W.) *dominum*, non maritum, ut alibi saepe, sed invidiose, participem regni. — 215-218. *Paris ille*; doctius fortasse quam pro Iarbae Mauri persona; mollis ille Troianus, qualis Paris apud Homer. Il. γ. 391 sq.: aut quatenus Aeneas, ut alter Paris, alii quasi pactam coniugem eripuit. Sic et Serv. (Huic favent verba 217. *rapto potitur*; *raptum* enim est *rapta* Dido, abducta quasi Iarbae. *W.*) — *semiviro c.* cf. inf. IX, 617. *Maeonia* — *Subnixus* respicit Phrygiam mitram, h. e. *pileum incurvum*, ut Serv. habet, *de quo pendebat etiam buccarum tegimen*, binis vel ternis fimbriis seu fasciis descendentibus, quae subter mentum colligari solebant. Ita *subnixus*, mento ac crine subnixo mitra; scilicet subligatum mitra habens *mentum crinemque madentem* unguentis. *redimicula* sunt ea inf. IX, 616. (Probant alii librorum nonnullorum lectionem *subnexus*. W.) Res in veteribus monumentis obvia et notata a Winkelm. *Gesch. d. Kunst* p. 308. *Monum. ant. ined.* p. 155.) — *Maeoniam* pro Phrygia dixit, ut poëta, petitum a vicina gente. Nam proprie Maeones diversi a Phrygibus. *rapto potitur*, graviter, pro stupro fruitur, ut Serv. *quippe*, scilicet, δή, δηλαδή. *H.* Sensus: Nec mirum, Aeneam mihi esse praelatum; hanc enim repulsam pietas mea est merita. Ironia acerba vocabulo *quippe* inest, quod tum postponitur. Cic. p.

Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
Regia, et oblitos famae melioris amantis.
Tum sic Mercurium adloquitur, ac talia mandat:
Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbis,
Adloquere, et celeris defer mea dicta per auras:
Non illum nobis genetrix pulcerrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis;

Mil. c. 12. f. *movet me quippe lumen curiae.* Cf. sup. I, 39. *W.* *famamque fovemus inanem*, opinionem de potentia dei. Haec multo magis invidiosa in religione nova, nuper demum inducta, vide v. 198 sq. Fundus in nobilissimo loco Hecubae Euripideae v. 492 sqq. Ω Ζεῦ, τί λέξω; πότερά σ' ἀνθρώπους ὁρᾷν; etc.

219—221. *aras tenentem*, ex ritu precantium — *oblitos famae melioris amantes*, egregie dictum, et ad sensum animi praeclare, et ad vitae usum salubriter. conf. sup. 170. — 222 seq. Ex Od. a, 28 sqq.: 43 sqq, ubi Mercurius ad Calypso mittitur, ut Vlyssem illa dimittat (non ex Iliad. ω, 333 sqq.), esse haec expressa, iam ab aliis notatum. Non tamen ibi copiosa illa Mercurii ad iter se accingentis descriptio aeque displicet, atque ea, quam Virgilius subiungit v. 238 sqq; credo, quod hic maiore cum festinatione omnia aguntur, itaque omnis mora interposita legenti gravis est et molesta. — 223. *voca Zephyros.* Vt *venti vocantur*, navi parata velisque expansis (v. sup. III, 253): h. l. *Zephyri* (dicti pro ventis) pennis sive alis, aptatis a Mercurio ad ventum excipiendum, velorum instar, et nunc quidem pedibus; nam inf. v. 239, *primum pedibus talaria nectit.* Heinsius *voca* et hic exponit *provoca*, ut Ge. III, 193, *tum cursibus auras, tum vocet* — 225. *exspectat* h. l. pro moratur: *fatisque datas* (v. I, 382 et al. pro monstratas) *urbes*, v. I, 258: inf. v. 234. *Romanas arces*, ut II Geor. 172. — 225. *exspectat*, notat ignaviam Aeneae; nam *exspectat* quasi otiosus. — *urbes*, pulchre opponit singularem plurali, quasi notans indignitatem Aeneae, qui unam urbem pluribus praeferret. — *Fatis*, assignat causam legationis; fata enim aliter destinabant. *C.* — 227-231. (Vide orationem obliquam, cuius rara in poëta epico exempla, cf. 289 — 94, qua arte vitaverit Virgilius. *W.*) Summa δεινότης horum versuum, inprimis 229 sqq. — 227. *genetrix pulcerr.* Venus. Vtraque vox signata, prior ad generationem, cui praeest; posterior ad venustatem. — 228. *bis vindicat.* Non ideo vindicat illum (Aeneam) bis ab armis Graium, id est eripit, semel a Diomede Venus ipsa, Iliad. ε, 311 sqq., tum ab Achil-

Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla adcendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem;
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur,
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget: haec summa est; hic nostri nuntius esto.

le, Neptuni opera, Il. *υ*, 291 sqq. Alii ad Veneris in ipso Troiae excidio monitum referunt sup. II, 589 sqq. et 632. *promisit — vindicat*, quandoquidem haec tempora aliquid commune habent; conf. Serv. h. l. (*vindicat* pro vindicavit non bene hic dixit Maro. Nam non conferendum est hoc cum exemplis, quale II, 723. vel IV, 220—223, ubi *perfecta* et *praesentia* in narratione commode se excipiunt. Sed vid. de hoc usu Not. ad Ecl. VIII, 45. *W.*) — *gravidam imperiis Italiam* (h. plenam, ut *gravidam bellis urbem* dixit V, 87. Add. I, 51.), ex verborum et sententiarum vi non uno modo accipere licet. Italiam, quae multos imperatores est paritura, vulgo explicant. Tenue tamen hoc, quamquam verum: conf. Georg. II, 169 sq.; et sic Claudianus Fescen XII, 24. *imperio fetam domum* dixit. Melius alii *populum late regem* lib. I, 21 huc vocant; sed verba non expediunt. Scilicet poëtice *imperiis* dictum pro *imperio*, quo orbem terrarum complexura erat Roma; quod cum destinatum Italiae esset *fato*, et in Italia *nasci* tale terrarum imperium necesse esset, *gravido imperio Italia* dici potuit. Nisi Ausonii exemplo Epigr. IV, qui *imperio gravidas Pannonias* dixit, intelligas Italiam, quae multos potentes et late imperantes populos protulit, qui Aeneae subiugandi erant, ut Aen. I, 263. 64. fatale fuisse vidimus. *H.* Tribuuntur Aeneae, quae Romanorum sunt propria: *gravidam imperiis — Italiam regere ac totum sub leges mittere orbem*. In secunda interpretatione Heynii displicet primum quod *imperiis* pro *imperio* accipitur, deinde quod sensus, quem in verbis *gravidam imperiis* quaerunt, verbis *totum — orbem* diserte pronuntiatus est. Tertiae igitur explicationi suffragor, ut *gravida imperiis Italia* sit referta gentibus. Vt Italia h. l. plena gentibus et bellicosa, ita I, 531, bellicosa et fertilis vocatur. *Sub leges mittere orbem* est orbi victo imponere leges. *W.*) *proderet*, propagaret, ut bene Serv, tamquam auctor stirpis. Respiciunt autem haec dicta lib. I, 257 sqq. — 232 237. Omnia cum dignitate efferuntur. *Si nulla*, si non — nec ipse labores *moliri*, suscipere vult pro laude sua ac gloria; num *invidet*, privare vult Ascanium fatali regno. cf. inf. 267. 274. 355. *H. Rom. arc.*, Romam, cf. interpretes ad Ge. II, 172. *W. prolem Ausoniam*, progeniem, cui fata imperium Italiae decreverunt. conf. 230: inf. 274. 275:

Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit
Aurea, quae sublimem alis, sive aequora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant;
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentis, alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat;
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat

VI, 756. Mox *nuntius* id, quod nuntiatur.

238 sqq. Ex Odyss. ε, 43-49, haec adumbrata. Idem versus Il. ω, 339 exstant; adde Od. ω, pr. Virgilium secuti sunt alii, ut Statius I Theb. 303 sqq. Ovidius etc. Sed classicus de Mercurii officiis locus hic. — 241. *pariter cum flamine* Homericum ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο, ut Od. ε, 46. *evocat*, v. c. Protesilaum. v. Hygin. f. 103. conf. Orphic. Hymn. 56; Aeschylus Pers. 639 sqq. — *mittit*, ducit, Gr. τὰς ψυχὰς πέμπει, ψυχόπομπος. *dat somnos adimitque* ex Od. ω, 4. — *lumina morte resignat*. Quis verbi sensus sit, dubitatur. Serviana ratio est, qua per *claudit* redditur. Nove tum pro obsignare, occludere, dictum *resignare*. Verum nec exemplum memoratur, in quo seu *resignare*, seu simplex *signare* eo sensu usurpatum sit, nec alibi facile hoc Mercurii officium laudatur, ut morte oculos claudat; etsi in talibus opiniones veterum variant vel maxime. E vulgari usu loquendi *resignare* idem est ac solvere; proprie quidem signata ac clausa aperire. Solvuntur autem oculi morientium, vitali vi adempta, vigore ac lumine motuque detracto. Ita Mercurius mortis arbitrium habet, saltem animas corpore solutas excipit, et in Orcum deducit. (Et Forcellinius interpretatur: resolvere oculos, labefactata eorum structura. *W.*) — *Lumina morte resignat.* Id est, aperit; dictumque ex Romana consuetudine, qua mortuis in rogo oculi aperiebantur, qui ante domi clausi fuissent. Plin. XI, 37: ita ut, quia dicitur Mercurius ψυχόπομπος, id est, *manium ductor*, videatur ipse in pyra mortuis oculos a nobis clausos aperire. Sic Cerda et alii: ego vero interpretor: oculos, fracto mortis signo vel sigillo recludit, et mortuorum corpora ad lucem recenter amissam revocat, antequam in Orcum descenderint; quod quintum officium a primo distinguitur, quo evocat animas, ut ante Iovem sistat, vel ad alia ministeria. *L.* — 245. *Illa fretus*, ut toties Homerus πεποιθὼς, pro *ea usus*, habens eam, *cum illa* H. Latinitas postulare videtur, ut *illa fretus* sit: illa adiutus, cf. Aen. V, 420. Neque aliam significationem πεποιθὼς habet apud Homerum, aut *confisus* apud Lucan. V, 553. *ausa volare Ardea sublimis pennae confisa natanti*. Cum igitur *Illa fretus agit* idem sit, ac si dixisset: *Hac agit*, interpunctionem plenam post *resignat* sustuli. *W.* — *agit* ante se, quis dubitet? dum volatu per auras fer-

Nubila. Iamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, coelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
Piniferum caput, et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
Misit, avi similis, quae circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat aequora iuxta.
*Haud aliter terras inter coelumque volabat,
*Litus arenosum Libyae ventosque secabat,

tur, — 246-251. Famosum Atlantis nomen iam io vetere Graecia navigantium, puto, fabulis, mox ut ceterae fabulae Lyhicae, in carmina epica de Perseo, Hercule, Argonautis, receptae. cf. Obss. ad Apollod. p. 271. Obvia vel rudi hominum generi imago mootis in viri effigiem conversi; hinc ducta frequens illa Atlantis tamquam vasti gigantis descriptio; cumque coelum inniti videatur altissimorum montium vertiei, hinc Atlas coelum ferre creditus. Apud Pind. Pyth. I, 36 Aetna οὐρανία κίων; et Homer. Odyss. α, 52-54 de ipso Atlaote ἔχει δέ τε κίονας αὐτάς, etc. unde alii. Reliqua de Atlante firmat Leo Africanus Descripl. Afric. p. 25. 26. — *duri*, recte Serv. laboriosi, propter aerumnas, quas tolerat. vers. 249 sqq. — *Piniferum* via proprie a poëta diei potuit; et dubites, an Lybiae iuga pinus alant. cf. Plin. V, 1; Solin. c. 37. Virgilium aemulatus est Silius I, 202 sq., sed suo more, ut in singulis partibus variandis vel transferendis operam ludat. — 252. *nitens* h. l. de volatu. *paribus alis*, leni volatu, ut Serv. cf. IX, 12. Cogita de eo temporis momento, cum inhibetur volatus, ut subsidat ales. — 253-255. Ante oculos Od. ε, 50-54, ubi avis λᾶρος memoratur, quae fulica esse putatur. — *ad undas*, versus mare mediterraneum, quod Carthaginem attingit, ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ. — In eo non argutandum, quod itineris compendium non fecit Mercurius, cum Atlantem prius adeat, quam Carthaginem. Spectatur tantum Atlantis altum iugum, cui deus ea coelo descendens primum insistit, hinc ad humiliora loca procedit. *H.* 254. *avi similis*, ἰοικώς, pro: sicut avis. Similitudo exigenda est ad notionem praedicati, quod praecessit; ita h. l. ad verba *praeceps se misit.* *W.* — 256-258. Si lectio sana est, distinguera malim cum viris doctis post *Lybiae*, ut sit: *Mercurius volabat inter terras coelumque* (Μεσσηγὺς γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος, Iliad. ε, 769 de Iunonis equis, vid. sup. 184) ad, vel versus, *Litus Libyae;* ut v. 253 *ad undas*. Omissio praepositionis satis frequens poëtae;

*Materno veniens ab avo, Cyllenia proles.
Vt primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena,
Demissa ex humeris; dives quae munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.

et sic aurium etiam fastidio occurritur. Burmannus in vulgata distinctione acquiescit, et ad scriptorum morem refert, ex quo verbum ad alterum tantum subiectorum proprie spectat, ut deficiat aliud verbum simile post *Litus Libyae*, ex *secabat* eliciendum, ut peragrabat. *H.* Si *volabat litus* iungitur, quod recte fieri puto, praepositio, meo iudicio, deesse nequit, et quae viri docti de omittendis praepositionibus praecipiunt, ad certas regulas revocata non sunt. Secundum Burmanni vero distinctionem primum asyndeton: *volabat*, *litus* — *secabat* ingratissimum est; deinde neque *litus secabat* dici posse de volante, si vel *mare secare* comparaveris, nec figura aliqua advocata explicationem loci magnopere adiuvari, apparebit. Ergo cum Brunckio *ad Libyae*, lectionem cod. Gud. recipiendam iudico, ad quam Medicei aliorumque librorum scriptura *ac Libyae* ducit. Positura, puto, te non offendet Tacit. Ann. VII, c. 51, *vulneratamque ripam ad Araxis trahit* conf. Tibull. II, 1, 74. Similiter *in* positum Aen. VI, 58: *Corpus in Aeacidae*, cf. Ge. III, 313, et *sub*, Ge. IV, 333. *thalamo sub fluminis.* — Ratio volandi ut declararetur, poëtice adiectum *ventosque secabat* pro vulgari: ventos secans. Ita III, 354: *Aulai in medio libabant pocula Bacchi* — *paterasque tenebant* pro: pateras tenentes; et *pocula Bacchi* pro: vinum. Eiusmodi descriptionum complementis annectendis haud scio an Homeri simplicitatem aemulatus sit Virgilius. Ceterum hi versus, ut ieiuni et salebrosi, ab Heynio pro spuriis habiti sunt. *W.* — *Materno ab avo*, per Maiam Atlantis f. Serv. — 259-261. *magalia*, ut sup. I, 421, *arces* pro munimentis urbis, et pro ipsa urbe. vid. sup. I, 424. 425. *fundantem*, fundamenta ponentem; proprie: fundamentis iactis inaedificantem. *tecta novantem*, privatas aedes novas educentem. — 261-264. *Conspicit*; *atque illi.* Offendit haec oratio, paullo ieiunior pro tali carmine, nec accurata illa vestitus descriptio in medio rerum cursu exspectabatur. Est quidem Homeri, ut, structura reliquae orationis relicta, externam rei vel hominis, de quo agitur, speciem oculis obiiciat; verum hoc fit, quoties id ipsum vim habet ad augendum et amplificandum vel illustrandum. At hoc loco quam vim habet hic ensis, haec chlamys! — Vt saltem *atque* abesset! Sed libri nil mutant; nec difficultatem expedies, si ab *illi* usque ad *auro* parenthesin facies, *atque erat* convenit cum usitato: *convenit autem.* H. *atque illi* pro *illi tum* vel *cui* poëticum cf. X, 572; *atque* pro *et tum* vel *cui* Ecl. VII, 6: *Huc mihi* —

Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altae
Fundamenta locas, pulcramque uxorius urbem
Exstruis! heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, coelum et terras qui numine torquet;
Ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus

caper deerraverat; atque ego Daphnin adspicio. Ceterum versus 261 obversatus est Iuvenali, qui Sat V, 44, de *iaspide* locutus, addit: *quas* (gemmas) *in vaginae fronte solebat Ponere Zelotypo iuvenis praelatus Iarbe.* W. *stellatus* exquisite pro distinctus ac fulgens, sc. in capulo et vagina. *iaspide fulva*, epitheton non urgendum. Non enim inter praestantiores sui generis fulvae numerantur. — *ardebat* ornate pro erat. *H. ardebat murice.* Propriam puta constructionem, ut apud Val. Fl. I, 427, *Taenario ignea fuco purpura* cf. Not. ad V, 88. — *laena est Tyrio murice* dici posse, est quod negem. *W.* — *telas*, int. stamina. Erat igitur vestis haec Χλαῖνα, ipsius Didonis manibus texta, purpurea, aureo subtemine, filo. cf. inf. XI, 72 sqq. et III, 483 *H.* — 262. *Laena*: genus vestis, quae toga duplex, amictus auguralis; hac induti Flamines sacrificabant: alii muliebrem vestem, amatori aptam intelligunt. *L.* — *quae munera* pro quod munus, nam de *laena* agitur. Valer. Fl. I, 428, *purpura — quod — opus* Celerum ieiunum displicet epitheton *dives.* W. — 265. *invadit*: gravius quam adit, accedit. Habitum futurae orationis ostendit, ait Serv. (Tu vid. Not. ad v. 92, *W.* — 266. *uxorius* cum dilectu dictum, ad Didonis arbitrium. cf. Horat. Od. I, 2, 18. — 268 sq. Versus ex Il. λ, 201. — *claro Olympo*, Ὀλύμπου αἰγλήεντος. — *torquet* exquisitius quam movet, moderatur, ut XII, 180 *H.* Omnia proprie dicta puto. Motus, quibus natura coelum et terram agitat, Iovi tribuuntur, ut IX, 93. *torquet qui sidera mundi.* Virgilius vero non ignoravit, *terram circum axem se summa celeritate convertere et torquere*; quae sunt verba Ciceronis in Quaest. Acad. lib. IV, 39, §. 123. En omnipotentis Iovis magnificam speciem! *W.* *numine* h. l. vi sua — *teris otia*, exquisite, ut *consumitur, teritur tempus.* — *surgentem* mavult dicere poëta, quam crescentem, adolescentem. De urbe exstruenda est dictum I, 366. Et *seges surgens, oleaster surgens* in Georgicis. Iof. VI, 361 *per spes surgentis Iuli.* — 276-278 *tali ore*, oratione. Hic discessus

Mortalis visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Aeneas adspectu obmutuit amens,
Adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
Ardet abire fuga, dulcisque relinquere terras,
Adtonitus tanto monitu imperioque deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat adfatu? quae prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Cloanthum:
Classem aptent taciti, socios ad litora cogant,
Arma parent, et, quae sit rebus causa novandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,

dei, non exspectata Aeneae excusatione, aliquantum artis habet; conf. inf. 388 sqq.; quamquam hoc in deorum alloquiis frequentissimum esse solet, ut subito oculis subducantur. cf. inf. IX, 656. 657, ubi vid. Not. ad verba *medio sermone*.

279. 280. Homerica: Στῆ δὲ ταφὼν—Ορθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν, — Θαλερὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή. cf. Iliad. ω, 358 sqq. *adspectu*, pro: hoc viso. — 281-284. Egregii versus rerum veritate et verborum dilectu. *Heu! quid agat*, ut IX, 399 et al. (Explica: incertus est, quid agat; cf. Obss. ad Tibull. I, 9, 39. Vide quae Hermannus ad Viger. pag. 742. de Graeco τί λέγω explanavit. 285. oratio ita per particulam *Atque* continuatur, quasi praecesserit *incertus est, q. ag.* W.) — *ambire* cum dilectu pro adire. (Horat. Od. I, 35, 5: *Te pauper ambit prece.* W.) — 285. 286. putant expressum Homericum διάνδιχα μερμήριξεν, et v. 287: Ὧδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι, ut Il. ξ, 23; π, 647-652. et saepe alibi. cf. Od. λ, 230. *dividit* efficacius quam vertit, volvit, ut V, 701. 702. *alternanti*, alternis animo versanti haec. *H. alternanti*, modo hoc modo illud agitanti, neutrorum more dictum, ita ut *haec* ad *sententia* referendum sit. *W.* — 288 sq. Forma orationis poëtam decet, pro: Optimum factu visum est, ut vocaret Mnestheum — eosque iuberet *naves clam instruere*, *socios navales convocare* (cf. Odyss. ξ, 332) *expedire armamenta navalia*, *et dissimulare*, qua de causa haec praeter exspectationem facerent. *H* *vocat*, inest notio *monens*. Liberior in initio orationis obliquae verborum compositio. — *res novare* h. l. est ali-

Tentaturum aditus, et quae mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio laeti parent, ac iussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem!)
Praesensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens. Eadem inpia Fama furenti
Detulit, armari classem, cursumque parari.
Saevit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis conmotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
Tandem his Aenean conpellat vocibus ultro:

quid novi moliri. *W.* — 293. 294. pro, *tentaturum aditus — tempora — et modum*, qui sit rebus agendis et consiliis accommodatus. *Aditus*, ut inf. 423 de alloquio. *mollissima*, quo tempore de discessu consilium ei exponi possit mollissime, cum minimo eius dolore; et quomodo id dexterrime, opportunissime fiat. *H.* *tempora fandi*, tempus profectionem aperiendi. *W.*

296 sqq. Egregie haee omnia ad affeetus amoris veritatem, multoque magis in Didonis a v. 305 sqq. oratione. Iuvat in talibus, singulorum dictorum vim, ac verborum dileetum percipere, et aestuantis animi signa agnoscere. — 297-301. *excepit* auribus, sensu: animadvertit paratus itineris. — 298. *omnia tuta timens*, quia nihil amore suspicacius. *C.* — *furenti* pro ei. *impia Fama* h. l. saeva, dira. — *Bacchatur* summa cum vi dictum pro discursitat. — 301-303. Haee sunt vetustiora illa Bacchi orgia ae sacra τριετηρικά, tertio quoque anno a Thebanis celebrata, a Thraeibus in Graeciam illata, diversa ab Atheniensium Dionysiis, et inter saera veterum hominum enthusiastiea primo loco numeranda. Extra urbem in Cithaerone monte nocturnis discursibus arcana haec religio a mulieribus frequentabatur. Hinc singula in his versibus illustranda — *commovere sacra* voc. proprium in sacris de initio caerimoniae facto, quum res sacrae, instrumenta, vasa, cistae, paterae, thyrsi, arripiuntur, et proferuntur. — Bene Serv. » Verbo antiquo usum tradunt. *Moveri* enim *sacra* dicebatur, cum solemnibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa.» (Val. Fl. III, 332, *motis sacris*. W.) — *Baccho audito*, cum elamatur: Io Bacche! — *orgia stimulant* Baccham, Θυιάδα, incenditur eius animus inter sacras caerimonias quas parari videt et audit. conf. loc. Tryphiod. 357 sqq. *H.* *stim.* festinandum ad sacra et in Cithaeronem montem. *noct.* h. e. noctu; vid. Ge. III, 538. — Comparatio frequens. Apud Ovid. Fast. IV, 457, Ceres, filia rapta, *Mentis inops rapitur, quales audire solemus Threïcias passis Maenadas ire comis.* W.

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas, tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
Mene fugis? Per ego has lacrimas dextramque tuam te,
Quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui,
Per connubia nostra, per inceptos Hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,

305. v. ad 296. Potuit poëta in hac Didonis expostulatione ante oculos habere alteram illam Medeae apud Apollon. IV, 356 sqq.; diversa tamen Medeae et Didonis conditio ac fortuna, nisi quod utraque pudorem violaverat. Compara cum iisdem Ariadnes querelas apud Catull. LXIV, 432 sqq. — (*tacitus decedere* pro te tacitum decedere; Graeca constructio. *W.*) — 309. v. sup. 52. *hiberno sidere*, ut Ge. I, 1, *quo sidere*; quoniam ad siderum ortus et occasus navigatio fiebat. (*h. sid.* h. e. hieme; *sidus* significat certum anni tempus, quod per adiectum declaratur. Tacit. Ann. I, 70, *sidere aequinoctii*. W. — 309. *moliris* signate, ut indicet, quam difficile sit navigare per hyemem, ut ita dissuadeat fugam. Ait *Aquilonibus*, eligens ventum omnium atrocissimum, et in plurali ad augendum metum: ergo, per altum, et cum Aquilonibus, et hiberno tempore non debuisses Troiam petere, etiam si ea floreret staretque incolumis, ut antiquitus ante acceptam cladem fuit; quanto minus aliena arva, ignotas domos? Si enim Troia non adiretur cum tanto periculo, cur Italia? *C.* — 311-313. Atqui, mari procellis ita turbato, navigares ne tum quidem, si reditus in patriam pateret. (*und. aeq.* mare agitatum ventis. *W.*) — 315. *aliud nihil*, sc. quod sperare de me possis, et per quod ego te obtestari possim. Comparant Eurip. locum (in Iphig. in Aul. 909 sqq.) et v. 316 sq. Il. o, 39. *incepti Hymenaei* sunt recentes, nihil aliud, ipsa novitate dulces, ut Serv. *H.* Versus 315, quamquam post *dextramque tuam te* collocatus, tamen aeque ad sequentia *per connubia*, quam ad praecedentia, est referendus. Ea est interpositorum in *asyndetis* ratio. Facilius intellectu, si tum sententiam interpositam in principio periodi praepones. *W.* — Mox *Libycae gentes*, in his Numidarum rex, Iarbas. v. sup. 196 sqq. *H.* *tyranni*;

Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii; te propter eumdem
Exstinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an, mea Pygmalion dum moenia frater
Destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula
Luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
　Dixerat. Ille Iovis monitis inmota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quae plurima fando
Enumerare vales, numquam, regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissae

in bonam partem haec accipienda est vox, conf. VII, 266: *Tyrii*, qui eam ambierant connubiis. conf. 36. *W.* — 320-324. « Dicitur ingenti affectu hos versus pronuntiasse (Virgilius), cum privatim, paucis praesentibus, recitaret Augusto, nam recitavit primum libros tertium et quartum. » Haec Serv.: et sunt sine dubio versus tales, ut vel legentis vel audientis animum commoveant. Profecit ex iis Ovid. Epist. Didus VII, 121 sqq. — *Fama prior*, quam habui ante adventum tuum. *de coniuge*, hoc solum nomen, sc. *hospes*, mihi restat da te, qui fueras antea coniux. — 325-330. *Quid moror?* quin statim moriar. *H.* *quid moror* est: cur vita me privare cunctor. Horat. Od. II, 17, 6: *quid moror?* — *An morer*, exspectem, *dum*, etc. *W.* *Pygmalion dum*, — propter illa lib. I, 360 sqq. — (*de te*, pedestres dicunt scriptores *ex te*. W) 329. *Luderet* ornate et suaviter pro esset. Obversatus est hic locus Iuvenali V, 138. — *capta ac deserta* graviter pro relicta a te, cum respectu ad Iarbam v. 326, cui ne relinqueretur captiva abducenda, verebatur. Ceterum, qui v. 328 reprehendunt, nostris moribus rem aestimant, quod in vetere poëta et heroum vita non recte fit.

331 sqq. *immota*, ne miserationem Didonis argueret vultu. cf. 369. — *curam*, h. l. dolorem. *tandem*, ὀψὲ δὲ δὴ Homericum. — 335. Comparant Il. χ, 387. 388. (*promeritam*, de me, h. e. beneficia in me contulisse, ad quae referendum. Nam *mereri aliquid de aliquo* est bonum vel malum aliquod in aliquem conferre *W.*) —

Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam, nec coniugis umquam
Praetendi taedas, aut haec in foedera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte mea conponere curas,
Vrbem Troianam primum dulcisque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes.

336. εἰσόκ' ἀϋτμὴ Ἐν στήθεσσι μένῃ Homericum, ut Iliad. ι, 609 et alibi. — 337 (*re*, discessu. — *furtum* est factum occultum ad decipiendum. Hinc *furto* notat *furtim* VI, 24. *W.*) — 338 sq. *Praetendi* accipiunt: praetuli. Sane nota res est τὸ δᾳδουχεῖν in nuptiis; sed sponsus ipse faces non fert. Malim eo sensu positum, quo v. 472, *praetexere*; ut sa numquam *taedas* (*taedae coni.* sunt taedae iugales. *W.*) iustas nuptias, *praetendisse*, prae se tulisse, suae cum Didone consuetudini nomen iusti matrimonii tribuisse dicat; nec *haec in foedera*, h. e. in has leges consensi, ut coniux essem. — 340-344. Comparant Od. π, 448 sq. *meis auspiciis*, mea voluntate, idem quod *sponte mea*, sed ornatius. *H.* Rarus est usus verborum *meis auspiciis*, ubi de rebus privati agitur. Translata est significatio a re publica, a ducibus, qui aut *suis* aut *alienis auspiciis* (Liv. 21, 40) res gerunt. Vita erat Aeneae instituenda alienis quasi auspiciis, h. e. ad voluntatem deorum vel fatorum. *W.* *componere curas*, exquisite, pro res ordinare, negotia, quae curas movent. Si mihi vivere liceret, ubi vellem, ceteris omnibus praeferrem hoc, ut locum veteris Troiae incolerem urbemque eversam reficerem; tantum abest, ut Carthagine vitam exigere malim. — 342. *dulces reliquias meorum*, cineres et ossa, tum sepulcra, in quibus ista condita sunt. (Cogita de sacris mortuis faciendis et quotannis fere iterandis; quo spectat imperfectum *colerem*. Pius Aeneae animus ostenditur etiam hac ratione enuntiandi sententiam: Troiam instaurassem. *primum* ante omnia. *W.*) *Priami tecta manerent*; superessent, sc. restituta a me. (Dura mihi videtur loquendi ratio, *manerent* pro instaurata essent. *W.*) — *recidiva Pergama*; delectatur hac voce Virgilius et alibi, sive a surculis sive a semine repullulascente petita; *recidiva posuissem*, restituissem. Tribus autem modis eandem rem declaravit. *H.* Id vero fit, si rem ut certam pronuntiant scriptores; cf. exemplum clarum ap. Iuven. VII, 53-55. *manu ponere.* Videbis saepe *manu* iis addi, quae sunt artis et industriae; Ge. II, 156, *Tot congesta manu praeruptis oppida saxis.* W. — 345. 346 Omnino Apollinis oraculum Deli (sup. III, 94 sqq)

Hic amor, haec patria est. Si te Carthaginis arces,
Phoenissam, Libycaeque adspectus detinet urbis,
Quae tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quaerere regna.
Me patris Anchisae, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago;
Me puer Ascanius, capitisque iniuria cari,
Quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres divom, Iove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeris mandata per auras
Detulit. Ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis;

acceptum significari, Servius volebat, et cum eo alii, quos vidi. Ita tamen vix locum haberet, frigeret utique, repetitio illa: *Gryneus Apollo* (conf. ad Ecl. VI, 72) et *Lyciae sortes* (sup. 143). Itaque malim ad responsa Apollinis referri in utroque templo, et illo ap. Grynium Aeolidis (τὸ Γρύνειον), et hoc ad Patara, accepta. Plura autem huiusmodi vaticinia se sortes Aeneae in Italiam adventum praedixisse, supra vidimus. Ex iisdem priscis historiis ducta somnia v. 350 sq. — (*capessere Italiam*, ire in Italiam. Cic. Epist. X, 9, *Melitam igitur capessamus* Ad eandem metaphoram pertinet *prehendere oras Italiae* VI, 61. *W.*) 347. *Hic amor*, hanc desidero; huius caritate ducor.; sup. III, 134, *hortor amare focos*. — 350. *Quae invidia est?* quid vetat, quominus id fiat; ut passim φθονεῖν et *invidere*. cur tu non vis, non probas? (Accurate: quis improbabit? τίς φθόνος. *W.*) — 351. Comparant Il. ψ, 105 sq. *surgunt*, oriuntur. v. Ge. I, 440. — 353. *turbida imago*, turbata, tristis. (*turbidus* notat commotus affectu aliquo. Ad *iram* praecipue refertur, quam significationem nec ab hoc loco alienam puto, cum adiectum sit *terret*, cf. XI, 742. — Et composuerunt Latini *turbidus ira*. W.) — ad v. 354 cf. sup. 234 sq. (Repetes e prioribus: *admonet*, vel ad regnum fatale condendum instigat. *W.*) — 356 sqq. Adornata verba ut Iliad. ω, 223. *utrumque caput*, meum ac tuum. Hoc in sermone cum Didone habito magis consentaneum, quam si capita Aeneae et Ascanii intelligas. Formula iurandi ipsa satis est nota, nec de ea quaeritur. Mox *manifesto in lumine*, ἐναργῆ, ut solent dii in conspectum venire, cf. II, 591: ἐσέδρακον ἄντην, Iliad. ω, 223. — 360 Il. ι, 612: Μή μοι σύγχει θυμὸν ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων Ἀτρεΐδῃ ἥρωϊ φέρων χάριν.— *incendere* quam opportune positum! commovere, luctu, dolore, et ira

Italiam non sponte sequor.
  Talia dicentem iamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis; et sic adcensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quae me ad maiora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?

exasperare. Catullus: *Nostros ut luctus, nostraeque incendia mentis* (LXIV, 226). Valer. Fl. VII, 243: *perpetiar durae iam dudum incendia mentis.* — *Italiam sequor:* h. e. peto, cf. 381, et V, 629, *Italiam sequimur fugientem.*

362-364. Egregia animi tumidi repraesentatio. — *aversa*, oblique, torve; cf. VI, 469: *Luminibus tacitis*, h. e. ipsa tacens, ut v. c VII, 343: *tacitum limen Amatae.* H. *Oculi taciti* ad dicendum non pertinent, sed sunt qui iram abdunt. Ovid. A. A. III, 512: *Saepe tacens odii semina vultus habet.* Amor. II, 5, 17: *Non oculi tacuere tui.* W. — 365 sqq. Orationis huius, cum vehementissimis ac gravissimis affectibus insurgat, vim ac virtutem omnes qui legunt, animadvertunt, et unusquisque facile percipit. Primae lineae in Patrocli ad Achillem verbis sunt: *Νηλεές! οὐκ ἄρα σοί γε* etc. Il. π, 33 sqq.; unde quis poëtarum idem non expressit? cf. sup. Ecl. VIII, 43 sqq. *H.* De positura verborum *genitor nec* pro nec genitor vid. Not. ad Ecl. IV. 63. *W.* *Caucasus et Hyrcanae tigres* poëtarum seriorum more Didoni tribuuntur; Homerus ad talia non deflexit. Multo tamen magis naturae rerum ac veritati consentanea sunt haec, quam Andromachae verba ap. Eurip. Troad. v. 761 sqq. De aliis Hyrcanis, quam de Caspiis, vix quisquam hic cogitaret, nisi Servius Hyrcanos Arabiae huc advocasset. Quod si auctoritate interpretum priorum fecit, tenendum est, nam habuit Arabia tigres, et Bacchum inde reducem tigribus vectum exhibet poëtarum ratio. Est tamen res grammatico acumini propior ac similior. Accedit quod *tigrim Caspiam* in eadem sententia Seneca Herc. Oet. 145 memoravit; Silius *Caucasiam* V, 148 vocat. *H.* — *cautib. h.* h. e. arduus saxis. Ad constructionem conf. Horat. Sat. II, 1, 13: *horrentia pilis agmina;* et Val. Fl. I, 486: *Acastum horrentem iaculis*, quod de uno dici notabile. *W.* — 368. Nam quorsum me contineo? quasi verendum sit, ne eum ira exasperem? an maiorem ullam iniuriam ac contumeliam accipere, gravius quidquam et durius ex hoc homine audire possum? hoc est: *quae me ad maiora reservo*, ad quas maiores iniurias. In sqq. etiam hoc observa, quam egregie hoc ad dolorem et animi aestum valeat, quod repente tertia persona utitur (*victus*,

Quae quibus anteferam? Iam, iam nec maxuma Iuno,
Nec Saturnius haec oculis pater adspicit aequis.
Nusquam tuta fides. Eiectum litore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
Interpres divom fert horrida iussa per auras.
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos

precibus; cf. 314 sqq. *W.*) — 371. *Quae quibus anteferam?* scil. tamquam leniora durioribus; h. e. Annon haec extrema sunt? Non durissima et gravissima, quibus contumeliosius quidquam ne cogitari quidem possit? ut adeo illud locum habere nequeat, ferenda esse haec ut modica, ne graviora experiar. Hanc sententiam mihi quidem locus, verba et ipse affectus postulare videntur. (Haec signa sunt immisericordis et durissimi animi *W.* Vulgo accipiunt vel: quae prius, quae posterius dicam? ita et Servius; vel: quae aliis maiora dicam? — 373-376. Divina plane haec sententiarum et verborum gravitate. Et omnino magna suavitas ad amantis decrptae sensum in his querelis de perfidia et ingrato animo. — Ceterum ante oculos fuisse videntur Calypso Od. ε, 130 sq. Euripidis Medeae v. 476 sqq: fortasse et Ariadne Catulli in Epithal. 149 sqq. — *regni in parte.* sup. 214. *dominum Aeneam in regna recepit* (*eiectum litore* pro in litus notandum esse docui ad III, 292. Ovidius Met. XIII, 536: *eiectus in litore* dixit. *W.*) *amissam classem*, iam pro amissa habitam, cum viris tuto portu *recepi*, *servavi* (sup. I, 574 sq.) ex *reduxi* assumendum. cf. de re I, 525. Cum haec enumerasset in Aeneam merita ac beneficia sua, dolore et ira tantae viri perfidiae amens subiicit: *Heu furiis incensa feror!* Nunc aliquamdiu oratio eius subsistere putanda; sicut omnino per intervalla singulae sententiae pronuntiandae. In primis hoc teoendum v. 380 et post 381. — 376. Praeclare oblocutura in Deos, furoris excusationem praefatur. Quid vero in Deos? Quum non habeat, unde possit horum auctoritatem refellere, deludit argumenta risu tantum, secuta Dido sectam Epicureorum, qui dicebant, Deos non curare haec inferiora. Ideo, *Scilicet is superis labor est; ea cura quietos sollicitat* In quo versu, ut vides, exiles et tenues vocales dominantur confertim: magna quidem res erat, *Nuntius ab Iove missus*, *Apollo Grynaeus, sortes Lyciae.* Haec ut extenuet, tot confertae vocales exiles: vidit hoc Iulius Scaliger: inde etiam frequentes dactylici, qui versum extenuent: *neque te teneo, neque dicta refello*: non ausa scilicet contra Deos loqui. *C.* — 378. 379. *horrida iussa*, quibus non parere aliquis horreat, terribilia. *quietos* pro eos; at quanta cum vi! Consentit Epicureum dogma, nec tamen ad hoc respexisse dici debet Dido. (Apollo —

Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens,
Et quum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero. Dabis, improbe, poenas;
Audiam, et haec Manis veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras

Licyae sortes, iussere petere Italiam, hoc ex sequentibus intelligendum. *W.*) — 381. Desperat iam; contemnit; abiicit: abi, ingrate, perfide, nefarie: sequere etc. Comparant illa Agamemnonis; Φεῦγε μάλ' etc. Il. α, 173: *Sequere Italiam*, ut sup. v. 361: *Italiam non sponte sequor*, exquiro adeundam; peto. — 382. *pia numina*, a miseratione. *H.* *pius* diis tributum notat *sanctus*, cf. III, 75. *pius Arcitenens* et Cir. 219. *pii divi*. W. *mediis scopulis* vel in medio mari vel potius, poëtica ratione, inter scopulos, naufragio facto. — te *supplicia* esse hausturum, pro: daturum poenas (*haurire* dicimur Latine ea, quae agendo nobis parimus, sive bona sunt, sive mala. Horatius Sat. I, 2, 78: *malum laborem haurire* dixit. *hausur.* igitur h. l. est: fore ut luas. *W.*) — 384. *Sequar atris ignibus*, multa argutantur passim interpretes. cf. Serv. *atri ignes* nonnullis videbuntur ad rogum spectare; ut sensus sit: persequar te morte mihi illata. Praestat Furiarum faces huc vocare. Vocabis moribundus Didonem: tunc Furiae sceleris in me commissi tibi obversabuntur. Hoc ita reddidit: ego, etsi absens, tibi occurram tamquam ex Furiis una et faces intentabo oculis. cf. Sueton. Ner. 34, et inf. vs. 472. Fortasse Apollonium ante oculos habuit IV, 386 sq. Nunc Ovidii levitatem compara Epist. VII, 65 sqq. *H.* Imagine demta sensus est: tum mala te conscientia torquebit. Quam sententiam more antiquitatis enuntiavit, quae a laesis illos, qui iniuriam attulerunt, vexari finxit. Illam vero notionem *vexari* ornavit metaphora a Furiis petita; quae, persequentes, ultrices, *facibus* armantur. *W.* — 385-387. *anima seduxerit artus*, exquisite, seiunxerit. Vulgare est: animam ab artubus. — *Anima—Umbra—Manes*, cf. Obss. ad Tibull. III, 2, 15. *H.* *Manes* de loco, quo animae continentur. Nam *venire sub animas vel sub homines* pro venire in locum, ubi illi sunt, Latinum non est. Conf. Aen. XI, 181: *nuto Manis perferre* (nuntium) *sub imos*. Ad constructionem compara 243: *sub Tartara mittere*. Aesch. Pers. 623: θαλάμους ὑπὸ γῆς. — *haec fama* est huius rei fama; cf. Tacit. Hist. IV, 46, *isque finis*. Non infrequens hic relativorum usus. *W.* — *Audiam* apud inferos, te dedisse poenas; qui loquendi modus et alibi occurrit. — 388-392. Abrupto utique hoc sermone nihil disertius, nihil eloquentius dici potest. *H.* *medium sermonem abrumpit* significat: Dido sermonem, quem cum Aenea habebat, ad finem non perduxisse.

Aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulae, conlapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore,
Iussa tamen divom exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
Deducunt toto navis. Natat uncta carina;
Frondentisque ferunt remos et robora silvis
Infabricata fugae studio.
Migrantis cernas, totaque ex urbe ruentis,
Ac veluti ingentem formicae farris acervum

Noli adiectum *medium* ita interpretari: Dido querelas alias reticuisse; quod non magis factum a regina, quam a Mercurio 276. *Tali Cyllenius ore locutus; Mortalis visus medio sermone reliquit.* W. — *auras fugit*, lucem; quod inf. 451, *taedet coeli convexa tueri*. in thalamum se recepisse putanda est. — *aegra*, praeclare: quippe mox deliquium animi passura; sed adhuc vires sumit ab irae aestu. Reliquorum vide ornatum pro: suscipiunt eam et reportant in thalamum. *H.* Iunge *multa cunctantem*, multum cunctantem. Val. Fl. I, 757: *multa leo cunctatus* — *metu*, ne dolorem et iram Didus se purgando augeret. — *thalamo*, in thalamum. *W.*

393-395. ornate, quamquam eam solari cupiebat. — multum dolens (πολλὰ γ' ὀδυρόμενος) et amore ardens. — 397. *Incumbunt*; de studio. conf. inf. IV, 73. *H.* *incumbunt* operi reficiendarum navium. Vsurpatur verbum ita, ut dativus rei, cui opera enixe datur, omittatur, itaque pro vires intendere, conniti, ut apud Ovid. Metam. X, 657 de currente. Similiter Graeci verba ἀντιλαμβάνεσθαι, συνεπιλαμβάνειν, genitivo rei non adiecto, posuerunt. cf. Thucyd. II, 8. *W.* Comparant Il. δ, 223, sq. de Agamemnone: malim illa memorare Iliad. β, 149 sqq., ubi Achivi de discessu cogitant. — Mox *uncta*, pice delibuta, *fugae*, celeris profectionis; ut poëtae solent. Sic φυγή, φεύγειν. — 402-407. Accepit ab Apollonio IV, 1452 de Minyis ad aquam repertam convolantibus, sed egregie ornavit. Dignitate comparationem carere, censuerunt multi; fortasse quod cardinem comparationis non videbant in festinationis notione verti, non autem in ipso animantis genere. Bene Serv. *ad studium respicit comparatio h. l., non ad personas.* A parvis rebus et animalibus exempla passim petuntur, non modo Homero, v. c. a muscis Il. π, 641.

Quum populant, hiemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, praedamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixae frumenta humeris, pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!
Quosve dabas gemitus, quum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
Inprobe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori,

sq. β, 469, sed etiam castigatioribus, ut ap. Apollon. I, c. a formicis et muscis, IV, 1298 a pullis, et sic porro. Noster autem etiam per dilectum verborum ab hominum vita translatorum rei dignitatem fecit: *populant*, *tecto*, pro caverna, (Ge. I, 379) *it campis agmen*, *praedam convectant*, *humeris obnixae*. etc. — 402. *Ac* supple: ita urbe ruentes videas, *veluti* etc. *H.* Omisit poëta notionem *studiose laborantes*, quam post versum 407 per formulam *haud secus* vel *haud aliter* annexam exspectabis, ut 441 –447 factum est. — *Cernas* poëticum pro legitimo *cerneres* VIII, 691, *credas innare* pro crederes innare. De verbo *populant* cf. not. ad Ge. I, 185. *W.* — *hiemis memores*. Notus Horatii locus I Sat. I, 35. — *It nigrum campis agmen*, a Hemistichium Ennii de elephantis dictum, quo ante Accius est usus de India. a *Serv.* — *calle angusto*, proprie ex formicarum natura, ἀεὶ μίαν ἀτραπὸν πάντες βαδίζουσι, Aristot. H. Anim. IX, 38. Sic Ge. I, 380 *Angustum formica terens iter*. *trudunt*, quae portare non possunt, *Serv.* — (*cogere agmen*, locutio saepe a re militari ad alia translata, usurpatur de iis, qui agmen claudunt eo consilio, ut morantes coërceant et a rapinia prohibeant. *W.*) *moras* exquisite pro tardos, morantes, et *opere* pro iis, quae opus faciunt, formicis. Locum Plinius in animo habuit lib. XI, 31. s. 36. *H.* *fervere* tribuitur locis, quae opere et turba frequentantur. cf. Aen. VIII, 677. *Marte fervere Leucaten*. Martial. II, 64, 7. *fora litibus omnia fervent*, sic 409. *litora fervere*, ubi diversum puto *Troiani fervent*, quod affectum aliquem animi Troianorum significaret. *W.* — 408. Oratoria apostrophe quam vim h. l. habeat, facile intelligitur. — *litora fervere* (quod inf. 416 *properari*) doctius quam: Troianos in litore; sic et vs. 411 *misceri aequor* pro: clamores misceri in aequore. (*miscetur mare*, ubi motus est strepitusque plurium opus facientium. *W.*) — 412. Color ex Apollon. IV, 446, ubi Medea Absyrtum iugulat. (De constructione *quid* — *cogis* ad III, 56. *W.*) — *ire in lacrimas*, quod vulgari ratione procedere, descendere ad lacrimas. —

Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna, vides toto properari litore; circum
Vndique convenere; vocat iam carbasus auras,
Puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miserae hoc tamen unum
Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;

animos non male pro *iras* accipiunt nonnulli ap. Serv. possunt tamen alti, superbi, spiritus non minus bene locum habere. — 415. Servius ita accipit, ut *frustra* ex poëtae iudicio dictum sit: ut omnia experiatur, etsi frustra! Scilicet turbabat illa vox, cum quaereretur de verborum ordine. Aliis placet iungere: *frustra moritura*, sc. si quidquam intentatum reliquisset. Facere aliquis aliquid *frustra* putandus est, non modo, cum sine effectu, verum etiam, si sine consilio, temere facit, non exputans, hac ratione et vie id, quod velit, obtineri non posse, sed aliud consilium sequendum esse. Idem fert mala *frustra*, quae opera et studio avertere poterat. Dido frustra mortua esset, si quid opis et auxilii neglexisset, quo tentato Aeneam in urbe sua retinuisset. Saltem melior locus voci *frustra* exputari nequit. *H.* Brevitatem et poëticam dicendi rationem nota pro vulgari: ne; si quid inexpertum relinquat, *frustra* morietur. Verba a cogitatione Didus pendent. *W.*

416-418. *convenere*. v. supra 289 (*circum undique* Gell. XIV, 2. *W.*) — *vocat auras* velum: v. sup. ad vs. 223. — *coronas* ex more in re laeta, et h. l. in discessu optato, uti alias ex victo hoste, vel salvo reditu, vel festo die, et in re sacra. Quod non agnoscere voluisse videntur veteres grammatici, qui versum reprehendebant, fortasse ut ex Ge. I, 304 repetitum. Apud Servium: *Probus sane sic adnotavit: si hunc versum omitteret, melius fecisset.* — 419. Ducta sententia ex loco: quod praevideri potest malum, ferri potest. Quae enim praevidere aliquis potuit, et mente augurari, rebus ita ferentibus, evenire posse, ea, si evenerint, aequo animo ferenda sunt, tamquam humana, h. e. quae, natura rerum ita constituta, in hominem cadunt. *si potui*; quod ad vulgarem modum diceres: *si debui*. Quandoquidem hic dolor mihi ab initio *sperandus* (Ecl. VIII, 26); h. e. exspectandus, metuendus erat (nam praevidere hunc Aeneae discessum poteram ac debebam, quippe qui in Italiam tenderet) pectus puto satis me esse firmaturam ad eum perferendum. Altera ex parte praestruit poëta iustam mortis causam Didoni, ut, cum omnia experta esset, etiam indigna se, quo fortunae mederetur, nihil ad dignitatem tuendam superesset praeter mortem. Ad tragicum morem pleraque sunt adornata. (Verba ita delecta et composita, ut Anna hunc inde sensum capere posset: sororem et praevidisse discessum et perlaturam esse; hoc

Sola viri mollis aditus et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex adfare superbum:
Non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisae cinerem Manisve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in auris?
Quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
Exspectet facilemque fugam, ventosque ferentis.
Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
Nec pulcro ut Latio careat, regnumque relinquat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.

praecipue significare videtur connexio illa: *tamen — exsequere.* W.) — 423. *aditus*, cf. sup. vs. 293. Mox 424 *hostem* graviter ex affectu pro: infestum, odiosum virum. Male de hoste pro hospite dicto cogitant. (*superbum* appellat, quippe qui precibus et lacrimis non cesserat; Cic. Tusc. I, 8, §. 47, *Superbum id quidem est* de eu, qui non respondit. *W.*) — 425 seq. Color orationis frequens: Quid tantum in eum commisi, ut me fugiat? tamquam poëta, gravissima scelera, quae committi possint, memorat. cf. Tibull. I, 2, 79 sq. Ceterum tota oratione, qua ad infimas preces delabitur, nihil magis oratorium. Pleraque argutiis infirmavit Ovid. Epist. Didus v. 165 sq., ubi haec imitatur. — 425. cf. Il. β, 303 sq. sup. III, 602. — 427. *cinerem Manesve revelli*, docte, pro laesi, violavi. Proprie revelluntue sepulcra; cum his et urnae cinerariae. Cinere violato laesi sunt Manes. (Gravissima haec iniuria; reputa illa, quae de *caeremoniis sepulcrorum* exposuit Cicero Tusc. I, 12, §. 27. *W.*) Mox *dicta* sunt preces. — 429. *munus*, χάριν, hanc gratiam. (Ecl. VIII, 60 *extremum hoc munus.* W.) — *ventos ferentes* passim poëtae pro secundis. ἄνεμος κραιπνοφόρος, πόμπιμος, πομπαίας οὔρας. (notabilis copulatio per particulas *que — que.* Nam fere ad *facilem fugam*, h. e. navigationem, illud in primis pertinet, ne venti adversi obstent. Neque tamen exempla similia desunt. — 431. Non iam coniugii, cuius spem et opinionem *ab initio* mihi ostendebat, fidem ut servet, oro, quandoquidem illam fefellit, *prodidit* (perfide reliquit. *W.*) — 433. 434. Petit tempus ad leniendam amoris vim primumque impetum frangendum, donec ille eum tempore in dolorem subsidat, cf. Ovid. l. c. v. 177 sqq; quod facere graves affectus solent; et ipsa mora discimus et adsuescimus adversa perferre. *Doceo dolere* est doceo moderate dolere, patienter dolorem ferre; tum illa impatienter ferebat vel immoderate dolebat. *H.* — *tempus inane* est, quo nil agitur; Val. Flac. III, 637. *inania tempora*; h. l.

Extremam hanc oro veniam; miserere sororis;
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam.
Talibus orabat; talisque miserrima fletus
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris.
Ac veluti annoso validam quum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes:
Ipsa haeret scopulis, et, quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros

illud, quo nullum amoris commercium regina expetet, nec consiliis Aeneae officiet. *W.* — 436. Quam gratiam, quod beneficium, si mihi praestiteris, usque ad mortem grata ero. Haec est sententia nude enuntiata; ornatius: cumulatissime usque ad mortem gratiam referam. Hoc poëtice extulit: *cumulatam remittam* pro cumulate referam, et *morte*, in morte, antequam moriar; grata ero per totam vitam usque ad mortem, ut in morte gratia cumulate repensa esse videri possit. Ita, puto, interpunctione post *dederis* facta, res satis expedita. *H.* — *hanc veniam* est hanc gratiam: *veniam dare alicui* proprie dicitur pro petenti aliquid annuere et perficere; vid. Interpretes ad Ter. Hecyr. IV, 2, 29. — *quum dederis* sunt qui prave in *si dederis* mutent. cf. 385, 386. — *morte*, si grammaticam spectas, notat: quum mors imminebit; cf. 244, *lumina morte resignat* (Mercurius). *W.*

437-439. Pervicacia, aut si mavis, constantia Aeneae in consilio discessus exsequendo, cum verba nuda non sufficerent, comparatione declaratur. *fletus*, preces cum lacrimis fert ad Aeneam plus vice simplici. Hoc, puto, est *fertque refertque*. H. cf. XII, 866. *se fertque refertque* pro iterum iterumque se fert. Vid. not. ad Tib. II, 6, 46. *W.* — *placidas*, translato epitheto a viro. (Consuluit Virgilius laudi humanitatis Aeneae. — *deus*, iussa deorum. *W.*) — 441-446. Comparationem hanc ex Il. π, 765 sqq. adumbratam esse, iam Macrob. volebat, ut et locum sup. lib. II, 416 seq.; vix tamen tenuissimas lineas ibi reperias, ut vana plane opera in comparationem et Homeri obtrectationem impendatur. Melius possis huc referre Iliad. μ, 131 sqq; sed imago sei ipsa et in rerum natura et in libris poëtarum passim est obvia; at ornatus verborum notabilis inest; *velut cum Alpini Boreae*, aquilo ex Alpibus spirans, potentius quam si breviter dixisset: *venti certant eruere — quercum validam annoso robore*, h. e. trunco (*certant eruere*, certant ad

Tunditur, et magno persentit pectore curas:
Mens inmota manet; lacrimae volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; taedet coeli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, turicremis quum dona inponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,

eruendum, nituntur eruere. *W.*) — *it stridor* pro fit. *H.* *alte.* » Mediceus cum aliis praestantioribus libris *altae*, quam lectionem praefero. » Ita Heynius iudicat. *W.* De vss. 445, 446 vide sup. Ge. II, 291 sq. Sunt Homeri ῥίζαι διηνεκεῖς. *curae* sunt animi aestuantis motus —, *lacrimae* Didonis et Annae. *H.* *tundere* et *obtundere* aliquem fere idem est quod *tundere* vel *obtundere aures* alicuius, sed h. l. accommodate ad imaginem propositam de Anna usurpatum, quae idem repetendo et ingerendo Aeneam movere studebat. *W.*

450-473. Hunc locum inter felicissimos et elaboratissimos referendum esse arbitror. Praesagia illa et ostenta, superstitio ad animos gravi moerore perculsos tam accommodata, egregie hic commemorantur, temperanter tamen ac prudenter, cum alias poëtae in iis luxuriari soleant; multo magis somnia v. 465-468, quae ex recondita hominum gravi aerumna afflictorum observatione sunt depromta. Nil divinius illis: *semperque relinqui Sola sibi, semper* etc. de quibus v. ad 466, 468. Inter adversae fortunae beneficia referre fortasse possis et hoc, quod talium rerum ac locorum sensum et dulciorem habeas et altiorem. — 450. 451. *fatis exterrita*, consternata et mente deiecta malis suis. cf. inf. 464. *orat* exquisitius quam optat, desiderat. *coeli convexa*, τὸν κοῖλον οὐρανόν, ἀμφίκυρτον. *convexo nutantem pondere mundum* dixerat. sup. Ecl. IV, 50. Primus Cicero, in Arateis v. 314 hunc usum invexisse videtur; mox placuit Virgilio, Ovidio et aliis. — 453-455. Inter sacrificandum vidit vinum, in ignem libatum, in sanguinem verti. At quam ornate singula, etiam propriis verbis! *obscenum* de re mali ominis et alibi notatum: Ge. I, 470. *turicremas aras* iam Lucretius dixit II, 353. — 456. Ad maiorem horrorem faciendum egregie hic versus comparatus. Nunc demum de Didonis salute desperes. Nam ita humana natura fert, ut in extrema ruens animus, et iam deliberata morte defixus, silentio pertinaciter omnia premat. — 457-461. Hunc locum ante oculos habuisse videtur Popius in plenissima affectus summi epistola Eloisae v. 307 sqq. *Templum*; intellige sacellum Sychaei Manibus dicatum, fortasse cum eius

Velleribus niveis et festa fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox quum terras obscura teneret.
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Saepe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque praeterea vatum praedicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quaerere terra:

signo, ut Ovidius expressit Ep. VII, 99. Simile Elissae templum memorat Silius I, 81 sqq. — *antiqui*, prioris. — *Velleribus niveis*, infulis ac vittis laneis, quae etiam in monumentis passim occurrunt. *fronde*, sertis. — 462. 3. De *bubone* cf. Plin. X, 12, s. 16 *sola* sc. avis. *H.* Virgilium, qui pluribus nominibus genus insolitum tribuit, ut Ecl. VI, 62 legitur *cortex amara*, Ecl. III, 69, *aëriae palumbes*, Ecl. VIII, 28, *damae timidi*, hoc loco *bubo* genere feminino usur passe, docetur compositione verborum, et grammatici Latini pronuntiant. — *bubo queri*, h. e. questa est; infinitivus historicus, cf. 422, et Ge. I, 485. Noli *visa* repetere. Nam bubo questus est, non visus est queri. — 462. 463. *ferali carmine*, quod est mortuorum: hae vero querelae verius erant *voces*, quae miseram reginam ad fatum vocabant: hae *longae* ducebantur, et cum *fletu*. Quid non his horridum et triste capis? *C.* — 464. Sequuntur quartum, quintum, et sextum prodigium. Horrificant illam, id est, implent horrore, quae prius vates dixerant: quum enim omnia secum repeteret, quae audierat a vatibus, trahebat omnia in suam perniciem. Aeneas etiam, qui placidus natura, et vere pius, visus in somnis; apparet illi esse ferus saevusque, agens turbansque furentem dolore, et amore. Denum solitudo illam terret, quam sibi ipsa fingit. *C.* — *piorum*. Heynius in eam partem propensus est, ut lectionem cod. Vatic. aliorumque *priorum* recipere velit. — 465. *horrificant*. Verba, quae terrorem facere notant, sine casu non raro ponuntur. Tac. Hist. I, 86, *Prodigia insuper terrebant*. III, 26, *terrebat ipsorum miles*. W. — 466-468. Nihil ad sensum verius. Solent enim, si gravi aerumna usque ad insaniam aestuat animus, eiusmodi somnia obiici, ut per horrendas solitudines, per deserta palatia, aut per porticus immensas sine fine errare nobis videamur. Non male compares Ennii versus de simili Iliae somnio ap. Cic. de Div. I, 20, *Excita cum tremulis* etc. — 467. *Incomitata*. Quod ferale et mortiferum omnibus, et praecipue regibus, qui nunquam soli sunt. — *Tyrios deserta quaerere terra*. Bona affectio; solent enim qui deficiunt, suos desiderare, ut dulcius moriantur.

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplicis se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
  Ergo ubi concepit furias, evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, maestam dictis adgressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:

Serv. — 469. 470. Ex Euripide ductum Bacch. v. 906 sqq., ex loco sublimi et terroris pleno, ubi contemtor Bacchi Pentheus in vesaniam actus *καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ· Δισσὰς δὲ Θήβας, καὶ πόλισμ' ἑπτάστομον*. Servius ad h. v. *Pentheus autem, secundum tragoediam Pacuvii, etiam ipse furuit.* Pacuvii quidem fabula tali argumento et nomine aliunde nota non est, sed *L. Attii Bacchas* memoratas videas, ex Graeco haud dubie illas conversas. Virgilium exscripsit Seneca Agam. 728 sqq. — *agmina Eumenidum* dixit, ut poëta, pro agmen Eum. (cum *visa* Penthei narrentur, *agmina* proprie accipies. *W.*) — 471-473. Orestes Agamemnonis f., Clytaemnestrae matris Furiis agitatus, quum matrem faces sibi et serpentes intentantem fugiens templo prosilit, in foribus in Furias incidit, itaque se terroribus undique exagitari videt. Tragoediam poëtae ante oculos fuisse, per se patet, et bene Servius: *A Pacuvio* (puto in Duloreste) *Orestes inducitur, Pyladis admonitu, propter vitandas Furias, ingressus* (Delphis id factum intellige) *Apollinis templum; unde quum vellet exire, invadebatur a Furiis. Hinc ergo est:* Sedent in limine Dirae. Pacuvius igitur (quod et Ennius in Eumenidibus fecit, v. Columnam ad Enn. Fragm. p 251.) Aeschyli Eumenides, quodammodo saltem, expresserat. Nam aliter rem ornavit, dum Orestem furentem exhibet, Euripides in Orest. v. 255 sqq.; Iphig. in Taur. 283 et al.; aliter post illos poëtas Racinius sub fin. Andromachae. Iam cetera sic expedienda: Ac veluti *scenis*, in scena, Orestes furit a Furiis exagitatus, cum *fugit* etc. *H.* Iungere malim: *aut veluti quum Orestes agitatus scenis fugit matrem.* Alienum vero a poëta epico comparationem ita instituere, ut *scenam* et *fabulam* in imagine ob oculos ponat. Praestabat mythi mentionem facere. *W.*

474-479. Exquisita cum arte etiam hoc ex indole ac more hominum, qui de extremis cogitantes id agunt, ut consilium suum dissimulent. — *evicta*, ut poëta, pro simplici *victa* dixit. cf. Ecl. VII, 32. — *exigit* bene pro constituit, quod fit, re exacta ac deliberata. — *spem fronte serenat*, exquisitius quam frontem serenat et explicat, spe nova ac meliore concepta vel ostensa; hoc transfertur ad ipsam spem, quae serenior et laetior affulgere potest; Dido *spem fronte serenat*, h. e: sereniorem ac laetiorem

Inveni, germana, viam, gratare sorori,
Quae mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
Vltimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi

ostendit vultu: ut *spem vultu simulat* lib. I, 209. Propius ad vulgarem modum Silius: *tristia fronte serenat*, XI, 367. — *spem fronte serenans* ex Virgilio sumsit Nemesian. Ecl. IV, 47. — 478 sqq. Simulat Dido parare sacrum magicum, quo aut Aeneas amori iterum illigetur, aut ipsa amore solvatur; est igitur sacrum, quale in Ecl. VIII expositum vidimus. In toto hoc commento tam operose adornando et instruendo haec respexisse videtur Dido, ut, specie sacrificium arcanum parandi, cui, arbitris remotis, sola operaretur, ad mortem sibi inferendam opportunitatem, silentium et solitudinem haberet. Sed et illud furorem miserae amantis arguit, quod vestes Aeneae et torum coniugalem secum comburi vult (inf. 495 sqq.), quodque Aeneae gladio in se iugulando utitur. Quae v. 504-521 narrantur, ad praeparandum et auspicandum sacrum pertinere puta. Namque ipsum sacrum nonnisi a v. 630 sqq. peragitur; trahebat ac differebat illud sacrum suamque mortem regina, donec Aeneas Carthagine discederet. Tenenda haec, ut de summa et libri et narrationis constet. Quod sacerdotem arcani sacri ab Hesperidum hortis advocat, mirum videri potest, nisi forte Apollonii Medea, ad cuius amorem Didonis amor in Aeneam accommodatus est a poëta, ansam dedit, ut hortus cum dracone sacrisque magicis, apud illum lib. IV, 109 sqq. accurate descriptis, hic effingeretur. Certe v. 481-486. a Medeae exemplo petiti sunt, Apoll. III, 530 sqq. *H. eo solvat*, h. e. amore in eum. Vsitatior est compositio *solvere aliquem luctu, amore*, quam *solvere hominem homine*. W.

480-484. Comparant Homericum ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας, Il. α, 423, nec tamen id nisi ad hoc unum valet, quod extremum Africae litus Aethiopiam nominat, et h. quidem loco occidentale, quae proprie Mauretania est. De Atlante v. sup. I, 741: IV, 247. *torquet* ornatius quam coelum sustinet, motu simul coeli diurno expresso; praeeunte Ennio ap. Macrob. VI, 1, *Qui coelum versat stelleis fulgentibus aptum*. Conf. Columnam ad Ennii fragm p. 45. *aptum stellis*, exquisite; vulgari loquendi modo stellae coelo aptae, h. e. affixae sunt; tum et ipsum coelum adfixum et aptum, alligatum stellis, h. e. distinctum. Quod vero ex Mauretania excitatam anum *Massylae* tamen *gentis* facit, eamque *Hesperidum hortis* praeficit custodem, ne poëta licenter in populis, quorum sedes minus notae, versatus dicendus sit, ita videtur accipiendum, ut anum *Massylam* solito more poëtam omnino pro Libyca dixisse statuas, certo no-

Quae dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Haec se carminibus promittit solvere mentis,
Quas velit, ast aliis duras inmittere curas;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manis; mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.

mine pro iodefinito posito. *Massylam evantem* ex nostro petiit Silius I, 401. *Hesperidum* autem *hortos*, communi poëtarum opinione intra Cyrenaicae fines positos, in Mauretaniam ad Atlantis montis radices removit, quandoquidem antiquiores diverse de eorum situ tradiderant. Hesiodus quidem πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο eos collocaverat Theog. 215; alii aliter. v. apud Plin. VI, 31, s. 36. qui alio loco lib. V pr. et XIX, 4, s. 22. apud Lixum (Mauretaniae ea in Atlantici maris ora urbs est.) Hesperidum hortos collocat; ad *montem Atlantem* etiam Hygin. f. XXX f., ubi v. Intpp., in primis Salmas. in Solin. pag. 264 sqq. Vide nunc de his Obss. ad Apollod. p. 166-170. *Hesperidum templum* pro hortis commemorat, ut locum iis sacrum, quem illo adhuc tempore superfuisse, et cui sacerdotem feminam praefuisse tradit. Nisi potius dicendum est: fuisse templum, ἱερόν, in luco situm, in quo serpens sacer colebatur religione antiqua; cui similis religio inter Graecos et Romanos, v. c. in Aesculapio colendo, occurrit, et alia similis inter populos Africae etiamnum memoratur. — 485. *sacros in arbore ramos*, sc. cum pomis aureis ramos, quos Veneri sacros fuisse Servius narrat: alii Terrae munus poma aurea tradiderant, v. Not. ad Apollod. II, 5, 11. Certe violari eos nefas erat. — 486. Cum melle antiquitas in quotidiano victu uteretur, et papaver posterior certe Graecia in deliciis haberet, cibus serpenti lautior et dulcior inde paratus a poëta memoratur; cf. inf. VI, 420. *soporiferum* tantum ornat. Nam draco pervigil papavere alitur. *H.* Non ubique epitheta apte delegit Virgilius, cf. Ecl. X, 66 — *spargens* ad verbum *dabat* referes. *W.* — *spargens*, miscens, *Serv.*; potius: obiiciens, praebens, apponens. Nihil amplius. nisi quod, ut poëta, docte loqui maluit. — 487-491. Sollemnia haec in artibus magicis, ad fastidium repetita a poëtis. v. Ecl. VIII, 69. Similem locum v. in Tibullo I, 2 sqq. *curas* et hic de amore. *solvere* animos proprium hac in re; ut *defigere*. Referuntur enim in re magica ea, quae ad amorem spectant, ad notionem illigandi et solvendi; in superstitionibus astrologicis, reliquisque divinationum generibus, pleraeque praestigiae allegorici tropicique generis sunt. Omnino ortae ac ductae sunt ceremoniae et ritus religiosi a symbolis et tropis, qui inde in ipsas religiones versi sunt; id quod ipsa mentis humanae indoles ita fert, maxime in rudioribus hominibus. — 489. *vertere sidera retro*, cursum astrorum mutare, errantium in primis. Tum illa evocat *Manes sacris*, *noctu* ex more factis. — 490. *videbis*, vulgo videas; ut sup v. 401 *Mi-*

Testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam adcingier artis.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige; et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
Inpius, exuviasque omnis, lectumque iugalem,
Quo perii, superinponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta iubet monstratque sacerdos.
Haec effata silet, pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis praetexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychaei.

grantes ornas. Variat poëta orationem. Sequi debebat: illa motus terrae facit, et silvas in alium locum transfert. (Vltimam sententiam ἀσυνδέτως adiecit et alibi et Ge. III, 478-481. Aen. II, 442-444. W.) — 492. 493. Sui aevi (nam Romae quaestio de veneficiis e lege haberi solita) rationem in hoc habet poëta, quod Dido excusationem quaerit, cum magicis artibus utitur. A Didonis tempore ac more ista cura ac cautio aliena; nec Homerus ea excusatione usurus fuit. — 494-498. *secreta*, secreto. *secreta* ab aliis. — *tecto interiore*, pertinet ad cautionem, Romanus impluvium diceret; *sub auras*, sub divo. (Malim interpretari, in altum, in sublime. Haec est via verborum *sub auras*, cum verbo motus iunctorum Aen. III, 422. VIII, 24. III, 579. VII, 768. II, 158. W.) Penetralia haec domus Didonis in templum Elissae mutavit Silius I, 81 sqq., ubi plura ex h. l. adumbrata. *arma relicta* de ense, muneri ab Aenea Didoni dato, accipiendum. v. inf. 507. 647. — *viri*, noluit nominare Aeneam ex odio iam insito. (*fixa*, cf. not. ad I, 248. *W.*) *exuvias*, v. inf. 651. cf. Ecl. VIII, 91. *quo perii*: cum dilectu posita vox, et cum pudore. — 497. Exsolvere se amore velle videri poterat Dido sacris magicis; in quibus illud inprimis factu opus erat, ut abolerentur priscae consuetudinis monumenta, ut contra in revocando amatore sub domus limine ea condi vidimus Ecl. VIII, 91. *iubet* de diis et vatibus legitime usurpatum. Alii libri *iuvat*. — 499. Ex intima arte et humanae mentis recessibus huius versus sententia deprompta. *Pallor* ex conscientia cogitatae mortis. — 500-503. Annae omnino fidem et benevolentiam maiorem tribuit, quam ingenii sagacitatem. Itaque et haec recte: — *novis praetexere funera sacris*, exquisitior ratio quam vulgaris: *nova sacra*, insolitam religionem ac sacrificium, praetexere *funeribus*, funeri, h. e. morti obtendere, sacrum per simulationem instruere, eoque consilium mortis occultare, conf. sup. 172: (ubi *praetexere* esse obtegere notavi. *W.*) — *nec illa mente concipit*, Didonem in animo agitare insanum mortis sibi consciscendae consilium. *H.* — 502. *quam morte Sychaei*, sc. acciderant; de qua el-

Ergo iussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti taedis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea; super exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant arae circum, et crinis effusa sacerdos

Ipsi nihil monuissem, nisi virum doctum *Matthiae*, in Gram. Gr. p. 627. hunc locum inter illa referre legissem, in quibus particulam *quam* ante ablativum abundare statuunt Praeclare igitur Annam tum non graviora timentem facit, quam mortem Sychaei, iam pridem defuncti! *W.*

504—508. Ergo *scrobem* intellige in sacris magicis fieri solitum, in quo lignorum strues cumulabatur. vide v. c. Orphei Argonaut. 948. 968 sqq. Add. Od. λ, 25 et Val. Fl. I, 735. In eandem foveam victimarum caesarum sanguis demittebatur. Erat illa pro ara, ἐσχάρᾳ. De hac accipe *pyram* h. l. cf. Statium Theb. IV, 451. 455 sqq., qui ex parte hunc locum ante oculos habuit. Eadem pyra mox Dido usura erat pro rogo, quo se concremaret, 645. 6. Nunc illi pyrae pro victimis cremandis imponuntur vestes et omnes reliquiae pristini amoris; cum imagine Aeneae cerea 508. 640. At eriguntur *arae* circa foveam et pyram, ad quas illa sacrum erat factura victimis v. 635 sq. *intendit locum*, pyram, *sertis*, exquisitius et hoc quam vulgare: *intendit serta per locum* (cf. Not. ad V, 403. *W.*) sup. II, 236 occurrebat: *vincula collo Intendunt.* Quam non inutile sit, talia monere, discas, si Burmanni notam compares. Nolim autem ex h. l. probari, rogos sertis ornari solitos fuisse. Nam h. l. pyra, tamquam ara, corollis cingitur. sup. Ecl. VIII, 64, *molli cinge haec altaria vitta.* — 506. *fronde funerea*, cupresso, inquit Servius, aut potius arborum frondes intellige, quarum in sacris magicis usus erat. Nam de funere poëta tantum ex eventu rem interpretatur. (Vt iungeretur *pyra erecta taedis* sicut supr. II, 185, *adtollere molem roboribus*, distinctionem post *ingenti* sustuli. Add. Iuven. XIV, 95: *Dum meliore novas adtollit marmore villas.* Graeci αἴρειν usurpant, cf. Thucyd. I, 90. *W.*) — 507. Pyrae imponit Dido ea, quae contactum corporis Aeneae senserant; vestimenta, tum ensem, torum coniugalem, et in hoc *effigiem*, puta, ceream, quae, ut in talibus sacris, igne liquefacta efficeret, seu ut ipse Aeneas simili modo amore liquesceret ac contabesceret, cf. Ecl. VIII, 80. seu, quod v. 640 docet, ut perfidiam morte misera lueret. — 508. *haud ignara futuri:* nemo alius praeter ipsam, sciebat, quo destinata haec sacra: non, ut solveretur amore, aut redderetur amanti, ut mentita fuerat; sed morti suae, sed devotioni, imprecationique Aeneae: ideo sciens quod futurum, locaverat ibi, quae absumi vellet ad vim imprecatoriam. — 509. *circum* pyram.

Ter centum tonat ore deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
Falcibus et messae ad lunam quaeruntur aenis
Pubentes herbae, nigri cum lacte veneni;
Quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
Et matri praereptus amor.

509—511. *sacerdos*, Massyla illa sup. v. 483 (*sacerdos* etiam illa dicitur, quae sacra peragit magica. Ita Alcimede apud Val. Fl. I, 755 *sacerdos* appellatur, ubi male Aesonem intelligunt. *W.*) — *tonat*, invocat (*vocat* Silius I, 94, ubi hunc locum transtulit) deos inferos, longo ordine eorum nomina recitans, qui in his sacris (exemplum in ipsa Medea v. in Ovid. Met. VII, 192 sqq.) mos erat, omninoque in hymnis veterum et formulis sacris. Etiam hoc ex more, quod eiusdem numinis plura nomina recitantur ad vires et potestates numinis diversas declarandas; ut eadem *Hecate triceps* τρισσοκέφαλος in Orph. Argon. 974 (ubi facile apparet leg. τρισσοκάρηνος) et *Diana* est τριπρόσωπος, *triplex*, *triformis*, τρίμορφος. Pro *Diana virgo tria ora habens* doctius posuit alterum poëta. Quod autem Maura anus nomina deorum Graeca pronuntiat, id, communi more inter Romanorum poëtas et historicos receptum, qui aut barbarorum religiones suis nominibus interpretantur, aut barbaria suas religiones tribuere solent, vitio Maroni verti nequit. — 512-516. Effunditur, in rogum aut in aras, aqua, quae e Styge heusta putabatur, *simulatos*, proprie h. l. cf. III, 302. 349, quos fingebat *Avernales*, ut Horat. Epod. V, 26, et ex locis inferis petitos esse. —Superstitiones magicas diserte enarrare nihil attinet. Lusum aliquem, a similitudine rerum, plerumque allegorice, petitum, inesse, iam ante dixi. Aeris proprius in re magica usus. Aeneam falcem ab Sophocle habere Virgilium, volebat Macrob. V, 19. quem vide. — *pubentes herbae*, ut Ge. III, 126, χνοάζουσαι, lanuginosae verius, quam virentes. (cf. Not. ad XII, 413. *W.*) *nigri cum lacte veneni*, int. succos venenatos herbarum vel seminum. *H.* — 513. Quaeruntur herbae, quibus notae quatuor necessariae ad sacra illa, ut *messae essent ad lunam*, ut *ahenis falcibus*, ut *pubentes lanugine*, ut cum *lacte nigri veneni*, id est, quibus esset succus venenosus. *C.* — *et equi amor*: Hippomanes. Nota res: v. Aristot. VI. H. Anim. 22; VIII, 24: Aelian. XIV. H. Anim. 18. cf. sup. ad Ge. III, 280. Sed ad illustrandum poëtam Plinii locus sufficit VIII, 66, s. 2: *Et sane equis amoris innasci veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricae magnitudine, colore nigro; quod statim, edito partu, devorat feta, aut partum ad ubera non admittit. Si quis praereptum habeat, olfactu in rabiem id genus agitur.* Vides poëtae verba: *et matri praereptus amor*, h. e. quod amorem conciliat, philtrum, caruncula, quae ad philtrum adhiberi potest, praere-

Ipsa mola manibusque piis altaria iuxta,
Vnum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
Testatur moritura deos, et conscia fati
Sidera: tum, si quod non aequo foedere amantis
Curae numen habet iustumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora, quum medio volvuntur sidera lapsu,
Quum tacet omnis ager, pecudes, pictaeque volucres,

ptum, antequam equa feta devoraverit.

517. Haetenus quid gestum, quid qnsesitum a maga: redit iam ad Didonem, eui molam dat in manu; nuditatem unius pedis, qui liber a vinculis; iunctionem solutionemque vestis. Hoc habitu testatur Deos; sidera fatorum conscia; numen illud, si quod iustum est, atque ita memor rerum humanarum, ut habeat curae eos, qui in amore non respondent, id est, meminerit fidelium et perfidorum, atque his poenas, illis praemia persolvat. *C.* — 517-521. *mola manibusque piis.* Servius: farre et sale — et manibus puris. Docent sequentis, esse manus pie precantis, mola salsa in ignem iniacta, ad coelum sublatas. *H.* Notabis construetionem *mola manibusque piis testatur deos*, qualis est apud Plin. Hist. Nat. 18. c, 2, *mola salsa supplicare*, at apud Val. Fl. I, 781, *Stygiasque supremo obsecrat igne domos.* W. — *Vnum exuta pedem vinclis*, unum pedem habens nudum, ad religionem pertinuisse videtur. Inter plura, quae Intpp. afferunt, unus Artemidori locus huc facit lib. IV, 67. Occurrit eadem res in signis veterum. — *veste recincta*, soluta zona; nota res in religionibus. cf. Ovidii locum ex Virgilio expressum Met. VII, 182 sq. — *conscia fati Sidera* obtestatur, ut *conscius aether* sup. 167, quae se morti imminentem adspicerent; non autem respectu fatorum, per sidera, aut per sidus natale, constitutorum. — *tum numen precatur, si quod habet curae amantes non aequo foedere*, h. e. eos respicit, qui mutuo amore non amantur. *H.* — *memor*, iniuriarum amantibus factarum, h. e. ad puniendas eas intentum. *W.*

522-528. Suavissima noctis descriptio, quae ipsam rerum quietem spirare videtur; hoc tamen in primis laudanda, quod, quum saepe in ea et alii poëtae elaboraverint, huic in primis loco illa convenientissima est, ut post illos in loco superiore prodigiorum et sacri magici terrores nunc animum diverso modo afficiat, utque delinitum hac suavitate legentis animum mox a v. 529 miserae Didonis summus amoris aestus animique cruciatus tanto magis percellant. Nec tamen hac in re inventi laudem habet Virgilius, sed iudicii tantum et elocutionis in exprimendo Apollonio Rhodio III, 744 sqq. Νὺξ μὲν ἔπειτ' etc. cf. et IV, 1058 sqq., quem iam ante Virgilium converterat Varro Atacinus; cuius versus v. ap. Senecam Controvers. XVI extr. Vix

Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
Lenibant curas, et corda oblita laborum.
At non infelix animi Phoenissa, neque umquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Adcipit. Ingeminant curae, rursusque resurgens
Saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos inrisa priores
Experiar, Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim toties iam dedignata maritos?

me teneo, quin loca adscribam: sed brevitati studendum est. Compara inf. VIII, 26. — Noctis silentia miram suavitatem habent; *silvae et aequora quierant*, cessante sub noctem vento. Non aliter. — *fessa corpora*, docte, homines, nisi omnino animantia malis. — *medio volvuntur sidera lapsu*, cursu per mediam coeli partem; ad rudes hominum sensus. — *positae*, compositae, sopitae. *H.* cf. Ecl. VI, 14. *somno iacentem*. Versum 528, qui a codicibus praestantioribus, ut Mediceo, absit, quoque pecudibus et volucribus *noctu a curis liberari* improprie tribuatur, a manu aliena additum esse censet Heynius. Brunckius vero acriter illum defendit, post *ager* colo distinguens, ita ut verba *pecudes p. v.* ad *lenibant* referenda sint. Cuius sententia haud scio an iuvetur transitu: *At non infelix animi Phoenissa*, ad quae supplendum *lenit curas*, non *dormit*, quod sequentia *neque — adcipit* prohibent; nisi forte quis putet, illam notionem *lenit curas* ex prioribus vel absque hoc versu assumi posse, unus loco Ge. IV, 530, ubi vid. H. Vossius p. 942. *W.* — 529 sqq. Eadem antithesis Iliad. β, pr.: κ, pr.: ω, 677, et saepius obvia. *At non* sc. carpit soporem, ἀωτεῖ. — *Solvitur in somnos*, exquisite, pro solvitur somno, quiete. *noctem* pro quiete noctis se somno dixit. *Ingeminant curae*, utpote in noctis solitudine. cf. sup. v. 82. *H.* — *fluct. aest.*, Dido; cf. Aen. VIII, 19. *magno curarum fluctuat aestu*, Aeneas. *W.* — 533 sqq. conf. Eurip. Medea 502 sqq. *insistit* mente et cogitatione, ut sit: ita apud se cogitat, dum deliberat, quid sibi agendum sit. (*sic insistis*, horum cogitatio eam subit, est rarum loquendi genus. *W.*) Oratorie pathos in his Didonis verbis tractatum, facile nostrum quisque per se intelliget. Confer, si vis, Scalig. in Poëtic. et Cerd. ad h. l. *H.* Praefero *quid agam*, quod in codicum parte exstat, et explanatum est ad IV, 283. Nam incerta est, quid agat. Alienus autem est sensus verborum *quid ago*, quae significant, dicentem se vel facta sua vituperare. Horat. Od. I, 14, 2. *O! quid agis?* Terent. Adelph. I, 2, 49. *Siccine agis?* Apud Sophoclem Ai. 288. Aiax secum: τί χρῆμα δρᾷς, Αἴας. *W.* — *irrisa*, ut irridear: epitheton ab effectu rei ex more poëta-

Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
Iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos,
Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis
Invisam adcipiet? nescis, heu perdita! necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?
An Tyriis omnique manu stipata meorum
Inferar, et quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela iubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque obiicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam

rum. conf. Ernesti ad Callim. in Del. 417. *H.* Malim *irrisa* esponere: ab Aenea despecta. *W.* *procos* et *Nomadum* v. sup. v. 36. 37. — *ultima Teucrum iussa*, explicant: suprema, minus bene; sed infima, deterrima, accommodatissimo epitheto ad indignationem et odium, quasi exspectandum sit, ut infimo loco habeatur, utque sibi tamquam caloni alicui indignissima quaeque imperentur. — 538. *quiane auxilio iuvat ante levatos.* Evertit per ironiam susceptum consilium: quasi vero iuverit me, profueritque levasse eos ante auxilio? quasi ipsi memores sint beneficiorum, et ego bene apud illos posuerim tantorum beneficiorum gratiam? *C.* (Lectionem *Et bene*, quam plurimi et praestantissimi libri habent, quamque meliorem esse Heynius vidit, restituendam puto. Nam posterius *Et bene — facti* ad priora explicanda adiectum esse patet. *W.*) — *sinet me*, sc. sequi classem; in sequentibus 540-543, verborum dilectum observa. Troianos quasi perfidia et periurio infames a Laomedonte denominat, cuius periuria in Neptunum et Apollinem, mox in Herculem nota sunt. Locus class. Iliad. φ, 442 sqq. *H.* Vid. etiam Ge. I, 501. *W.* — 543 *ovantes*, laetantes; invidiose et hoc: cf. sup. 294. 295. — 545. *Inferar*, sequar, insequar Troianos classe? (Similitudinem habent aliquam verba I, 439, *Infert se per medios.* W.) — *et quos Sidonia*, quos paulo ante a Tyro excitavi, iterum, navibus conscensis, maritimis cursibus errare faciam? (Si Virgilius sibi constat, *urbs Sidonia* est urbs a Sidonibus condita, Tyrus, cf. I, 340. 346; neque explicanda sunt verba ad illa multum obvia: *urbs Romana*, *urbs Foroiuliensis.* W.) — 548. 549. Errant animi sensus et motus per varia ac diversa, ut solet fieri in tanto affectu. Quod ipsam sororem amantissimam accusat, summum affectum arguit, quo etiam in carissimos iniurii esse solemus; tu, o soror, permota lacrimis

Degere, more ferae, talis nec tangere curas!
Non servata fides, cineri promissa Sychaeo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
Huic se forma dei, voltu redeuntis eodem,
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,
Omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
Et crinis flavos, et membra decora iuventae:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quae te circum stent deinde pericula, cernis?

meis (v. sup. v. 30), tu *prima* (in primis) me in haec mala impulisti et Aeneae obiecisti, homini in exitium meum facto. — 551 *more ferae*, at quam parvum hoc: ut saltem ferino more seclusam a iucunda societatis coniunctione, solam et hominum commercia fugientem vivere licuisset! Nihil amplius in sententiam est assumendum, quam abhorrens ab humaniore cum aliis consuetudine ac consortio natura. — *nec tangere*, attingere, sentire, *tales curas*, dolores animi. — 552. *Non servata fides*, est a me; non servare licuit fidem etc. *cineri Sychaeo*, Sychaeio, h. Sychaei; ut *Dardana* arma.

554 sqq. Non Homeri imitatione, apud quem rhapsodorum fortasse studiis, bis a Iove Mercurius mandata accipit, ut Calypso Vlyssem dimittere iuberetur; nec ea de causa, ut invitum discedere Aeneam significaret, denuo Mercurium nuntium induxisse videtur poëta, sed ut ex propiore hac et nova numinis monitione ipse discessus dignitatem aliquam ac dissimilitudinem a vulgari quoque discessu haberet. Vulgaris narratio ita instituenda: » At Aeneae classis iam satis erat instructa, ut, vento secundo sub noctem exorto, illa litore solveret. » At quam tenue hoc! Si vero metus a Carthaginiensium incursu erat memorandus, Mercurii monitu multo magis res egebat apud poëtam. — 556-559. Comparant Iliad. β, 20 sqq.: 57 sqq.: Od. β, 268: Illiad. ψ, 69 sqq., sed primo loco erat commemoranda Odyss. κ, 277 sq. — Ad 558 cf. inf. IX, 650. *colorem* oris, qualis est pulchrae iuventae ex palaestrae sole et pulvere. Mercurium e pulcherrimis diis esse, notum, in primis ex operibus veterum. — 560-569. *hoc sub casu*, exquisite pro periculo ac discrimine. — *ducere somnos*, quiete frui; Burm. vult esse h. l. producere per totam noctem. Sed in tanto periculo omnino dormire Aeneam insolens at mirum erat. — *deinde* videtur otiosum esse; sed lubenter eo utitur poëta ad morem particulae εἶτα vel in argumentatione vel pro porro, aut pro in posterum, ab hoc inde tempore. v. c. inf. V, 14. — *te circum stent*, iam Hom. περὶ γὰρ κακὰ

Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat aestu.
Non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
Iam mare turbari trabibus, saevasque videbis
Conlucere faces, iam fervere litora flammis,
Si te his adtigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se inmiscuit atrae.
Tum vero Aeneas, subitis exterritus umbris,
Conripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, aethere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funis,
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.

πάντοθεν ἔστη, Od. ξ, 270. — *Zephyroi* simpliciter pro ventis dicit; ut solet in ventorum nominibus a vulgari ratione recedere Virgilius, ut oratio exquisitior sit, dum figurata fiat. Et species aliqua Zephyri cursum Aeneae ab Africa in Italiam secundabat. — 564. *Certa mori*, vide v. 475. — 566. 567. ornati versus! *turbari trabibus*, impleri navibus, sc. Carthaginiensium; conf. inf. 592. 593. 594.; ubi autem multitudo est, ibi res dicuntur turbari, misceri. — 568. *Si te his.* Comparant Il. σ, 268. 269. — 569. *Varium et mutabile* h. l. tantum eo pertinet, quod in muliebri animo summus amor in summam saevitiam et immanitatem verti potest, ut adeo Aeneae de salute cogitandum sit. — 570. *nocti se inmiscuit atrae*, evanuit. cf. sup. v. 278.

571—575. Fit discessus classis a Carthaginis litore. *subitis umbris*, potest fortasse accipi pro imagine, viso! Melius tamen in poëta pro caligine subito exorta, abeunte deo, qui, ut mos est, in multa luce apparuerat. sup. v. 358 *manifesto in lumine* viderat deum. *Fulsit ab invita numen procul*, ait Val. Fl. VI, 480. Nunc ergo *nocti se immiscuit atrae* vs. 570. *Corripit e somno corpus*, Lucretiana oratio, lib. III, 164. h. e. levat, movet. — *sociosque fatigat*, hortatibus h. l., ut omnino de saepius tentato motu dicitur poëtis, cf. ad VIII, 94. (*fatigare* notat impellere, stimulare, cf. VI, 533, et, ut verba *instare*, *hortari*, *incitare*, similia, ita usurpatur, ut res, ad quam instigantur homines, ex contextu intelligenda sit. *W.*) *funes*, retinacula, v. 580. cf. III, 639. 640. 667. — *Sequimur te* v. 576. Servius: secundum Ennium dixit: *Respondit Iuno Saturnia, sancta dearum*, δῖα θεάων. — In *quisquis*

Adsis o, placidusque iuves, et sidera coelo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnis simul ardor habet; rapiuntque ruuntque.
Litora deseruere; latet sub classibus aequor;
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et aequatis classem procedere velis,
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus,
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,

es argutatur Servius, et cum ipso elii. Atqui *forma dei — Mercurio similis* erat: Ipsum Mercurium esse, nihil erat, quod Aeneam certum redderet. — 578. *sidera dextra*, mitte ventos secundos, proprie sidera, quorum exortu venti secundi flant, ac prospera navigatio fit. 580 v. Od. x, 127. — 581—583. Vt in toto loco, ita in primis in his versibus, cum verborum dilectu, tum asyndetis, et ipsis verborum temporibus ipsoque numero festinationem exprimi, facile observes. — *latet sub classibus aequor.* Bona rei imago, qua et alii poëtae passim utuntur, ad notionem multitudinis et magnitudinis navium in animis effingendam. Scilicet naves aequatis proris procedentes tegunt superficiem aequoris et adspectui subducunt. *spumas*, mare spumans, *verrunt*, remis.

584. Animadverso classis discessu, Dido in furorem acta iras, querelas, minas, diras miscet, quibus Aeneam cum Troianis devovet. 584, 5. Homerici versus Iliad. λ, 1 : ω, 695. et alibi, verbis fere Lucretii lib. II, 143. Hunc locum de Didonis novissimis fatis variare voluit Silius VIII, 84 sqq., quae comparet, qui Virgilianum πάθος adcuratius cognoscere vult. — 586-588. Servius: » et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quae, quasi amatrix, tota vigilaverat nocte. « cf. Ecl. VII, 47. Fortasse ante oculos fuit Apol. Rh. III, 819 sqq — *e speculis*, ex specula, seu edita aedium parte. — *albescere.* Creditur ex antiquo poëta, fortasse Ennio, adumbratum esse: *Vt primum tenebreis abiecteis inalbabat Dies*, v. Columna ad Enn. p. 65. — *aequatis velis*, aequalibus ordinibus; hoc declaravit velis aequaliter plenis, leni ac secundo vento e tergo impellente. cf. inf. V, 844 et 232. Male Homeri νῆες ἐῖσαι, quod perpetuum epitheton navium est, huc trahuntur. *H.* 588. *vacuos sine remige.* Vbertas est, qualis apud Soph. Antig. 440: Σὺ μὲν κομίζοις ἂν σεαυτόν, ᾗ θέλεις, ἔξω βαρείας αἰτίας ἐλεύθερον. *W.* —

Flaventisque abscissa comas, Pro Iuppiter! ibit 590
Hic, ait, et nostris inluserit advena regnis?
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas; date vela, inpellite remos.—
Quid loquor? aut ubi sum? Quae mentem insania mutat?
Infelix Dido! nunc te facta inpia tangunt? 596
Tum decuit, quum sceptra dabas.—En dextra fidesque,
Quem secum patrios aiunt portare Penatis,

590-594. Magna est legentis exspectatio, quae, desperata iam salute, omnique meliore spe erepta, futura sit miserae reginae oratio. Et pathos verbis inest summum: furit, minatur, se accusat, imprecatur. *abscissa* pro vulgari: evulsis comis. *illuserit* post *ibit*, ut I. Ge. 157 *Falce premes —vocaveris*. (De temporum ratione vid. not. ad II, 581. —*inluserit*, h. e. contemserit. *W.*) —*nostris regnis*, mihi, tamquam reginae. Illuserat autem discessu tuto et impune facto post tantas in Didonem amantem iniurias.—*arma*, instrumenta navalia et h. l. alii *expedient*—alii *deripient*, rapient, rapide educent. *H.* *arma* esse h. l. instrumenta belli, monstratur divisione. *expedient* (alii) *arma*, *alii deripient rates*. Caes. B. G. I, 8. f. *Helvetii — navibus iunctis ratibusque compluribus factis*, alii *vadis Rhodani — si perrumpere possent*, conati. — De verbis *mentem insania mutat* cf. not ad I, 237. *W.* —596. 597. Variis modis haec accipi possunt et, ut plerumque fit in sententiis acutis, vario cum adfectu, prout *fata* sive *facta* legis, et quia *facta*, si hanc lectionem e libris praestantioribus praefers, et Aeneae et Didonis esse possunt, et quia in verbis *Tum decuit* suppleri potest vel: facere haec, sc. quae v. 592-594 memoraverat, vel: *facta impia*, factum impium Aeneae, perfidiam; *tangere te*. *Tangunt* porro, καθικοῦνται τινός, cum ea, quae attingunt, adsunt, tum quae animum movent, urgent, percellunt vel concitant, motu, terrore, odio, quocunque alio vehemente animi affectu. Ex pluribus hanc rationem probem: Exhorruerat illa modo, ac damnaverat v. 595 atrocitatem consilii; silet, et mox: quasi vero nunc demum nefas ac scelus exhorrescendum mihi sit! tum debebam exhorrescere, cum, defuncti mariti memoria animo expulsa, in thalami ac regni societatem perfidum hospitem recipiebam; hoc est illud: *cum sceptra dabam*. Sic v. 214 ac *dominum Aenean in regna recepit*. Adde Ovid. Epist. VII, 12. 90. Ad sententiam comparare licet Medeae conditionem apud Apollonium IV, 1080 sqq. *H.* *facta impia* ad Aeneam refero propter ea, quae praecesserant 592 — 594. quibus perfidia illius se commotam et ultionis cupidam ostenderat. *Tum decuit*, te tangi eius perfidia, h. e. cogitare de perfidia eius, eamque prudenter cavere. *W.* — 597-599 cf. sup. 307. *En dextra*

Quem subiisse humeris confectum aetate parentem! —
Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis? —
Verum anceps pugnae fuerat fortuna. — Fuisset,
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Inplessemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbis,
Et Dirae ultrices, et di morientis Elissae,

fidesque, sc. eius, *quem*, h. e. ita fidem servat is, *quem aiunt portare* (pro portasse) *secum Penates.* — 600-602. *abreptum*, raptum, prehensum, συμμάρψασα, *divellere corpus*, ornate; dilaniare eum. Fortasse ad Absyrtum respicit. — 601. *non socios ferro abs.* Et hic respicere potuit ad fabulam sociorum Vlyssis, quam audierat ab ipso Aenea; deinde 607 *patris mensis* innuit Thyestae vel Terei coenam. — 603-606. En affectum, qui altius adsurgere aut procedere nequit. Itaque v. 607 bene ad diras se convertit, at quanta cum arte illas ad religiosum ac sacrum aliquem horrorem attemperavit? — *Quem metui moritura*, praeclare, pro vulgari: quid mihi metuendum fuisset, cum mori decrevissem. Hoc est vere tragicum, et saepe a Tragicis pertractatum: qui mori potest, nihil habet, quod metuat. — *in castra*, h. l. classem, conf. III, 519. — *foros* tabulatum pro ipsis navibus. *Cum genere*, int. Troianos — *dedissem* in ignem; cf furorem Medeae ap. Apollon. IV, 392 — 394, — 607-612. Solis, dei πανδερκοῦς, adeoque et iniuriae inspectoris, ut in foederibus (v. Il. γ, 277: et inf. XII, 176), ita in diris sollennis mentio; conf. Sophoclis Aiac. 356 seqq.: ibid. 835 sq.: 845 sqq. — Adde Ennii locum ex Medea Euripidea vs. 1246, conversum in Fragm. p. 208. — *lustras*, de cursu, ut sup. 6, *opera terrarum*, ἔργα γῆς, γῆν εἰργασμένην, proprie de locis cultis. *Iuno* (v. sup. v. 59) γαμήλιος (*pronuba* v. 166) h. l. est *interpres et conscia curarum harum*, huius amoris aut coniugii, adeoque testis periurii et iniuriae. *Interpres* etiam alias, cuius interventu aliquid efficitur; h. l. nuptiarum, quibus dea praeest. — 609. *Hecate*, cui noctu sacra celebrantur cum *ululatu*, h. e. carmine, precibus (notus usus vocis ὀλολύζειν in sacris, h. e. invocare animo commoto, ut de lamentis cogitandum non sit) in triviis. *ululata*; ut *bacchata Naxos* sup. III, 125. (Eiusmodi loca conferri non possunt, sed *ululare* deum est ululando invocare, vid. Forcell. Ad constructionem compara Soph. Electr, 750, ἀνωλόλυξε τὸν νεανίαν. *W.*) — *Dirae*, h. l. Furiae, ut XII, 845 sq. *Deos* mo-

Adcipite haec, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput ac terris adnare necesse est,
Et sic fata Iovis poscunt: hic terminus haeret:
At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, conplexu avolsus Iuli,
Auxilium inploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, quum se sub leges pacis iniquae
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.

rientis Elissae, Genios Didonis, mox Manes futuros, acceperam; ut XII, 646, *Vos o mihi Manes este boni.* — Melius est deos ultores Elissae intelligere. — 611. *Accipite*, *advertite*, *audite* de eadem re. *numen* vestrum, h. e. vim ac potestatem deorum inferorum ulciscendi malos, *advertite malis*, contra improbos et impios Troianos, *meritum*, quippe qui meruerunt vestrum numen, h. e. poenam a diis malorum ultoribus infligendam. Exquisitior ratio, quam illa: *advertere vultus*, *aures*, *animos*, ut Ov. VIII, Met. 482. — 612 sqq. Eximia poëtae ars elucescit in subiungendis diris his, quibus Aeneae fata post adventum in Italiam, mox temporum seriorum eventus bellaque inter Poenos et Romanos gesta ingeniose intexuit, ut tanto magis popularium suorum animos adverteret et delectaret. Dirarum vero et imprecationum usum a poëtis Graecis accepit, in quibus frequens est, utpote vehementibus affectibus bene inserviens. — 612-614. Ante oculos fuere ex Od. ι, 532 sqq. dirae Polyphemi in Vlyssem: Ἀλλ' εἴ οἱ μοῖρ' ἐστὶ etc. — Gravitatem orationis nota in verbis singulis, ut: *Infantum caput* pro eum, *terris adnare* pro appellere ad Italiam, ut sup. I, 538. — *hic terminus haeret*, est: et si eo, h. e. in Italiam, pervenire tandem Aeneam fatale est: Is scilicet fatorum et errorum Aeneae fuit terminus ac finis. *haeret*, fixus et destinatus est. Saltem hoc ab agrorum terminis petitum; verbum Lucretianum lib. VI, 64: *finita potestas denique cuique Quanam sit ratione, atque alte terminus haerens.* — 615-621. Revocata sunt ad has diras, quae lib. VII sqq. memorantur, bellum cum Latinis et sociis Rutulis, Aeneae profectio ad Evandrum, auxilii petendi causa, relicto in castris Ascanio, quem interea oppugnat Turnus cum magna Troianorum strage. Reliqua a v. 618 ad mortem Aeneae spectant; namque is tertio, ut plerique tradunt, a foedere cum Latinis anno, pugna cum Tyrrhenis facta, in Numicio flumine periit. cf. sup. I, 264. 265. — *audacis populi*, Rutulorum. *Audax* poëtis est bellicosus, fortis. *Finibus extorris*, profectus ex castris in Latio positis. — *indigna*, miseranda, *suorum Funera*, in primis Pallantis lib. X. — *pacis iniquae*, cum paci iniquae se submiserit, v. lib. XII, 823 sqq. Sed res in maius aucta.

Haec precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique haec mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec foedera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Inprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
Haec ait, et partis animum versabat in omnis,
Invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei;

— *ante diem*: non obstat lib. VI, 764, ubi est, *tibi longaevo*; non enim nisi paucos annos Aeneas in Latio regnavit. *inhumatus*, quoniam eius corpus nusquam inventum est, ut adeo inter deos receptus diceretur, ut ex Livii I pr. notum. — 621. *cum sanguine*, cum vita, sed multo maiore cum vi. — 622-629. Odia inter Poenos et Romanos, et bella perpetua de imperio. — *stirpem exercete odiis*, exquisitior ratio pro vulgari: exercete odia in posteros. Nihil amplius. (vid. Ge. IV, 453. *W.*) — *Munera* int. inferias, quae proprie *mitti* dicuntur. — *nec foedera sunto*, quippe tertio rupta. — 625. *ultor*, Hannibalem ostendit, qui Italiam ferro igneque vastavit. *ex ossibus* pro vulgari: ex cinere meo, h. e. post me veniat aliquis, qui persequatur etc. (Ad posituram verborum conf. Callim in Del. 324. Παίγνια κουρίζοντι καὶ Ἀπόλλωνι γελαστύν. Infr. V, 55: *Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis.* W.) *dabunt se* exquisitius quam: erunt. Occurrit et alibi. Ge. I, 287, *multa se nocte melius dedere.* Sic res *se offerunt.* (Diversa haec loca puto; hic verba *se dabunt* explico: in promptu erunt, paratae erunt. *W.*) Bella scilicet denuntiat saepius renovata. — 628. 629. Poëtica amplificatio odii et inimicitiae, ut vulgo solemus dicere: omnia inter Poenos et Romanos fuisse infesta, contraria. — *nepotes*, posteri, sera posteritas; sc. respectu eorum, qui tum erant, *ipsi*. *H.* — Ceterum Heynio, cum clausula tenuior esset reliqua oratione, hemistichium *pugnent ipsique nepotesque* suspectum fuit; et particulam *que*, verbo *nepotes* annexam, ut importunam, deleri placuit. *W.*

630-665. Nutrice ablegata ad sororem Annam arcessendam, praetexto sacro magico parando, quo amore misero se expediret, sola relicta conscendit rogum in interioribus aedium exstructum sup. 504 sqq. — 632. Suam propriam nutricem Dido iam olim apud Tyrum sepeliverat. Ut alibi *tumulo*, *sepulcro*, *urna*, *haberi*; *teneri* dicuntur defuncti: sic nunc *cinere in*

Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat;
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque inponere curis;
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et coeptis inmanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementis
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus inrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestis notumque cubile
Conspexit, paullum lacrimis et mente morata,

terra patria haberi dicitur nutrix (*suam* pro nutricem eius. *W.*) — 636. *monstrata*, a sacerdote, puto, *piacula*, piamina, h. l. purgamina, quibus in sacris magicis utebatur superstitio, hic ad mentem amore exsolvendam. conf. Ecl. VIII, 73 et 80 sq. Vsa autem erat Annae opera in sacro parando sup. 494 sq. *Tu secreta pyram.* — 638-640. *incepta* sup. 504 sqq. vid. notam ad 480 sq.; conf. ad sqq. Silium VIII, 416 sqq., quia sua ex h. l. duxit: *Nigro forte Iovi* etc. sc. Plutoni. (De *Iovi Stygio* cf. not. ad VI, 138. *W.*) — 640. *rogum permittere flammae* est pyram incendere; hoc expeditum; verum ambiguum esse potest, sitne iungendum *rogum Dardanii capitis*, an, *flammae capitis Dardanii.* Video nunc molliorem esse iuncturam *rogum capitis*, h. e. rogum, cui imposuerat effigiem Aeneae (508), quasi caput ac vitam eius devotura. *studio anili*, quantum anus festinare potest. (Haec interpretatio ad verba *gradum senilem* pertineret. Verior: studio magno. *W.*) — 642-647. Notas extremi furoris observa. — *morte futura*, iamiam cum maxime constituta. *sanguineam aciem*, ὄμμα ὕφαιμον. *interiora domus limina*, limen interioris aedium partis, conf. sup. 494, 504; intrat illa impluvium, conscenso rogo, nudat ensem, — *quaesitum*, paratum, acceptum, adeoque etiam datum; sup. 507. *ensemque relictum*, sc. muneri. c. sup. 495. — 648-650. conf. sup. 507, 508. Erant autem vestes inter munera e navibus allata lib. I, 647 sqq. Magnum ac novum πάθος in conspectu earum rerum, quae magnopere animum per-

Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviae, dum fata deusque sinebant,
Adcipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Vrbem praeclaram statui; mea moenia vidi;
Vlta virum, poenas inimico a fratre recepi;
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae!
Dixit: et, os inpressa toro, Moriemur inultae!

eellere debuere; magnum etiam artificium in dilectu rerum ac verborum. Expende singula — *mente*, defixa in pristini amoris ac consuetudinis cogitatione. — *Incubuit toro.* Comparant intpp. loca Sophoclis (Trachin. v. 917 sqq.) et Euripidis (Alcest. 173-186) ubi Alcestis moribunda in torum coniugalem se proiicit; at in altero Deianira se ipsa super Herculis toro interficit; qui locus maiorem cum nostro similitudinem habet. Saltem praeiverunt illi aut alii tragici poëtae in hoc ad movendum affectum egregie comparato spectaculo. Videtur autem Dido expiare velle morte culpam in eo ipso toro, in quo eam commiserat. At oratione, quae sequitur, nihil puto dici posse aut personae ac tempori accommodatius, aut ad animum movendum potentius; illa vero v. 653-656, quam sublimia sententiis! Et tamen Silius sibi visus est eum poëta in certamen descendere posse, lib. VIII, 140 sqq. — 651 sq. *Exuviae dulces — accipite hanc animam*; quia iis incubans animam est exspiratura. (Liber Mediceus et alii dant *sinebat*, quod praestat. *W.*) — 653. Male argutantur in *fortuna* et ante in *fata deusque*, iam inde a Servio. Est eadem notio bis, ter expressa. Magni animi hoc esse puta, quod in novissimis rebus sese erigit, et laudis suae conscientia ac rerum gestarum claritate fato ac diis invidiam facit. Ingloria morior; at non vixi ingloria. *quem dederat cursum fortuna, peregi*: sup. lib. III, 493: *Vivite felices, quibus est fortuna peracta Iam sua.* — *imago*, εἴδωλον, umbra, *magna* rerum gestarum nomine ac fama. Splendidum et illud: *sub terras ibit*, moriar, petitum ab Ennio et Lucretio. — *ulta virum*, v. sup. I, 360-364. — *poenas recepi*, nove fortasse, nec tamen insolenter, pro cepi, sumsi. Bene Pompon. Sabin. *recepi* ad debitum refertur. — *Felix heu!* Comparat Servius Catull. 64, 171 sqq. add. Statii III, Silv. 3, 25. — 659-662. Et hoc animi magni et superbi est, quod inultam se mori, hoc vel maxime pungit. Tandem pro ultione et solatio habetur saltem hoc, quod conspectum mortis suae, et cum hoc spectaculo perfidiae poenitentiam obiectum iri Aeneae prospicienti cogitat. — *os impressa toro*, ac percita furore, salute desperata, et morti vicina. Non enim is erat iam mentis habitus, ut exoscu-

Sed moriamur, ait. Sic, sic iuvat ire sub umbras:
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.
Dixerat; atque illam media inter talia ferro
Conlapsam adspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus aether:
Non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque deorum.

lari illas exuvias velle videri posset, neque verba, quae effatur, tale quid arguunt; sed, ore impresso, prae animi dolore, in torum, cui incubat, haec eloquitur. — 660. 661. inulte moriar, modo sic moriar, ut ille hauriat etc. Inter haec verba ensem ab illa pectori applicari puta. — 662. *Dardanus* paullo insolentius pro Dardanius, sed et Homerus: *Δάρδανος ἀνήρ·* et sic alia. — *nostrae secum ferat omina mortis* splendide: et meae mortis indicio ac nuntio infaustum omen navigans ille secum auferat! Sit illi ferale hoc spectaculum pro sinistro itineris omine. — 663-665. Vide facinus declaratum ab iis rebus, quae maxime legentis animum impellant, et verbis ornatissimis. Non vident illam se transadigentem ferro, sed *ferro collapsam*, et hoc quanto plus quam *transfixam!* et *spumantem* plus quam *tinctum cruore ensem*. Bene etiam Servius: *Non induxit occidentem se, sed ostendit occisam*: addit ille: *et hoc tragico fecit exemplo, apud quos* (tragicos) *non videtur, quemadmodum fit caedes, sed facta narratur.* — *comites* sunt familiares, famulae, quae in impluvium irrumpunt.

665. Morte Didonis audita, ingens per urbem oritur luctus, accurrit soror, lamentatur, Didonem animam agentem reperit, et extremum spiritum ducentem amplectitur. — 666. *bacchatur* gravissimum pro discurrit, differtur. Mox *Tecta fremunt*, ut iam alias monitum pro vulgari: lamenta fremunt in tectis (*tecta frem. lam.* h. e. resonant lamentis, conf. Cul. 151, *Argutis et cuncta fremunt ardore cicadis*; idque pro vulgari: homines in tectis fremunt lamentis. Ita II, 487, *plangoribus aedes ululant. fremere* in luctu usurpatur. Aen. VI, 175: *Ergo omnes magno circum clamore fremebant.* — *plangoribus* proprie de percussione pectoris accipio. *W.*) — 669-671. Haec comparatio, alibi obvia, et h. l. accommodata et bene ornata, primum ap. Homer. occurrit Il. χ, 410, 411, ut iam Macrobio notatum IV Sat. 6. — Ad v. 671, quo incendio civium aedes privatae ac publicae deorum correptae narrantur, Burm. conf. Val. Fl. II, 178. 179. ex h. l. expressum, apud quem ordo ver-

Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Vnguibus ora soror foedans et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Exstinxsti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date volnera lymphis;
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores,
Illa, gravis oculos conata adtollere rursus

borum hie est: *vel vidisse, patriae per culmen ignes agi.* — 672 sqq. Egregie affectus veritas servata in Annae luctu et verbis. Praeivisse creditur Briseis Homeri in Patrocli funere, Il. τ, 282 sqq. Haec autem omnia, quae effatur, ne a tempore et loco aliena sint, dum illa incedit, prolata esse cogita. Vnde v. 686, *Sic fata gradus evaserat altos.* — 679. *Idem dolor;* vulgare erat: vulnus. — 680. 681. *struxi*, rogum, iussu Didonis, supra 494 sq. — *patriosque vocavi Voce deos*, h. e. ipsa sacrum iussu tuo paravi et rite auspicata sum, sc. sollenni precum carmine decantato. cf. 500-503. *sic ut abessem*, seiungerer a te, avellerer, ac te carerem, *te posita*, mortua, ut II, 644, et saepe. (Malim iungi *te posita sic.* — Aen. II, 644, Anchises, *sic positus*, loquitur. *W.*) — 682. *Extinxsti*, haec vero gravissima, quibus Dido morte sua omnia in commune exitium traxisse arguitur, quippe in urbe recens condita. *H.* — 683. *Date lymphis.* Date lymphas, ut vulnera abluam; hoc est, date aquam: aut *date*, id est, permittite. Lavare autem cadavera satis proximis concedebatur. Vnde queritur mater Euryali: *nec vulnera lavi Veste tegens.* L. — (684. Hunc in primis locum inter ea referunt, ubi propinqui morientis extremum halitum ore excepisse traduntur, cf. Albinov. Cons. ad Liv. 97, 158. *W.*) 688. *Illa graves oculos.* Est hoc mirum in modum ad affectum movendum comparatum. Non iniucundum fuerit comparare, ut faciunt Intpp. Eurip. Phoeniss. 1138 sqq., in pr. 1151 sqq. de Eteocle; et de Pyramo

Deficit; infixum stridit sub pectore volnus.
Ter sese adtollens cubitoque adnixa levavit;
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quaesivit coelo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilisque obitus, Irim demisit Olympo,
Quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque adcensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.

Ovid. Met. IV, 145. 146. Adde de Alcestide Eurip. 203-206. — 689. *stridit vulnus*, sanguis ex vulnere erumpens. cf. Ovid. Met. IV, 120-124. — 691. 692. Oculi iam morte natantes et caligine obscurati lucem recipere laborant, sed non colligunt. — *ingemiscit*, ut moribunda, quod inf. XII extr: *vitaque cum genitu fugit indignata sub umbras*. — et nunc puta oculos rursus claudi. — 693 sqq Nova haec et insolens videri potest religio, quod Iris mittitur ad expediendam miserae Didonis animam. Sed Iridi tribuit poëta, quod Mercurio supra tributum vidimus v. 244, quandoquidem a Iunone illa mandata fert, et eius ministerio plerumque Iuno utitur, ut inf. V, 606; IX, 2; Il. σ, 166 sqq. Vulgo tamen, ex poëtae religione, v. 698. 699. Proserpinae eae partes fuisse videntur. Secuti sunt Virgilium alii, Statius II Silv. I, 147; Martial. III epigr. 43, 4. Adde Horat. I Carm. 28, 19, 20. Orco (Θάνατον appellat) iam ante idem tribuerat Euripides in loco iam a Macrobio V, 19 notato, Alcest. 74-77. (ex qua fabula plura ad Mortis imaginem illustrandam peti possunt. Vid. v. 261. 438. 844. 1140. 1141). cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I, p. 512. Iunonem hac de re sollicitam esse, nil mirum, cum ea Didonis et Poenorum causam susceperit. Quod *crinis abscinditur*, e re sacra puto ductum; nam victima consecratur deo, pilis in fronte abscissis et in ignem iniectis (cf. v. c. inf. VI, 245; est id proprie κατάρχεσθαι); ab hoc momento victima deo dicta et sacra erat. Itaque et is, qui moritur, crine abscisso, diis inferis, tamquam victima, consecratur, Iovique infero sacer est. Ornavit igitur poëta vulgare illud: quia morti haud matura erat, aegre anima a corpore secessit. Res itaque interventu numinis egebat. Imitatione locum expressit Statius Theb. VIII, 9.

693-695. *Dolorem*, ἀγωνίαν. — *artus nexos*, corporis cum anima nexum, a palaestra et lucta petitum. Corpus quasi implicat et circumstringit animam, ne elabi illa possit. — 696-699. vid. ad vs. 693. *merita nec morte*, nullo immani crimine commisso; opp. *subito accensa furore*; uti *non fato* et *ante diem*, ὑπέρμορα, Il. β, 155. *Accendi* autem dicimur, non modo ira, sed et dolore, et nunc *fu-*

Ergo Iris croceis per coelum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

rore, ex indignatione et ira orto. — *caput damnaverat Orco*, h. e. vitam eius, vel ipsam, morti devoverat. cf. ad v. 693. — 700-703: Στῆ δ' ἄρ ὑπὲρ κεφαλῆς, Il. β, 20 de somno. (adde Odyss. ζ, 21) omnes laudant. Sed talia delectant fortasse, at nihil illustrant. Iris crine rescisso Didonem diis inferis consecrat, quo ipso calor vitalis corpore solvitur. — 704. 705. comparant Ge. IV, 223-225, ubi de anima mundi agitur, e qua vita petitur: at h. l. exspirat Dido animam, quae in aërem abit. Atque ita quiescat in pace infausto amore liberata Dido!

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER QVINTVS.

ARGVMENTVM.

Aeneas relicta Carthagine in Italiam navigans vi tempestatis in Siciliam defertur, ubi ab Aceste benigne exceptus Manibus Anchisae patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit ludosque apud tumulum eius instituit suaque victoribus praemia decernit 1—103. Navali certamine vincit Cloanthus — 285. Euryalus Nisi dolo cursu superat — 362. Entellus senex Daretem iuveniliter se iactantem cestu vincit — 484. Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen praemia, aetatis dignitatisque habita ratione, Acestae decernuntur, cuius sagitta in aërem emissa subito exarserat — 544. Ascanius in honorem Anchisae avi cum primae nobilitatis pueris equestres ludos pugnaeque simulacrum exhibet — 603. Interea Troianae mulieres hortatu Iridis longaeque navigationis taedio ignem in classem coniiciunt quatuorque naves comburunt; ceterae subita a Iove immissa pluvia incendio sunt ereptae — 699. Nocte sequenti Anchises Aeneae filio in somnis apparens Iovis verbis admonet, ut Nautae consilium secutus mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum iuventutis robore integraeque aetatis flore in Italiam naviget; Sibyllaeque in primis antrum adeat: illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suae seriem omniumque instantium bellorum discat eventum — 740. Monitis itaque paternis morem gerens Aeneas oppidum in Sicilia condit, nomine Acestam: et matres et senes bello inutiles ibi colonos relinquit: ipse cum exercitus robore Italiam petit — 778; navigantique et Veneris precibus exoratus Neptunus tutum praestat

mare. — 834. Palinurus in tanta securitate somno succumbens una cum gubernaculo in mare excutitur; eiusque vicem supplet Aeneas.

Pro episodio habendam esse maiorem libri partem negari nequit, nec tamen ab argumento epico illud seiunctum, et, quae a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Aeneas; reiectus a cursu suo in Africam cum eandem nunc navigationem repetat, ismiam, sd Italiae litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi nova rei mora iniicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa sane in Sicilia erant Troianorum et Aeneae vestigia. Classis, a Troianis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Aeneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poëta praeclare eo rem adducit, ut Aeneas patri inferias faciat classeque incensa partem comitum deponat in insula; ipse, urbe nova condita, eum reliquis discedat. Agnosce poëtae sive ingenium sive iudicium et in hoc: Dum ludorum festivitas viros detinet, navium incendendarum tempus ac facultas, quae alias vix offerri poterat, feminis, quae solae relictae sunt, data est. Aeneam autem eum pietate tam insignem esse velit poëta, quid magis consentaneum, quam ut is patris Manibus sacras caerimonias persolvat? Ludorum autem descriptione, quod rerum genus multum ornatus admittit, facile est ad intelligendum maiorem veteribus, quibus poëta suum epos panxit, suavitatem, quam nunc nobis inde provenire potest, fuisse obiectam. In primis vero ludus Troiae Romanos lectores delectavit. Alia huius descriptionis suavitas, quae tamen etiam nobis parata et cognitu facilis est, ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. ψ Patrocli funus et ludos simili copia descripsit. Tantum autem abest, ut Romanis, quibus, non nobis, scripsit poëta, aut infringere delectationem aut carminis dignitatem elevare visa sit talis imitatio, ut ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod abunde Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius habitum sit in Marone, quam si Graecorum poëtarum loca et inventa commode et ingeniose in carmina sua transferret.

Sed, ut delectationem in hoc libro per certaminum descriptionem afferre tantopere studeret, poëtam movere etiam potuit argumenti sterilitas in ea carminis parte, ubi ad Italiam procedere Troianorum classem narrat. Iudicium poëtae in hoc quoque observa, quod gravissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festivitas, certaminum eventus ac praemiorum varietas.

Vt autem in ludorum cogitationem incideret poëtae ingenium, facere fortasse potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quae Troiani appulerant, clarum pugilatu nomen habebat. Catroeus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Caesaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et illud commentum iam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu af-

firmandi seu negandi causas idoneas habet nullas. Enimvero ab Homero inde nullus facile fuit poëta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Graecorum in primis, animos ac sensus iucundissimum attigerit. In Graecis quidem poëtis deperditis plura huiusmodi certamina, ludis praecipue funebribus, fuisse tractata vel ea Hygino discas, f. CCLXXIII. In primis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, v. Odyss. ω, 85 sqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV, 110 sqq. In Tragicis saepe idem memoratum. Argonautarum certamina vid. in Orphic. 575 sqq. Graecorum poëtarum exemplo Romani quoque hoc ornamentum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime iudicio; in primis Silius XVI, 295 sqq. et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque comparasse non poenitebit: simul ut intelligas, primum, quam parum in poëta ars sine ingenio valeat; tum vero, quam iniqua eius sors sit, qui, cum aliis ingenio praestantibus in eodem campo succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. In summa rerum copia, ut hoc utar, pauper et ieiuuns est Statius: spiritum poëticum atterit in exilibus ornamentis; quae etsi voluptate sua non careant, tamen carminis summa parum delectat.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter fluctusque atros aquilone secabat
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
Conlucent flammis. Quae tantum adcenderit ignem
Causa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,

1-4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Orto die naves solverant Troiani; abeuntes prospexit Dido IV, 586; mox mortem sibi intulit in rogo nondum incenso. Incensus rogus non nisi noctu, e more. Servius: *circa primum ortum lucis navigavit.. flammas rogi circa vesperam vidit; quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur.* Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et postridie mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Il. ψ, 226; Stat. Theb. VI, 236 et al. — *medium* (v. sup. III, 664) *iter* (ut cursum, fugam); vulgarius est, *mare altum.* At *certus*, recte Serv. itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi in Italiam. *Aquilone* simpl. pro vento. conf. sup. IV, 562 et 310. Nam austro tum opus erat. — 5-7. *sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant (quod nobis est, cogitatio), quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore laeso (graviore verbo, *polluto*, et *fides, sacrum*, violatum, *pollutum* dicitur) violataque ab Aenea fide, *notumque*, et quod non ignorant, *furens*

Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Vt pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique et undique coelum;
Olli caeruleus supra caput adstitit imber
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Conligere arma iubet validisque incumbere remis,
Obliquatque sinus in ventum ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non si mihi Iuppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere coelo.
Mutati transversa fremunt et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër:
Nec nos obniti contra nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,

quid femina posit, haec *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora*, *per augurium triste*, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *per*, ad, ut VI, 743 *par amplum Mittimur Elysium*. — 8-11. Iidem versus sup. III, 192-195, ubi vide not. — *supra caput*, desuper, κατακρῆθεν vel ὑψόθεν, ut ap. Arat. Phaenom. 422. 423. *H.* — 12. *Ipse* ἐμφατικῶς; primus conqueritur. *C.* — 13 *heu quianam* hic et X, 6 ex antiquo sermone pro quare, τί γάρ. — 14. *deinde*: cf. ad IV, 561. *R.* — 15. 16. *arma* h. l. vela contrahere iubet. Sic ὅπλα ap. Homer. Odyss. β, 390. 425, etc. — *Obliquat sinus* velorum *in ventum*, nostrorum nautarum *Laviren*, vento adverso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. Mox 17. *auctor* ornatus causa adiectum, fautor, quatenus aliquid promittit. 19-25. Adversum igitur navigationi in Italiam ventum ab occidente habebant; transverse ille spirans cursum retardabat eumque ad Orientem deflectebat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occasu accessisse putare. — *tendere tantum* possumus, quantum adversa tempestas valet. Serv. non sufficimus viribus, ut contra tendamus et cursum teneamus. *H.* — 24. *Fida* propter Acestis Troiani affinitatem. *Fraterna*, propter Erycem, Veneris et Butae filium, Aeneae μητράδελφον. Nam *Eryx* ante Acesten tenuit Siciliam: a quo et mons nomi

Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos
Iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten
Et patris Anchisae gremio conplectitur ossa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.

At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates occurrit Acestes,
Horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troïa Crimiso conceptum flumine mater

natus, ubi templum *Veneri Erycinae*, quod ab Aenea dicitur excitatum: cuius simulacrum Marcellus postea Romam transtulit. *Taubm.* — 24. ad Drepanum. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti cum Siciliam insedissent, reliquis Siciliae partibus depulsi occidentale tamen litus tenuere; conf. Thucyd. VI, 2; atque inter hos Sicanos Troiani consedisse memorantur. — 25. *remetior* animo *astra observata* ante tempestatem, ideoque cum astris ipsum cursum ac navigationem factam. — 28. *Flecte viam*, ut supra *iter*, h. e. cursum, navem. Proprie flectunt vela ad alium cursum tenendum; h. l. velis mutatis flectitur cursus. — 32. *secundi Zephyri* cursu iam versus ortum solstitialem inflexo.

35-41. Acestes Troianus, qui cum Troianis olim inter Sicanos consederat. Ferebatur ille Crimisi filius e Troiana muliere, vid. Cluver. Sicil. ant. II, 2. *montis*, Erycem designare videtur. — *in iaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens et a viris doctis passim declaratus, ut et apud Graecos: pro vulgari, iacula habens, gestans. Nec iungenda sunt, *horridus in iaculis.* Servius laudat Ennium: *levesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati. — (ut Ennius *leves in hastis*, Valeriusque Flaccus I, 486 et 611, *horrentem iaculis* iunxit, sic h. l. *horridus in iaculis* coniungas. *Horridus* Servius explicat, terribilis. Commendat hanc iuncturam Statius Theb. IV, 221, *procul ipse gravi metuendus in hasta Eminet*. Fortasse vers. 179 *fluens in veste* iuncturam tuetur. *R.*) *pelle Libystidis*, Libycae, *ursae*; atqui Plinius lib. VIII sub f. ursos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras ferae, quae postea in iis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate constat, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, ursos in Libya gigni. Nec ultra laborandum est poëtae. conf. sup. ad I, 184 de cervis. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. conf. inf. 300. 301.

Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies, socios in coetum litore ab omni
Advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra maestasque sacravimus aras.
Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
Hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exsul
Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
Annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
Exsequerer strueremque suis altaria donis.

39. *Veterum parentum*, quendoquidem a Trojanis originem ducebat. — *gaza agresti*, epica gravitate pro penu rusticano; explicatur per *opes*; ornant *laetus* et *fessos*. — 44. tumuli *ex aggere* (ornate pro: ex tumulo) socios alloquitur; more militari, ut toties ep. Liv. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sqq. Inferias annuas parenti Anchisae faciendas die anniversario indicit Aeneas. Etsi et hae inferiae et ludi funebres ad Homeri in primis, tum ad aliorum veterum poëtarum exemplum e Virgilio instituuntur; tamen eius ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Aeneae sui declarandam usus est. — 45. *alto a sanguine divum*, propter Dardanum Iovis f. vs. III, 167. Solet autem eius, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani *Martis genus*, *Romulidae* etc. — 48. *aras*, funus sacrificio funebri designetur, quod ad rogum et cinerem urne condendum Manibus fiebat. cf. v. 86. Mos *ni fallor* male ad anni confusionem, quae erat ap. maiores, refert Servius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cuiusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atque in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Ceterum vv. 49 sqq. ornatissimi sunt et pathos habent. — 51-53, *Gaetulae Syrtes* latius dictae, ex more poëtarum. Nam Gaetuli versus occidentem Africae et in meridiem habitarunt. — *deprensus*; vid. Ge. IV, 421 cum dilectu, si versarer inter hostes, in hostili solo. — *pompas*, inferiae et parentalia apparatu sacrificii solemni designantur. — 54. exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis*. Vulgo do-

Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente reor, sine numine divom,
Adsumus et portus delati intramus amicos.
Ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque haec me sacra quotannis
Vrbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in navis; adhibete Penatis
Et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
Praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina classis;

na, h. e. sacrae res, quae offeruntur, *exstruuntur in ara*. — *suis* h. e. debitis. conf. Eclog. III, 62. — 55 sq. Quanto magis nunc, cum etc. *sine mente, sine numine divum*, sine consilio ac voluntate deorum. — 58. *honorem*, inferias in honorem Anchisae faciendas, *laetum*, alacriter, habenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratam pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus; hoc minus vulgariter extulit; *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre ubi* (lubens ac propitius accipiat) *haec sacra quotannis templis dicatis* Verba *Poscamus ventos*, v. 59, sic satis commode exposuisse videmur; habent tamen *venti* aliquid a loco alienum; nam Anchisae fiunt inferiae, non sacra diis secundae navigationis expetandae causâ. Nec res satis expeditur, *si poscere ventos* intelligas de repetenda navigatione, ut, quemadmodum *venti vocantur* velis, sic et *poscantur*, velis expansis, ut III, 253. Infra v. 639. 640, *aras Neptuno* factas tamen memorari video; igitur cum his inferiis vota ipsi Neptuno facta esse videntur; quod oblitus erat poëta ab initio monere. — 61. βοῶν τ' ἴγθιμα κάρηνα Iliad ψ, 260 binos boves in naves singulas. cf. I, 194. — 62. 63. Non *lectisternium* Anchisae factum; sed *ferales epulas* celebrandas indicit; quod religionis genus erat, uti alias post sacra diis facta, ita nunc inferiis peractis; cf. inf. 102. 103; in iis libatio fit diis Penatibus et Troianorum et Siculorum, communi epularum more. Hor. Od. IV, 5, 31: *Hinc ad vina redit laetus, et alteris* Te *mensis* adhibet deum. — 64. *si* pro *cum*, ut et alibi, v. Horat. I, Ep. 7, 10, et quos laudat Burm. h. l. *nona* ex more. Notum *novendiale sacrum* (τὰ ἔννατα. R.) nono a sepultura die, luctu per novem dies continuato. inf 762. Alias ipsae caerimoniae sunt novendiales, ut in expiatione prodigiorum. 65 sqq. *Prima*, primo loco. *ponam*, Θήσω ἄθλον, ἀγῶνα, instituam certamen navale, cf. II Ge. 530; tum *qui pedum cursu valet*, h. e. porro certamina cursus,

Quique pedum cursu valet et qui viribus audax
Aut iaculo incedit melior levibusque sagittis
Seu crudo fidit pugnam committere cestu,
Cuncti adsint meritaeque exspectent praemia palmae.
Ore favete omnes et tempora cingite ramis.
Sic fatus velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
Ille e consilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
Purpureosque iacit flores ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti
Nequidquam cineres animaeque umbraeque paternae.

sagittandi ac cestus. Nam haec infra exhibita videbis. Iam poëticam orationem adverte. — *incedit* pro *est* positum; ne offendat, iunges: *qui viribus audax incedit*, — *aut iaculo* et *sagittis*, h. l. de eadem re, ut infra apparebit. *crudo cestu*, e corio bubulo crudo. v. inf. 404. — *palmae*, Serv. virtutis; malim victoriae. — *favete*, εὐφημεῖτε. — *ramis* apud poëtam pro corollis frondeis.

72. *velat* voc. sacrum de corollis, infulis ac vittis, conf. XI, 101; VII, 154; VIII, 276. 277: *materna myrtus* supra Ge. I, 28. respectu Caesaris Augusti dicta erat, nunc Aeneae. *Cytheriaca myrtus* est apud Ovid. Fast. IV, 15. — 73. *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Aegesto vel Acesta, Troia capta, Siciliam petiisse ferebatur. v. Dionys. Halic. I, 47 et 52: *aevi maturus* exquisite pro *maturus aevo*, vel aevo et aetate matura. — 77. Inferiarum ritus. cf. Il. ψ, 170 sqq. 219 sqq. et sup. III, 66. 67. Religio esse debuit in numero; cur enim non unum vas satis erat? Idem vidimus Ecl. V, 67. 68. *Carchesia*, iam Georg. IV, 380. — *mero Baccho*, ex more sacrorum, mero vino libatio fit; aquam miscere nefas. *sanguine sacro*, victimarum. *flores* inf. VI, 885. *purpureos* seu pro pulchris et nitentibus, seu a certo genere florum rubentium epitheton petitum. — 80 sqq. conf. Iliad. ψ, 179 sqq. *animaeque umbraeque* pro anima et umbra; ne dubita. Sed an hanc receperat Aeneas? Atqui anima et Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Ne autem *recepti* ad *animae* referatur, iunge et distingue: *salvete recepti nequidquam cineres*: salvete *animaeque umbraeque paternae*. *Nequidquam recepti* dicuntur, quatenus pater erat nequidquam receptus, ut III, 710: *Hic me, pater optime, fessum Deseris heu tantis nequidquam erepte periclis:*

Non licuit finis Italos fataliaque arva
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.
Dixerat haec, adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit
Amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
Caeruleae cui terga notae maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille iacit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Aeneas; ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo

— 84 sqq. Comparant portentum simile ap. Homer. Iliad. β, 308 sqq. Dracones in Aulide Graecis obiecti, quod annorum numerum obsidendae Troiae portendebat. Alio modo et praeclare ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisae inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive locorum sive hominum tota antiquitas, in primis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt; non una, puto, de causa. Plurium enim rerum symbolum ac nota habitus est serpens, v. c. ut τὸ ἐγχώριον, solum patrium, vitam, immortalitatem etc., innueret. Itaque et h. l. ille mos ad Genium seu loci seu Anchisae refertur v. 95. Perperam Serv. Cerda et alii de serpente h. l. agunt, permuti iis, quae v. c. apud Ovid. XV, Met. 389 sq. leguntur, e medullis cadaverum angues nasci. — *adytis*; splendide ornat patris tumulum, tamquam locum sacrum ac templum, etiam (inf. v. 760-761) fani religione consecratum. — *septem gyros*, Servius: *Aeneae omen sui erroris ostenditur septem gyris; nam septimus ei annus est finis erroris*; et est (addit ille; quae tamen praestare nolim, poëtam animo tenuisse) *optimum figmentum. Annus enim secundum Aegyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone caudam suam mordente, quae in se recurrit.* — Sed et septenarius numerus ut impar et sacer poni potuit. — 86. *lapsus per aras.* Nihil de aris dixerat: sed eam inferiis faciendis exstrui sollenne erat, v. sup. III, 62 sq. — 87. 88. *cui terga notae caeruleae* (pingebant, adsume ex sequ. *incendebat*) *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*, h. e. maculae erant aureae fulgentes. Has etiam sic designes: *fulgor macularum aurearum vel fulgor macularum auri et auro*; hinc exquisitius poëta: *maculosus auro fulgor*. Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. l. c. Iliad. β, 308. — *incendebat squamam* fulgor, ornate pro: inerat squamis. — Silius, qui totum locum imitatus est, lib. II, 585, *Excitus sede, (horrendum) prorumpit ab ima Caeruleus maculis auro squalentibus anguis.* — 89. *iacit colores* dictum, ut iacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere. — 90-93. Serpens degustat inferias, τὰς χοάς. *agmine* de spiris ac voluminibus lon-

Successit tumulo et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores
Incertus, Geniumne loci famulumne parentis
Esse putet; caedit binas de more bidentis
Totque sues totidemque nigrantis terga iuvencos;
Vinaque fundebat pateris animamque vocabat
Anchisae magni Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt, onerant aras mactantque iuvencos;
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subiiciunt veribus prunas et viscera torrent.
  Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestae
Excierat. Laeto conplerant litora coetu
Visuri Aeneadas, pars et certare parati;
Munera principio ante oculos circoque locantur

goque eorum tractu. sup. II, 212, de binis serpentibus: *illi agmine certo Laocoonta petunt*: quae eodem modo accipere possis. *levia pocula*, puta ex aere esse. — *altaria* pro dapibus in iis appositis dixit. — 94-99. *instaurat* h. l. simpl. peragit; ex noto usu verbi sacrorum, cf. IV, 63. *famulus parentis*, quod parum expediunt intpp.; puto dictum pro Genio Anchisae, θεράποντα. Nam Genii ministerium praestant, quatenus genitos suscipiunt, tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes. Ab Etruscis in primis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulae deorum* dii seu deae minores vel aliae naturae: quarum ministerio dii utuntur. — *caedit*, cf. Il. ψ, 166 sqq. *binas* more sacro, ut paullo ante vs. 77. 78. — *fundebat* Homer. l. c. v. 220. — *vocabat*, v. sup. III, 68. — *Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur. — 100-103: *quae cuique est copia*. Vulgare: pro suis quisque copiis. Serv. *pro sua quisque facultate*. Alii parant epulas festas, quas diversas esse ab inferiis putare necesse est; nam ex inferiis nihil gustatum meminimus. — *onerant*, ut Ge. IV, 378. — *iuvencos* sc. ex v. 61. 62. — *ahena*, cf. supra I, 212, 213.

105. Novo die ludi funebres et certamina instituuntur. *Phaethon* h. l. ipse sol, ut ap. Hom. saepe Ἠέλιος φαέθων. — 107. pars visuri Troianos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum. — 109 sqq. Ex Il. ψ, 259 sqq., sed ornatiora. *circum* dixit nove

In medio, sacri tripodes viridesque coronae
Et palmae, pretium victoribus, armaque et ostro
Perfusae vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectae classe carinae:
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,

pro consessu, corona. Est Graecorum ἀγὼν, et de loco et de spectantium turba dici solitus. *munera*, τὰ ἆθλα. Mox *pretium victoribus* pro vulgari: victorum praemium; *sacri tripodes*, quorum usus esse solet in sacris. *ostro perfusae vestes*, purpura tinctae, πορφυρόβαφοι. *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269 δύω χρυσοῖο τάλαντα, scilicet et h. l. auri unum et argenti alterum talentum, cf. 248. — 113. *Et tuba canit* ludorum commissionem, signum committendorum ludorum dat. Serv. *Romano more*; et recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inventam nec Homero frequentatam esse satis constat. — 114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Il. ψ, 272 sqq., Virgilius navale certamen bene substituit, ut rem variarat. Quatuor sunt naves. Varietatem et ornatum poëta ab earum insignibus et a ducibus petivit. Mnestheus belluam marinam, Pristin, Gyas Chimaeram, Sergestus Centaurum et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poëta his ducibus nobilium Troianorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia et Cluentia gens originem ducere videri volebat; quae fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Serv. h. l. Gyae genus praetermissum, mireris; nam ab eo Geganios (Albana gens erat. v. Dionys III, 29) deductos constat. — 114. *pares*, puta, magnitudine et bonitate. *gravibus remis*, fortibus, ut Serv. Omnino ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur autem in sqq. insignia navium pro navibus: Sic *Pristis*, *Chimaera*; sic inf. X, 166 Tigris. — 117. Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet est μνῆστις latine versum. Iungas autem: *Mnestheus mox Italus* sc. futurus. Mox *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex Cloanthus, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico* (Naevii). Nomina *Gyae* et *Cloanthi* iam vidimus sup. I, 612. — 118-120. Chimaera, *urbis opus*. Servius: *ita magna, ut urbem putares*. Diversa igitur ratione dictum ac illud: *Pyramides regum opus*, h. e. a regibus exstructum; ad quam rationem foret opus impensis seu studiis totius urbis con-

Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet inmotaque adtollitur unda
Campus et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent et longos ubi circumflectere cursus:
Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuventus
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit:
Considunt transtris, intentaque brachia remis:

fectum. — v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. Adde Lucan. III, 534. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14. v. *Antichità d' Ercol. To. V. append.* — *versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur. Etsi triremes serius inventae, ut ex Thucydide satis constat; in his tamen Virgilius Homericam subtilitatem veritatemque non sequitur.

124—128. Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per coelum nubibus obductum designat: *hiberni condunt ubi sidera Cori*) fluctibus saevientibus latet, undis submersus; cum mare est placidum, tunc ipse *attollitur*, et planities soli (*campus* R.) in aequore eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus Il. ψ; 326 sqq. add. — *olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v. Cluver. Sicil. p. 246 sq. *H.* — 131. *Circumflectere*. Bene uno sermone profectionem complexus est et reversionem. — *Ductores*; domini navium, non gubernatores. *Serv.* — 132-138. *sorte*, etsi in eadem linea. — *populea fronde*. Servius: quia ludi funebres sunt, et haec arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret. — 135. Vt in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum uncti sunt oleo. — 136. *intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intendo-

Intenti expectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans laudumque adrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis;
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic inmissis aurigae undantia lora
Concussere iugis pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant

runt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim incumbant remis. Ingrata tamen iteratio eiusdem voc. in v. sq. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant: *Tonsas ante tenenteis Parerent, exspectarent, portisculu' signum Quom dare coepisset.* — 136. 138. v. sup. Ge. III, 105. 106. Ornatius extulit Homericum: πάταασε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων. — 139. *finibus*, quae v. 132 *loca* sortiti erant. — 141. *adductis lacertis*, simul cum adductis remis. — 143. *tridentibus rostris*, trifidis. cf. Val. Fl. I, 688 *aere tridenti*. R. — 144-147. Sumta, ut iam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Odyss v. 81 sqq. Sed cf. Ge. III, 103 sqq. Omnia hic ornate. *biiugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium — *immissis iugis*, h. e. equis iugalibus admissis, dum freni laxantur. — *undantia lora*, exquisite pro effusis frenis. — *proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa Il. ψ, 362—364. Contra de equis praeclare Homerus: Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῆσιν ἱμάσθλης, Ὑψόσ' ἀειρόμενοι ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον. H. — 144. In comparatione par celeritas, imo volatus: nam de curribus, *praecipites*, *corripuere*, *ruunt*, *effusi*: pertinent haec ad pernicitatem, qua naves comparantur cum curribus. Quid vero ipsi navium ductores? non secus rem gerunt, atque aurigae, qui *proni pendent in verbera*, *immissis iugis*, *loris undantibus*. — 148. Divina haec; quum enim praemittat tria, videlicet plausum, fremitum, studia; sequuntur tria, nimirum, *nemus consonat*; *litora volutant vocem*; *colles resultant clamore*; et omnia proprie: nam sonitum nemoris possis referre ad plausum, ex vicinitate utriusque vocis in significatu: vocem volutatam ad fremitum virorum: resultantes colles clamore, ad studia faventium cum clamoribus. Possis Graeciam totam conferre cum his versibus; et certe non illa satis! C. — 149. 150. *Consonat* exquisitius quam *resonat*. — *in-*

Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur melior remis, sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus; nunc una ambae iunctisque feruntur
Frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
Iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis conpellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? Huc dirige gressum!
Litus ama et laevas stringat, sine, palmula cautes;
Altum alii teneant! Dixit. Sed caeca Menoetes
Saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menoete,

clusa collibus hia nemorosis — *colles resultant clamore* doctius quam, ut vulgo, si clamor resilit a collibus. — 151-158. *elabitur* egregie pro: praecurrit celariter, ut Serv., primo ante celeros loco. — 154. *tenet*, moratur cursum vel Cloanthum: pro *tarda est*. — *aequo discrimine*: pari momento, ut linea eadem incederent, qua discernebantur a ceteris navibus (pari intervallo. *R.*) *locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato, locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum. — 159. *metam*, non ubi finirent cursum, sed circumflecterent: sup. 430. 131. — 160. *Princeps Gyas* et *victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu. — 162. *dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam; ut eam a sinistra haberent. *H.* — Amittit gloriam suam Gyas culpa Menoetae navarchi sui; qui sane Menoetes ut ad litus, ad saxa, ad laevam accederet, nullis vocibus sui principis adduci potuit: itaque navem ad dextram detorsit cum magno incommodo victoriae, ad quam Gyas aspirabat. Interea Cloanthus interior radit viam sinistram inter saxa scopuli et navem Gyae, qui modo fuerat prior, et quem nunc praeterit securus aequoris, et meta superata. *C.* — 163. tene cursum propius ad scopulum, quem *litus* appellat, nec verere, ne remi a sinistra parte eum attingant. *litus ama*, serva. *Amare* est *cupide tenere*, amplecti, servare; ut in illo Horatii: *amatque ianua limen*. — *palmula*, ταρσὸς κώπης, pars remi inferior, qua mare verritur. — *pelagi* sc. dextrorsum in altum evectus ideoque

Cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
Radit iter laevum interior, subitoque priorem
Praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens,
Nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
Oblitus decorisque sui sociumque salutis
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister;
Hortaturque viros clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
Iam senior madidaque fluens in veste, Menoetes
Summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri et risere natantem
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.

diversus, in diversam partem, cum deberet laevam versus scopulum tenare. — 170. *radit iter*. (radit mare remis, ut 217, ubi vid. not. et alibi) *laevum*, a laeva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimaera, qua Gyas vehebatur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Patita omnia a circo et cursu circensi. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata, quem circumvectus erat, *tenet aequora*, mare liberum, quo iam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ente oculos Menelai obiurgatio ap. Hom. l. c. Il. ψ, 420 sqq, quem totum locum cum navali hoc certamine comparent literarum studiosi. — 172-182. cf. Il. ψ, 385 sqq. *decoris sui*. Serv. *inhonestum enim est irasci, duci praesertim; et salutis sociorum*, sc. erepto gubernatore navis. *ad litora*, ad scopulum, qui pro meta erat. — 178. *gravis* Menoetes, gravatus ipsoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua, quam vestis imbiberat. (*fluens in veste* antique pro fluens veste, et hoc pro: veste fluente aqua, vel aqua fluente e veste), difficulter emergit, *vix tandem redditus est*. — 182. *salsos revomentem fluctus* verbis Homericis Odyss. ε, 322. 323. Sed versus hic 182 ignavus, vix dignus poëta. (Nulla eiiciendi versus causa subest, nisi forte versus quoque 331 sq. eliosque similes obelo dispungere velis. At tales versus nec Virgilio nec Tuccae displicuerunt. Obelum itaque delevi huic versui appictum. *R.*) — 183. Cecidit Gyas a gloria, hinc illi Cloanthus eripuit: itaque iam secundus est, qui primus fuerat: sed ad hunc secundum gradum, qui misero fuerat reliquus, Sergestus quoque et Mnestheus aspirant. Ibat ante Mue-

Hic laeta extremis spes est adcensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit aemula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires;
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
Non iam prima peto Mnestheus neque vincere certo;
Quamquam o!... sed superent, quibus hoc, Neptune, de-
(disti;

stheum Sergestus, propinquior scopulo, in quo erat meta; sed ita tamen, ut non toto navigio superaret, sed esset prior parte tantum quadam; nam Pristis Mnesthei, si non toto corpore, saltem rostro partem Centauri aequabat, qua vehebatur Sergestus. Ita toto conatu pro laude certabatur inter Centaurum, et Pristin, hoc est, inter Sergestum et Mnestheum. *C.* — 183-187. *extremis duobus*, v. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, nave magna, Mnestheus veloci Pristi invectus. — Sergesti Centaurum puto propius ad scopulum interiore ideoque breviore spatio (quod in re circensi sinistrum erat, unde h. l. ad navale certamen traductum; vid. v. 116.) succedere, Pristin autem Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assecuta, ita ut anteriore navis parte Centaurum aequaret, vs. 187, et tantum non aequo cum illo cursu ferretur, inde etiam cursu Centaurum antevertere Sergestus in animum induxit. — 188-197. Faciam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes observarunt interpp. — *insurgite remis* ut III, 560. conf. Apollon. II, 588 sqq. — *socii* navales, qui iidem heroïcis temporibus remiges sunt et milites, *Hectorei* simpl. Troiani. — *sorte suprema Troiae*, excidio; haud dubie. — 191. *nunc illas*: similis adhortatio Patrocli ad Aiaces facta Il. π, 556 sqq. — *Syrtibus*, v. sup. I, 111. Gaetulis sup. V, 62. *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent sup. III, 192 sqq. 211 sq. tum etiam *Maleae* in extrema Laconica promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumvecti sunt. *sequacibus undis*, dum fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: Κύματα τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν, ut Od. γ, 290. Alioqui, aliis in locis, esset ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coëunt et in puppim irruunt. *H.* 195. *Quamquam o.* Tamen

Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi dum proram ad saxa suburguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes et acuto in murice remi
Obnixi crepuere inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautae et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus successuque acrior ipso
Agmine remorum celeri ventisque vocatis
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito conmota columba,

utinam vincere possem! duplex affectus: primum optat victoriam; deinde votum corrigit, maria Deum veneratus. *L.* — 196. *rediisse*, ornate pro *esse*, et *nefas*, magna cum vi, pro opprobrio, ut Serv. notavit — 198-200. conf. Il. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias *incumbunt*. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto. vide vs. 142. 143. — 199. 200. verba ex Il. π, 109. 110, sed ornatius. *ora* int. fauces *H.* — 201. Mnesthei fortunam iuvit infelix successus Sergesti: ibat iste interior, id est, breviore spatio, quam Mnestheus, ad metam. Prae furore autem animi, atque ardore victoriae, forsitan haesit in scopulis, qui erant ad metam; illi enim in mare excurrebant, unde poëtae dicuntur *saxa procurrentia*. C. — 201-209. multum ἐναργείας in h. l. *honorem*, victoriam, ut anteverteret centaurum. *interior*, v. ad v. 187, spatio *iniquo*, angusto. conf. Stat. Theb. VI, 440 sq. *murex*, Servius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127) *illisa pependit* pro vulgari: illisa est: sed suavius, quod suspensa et sublimis nutavit, libravit sese. cf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio haec eadem Silius XVII, 281 sqq. — 207-212. *morantur*, haerent: quippe dum navem retro agunt; *trudes*, sudes, perticas. — 211. *agmine remorum*, ornate, totis remis. — 211. *ventis vocatis*, expansis velis; v. supra III, 253, *prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus*. — 213-217. κοίλην πέτρην Χηραμόν, Il. φ,

Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum celeris neque conmovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam fert inpetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis frustraque vocantem
Auxilia et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit et summis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Ili proprium decus et partum indignantur honorem,

494. 495 axprassissa putatur; al quanto ornatius! *domus et duloes nidi*..... et *tectum* — *territa tecto dat pennis plausum ingentem*, cum inda volalu abire parat. Bene Pompon. Sab.: a cum incipil volara columba, dat ingantem strepitum; inda ita quieta volat, ut non videatur movere alas. » *iter liquidum*, quippe per aërem, *radit*, ψαύειν et ψαίρειν, v. c. apud Aeschyl. Prom. v. 394. cf. Valkan. ad Eurip. Phoen. p. 471. Sic *verrere* aequor. Vulgarius *secare*, nisi quod altarum illud eam vim habel, ut quasi aëris aliqua suparficia levitar tantum perstricta incessum denotet. Columbarum motu placido at leni, suspenso gradu et lavi incessu, Homarus dearum incassum declarari posse putavit Iliad. ε, 778. At hic aequabilam et liberum et tranquillum navis cursum per apertum mare egregia rapraesental. — 218-228. *ultima aequora* circa metam. *brevibus vadis*, propius ad scopulum, ut I, 111, 112. *brevis et Syrtis*. Mox *discentem* asl experiantem, conantem. — 224. *cedit*, h. a. praetariri se sinit, Gyae Chimaera. — *in fine*, totius cursus inl. sub reditum ad litus. conf. inf. vss. 327. 328. — Tum 227 *sequentem* Mnestheum, qui insequitur Cloanthum, urgel at instat. — 228. *studiis*, h. l. proprie, ut in consessu ludorum circansium da favora sectantium.. cf. Il. ψ, v. 448 sqq. al 767. Silius XVI, 319-332. *fragoribus* h. l. pro clamore at plausu. — 229-231. *Hi*, Claant. et socii aagre ferunt, etc. *proprium decus* h. l., ut alias, pro pacta iam at parata victoria. *indignantur*, *ni teneant*, doctior forma pro: se non tenere, sibi eripi. Sic εἰ, εἰ μή. (*Hi* at *hos* da spectatoribus intalligare malim: alii partam iam victoriam irascuntur, nisi vel vitaa iactura accipial Mnastheus; alii

Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors aequatis cepissent praemia rostris,
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces divosque in vota vocasset:
Di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereïdum Phorcique chorus; Panopeaque virgo
Et pater ipse manu magna Portunus euntem

credunt eum victorem fore, quia vincere posse videatur. *R.*) *pacisci* exquisite pro: reddere, impendere; ex vulgariore formula; redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I Theb. 319: *hoc arvum cupiat pro luce pacisci.* — 231. *Hos*, Mnest. contra, et qui cum illo, ex successu, quo Sergestum vicerant, sperabant quoque fore, ut Cloanthum fortasse aut superarent, aut certe aequarent: sententiam nota dignam Marone, *possunt, quia posse videntur*: ita certe saepissime fit in conatibus. *C* — *possunt*, *quia posse videntur*: ad fiduciam certantium referre malim: efficiunt id, quod facere student; seu in eo sunt, ut id efficiant, quoniam sibi videntur id efficere posse. Multa argutantur interpp. — 232-243. Lineas ap. Hom. ductas vide l. c. Iliad. ψ, 769 sq., ubi Vlysses in cursus certamine similiter vota facit. *palmas utrasque* antique, inquit Serv, quem vide, pro *palmam utramque.* — *divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare*, h. e. invocare: quod aliquoties apud Virgilium et eius imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit; sed dictum exquisite, ut *in partem praedamque vocare* III, 222 et apud Ovid. Fast. V, 527, *iuratus vobis in verba vocatis.* Nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quae voventur. — 237. *voti reus*, uti Ecl. V, 80, *damnari votis*, quoniam *vota deberi*, *solvi*, dicuntur. *porricere* (porro iacere, proiicere. *R.*) voc. sacrorum proprium. v. Macrob. Sat. III, 2. — *liquentia* ornat, ut saepe *liquidum* in *aqua*, *humor*, *fons.* — 240. *Phorcum* (Φόρκος et Φόρκυς) Ponti et Terrae f. (v. Hesiod. Theog. 237. Apollod. I, 2, 6), Nerei fratrem, posuisse videtur poëta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen. cf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. — *Panopen* vel *Penopeam* (cf. I, Georg. 437), unam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forsan tamquam ex praecipuis unam, ut sup. I, 144. *Cymothoën* — *Portunum* bene memorat, tamquam poëta Romanus, qui Graecis est Palaemon, olim Meli-

Inpulit. Illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare iuvencos
Vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit,

certa. Vidimus iam *Inoum Melicertam* Ge. I, 437. v. Hygin. f. 2. Ovid. Fast. VI, 547. Cum clave eum fuisse eshibitum legitur apud Festum in *claudere*, et in glossa Serv. ad Ge. I, 437: dubito tamen, an *clavus* potius in eius manu fuerit. Cum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palaemon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putavit Grot. ad Martian. Capellam lib. I, p. 2, et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui iuvenili aetate exhiberi solent, ut *Bacchus pater*. — *Impulit* navem: ut sup. lib. I, 144, 145, ubi in tempestate naves Troianorum levabant Cymothoë et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 76 sq. *manu magna*, significanter in numine: et memorabilis effectio: *illa noto citius*. Tandem *portu se condidit alto*, ornate pro: intravit.

244-248. *ex more*, certe ludorum gymnicorum. *advelat*, ut exquisitior esset oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. — *dat optare* ut eligant ac dividant inter naves. cf. sup. I, 425. III, 109: *magnum talentum*, non comparative, quoniam maius et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poëta: sed per se, quod multas minas intra se continet; ut *magnus annus*, *mensis* etc. *H.* — 247. Praeter munera, quibus affecit ipsos victores, navibus assignavit iuvencos ternos, vina, argenti talentum: itaque voluit, ut remiges quoque et navarchi, qui una insudaverant, participes essent laetitiae. Ista remigibus et navarchis, victoribus vero ἐξαιρέτως donat καὶ κατ' ἐξοχὴν, hoc est enim *praecipuos honores*. — *terni iuvenci* non sunt, terni singulis navibus, sed cuilibet unicus; et ideo terni, quia naves tres. *C.* — 249-257. *Victor* primo loco Cloanthus, at vs. 258 altero loco Mnestheus, et v. 266 tertio Gyas. Vestis auro intexta, ut VIII, 167; igitur figurae aureae erant; praetexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici; nos *falbalam* dicere videmur: quem Maeandrum dicere potuit quidem; quandoquidem cinctu et amictu rugatur vestis et sinuatur et alia parte defluit, alia adtollitur; sed et ipse limbus esse potuit flexibus sinuatis textus eodem modo, quo in vasis antiquis fictilibus pictis videmus passim ornamenta appellata vulgo *à la Grecque*. *Maeander* enim *flexuosa*

Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis iaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis;
Longaevi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes saevitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Laevibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.

et in se remeabilis purpura in modum Maeandri, ait Serv., fluvii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimi tum flexibus suis, tum poëtarum in eo ornando arte. Vide Ovid. Met. VIII, 162 sqq. et al. *Meliboea purpura*, Meliboeensis, ai, quod verisimile est, Virgilio ex Lucretio II, 499 in animum venit: *Meliboeaque fulgens purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alis, quam Thessaliae urbe (vid. Liv. XLIV, 13), appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Meliboeam in Orontis, Syriae fluvii, ostiis sitam purpurae huius laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3, quoniam scilicet in illo litore muricum frequentia aliunde nota est. Imitatio Statii est Theb. IV, 540 541 sq. *cucurrit*, curril, ut Il. ζ, 320: περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. Limbum autem purpureum non adsutum fuisse putato, sed intextum. — 252 sq. Textura in ipsa veste ex auro, opere Phrygio. Argumentum, in antiquae artis operibus obvium, non alienum erat ab hac textura, cum Ganymedes ab Aeneae genus spectaret. *armiger Iovis praepes* iungendum, suppleto, si placet, *ales*; de aquila (ex nostro hoc adoptavit Val. Fl. I, 156. II, 416); aut *quem armiger Iovis rapuit praepes*, h. e. velociter. — *tendunt palmas*, non mirantes, sed graviter ferentes ac deorum fidem implorantes, ut et res postulat et Hymn. in Vener. 208, ubi copiose de Trois patris luctu agitur. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Iliad. υ, 233-235, et ε, 266, 267. *custodes* v. inf. ad 546. — *saevit latratus in auras*, ornate; sic tamen iam antea Varius ap. Macrob. VI, Sat. 2, p. 380.

258-265. Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro praemio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Iliad. ψ, 560, ut et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad lib. III, 467; est ἁλυσιδωτός, triplici hamorum seu catenarum se mutuo mordentium, in morem annulorum, serie. Demolei illam spolium facit more ornandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione saepissime observabis; in lorica quidem ipsa Ilid. λ, 529 sqq. *decus et tutamen*, Homericum l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν, *in armis*, vel inter pugnam, vel eius armati:

Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Iamque adeo donati omnes opibusque superbi
Puniceis ibant evincti tempora taeniis:
Quum saevo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquum rota transiit aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox ardensque oculis et sibila colla

αὐτοῦ ἐν ὅπλοις (ὄντος). Sed illud praestat. *donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Il. ψ, 612. 613. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illam... indutus ut olim*, color ductus ex Homero Il. ε, 303, 304. *palantes agebat* est Homericum κλονεῖν ὀρινομένους. Domoleos, Δημόλεως, ipse aliunde notus non est; e Cyclicis petitus esse potuit.

266. Tertio loco Gyas praemium fert. *aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ovidius, Silius aliique), anaglypha, ut bene Servius exponit, figuris eminentibus caelata. Eo refer Arat. Phaenom. 276: τὰ δὲ οἱ (scil. Cygno sideri) πτερὰ τετρήχυνται Ἀστράσιν. Ita restituendus locus ex Schol.

268-272. Ornati versus 268. 269. *puniceis taeniis*, atqui v. 110 *virides coronae?* at infra 494 *viridi Mnestheus evinctus oliva*. At erant frondes puniceа taenia religatae; bene Serv. *significat lemniscatas coronas, quae sunt de frondibus et discoloribus fasciis*; conf. Theocr. Idyll. II, 121, 122. Plin. XXI, 3. *ordine debilis uno* proprie esset uno remorum ordine e ternis sup. v. 119. 120; at h. l. *ordo* de latere, paullo latius; ab uno latere omnino remi detersi erant. conf. sup. ad lib. I, 104. 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poëta, frustra, puto, quaeritur; unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. — 273-279. Ornatus locus, in quo poëta profecisse videtur e Lucretio III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnaeo lib. IX, 374-376. *viae agger*, proprie editior viae pars, h. l. simpl. pro via. *ictu* et ad *gravis* (ut sic *viator gravis* „infestus *ictu*,, qui gravem ictum infert) et ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius. Vulgare erat, *gravi ictu*. mox iung. *saxo lacerari*. Tum *dat tortus*, facit, ut δεδόναι pro ποιῆσαι, intorquet se flexibus, et *colla*

Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munère donat
Servatam ob navem laetus sociosque reductos.
Olli serva datur operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvae; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos et praemia ponit.
Vndique conveniunt Teucri mixtique Sicani,

arduus attollens, αὐχέν' ἀναγχῶν Callimachus in fragm. CCCCXXXVIII egregie a Ruhnkenio restituto. — *pars vulnere clauda*, pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes. — 280. Hunc in modum navis tarda erat remigio. — 280-285. Quod Sergesto, etsi inferiori, munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet l. c. Il. ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoën Cretensem nominat, hoc ut poëta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum. *ostia* h. l. portus. cf. I, 400: *promisso*, vulgare fuisset *sperato*. *operum haud ignara Minervae*. saepe apud Homer. ἔργα ἰδυῖαν, et ἔργα Ἀθηναίης, de lanificio et textura, ut notum.

286-291. Totum hoc, quod sequitur, cursus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq.; sed traducti in illud alii ex reliquis agonibus. Locum spectaculi tantum non exscripsit ex nostro Statius VI Theb. 255 sq. — *misso certamine*, proprie certantibus dimissis, cf. inf. 545, ut ἀγῶνα supra dictum est esse et certantes et spectantes et locum et certamen. *silvae* in collibus — qui iidem *theatrum* — unde infra v. 340 *cavea*. — 287. *quem collibus* etc. locus erat herbosus gramine, cinctus sylvis, ad speciem circi. C. — 289. *Circus* h. l. pro stadio. *se tulit et consessu exstructo resedit.* conf. sup. v. 44, nisi doctius est *exstructo* absolute dictum accipere; ut sit *exstructum* pro exstructione, loco exstructo, suggestu in medio circo. pretia explicantur per *praemia*. res, quae pretio habentur, numerantur pro mercede et pro praemiis apponi solent. *animos* ornatius quam: eos; eorum animos (audaciae

Nisus et Euryalus primi:
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
Adsueti silvis, comites senioris Acestae;
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Adcipite haec animis laetasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnossia bina dabo levato lucida ferro
Spicula caelatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Adcipient flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threïciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus et tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.

et fortitudinis notione adiecta. *R.*) — 296. In *pueri* argutantur Servius et alii. *amore pio pueri* exponunt: casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor ad amicitia pietatem, h. e. caritatem et fidem, continare videtur; et puer spectat ad teneram aetatem. *Tegeaeae*, Τεγέα, Τεγεαῖος. ut Ge. I, 18, *Adsis, Tegeaee, favens.* — Mox 300: ὁ Πανόπης, ut Αγχίσης, Ἀκέστης. — 302-307. Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1: *Multei aliei adveniant, paupertas quorum obscurat Nomina.* — 303. Vulgare: in quorum medio. — 305. ἀγέραστος Homericum. Mox *Gnossia* (sup. III, 115. 101) *spicula* v. sup. Ecl. X, 59. Callim. in Apoll. 33. *levato*, laevigato. Et *bipennem* argenteo manubrio *signis caelatis*, ornamentis exsculptis, ornato. Mox *unus* hic idem, et communis inter omnes, honos seu praemium.

310-314. *Amazonia* et *Threiciae*, epitheta ornantia, et praestantissimo genere, ut mos poëtis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. cf. sup. II, 389 sq. 612. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cuius oram fibula gemmata. (*et fibula, tereti gemma, subnectit balteum*: conf. sup. ad IV, 139). Omnia ornate

Haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente
Corripiunt spatia audito limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat et ventis et fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus:
Euryalumque Helymus sequitur, quo deinde sub ipso
Ecce volat calcemque terit iam calce Diores
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elabsus prior ambiguumve relinquat.
Iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
Finem adventabant, laevi cum sanguine Nisus

ut et v. 315. 316. 317. *haec ubi.... signant* sunt pro: Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq. — 316. *limen*, νύσσην, ut ibid. v. 758. Odyss. Θ, 121. *simul ultima signant*, notant, oculis animoque designant metam. Subnatum forsan poëtae ex illo: σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν. *fulminis alae* poëtica ratione; sed et in artis operibus fulmen alatum frequenter occurrit, inprimis in nummis. — 323 sq. Expressa ex Il ψ, 764 765, ne dubita. Diores ita cursu aequat Helymum, ut uno tantum ille passu praevertat. Itaque Diores sic instat, ut immineat eius humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans eius pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro *pedem pede*. — 325. 326. et, si plus spatii superesset nec curriculi metae iamiam adpropinquarent, aut Helymum Diores cursu praevertisset aut saltem aequasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de quo ambigerent alii. — 327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773. sqq et 539 sqq. An dignitas epici carminis versu maxime 333 et 357. 358. satis consultum sit, quaesitum est a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro (inprimis Gallo francorum saepe corrupto. *R.*) decori sensu diiudicandam rem esse; quale autem Augustei saeculi de tali re iudicium fuerit, ignoramus. (nisi forte propterea, quod Virgilio, Augusto et Tuccae Varioque haec non displicuerint, dicendum sit, tales versus saeculo isti probatos esse, ideoque disputationem illam de dignitate epica h. l. perperam institui. *R.*) Manifesta ad cuiusque sensum suavitas est in Euryali repentino consilio ex generoso amicitiae affectu profecto v. 334 sqq. *spatio extremo*, extrema stadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, spatia confecisse vi-

Labitur infelix; caesis ut forte iuvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit inmundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese obposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa iacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveae consessum ingentis et ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae

dentur. *Finem* exquisitius pro meta disit. *laevi sanguine* pro solo laevi propter sanguinem. — 330. sanguis superfusus vel effusus madefecerat humum herbosam. — *vestigia titubata*, eudacius, ut a poëta, pro pedibus litubantibus. *H.* — 330. presso solo vestigia coeperunt titobare, donec tandem concidit in fimo boum, et cruore sacrificii. *C.* — 334. *amores* nihil aliud sunt, quam poëtica ratione vulgare: amor sing. numero, amicitia, et nune pro amico; quippe humi iacens ita se currenti Salio opposuit, ut ille in eum impingeret pede et prorueret. — 337. *Emicat*, ante alios emicat, ut prius Nisus.

338. *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco. — 339. *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poëtica, quam ipsa ille exempla illustrant, quae Burmannus laudet ad h. l. cf. Ge. I, 59. *Palma*, ut *victoria*, et saepe alia abstracta, pro victore. — 340-347. Simile iurgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 sqq. *ora prima patrum*, et primo loco, ante alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *caveam* voce e theatro ducta dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles. *lacrimaeque decorae* 343 pueri supplicantis, ne sibi victoriae honos eriperetur. *veniens* simpl. pro quae est. Nam *venire* pleoius voc. poëtis pro *esse*; ut iam Heinsius notavit ad Ovid. V Fast. 648 et al. loc. Sic ἔρχεσθαι, ἰέναι. Veteres Grammatici *veniens* h. l. *proveniens*, nascens, interpretabantur, ut I. Georg. 54: *Hic segetes, illic veniunt felicius uvae.* (sic Servius quoque: crescens, laudato hoc versu: Hic segetes etc. *R.* — 343. pro Euryalo est favor omnium, quem ille et lacrymis, et virtute conciliebat: quae sane virtus ex gratior efficaciorque ad movendos animos, quo adô-

Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.
Adiuvat et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae frustraque ad praemia venit
Vltima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus tergum Gaetuli inmane leonis
Dat Salio villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te labsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,
Ni me, quae et Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli
Et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,

lescens formosior. *C.* — 345. Adiuvat Eurysalum eiusque causam et clamat Diores, qui in victuriae tertium locum successerat et, si Salius primo vel secundo loco renuntiatus foret victor, iterum ea excidisset. — 348-361. Delectat mite Aeneae ingenium, vel Euryali respectu. Praeiverat tamen et hic Homerus Il. ψ, 558 sq. —349. ad verba cf. sup. I, 257—258. *palmam*, debitum cuique ordine suo praemium. Observa etiam copiam dictionis: *munera*, *praemia*, *palma*, *corona*, *honores*, *dona*, *promissa*. H. —. 350. Vt tamen erat pius, noluit Salium indonatum relinquere: ratio, quia et amicus, et insons: non enim fas fuit carere illud honore, Nisi fraude: itaque iubet afferri *tergum leonis*, id est, indumentum instar thoracis militaris factum ex leonis pelle, iuxta morem quo viri fortes donis talibus ornabantur. Est vero duplex commentatio, naturalis et artificiata; nam villis leonis additi ab arte ungues aurei. *C.* — 356. *Ni me ... fortuna tulisset*, me a primo praemio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare: ni fortuna mihi eripuisset praemium pro *laude*, h. e. virtute in cursu. — De vs. 357 v. ad v. 327. cf. Il. ψ, 551, 781. — 359. clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (sic saepe, ut Ecl. III, 37), et a loco, quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario e manubiis; tum quod e templo Graecorum erat ablatus Servius: *Danais*, *a Danais*; et *intelligimus hoc ad Aeneam transisse per Helenum* (sup. III, 465 sqq). Nil refert, sed et Aeneas ex templo aliquo Graecorum inter praedam auferre potuit, ut color sit similis ac lib. III, 286—288. *H.* — *artes*, indicat laudem non vulgarem, quasi in eo efformando

Neptuni sacro Danaïs de poste refixum.
Hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens,
Adsit et evinctis adtollat brachia palmis.
Sic ait et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque iuvencum;
Ensem atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,

omnes artes consumpserit et paene exhauserit Didymaon. *C.*

362—484. Etiam apud Homerum πυγμαχία fit. Il. ψ, 651—699. Certavit cum eo Virgilius fere in singulis, ut comparatio docet, modo varietate, modo ornatu. Placuisse autem sibi videtur poëta in hoc loco, etiam al. Apollonio lib. II, pr. et Theocr. Idyll. XXII, tractato. Virgilium unice sequitur Statius Theb. VI, 249 sqq. *animus praesens* proprie in discrimine, qui sine perturbatione, quomodo periculo occurrat aut hostem sustineat, videt; tum omnino fortis. — 364. adsit is et pugnet; at quam ornate! *evinctis palmis*, cestu, *attollat*, ut ἀείρειν voc. propr. hac in re. *pugnae honorem*, γέρας. v. ad v. 349. *velatum auro vittisque* ornatum (cf. sup. ad v. 72), vitta lamellis aureis distincta; cf. Serv. et inf. IX, 627.— 368-377. Homer. l. c. 664 sq.—369. Effert se secundo adstantium rumore. *C.* — 370. Paris, vulgo pro imbelli, ignavo et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ in certamine cum Menelao, ν, 765 sqq. λ, 580 et al.; a poëtis tamen post Homerum multo maiore virtute insignitus. In proeliis enim post Hectoris fata factis frequens eius est mentio. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus cum esset, certamine a Priamo instituto, agnitus est, dum *omnia vicit* (κατὰ πάντα ἆθλα), ut est apud Hyginum fab. 91 et fab. 273. p. 322. Evenerat hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiaverat. Cum itaque in omni certaminum genere vicisset, etiam pugilatu excellere potuit in poëtis deperditis. — 371. Ludi funebres, in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poëtis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poëtis et hos petitus esse; et legitur in personato Darete 25: *Priamus Hectorem suo more ante portam sepelivit: cui ludos funebres fecit.* At *Buten* suaviter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Pollucem provocaverat, cum is cum Argonautis ad Bithyniae litus

Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Ostenditque humeros latos alternaque iactat
Brachia protendens et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum manibusque inducere cestus.
Ergo alacris cunctosque putans excedere palma
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
Tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? Quo me decet usque teneri?
Ducere dona iube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidae reddique viro promissa iubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proxumus ut viridante toro consederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli

accessisset, vid. Apollon. l. c. — 373. Butes ex Bebrycia, quae erat *gens Amyci*, id est sub regno Amyci, venerat Troiam. *ferebat se*, incedebat, veniebat. Apud Homer. l. c. Il. ψ; 679. 680. Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. — 375-377. stolide ferox homo egregie ante oculos constitutus; cf. Apollon. l. c. 45 sqq.; ut nec minus in oratione, quae sequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 sqq. 380. *palma*, pugna, pugilatu, quo superior omnibus est, cum nemo ad congressum prodiisset. — 384. Quo fine hic stamus, tempusque terimus? quid me tamdiu suspensum tenes? — 385 sqq. Primae lineae in Homero v. 676—682; at quam egregie coloribus suis a poëta inductae! — 387. Acestes *graviter* castigat. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat: quippe senes aetate et auctoritate graves habentur. Similis increpatio Pandari ab Aenea Il. ε, 174 sqq. Obiurgationes autem eiusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Minervae Od. χ, 224. Hectoris Il. ρ, 440 sq. quas non facile manibus dimittet poëta, quia vim et δεινότητα habet oratio. — 389. frustra fortissime olim inter heroës, sc. quandoquidem nunc iners desides. Sic sup. II, 348, 349, *iuvenes, fortissima frustra pectora.* Sic *nequicquam* sup. V, 81. 256. 270 et statim

Dona sines? Vbi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: Non laudis amor nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas:
Haud equidem pretio inductus pulcroque iuvenco
Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus
In medium geminos inmani pondere cestus
Proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
Ferre manum duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.

392. — 391. 392. gravissima obiurgatio: *magister Eryx*, h. e. gloria haec, quod Erycem heroëm (sed maius, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti. — Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe quo Herculem adeo provocavit. v. 412 sqq. v. Diodor. IV, 83. Paus. IV, 36. p. 372. cf. post alios Burmann. ad Numism. Sicil. in Dorvill. Siculis p. 399 sq. — *nobis* habere μιμητικόν aliquid ex vita hominum notum est. *spolia*. Auxit haec Val. Fl. IV, 181 sq. — 394 399. Talis excusatio frequens in Homero, in primis Nestoris. Vide Il. η, 132 sqq. λ, 669 sq. ψ, 629 sq. et Laërtae Odyss. ω, 375 sq.; sed ornatu et orationis vi Virgilius superior. conf. Inf. lib. VIII, 560 sq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim usus erat, cestus in medium proiicit, magno poëta dignum est. Venissem equidem vel nulla praemii ratione habita. *Nec dona moror*, praemium non curo. — 403. *ferre manum in proelia*, exquisite pro *manus conserere*; et *intendere brachia tergo* pro *induere cestum*: qui ex corio bovino factus erat.

404 — 408. *Obstupuere*. Hic ipse stupor indicat magnitudinem caestuum: confecti erant et consuti ex septem tergoribus boum, ut septemplices posses vocare: insutum erat his caestibus ferrum, et plumbum, unde illis rigor. C. In *tantorum* haerent grammatici: Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut causalem particulam intra se complectantur reddendaque sint per: *nam magnus*, *nam multus*. Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant); conf. ad Callim. in Del. 27. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus v. 401.

Ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares haec Troïus arma recusat
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus et tu Troianos exue cestus.
Haec fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit aequos,

nunc 408, *vinclorum volumina* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur. — 406. *longeque*, valde ut Serv. Scilicet in *recusat* notio τοῦ *refugit*. — 410-419. *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 424. 425. (*et* explicative h. l. positum est. *R.*) Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnavit, vel nudis testibus. — 412. *germanus* Aeneae, eadem saltem matre genitus (conf. Wesseling. Obss. I, 13), quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is, de quo v. 372) filius. — 415. *melior* .. *sanguis* .. *aemula*, intellige, quomodo alias poëtis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*, nondum cani erant sparsi per tempora. Ornatissime. — 418. *sedet*. sup. liber II, 660, *Si sedet hoc animo auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit. — 419. *aequemus pugnas*, pugnam, cestus. Servius per *arma* reddit, cedo ac renuntio cestibus Erycis. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359, *Cedat ius proprium regi, patriaeque remittat*. — 421-423. Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65—74. cf. Apollon. I, 30 sqq. *lacertos exuit* veste, doctius, quam vestem lacertis. Versus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. VI, 4, *magna ossa lacertique Apparent homini*. *duplicem*, Homer. διπλῆν, duplicato panno, ut alibi docuere viri docti. (cf. Böttiger V. C. Vasengemälde III. init. *R.*) — In v. 424 iterum convenit cum Apol-

Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo adrectus uterque
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus pugnamque lacessunt:
Ille pedum melior motu fretusque iuventa,
Hic membris et mole valens: sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera iactant,
Multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos
Dant sonitus, erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malae.
Stat gravis Entellus nisuque inmotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos nunc illos aditus omnemque pererrat

lon. II, 51 sqq. — 426 sqq. Comparanda hic in primis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. IV, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq.; sed comparare talia satis espedita res est. *arrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — πόδεσσι, Apollon. II, 90. 91. *H.* — 428. *Abduxere retro*, etc. Solent pugiles, quum dextra adversarium petant, caput ab ictu in laevam longius deflectere, ne feriantur.. Vide Turneb. XIII, 11. *Taubm.* — 429. *pugnam lacessunt* pro ineunt, esquisite, proprie praeludendo; vulgare est: *lacessere aliquem pugna, ad pugnam.* (cf. not ad X, 9. *R.*) — 429. *inmiscent manus manibus* pro conseruut manus. *pedum motu melior.* Sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, evitandis ictibus. v. Stat. Theb. VI, 794 sq. *H.* — 430. Praestabat Dares aetate, Entellus virtute membrorum; nisi esset tardior senectute, inde infirmior vis in genibus; crebrior in pectore anhelitus, quo tam vasta moles quatiebatur. *C.* — 433. *vulnera* pro vulgari *ictus*; hos v. 434 — 436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractae ac tumidae ex ictibus notae nunc sunt ex docta Winckelmanni observatione super κατεαγέναι τὰ ὦτα. — 438. 438. *gravis* aetate et mole corporis. cf inf. 447. Nam alter contra, Dares, agilior corpore. *tela exit* pro vulgari: ictus cavet: declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, ut multi monuere. inf. XI, 750, *vim viribus exit.* Stat. VI Theb. 802. — 139 42. Splendida compara-

Arte locum et variis adsultibus inritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit celerique elabsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit et ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor coelo, primusque adcurrit Acestes
Aequaevumque ab humo miserans adtollit amicum.
At non tardatus casu neque territus heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires et conscia virtus;
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras
Et saevire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem inposuit pugnae fessumque Dareta

tio a re multo maiore, oppugnatione urbis vel castelli. *molibus*, machinis. Ad voc. *ille* deficit id, quod a comparatione exspectatur. Entellus stat immotus, ille ab omnibus partibus tentat et ictibus petit. *H.* — 443. *Ostendit, insurgens, alte extulit* ostentationem, *praevidit*, *elapsus*, *cessit* cautionem notant. *C.* — 443-449. *a vertice*, desuper. vid. ad II Ge. 310. *elapsus cessit*, elabitur; quod sup. exit. — *gravis graviter*, ut Homericum; μέγας μεγαλωστί. — 448. 449. Comparationem satis obviam vel apud Homerum Il. ν, 478 sqq. ξ, 414 sqq. π, 482 sqq. et alibi ornavit nobilium Arcadiae et Troadis montium nominibus: quae et ipsa rebus dignitatem adiiciendi ars est. — 450 sqq Similiter Il. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus novas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur, ductu fortasse Theocriti Idyll. XXII, 407 sqq. *studiis*, Serv. in studia. Malim: prae studio, per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est. — 455. *conscia virtus*, cuius ipse conscius est, quam in se esse novit, vulgo, virtutis conscientia. — 461 sqq. Aeneas idem facit,

Eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conversaque numina sentis?
Cede deo! Dixitque et proelia voce diremit.
Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem
Iactantemque utroque caput crassumque cruorem
Ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes
Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Adcipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor superans animis tauroque superbus:
Nate dea vosque haec, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit et adversi contra stetit ora iuvenci,
Qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis

quod Achilles l. c. Il. ψ, 734.— 465. cf. Il. υ, 332 sq. *felix*; ἆ δειλέ. *vires alias*, simpl. quam putaveras huius hominis esse, h. e. tuis maiores. *conversa numina*, fortunam certaminis mutatam; quod frequentius: averso numine te hoc audere. — 468 sq. cf. Il. ψ, 695 sq., ubi φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, Οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσιν, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε etc. Mox v. 471 *vocati*, h. e. iussi, non vacare putandum. Servius: *Bene eorum ostendit pudorem*. Non sponte, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, ut tollerent. Etsi proprium vocabulum est certaminum, pronuntiatur enim a praecone victor et ad tollendum praemium vocatur. Sic sup. 244 sq. — 472. *Accipiunt* pro Darete, quia hic non sui compos prae vulneribus. — 473-484. Novum hoc Entelli facinus et praeter opinionem, adeoque iucundum cognitu. — 476. quam certa mors destinata Dareti fuerit: ursnale; sed multo magis in sqq. — 477. *stetit*, stat contra adstantem; *reducta*, adducta tecto dextra. — 480. illisit manum cestu armatam ossibus, ita ut cerebrum infringeretur. — 483 *meliorem animam*, magis gratam, quae magis conveniret, nam animalem hostiam dat, ait Serv. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hostia succidanea. cf. inf. XII, 269, *haec melior*

Persolvo: hic victor cestus artemque repono.
Protenus Aeneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et praemia ponit,
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, deiectamque aerea sortem
Adcepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis,
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva;
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam iussus confundere foedus
In medios telum torsisti primus Achivos;
Extremus galeaque ima subsidit Acestes,
Ausus et ipse manu iuvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri et depromunt tela pharetris.
Primaque per coelum nervo stridente sagitta

magnis data victima divis. add. Ovid. VI Fast. 162. — 484 noto more, arte deposita. v. c. Horat. III. Od. 26

485 sqq. Idem certamen ap. Hom. Il. ψ, 850 sqq.; sed veriavit multa Virgilius. — 487. *Manu*, h. l. magna multitudine. Nisi malis accipere dictum, ut de heroibus solet, *magna manu*, χειρὶ παχείῃ. *Seresti* sup. I, 611; ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. *traiecto in fune*; funis traiicitur, transverse circumplicatur, columbae; sollemnius absolute. *fune traiecto.* — 490 ex l. c. Il. ψ, 861, sed ornate. conf. Il. γ, 316 sq. *primus locus*, eleganter pro sorte, et acclamatio faventium est *clamor secundus*; et *exit sors* ἐξέθορε, ἐξόρουσε, ut notum ex Homero. — 493. *victor*, secundo loco, vid. sup. v. 258; simili modo *tertia palma* v. 339, unde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *evinctus* comas *oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo haerendum, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. — 496. *Pandare, qui* — v. Il. δ, 140 sq. *confundere foedus*, turbare, voc. propr. συγχέειν, ut ipse Homer. l. c. v. 269 ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευαν. *telum torsisti.* Pendarus emissa sagitta Menelaum vulneravit. — 499. *manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem manus pro ipso opere dicitur. — 500-506. *Pro se quisque*, καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος; h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. 271, καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν. —

Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
Et venit adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus timuitque exterrita pennis
Ales et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Iam vacuo laetam coelo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam:
Decidit exanimis vitamque relinquit in astris
Aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes,
Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.

505. *timuit* pennis, pro vulgari: tremuit alis, h. e. plausit, trepidavit prae metu; ut Servius: *terrorem suum pinnis significans.* Dictum adeo fere, ut *increpare verbere*, *obiurgare brachio*, *flagris*. Mox *plausu*, alarum columbae sup. 215. 216. *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem.* — *omnia*, totus locus. — 507. 512. *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mavult. At est epitheton ornans, a virtute et studio quolibet petitum. cf. sup. ad lib I, 14 et 99. *miserandus*, σχέτλιος. *nodos et vincula* vid. l. c. Il. 865 sq. — Η μὲν ἔπειτ' ἤϊξε πρὸς οὐρανὸν, *fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac coelum evolavit; mox 517 idem: *in astris aetheriis* ornatius: etsi in eo argutantur Macrob. III Sat. 8 et alii; et v. 525 *liquidis in nubibus*; h. e. aëre. — 513. *rapidus*, rapide, Hom. l. c. v. 870 Σπερχόμενος. *in vota vocavit* v. sup. ad v. 234: fratrem Pandarum invocavit, tamquam heroëm. Quod Eurytion hic facit, Merionae ars est ap. Homer. l. c, v. 870 sqq. — 415. *laetam*, quia receptum tutum fore in nube nigra putaverat. — De v. 517 *in astris* iam dictum ad v. 512. — 519—521. Acestes, cum iam non haberet, in quo cum ceteris sagitta contenderet, certamine iam absoluto, ne tamen omnino arcum semel intentum sine teli iactu laxaret, artem suam in eo declarat, quod longissime in altum emittit sagittam, *arcumque*, h. e. arcus tractandi peritiam *mon-*

Hic oculis subitum obiicitur magnoque futurum
Augurio monstrum; docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo
Signavitque viam flammis tenuisque recessit
Consumta in ventos: coelo ceu saepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis haesere animis Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri. Nec maxumus omen
Abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.

strum magno augurio futurum. Non primo statim obtutu occurrit, quod tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, sagitta in altum emissa exardescens, tractum flammae in coelo faciens et tandem igni consumta, portendere debuerit: et *docuit* tamen mox *exitus.* Rem igitur, quae vere evenit, ante oculos habuit poëta. Sunt in ostento nonnulla, quae ad laetum, alia, quae ad tristem eventum ducant; unde *terrifici*, vates v. 524. Plerumque, etsi parum probabiliter, incensas mox Troianorum naves respicere creditur prodigium. Male. Respexit haud dubie poëta ad bella Romanorum cum Siculis et Carthaginiensibus in Sicilia. Petiti ab his Romani armis, sed eorum opes consumtae bello, acceptis cladibus; ut nunc sagitta igni. Acestes, quippe qui urbem Siciliae Segestam tenebat, fata Siciliae nunc augurio denuntiare potest recte. Imitationes loci duae sunt: altera Statii VI Theb. 938 sq., ubi Adrasti telum emissum per aërem redit eiusque unius reditum in patriam declarat; altera Silii XVI, 614—628, ubi hasta emissa in medio campo fixa subito virescens Scipionis victorias ominatur. (Ceterum sagittae arundinem vi electrica concepisse ignem, noli dubitare. *R.*)— 523. Ambiguus est sensus pro temporis, quo vates cecinere hoc est interpretati sunt, diversitate: aut enim vates de rebus, quae post evenere, consulti illud ostentum has ipsas res portendisse docuere; aut vates iam tum, Aeneae aetate, interpretati sunt prodigium de evento aliquando futuro. *Exitus ingens* praeclare de evento magno ac mirabili.— 527. 528. *stellae cadentes*, ut vulgo dicuntur: v. sup. II, 663. ubi v. Not. Ge. I, 365—367. *refixa*, decidua, nam alias stellae dicuntur *fixae* esse. —530. *nec omen Abnuit Aeneas*: igitur accepit tamquam laetum? certe quod ille putabat. cf. Serv. ad 524. 530.—531-540. Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 615 sqq., ubi Nestor simili modo praemium extra ordinem fert. Ad *cratcrem* saltem cf. craterem

Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori;
Quamvis solus avem coelo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.

At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat et fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo

Sidonium Od. o, 115. *impressum signis*, anaglyphum. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb. VI, 531—539. *Cisseus*, Thracum rex, cuius filia Hecuba, conf. inf. lib. X, 706. v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notae ad Apollon. p. 759. De eodem Homerus Il. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter espressit Ovidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq. — 541-544. *praelato honori*, quem alter ipsi praetulerat, praeripuerat. Aliter vulgari sermone dicitur alter praelatus alteri honore. Nam ita alterius quoque honor praelatus eius honori. *bonus* cum dilectu h. l. positum, ut ἐσθλός. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco praemio donatur, Mnestheus. Haec mea ratio. At Serv. *donis*, h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Est, quod sup. 268. 269, *omnes donati ibant. Extremus*, Hippocoon, Hyrtaci filius.

545 547. Nunc ludus Troiae instituitur a nobilibus pueris actus, saepe ab Augusto exhibitus. cf. Suet. Aug. 43 et Intpp. *certamine misso*, ut ἀγὼν, pro certantium ac spectantium turba dimissa. Sed et pedestri sermone fere sic; ut apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V ad Div. 12. — *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo aevo adscivit Virgilius, quo nobilibus iuvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, ut 1, Od. 36, 8) cf. sup. vs. 257 et infr VIII, 515. — 550. *avo*, quippe in ludis in Anchisae honorem habitis. — 551. *circo*: vid. sup. 289.

Infusum populum et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
Cornea bina ferunt praefixo hastilia ferro;
Pars laevis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmae terniquo vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent paribusque magistris.
Vna acies iuvenum, ducit quam parvus ovantem

— 553-556. Ornatum verborum vide in *lucent*, splendent, armis, phaleris, fulgent, pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra: *fulgent, vagantur*, etc. *coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut inf. v. 673 intelligitur, ubi Ascanius *galeam ante pedes proiecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VII, 751: *Fronde super galeam et felici comtus oliva.* Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus haec caput ambiebat. *tonsa* autem *corona*, decerpta: ut Ge. III, 21. Proprie arbor tonsa, cui frondes decerptae: ut inf. 664, *tonsa oliva*, ubi cf. not. *in morem*, ex more huius ludicri. In Servianis post alia minus docta subiectum paullo post: *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Baebius tamen Macer* (eius mentionem facit Servius etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit: a Caesare Augusto pueris, qui luserunt Troiam, donatas esse galeas et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere.* Poëtae igitur iudicium in his ad suam aetatem accommodandis declarant haec Macri verba. Cf. Sueton. Octav. 43, unde in primis *Torquem* v. 559 non sine consilio memoratum videas. *H.* — 556. 557. Erat omnibus in capite militaris galea, et supra galeam corona tonsa: coma vero pressa erat ab ipsa galea. Habebant in manibus bina hastilia e corno facta, quibus ferrum praefixum: in humero pharetras leves, politas; in pectore militarem torquem, qui descendebat in pectus summum. *C.* — 558. 559. Ornate pro: torquem collo gestabant aureum. Conf. inf. X, 137. 138. *auri obtorti*, torti; ut στρεπτός.

560—574 Pueri omnino fuere XXXVI, cum trinis ductoribus in tres turmas descripti; unaquaeque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Servius; saltem Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. Liv. I, 43. Sed ornavit poëta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. — 562. *magistris*, v. sup. v. 546. *paribus*, ut suum quaeque e trinis turma magistrum haberet. Fortasse

Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
Parvus Atys pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus formaque ante omnis pulcer Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris;
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes
Dardanidae veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.

ad turmas *maiorum puerorum* respexit. v. Sueton. Iul. 39; Oct. 33. *Parvus* hic *Priamus* Politae filius, Priami regis nepos. De *Polite* conf. Iliad. β, 791 et sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos.* Servius: *Polites... de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ob Aenea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* Paullo post in equis v. 565–567 argutantur Intpp., quia non adiectum est, praeter album colorem quinam alius color fuerit. *albas maculas* in praecipua aliqua corporis parte declarari puta, in pedibus, quos poëtica ratione *primis vestigia pedis* dixit, et in fronte. Sunt, qui putent, Homerum Il. ψ, 453 poëtae ante oculos fuisse. — 568. Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. v. Serv. et ad eum Burm.: it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octav. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, ut saepe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque temere illa adiecta: *pueroque puer dilectus Iulo*, ut iam tum coniunctionis inter Atiam et Iuliam gentem tamquam semina primo iacta essent. — 572. *Esse* e Graecismo abundat. δῶκε ξεινήϊον εἶναι, et al. *Sidonium equum* dicere potuit etiam, qui ex Africa esset. Nam Phoenicios equos non memini narrari. — 573. *Cetera Trinacriis.* Provide haec adiecta sunt. Poterat enim quaeri, unde Troianis classe advectis, in primis ea aetate, tot equi suppetierint. — 585. *pavidos.* Servius: gloriae cupiditate sollicitos, ut III Ge. 106, *Corda pavor pulsans.* Cl. Silius XVI, 431. 514. 579. Nec tamen iniucunda res, si puerilis aetatis ingenuam verecundiam commotumque sub certaminis ingressum animum exprimi putes. — 576. *veterumque*, senum, παλαιῶν. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

Olli discurrere pares atque agmina terni
Diductis solvere choris rursusque vocati
Convertere vias infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Inpediunt pugnaeque cient simulacra sub armis,
Et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error;

580 sq. Hunc locum cum subiuncta comparatione e pulcherrimis esse puto vivida ad sensum rei ad eloquium difficilis repraesentatione. *pares* loco, ordine eodem, sup. v. 444; terni tamen, h. e. ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; aut terni quique incesserunt ita ut duodecim essent catervae puerorum; mox iterum coëunt, *vocati*, a ducibus, *infesta tela tulere*, ut aliss *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. — Mox v. 584 *adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi, h. e. obvii invicem sibi facti rursus deflectunt se et in novos gyros discurrunt. *alternis orbibus orbem Impediunt* praeclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines seque miscent et implicant. — In v. 585 dictio Lucretiana facile agnoscitur ex eius lib. II, 41 et 324, *belli simulacra ciere. sub armis*, ut saepe apud poëtam, pro *armati*.

588-591. Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Daedali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter eius flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba; quae Plinii animo obversata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12, ut ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112-115. *Creta in alta*, cf. mox lib. VI, 23, propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus caecis*, qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, aestimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *caeca tecta* dixit. Sunt viae utrinque pariete cinctae. Igitur *iter* dixit, *textum*, fabricatum, *parietibus*, inter duo parietes. *ancipitem dolum*, h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi*, procedendi (ut poëtis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*), h. e. notas viae et itineris, qua erat incedendum redituro. Ovid. l. c. Daedalus *turbatque notas, et lumina flexum Ducit in errorem varia-*

Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Inpediunt texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant*luduntque per undas.*
Hunc morem, hos cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.

rum ambage viarum. conf. infra VI, 27 sq.

592-595. *vestigia impediunt*, cursus flexus implicant, *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap Homer. huc vocat Servius) *nanda Carpathium Libycumve* sic (fortasse. *R.*) legendum; *secant luduntque per undas*, videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia, etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. *luduntque per undas*, haud dubie melius esset sublatum: nam non esse profectum a Virgilio videtur, cum a praestantissimis codd. absit. Sumsit fortasse lacíniae auctor ex Ovidio de delphinis III Met 685: *Inque chori ludunt speciem lascivaque iactant Corpora et acceptum patulis mare naribus efflant*; et qui anteiit Apollon. lib. IV, 933 sqq.

596-603. *Hunc morem — Retulit*, innovavit, ut Servius, repetiit. *priscos Latinos*, h. l. ut *antiqua Italia*, et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis; dum antiquum Latium et novum iuxta ponitur. — 599. Iungenda et explenda sic: *docuit Latinos celebrare* eo modo, *qua puer ipse* et Troiana iuventus ea celebraverant. Hinc *Albani*, etc. — 601. *honorem*, ludum ab origine sua in Anchisae honorem institutum. — 602. Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat: *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhichum appellant, Troia vocatur*, poëta dixisse videtur exquisitius: et nunc honor ille seu ludicrum *Troia*, pueri autem *agmen Troianum* appellantur. Alii sic: *pueri, Troianum agmen*, Troianorum hoc puerorum agmen, *Troia* appellatur. At prius lenius.

604 sqq. Novum avertendi Troianos ab Italia consilium Iunonis incensis navibus; ad ductum historiae etiam hoc etsi variis modis fuit narratum. Sed poëtam decebat haec ad deae Troianis infestae machinationes referre. Quod Iridis ministerio utitur Iuno, Homeri exemplo facit. v. supra ad IV, 694. Transitum a laetis ad tristia ideoque delectationem ex re-

Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem ventosque adspirat eunti,
Multa movens necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo;
Conspicit ingentem concursum et litora lustrat
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes. Heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris! vox omnibus una;
Vrbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit et faciemque deae vestemque reponit;

rum varietate facile vel non monitus observes. *mutata novavit* pro mutavit, ornate. Manil. IV, 580: *Scilicet in piscem sese Cytherea novavit.* Fortunae *perfidia ac fides* proprio aliquo modo tribuitur, quatenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua. — 607. *adspirat eunti* praeclare pro: volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Sup. IV, 223 Iupiter ad Mercurium: *Vade, age, nate, voca Zephyros et labere pennis.* Sunt enim modi volatum declarandi varii apud poëtas, in primis per alas. Tunc pelitur res a vento, et modo volat aliquis una cum vento, modo aequat ventum, ut IV, 240. 41. Mercurium *talaria sublimem alis* volantem *rapido pariter cum flamine portant,* modo *agit ventos et nubila tranat,* findit aërem, qua pervolat, et agit, movet ante se. — *multa movens* animo, volvens, machinata, ut sup. III, 34. X, 890. — *necdum antiquum saturata dolorem,* ut sup. I, 25. I, 4 inf. 781. — 609. Ovid. Met. XI, 632, *et remeat per quos modo venerat arcus.* — 610. *cito tramite* exquisitius quam cursu, volatu.

611-617. *concursum,* v. sup. 106. 107. *desertus portus,* vid. sup. 286. 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitariae in *acta*, ἀκτῇ, litore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Graecos quoque serior usus temperavit. Sed et illae *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes. cf. inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes*; et quod statim querelas subiungit: *heu tantum viae sibi Et tantum superesse maris!* — 617. *Vrbem*, simpl. sedem.

618-622. *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Supra quoque de Venere I, 404, *pedes vestis deflu-*

Fit Beroë, Tmarii coniunx longaeva Dorycli,
Cui genus et quondam nomen natique fuissent,
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaïca bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reservat!
Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Quum freta, quum terras omnis, tot inhospita saxa
Sideraque emensae ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes.
Quid prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
O patria et rapti nequidquam ex hoste Penates!
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoënta videbo?

xit ad imos Et vera incessu patuit dea: eum *vestem deae* dixit, insederit animo poëtae species pallae, qua deae vestitae in signis artificum conspiciuntur. — Iris *fit Beroë*, ut Laodice apud Homer. Il. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum sive ad Beroën referas, parum interest. Hoc alterum melius, quatenus in feminae auctoritate nunc res posita; *nomen* tamen melius ad maritum referas, quem in Epiri finibus apud Dodonam, sub Tmaro monte habitasse puta. (In cod. medic. a prima manu est *Mari*, a secunda, *immari*, non *tmarii*. Thracem h. l. potius tolerem quam Epirotam. Beroë de Troia ut urbe patria et amica Cassandra loquitur; ut maritus *Ismarius* aut *Marius* e Thracia terra Troianis amica oriundus h. l. optime nominari possit. *R.*) — *genus*, nobilitas h. l. ut sup. Ge. II, 240. — *fuissent* pro *Cui fuerant*.

623-640. Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In v. 623 sq. sententia fere qualis sup. I, 94 sq. et III, 321 petita e loco communi, quo vitae in miseria exigendae mors praefertur. — 626. cf. lib. I, 755. 756. — 628. *Sidera*. Non dubito, quin terras diversis coeli plagis subiectas intellexerit poëta, post *freta*, *terras*, *saxa*, h. e. litora saxosa. Tum emensae *ferimur*, plenius quam: emensae sumus. Mox *mare magnum*, simpl. vastum, immensum. *volvimur undis*, agimur, iactamur, graviter pro navigamus. Ad. vss. 627. 628 et 629 cf. inf. VI, 59-61. Ad 630 vid. sup. v. 24. *iacere muros* exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta iaci*, dicuntur. — 634. *Hectoreos amnes* exquisitius quam: Troianos, ut et alias. Ad sensum versus conf. lib. III, 349 sqq. scilicet, non continget, ut nova Troia alicubi nobis condatur?

Quin agite et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces: Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor arae
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Haec memorans prima infensum vi conripit ignem
Sublataque procul dextra connixa coruscat
Et iacit. Adrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non haec Rhoeteïa, matres,
Est Dorycli coniunx; divini signa decoris
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus vocisve sonus vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret
Munere nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.

— 636. Somnium hoc praeclarum poëtae consilio et adcommodatum commentum. — 639. *tantis prodigiis* rei per somnum tam manifeste monstratae. — *arae Neptuno*. Ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, ut in certamine navali adesset, unde arae adhuc litiones ardentes suppetebant. Quorsum autem arae quatuor? Servius: *quatuor, quia singuli duces navium* (vid. sup. 115), *qui certaverant, singulas posuerant ... alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat se daturum* (sup. v. 283 sqq.) Adde Pompon. Sab.

641-652. Ornata oratio, utpote in re, quae mirationem facere debet. Est autem haec causa iusta ornandi, si id quaeritur, ut phantasma alte in mentem descendat. *connixa coruscat*, ornate pro connititur. — 647 sq. cf. sup. I, 402. Servius ad h. l. habet haec: *non est dissuasio, ut quidam putant* (scil. ne feminae Troianae credant hanc esse veram Beroën neque ei fidem habeant), *sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.* Sed idem *spiritum* male de odore accipit. Nam ad dignitatem spectat, h. e. spiritus altus, magnus; sensus adeoque gestus et oris species maiestatem habens et numen. — 651. *tali munere*, sacrificio et inferiarum caerimoniis tam solemnibus, ut ipse poëta interpretatur: *nec meritos Anchisae inferret* (voc. proprio) *honores*, inferias.

At matres primo ancipites oculisque malignis
Ambiguae spectare ratis miserum inter amorem
Praesentis terrae fatisque vocantia regna,
Quum dea se paribus per coelum sustulit alis
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero adtonitae monstris actaeque furore
Conclamant rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Coniiciunt. Furit inmissis Volcanus habenis
Transtra per et remos et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus, et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.

654-658. *oculis malignis*, h. l. simpl. torvis, transversis, queles elias meligni signum esse solent. *miserum amorem*, magnum. *H.* — 655. Aestu cogitationis in diversa trahebantur: hinc amor terrae praesentis; inde fata, quee Italiam pollicebentur: itaque *ancipites* vere, et *ambiguae*. C. — *fatis vocantia regna.* Vt *fata vocant, terrae vocant* sup. I, 610, ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis vel ex fetorum ordine. — *paribus*, pariter libretis *alis*, ut sup. IV, 252. Il. ε, 778. *secuit arcum*, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, ἀέρα, petitum proprie ab egrorum sulcis, ut sit: fecit ercum lucidum evolando. *secuit viam, incessit per arcum.* Nam per arcum tamquem tremitem evolere debuit. cf. sup. 609. 610.

660. *focis penetralibus.* Focos penetreles dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximerum) incendia rapiebant. opp. *arae* quetuor v. 639. — In v. 662 praeierat iam Lucret. V, 784—785: *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis* (cf. ad VI, 1. *R.*); imitatus hoc Silius IV, 682. 683: edde XVII, 96. — (ex) *abiete puppes* (ἐξ ἐλάτης pro νῆες εἰλάτιναι), *pictae* vel colore inductae, ut ep. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam in puppi tutelam aut parasemon in prore pictum. *cuneos theatri* trenslate de campo, loco consessos; v. sup. 287 sqq. — 667. Ascanius, ut erat, cursum ad navele convertit. *turbata castra*, classem; v. sup. III, 519. *magistri* v. 546. 562. Ascanio autem egregie eliquee partes hac in re tribuuntur cum ex personae dignitete, tum ex eetatis alecri-

Quis furor iste novus? Quo nunc, quo tenditis? inquit,
Heu miserae cives! Non hostem inimicaque castra
Argivum; vestras spes uritis. En! ego vester
Ascanius: galeam ante pedes proiecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
Ast illae diversa metu per litora passim
Diffugiunt silvasque et, sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti lucisque suosque
Mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos et tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, pater, et tenuis Teucrum res eripe leto:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra.

tale, tum sagaciter respectu Iuliae gentis. — Mox 674 *belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex II, 42. 324 pugna ludicra.

676. *diversa litora*, diversas litoris partes, ut toties alibi. *Piget lucis*, ut IV, 451 *taedet coeli convexa tueri*. — *excussa pectore Iuno*, praeclare, furor a Iunone iniectus; ut *deus pectore accipi* dicitur. — 680-684. ornati versus. *vires indomitas* ex Homerico ἀκάματον πῦρ. *udo sub robore*, sub materia desuper aquis iniectis irrigata, *vivit* (pulchre pro durat, ignem alit) *stuppa*, στύππη, qua coassatorum tignorum iuncturae stipatae sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, ut ἀϋτμή ap. Homer. *est*, consumit. — 688. *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu. — 691. 92. aut *fulmine* feri me, ne excidium hoc adspiciam (*dextra*, qua fulmen iacit, rubens dicta ab Horat. I. Carm. 2, 2. *R.*).

Vix haec ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris,
Inplenturque super puppes, semiusta madescunt
Robora, restinctus donec vapor omnis et omnes
Quatuor amissis servatae a peste carinae.
At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis nunc illuc pectore curas
Mutabat versans: Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira

— 694. *sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti, v. c. Drakenb. ad Silium XII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poëta obvium illud apud Homerum aliosque: οὐ κατὰ κόσμον, h. e. ἀμέτρως. At Servius *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. — *ardua terrarum*, montes. — Mox 696 *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt; hoc imbre *super*, desuper, implentur naves.

701. 702. Homericum: διάνδιχα μερμήριξε. Mox *capesseret* de consilio ac conatu capessendi, occupandi. — 704-708. Magni poëtae vim et indolem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicuius amici proficisci et ab Anchisae umbra, per somnum oblata Aeneae, approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautae persona utitur, cuius nomen non obscurum inter eos Troianos fuit, a quibus Romanae gentes originem repetebant. Fuit enim Nautica gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute vel Nautio, qui Minervae Poliadis sacerdos Palladium secum Troia asportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393) et Servio ad h. l., qui Varronis de Familiis Troianis libros excitat. Hinc *Pallas* Nautem h. l. *docuit*, ut saepe ap. Homerum a diis artes adocti inducuntur. *unum*, quod plenius sic effartur: quem unum omnium maxime Pallas docuit. Nec novum hoc, quod Pallas vaticinandi artem impertitur. Habes exemplum in Tiresia apud Callim. H. in Lav. P. 123 sqq. Versus 706 lectio vix vera est. Sive Nautes *haec responsa* sive *haec* Pallas dabat, subiicere solebat Nautae *responsa*, quae is vaticinaretur; utrumque scabrum: praestabit tamen legere *Hic responsa dabat*. Ceterum et hic vatem habemus, qui non futura praedicit, verum monitu, hortatu, consilio, prudentia aliis adest; atque hoc fere est antiquiorum vatum ac prophetarum mu-

Magna deum vel quae fatorum posceret ordo;
Isque his Aeneam solatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur;
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium et coniunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et, quos
Pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
Longaevosque senes ac fessas aequore matres
Et, quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige et his habeant terris sine moenia fessi;
Vrbem adpellabunt permisso nomine Acestam.
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis,
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc coelo facies delabsa parentis

nua: in quo sane illi interdum ἐνθουσιῶντες eventus consiliorum, tamquam ipsi iam animo providentes, efferre solebant; ita ea, quae iudicii erant, pro praevisis ac praedictis haberi coeperunt. *Responsa* autem *dabat vel* super iis, *quae portenderet*... adeoque vel de prodigiis procurandis vel de fatali rerum ordine monebat. (Fortasse loci integritas constabit, si versus *unum Tritonia*.. .*ordo* parenthesin constituunt; ita ut *Isque* orationem sic abruptam coniungat. *Haec* Pallas bene responsa i. e. consilia (vid. 728) dare dicitur, cum sit sapientiae dea et oraculo delphico praesit. Vid. Spanhem. ad Callim. Hymn. in Pallad. 121. (*Que* autem tali repetitioni inservire, constat. cf. Hotting. ad Cic. de Div. 1, 30. Duker. ad Liv. 2, 42. *R.*).

710. *superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est*; cum notione tamen adiuncta virtutis et animi se deprimi adversis ac prosterni haud passi. — *divinae stirpis*; nam mater eum ex Crimiso flumine susceperat: v. sup. 38. 39. — 713. *superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiae. — 718. *Acesta*, nota urbs Egesta vel Aegesta et vulgo Segesta dicta, quam poëta nunc ab Aenea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conscriptis, conditam narrat (v. mox v. 755 sq.); nomine tamen non ab Aenea sed ab Acesta imposito.

Ad v. 720, cf. sup. 701. 702. De v. 721. sup. lib. II, 8. 9. Poëtis Nox iter per coelum faciens inde ab Occidente media nocte culmen coeli tenet, ut Sol medio die; prona inde versus Orientem delata; ubi orto sole ipsa evanescit, praeceps in Oceanum. — 722. Quod non nisi Anchisae auctoritate inclinatur ad Nautae suasionem

Anchisae subito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis, nate Iliacis exercite fatis!
Imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit et coelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcerrima Nautes
Dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me inpia namque
Tartara habent, tristes umbrae; sed amoena piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum et, quae dentur moenia, disces.
Iamque vale. Torquet medios Nox humida cursus,
Et me saevus equis Oriens adflavit anhelis.

amplectendam Aeneas, id toti consilio condendae coloniae Troianae auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *facies* est εἴδωλον, simulacrum. *coelo delapsa*, dictum ad sensum nostrum de iis, quae subito apparent; nam ipse Anchises in Elysiis agebat, ut ipse profitetur v. 733. 734. — 726: Διός δέ τοι ἄγγελός εἰμι. Iliad. β, 27: ω, 173. cf. sup. IV, 268. — 730. *Gens dura*, vid. inf. IX, 603—613. *aspera cultu*, quae cultu, h. e. vita aspera, fera, utitur. Sic ap. Horat. *feri cultus hominum recentum* dicti sunt. — 731-737. Huius ad inferos aditus prima semina iam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio iecerat. *Averna*, sc. stagna, iam ibidem vidimus v. 442 pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*. cf. Serv. Nunc autem intellige locum s. vallem ad Avernum, in quo antrum est, per quod descensus ad inferos factus est. — 735. v. inf. VI, 243 sq. — 737. vid. ibid. 756 sqq. *moenia* ibid. 782. — 738. Nox ad altissimum mediumque coeli culmen evecta iam declivi via fertur. Cf. v. 721. De v. 739. v. ad Ge. I, 250, ubi erat: *Nos ubi primus equis Oriens adflavit anhelis.* Sentit umbra primos Solis orientis accessus, diluculo advenienta. Vmbras autem ac Manes lucem ac diem non ferre omnium barbarorum superstitiosa opinione receptum est. Ea itaque ad Solis cursum et equos revocata, sentit Vmbra Solis equos appropinquantes et iam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus hoc frequens spectaculum esse debuit, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma urgens. Cf. Ge. III, 111. —

Dixerat et tenuis fugit ceu fumus in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit;
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis,
Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iovis imperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
Transscribunt urbi matres populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt

Il. φ, 380. *saevus*, qui lucis usum eripit umbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est. — 740. ut sup. II, 791 sq. *tenuesque recessit in auras.* — 744. 745. Etiam haec ornate: Penatibus ac Vestae mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisae umbra accipiunt, quandoquidem patrum animae pro Laribus habitae sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat, quod *Pergameum Larem* dixit. Alii ipsam Vestam intelligunt, quod durum est; nec Vestam per Larem declarari aut inter Lares referri vidi. Malim de Penatibus accipere, qui pro Laribus Troiae omnino haberi atque ita a poëta appellari poterant. Cf. similem locum sup. III, 148 sq. 176. 177. Adde II, 293 sq. Et Lares ac Penates inter se permutari sollenne est. *penetralia Vestae* pro Vesta dixit, quae intima aedium parte velata et ab hominum adspectu intacta servabatur. Aeneam itaque cogita ad hoc aedium penetrale conversum sacra fecisse. *cana Vesta* vel propter antiquam religionem, ut I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui iam ante Iovis pueri regnum coelum tenuerunt, una est. Res ex theogoniis nota. Quod poëta *thuris* usum heroicis temporibus tribuit, in eo suis magis temporibus quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur.*

746—778. Exsequitur meditata Aeneas, arcessito Acesta: conditur nova urbs in Sicilia et paratur discessus. —750. 751. Ornati versus dilectu verborum. *Transcribere Romani*, ait Servius, *moris verbum est: transcripti enim in colonias ducebantur.* Potius ita dicendum: qui deducendi sunt, ex vetere in novam civitatem transcribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile opus. Illa vero egregia plane: *animos nihil magnae laudis egentes*, non desiderantes aut appetentes, non gloriae cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo aerumnarum et laborum experte, contentos —752 ... 754. *Ipsi*, socii reficiunt classem.

Robora navigiis; aptant remosque rudentisque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Aeneas urbem designat aratro
Sortitusque domos hoc Ilium et haec loca Troiam
Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes.
Indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos; placidi straverunt aequora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;

reponunt h.l. renovant, cum integris permutant. *sed bello*, vim orationi addit inversio, *sed tales*, *quibus sit ad bellum virtus vivida*.

755. 756. Supra I, 423 sqq. Aeneas sortito distribuit locum aedibus futuris. *hoc Ilium et haec loca Troiam*, non ut hoc nomine appellaverit; sed recordatione et repraesentatione ad animum veteris Troiae, cum novam coloniam conderet, hanc pro Troia et Ilio esse vult atque ad formam eius describit et partitur. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditae sup. III, 300 sq. — 757. 758. *regno*, nova regni sui accessione, nova urbe. *indicit forum*. Forum cum senatu iunctum haud dubie ad iudicia spectat. Aeneas iudicia constituit, rem iudiciariam describit, tum *patribus vocatis*, senatu lecto atque convocato, *dat iura*, ad Senatum fert de novis legibus scribendis. sup. I, 426: *Iura magistratusque legunt sanctumque senatum*; qui versus fortasse ex hoc nostro coaluit.

759 — 761. Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Troianos conditores refertur. Anchisae autem tamquam heroï Flamen cum luco sacro constituitur, *tumulo Anchiseo*, qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον, lucus est τὸ τέμενος. *Veneri Idaliae*, v. I, 680 81. *Placidi venti*, communior ap poëtas quietum maris ex tempestate describendi ratio: altera in saevorum ventorum cessatione, quae tempestatem sedat, cernitur, ut ap. Soph. Ai. 673, ubi Schäfer. cum Lobeckio compares. *R.*

762 — 764. Intellige consecrando Anchisae sacello per novem dies fuisse sacra facta; in *aris factus honos*. Supra v. 104 luctu per novem dies continuato nono die fiebant sacra et ludi, v. ib. Ab hoc Aeneae parentali sacro Romani repetierunt inferiarum ritum, v. Ovid. Fast. II, 543 sq. — *auster adspirans creber* primitiva vi, increscens. *crebrescunt optatae aurae* sup. III, 530. Ad totum locum conf. Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq.

Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies et non tolerabile nomen,
Ire volunt omnemque fugae perferre laborem:
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis
Et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
Tris Eryci vitulos et tempestatibus agnam
Caedere deinde iubet solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
Stans procul in prora pateram tenet extaque salsos
Porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur talisque effundit pectore questus:
Iunonis gravis ira nec exsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis:

767 — 769. Egregie ad humani animi levitatem et inconstantiam l *nomen*; ut ne auditu quidem tolerabile esset. *fugae laborem*, *fuga*, ut saepe, pro erroribus, ex usu φυγῆς, itineris. Mox *lacrimans* bene ea persona pii Aeneae. *Consanguineus* autem est eiusdem gentis.

672. *Eryci*, tamquam heroï. V. sup. 392. 402. 412 sqq. *Tempestatibus*. Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. Cf. supr. III, 120. — 773. λύσασθαι τὰ πείσματα. V. e. Orphic. 1239 et al. sup. III, 639. *funem*, quo naves ad litus religatae, ancorae loco, heroum tempore. 667. *ex ordine*, simpliciter pro: deinceps, καθεξῆς, ἐφεξῆς. Ge. III, 341. IV, 507 et inf. VII, 139; ut priore re expedita continuo ad alteram progressi sint. — 774-778. Sollennis sacrificandi mos pro secunda navigatione. Praeivit Apollon. IV, 1595 sqq. *tonsae olivae*, ut sup. 556 *tonsa corona*. Ornat epitheton; nam, ut corona fiat, frondes oleae decerpi easque tonderi necesse est. Servius et hic nimia cum subtilitate *comtam*, *minutis frondibus*, interpretatur. *Porricit* vidimus iam sup. v. 238, vocab. sacrum ac proprium. Ceterum de sacro in discessu navigantium locus hic classicus est.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris: secundo vento Cumas deferuntur Troiani, id poëta ornat deorum interventibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis indiget, quo minus alias intelligi potuisset, cur Iuno nullam novam nunc moram accessui in Italiam iniecerit.

780. *effundit pectore questus*. Enniana formula. *Quam nec*; Iunonia,

Quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla,
Nec Iovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem
Reliquias; Troiae cineres atque ossa peremtae
Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
Ipse, mihi nuper Libycis, tu testis, in undis
Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo
Miscuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis, et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.

quam *nec*, et quae non *quiescit*. Iunctura durior, quam in pedestri oratione vix ferres, hic epicam gravitatem habet. — 783. *pietas*, sc. Aeneae in illa placanda, v. c. supra III, 547. — *fatisve infracta quiescit*, ornate, pro: infringitur, flectitur, cum videat a se fata interverti non posse: conf. XII, 793 sqq. ubi v. 800 est *inflectere*. — 785. *urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse. *Reliquias*, Troianos urbe capta superstites, *traxe per omnes poenas*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, iactasse; ut duci, agi, trahi per ultima, per cuncta supplicia aliquis dicitur (Graecos imitantur et hic poëtae Romani. Sic Eurip. Iph. I. 988 διὰ πόνων τ' ἄγει, malis afficit. Cf. Schneideri Lexic. graecogerm. s. v. Διά. R.) — *Troiae cineres atque ossa peremtae Insequitur* graviter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. — 788. *causas* sup. I, 8 sqq.: X, 62 sqq. 89 sq: XII, 791 sqq. — 788. *sciat illa causas furoris tanti*; nam ego neque scio, neque assequor. — 789. Ex tam multis cladibus, quibus Iuno affecit Troianos, duas tantum commemorat, videlicet tempestatem, qua classis delata est in Africam, et unde sumptum exordium huius epici operis; et recentem hanc de incensis navibus: indicans miseram classem Troianam aquis flammisque oppugnatam. Invidiose vero omnia: pertrahit enim Iunonem in odium Neptuni, hac sententia: tuis te armis oppugnavit: nam in te armavit Aeolum, Deum tibi subditum: deinde in regnis tuis audax fuit, alienam potestatem usurpans. *C.*

789—792. V. sup. I, 50 sqq. *molem*, h. e. (onus, periculum ideoque h. l.) tempestatem, et *miscuit*, v. ibid. v. 133. 134. *Iam coelum terramque* etc. *in regnis tuis*, v. ibid. 138 sq. — 293-795. *Per scelus*, in scelus actis, pro vulgari: ad scelus adactis. (Graece, δι' ὕβρεως μολοῦσαι, ἀγόμεναι, i. e. sceleste. *R.*) *ignotae* simpl. in aliena terra, respe-

Quod superest, oro liceat dare tuta per undas
Vela tibi: liceat Laurentem adtingere Thybrim,
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis; merui quoque. Saepe furores
Conpressi et rabiem tantam coelique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
Aeneae mihi cura tui. Quum Troïa Achilles
Exanimata sequens înpingeret agmina muris,
Millia multa daret leto gemerentque repleti
Amnes nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
Nube cava rapui: cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.

ctu Italiae, quo tendebant. Mox *Laurens Thybris*, docte, qui Laurentinos agros adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela per undas*, adiectum *tibi*, graeco more, per te, σοὶ pro διὰ σέ, tua opera, quantum per te licet.

800—802. Fas omnino est te confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum servata, sed a aequioribus miros in modos interpretatione variata. *Saepe.* Atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burmannus, saepe hoc fieri, a poëta tamen praetermitti potuisse. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

803—811. Respicit Iliad. υ pugnam Achillis cum Aenea v. 79 sqq. 168 sqq., quem subducit victoris manibus Neptunus v. 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugna evocato caedes et fuga Troianorum fit versus urbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; unde pugna Achillis cum ipso Scamandro Il. φ — *impingeret agmina muris* fortasse ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28, cf. Il. φ, 294. 295. *gemerentque repleti Amnes* etc. v. Iliad. φ, 7 sqq. 218—220. *amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois, ibid. v. 307 sqq. — *nube cava.* V. Il. υ, 320 sqq. *cuperem quum* etc. ut fuit Neptunus inter infesta Troiae numina. V. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Aen. I, 610 sq.). Causam irae enarrat idem φ, 446 sqq.; unde h. l. *periurae*, a periuro Laomedonte, mercedem propter muros exstructos ab eo ex condicto exactam negante.

Tutus, quos optas, portus adcedet Averni.
Vnns erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
Vnum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
Iungit equos auro genitor spumantiaque addit
Frena feris manibusque omnis effundit habenas;
Caeruleo per summa levis volat aequora curru.
Subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur aequor aquis; fugiunt vasto aethere nimbi.
Tum variae comitum facies, inmania cete
Et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis;
Laeva tenent Thetis et Melite Panopeaque virgo,

813. *portus Averni*, Cumas ideoque Italiam accedet. lib. VI. *Vnus*, Palinurus; cf. mox v. 833 sq. et VI, 337 sq., quod episodium nunc praestruit; idem *unum caput* v. sq. Male Serv. hoc ad Misenum refert; qui nec in navigatione periit, sed accessu iam ad Cumanum litus facto.

816 sqq. Qui sequitur locus, exornatissimus est, exemplo haud dubie in priore parte Homeri Il. ν, 123 sqq., qui tamen plus sublimitatis habet, in ceteris alterius Graeci poëtae expressus: quod doctrina mythica arguit. Invecto autem per aequor deo, mare placatur sensu praesentiae numinis. *auro*, iugo aureo. *feris* pro equis, ut II, 51. — Ad v. 819 sq. conf. sup. I, 147. 154. 155. 156. — v. 822. *Tum variae comitum facies*, exquisitius quam: comites varia facie et adspectu, nam *cete*, belluae marinae, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente Odyss. γ, 448 sqq.: Ge. IV, 430 sqq. — 823. 824. Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*, cf. sup. v. 240. 241 et Ge. I, 436. — *Glauci chorus* ut *Phorci chorus* sup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4, s. 7, qui hunc locum in animo habuisse videtur. — *senior*, ut omnes omnino dii marini; quod ducent theogoniae a rudibus ingeniis ad sensum exputatis rationibus inventae, quibus rerum h. e. terreni globi ortus ex aqua ducebatur. *Inous Palaemon*, Melicerta Inus f. Ge. I, 437 est, *Inoo Melicertae*. *Phorci exercitus*; deos marinos intelligo, propter laudatum modo v. 240 huius libri. Alioqui ad phocas et belluas marinas referam; v. Val. Fl. III, 727. — 825-826. Conf. Ge. IV, 338 sqq., unde v. 826 huc translatus. *Melite*, ap. Homer. Il. σ, 42 et Hesiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Panope* conf. sup. ad v. 240. Forsan in hoc recensu deorum marinorum Aeschyli Γλαῦκος Πόντιος Maronis doctrinam instruxerat. Ipsum autem phantasma deorum marinorum et monstrorum circa navem ludentium petitum est

Nesaee Spioque Thaliaque Cymodoceque.
His patris Aeneae suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem; iubet ocius omnis
Adtolli malos, intendi brachia velis.
Vna omnes fecere pedem, pariterque sinistros
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt sua flamina classem,

ex Apollon. IV, 930 sq., ubi navem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.

827. Potest obscurum esse, cum v. 777. 778. iam vento secundo navigaverint, quid nunc novae rei consequutum sit, inprimis cum Neptuni per mare invectio tranquillum mare et serenum coelum effecisse narrata sit v. 820. 821. Nihil puto aliud vs. 829 sqq. declarari, quam in summa maris coelique tranquillitate ventum iam ante secundum increbuisse, quo facto solis velis navigasse Troianos remisque otium fecisse. Itaque in omnibus navibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur. *H.* — 827. Laetari Aeneas coepit visa tranquillitata; sed ita gaudium erat in duce, ut vicissim tantum gauderet, nimirum suspensus inter dolorem et laetitiam: dolor ab his, quos reliquerat in Sicilia; laetitia, quod se iam tandem cerneret euntem in Italiam, nemine impediente: ergo quia dixit *vicissim*, ideo *suspensam:* deinde gaudia dicit *blanda*, quia *pertentant*: pertento enim innuit titillationem, cuius propria blandimenta. *C.* — 829. *intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 constat, ubi Iuno videt *Pallada velifero quaerentem brachia malo*: de antenna; et duplicem poëtarum esse in his verbis structuram: *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, satis notum est. — 830. *Vna omnes fecere pedem*. Copiosis virorum doctorum ad h. l. et ad Catullum, Lucianum et al. disputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris est observatio et satis constat *pedes* nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, forsan et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; ut vento quidem secundo a puppi spirante ad utrumque latus adducti illa vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis; ut et ap. Apol. II, 632 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset vel modo a dextra modo a sinistra spiraret, *uno pede* seu fune intento augulum veli inferiorem modo ab hac modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21, Plin. II. 47, s. 48. *Facere* autem *pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. κ, 32: Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων, quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Aeoli beneficio naviget; vid. ibid. v. 25 sqq. (cf. Schneideri Lexic. graeco-germ. s. v. Ποῦς. R.) Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa quae declarandi causa adiecta: *pariterque*, nunc *sinistros nunc dextros solvere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt,

Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
Iamque fere mediam coeli nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae,
Quum levis aetheriis delabsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum et dispulit umbras
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta
Phorbanti similis funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae; datur hora quieti.
Pone caput fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos

etiam antennas inflecti necesse est; *una ardua torquent Cornua* (antennarum, ut III, 549) *detorquentque.* Sic venti *sui*, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi flare incipiunt, secundum vs. 844: *Aequatae spirant aurae.*

833. De *Palinuro*, Iasi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. *agmen*, ut poëta, de classe, quam ducit Palinurus. *ad hunc*, ad huius imperium. — Mox v. 835 v. ad lib. II, 8, 9. Noctem deam in *meta*, summa, celsissima parte, in vertice coeli, constitutam esse puta, quippe curru vectam: unde eius progressus est ad alteram coeli oram, ut in circo currus circa metam flexus tendit altera circi parte ad carceres. — 838 sq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum. — 840. *tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia. *Phorbantem* fortasse ex Iliad. ξ. 490 petiit poëta. — 844. 845. *Aequatae aurae* opp. *vento obliquo*. V. sup. ad v. 830. Sic IV, 587, *aequatis classem procedere velis. furari* exquisitius quam subtrahere, subducere, κλέπτειν. — 847 sq. Comparant Lucret. II, 556-559, *vix adtollens lumina.* Bona Servii nota: » *numinis praesentia praegravatus; nam et sequens eius oratio turbata est, quod et semiplenae indicant elocutiones.* » Recte utique. *Mene iubes ignorare?* (pro vulgari: nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum, h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos infido ingenio et repente mobili. Sane hunc vocis usum ita paullo insolentiorem videri non nego. Malim ipsam hanc maris insolitam tranquillitatem, subdolam tamen et insidiosam, per *monstrum* declaratam putare. *quid enim*

Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim fallacibus austris
Et coeli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat clavumque adfixus et haerens
Nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
Vique soporatum Stygia super utraque quassat
Tempora cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus,
Et super incumbens cum puppis parte revolsa
Cumque gubernaculo liquidas proiecit in undas
Praecipitem ac socios nequidquam saepe vocantem;
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius aequore classis
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat

male Serv. quidni? cur non? sed h. e. *quomodo vero?* ut toties *enim*, *τί γὰρ*; pro: nullo modo. — *et coeli* h. e. quidem, qui toties deceptus sim coeli serenitate me fallente. — Mox 852 ex Odyss. γ, 281 translatus est, unde de Phrontide Palinurus adumbratus est. *H.* — 850. Non tam sibi timet, quam suo principi, optimi ministri exemplo. Praeclare autem *credam*; quasi dicat: non *credam*, qui saepe iam *deceptus*, quia austri sunt *fallaces*. C.

854. Somnus opprimit Palinurum obluctantem; ita ille obdormiscit. *ramum* proprie accipito, conf. Apollon. IV, 156. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355. 356. 357, et poterat in id phantasma facile incidere poëtae ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, fortasse ab noctis aëre rorido ducta. Conf. sup. ad I, 691. 692. III, 511. Aspersione aquae Lethaeae *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poëtis dicitur, qui resistit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia; Ge. IV, 495 de morte: *conditque natantia lumina somnos.* — 857-861. *Vix laxaverat... et proiecit*, poëtica structura, ab Homero petita, pro *cum* proiecit (scil. Somnus Palinurum et mox 864 avolavit). — *cum puppis parte*, bene Servius: »pro oeconomia, ut triduo natare potuerit« v. VI, 349 sq. — Mox 863 *interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant. *H.* — 862. Non aliter it classis per mare, ac si gubernatorem haberet. *C.* — 865. *Difficiles* Navigiis perniciosos: ut qui saevitiam suam multitudine ossium testarentur. *Taub.*

864-866. Notus Homeri locus Od. μ, 39 sqq. 166 sqq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. VI,

Difficilis quondam multorumque ossibus albos,
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant;
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit et ipse ratem nocturnis rexit in undis
Multa gemens casuque animum concussus amici.
O nimium coelo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena!

891 sqq. et Orph. Arg. 1268 sqq. Teneant adolescentes non longe a Capreis in Sinu Paestano tres esse Sirenum petras, νάσους Σειρηνούσας, adversus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; Sirenes autem puellaris formae speciem referentes esse cultas templo et sacro in ipso promontorio. — 866. *adsiduo sale*, assiduo fluctuum allisu. — 870. 871. Aeneae verba sunt. Vid. VI, v. 1. — *serenum* h. l. etiam de pelago; nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit: *coelo sereno pelagoque placido*.

866. *adsiduo sale*, et supra 848, *salis placidi*, masculino genere in casu genitivo. Desunt haec exempla in Lexico Forcelliniano. *T.*

SECVNDI VOLVMINIS FINIS.

Facultate obtenta.